Vajszenberg

HUGOCSKÁM

L. VAJSZENBERG

HUGOCSKÁM

ÚJ MAGYAR KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1954

ЛЕВ ВАЙСЕНБЕРГ

МЛАДШАЯ СЕСТРА

МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ
ЛЕНИНГРАД 1952

Fordította
DEVECSERINÉ GUTHI ERZSÉBET

A kiadásért felel: az Új Magyar Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: GYÖNGYI LÁSZLÓ
Szerkesztette: Leszev Irén
Ellenőrző szerkesztő: Nikodémusz Elli
A fedélterv Langer Emil munkája
A belső illusztrációkat a szovjet eredetiből vettük át
Műszaki vezető: Síklós Béla
A kézirat nyomdábaadásának napja: 1953 október 9
Példányszám: 10,000 — Terjedelem: 34½ (A/5) ív Szerzői ív 39·49
Ez a könyv a MNOSZ 5601-50 Á, 5602-50 Á és 3402-52 szabványok szerint készült
Budapesti Szikra Nyomda, V., Honvéd-utca 10 — 15220. Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

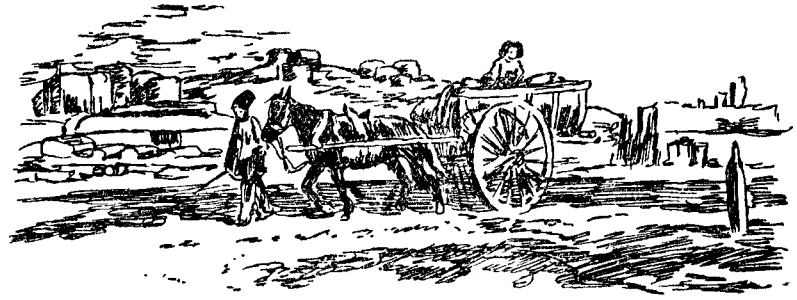

ELSŐ RÉSZ

A FEKETE VÁROS

Reggel

Szél fújt a tenger felől. Párás levegő zúdult a partra, elvegyült a gyárkémények füstjével, súlyosan ereszkedett a földre, beburkolta a Fekete várost.

Badzsi aludt.

Azt álmodta, hogy viszi a kordé. A nagy kerekek csikorogva forogtak a homokon, a ló fejebúbját világoskék gyöngyrojtok díszítették, a kordét bíborvörös szőnyeg borította. Azon ült ő, Badzsi — és senki sem kergette le, mint máskor, ha felkapaszkodott a gyár kapuján begördülő vizeskordéra; a kaput Badzsi apja őrizte, Dadas, a kapuőr.

„Vajjon hová visz a kordé?" — csodálkozott Badzsi. Sehogy sem értette a dolgot.

— Kelj fel, lányom, kelj fel! — hallotta félálomban apja hangját s ugyanakkor gyönge lökést érzett a hátán.

Felkelt volna, de a feje olyan nehéz, a teste olyan összetört volt. Szokott ez így lenni nyári éjszakák után, mikor a tárt ab-

lakon át behatol a füsttel, kigőzölgésekkel, párával telített nyirkos levegő. Gyerekeknél ez a levegő olykor még ájulást és fuldoklási rohamokat is okozott.

Badzsi összeszedte minden erejét és feltápászkodott. Ott ült az ajtó melletti ócska vackán és álomittasan dörzsölte duzzadt, összetapadó szemhéjait. Barna szeme volt, sűrű, egyenletes, seprőspillájú; szemöldökei a halánték táján kissé felfelé húzódtak. Ujjait dús, kékesfekete, gubancos hajába mélyesztette, úgy próbált fésülködni, de az erősszálú, rakoncátlan fürtök nem engedelmeskedtek. Ezt különben Badzsi nem is nagyon bánta: mire való minden reggel fésülködni, megmosakodni? Érdemes? Ami az öltözködést illeti, azzal sem kellett sokat vesződnie: ugyanabban az ingben, ugyanabban a kis szoknyában maradt, amelyben éjszaka aludt.

Körülnézett a szobában: bátyja kuckója üres — bátyja az iskolában van. Apja kuckója üres — apja a kapunál őrködik. Hanem a harmadik szögletben anya fekszik — ezt tudta, bár hátra sem pillantott.

— Adj innom... Melegem van... — hallotta anyja hangját.

Badzsi egy csupor vizet hozott a konyhából. Sara mohón nyúlt érte, de alig kortyintott belőle, kiköpte a földre.

— Halott víz! — mondta és magára húzta a takarót. — Mit hoztál be nekem, ostoba? — förmedt kislányára.

Badzsi rögtön kitalálta, mi a baj: a konyhában valaki eltolta szokott helyéről a vedret s ő sietségében egy másik vederből merített, amelyben sótalanított tengervíz volt, iható ugyan, de íztelen; sokan nem is isszák, „halottnak", ártalmasnak tartják. Badzsi újra kifutott a konyhába és a másik vederből merített.

Sara két kézzel kapott a csupor után és egyhajtásra kiürítette. Szájaszéléről vízcsöppek hulltak a takaróra.

— Ez jó! — mondta és mély lélekzetet vett, aztán visszanyujtotta lányának a csuprot.

Ez a „jó" ital a környék rothadó hulladékkal szennyezett talajából származó kútvíz volt.

— Takarj be, hideg van itt — mondta Sara és visszadőlt fekhelyére.

Badzsi betakargatta anyját. A paplan ócska és piszkos volt, mint minden a szobában. Sara összehúzódott, bebújt a takaró alá. Szeme lecsukódott.

„Vajjon csakugyan fázik? Az is lehet, hogy egyszerűen nem akar dolgozni és csak tetteti magát" — gondolta Badzsi és kíváncsian nézte anyját.

Sara arca sárga volt. Szeme mélyen beesett, egyenes, szabályos orra élessé vált. Haja — valamikor sűrű és rakoncátlan, mint leányáé — megritkult, vékony tincsekben lógott. De Badzsi jól emlékezett arra az időre, mikor anyja még egészséges és jókedvű volt.

Nem, nem, Sara nem tettette magát.

A poshadó tócsákba, árkokba, a gyárak szennygödreibe néhány éve befészkelte magát a malária, amely itt addig ismeretlen volt. Most azonban egyre gyakrabban lehetett látni sárga, fonnyadtarcú, vértelenajkú embereket, akiknek szeme láztól csillogott. A malária Sarát sem kímélte meg. A beteg asszony napokon át feküdt az ablak melletti vackán.

Badzsi ott üldögélt anyja mellett a rongyos szőnyegen és agyagból meg pálcikákból babát készített. De ezt hamarosan megunta. Körülnézett a szobában: mocskos, féregnyomos falak, füstös mennyezet, repedezett padló. Mindent ismert itt, ebben a szegényes szobában, apja parancsára naphosszat itt ült a beteg mellett. Próbált szórakozni is: ujjait végighúzogatta a keshedt szőnyeg kopott mintáin és elképzelte — ez teve, ez szamár, ez öregasszony...

Mennyi ideje üldögélt anyja mellett? Egy óráig, két óráig? Vagy talán már reggel óta? Erre Badzsi nem gondolt. Csak azon igyekezett, hogy föl ne ébressze a beteget, mert az, ha fenn volt, ki nem fogyott a kívánságokból, panaszokból. De most lehúnyt szemmel feküdt, sápadt, vékony ajkát összeszorította s még az arcán mászkáló legyek sem ébresztették fel. Jaj, csak mennél tovább aludna!

Badzsi gondolatait lópaták zöreje s a kapu csikorgása szakította félbe.

„A kordé!" — cikázott át agyán s emlékezetében felvillant a reggeli álom. Mi lenne, ha ébren is sikerülne a kordén kocsikáznia? Erre a gondolatra mindaz, ami Badzsit beteg anyja mellett tartotta — a megszeghetetlen apai parancs, a baba, a mintás szőnyeg — semmivé foszlott. A következő pillanatban a kapunál termett.

A hórihorgas Dadas kitárta a kaput. De azon nem a nyikorgó, döcögő vizeskordé hajtott be, hanem egy simán gördülő, ragyogóra fényezett kétfogatú hintó; lámpásainak csiszolt üveglapjai szikráztak a napfényben, a bak mögött kis tükör villogott. Badzsi látta, hogy nem a vízhordó jött, hanem két jólöltözött ismeretlen; az üzemvezető sietve loholt elébük.

Az érkezők — átlépkedve az udvaron húzódó vascsöveket és kikerülve a keréknyomokat, gödröket — az üzemvezető kíséretében a gyár belsejébe igyekeztek. Dadas becsukta a kaput és utá-

nuk sietett. Badzsi meg mögötte. Dadas, aki tisztes távolból követte az üzemvezetőt, fenyegető mozdulatokkal integetett lányának: eredj haza! Badzsi azonban úgy tett, mintha semmit sem látna és — le nem véve szemét az idegenekről — tovább is apja mögött haladt.

Az ismeretlenek, mikor a magas, fehér, hengeralakú toluoltartályok elé érkeztek, meglassították lépteiket és elővették cigarettatárcájukat. Az üzemvezető gyufát gyujtott és szolgálatkészen tartotta elébük. Badzsi elcsodálkozott: mindenki tudta, hogy a gyár területén tilos a dohányzás. Az üzemvezető csak tegnap bocsátott el egy munkást, mert cigarettázáson kapták. A vendégek azonban nyugodtan eregették a füstöt, nem féltek az üzemvezetőtől. Biztosan nagyon tekintélyes emberek.

Badzsi nem tévedett.

Egyikük — a cég vezetőségének tagja — azért jött Petrográdról Bakuba, hogy a gyárban egy sor fontos újítást vezessen be. Ebben az évben — 1915-ben — kezdte meg az üzem az olajból előállított toluol termelését, ebből gyártották a hadsereg számára szükséges robbanóanyagokat. A másik, a bakui városi iroda igazgatója, elkísérte a vezetőség tagját.

Sokáig vizsgálódtak a gyárban.

Távozásuk előtt a vezetőségi tag egy pillantást vetett a magas, fehér hengerekre és lehalkított hangon mondta:

— Okunk van rá, hogy gyujtogatásoktól tartsunk... Legyenek éberek.

— Megtesszük a szükséges intézkedéseket — felelte tisztelettel az iroda igazgatója. Az üzemvezetőhöz fordult és kiadta az utasítást:

— Idegeneket, kívülállókat a gyár területére be ne engedjen! A rendelet megszegéséért: elbocsátás, minden teketória nélkül.

— Parancsára — mondta az üzemvezető és hogy bebizonyítsa buzgalmát, máris odaszólította a kapuőrt: — A munkásokon kívül az én engedélyem nélkül senkit be ne bocsáss a gyárba. Megértetted?

— Bás usztá, üzemvezető úr! — hajolt meg Dadas.

— Mit mond? — érdeklődött a vezetőségi tag.

— Azt mondja: parancsát a fejemen fogom viselni — tolmácsolta az üzemvezető.

— A fején?

— Az ő nyelvükön ez azt jelenti, hogy igenis! — magyarázta az üzemvezető.

A vezetőségi tag Dadasra pillantott. Az, prémsapkáját kezében szorongatva, tiszteletteljes tartásban állt. Kopasz fejét verejtékcseppek borították.

— Ez a mi régi őrünk: Dadas — mondta az üzemvezető azon a bátorító-leereszkedő hangon, amilyet a felnőttek szoktak használni, mikor gyerekeket mutatnak be valakinek.

Dadas zavartan elmosolyodott.

— Nagyon örvendek! — felelte a vezetőségi tag, viszonozva Dadas mosolyát és már indult is a hintó felé.

Badzsi is elmosolyodott: lám, az ő apja micsoda nagy urakkal beszélget!

Tovaszáguldott a hintó a vendégekkel, nyomában porfelhő repült. Az üzemvezető bement a gyárirodába. Dadas visszatért a kapuhoz. Ideje volt, hogy Badzsi is visszamenjen anyja fekhelye mellé.

„Melegem van... Fázom... Adj innom..." — emlékezett Badzsi és bosszúság fogta el.

Nem szívesen ment haza; minden, amit látott, magára vonta a figyelmét: a lótrágya körül röpködő verebek, a kazánház mögé surranó macska, az úton heverő pálca...

A kazánház ajtajánál megállt: odabenn óriási lángok táncoltak, lobogtak, sokkal, de sokkal nagyobbak, mint a konyhai tűzhelyen.

— Nem szalad el a tűz? — kérdezte a kazánfűtőtől.

— Nem — felelte az nyugodtan. — És ha mégis elszalad, ez itt elfogja. — A tűzjelző harang kötelére mutatott.

Ez a kis kötél elfogja a futó tüzet? Milyen furcsa dolgokat beszél a kazánfűtő. Biztosan be akarja őt csapni! Badzsi odament a haranghoz, lábujjhegyre állt és kezét a kötél felé nyujtotta.

— Harap ám! — ijesztett rá a kazánfűtő.

Badzsi kifutott a kazánházból és vissza se nézve, rohant a téglakémény felé.

— Ej, te kis gyáva! — kiáltott utána nevetve a kazánfűtő.

A kémény messziről vékonynak látszott, de Badzsi tudta: csak közelebb kell jutni hozzá s olyan vastag lesz, hogy két karral sem lehet átfogni. Itt, a vastag téglakémény mögött biztonságban érezte magát.

Hátrahajtotta fejét és nézte a kéményt, amely elkeskenyedve tornyosult a távoli, magas ég felé, ahol Allah lakozik. S mikor egy szélkergette felhő a kémény felett suhant el, Badzsi szédülni kezdett, úgy érezte, hogy a legfelső téglasorok ráomlanak a csalókán mozdulatlannak látszó felhők hátteréből.

Kellemes volt e forró napon a tartályok árnyékos, völgyszerű közelben kóborolnia, olyan parányinak éreznie magát e vasóriások között. Vajjon mennyi olaj, petróleum lehet bennük? Bizonyára tengersok.

— Hova mész? — hallotta Badzsi hirtelen apja hangját. — Eredj haza!

„Melegem van... Fázom... Takarj be..."

Badzsi konokul lépkedett, hátra se fordult.

„A munkásokon kívül az én engedélyem nélkül senkit be ne bocsáss" — hangzott Dadas fülében az üzemvezető parancsa és neki kötelessége volt ezt a legpontosabban teljesíteni. De abban a percben, mikor hosszú karjaival már majdnem elérte és megragadta szófogadatlan lányát, az egy tartály mögé surrant.

Badzsi az árnyékos völgyek mélyén rohant a gyár kőkerítésén lévő réshez, ahol az öntöttvas-csövek húzódtak, ott a földhöz lapult és mint a gyík, besiklott a résbe.

A falkerítés, a tartályok vaslemezei elrejtették Badzsit apja elől. Az dühbe gurult és harsányan kiáltotta:

— Megállj, kerülj csak a kezem közé!

De Badzsi ezt csakugyan nem hallotta — már átkúszott a résen s az üres telken járt.

Takarodj!

Perzselően sütött a déli nap. Szikkadt, fakószürke volt a föld, csak helyenként, a telket átszelő olajvezeték csatlakozásainál feketélltek kis, csillogó foltok: a kiszivárgott olaj tócsái. Az egyik ilyen tócsa mellett egy ember guggolt.

A gyárkerítés réséből kibújó vastag öntöttvas-cső éppen előtte húzódott. Badzsi felhágott erre a vezetékre és egyet-kettőt lépett. Meztelen talpai alatt lüktetett a cső a belsejében csobogó olaj áramlásától. A leányka, kétoldalt kinyujtott karjaival tartva az egyensúlyt, tipegett rajta olyan buzgó igyekezettel, hogy majdnem belebotlott az olajtócsánál kuporgó emberbe.

„Tagi..." — állapította meg csalódottan.

Kislánynak nem illik elsőként üdvözölnie egy férfit. Férfihoz meg nem való, hogy figyelmére méltasson egy kislányt. Így hát mindketten hallgattak.

Tagin rongyos, izzadságtól átnedvesedett ing volt, amely alig fedte a hátát, fején piszkos kendő; combig felgyűrt zsákvászon nadrágja fedetlenül hagyta visszeres, vékony lábszárait. Guggolt az olajos tócsa mellett és időnként egy rongyot dobott zöldesbarna felszínére; mikor a rongy felduzzadt, teleszívódott, akkor erősen összeszorított ökölle kinyomkodta. Az olaj vékony sugárban csordogált az odakészített vödörbe.

Tagi „mazutos"* volt.

* Mazut = az olajfeldolgozás során a különböző melléktermékek kivonása után maradt üledék. — *A ford.*

Égető napon, metsző szélben, hajnaltól sötétedésig görnyednek a mazutosok, a Fekete város e lezüllött vállalkozói, akik a kiszivárgó olaj összegyűjtésével foglalkoznak. Felszerelésük egyszerű: bolyhos gyapjúrongy, egy-két veder és olykor — de ez már fényűzés — vízhordórúd. A mazutosok csak azért egyenesítik ki hátukat, hogy átfussanak egy új tócsához, mert a vedreket minél előbb tele kell tölteni s az olajat átadni a felvásárlóknak.

Tagi ezúttal igen rosszkedvű volt: a nap már feje felett tűzött, de a vedrek még mindig csaknem üresen álltak, az olajat beitta a forró homok, elnyelték a föld repedései. Reggel ugyan még látott zsírosfényű tócsákat, de azok mellett már mások serénykedtek, s a mazutosok íratlan törvényei értelmében a tócsa mindig a legkorábban érkezőé. Egész délelőtt éberen figyelte a cső mentén húzódó területsávot, de még az ő gyakorlott szeme sem talált semmi vígasztalót. Most hát csak kuporgott a kiszáradt tócsa mellett és hallgatta a csőben áramló olaj zúgását. Nyomasztó gondolatok foglalkoztatták: nemsokára leáldozik a nap s neki aligha sikerül majd az ebédrevalót megkeresnie; mindezek tetejébe még ez a kislány is itt alkalmatlankodik.

— Menj innen! — rivallt Badzsira.

De a kislány nem mozdult: olyan érdekes nézni, hogyan gyűjtik a mazutot.

— Azt mondtam, menj innen! Mert különben... — Tagi ütésre emelte kezét, amelyben a rongyot tartotta.

Badzsi félreugrott. Kissé távolabb megállt és onnan nézte tovább is a mazutost.

Szép dolog mazutot gyűjteni! De lehet-e egy napon említeni egy mazutost az ő apjával? A gyár őre a kapuban ül egy lócán, azt engedi be, akit akar; akit nem akar bebocsátani, azt elkergeti. Az ő apjával nagyurak beszélgetnek, az ő apja nagy házban lakik. De a mazutos? A mazutos egész nap a földön csúszik-mászik, vele nem állnak szóba tekintélyes emberek és senki sem tudja, hol lakik. Nincs a mazutosnál alantasabb ember. És még ez meri őt elkergetni!

Badzsi megvető pillantást vetett Tagira és elfutott...

A kerítésfal mellett kisfiúk dobálóst játszottak báránycsontokkal.

Badzsi elbűvölten nézte, hogyan repítik a csontokat a simára tisztogatott kis pályán a sorbaállított diók felé. Kopp! — és néhány dió kigurul a sorból. A fiúk pénzbe és dióba játszottak. A veszteseknek kegyesen megengedték, hogy pofonba játsszanak tovább s az ilyeneknek a nyertesek bőkezűen osztogatták a csattanó ütéseket.

Badzsi le nem vette róluk a szemét. Ha megengednék neki,

hogy csak egyetlen diót kiüssön! Odahaza, nem is egyszer, magányosan játszotta ezt a játékot: diók helyett gömbölyű kavicsokat állított sorba, messziről lapos kis köveket hajigált közéjük és azt képzelte, hogy igazi dobálóst játszik.

— Engedd meg, hogy dobjak — suttogta az egyik fiúnak.

— Takarodj! — felelte az.

Valamelyik szerencsés nyerő, akinek zsebei csak úgy duzzadtak a sok diótól, nagylelkűen mondta:

— Hadd játsszék!

— De hogy fizet, ha veszít? — kérdezte egy másik. — Hisz nincs neki diója.

— Ugyanúgy, mint én! — javasolta egy vesztes, akinek égett az arca a pofonoktól.

Valamennyien Badzsira néztek.

— Dió vagy pofon. Beleegyezel? — kérdezte a szerencsés nyerő.

Badzsi bólintott. Beleegyezik ő mindenbe, csak engedjék, hogy dobjon. Veszíteni nem fog, az biztos, elég sokszor kipróbálta már a szemét, kezét!

Odaadtak neki egy csontot. A fiúk hátrább húzódtak. Ha ez a lány most majd néhány pofont kap, máskor legalább nem tolakszik olyanok közé, akiknél semmi keresnivalója!

Badzsi célzott és dobott. Nem talált. Újra dobott és újra nem talált. Egyetlenegy diót sem ütött ki. Ellenfele ötöt talált el.

— Öt pofon! — kacagtak kárörvendően a többiek.

Hogy egy izmos fiú ötször pofonvágja, mégpedig, a nézők szórakoztatására, teljes erejéből?... Badzsi nem ezt várta. Ő öt diót akart nyerni.

— Öt pofon! — követelték az igazság bajnokai. — Gyerünk! Hogyisne!

Badzsi hirtelen nekiiramodott és elszaladt, mintha puskából lőtték volna ki.

Füttyöt, kiáltásokat hallott. Valaki futott mögötte. Kövek röpültek utána, az egyik hátbatalálta: tudni kell játszani, vagy megfizetni az adósságot!

Badzsi megtántorodott, majdnem elesett. Csak nagynehezen menekült meg, úgy, hogy besurrant a teaház ajtaján.

Tea!

Ez a rövidke szó mennyi mindent jelent az azerbajdzsáni szegényeknek!

Téli napokon a tea felmelegíti az üres gyomrot s a jóllakottság csalóka érzését kelti benne. Forró nyári napokon csillapítja a szomjúságot, amelyet az erősen borsozott sós ételek, sós kecskesajt, fokhagyma okoz. A tea kellemes illata üdíti a leheletet.

Olykor a szegényember is szeretne szórakozni. De mivel, ho-

gyan? A bort tiltja a Korán és ha nem tiltaná is — nagyon drága. Hát az ópium, amit Perzsiából hoznak be? Persze, vannak emberek, akik bejáratosak a nagy karavánszerájba, ott perzsa kereskedők árulják ezt a varázsszert. Hanem aki odaszokik, az éhezésre kárhoztatja családját, maga elsorvad, elveszti minden erejét. Dehát akkor hol keressen szórakozást? Lám, éppen erre való a teaház, az azerbajdzsáni szegényembernél ez helyettesíti a klubot is, a kocsmát is.

Badzsi megállt az ajtóban és nézte a teaház zajló életét.

A pulton két szamovár duruzsolt. A vörösképű, izzadt tulajdonos — mellén, derekán keresztbekötött törülközők — szüntelenül a parázson álló kannát figyelte: mihelyt megjelenik benne az első kis buborék, kész a tea. Ezután forróvízzel kiöblítette, csörömpölve kistányérokra rakta a poharakat, majd határozott mozdulattal teát töltött beléjük s az egészet tálcán széthordta. Odébb, a fal mellé húzódva, vak öregember énekelt magas, reszkető hangon, tarán kísérte magát: az ő művészete bizonyára vonzotta a vendégeket. Egy távolabbi sarokban valaki halkan együtt énekelt az öreggel.

Badzsi élvezettel, önfeledten hallgatta őket... Egyszerre csak a tulajdonos leloccsantotta valami italmaradékkal: nem szabad elállni a bejáratot! Badzsi kiszaladt a teaházból.

— Takarodj! — hallotta még a kiáltást, mialatt kifordult az ajtón.

Badzsi csatangolt a Fekete városban.

Az egyik utcasarkon megpillantott egy halva*-árust, akinek összerakható asztalkáján szezámolajos, sárga halva-kockák sorakoztak. Badzsi közelebb ment és sokáig, szótlanul nézte, hogyan vagdossa az árus apró kockákra a halvát és hogyan méri a magakészítette bádogmérlegen.

— Adj egy darabkát! — szólalt meg végre.

— Takarodj! — ez volt a halvaárus válasza.

De Badzsi nem ment el.

Egy hónappal ezelőtt is odament a halvaárushoz és kérte, hogy adjon egy darabka édességet.

„Koldus" — állapította meg magában az árus.

De akkor nem kergette el Badzsit. Körülnézett. Az utca egészen üres volt.

— Táncolj, akkor adok — mondta, meredten bámulva a kislányra.

Badzsi szégyelt idegen férfi előtt táncolni. De az árus olyan csábítóan vagdosta apró kockákra a halvát, majd körülményesen mé-

* Halva = törökméz-szerű keleti édesség. — *A ford.*

ricskélte, végül szépen elrendezte asztalkáján... És mennél kisebbek lettek a darabkák, annál elérhetőbbnek tűnt Badzsi szemében a szezámolajos halva, az édes, ragadós halva! Badzsi szeme elfátyolosodott, szájában összefutott a nyál. Nem volt ereje ellenállni és — le nem véve szemét a halváról — táncolni kezdett.

Az árus sokáig nézte Badzsit, mielőtt odaadta neki a darabka halvát. A leányka ugyan szégyelte magát, de az árus kárpótolta szégyenéért egy darabka halvával — és ő meg volt elégedve.

Már nem először fordult az árushoz, aki minden alkalommal sokáig nézte, bámult rá, miközben ő az édes, kemény halvát majszolta. Badzsi most már alig szégyenkezett. Nem is sietett: a halva olyan jó s ő azt akarta, hogy az élvezet, amelyet a kis sárga kocka nyujt, minél tovább tartson.

A halvaárus minden alkalommal kisebbre vágta a kockát. Később már csak a deszkára ragadt édességből késsel lekapart egy kicsit, azt egy másik késsel levette és kocka helyett csak egy apró, nyúlós halvaforgácsot adott Badzsinak. Egyszer kijelentette:

— Elég lesz neked az is, ha megnyalod a halvát!

Badzsi lábujjhegyre állva ágaskodott a halva-gomolyhoz és nyalogatta a ragadós szemcséket.

— Elég! — hessentette el az árus, mint a legyet.

Előző napon becsapta Badzsit, érintenie sem engedte a halvát. Most meg elkergette...

A halvaárus tévedett, ha azt hitte, hogy Badzsi koldus, mert Badzsi egy zsák pénz birtokosa volt, ő legalábbis annak érezte magát, mikor néhány kopejkát tartalmazó kis kék tasakját kezében tartotta. Honnan jutott ehhez a pénzhez? Évente kétszer — az újév és kurban-bajrám ünnepén — Dadas egy-egy kopejkát ajándékozott lányának; ezenfelül volt még a kis kék tasakban egy kopejka, amelyet Badzsi a padló hasadékában talált. De hiába, gondolnia sem volt szabad arra, hogy ebből a pénzből akárcsak egyetlen kopejkát is elköltsön: a leánykának gyüjtenie kellett a pénzt, hogy majd annakidején megnyerje magának jövendőbeli férje családját, különösen a gonosz anyóst. Badzsi ezt a kis táskát szalmazsákja mélyén rejtegette, de kopejkáit naponta többször is átszámolta. Nagyon vigyázott a kis kék táskára, a pénzre, majdani boldogsága nyomorúságos árára...

Badzsi most egy hosszú, földszintes épület mellett haladt el, amely még a Fekete város füstös-kormos házai közül is kitűnt komorságával, rútságával. Ablakai alacsonyan, egészen a föld színén sorakoztak. Ez volt a „szálloda", a Fekete város legolcsóbb szobáival. A nincstelenség hajléka.

Az egyik ablaknál, ahonnan nótázás, harmonikaszó hangzott,

Badzsi megállt. A rongyos függönyön át sikerült benéznie a szobába. Nők és férfiak ültek ott összeölelkezve, jobbra-balra himbálóztak és rekedt, részeg hangon énekeltek.

— Részegek! — dünnyögte Badzsi megvetően, apját utánozva: Dadas tiszteletben tartotta a Korán parancsát, nem ivott. Badzsi azonban lelke mélyén rokonszenvet érzett a részegek iránt: az ittas emberek olyan mulatságosan viselkednek, lármát csapnak, verekszenek, pocsolyában henteregnek. Bedugta fejét a függöny mögé.

— Takarodj! — hallatszott bentről egy női hang.

Badzsi nem mozdult... A kazánfűtő a harangkötéllel ijesztette. A mazutos az olajos ronggyal akart rácsapni. A fiúk kövekkel dobálták meg, a teaház gazdája leloccsantotta italmaradékkal. A halvaárus elhessentette, mint egy tolakodó legyet. „Takarodj!" Most még ezek a szállodai nők is elkergetik. Mindenki, akivel csak összeakadt, elkergette magától.

De hova menjen, hova?

— Takarodj magad! — vágott vissza.

Valaki trágár szót rikácsolt feléje.

— Szégyentelenek! — kiáltotta válaszképen Badzsi.

Hallomásból tudta, hogy így nevezik a nőket, akik ebben a házban laknak, tudta, hogy mindenki megveti őket és, bár maga sem értette miért, ő is megvetést érzett irántuk.

Valaki az ablakhoz ugrott. Badzsi elszaladt. Tócsákban gázolva, keréknyomon, gödrökön át bukdácsolva futott haza. Lába térdig telefröcskölődött sárral. Fáradt és éhes volt, elhagyatottnak érezte magát.

Este

Badzsi óriásinak látta azt a házat, amelyben ők laktak.

Már többször is nekifogott, hogy megszámlálja az ablakokat, de mindannyiszor belezavarodott a számolásba.

Azt viszont pontosan tudta, hogy melyik ablak kié. A tíz csillogó ablak fent az emeleten — az üzemvezetőé: a mellette lévő hat — a helyettesé; két földszinti ablak — Marija néné, a házvezetőnőé; utána kettő — Tejmur főfelügyelőé. Azután tizenegy homályos ablak következett — azoké a lakásoké, amelyekben a munkások laktak. A legszélső, töröttüvegű ablak pedig az ő apjáé.

Ez a ház valamivel tisztább, csinosabb volt a szomszédos épületeknél. Dadas szobája fölött olykor zongoraszó és zűrzavaros lábdobogás hallatszott: odafönt, egymást kézenfogva, gyerekek táncoltak, akik vendégségbe jöttek az üzemvezető kislányaihoz.

Badzsi ült a beteg mellett és hallgatta a zenét, a lábak dobogását. Megtörtént, hogy a mennyezetről lehullott egy darabka átnyirkosodott vakolat. Bizonyára nagyon jól mulattak odafenn!

Ez a „cég" háza volt. Talán bizony a nyomorúságos „szálloda" hasonlítható hozzá?...

Dadas tizenhét éve lakott ebben a házban.

Mielőtt idekerült, egy régi azerbajdzsáni falucskában élt az Apseron-félsziget északi partján. Gyerekkora óta dolgozott a kertekben és az oly nehezen művelhető földeken, túrta a ragacsos agyagrögöket, kapával veregette ki az éles köveket, irtotta a tüskés, tapadó bogáncsbozótokat.

Dadas szerette szülőfaluját, nem is hagyta volna el, ha nem retteg a vérbosszútól. Ő maga nem ölt embert — Allah őrizz! — de a faluban ádáz ellenségeskedés dúlt két nemzetség között, s ő, szerencsétlenségére, ezek egyikéhez tartozott. Emlékezett: tízéves volt, mikor anyja ráolvasott az ő kisöccsére — aki akkor még csecsemő volt — hogy ha megnő, álljon bosszút meggyilkolt rokonukért. Miért fordult anyja a csecsemőhöz és nem Dadashoz, a tízéves fiúhoz? Mert tudta, hogy nagyobbik fia lágyszívű és békésztermészetű. Az anya tehát nem bízott abban, hogy Dadas bosszút fog állni. A kisebbik fiú felnőtt, megölte egy ellenfelét, aztán elmenekült falujából és kitette hozzátartozóit a bosszúálló késének vagy golyójának. Ez nem sokkal azután történt, hogy Dadas feleségül vette Sarát.

Sara akkor nagyon fiatal, szinte még gyerekleány volt. Karcsú termet, a halánték táján kissé felfelé húzódó szemöldök, fekete, sűrű, seprős pillák — Badzsi mindezt örökölte tőle. Dadas nem fiatalon nősült — a harmincat már jóval elhagyta — de mikor Sarára nézett, úgy dobogott a szíve, mint egy sihederé, ha csak hozzá ért, vad kalapálást érzett a mellében. Azelőtt soha életében nem zakatolt úgy a szíve, olyan hangosan.

Azon az éjszakán, amikor öccse megölte haragosát és megszökött szülőfalujából, Dadas, Sarával együtt, szintén elmenekült a déli partra, a városba, mert mikor az ember boldog, nem akarja kitenni magát annak, hogy kés vagy golyó érje a szívét, nem akarja kiengedni kezéből a boldogságot, amely hosszú évek alatt először köszöntött be életébe.

Elszegődött kapuőrnek a Fekete városbeli gyárba, ahol immár tizenhét éve szolgál, megszakítás nélkül. Mért is változtatná lakóhelyét, ha nincs rá különös oka? Más vidéken talán ízesebb a kenyér, sósabb a só? Eleinte fájdalmas honvágyat érzett, ha szülőfaluja tiszta homokpartjára, a tenger felől fúvó, friss északi szélre, a reggeli harmattól csillogó szőlőtőkékre gondolt. De nem akarta kihívni maga ellen a sorsot, nem ment el az északi part-

vidékre, félt, hogy összeütközésbe kerülhet családja ellenségeivel: hiszen bizonyára nem az ő anyja volt az egyedüli, aki bölcsőben ringatott csecsemőjének a bosszú szavait suttogta.

A Fekete városban Sara fiút szült férjének; Dadas boldogsága nem ismert határt, mert — mint a régi mondás tartja — az elsőszülött fiú a házi tűzhely ura, aranysugarú nap, amely fényével beragyogja egész nemzetségét. És Dadas ettől kezdve még jobban szerette Sarát.

Sarának ezután leányai születtek, akiket azonban valami különös betegség támadott meg és meghaltak, mielőtt még a bölcsőből kikerülhettek volna. De sem születésük, sem haláluk nem rendítette meg Dadast és nem csökkentette szerelmét Sara iránt. Nyilván úgy tetszett Allahnak, hogy az öt leánygyermek közül csak egy maradjon életben, a legfiatalabb — Badzsi.

Dadas órákig üldögélt Sara előtt — amíg csak meg nem szólalt a gyár szirénája — és nézte fekete szemöldökét, egyenletes, hosszú, selymes pilláit, nézte, hogyan táplálja elsőszülöttjét; és a szerelemtől elvakulva nem vette észre, hogy az asszony közönyös iránta — a hórihorgas, csöppet sem szép ember iránt, aki koránál fogva inkább apja lehetett volna, mint férje.

Később aztán mégis észrevette. Csak egyet nem értett: azzal, hogy szép összeget fizetett feleségéért — tehát a szent törvény értelmében gazdája, tulajdonosa lett — miért nem vásárolhatta meg egyúttal szerelmét is, csupán félelmét és engedelmességét, amelyet ő kezdetben szerelemnek vélt.

Különben pedig Sarából időnként elpárolgott a félelem és engedelmesség, olyankor megszállta a sátán, mennydörgött, villámokat szórt s a ház népe menekült — ki hova tudott — az átkok és konyhaedények zápora elől. Maga a családfő is elsomfordált a házból, legyintett és csüggedten dörmögte:

— Inkább baj az úton, mint perpatvar otthon.

Rövidéletű boldogsága után Dadas rászedettnek érezte magát és szívében, a szerelem mellett, tág teret engedett a bosszúságnak és szégyenkezésnek. Mert bosszúság és szégyen az, ha a férjnek nincs teljes hatalma a felesége fölött.

Találkozott Ibrahimmal, a falu mullájával, aki régi ismerőse volt. Panaszosan kérdezte tőle:

— Miért kellett ennek így történnie?

— A feleség fölött, mint a termőföldetek fölött, a hatalom csak a tietek — felelte Ibrahim mulla, a Korán szent könyvének szavaival.

Dadas néha úgy érezte, hogy Sara még megszeretheti.

„A feleség fölött, mint a termőföldetek fölött, a hatalom csak a tiétek" — ismételgette magában az Ibrahim mullától hallott szavakat és képzeletben mindannyiszor maga előtt látta szülő-

falujának nehezen művelhető földjeit: az éles köveket, ragacsos agyagrögöket, a tüskés bogáncsbozótokat, amelyeket kapával kellett irtani...

Badzsi csak kevéssé nyitotta ki az ajtót és félve kandikált be a résen.

A szobában minden úgy volt, mint máskor: anyja a szokott helyén, az ablaknál, apja a maga kuckójában, a teáskanna előtt. Bátyja könyvet tartott a kezében. De, a szokástól eltérően, anyja még nem aludt, hanem ült, a falnak támaszkodva, apja nem itta a teát, bátyja nem jártatta ujját a könyv sorain; apja éppen elmondott valamit, anyja és bátyja pedig figyelmesen hallgatta.

Badzsi besurrant a szobába és észrevétlenül ereszkedett le fekvőhelyére.

A máskor oly szűkszavú Dadas ezen az estén nagyon élénk volt. Mindig felélénkült, valahányszor unokafivéréről, Samsziról, a szőnyegkereskedőről volt szó, aki a régi városrészben, a Várban lakott. És háznépe ezeket az elbeszéléseket mindig izgatottan s titokban kétkedve hallgatta, mert amit Dadas elmondott, túlságosan szép volt, hogysem igaz lehetett volna.

Az előző napon, a péntek alkalmából, Dadas elment a Dzsuma-mecsetbe, amely a Várban épült. Sok pap volt ott, de Dadasnak legjobban tetszett egy kövér mulla, aki barna teveszőrből készült körgallért viselt, fején pompás, zöld turbán, amely azt jelentette, hogy viselője a szelid-ek, a próféta ivadékai közé tartozik. A mulla hangosan és sokáig olvasta az imát. Micsoda tiszteletreméltó, szép mulla! Dadas végighallgatta és maga is elmondta az imát, aztán elindult, hogy felkeresse unokafivérét, aki saját házában lakott, nem messze a Dzsuma-mecsettől. Hatalmas Allah, micsoda gyönyörű háza van Samszinak! Ami a ház méreteit illeti, hát természetesen kisebb, mint a cég háza — Dadas szerette hangsúlyozni, hogy a cég házában lakik, mert úgy vélte, hogy ez fokozza tekintélyét Sara szemében — de viszont milyen szép! A falakon tükrök, a mennyezeten a paradicsom hurijait ábrázoló rajzok, a padlón szőnyegek. A házigazda kövér, omlós bárányhússal és válogatott édességekkel vendégelte meg Dadast.

Badzsi lélekzetvisszafojtva hallgatta apját.

„Vajjon csakugyan igazat mond?" — gondolta magában.

Tekintete Dadas kopott, ócska ruhájára, zsíros sapkájára esett, onnan a repedezett padlón, a piszkos falon át a füstös mennyezetre siklott. S most különösen csunyának, nyomorúságosnak látta ezt a házat, amelyben lakott.

— Szeretném meghívni Samszit vendégségbe — dünnyögte Dadas ábrándosan. — Hisz olyan ő most nekem, mintha fivérem volna. Tizenhét éve nem láttam az öcsémet. Ki tudja, látom-e

még valaha?... Szeretném meghívni Samszit viszonzásul a tegnapi lakomáért, szeretném én is megvendégelni, mégpedig pompásan — mert hát ő gazdag ember, nem szokta meg a szegényes ételeket. De én nem sajnálnék semmi pénzt, hogy ilyen rokonnak kedveskedjek. Jó lenne egy mullát is meghívni, de olyat, mint aki az imát olvasta fel a Dzsuma-mecsetben, csak kérdés, hogy az olyan hajlandó lenne-e vendégségbe jönni hozzám.

— Készítenék én nagyszerű lakomát! — felelte Sara és tekintete felélénkült. Ízletesen tudott főzni. — Csak meggyógyulnék...

— El fognak jönni, eljönnek! — kiáltotta Dadas biztatón.

Badzsi csaknem ugrándozni kezdett elragadtatásában: eljön Samszi bácsi meg a tiszteletreméltó mulla és akkor náluk is vendégek lesznek, mint odafent, az üzemvezetőnél! Samszi bácsit szépnek és fiatalnak képzelte.

— Apám, jó lenne Gazanfar bácsit is meghívni — javasolta Junusz félénken.

— Gazanfar bácsit? — ismételte apja és elgondolkozott. Aztán kissé tétovázva felelte: — Gazanfar bácsit majd máskor hívjuk meg, amikor nem lesz itt Samszi.

Junusz hallgatott: nem illik, hogy a fiú vitatkozzék apjával.

Ezen az estén Dadas és Sara még sokáig beszélgettek egymással. És, bár minden, amiről beszéltek, nagyon érdekes volt, Badzsi szeme, akarata ellenére, lecsukódott.

Dadas az ötödik — aznap az utolsó — namazt* mondta. Homlokát az ócska szőnyegre hajtva kérte Allaht, hogy valósítsa meg álmát. Aztán lecsavarta a homályos lámpa kanócát. Mikor már feküdt, eszébe jutott, hogy meg kellene szidni leányát — ki tudja, hol csavargott egész nap. De a következő pillanatban már elnyomta az álom.

„Milyen különbözőképpen élnek az emberek — gondolta Junusz már elalvófélben. — Egyesek bőségben, mások nyomorban..."

Csak Sara nem tudott még elaludni.

„Milyen jó lakomát készítenék én... csak meggyógyulnék..." — ismételgette magában.

— Inni! — suttogta száraz ajakkal és ledobta magáról a takarót. — Itt meleg van.

Senki sem válaszolt.

— Takarjatok be, hideg van itt — suttogta és tapogatózva kereste a ledobott takarót.

Szavait senki sem hallotta.

Szél fújt a tenger felől. Párás levegő zúdult partra, elvegyült a gyárkémények füstjével, súlyosan ereszkedett a földre, beburkolta a Fekete várost...

* Namaz = a muzulmánok imája, naponta ötször kell elmondani. — *A ford.*

Sara egyszer azt mondta:

— Tudom én, mitől vagyok beteg. Meghalt kislányaim rontást küldtek rám, amiért a halotti torukon nem volt jó lakoma. El kell menni a javasasszonyhoz, hogy vegye le rólam a rontást.

Annyi bizonyos, hogy édességet ritkán láttak Dadas házánál — édesség a halotti toron sem volt. Lehetséges tán, hogy éppen ezt vették rossz néven a meghalt kislányok? És Badzsi talán azért akarta előre kárpótolni magát halvával az árus asztalkájáról már e földi világon, hogy ne kelljen majd neheztelnie a sírontúli világban?

Sara összeszedte minden erejét és Badzsival együtt elment a javasasszonyhoz. Az félnapig gyötörte minden elképzelhető ráolvasással. Fáradozásáért egy kendőt kapott a betegtől.

A javasasszony tanácsára anya és lánya elindult a hegyfokon túlra, a várostól nem messze levő Sihova faluba Riza, a nyolcadik imám leányának, Ukejma-hatunnak sírjához.

Derűs őszi nap volt. A zöld tenger csillogott a verőfényben. Gőzhajók kéményei füstöltek az öbölben. Az északról elsőkként érkezett madárcsapatok keringtek a levegőben. Micsoda gyönyörű nap! Badzsi lankadatlanul lépkedett, Sara azonban kínosan zihált s mire elvergődött Ukejma-hatun sírjához, teljesen kimerült. Badzsi még sohasem látott anyja homlokán ilyen nehéz verejtékcsöppeket.

Sara pihent egy kicsit, aztán kézenfogta Badzsit és vele együtt háromszor körüljárta a sírt. Majd ruhájából letépett egy foszlányt s a sírkőhöz erősítette: tudvalevő, hogy ha az ember itt hagy egy foszlányt ruhájából, amelyben a betegség utólérte, akkor itt hagyja magát a betegséget is.

„Most majd meggyógyul" — gondolta Badzsi.

Visszafelé menet Sara már vánszorogni is alig tudott és Badzsi vállára kellett támaszkodnia. Badzsi duzzogott, amiért anyja miatt nem gyönyörködhetett kedvére a zöld tengerben, a gőzhajókban, a madarak röptében. Talán el is futott volna, ha a vállába kapaszkodó anyai kéz vissza nem tartja és ha nem fél apjától.

Mikor Sara hazaért, alig volt benne élet és ettől a naptól kezdve többé már fel sem kelt fekhelyéről. Nyilván megfeledkezett a javasasszony valamelyik utasításáról, ezért nem akart segíteni rajta Ukejma-hatun. Ahhoz azonban, hogy még egyszer elmenjen Ukejma-hatun sírjához és minden utasítást pontosan végrehajtson, már nem volt ereje.

A szomszédok részvétet éreztek iránta.

— Láz ellen a legjobb tíz gerezd fokhagyma; nálunk mindig azt használják ellene — mondta a grúz szomszédasszony.

Sara figyelmesen hallgatta.

„Most majd fokhagymával kúrálja magát" — gondolta Badzsi, anyja arcát nézve.

És csakugyan: Sara most mindennap tíz gerezd fokhagymát evett. Igaz, hogy így a grúzok gyógyítottak, nem az azerbajdzsánok, de a fokhagyma olcsó gyógyszer, a betegnek nem kellett megtagadnia magától. És Sara olyan nagyon szeretett volna egészséges lenni, hogy bármely tanácsot szíves-örömest megfogadott.

A szobában minden fokhagymaszagot árasztott. Ami a tiszta levegőt illeti, Badzsi nem volt elkényeztetve, de ebben a fokhagymabűzben még ő is nehezen lélekzett.

— Kórházba kéne vinni a feleségedet. Hívj hozzá orvost — mondta Dadasnak Marija néni, Filippov gépész özvegye.

— Orvost?

Dadas beleegyezően bólintott, mert a boldogult gépészt nagyrabecsülte, hát nem akarta megsérteni özvegyét azzal, hogy ellentmond neki.

De Badzsi tudta, hogy azerbajdzsáni asszonyhoz férfit hívni semmiképpen sem illik és hogy ha apja még elhívná is az orvost, anyja nem engedné magához. Talán bizony szégyentelen némber az ő anyja, mint azok a szállodai nők? Meg aztán honnan vegyenek annyi pénzt, amennyiből orvosra futná?

Nem, orvosnak nem volt helye Dadas házában. Tovább is úgy kell gyógyítani, ahogyan az apák és nagyapák gyógyítottak: Allah igéivel. Ha nem segít, nyilván Allah akarata teljesül, az ellen pedig minden gyógyszer hiábavaló...

Dadas nem sajnálta a fáradságot, elment abba a faluba, ahol Ibrahim mulla lakott és megkérte, segítsen Sarán; mellesleg arra számított, hogy a falusi mulla kevesebb pénzt fog kérni, mint a városi. De tévedett. Allah szolgája harminc kopejka felárat számított a messze útért, úgyhogy Dadas kénytelen volt annyit fizetni neki, mint egy városinak s a tetejébe még gyalogolnia is kellett vagy tíz verszt.

Badzsinak nem tetszett Ibrahim mulla: cingár volt, turbánja laposra nyomott, akár a lepény, köpenye viseltes, alig különb, mint a munkások öltönye. Badzsi másféle mullát szeretett volna látni: pazar zöld turbánban, dúsan redőzött, barna teveszőrköpenyben — olyat, mint amilyenről apja beszélt a múltkor.

Viszont Ibrahim mullának zsinegen függő tintatartója volt a köpenye alatt. Tintatartó! — Badzsi álmainak tárgya. Milyen re-

ménytelen irigységgel nézte Badzsi az iskolásfiúkat és lányokat, ha elmentek előtte az utcán és lépéseik ütemére ritmikusan himbálóztak a zsinegeken a tintatartók. Badzsi ezekben a pillanatokban olyan volt, mint a macska, mikor az elérhetetlen, röpködő madarak után néz.

Ibrahim mulla félhangon felolvasta az imát, majd köpenye alól két kis szalagot húzott elő: egy fehéret — ez papírból volt — és egy piros selyemszalagot.

„Milyen gyönyörű! — gondolta Badzsi és elragadtatva nézte a selyemszalagot. — Ilyet szeretnék a hajamba fonni!"

— Ez itt húsz kopejkába kerül, ez meg negyvenbe — mondta Ibrahim mulla, ujjával először a papiros, aztán a selyemszalagra mutatva.

— A negyvenkopejkást add — mondta Dadas — az talán inkább segít.

„Milyen drága! — szörnyedt el Badzsi és mikor látta, hogy a piros szalag már apja kezében van, azt gondolta: — Jó lenne, ha nem kéne fizetni érte!"

— Fizetség nélkül az ima nem segít — mondta Ibrahim mulla, mintha olvasott volna Badzsi gondolataiban, Dadas pedig sóhajtva tett le Ibrahim mulla elé négy tízkopejkást.

— Bilbili, vilvili, szilvili! — mormolta Ibrahim mulla és Badzsi, bármennyire figyelt is, sehogy sem értette, mit jelentenek e különös kifejezések. Egyébként nehéz is lett volna valami értelmet találni ezekben az üres, jelentésnélküli szavakban. — Most majd eltávozik a láz Sarától, Mohamed lányától, eltávozik a magas hegyek mögé, a mély tenger alá, a fekete föld alá, barlangok ölébe, szakadékok fenekére. A nagyon tudós, nagyon bölcs, dicső, hírneves Ibrahim mulla imájának ereje előzi! — fejezte be a ráolvasást Ibrahim mulla minden álszerénység mellőzésével és már teljesen érthető, emberi nyelven.

Ezután a szalagocskát egy kis csészébe tette és a konyhai vederből kútvizet öntött rá.

— Ebből igyék a beteg naponta egy kortyot, akkor meggyógyul — mondta.

„Nem gyógyul meg" — gondolta Badzsi és a fejét rázta.

— Te meg mit rázogatod a fejed, mi? — kiáltott rá Dadas. — Inkább adj hálát Ibrahim mullának a jóságáért!

Badzsi buzgón hajlongott, de magában csüggedten hajtogatta: „Nem gyógyul meg..."

Sara sokáig betegeskedett.

És mindenki, akinek csak eszébe jutott, gyógykezelte — a javasasszonyok, szomszédasszonyok, Ibrahim mulla. Csak egyetlen ember nem léphetett be szegény Sarához — az orvos. Dadas

sok pénzt költött felesége gyógyítására. De Badzsi már senkiben sem bízott, nyilvánvaló, hogy anyja most már mindig beteg lesz.

Sara néha kinyújtotta karjait Badzsi felé és magához vonta a kislányt. Milyen vékony lett a karja, talán még Badzsiénál is vékonyabb. Megsimogatta leánykája fejét — és óngyűrűje ideoda csúszott lesoványodott ujján. Magas, meg-megcsukló hangon szövegnélküli, szomorú dalt dúdolt. Miről dalolt vajjon? Mit akart mondani? A leánykának olyan jólesett anyja ölében megbújni, érezni a gyöngéd cirógatást, hallgatni a dalt...

Hirtelen úgy érezte, hogy könnyek fojtogatják. Ugyan miért? Hiszen most senki sem verte, senki sem szidta, kergette... Kitépte magát anyja karjai közül, kiszaladt a szobából, a házból. Végigszáguldott az utcákon, telkeken, meg se látta a halvaárus asztalkáját, nem hallotta a szállodában mulatozók részeg kurjantásait. Senkire, semmire, még anyjára sem gondolt. Szeme könnytelen volt. Csak anyja éneke zengett a fülében.

Junusz

Badzsi bátyja, Junusz, magas, ösztövér fiú volt, termetre apjához, de arcban — mint Badzsi is — anyjához hasonlított.

— Ez a bátyám — súgta oda mindenkinek Badzsi, le nem véve szemét Junuszról, mikor az elment mellette, anélkül, hogy őt csak egy pillantásra is méltatta volna. De a kislány mindannyiszor büszkén tette hozzá: — Én pedig az ő húga vagyok!

Így aztán idővel mindenki Badzsinak nevezte — ami azerbajdzsáni nyelven azt jelenti: nőtestvér — úgy, hogy igazi neve: Básztyi, rövidesen feledésbe ment. Még apja és anyja is ezen az újabb nevén szólította.

Öt éve történt, hogy Filippov gépész felkereste Dadast, aztán őt is, Junuszt is bevitte a gyár belsejébe. Badzsi mögöttük baktatott.

A fűtőházba mentek. Ott az egyik oldalon a kazánok alatt bömbölve lobogtak a lángok. Badzsi megrémült. A másik oldalon a kazánok némák és sötétek voltak. De Badzsi ezeket sem látta kevésbbé félelmeteseknek a maguk hangtalanságában és feketeségében.

— Vetkőzz le! — mondta a gépész Junusznak, mire az ledobta magáról ingét, nadrágját. Junusz akkor még kicsiny, cingár fiúcska volt.

„Megégetik!" — nyilallt Badzsi szívébe, de iszonyú rémületében még ahhoz sem volt ereje, hogy felsikoltson.

A gépész vésőt és kalapácsot nyomott Junusz kezébe s a kisfiú bemászott a hideg kazán szűk nyílásán, amelyen felnőtt ember nem fért volna át — és eltűnt a néma, fekete ürességben. Onnan aztán nemsokára hangok hallatszottak, kezdetben bizonytalanul, tompán, később egyre erősebben, élesebben: Junusz vésővel és kalapáccsal veregette le az üst faláról a tengervízből rárakódott sóréteget.

„Bábáj! — remegett Badzsi. — Ez a bábáj!"

Anyja gyakran ijesztgette őt „bábáj"-jal, a félelmetes, gonosz vénemberrel.

A nyílásból nemsokára csakugyan a bábáj mászott elő: Junusz haja, szemöldöke, szempillája mind teljesen fehér volt, akár egy vénemberé; szeme vörösre gyulladt és könnyezett. Hanem ekkor a bábáj végighúzogatta kezét a haján, az arcán, lerázogatta magáról a sót, és Badzsi rémülete eloszlott: bátyja állt előtte és olyan volt, mint máskor. A gépész elismerően veregette meg Junusz vállát, Dadasnak pedig pénzt adott. Junusz vidáman mosolygott. És Badzsi megértette, hogy az ő bátyja rettenthetetlen hős.

Később aztán Badzsi már nem ijedt meg a kazántól. De az érzés, hogy bátyja rettenthetetlen, sokáig maradt benne.

Attól kezdve, valahányszor meg kellett tisztogatni a kazánokat a lerakódástól, a gépész mindig Dadashoz fordult. Keresethez akart juttatni egy becsületes embert. Dadas sosem vett részt olyan üzelmekben, amilyenekben egyes gyári őrök részt vettek: olajat engedtek a beépítetlen területen elhelyezett „csapdákba". S ami fő, Junusz gyakorlottan, ügyesen kezelte a kalapácsot és vésőt, gyorsan dolgozott, nem engedte, hogy a lerakódás megkeményedjék.

Attól a naptól fogva, amelyen Junusz először keresett pénzt, apja még jobban megszerette. Nem mintha Dadas kapzsi lett volna, mint valami boltos, vagy az üres telkeken lévő „csapdák" gazdái. Szó sincs róla! Hanem mert elsőszülötte a munkájával és első — bár garasos — keresetével valóra váltotta az ő apai reményeit, megerősítette hitét abban, hogy nyugalmas öregsége lesz: fia majd leveszi válláról a kenyérgondokat, ő pedig ott hagyja a gyárkaput és unokák fogják körülvenni, mint kopár követ a zöld fű és a virágok.

Boldog idő!

Messze van az még — ki tudja, eljön-e valaha?

De mihelyt Dadas megkapta fia munkájáért a pénzt, hálás sietséggel azonnal adott neki belőle: vegyen magának cukorkát,

hogy enyhítse vele az ajkára és torkába ülepedett tengeri só keserűségét.

Junusz néha meghagyott egy-egy darabka édességet húgának. Lopva csúsztatta oda neki, mintha valahonnan csente volna, nem pedig a sötét katlanban, kisfiús, cingár két keze munkájával szerezte volna; ugyanis attól tartott, hogy apja zokon venné, ha ajándékát valakivel — akár tulajdon húgával — megosztaná.

Junusz egyszer a sötét folyosón mákoslepényt csúsztatott húga kezébe. Badzsi sokáig tartotta tenyerén, mielőtt megette. Ó, ha a bátyja megsimogatná olykor, ha szólna hozzá!... De Junusz soha meg sem érintette; mikor adományait átnyújtotta neki, mindig gyorsan visszarántotta kezét, mert szégyen az, ha egy fiú egy lánnyal barátkozik, még akkor is, ha a lány a tulajdon húga.

Ebédnél az apa osztott. Badzsi figyelte, de néha-néha megtörtént, hogy túlságosan vakmerő volt és a Junusznak szánt, jobb, nagyobb falatért nyúlt. Apja olyankor a kezére ütött: a fiúnak kétszerannyi jár, mint a lánynak. Badzsi nem sírt, de gyermekszívében heves harc dúlt a szeretet és az irigység között...

Három éven át tisztogatott kazánokat Junusz.

Gyorsan nőtt és egyre nehezebben fért be a szűk katlan-nyílásokon. Egyszer majdnem bennszorult és mikor végre sikerült kimásznia, a válla csupa horzsolás volt, a nyaka feldagadt. Helyreráncigálta a vállát és kiegyenesedett. Látták a fűtők, hogy nem fiúcska ez már, hanem ifjú.

— Add iskolába — tanácsolta Dadasnak a gépész.

Iskolába?

Dadas emlékezett, hogy negyven év előtt apja — szegény paraszt, akinek az volt az álma, hogy fiából tanult ember legyen s e célra utolsó garasait sem sajnálta — elvitte őt a falusi mullához; ez a mulla kis szatócsboltot vezetett s amellett betűvetésre tanította a gyerekeket.

— Mulla, tartsd meg magadnak a húsát, nekem csak a bőrét és a csontjait add vissza — mondta Dadas apja, a szokáshoz híven hatalmazva fel a mullát, hogy verje a fiút.

— A félelem a bölcseség előcsarnoka s a gyermek javára szolgál — felelt a mulla az ismert közmondással és egy pillantást vetett a fiú sovány testére.

A későbbiek során e pedagógus tettei nem cáfolták meg szavait. Kegyetlenül ütötte-verte a gyerekeket, úgyhogy Dadas boldog volt, mikor egy év multán, apja halála megszabadította őt a gyötrelmes művelődéstől. Alig sikerült elsajátítania annyi tudományt, hogy megismerje a betűket és nagynehezen aláírja a nevét.

Iskolai emlékei nyomasztóak voltak, de némi fontolgatás után,

mégis elhatározta, hogy fiát iskolába adja, mert minden szerető apának az az óhaja, hogy fia ne csak gazdag, hanem tanult is legyen. Ehhez járult még az is, hogy Dadas szíve mélyéből bízott Filippovban — jóravaló és okos ember volt a gépész.

Dadas hát elvitte fiát az „orosz-tatár városi tanintézetbe". Így nevezték akkoriban az új iskolákat, amelyekben az azerbajdzsán fiúk tanultak.

Ebben az iskolában a hitoktató Samszi barátja, *hadzsi** Abdul-Fatah, mulla volt.

— Mulla, tartsd meg magadnak a fiú húsát, nekem csak a bőrét és a csontjait add vissza — mondta Dadas sóhajtva, mint ahogyan negyven év előtt az ő apja mondta ugyanezt.

A mulla megnézte Junuszt és elmosolyodott.

— Ne aggódj, atya — mondta. — A régi időkben erre azt felelték: a félelem a bölcseség előcsarnoka s a gyermek javára szolgál. Mindez igaz. De a gyerekek a mi kertünk fái s mivel nincsenek elgörbülve, szükségtelen pálcával egyenesíteni őket. Én hiszem, hogy a te fiadból sudár pálma lesz.

— Tartsd meg magadnak ezt a rubelt, bár szavaid sokkal többet érnek! — mondta Dadas megilletődötten és egy ezüstrubelt nyujtott át neki.

— Elfogadom Allah ügyének szolgálatára — mondta a mulla s a rubelt köpenye alá rejtette. — Megveheted fiadnak az iskolai sapkát...

Junusz minden reggel begöngyölte könyveit, füzeteit egy piros kendőbe, kenyeret meg hagymát is vitt magával, fogta zsinegen függő tintatartóját és ment az iskolába. Badzsi a kapuig kísérte, aztán még sokáig követte tekintetével, nézte, hogyan himbálózik a zsinegen függő tintatartó Junusz kezében. Üres volt neki a reggel, ha bátyja korán ment el és ő nem kísérhette ki.

Junusz, mihelyt hazaérkezett az iskolából, leült a padlóra a kis láda elé — az helyettesítette az asztalt — és nekilátott leckéjének. Apja, anyja, húga lélekzetvisszafojtva figyelte. Junusz fennhangon olvasott a könyvből, ujját jártatva a sorokon, akár egy mulla, kacskaringós arab betűket rajzolt a papírra, mint a piaci írnokok.

„Pálma lesz belőle! — hangzott Dadas fülében. — Pálma!"

És a mindennapi kenyér gondja, a viszonzatlan szerelem, a már közeli öregség, Sara betegsége, minden búja-baja, egyszeriben feledésbe merült.

Megvette fiának az iskolai sapkát. Perzsadivatú, alacsony posztókucsma volt ez, amilyet szokás szerint a kereskedők és tanult emberek viseltek; őket utánozták ebben az orosz-tatár tan-

* Hadzsi = muzulmán, aki zarándokúton volt Mekkában. — *A ford.*

intézet növendékei, akik remélték, hogy szintén gazdagok és műveltek lesznek.

Junusz semmi kincsért meg nem vált volna sapkájától.

„Milyen szép gyerek! — gondolta magában Sara, amikor kuckójából figyelte fiát. — Tetszeni fog a nőknek!"

Badzsi irigységgel vegyes elragadtatással nézte Junuszt új sapkájában: az ő bátyja most már nemcsak rettenthetetlen hős, hanem a világon mindenkinél okosabb és műveltebb.

Gazanfar bácsi

Dadast olykor meglátogatta az, akit Junusz említett, mikor a vendégek meghívásáról volt szó s akit ő Gazanfar bácsinak nevezett.

Gazanfar tulajdonképpen nem volt sem Dadas, sem Sara rokona, még csak sógoruk vagy földijük sem. És ha eljött a gyárba, látogatása nem Dadasnak, hanem Filippov gépésznek szólt, Dadashoz csak arramenőben, mellékesen nézett be, de Junusz és Badzsi, nem tudni miért, mégis bácsinak nevezte.

Gazanfarnak tizenöt év előtt — Dadashoz hasonlóan — el kellett hagynia szülőfaluját, amely szintén az Apseron északi partján volt. Ez történt: Gazanfar — akkor még fiatal legény — az adószedés alkalmával véletlenül meglátta, hogy a falu előljárója arcúlütötte a kolduszegény Gulamot, aki előzőleg összezördült vele, és hogy Gulam kapával ütötte vissza támadóját. Az előljáró kíséretében lévő csendőrök a lázadóra vetették magukat, Gazanfar pedig a segítségére sietett. De a csendőrök kezéből nem sikerült kiszabadítania Gulamot, aki aztán később valahol Szibériában pusztult el egy ércbányában; Gazanfar, az előljáró bosszúja elől menekülve, felcserélte szülőfaluja sárgahomokos földjét az olajvidék fekete földjével.

Ez a föld egyébként nemsokára éppen olyan kedves lett neki, mint az otthoni.

Hányféle minőségben dolgozott Gazanfar az olajtelepeken! Volt ő segédmunkás, kanalazó, fúrómunkás, végül a mester első segédje. Szerencséje volt: itt, az olajtelepen forradalmár munkásokkal került barátságba és rövidesen eljárt az egyik tanulókörbe. Ezeket akkoriban a Középoroszországból kiküldött forradalmár orosz szociáldemokraták alakították. Az elpusztult Gulam esete nem ment ki a fejéből és minden szó, amely a körben elhangzott, új harcra ösztökélte.

Nemsokára már földalatti tevékenységet folytatott a munkások között, különösen a környékbeli falvakból odakerültek kö-

zött. Ezekkel a falvakkal állandóan fenntartotta az összeköttetést. Agitált a cár ellen, a hatalom birtokosai ellen és — az ipartelep bolsevik pártszervezetének utasítására — terjesztette a lenini „Iszkrát". A viharos 1905-ben munkás-harci osztagokat szervezett, egy tüntetés alkalmával pedig, amikor ő vitte a vörös zászlót, kozákok korbácsa csapott le rá és börtönbe vetették. Amikor onnan kiszabadult, még nagyobb szenvedéllyel folytatta a forradalmi munkát és a rendőri üldözés ellenére sem tért le a maga választotta útról.

Ezen az úton Gazanfar sok mindent látott, tapasztalt, de semmi sem hagyott lelkében olyan mély benyomást, mint találkozása Sztálinnal. Felejthetetlen évek! Vagy tán feledhette valaha, hogy ő, Gazanfar milyen szerencsés volt; hogy Koba elvtárs vezetése alatt tevékenykedhetett a bakuiak nevezetes decemberi sztrájkjában? Hogy röpcédulákat terjeszthetett, amelyeket maga Koba elvtárs írt? Hogy részt vehetett a sztrájk letörésére kivezényelt csapatokkal való összeütközésekben? Vagy talán elfeledhette valaha a hős Halmar temetését, amikor Koba felhívására elvtársaival együtt bejárta a gyárakat, hogy a gyári sziréna hangjára kitóduljanak a munkások az utcára és a temetés politikai demonstrációvá váljék?!

Felejthetetlen napok!...

Gazanfar magasterm etű volt, alig alacsonyabb, mint Dadas, de csaknem kétszer olyan széles — derék, vállas, csupa izom. Magasszárú csizmában járt, oldaltgombos, nyitottgallérú orosz ingben, válláravetett kiskabátban, nagy prémkucsmában. Szeme eleven és vidám, ajkán nyájas mosoly.

Hogy felélénkült Dadas háza, mihelyt Gazanfar belépett az ajtón!

— Csapj bele! — Üdvözlésképpen Badzsi elé tartotta hatalmas tenyerét.

Badzsi belecsapott.

— Erősebben! — nevetett Gazanfar. — Máskülönben meg sem érzem!

Badzsi erősebbet ütött.

— Még erősebben! — biztatta Gazanfar.

Badzsi most a szoba túlsó sarkából szaladt neki és teljes erejéből belecsapott a tenyerébe. De Gazanfar erre is csak nevetett és incselkedve biztatta tovább. Badzsi végül kimerült és elkeseredetten húzta össze szemöldökét: lehet is boldogulnia ilyen emberrel, mint Gazanfar bácsi!

Gazanfar szívesen és ügyesen dobálta a magasba Dadas gyermekeit.

Hogy sikoltozott Badzsi, mikor Gazanfar kezei közül a mennye-

zet felé röpült! És milyen jó volt visszahullani a biztonságot nyujtó erős karokba! Junusz pedig szemlátomást egyáltalában nem érzett félelmet.

— Téged is felemelhetlek a mennyezetig, ha parancsolod — mondta olykor Gazanfar Dadasnak, azzal a titkos szándékkal, hogy a beteg Sarát mulattassa.

— Mi jut eszedbe! — védekezett Dadas. — Tán meg akarsz szégyeníteni a gyerekek előtt?

Egy alkalommal azonban — megértvén, mire törekszik Gazanfar — elmosolyodott és azt felelte:

— Azt hiszem, Gazanfar, hogy arra nem futná a te erődből!

Válaszul Gazanfar felgyűrte az inge ujját, aztán óvatosan, mint egy gyereket, felkapta Dadast és kinyujtott karjain magasra, a mennyezet felé emelte. Dadas hosszú karjai-lábai tehetetlenül kalimpáltak a levegőben. Ez volt ám csak a nagy mulatság! Dadas otthonában rég nem hangzott ilyen vidám, harsány nevetés, mint ezen a napon! Badzsi elragadtatva veregette össze tenyerét, ugrándozott, úgy kacagott, hogy majd összeesett; Junusz is hangosan, vidáman nevetett, bár igyekezett fegyelmezni magát, hogy meg ne sértse apját; nevetett maga a családfő is fent a mennyezet alatt, miközben kézzel-lábbal kapálózott. Még Sara arca is mosolyra derült...

De azért Gazanfar nem volt mindig ilyen nagy tréfamester. Néha komoly dolgokról is beszélgetett Dadassal.

— Jóravaló ember vagy te, Dadas, csak túlságosan béketűrő, nem tudsz a sarkadra állni — mondta olykor Gazanfar.

— Nem bánt engem senki — felelte Dadas.

— Senki? — mosolygott gúnyosan Gazanfar és vidám arcán árnyék suhant át. — És a gazdáid?

— A gazdáim megbecsülnek — tiltakozott Dadas. — A multkor itt volt Petrográdból egy vezetőségi tag és elbeszélgetett velem, tréfálkozott is. Nem bántott az engem.

— Majd fog. A munkaadók mind egy húron pendülnek!

— Dehogyis — ellenkezett Dadas. — Az én gazdám jó ember.

— Nem lehet az, Dadas barátom, jó munkaadók nincsenek, mintahogy jó farkasok sincsenek.

— Már hogy volna az én gazdám farkas? — csodálkozott Dadas és meggyőződéssel tette hozzá: — A mulla már gyermekkoromban arra tanított, hogy gazdáinknak, az uraknak, tisztelettel és engedelmességgel tartozunk.

— Nohát nem helyesen tanított! Én azt mondom neked, hogy az urak igenis, rosszabbak a farkasoknál. A farkas azért öli meg a birkát, hogy ő maga éhen ne pusztuljon és hogy kölykeit is táp-

lálhassa, de a munkaadók hét bőrt nyúznak le rólunk azért, hogy ők lakomázhassanak, amikor a munkások felfordulnak éhen.

— Hát szűkösen élünk, annyi bizonyos — ismerte be Dadas, és száraz kenyerére, nyűtt ruhájára gondolt. — De azért... Látod, a gazdám jóvoltából a cég házában lakom! — És Dadas elégedetten jártatta végig tekintetét a piszkos falakon, a füstös mennyezeten, a repedezett padlón.

— És hogy laknak a gazdáid? Azt láttad már?

— Nem járok én hozzájuk, nincs nekem náluk keresnivalóm. Nekem az a dolgom, hogy őrködjem a kapunál. Az a vezetőségi tag megparancsolta: „Kívülállót be ne engedj a gyár területére!"

Dadas és Gazanfar rendszerint sokáig vitatkozott, nem volt könnyű Dadast meggyőzni.

— Egyazon vidékről származunk, úgyszólván földiek vagyunk, Dadas, mégis mennyire különbözöl a mieinktől, az otthoniaktól — mondta egyszer Gazanfar. — Emlékszel a Mastag-falubeli Mahmed Mamegyarovra, aki elment munkásnak Balahanba, az olajtelepre? Vagy Bal Am Dadasevre, szintén Mastagból, aki Ramaniba ment el dolgozni? Hogy harcolnak azok az urak ellen, a dolgozó népért! Hányszor tartóztatták le Mahmedet a rendőrök, de ő nem hagyja abba a harcot. Vagy nézz például akár engem... Az embernek erősnek kell lennie, Dadas, erősnek, szabadnak, mint a szél, a tenger!

Dadas széttárta karjait.

— A kertben egymás mellett nőnek a fák, mégis különfélék. Van ott szederfa is, körtefa, almafa, fügefa is — mondta bizonytalan, zavart mosollyal, mintha mentegetőznék, amiért ő nem olyan, mint a szél vagy a tenger.

Egy más alkalommal Gazanfar így szólt hozzá:

— Van nekem egy könyvem, Dadas... Az a címe: „Makszim Gorkij: Elbeszélések". Hát ebben a könyvben olvastam én egy olyan mesefélét: „Dal a sólyomról".

És Gazanfar elmondta Dadasnak a „Dal" tartalmát, a maga módján, némi kis változtatással, hogy biztosabban megtalálja az utat Dadas szívéhez.

— Szép mese — mondta Dadas elgondolkozva, mikor Gazanfar befejezte elbeszélését. Aztán sóhajtva tette hozzá: — A madarak és állatok is különfélék.

És arcán ismét megjelent a tétova, zavart mosoly, mintha sajnálná, hogy neki nincsenek erős szárnyai és nem repülhet magasan az ég felé, mint a sólyom...

Junusz — felnézve könyvéből, vagy mozdulatlanul tartva a tollat befejezetlen írásbeli leckéje fölött — gyakran hallgatta ezeket

a beszélgetéseket és vitákat. És, bár a fiúgyermeknek mindenben apjával kell egyetértenie, valami titkos hang azt súgta neki, hogy apja, Dadas, téved s az igazságot Gazanfar látja.

A mazutos

Szegény Sara nem talált olyan szert, amely kigyógyította volna maláriájából.

Arca egészen sárga lett. Valamikor pompás keble most fonnyadt volt, mint egy öregasszonyé, hasa felfúvódott. Csillogó, élénk tekintete teljesen fénytelenné vált. Hova lett szegény Sara szépsége?

Mert vitathatatlan, hogy Sara annakidején valóságos szépség volt! Dadas utolsó garasát is odaadta, hogy feleségül vehesse. És Sara a felesége volt tizenhét éven át, mígnem Allah magához vette az égbe.

Sara földi élete csupa baj és bánat volt, de odafönn az égben bizonyára a paradicsom boldogságában lesz része, mert valójában jóravaló asszony volt, ízletes ebédeket főzött férjének, olykor gyöngédnek is mutatkozott irányában, és fiút szült neki.

A halott Sara koporsóban feküdt.

Badzsi nézte, amint a néhány emberből álló menet — élén két magas alakkal: apjával és bátyjával — eltűnt az útkanyar mögött. Mily sok napon át várták a félelmetes vendéget — a halált, de az észrevétlenül érkezett s az alvó anyát elvitte magával a messze útra. Badzsi szívét összeszorította a fájdalom, szeméből könnyek patakzottak.

A szoba most üres és csöndes volt. Csak az áporodott rongy- és fokhagymaszag emlékeztetett arra, aki örök időkre eltűnt az útkanyar mögött, aki már nem fog többé nyögni: „Fázom... Melegem van... Adj innom..."

Badzsi áthurcolkodott anyja helyére, mert tudta, hogy itt, az ablak mellett nyáron hűvösebb a levegő, puhább a fekvőhely, innen az alacsony ablakdeszka előtt guggolva, jobban lehetett szemmel tartani az utcát, a beépítetlen területet. Milyen nagyszerű helye volt itt anyának. Mért hagyta el?

Egy hét mulva, amikor Badzsi éppen új helyén üldögélt és régi rongydarabkákból ruhát fabrikált a babájának, apja Tagi kíséretében lépett be.

— Eredj vissza a régi helyedre, itt Tagi fog aludni — mondta Dadas. — Most nálunk fog lakni... Ha kérdezik tőled, ki az a Tagi, mondd, hogy a bácsid. És szólítsd bácsinak.

Badzsi összeszedte cómókját és visszament régi helyére, az ajtó mellé.

Miért hozta Dadas Tagit a házba?

Sajnálta az otthontalan mazutost. Meg aztán csak nem hagyja kihasználatlanul a megüresedett sarkot, most, hogy csak ő, a fia meg a kislány lakik a szobában? Igaz, hogy a cég házaiban tilos volt albérlőket vagy ágyrajárókat tartani s a vezetőségnek az új lakóról — jámbor képmutatással — azt kellett mondani, hogy rokon. Ez volt a szokásos eljárás ilyen esetekben és ha a szállásadónak jó híre volt a vezetőség körében, akkor szemet hunytak a dolog felett.

„Igazság szerint, ha úgy vesszük, van ebből valakinek kára?" — fontolgatta magában Dadas.

Alkudozni Dadas nem tudott, olcsón adta bérbe a szobasarkot a mazutosnak. Ez az ügylet inkább a részvét, mint a haszonkeresés alapján jött létre.

Badzsi régi helyén, az ajtó mellett ült és nézte Tagit. Azon, mint mindig, elnyűtt cafatok voltak, kezeit kimarta a csatornavíz meg a mindenféle nyersolaj és szennyvíz. Mesterségének egyszerű eszközei — a vedrek, a rongy s a rúd — ott voltak mellette.

Tagit bácsinak szólítani?

Badzsi úgy érezte, hogy a „bácsi" szóban van valami izgalmasan vonzó, hogy az majdnem olyan gyönyörű, mint a „bátya" szó. Ez a kifejezés elválaszthatatlanul összekapcsolódott apjának Samszi bácsit magasztaló elbeszéléseivel, amelyek Samszi házát, a falakon csillogó tükrök, a mennyezetre festett paradicsomi hurik, a padlót borító puha szőnyegek pompáját idézték fel képzeletében. Badzsinak bácsi volt Gazanfar is, aki oly sok kellemes, vidám percet szerzett neki; bácsi volt a boldogult Filippov gépész is, aki egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy megsimogassa Badzsi fejét, vagy valami édességet csúsztasson a kezébe.

És most arra kényszerítik, hogy bácsinak tekintsen egy nyomorúságos ágyrajárót, hogy bácsinak szólítsa Tagit, a mazutost! Sehogy sem állhatta Tagit.

Legjobban a vödreit gyűlölte.

Azokkal Tagi, nehogy feltűnést keltsen, alkonyat felé állított be a gyár területére — olyankor rendszerint Dadas állt őrt a kapuban — egyenesen bement Dadas szobájába és mindkettőt az ajtó mellé tette: a mocskos vödröket mégsem állíthatja a házigazda, vagy az elsőszülött fiú orra alá. A vedrek lyukasak voltak, és gyakran megtörtént, hogy az éjszaka kiszivárgott folyadék sötét, zsíros tócsává növekedve Badzsi fekhelye felé kúszott. A fokhagymabűzt most a kőolaj szaga váltotta fel. Badzsi, valahány-

szor alkalom kínálkozott rá, úgy állt bosszút Tagin, hogy belerúgott a vödreibe. A vödrök panaszosan csörömpöltek.

A szomszédok tudták, hogy Tagi Dadasnak nem fivére, mégcsak nem is rokona, de minthogy jóban voltak Dadassal, nem jelentették a dolgot a vezetőségnek. Tudta ezt Tejmur, a főfelügyelő is; az ő kötelessége volt a rendet fenntartani az első folyosó lakói között, akik közé Dadas is tartozott. De ő nem szólt bele a kapuőr dolgaiba, mert tartott tőle, hogy az is mondhatna egyet-mást az ő kis ügyleteiről, amelyeket éjszakánként szokott lebonyolítani a „csapdák" gazdáival.

Badzsi egyszer találkozott vele az utcán.

— Ki az az ember, aki nálatok lakik? — kérdezte Tejmur; így, Badzsi útján kívánta Dadas értésére adni, hogy Dadast sem tartja bűntelennek.

— A bácsim! — hazudta Badzsi tétovázás nélkül.

— Nohiszen, derék bácsid van — alakoskodott Tejmur. — Egy mazutos!

A döfés célba talált. Badzsi meg akarta mondani, hogy az ő bácsija Samszi, a szőnyegkereskedő, a másik bácsija pedig Gazanfar és hogy Tagi, a mazutos, ágyrajáró, idegen. Tudta, hogy akkor Tagit kidobják a cég házából, apja lakásából és ő megint elfoglalhatja a jó helyet az ablaknál. De nem merte megszegni apja parancsát.

— Igen, derék! — mondta dacosan.

— És szereted ezt a bácsidat? — kötekedett vele Tejmur.

— Szeretem! — suttogta Badzsi és érezte, hogy elakad a lélekzete.

— Akkor talán engem is megszeretsz? — mosolyodott el gúnyosan Tejmur és tetőtől-talpig végignézte, úgy, mint annakidején a halvaárus.

Badzsi sarkonfordult és elfutott...

Szabad idejükben Dadas és Tagi teához ülnek. Badzsi szolgálja ki őket. Ez nem olyan egyszerű feladat: ilyenkor a szelid Dadas, szeszélyes és követelő, mint valami uralkodó fejedelem.

Badzsi a konyha-tűzhely fölé hajolva vigyáz a teára, hogy ne álljon a kelleténél tovább. Nyáron, mielőtt a víz tetején megjelenik az első kis buborék, Badzsi arcáról izzadságcseppek hullnak a tűzhely forró lapjára és sisteregve elpárolognak. Télen meg a szél kicsapja a tüzet a vaslapok közötti réseken át s a láng egyenesen Badzsi arcába kap. Az elgázosító néha színültig megtelik, az égő mazut kicsordul a földre, ilyenkor a lakók berohannak a füsttel elárasztott konyhába és homokkal oltják a tüzet. Dadas már többször fordult kéréssel a gyárigazgatóhoz, hogy javíttassa meg a tűzhelyet, de a válasz mindannyiszor ez volt:

— A tűzhelynek nincs semmi baja. Szükségtelen kinyitni a szelepet. Úgy fecsérlitek a mazutot, mint a vizet, hisz ingyen van.

Dadas fejcsóválva ment el: bizony, nincs rendben a tűzhely...

Badzsi, igazi szakértő módjára, forróvízzel kiöblíti, csörömpölve kistányérokra rakja a poharakat, határozott mozdulattal teát tölt beléjük és sietve beviszi tálcán a szobába, azon párolgó-forrón, mert a hideg tea nem tea.

Badzsi a tálcát apja és Tagi közé teszi le, akik a szoba közepén egy gyékényen ülnek. Büszkeség fogja el, mikor a nagyigényű Dadas elégedetten mondja:

— Jó tea!

Badzsi, miközben várja, hogy a poharak kiürüljenek, hallgatja a két férfi beszélgetését. Sara halála óta az amúgyis szűkszavú Dadas csaknem mindig hallgat. Tagi azonban sokat beszél, Dadas olykor közbeszól:

— Sara így szokta... Ezt mondta Sara... Sara ezt szerette...

Mihelyt Dadas kiejti Sara nevét, Tagi azonnal valami másról kezd beszélni, valami vidámról, valami mulatságosról.

— Találd ki, mi ez — mondja Tagi ravasz mosollyal: — egész hónapon át, egész éven át, éjjel-nappal úton van. No? Mi ez?

Dadas megvakarja kopasz fejét. A kérdés valahogy olyan ismerősen hangzik, de ördög vigye, mégsem tud rá megfelelni.

Badzsi tudja a megfejtést: „Víz". Nem azért tudja, mintha neki magának sikerült volna rájönnie, hanem mert Tagi, akinek talány-készlete igen szűkös, sokszor teszi fel egy és ugyanazt a kérdést, arra számítva, hogy Dadas nem emlékszik rá. Badzsi azonban mégsem mer felelni, csak mozgatja ajkát, mintha segíteni szeretne apjának.

— Víz! — mondja végre Tagi, megkönyörülve Dadason.

— Csakugyan! — kiált fel Dadas félig helyeslőn, félig bosszúsan: eszébe jut, hogy ezt a találós kérdést már nem egyszer hallotta Tagitól.

— No még egyet — ajánja Tagi. — Megy a hegyről lefelé, karjai, mint az ágak, lehajol vizet inni, nyerít, mint a szamár. Mi az?

Dadas már emeli a kezét kopasz fejéhez.

— A kordé! — bökkenti ki Badzsi, nem tudja türtőztetni magát.

— Okosan mondtad! — csapja össze tenyerét Tagi és nevet.

Dadas keze lassan leereszkedik.

— Csak merészelj még egyszer beleszólni! — fenyegeti lányát.

Badzsi felkapja a tálcát az üres poharakkal és kiszalad.

— Hát ez mi — adta fel egyszer a kérdést Tagi: — olajmunkás és tartályokat cipel magán, mint a szamár?

Dadas töpreng, tépelődik. Badzsi is töri a fejét — ezt a találós kérdést először hallja.

— Ez én vagyok! — mondja Tagi és tréfásan fontoskodva üt a mellére. Aztán, minthogy Dadas és Badzsi értetlenül néz rá, magyarázattal szolgál: — A tartályaim ott vannak... — mutat a mazutos-vedrekre.

Badzsi odanéz, ahova Tagi mutat: a vedrek, mint rendesen, ott állnak az ő fekhelye és az ajtó között; körülöttük sötét, zsíros foltok; ugyanott van a rongy és a hordó-rúd is.

„Olajmunkás és tartályokat cipel magán, mint a szamár..."

Badzsi mereven bámul a vedrekre, a rongyra, a rúdra. Hirtelen elborul: bizony, bizony! És egyszer csak rádöbben, hogy Tagi éppen úgy gyűlöli a vödreit, mint ő, Badzsi. Vidáman felkiált és összecsapja a tenyerét.

— Ez a kislány mindenbe beleártja magát! — dörmögi Dadas, úgy tüntetve fel a dolgot, mintha azért nem találta volna ki a megfejtést, mert Badzsi megzavarta.

Filippovék

A második folyosót csak egy deszkafal választotta el az elsőtől, de azért odaát, a vékony deszkák mögött mintha egy más világ lett volna: ott lakott Marija néni és Szasa.

Az elmúlt évben Filippov gépész — a vezetőség hibájából történt szerencsétlenség következtében — meghalt. Marija néni nem indított pört mindjárt. A vezetőség azzal igyekezett lefegyverezni az özvegyet, hogy a gyár irodájában alkalmazta mint házvezetőnőt és megengedte neki, hogy tovább is a cég házában lakjék.

A teásedényeket és törülközőket tartalmazó szekrény kulcsait átadták Marija néninek, ő pedig, mikor felhangzott az étkezést jelző szirénabúgás, bevitte a hivatalnokoknak a teát, reggelit. Rövidesen azonban — mikor a kereset benyujtásának határideje lejárt — egyik szobáját át kellett engednie a főfelügyelőnek, aki eddig az első folyosón lakott; a másik szobát megtarthatta magának és Szasa fiának.

Aznap, mikor Filippov gépész meghalt, Dadas beállított a kisírtszemű Marija nénihez és kijelentette, hogy tudja, milyen nagyszerű ember volt Filippov, tudja, hogy ő, Dadas, nyomába sem léphet, hogy hozzá hasonlítva ő csak porszem, de kész mindent elkövetni, hogy barátja árvájának hasznára legyen. Azzal lehajolt Szasához és szívéhez szorította, mintha tulajdon fia lett volna.

Most azután Dadas házát is meglátogatta a halál.

Junusz és Szasa egykorúak, jóbarátok voltak; gyakran jártak egymáshoz. Szasa ritkán beszélt elhúnyt apjáról, Junusz még ritkábban anyjáról. Fájdalmukat mindketten titkolták.

— Játssz Szasával, mintha testvéred volna — parancsolta Dadas a fiának. De ez a parancs fölöslegesnek bizonyult; a fiúk amúgyis elválaszthatatlanok voltak.

Badzsi mindig csodálkozott, hogy Szasának milyen világos a haja. Tudta, hogy az oroszok világoshajúak s ezért minden szőke embert orosznak tartott, de ilyen nagyon világos hajat még sosem látott, legföljebb talán a Marija néniét.

Amíg Sara élt, Badzsi távolállónak, idegennek látta Marija nénit, aki a második folyosón lakott és a gépész felesége volt. Mióta azonban anyátlanul maradt, Marija néni mintha közelebb került volna hozzá. Sarának barna szeme, barna arca, egyenes orra, Marija néninek kék szeme, rózsásfehér arca, enyhén pisze orra volt. Vajjon miért emlékeztette Badzsit mégis az anyjára? Miért szeretett volna Badzsi odamenni hozzá, közelében maradni, kötényéhez simulni, ölébe kuporodni?

Badzsi átment a második folyosóra és bekopogtatott Marija néninhez. Filippovéknál minden egészen más volt, mint náluk: itt ágyakat, asztalt, szekrényt látott.

A háziasszony székre ültette a vendégét. Széken ülni szokatlan volt, de nagyon érdekes! Badzsi igyekezett nyugodtan ülni, Marija néni nem szereti, ha az ember fészkelődik; viszont, ha az ember szép csendesen ülve figyeli őt, amint a háztartással foglalatoskodik, valami jó falatot kaphat.

Könyvespolc is van a szobában, fölötte pedig két fénykép. Az egyik a gépteremben, munkások közt ábrázolja Filippovot, a másik szintén őt, ugyanazokkal a munkásokkal — otthon, terített asztalnál. A gépész mindkét felvételen nagyon fiatalnak látszik, de — bár a képek az időtől megfakultak, homályosak lettek — Badzsi mégis csalhatatlanul megismeri őt a többi munkás között.

A könyvespolc... A boldogult Filippov okos, tapasztalt ember volt, sokan jártak hozzá, hogy beszélgessenek az életről, tanácskozzanak vele, könyvet kérjenek tőle. Gazanfar is tőle kapta a Gorkij-kötetet, abban olvasta a „Dal Sólyomról" című írást, amelyet aztán elmondott Dadasnak.

Filippov gépész gyakran üldögélt itt, a könyvespolc mellett egy különös emberrel. Ez a látogató nem munkásöltözetben járt. Kis fekete szakálla volt, értelemtől sugárzó, figyelmes tekintete, szép rajzú szemöldöke. Általában Sztyepan Georgijevicsnek, olykor azonban Sztyepan elvtársnak szólították.

— Ez vajjon kicsoda? — kérdezte egyszer Junusz Szasától és

tekintetével követte Sztyepan Georgijevicset, aki a gépész lakása felé tartott.

Szasa habozott.

— Egy... barátunk... — mondta végre, de Junusz a hangjából érezte, hogy valamit elhallgat, hát nem kérdezősködött tovább.

Egy másik alkalommal azonban, mikor Junusz arról beszélt, hogy apja életét egyre jobban megnehezíti a drágaság, Szasa maga tett említést az idegen látogatóról:

— Sztyepan Georgijevics azt mondta, hogy azért élünk nyomorúságban, mert nem magunknak, hanem az uraknak dolgozunk... És azt is mondta, hogy eljön az idő, amikor nem lesznek urak s a dolgozók maguk fogják élvezni munkájuk gyümölcsét.

— Hogy-hogy? Akkor tán ők maguk lesznek a gazdák? — ámuldozott Junusz.

— Nyilván.

— Nem lenne rossz!... De alig hihető, hogy megtörténhet.

— Miért?

— Hát ugyan melyik gyáros lesz hajlandó átengedni a munkásoknak az üzemét vagy gyárát?

— Biztos, hogy nem adja át. Mondja is Sztyepan Georgijevics, hogy a munkásoknak kell elvenniük tőlük a gyárakat és üzemeket.

— Elvenni tőlük? — Junusz fanyarul elmosolyodott: — No, próbáld csak meg, vedd el!

— Miért, hát te szerinted a munkások olyan gyöngék? — kérdezte hevesen Szasa.

Junusznak eszébe jutott, amit Gazanfar mesélt a tengerről, a szélről, a sólyomról, amely magasra, az ég felé repült.

— Szeretném, ha erősek volnának!... — felelte.

Néhány nappal később a barátok egy nagy textilgyár előtt haladtak el: a kémények nem füstöltek, a kapunál tömegestül álltak a munkások.

— Sztrájk! — mondta Szasa. — Béremelést követelnek... Úgy hírlik, már vége is a sztrájknak. Győztek a munkások! — Szasa hangja büszkén csengett, mintha neki is része lett volna a győzelemben.

Egy más alkalommal a barátok kószálásuk közben a rakpartra vetődtek.

Az öböl szokatlan képet mutatott: hova lettek a lassújáratú, hosszútestű olajtartány-uszályok? Hova lettek a gyorsan sikló dereglyék? Hova tűnt a hajókémények füstje, hova tűntek a hajó oldalánál sziszegő, fehér gőzoszlopok? Minden hajó egyhelyben

állt, üresen, némán, lárma és elevenség csak a kikötőhelyek körül volt, ott csődültek össze a tengerészek.

— Bizonyára itt is sztrájkolnak — jegyezte meg Junusz.

Szasa bólintott:

— Ez a kereskedelmi flotta legénysége. Azt mondják, hogy rövidesen itt is győzni fognak a sztrájkolók.

Junusz hallgatta a kikötő felől zúgó izgatott, dühös zajongást. Úgy érezte, mintha maga a tenger nyugtalankodott, zúgott volna. És most megértette: a munkások csak akkor gyöngék, ha magányosak, elszigeteltek; ha összefognak valamennyien, akkor erősek...

Badzsi széken ül a könyvespolc mellett. Petróleumlámpa világítja meg az ebédlőasztalt, amelynél, vastag kötet fölé hajolva, egymás mellett ülnek a fiúk: Junusz és Szasa. Badzsi nézi a két megvilágított arcot.

„Melyik szebb?" — teszi fel magának a kérdést, és mint mindig, mindenben, bátyját, Junuszt látja különbnek.

Szasa is tetszik neki: jóindulatú, nem üvöltöz, nem kergeti el őt, nem hajigál utána köveket, mint azok a tacskók, a kerítésen túl. Vagy lehetséges, hogy csak azért viselkedik ilyen jól, mert fél Junusztól? Szasa tetszik neki, de a bátyja — az ő bátyja szebb, okosabb, bátrabb mindenkinél a világon!

Badzsi tudja, hogy a könyvekben képek vannak s azok olyan házakat, növényeket, embereket és állatokat ábrázolnak, amilyeneket ő még sosem látott. Erről úgy szerzett tudomást, hogy bátyja válla fölött bele-belekandikált a könyvbe, alattomban, mintha idegen jószágot lopkodna a tekintetével.

Most is szeretne belenézni az asztalon fekvő vastag könyvbe, abban bizonyára tömérdek kép van! De türtőzteti magát, attól tart, hogy bátyja megneheztelne rá. Junusz nem szereti, ha húga zavarja, mikor ő Szasával beszélget.

Az asztalon fekvő vastag könyv Badzsi számára elérhetetlen. De talán belenézhetne valamelyikbe a polcon levők közül? Milyen sok könyv van ott; vastagok, vékonyak, nagyok, kisebbek! Mi lenne, ha levenné a legvékonyabbat, legkisebbet? Senki sem venné észre!

Levesz a polcról egy könyvet — a legvékonyabbat, legkisebbet — és lapozgatja.

Nézi a képeket: ezen egy katonát visznek láncraverve; itt a katona megölel egy asszonyt; itt meg a katona a vízbe ugrik, az asszony pedig a parton felemeli karjait és sír.

Badzsinak könyvekhez nem szokott kezében összegyűródnek a

lapok, a fedelén ragadós folt jelenik meg. Tyűha! — egy ügyetlen mozdulat és beszakadt a lap.

— Azt már nem, Badzsika! Össze ne maszatold a könyveket! — hallatszik hirtelen Szasa hangja s a könyv eltűnik Badzsi kezéből.

Badzsi ül a széken a könyvespolc mellett. Nézi Szasa megvilágított arcát. Szasa már visszaült az asztalhoz, a vékony könyvet leteszi a vastag mellé, aztán újra Junuszhoz fordul.

„Ő is ugyanolyan, mint a többiek valamennyien!" — gondolja Badzsi csalódottan.

Tejmur

Badzsi egyszer néhány fiú elől, akik üldözték, a második folyosóra menekült. Itt, Marija néninél biztonságban lesz.

Berontott az ajtón. Hatalmas Allah!... Ismeretlen szoba... Az ételekkel és palackokkal megrakott asztalnál Tejmur meg a kerületi rendőrfelügyelő ült. Badzsi nagy sietségében eltévesztette az ajtót. Rögtön ki akart szaladni, de nem merte rászánni magát: a fiúk bizonyára lesik a folyosón, hogy összeverjék.

— Ki ez a baba? — kérdezte a kerületi rendőrfelügyelő.

— Dadas lánya, a kapuőré — felelte Tejmur megvető legyintéssel.

Mindketten részegek voltak.

A főfelügyelő tevékenykedésének összhangban kell lennie a kerületi rendőrfelügyelőével, aki — az üzemvezetőséggel együtt — felettese. A helyi szokásnak megfelelően az alárendelt hivatalnok időről időre „peskest" — ajándékot — ad felettesének, néha olyan formában, hogy megvendégeli.

Tejmur éppen ezen a napon adózott peskessel a kerületi rendőrfelügyelőnek. Badzsi az ajtóban állva — nem mert se beljebb lépni, sem kijjebb — körülnézett. Milyen gyönyörű Tejmur szobája! Szőnyeg a padlón, szőnyeg a falon, rajta két, egymáson keresztbefektetett tőr. A másik falon nagy, gyönyörű kép, talán még szebb, mint Marija néninél, mert színes. Igaz viszont, hogy ezen a képen nincsenek ismerős arcok.

— Ezek itt uralkodók! — magyarázza a kerületi rendőrfelügyelő, látva, hogy Badzsi le nem veszi szemét az olajnyomatról. — Cárok.

Az olcsó olajnyomaton vagy három tucat uralkodó szorongott. A hírnevesebb, tekintélyesebb cárok karosszékeken ültek az első és második sorban; a kevésbbé jelentékenyek hátul álltak, mint a legfiatalabb családtagok a kupecek családi fényképein. A nagybajszú II. Vilmos és az ősz oldalszakállas Ferenc József arcmását

tintaceruzával áthúzták: Németországgal és Ausztriával háborúban álltunk.

Egy görbeorrú öregember, fején vörös fezzel, egyenesen Badzsira nézett a képről.

— Ki ez? — bátorkodott megkérdezni Badzsi, ujjával a fezes öregre mutatva.

— Ez Abdulka! — felelte a kerületi rendőrfelügyelő és hirtelen szigorúan fordult Tejmurhoz: — Hát ezt mért nem húztad át? Törökországgal is hadban állunk!

— Akarod, hogy megöljem? — ajánlotta szolgálatkészen Tejmur.

A kerületi rendőrfőnök intett:

— Öld meg!

Tejmur kihúzta tőrét a tokból, hegyével köröskörül kivágta az öreg alakját, átszúrta, majd összegyűrte és az asztal alá hajította. A képen pedig, ott, ahol egy perccel azelőtt Abdul Hamid szultán ült, most lyuk tátongott.

— És ez kicsoda? — kérdezte Badzsi, egy emberre mutatva, aki az első sorban, a díszhelyen ült, nagy karosszékben.

A kerületi rendőrfelügyelő felállt, meg is tántorodott.

— Ez ő császári felsége, minden oroszok korlátlan hatalmú ura, Lengyelország cárja, Finnország nagyfejedelme, satöbbi, satöbbi — hadarta el egy lélekzetre. — A mi orosz cárunk — magyarázta szokott hangján. — Igyunk valamennyien a cár egészségére! — kiáltotta, ismét fellelkesedve. — Tejmurka, tölts! A kisasszonykának is!

Tejmur pálinkát töltött három pohárkába s az egyiket Badzsi felé nyujtotta.

— Nem szabad — mondta Badzsi.

— Bort nem szabad, azt tiltja a Korán, de pálinkát szabad! — érvelt Tejmur. — Nézz rám, én muzulmán vagyok, mégis iszom! — Duhajul felhajtotta pohárkája tartalmát, sonkát is evett hozzá.

A Korán tilalmának értelmezése és az, ahogyan Tejmur összhangba hozta saját viselkedését e tilalommal, elragadtatásba ejtette a kerületi rendőrfőnököt.

— Tetszel nekem, Tejmurka! — kiáltott fel elérzékenyülten. — Leszúrtad Abdulkát, pálinkát iszol, disznóhúst falatozol! ... No, adj hát a kisasszonykának is, adj neki inni, enni, mit sajnálod tőle?

— Igyál, kisasszony! — mondta Tejmur erőltetett udvariassággal és Badzsi arca elé tartotta a pohárkát.

Badzsi nem mozdult.

— Igyál, baba! — mondta szigorúan a rendőrfelügyelő. — A cár egészségére innod kell! Ez ellen nem szabad tiltakozni!

— Igyál, ostoba! — ripakodott rá Tejmur. — Igyál, mert külön-

ben... — fenyegetően hadonászott a törrel Badzsi arca előtt, csak úgy csillogott az acélpenge.

„Megölnek!"

Badzsi felhajtotta a pálinkát, úgy, ahogyan Tejmurtól látta. Égette, mint a tűz. Fejéhez kapott.

— Meghalok! — jajdult fel, de Tejmur és a kerületi rendőrfelügyelő kacagásából megértette, hogy mégsem hal meg.

— Táncolj, baba! Ti szépen tudtok táncolni — mondta a kerületi rendőrfelügyelő, amikor Badzsi magához tért, és buzdítóan, várakozóan csapkodta össze tenyerét.

— Táncolj hát, ostoba! — kontrázott neki Tejmur és megint megforgatta a tőrt. — Bezzeg a halvaárusnak táncoltál, láttalak!

Badzsi, aprókat tipegve, kiterjesztette két karját és csuklóból könnyedén, kecsesen ide-oda forgatta kezeit. A rendőrfőnök nagyokat tapsolt. Tejmur taktusban csettintgetett ujjaival. A két néző időről időre buzdítóan kiáltozott. Badzsi lebegett, mosolygott, tekintete játékosan kacér volt, mint egy felnőtté.

— Tüzesen táncol! — lelkesedett a rendőrfőnök.

Badzsival azután még egy pohárka pálinkát itattak meg, ő pedig megint táncolt és nézői időnként egy-egy falat ennivalót adtak neki az asztalról. Most olyan könnyűnek érezte magát, mintha repülne valahova, akár a madár.

Hanem egyszerre csak a cárok a képen, a török a faliszőnyegen mintha megmozdultak volna és valamennyien keringeni kezdenének körülötte... És mintha nem ketten néznék őt, hanem nagyon sokan és mindenki forogna, forogna, vele együtt. Elsápadt és megtántorodott.

— Ki innen! — kiáltott rá Tejmur.

Badzsi a folyosón rosszul lett. Feljajdult. Nyöszörgése hallatára Filippovék lakásából kiszaladt Junusz és Szasa.

Junusz odahajolt hozzá. Orrát pálinkaszag csapta meg — mindent értett. Dühbe gurult és kétszer teljes erejéből arculütötte Badzsit. A leányka leesett és, kezét feje fölött összekulcsolva, sírvafakadt. Junusz most Tejmur ajtajához ugrott és berontott a szobába. Szasa meg utána.

— Te itattad le a húgomat? — kérdezte Junusz Tejmurtól.

Tejmur összenézett a rendőrfelügyelővel.

— Láthatod, eszünk, mire való a kérdezősködés? — hangzott Tejmur kétértelmű válasza. Ugyanis e szavakkal szokás asztalhoz hívni a vendéget, mintegy felszólítás ez: ülj le és egyél velünk.

— Miért itattad le a húgomat? — kérdezte Junusz összeszorított fogakkal és két fekete szemöldöke egyetlen vonalba szaladt.

A kerületi rendőrfelügyelő közömbösen nézte a jelenetet, törődött is ő azzal, miért veszekszik a kapuőr fia Tejmurral.

— Miért itattad le a húgomat? — ismételte meg kérdését Junusz és az asztal felé lépett.

— A te húgodat, nohiszen... — dörmögte megvetően Tejmur, és tőréért nyúlva, kilépett az asztal mögül.

Junusznak fejébe szállt a vér. Már-már rávetette magát Tejmurra, a sértő szavak miatt, de Szasa idejében visszatartotta.

— Engedj, Szaska!... Hallod? Engedj! — kiáltotta Junusz, igyekezve kiszabadulni barátja szorításából. — Megölöm ezt a bitangot!

Szasa azonban erősen tartotta Junuszt és nagynehezen kituszkolta a szobából.

Badzsi a folyosó közepén feküdt. Marija néni nedves ronggyal törölgette az arcát. Öntudata elhomályosult.

Junusz elment mellette, rá se nézett. Ő azonban látta bátyját és maradék öntudatával hirtelen megértette: Junusz, a bátyja, nem fél Tejmurtól! Ha ő is ilyen bátor volna, kikaparta volna Tejmur szemét!

Junusz és Szasa kiment az udvarra.

— Miért húzol ujjat vele? — szólalt meg Szasa. — Hisz tudod róla, hogy gonosz fickó, „kacsi", bandita.

— Úgy látom, te félsz ettől a kacsitól — felelte Junusz csípősen; haragudott Szasára, amiért nem engedte, hogy megtorolja a sértést.

Szasa végignézett ösztövértermetű barátján.

— Nagy hős vagy, azt látom — mosolygott gúnyosan: — Ököllel tőr ellen!... Jobban tetted volna, ha hazakíséred a húgod.

— Nem fog belehalni! — vetette oda hanyagul Junusz. — Legalább máskor majd nem kódorog olyan helyeken, ahol semmi keresnivalója.

— Jó testvér vagy, meg kell adni!

— Miért? Talán nem? — kérdezte Junusz kihívóan.

— Nem bizony!

Junusz elkomorodott. Hogy ő nem jó testvér? Ő, aki miközben leckéjét tanulja, engedi, hogy húga belenézegessen a könyvébe? Ő, aki minden jó falatját megosztja húgával? Ő, aki kész megölni húga sértegetőjét? Ő, aki most olyan bánatos, mintha tulajdon arcát érte volna az ütés? Ő nem jó testvér?

— Ezt nem vártam volna tőled, Szaska... — nyögte ki lesujtottan Junusz.

Ettől a naptól fogva Badzsi, mihelyt meglátta Tejmurt, eliszkolt. Ettől a naptól fogva Tejmur csak alkalomra várt, hogy beleköthessen Junuszba, hiszen az bitangnak nevezte őt a kerületi rendőr-

felügyelő előtt. Ettől a naptól fogva Tejmur kezdte az üzemvezetőt Dadas ellen hangolni, mondván, hogy már idős, hogy elbóbiskol őrhelyén, hogy ideje lenne fiatalabbal felváltani; közben igyekezett saját emberét juttatni a kapuba, aki nem fogja beleártani magát olyasmibe, ami nem az ő dolga.

Tejmur alig várta, hogy leszámoljon Dadas egész családjával.

Tűz

Északkeletről gonosz őszi szelek fújnak, telehordják a várost sivatagi, apseroni homokkal, ledöntik lábukról a járókelőket, letépik a cégtáblákat, zúgnak a vezetékekben.

Dadas a kapuban ül, tetőtől talpig köpenyébe burkolózik. Szemét nagy szemüveg védi a portól; ez a szemüveg — Filippov gépész ajándéka — olyan fényűzési tárgy, amellyel szívesen eldicsekszik az embereknek. Junusz iskolában van. Csak Badzsi kuksol otthon.

Ilyen időben kellemes Filippovéknál, a meleg szobában ülni, nézni a háztartással foglalatoskodó Marija nénit, forró teát inni, valami ízes falatot majszolni... De, sajnos, Badzsi most fél a második folyosóra menni. Hát otthon üldögél, magában; önhatalmúan Tagi helyére, az ablak mellé telepedett, hallgatja az üvegtáblák zörgését. Ezekben a gonosz őszi szelekben maga a sátán üvöltöz.

Badzsi látja az ablakból, hogy jön haza Tagi, vedreit a hordórúdon cipeli és tántorog a szélben, mintha részeg volna. Badzsi azonban nem siet ott hagyni kényelmes helyecskéjét: amíg Tagi a házig ér, amíg a kapuban megállva néhány szót vált Dadassal, amíg végigmegy az udvaron, a konyhán, a folyosón — még van idő, azután egy pillanat alatt visszasurranhat saját kuckójába.

Tagi virradat óta görnyedezett az árkok, tócsák fölött a homokfergetegben, a hideg szélben, míg végül teljesen átfázott; a szokottnál korábban adta el termését — másfél vedernyit — és hazatért pihenni. A kapuban néhány szót váltott Dadassal. Ilyen időben nyilván az öregnek sem volt nagy gyönyörűség hajnaltól éjszakáig a kapuban lebzselnie.

A konyhában jól fűlt a tűzhely, meleg volt. Tagi szokásától eltérően megállt: csak legalább egy kicsit fölmelegedhetne! Meggémberedett kezével kinyitotta a szelepet. A mazut szétterjedt s az elgázosítóban vidámabban kezdett pattogni a tűz. Tagi leült a tűzhely mellé. Testében kellemes bágyadtságot érzett. Szeme lecsukódott. Nem akaródzott arra gondolnia, hogy ideje volna behúzódni a kuckójába.

Badzsi már visszaköltözött saját fekhelyére és várta Tagit. Hol

lehet vajjon? Ennyi idő alatt kétszer is megjárhatta volna a szobáig vezető utat és kényelmesen kibeszélhette magát Dadassal is. Miért nem jött be Tagi?

Badzsi kinézett a konyhába.

Irgalmas Allah! Tagi a széken ülve aludt, az égő mazut pedig kiömlött a csordultig telt elgázosítóból, lefolyt a padlóra, és Tagi rongyos bakancsa felé kúszott.

— Tűz van! Tűz van! — kiáltotta Badzsi és minthogy Tagi nem ébredt fel, kiszaladt az udvarra, a fűtőházba, a tűzjelző haranghoz.

Lábujjhegyre ágaskodva megragadta a kötelet és teljes erejéből félreverte a harangot. Ezt meghallották az üzem egész területén. Minden irányból futva jöttek a munkások.

— Tűz! — kiáltotta Badzsi. — Kifutott!... A konyhában!...

Az emberek homokkal telt vödrökkel, lapátokkal, feszítővasakkal tódultak a konyhaajtó felé, amely mögül füst szivárgott.

Nem engedték tovább terjedni a tüzet. Csak a padlónak egy kis darabkája égett el; hanem az ablakok és ajtók, amelyek amúgyis füstösek voltak, most teljesen feketék lettek. Taginak nem volt szerencséje: mazuttal átivódott bakancsai és nadrágja pillanat alatt lobot vetett, lábai megperzselődtek.

A tüzet már régen eloltották, az emberek már visszatértek munkájukhoz, de Badzsi még mindig dühödten verte a harangot — félelmetes tréfa ez: a futó tűz! Alig lehetett rábírni, hogy engedje ki a kötelet összeszorított ökléből.

— Akár egy harangozó! — nevettek elismerően az orosz munkások.

— Okos kislány! Adjon isten egészséget az apjának! — lelkesedtek az azerbajdzsán munkások.

Valaki édességet csúsztatott Badzsi kezébe.

— Derék gyerek vagy! — dicsérte meg Dadas is lányát, életében először, és kérges kezével megsimogatta arcát.

Badzsi mindezt csillogó szemmel, széles mosollyal hallgatta. Szeretett volna keringeni, táncolni. Milyen kellemes a figyelem középpontjában állni, milyen kellemes, ha az embert dicsérik!

Hazamenet, a még mindig füsttel elárasztott konyhán áthaladva, látta Tagit, aki a támlátlan széken ült, és gyámoltalanul szétterpesztett lábairól parázsló rongyokat szedegetett le. Égési sebeit valamelyik szomszéd szezámolajjal kente be. Persze érdekes nézni, hogyan gyógyítják az égési sebeket és Badzsi máskor igyekezett volna minél közelebb férkőzni Tagihoz, most azonban mégcsak nem is lassította meg lépteit, most ő nevezetesebb személyiség volt, hogysem a mazutos Tagit figyelmére méltatta volna...

Az üzemvezető hivatta Tejmurt.

— Ki okozta a tüzet? — kérdezte szigorúan.

— Tagi — felelte Tejmur.

— Ilyen nevű embert nem ismerek — mondta az üzemvezető ingerülten.

— Egy mazutos, aki Dadasnál lakik.

— Ki engedte be?

— Dadas engedte be.

„Okunk van rá, hogy gyujtogatásoktól tartsunk, legyenek éberek" — jutottak eszébe az üzemvezetőnek a vezetőségi tag szavai, aki Petrográdból látogatott el hozzájuk a nyáron. És, mintha csak kiszámították volna, a városi igazgatósági irodából éppen tegnap részesítették őt megrovásban, mert nem jól őrizteti a gyártelepet. „Ez nem gyár, hanem piac!" — hangzik az üzemvezető fülében az igazgató kiabálása. „Elfelejti, hogy háború van!" Most az is eszébe jut az üzemvezetőnek, hogy kislányai szobája az első folyosó fölött van, ha a tűz tovább terjed, őket is baj érhette volna.

— Az a vén mamlasz kapuőr egy-kettőre szedje a sátorfáját és takarodjék innen! — kiáltotta. — Te is jól végzed a kötelességedet, főfelügyelő, mondhatom, nem vigyázol a rendre, felőled az jöhet be, aki akar. Tutyimutyi alak vagy, nem főfelügyelő!

„Szép dolgokat kell tűrnöm e miatt a vén szamár és a pereputtya miatt!" — gondolja Tejmur dühösen.

— Mondtam én Dadasnak: ne bocsásd be. Azt felelte: az üzemvezető megengedte — hazudta Tejmur.

— Szerencséd, hogy idejében eloltották a tüzet! — mondta az üzemvezető. — Menj!

Tejmur odament Dadashoz.

— Egy-kettőre takarodj a gyárból, vén szamár! — mondta neki. — Az üzemvezető parancsolta ... Téged pedig ... — fenyegette meg öklével Tagit, aki még mindig a padlón ült, tehetetlenül szétterpesztve összeégett lábait — ha még egyszer meglátlak a Fekete városban, agyonütlek, mint egy kutyát!

Elment. Becsapta maga mögött az ajtót. Dadas és Tagi csak néztek egymásra.

— Elmegyek a kórházba — mondta Tagi, igyekezve feltápászkodni. — Talán felvesznek, bár nem vagyok se hivatalnok, se munkás.

— Nem tudsz te odáig elgyalogolni — jegyezte meg Dadas.

Karonfogta barátját, kivezette az udvarba, felültette a szemetes-targoncára, úgy vitte el a kórházba. Ott szívrehatóan könyörgött az orvosnak, hogy vegye fel Tagit, pénzt is ígért, úgyhogy az orvos végre teljesítette kérését.

— Itt még jobb dolgod lesz, mint nálam volt — súgta oda ba-

rátjának búcsúzóul. — Meleg van és jó az élelem. Magam is szívesen eléldegélnék itt, ha nem volnának gyerekeim.

— Adjon isten egészséget a gyerekeidnek. Ha Badzsi nincs, én már bizonyára a másvilágon volnék — felelte Tagi elcsukló hangon.

Dadas hazafelé tolta az üres targoncát. Útközben eszébe jutott Tejmur.

„Tejmur gonosz ember, tőle minden gazság kitelik!" — gondolta.

Másnap reggel Dadas megállította az üzemvezetőt.

— Miért hazudik rólad mindenfélét Tejmur? — kérdezte sapkáját levéve. — Hogy azt parancsoltad, menjek el a gyárból.

Az üzemvezetőnek megint eszébe jutott a vezetőségi tag intelme és a városi igazgatóságtól kapott megrovás, valamint az is, hogy kislányai szobája az első folyosó felett van.

— Nem elég, hogy a munkások mindenfelé sztrájkolnak, még fel is akarjátok gyujtani a gyárat! — mondta felháborodottan.

— Dehogyis — tiltakozott Dadas nyugodtan. — Már mért akarná a munkás felgyujtani a gyárat? Ha gyár nincs, hol dolgozzék? És hogy keresse meg a kenyerét? ... — Egy pillanatra elhallgatott, aztán meggyőződéssel tette hozzá: — Amíg én őrködöm a kapunál, addig semmiféle gazfickó be nem teszi lábát a gyárba!

Az üzemvezető Dadasra emelte tekintetét. Hosszú esztendők óta ismerte ezt a hórihorgas, kopasz embert és érezte, tudta, hogy gyujtogatásról szó sincs. Felháborodása lecsillapodott.

— Jó kapuőr vagy — mondta. — De a vészharang az egész gyárat felverte, mindenki tudja, hogy a tűz a te hibádból keletkezett. Ha nem küldelek el, azt fogják mondani magukban: Dadas tüzet okozott, az üzemvezető mégsem küldte el. Emlékezhetsz, nyáron itt volt a gazda Petrográdról és megparancsolta, hogy idegent be ne engedjünk a gyár területére. Mi most a hadiiparnak dolgozunk ... háború van ...

Zavarban volt az öreg kapuőr előtt, azért beszélt ilyen terjengősen.

Dadas azonban nem értette, mi köze ehhez a háborúnak?

— Ismerd be, Dadas, hogy te vagy a hibás — mondta az üzemvezető.

— A szelep a hibás — felelte Dadas.

— Hányszor megmondtam, hogy a szelepet nem szabad kinyitni — kiáltotta haragosan az üzemvezető. — Pazaroljátok a mazutot, mint a vizet, hisz ingyen kapjátok.

Dadas azonban konokul rázta a fejét:

— A szelep a hibás, a szelep!

— Szó sincs róla. A lakód a hibás. És te felelős vagy érte. Meg azért is, hogy engedély nélkül adtál neki szállást. Megértetted?

Dadas ajka megremegett.

— Tizenhét esztendeje szolgálok itt... — dörmögte és hangjából nehéz lett volna megállapítani: bánata nagyobb-e vagy haragja.

— No, jó — mondta az üzemvezető megenyhülten. — Majd eljárok érdekedben a városi igazgatóságnál.

Dadas minden reggel odament az üzemvezetőhöz és, sapkáját levéve, kérdő tekintettel nézett rá. De az nem adhatott választ: a városi irodában nem is tudtak a tűzvészről — hát talán tűzvész volt az? Ő pedig nem akart önként szóbahozni olyasmit, amiért csöppet sem dicsérték volna meg s ami tán végkép feledésbe megy, ha hallgatnak róla. Viszont meghagyni állásában a kapuőrt és leplezni a történteket — szintén nem veszélytelen. Akadhatnak ellenségek, akik besúgják a városi irodában, hogyan őrködik az üzemvezető a gyár biztonságán: még a gyujtogatást is tűri. Az üzemvezető tehát úgy döntött, hogy inkább elküldi a kapuőrt, semhogy miatta kellemetlenségnek tegye ki magát.

Megint hivatta Tejmurt.

— Az öreget a hónap végéig meg kell hagyni lakásában, de a kapuba állítani nem szabad — adta ki utasítását Tejmurnak.

Este elmondta a dolgot feleségének — lefekvés előtt mindig beszámolt neki a nap eseményeiről — s az asszony megdicsérte férjét, amiért oly elnéző az öreg kapuőr iránt: a hónap végéig Dadas majdcsak talál új munkát, új hajlékot.

Tejmur odament Dadashoz.

— Itt lakhatsz a hónap végéig, de a kapuba nem állhatsz — mondta. — Így parancsolta az üzemvezető.

— Hazudsz — felelte Dadas komoran. — Tizenhét éve szolgálok én itt. Ismer engem a petrográdi gazda is.

Éjfélkor Dadas őrhelyére indult. Újhold kezdete, sötét éjszaka volt. Dadas még mielőtt a kapuhoz érkezett volna, beleütközött abba az őrbe, akit neki kellett felváltania.

— Miért nem vártál meg? — kérdezte tőle.

De az tovább sietett, mintha észre sem vette volna.

„Talán beteg, vagy mi?" — csodálkozott Dadas és kilépett a kapuba.

A lócán egy köpenybe burkolózott ember ült.

„Tejmur bandájából" — ismert rá Dadas.

Lábai hirtelen remegni kezdtek, felmondták a szolgálatot; megértette, hogy a kapuban, a lócán, ahol ő tizenhét esztendőn át ült, új őr foglalta el a helyét. Kimondhatatlanul bánatosnak, elhagyatottnak érezte magát, mintha megfosztották volna valamitől, ami nagyon drága volt szívének — mint azon a napon, amelyen Sara örökre lehúnyta szemét...

Dadas minden este nézte az eget. A hold már növekvőben volt.

Most sok szabad idővel rendelkezett Dadas. Gyakran meglátogatta Tagit a kórházban és minden alkalommal megkérdezte tőle:

— Hová mész, ha meggyógyulsz, Tagi?

Tagi tréfásan felelte:

— Elmegyek vendégségbe Petrográdra, a vezetőségi taghoz.

— Messze van az, nincs neked elég pénzed útiköltségre!

Tagi abbahagyta a tréfálkozást.

— Még meg sem fizettem neked a bért a szállásért — mondta zavartan.

— Majd eljön annak is az ideje — nyugtatta meg Dadas. Furcsa: bűnösnek érezte magát Tagival szemben.

Egyszer a kórház udvarán áthaladva látta, amint egy elhúnytat visznek a halottaskamrába. A holttestet vérrel átitatott daróclepel borította, mint valami állati tetemet a mészárszékben.

„Én még egy darabig elélek — gondolta Dadas — habár sovány vagyok és kopasz..."

Ezekben a napokban beállított Dadashoz Szasa.

— Hallom, elküldenek a gyárból és kitesznek a szobádból, igaz ez? — kérdezte.

— Nem — tiltakozott Dadas. — Tizenhét éve lakom itt. Ismer engem a petrográdi gazda is. Engem nem tehetnek ki innen.

— De bizony kitehetnek — felelte Szasa.

— Ki bizony! — mondta Junusz is.

Dadas meglepve nézett fiára; Junusz, először életében ellentmondott neki.

— Levelet írok érdekedben Petrográdra, a gazdának, aki ismer téged — ajánlotta fel Szasa.

Dadas elgondolkozva vont vállat:

— Írj, ha akarsz.

Szasa leült Junusz ládája elé és levelet írt Petrográdra, a vezetőségi tagnak, aki a nyáron meglátogatta a gyárat. Mielőtt leragasztotta a borítékot, felolvasta Dadasnak a levelet.

Azt írta: Dadasnak legföljebb az róható fel hibájául, hogy engedély nélkül tartott albérlőt; a tűzeset a vezetőség bűne, a vezetőségé, amely nem gondoskodott a munkáslakások, a tűzhelyek megjavításáról.

— A szelep a hibás, csakis az! — kapott a szón Dadas és hevesen bólogatott.

Szasa hangsúlyozta a levélben, hogy a tűz nem okozott kárt, hogy Dadas tizenhét esztendőn át kifogástalanul látta el tisztét, hogy ezúttal először követett el mulasztást.

Dadas helyeslően bólintott.

— Írd meg azt is, hogy özvegy vagyok és két gyermekem van — mondta.

— Ezt nehogy megírd, Szaska, nehogy megírd! — vágott közbe Junusz hirtelen. Dadas ismét meglepetten pillantott fiára, aki már másodszor mondott ellent apjának. Mi lelte? Miért haragszik? Kire? Talán nem igaz, hogy ő, Dadas, özvegy és két gyermeke van? Szomorú, szomorú dolgokat kellett megérnie: elsőszülötte felemelte szavát apja ellen!

— Írd alá — mondta Szasa nyugodtan, átnyujtva Dadasnak a levelet. — Azt pedig, hogy özvegyen maradtál és két gyermeked van, csakugyan fölösleges megemlíteni.

Dadas a levélpapír aljára egy kis kacskaringós vonalat kanyarított, erre a tudományra annakidején a falusi mulla tanította meg. Így volt ez mindig — félszázadon át, amióta Dadas e földön élt: mások írtak valamit helyette, megmutatták neki, hol kell aláírnia, ő pedig engedelmesen odakanyarította a nevét jelentő kis kacskaringót: Dadas...

Mostanában, ha a „szálloda" előtt haladt el, restelkedett, úgy érezte, hogy a lakók valamennyien tudnak esetéről, már nem tekinthet rájuk fölényesen, hanem nyilván azok nézik le őt. Igaz, hogy ott nagyon szegény emberek laktak, nyomorúságos szobákban, de neki viszont rövidesen egyáltalában nem lesz hajléka. Még az is jó lenne, ha itt lakhatnék, akkor legalább nem kellene elhagynia megszokott környezetét.

Szerencsétlenségére északkeletről különösen zord, metsző, gonosz szelek fújtak. Okvetlenül gondoskodnia kell hajlékról. Mert, bármily szorult helyzetbe került is, nem teheti, hogy estéről estére keresgéljen éjszakai szállást, vagy bérelt zugokban hányódjék, mint Tagi: ki lesz hajlandó befogadni magához egy munkanélküli öreget, egy özvegyembert két gyerekkel? A városban ugyan vannak jobb lakások, mint itt, az olajtelep környékén, de nagyon drágák, ott nem sokáig futná lakbérre a megtakarított kis pénzből, amelyből még a szűk szállodai szobácskára is alig telik.

Ah, a lakás a cég házában! Milyen váratlan szerencsétlenségbe döntötte Dadast ez a lakás, amely pedig — fia után — legnagyobb büszkesége volt.

Dadas üzemről üzemre járt, munkát keresni. De a kapuőri állás mindenütt be volt töltve. Dadas néha furcsa jelenségekre bukkant: a gyárak kapuiban városias ruhájú, jólöltözött őrök ültek és csöppet sem hasonlítottak a feketevárosbeliekhez. Ezek gazdag emberek voltak, akik gyárakba és telepekre mentek kapuőrnek és így akartak kibújni a katonai mozgósítás alól. Néhanapján megtévesztésből még szolgálatot is teljesítettek. Dadas különben egyszer ta-

lált olyan helyet, ahol üresedés volt, de ott azt kívánták tőle, hogy bizonyítványt mutasson fel előbbi munkaadójától. Dehát miféle bizonyítványt mutathatott ő fel? Egy őr, aki szabályellenesen idegent bocsátott be az üzem területére s aki majdnem felgyujtotta a gyárat!

Elment Samszihoz, hogy segítségét kérje — végre is rokonok! Hanem amikor ott állt a tágas szobában, amelynek falain tükrök csillogtak, mennyezetéről hurik mosolyogtak le, padlóját drága szőnyegek borították, letett szándékáról. Talán zavarba hozta ez a pompa? Vagy talán büszkesége fékezte amúgyis nehezen forgó nyelvét? Vagy szive mélyén talán azt remélte, hogy mégsem fogják elküldeni a gyárból? Végül — önmaga előtt is váratlanul — Taginak kért segítséget, aki tegnap hagyta el a kórházat.

Ez a kérése eredménnyel járt.

Igaz, hogy Samszi nem fogadta szolgálatába Tagit és nem adott neki hajlékot, de megengedte neki, hogy üzlete küszöbe előtt üljön s ez nagy jótétemény volt, mert mikor a vevő megvásárolta a szőnyeget s a kijárathoz lépve elkiáltotta magát: „Ambal!" — hordár! — Taginak nem kellett, mint a többieknek, hanyatthomlok rohannia, félretaszigálnia versenytársait, kiráncigálnia kezükből a szőnyeget, hogy hazavihesse a vevőnek s ekkép egy darabka kenyérrevalót keressen; Tagi csak belépett a küszöbön az üzletbe, vállára dobta az összesodort, nehéz szőnyeget és, hétrét görnyedve, a vevő házáig cipelte. Ettől a munkától Tagi elgyöngült lábai remegtek, rogyadoztak...

Dadas egy este kiment a kapuhoz. A hold fogyóban volt.

„Most már nem sok idő van hátra" — gondolta Dadas és rémület szállta meg a szivét. Hazasietett.

— Mindennek ő az oka — mondta komoran Junusznak, fejével Badzsi felé bökve. — Vagy tán most először csordult ki a mazut az elgázosítóból? Mirevaló volt fellármázni az egész Fekete várost? Ha te vagy ott az ő helyén, te nem verted volna a harangot, hanem a ládából homokot szórsz a tűzre és eloltod. Akkor senki sem tudja meg a dolgot és minden marad a régiben. Mert te férfi vagy, okos férfi, ő meg csak lány, hát ostoba.

Junusz hallgatott.

Ő persze nem félt a tűztől, kisgyerekkora óta megszokta a kazánházban. De azt is tudta, milyen alattomos a tűz s hogy mihelyt kitör korlátai közül, azonnal meg kell kondítani a vészharangot. Vajjon ő eloltotta volna egymaga? Vagy, mint Badzsi, segítséget hívott volna? Erre nem tudott választ adni magának. De hízelgett neki, hogy apja bízott benne; elképzelte, hogyan viaskodott volna

ő a lángokkal egyesegyedül és hogyan oltotta volna el a tüzet homokkal.

— Én nem harangoztam volna — mondta.

Badzsi hallgatta apja és bátyja szavait. Megértette, hogy hibáztatják őt, amiért harangozott, de azt sehogy sem értette, mi a vétke? Emlékezett, hogy az elgázosítóból kicsordult égő mazut-csík a padlón Tagi bakancsa felé kúszott s azzal fenyegetett, hogy lángba boritja az egész házat. Talán képes lett volna egymaga, a két kezével eloltani azt a félelmetes tüzet? Hát nem együttesen oltották el végül az emberek? Eszébe jutottak a kazánfűtő szavai: „Ha elszökik, ez itt elfogja!" — Nem, a kazánfűtő nem csapja be őt!

Ne félj, húgom!

A holdból már alig látszott valami.

Petrográdról nem érkezett válasz, a vezetőségi tag idejét az olajárak megállapításával foglalkozó különleges értekezletek vették igénybe. Tejmur keringett Dadas lakása körül, mint a holló.

Dadas úgy határozott, hogy elmegy az északi partvidékre, jószívű rokonai talán adnak neki hajlékot és élelmet, ő meg viszonzásképpen majd dolgozik a kertekben, vagy a földeken; ehhez a munkához jól ért, hiszen harminchat éven át túrta a földet, a gyárkapu mellett, a lócán csak tizenhét esztendeig üldögélt.

Maga elé képzelte a szőlőbokrokon csillogó reggeli harmatot, szinte érezte a tenger felől áramló szél üde leheletét, látta az egész északi partvidéket, olyannak, amilyen az ő távozása idején, tizenhét évvel ezelőtt volt. Erre a gondolatra felderült. Elég már neki a Fekete város kormából, füstjéből! Milyen sok év telt el, amióta odahagyta szülőfaluját! Ennyi idő alatt tán a vérbosszú tüze is kihúnyt. Utóvégre majdcsak sikerül egy kis pénzt összegyüjtenie s akkor lefizetheti magáért a váltságot. Allah megoltalmazza.

Elindult az északi partvidékre.

A fákkal körülvett kút mellett elhaladva eszébe jutott, hogy tizenhét esztendő előtt is erre haladt el, a város felé. A kút teljesen változatlan volt, de a fák sűrűbbek lettek és magasra nőttek. Dadas tovább ment és arra gondolt, hogy valamikor, tele erővel és bizakodással, ugyanezen az úton jött a városba, szeretett Sarája pedig, aki akkor már szive alatt hordozta első gyermekét, a törvény előírása szerint valamivel mögötte lépkedett. Akkor a halálból menekültek az élet, a boldogság felé; most pedig özvegyen, fáradtan, öregen bandukol vissza ugyanazon az úton, sebzett szívvel, hajléktalanul, mint a kósza szél...

Egy egész napot töltött a faluban.

„Mégis csak vannak jó emberek — gondolta útközben hazafelé. — Szerencsére adtak munkát is, fedelet is."

Így hát majd magával viszi gyerekeit az északi partvidékre, dolgozni fog az otthoni földeken. A sárga homokon, a zöld réteken. A gyerekeket elláthatja rendes táplálékkal, ruházattal. Junusznak nem kell abbahagynia a tanulást, tudós ember lesz belőle, talán még a mulláknál is különb. Dadas újjászületettnek, megifjodottnak érezte magát. Most megint az élet, a boldogság felé indul...

Már sötét volt, mire a fákkal övezett kúthoz ért, sietve lépkedett, hogy minél előbb közölje övéivel az örömhírt.

Hirtelen erős ütés érte a hátát, éles fájdalom nyilallt belé és átjárta egész testét.

— Allah! — hörögte és összeesett az úton...

Röviddel ezután a halottasház lócáján feküdt, vérfoltos lepellel letakarva, mint valami állati tetem a mészárszéken. Mellette Junusz és Badzsi állt. A temetői alkalmazott kissé félrehúzta a leplet a halott arcáról.

— Apám!... — suttogta a két gyermek.

Dadas arca Saráénál is sárgább volt, csak a ritkásszakállú bajusz meg szakáll feketéllett rajta. Megmerevedett vonásai mintha szemrehányást fejeztek volna ki.

Badzsin rémület vett erőt. Szeretett volna elfutni, arccal a földre borulni, eltakarni szemét, hogy ne lássa azt az érthetetlen, félelmetes valamit, ami életében már másodszor sújtott le rájuk s amit úgy hívnak: halál.

Junusz mozdulatlanul állt és nézte a halottat, le nem vette róla a tekintetét. Apja tizenhét éve nem látta szülőföldjét és lám, alighogy betette a lábát a falujába — megölték. Nem mentették meg a gyár kapujánál töltött hosszú évek, az alázatosság, az imák.

Junusz Badzsira nézett. Összeszorult a szíve.

„A testvérem — gondolta. — Az én húgom..."

Életében először kézenfogta Badzsit, mint magával egyenlőt. A leányka keze remegett.

— Ne félj, húgom — mondta — nem válunk el egymástól, megvédelek én téged.

És esküvel fogadta meg magában, hogy mihelyt felnő, húga nála fog lakni, lesz meleg hajléka, elégséges tápláléka, puha fekhelye — és soha életükben el nem válnak egymástól.

Halott apjuk előtt kézenfogva álltak egymás mellett — a magas, szálas ifjú és a kis, sovány leányka — a testvérek. És Badzsi előtt — bár szíve csordultig telt fájdalommal, iszonyattal — va-

lami titkos, biztató reménysugár csillant fel: nincs egyedül, bátyja fogja a kezét.

A halottasházat aztán bezárták lakattal, mintha bizony Dadas ki tudott volna menni az élők után s találkozhatott volna az úton tevékkel, amelyekkel gyermekei találkoztak, mintha hallhatta volna a tevék hosszú nyakán csilingelő kis kolompok hangját, mintha láthatta volna a föléjük boruló kék apseroni égboltot s az északvidéki nyáreleji vándormadarakat, amelyek gyermekei feje fölött lebegtek.

Vendégek

Dadas a halottaskamrában feküdt. Lakására pedig kora reggel óta egyre érkeztek a látogatók. Elsőként a nyomozó jelent meg. Egyenruhában volt és Badzsi megállapította magában: biztosan nagyon magasrangú hivatalnok, még a rendőrfőparancsnoknál is tekintélyesebb.

— Voltak ellenségei az elhúnytnak? — kérdezte a nyomozó a szomszédoktól.

Mindnyájan azt vallották, hogy a kapuőr békés ember volt.

— Legföljebb tán Tejmurral, a főfelügyelővel nem fért meg jól az utóbbi időkben — mondták egyesek.

„Nem, nem a főfelügyelő a tettes" — döntötte el magában a nyomozó.

Csak Szasa felelte határozottan a nyomozó kérdésére:

— Voltak ellenségei.

A nyomozó figyelmesen nézett rá. Szasa pedig folytatta:

— Aki megölte, nem lehetett barátja.

— Gyanakszol valakire? — kérdezte a nyomozó.

Szasa tétovázott.

— Nem — felelte lassan.

— Akkor ne fecsegj összevissza! — förmedt rá a nyomozó.

„A vérbosszú tipikus esete" — gondolta egyre fokozódó meggyőződéssel.

Hosszú évek óta töltötte be a kerületi rendőrnyomozói állást, gyakran volt dolga hasonló gyilkossági esetekkel s úgy vélekedett róluk, hogy egyformák, nem érdekesek. Úgy érezte, hogy ő nagy, bonyolult feladatok megoldására született, és előléptetésről ábrándozott.

Jöttek a szomszédok a nyomozó hívása nélkül is.

A küszöb előtt asszonyok sereglettek össze — némelyik gyermekével a karján — és halkan beszéltek, mintha félnének, hogy megzavarják valaki nyugalmát.

Munkások jöttek, mogorván topogtak a szobában s a folyosón. Dadas tizenhét esztendőn át fogadta ezeket az embereket a gyár kapujában nyájas „zdrávsztvuj", vagy — anyanyelvén — „szálám" üdvözléssel és ők jobb kedvre derülve mentek be a gyárba. Most pedig eljöttek a lakására, hogy a gyász szomorú szavaival búcsút mondjanak neki: „Nyugodj békében!" Jó ember volt Dadas kapuőr, aludjék csendesen.

Eljött a városból Tagi „ambal", ezúttal nem félt Tejmur fenyegetéseitől sem. A konyhán áthaladva egy pillantást vetett a tűzeset után is kimeszeletlenül maradt fekete falakra és mennyezetre, a mazuttal csordultig töltött elgázosítóra.

„Lesznek itt még tüzek!" — gondolta vészjóslóan.

Eljött Gazanfar is az iparteleprőI. Máskor oly vidám tekintete most szigorú volt, máskor oly barátságos mosolyra nyílt ajkait most komoran összeszorította.

Mikor belépett a szobába, eszébe jutott, amit Dadas a kertben egymás mellett növő fák különbözőségéről mondott. „Lám, a te életed fáját kidöntötték, te szegény!"

Dadas szobája és a folyosó nemsokára úgy megtelt, hogy nem jutott be mindenki, aki hallani, vagy elmondani akarta volna a bánat és a felháborodás szavait. Valaki azt javasolta, hogy menjenek a gyárkapuhoz. Egyre többen és többen jöttek a szomszédos üzemekből, sőt a Fekete város túlsó végéről is. Ki ne ismerte volna Dadas kapuőrt? A felszólalóknak a kapu melletti lócára kellett felállniuk, hogy hangjukat mindenki meghallja.

Ó, ha Dadas is hallhatta volna, mit beszélnek az emberek, ugyanazon a lócán állva, amelyen ő tizenhét esztendőn át olyan szelíden, csöndesen üldögélt!

Tagi is szeretett volna néhány búcsúszót szólni.

Felállt a lócára, hogy elmondja a körülötte állóknak, milyen derék ember volt az ő Dadas barátja, de hirtelen elszorult a szíve, torkát sírás fojtogatta és nem tudott semmit sem mondani.

— Most már késő a beszéd! — volt minden, amit nagynehezen kinyögött, sóhajtva és könnyeit törölgetve. — Dadast nem tudjuk visszahozni...

Gazanfar a kapunál szorongó tömeg sorai között átfurakodva felállt a lócára, kiegyenesedett és szenvedélyesen kiáltotta:

— Nem, barátaim, nem! Ilyen dolgokról sosem késő beszélni! Emlékezzetek, hogy temettük el annakidején Hanlar Szafaralijevet, akit orvul megöltek, felbérelt csavargók gyilkoltak meg az urak utasítására! Emlékezzetek: Koba elvtárs felhívására húszezer munkás vonult ki Hanlar sírjához, hogy tüntessen az úri gyilkosok ellen s a temetésből összecsapás lett, harc a jobb életért!... Dadas

tizenhét évig becsületesen látta el szolgálatát a gyárban, és íme, az urak kidobták a gyárból, a lakásából, mint valami hasznavehetetlen lomot, mint a szemetet, a szegény Dadas, munkástestvérünk pedig elpusztult. Kinek a bűne ez, ha nem az uraké? Megbélyegezzük a gaz gyilkosokat és felháborodásunk jeléül nem állunk munkába!...

Zúgó helyeslés hangzott fel, az urakat felháborodott szitkokkal illették, öklök emelkedtek a levegőbe. Még sokáig álldogáltak a munkások a gyár kapujánál és aznap egyikük sem állt munkába...

Távozása előtt Gazanfar Junuszhoz lépett és vállára tette kezét:

— Hallgass ide, Junusz... Neked a húgoddal most majd el kell hagynod a lakást, azzal most már a tulajdonos rendelkezik... Hol fogtok lakni?

Junusz komoran hallgatott. Hol? Hiszen ha ő azt tudná!

— Nem jönnél át az ipartelepre? — folytatta Gazanfar. — Ott segítségedre lehetnék, hogy beállj munkásnak, fúrósnak vagy kanalazónak.

„Munkásnak?"

Junusznak eszébe jutott iskolai sapkája, amelyet apja vásárolt neki a mulla tanácsára, a perzsadivatú, alacsony posztókucsma, amilyent rendszerint gazdag kereskedők és tanult emberek viselnek, őket utánozták az orosz-tatár tanintézet növendékei, akik remélték, hogy szintén gazdagok és műveltek lesznek. És most... most talán meg kell válnia könyveitől, füzeteitől és ettől a sapkájától?

— Nem tudom... — felelte tétován.

Gazanfar megértette.

— Csak gondolj meg jól mindent, Junusz, ne siesd el a dolgot; és ha úgy határozol, hogy átjössz, hát csak gyere! Bennem mindketten jóbarátot találtok, mindig!

Búcsúzáskor erősen kezet szorított Junusszal, mint férfi a férfival, Badzsinak pedig atyai gyöngédséggel megsimogatta a fejét.

Samszi is eljött, hogy kegyelettel adózzék az elhúnyt emlékének. Barátja, hadzsi Abdul-Fatah mulla kíséretében érkezett szép, kétfogatú hintón, amely ugyanolyan simán gördült, mint a gyárigazgatóé.

Samszi bácsi középtermetű volt, arcán sűrű, kerek kis szakáll feketéllt, öltözéke: hosszú kabát, begombolt gallérú, sötét bársonying. Apja elbeszéléséből Badzsi egyáltalában nem ilyennek képzelte. De azért tetszett neki: látni rajta, hogy gazdag, előkelő ember.

Samszi bácsi egy pillantást vetett a szobára, a berendezésre, unokaöccsére, unokahúgára, majd, mint ilyenkor illik, azt mondta:

— Allah adta, Allah elvette, áldassék az ő neve!

Ezután mindenki szemeláttára elővette zsebéből erszényét és elküldte Tagit édességért. A szegényes, fekete tálcán pedig, amely addig csak teáspoharakat, csészealjakat és apróra darabolt cukrot ismert, most nagy halmokban tornyosodott a búzalisztből és mézből készült halva, és mindenki annyit vehetett belőle, amennyit csak akart, hogy enyhítse bánatát, gyászát .

„Milyen jó rokon!" — lelkesedett Badzsi, csakúgy tömve magába a halvát és szeme sarkából görbén nézett Tagira.

Hadzsi Abdul-Fatah szintén tetszett neki.

Annak is, mint Samszi bácsinak, kis, kerek, fekete szakálla volt, de a szélén hennával megfestve. Barna teveszőrköpeny, zöld, pazar turbán díszlett rajta, derekát széles, sötétvörös öv fogta körül. Talán bizony hasonlítható hozzá Ibrahim mulla?

Samszi bácsi odasúgott valamit barátjának, mire az rázendített az elhúnytakért könyörgő imára. Harsányan énekelt a mulla. Nagyon szépen énekelt.

„Bilbili, vilvili, szilvili!" — emlékezett Badzsi mély megvetéssel.

Csak az bántotta, hogy a mulla nagyon hamar befejezte az imát. A kislány nem tudta, hogy egy szegény ember miatt fölösleges sokáig zaklatni Allaht.

— A mulla szolgálatát a gyerekek a saját pénzükből fizessék meg, nehogy apjuk a túlvilágon azt higgye: sajnálják érte ezt az áldozatot és ekképpen megzavarja mennyei üdvösségét — súgta Samszi bácsi Taginak.

— És mennyit kell fizetniük? — kérdezte Tagi gondterhelten.

— Amennyit akarnak — felelte Samszi méltósággal. — Hadzsi Abdul-Fatah mulla isten szolgája, jámbor ember, neki nem kell a pénz, dehát ez a szokás.

Tagi közölte Samszi felszólítását Junusszal.

— Nincs pénzem — felelte Junusz zavartan.

„A kis kék tasak!" — jutott eszébe Badzsinak s túláradó buzgalmában már hajlandó lett volna a kis tasakot átadni a mullának, hogy apja a túlvilágon ne gondoljon rosszat róla és bátyjáról és semmi se zavarja meg mennyei üdvösségét. De fájt neki a gondolat, hogy meg kell válnia a kék tasaktól és tétovázott...

Tagi megérintette Junusz karját:

— Majd én fizetek helyetted, Junusz. Úgyis adósa voltam apádnak.

És Tagi átadta a fizetséget a Dadas szobájában bérelt zugért, amelyet ő már elvesztett, Dadas meg a paradicsomban talált nyugalmas zugot.

Távozása előtt a mulla az árvákhoz fordult.

— Apátok eltávozott Allah kertjébe, most tehát az ő fivérének,

Samszi bácsinak tartoztok engedelmességgel, ő helyettesíti apátokat. Így parancsolja ezt nekünk a szent Korán.

„Ez hát az én új apám!" — gondolta Badzsi és, mert nem tudta, jó lesz-e ez vagy rossz, kérdő tekintettel nézett Junuszra; de annak arcáról nem olvasott le semilyen választ.

— Ti most az én gyerekeim vagytok — mondta Samszi s közben vizsga tekintettel mérte végig Badzsit is, Junuszt is. — Badzsi nálam, az én házamban fog lakni. Te pedig, Junusz, majd munkát keressz magadnak, hisz te már majdnem felnőtt vagy.

Badzsit izgalom fogta el. Samszi bácsi házában fog lakni! Ott, ahol azok a szép tükrök, képek, szőnyegek vannak!

— Nem akarok elválni a húgomtól! — jelentette ki Junusz komoran, Badzsi pedig felfigyelt: lám, bátyja az útjába áll!

— Te magadat is alig tudod ellátni — felelte Samszi. — Nálam pedig a húgod bőséges táplálékot kap, puha fekhelyen fog aludni, szép házban, meleg szobában. A kislányommal, Fatmával fog játszani és három év mulva férjhez adom egy gazdag emberhez. Ti most az én gyerekeim vagytok és szeretnék együttlakni veletek, jobb lenne, ha nem kéne elválasztanom benneteket, de attól tartok, mindkettőtöket nem tudnálak úgy ellátni, ahogyan azt boldogult apátok megérdemelné. Neked, Junusz, munkába kell állnod.

Junusz hallgatott. Talán igaza van Samszinak. Nála, a gazdag rokonnál talán jobb dolga lesz Badzsinak, mint szegény bátyjánál.

„Vajjon mért hallgat?" — csodálkozott Badzsi.

— Hallgass meg, bácsi — mondta végre Junusz és közelebb lépve Samszihoz, egyenesen a szemébe nézett. — Ha apám emlékére megígéred, hogy húgomat óvni és szeretni fogod, mint tulajdon lányodat, esküszöm neked, hogy én is szeretni foglak, mint apámat és megteszek mindent, amit kívánsz... A te fiad még kicsiny, apánktól tudom. Nem válnék neki is hasznára, ha lenne egy hűséges bátyja?

— Hadzsi Abdul-Fatah mulla előtt ígérem, hogy lelkiismeretem szavát fogom követni — jelentette ki Samszi, jobbkezét szívére téve.

— Hiszek neked — mondta Junusz, most már nyugodtabban, Badzsi pedig örömmel vette tudomásul, hogy bátyja elengedi őt Samszi bácsihoz.

Samszi egy darab halvát tört le és így szólt:

— Ami pedig a munkábaállást illeti, Junusz, azzal ne sokáig várj, hiszen apád után nem maradt semmi pénz.

Junusz elszántan megkérdezte:

— De mi lesz akkor a tanulásommal, bácsi?

És, mintegy segélytkérően, a mullára pillantott.

— Ha nincs kenyér, a tudomány nem megy a fejbe! — válaszolta hadzsi Abdul-Fatah a maga és Samszi nevében.

Junusz hallgatott.

„A te fiadból sudár pálma lesz!..." — emlékezett bánatosan, majd ismét a diáksapka jutott eszébe és világossá vált előtte, hogy arra már nincs szükség.

A búzalisztből és mézből készült halvából Abdul-Fatah mulla is tört egy darabot.

— Látom, apádat itt nagyrabecsülték, mint derék, tisztességes muzulmánt és sok mindent bíztak rá — mondta a halvát majszolva. — Te segíthetnél az új kapuőrnek s ha olyan békés és szelíd leszel, mint az elhúnyt apád volt — Allah adjon neki örök boldogságot a paradicsomban! — akkor az urak téged is megbecsülnek és egy-két év mulva rád bízzák a gyár kapujának őrizetét.

„Segíteni a Tejmur bandájából való őrnek? Apám gyilkosainak vagyonára őrködni?" — gondolta Junusz, emlékezetébe idézve mindazt, amit a gyárkapunál összegyűlt emberek beszéltek.

— Nem! — mondta határozottan. — Nem akarok segíteni a kapuőrnek, nem akarok mások javainak őrzője lenni! Nem akarok a Fekete városban maradni. Elmegyek az ipartelepre.

A mulla, hadzsi Abdul-Fatah, vállat vont:

— A jó muzulmánnak minden hely egyformán jó!

— Akkor hát most apámnak is bizonyára jó a sírban! — mondta Junusz és szemében ellenséges fény villant meg.

Samszi és a mulla összenézett. Aztán felkeltek helyükről.

— A berendezést illetően majd én intézkedem — jelentette ki búcsúzóul Samszi és tekintete — a tulajdonos tekintete — végigsiklott valamennyi cók-mókon. Samszi volt a legközelebbi rokon, a gyám, neki kellett magára vállalnia az árvák ingóságairól való gondoskodást...

Ki gondolhatta volna, hogy Dadas halálának — bár akaratlanul — Samszi volt az okozója? Ő maga is elámult volna, ha valaki fejére olvassa ezt a vádat. Igaz ugyan, hogy saját életét megmentendő, ő már félév előtt kifizette magáért a váltságdíjat a bosszút lihegő családnak. Vagy tán egy vagyonos embernek nincs joga biztosítani életét a vérbosszú ellen? Hát a jó muzulmán vére micsoda? Tán víz, hogy csakúgy céltalanul folyjék az úton, mint a zavaros patak esős időben? Hiszen a szent Korán nem tiltja a vér megváltását. És ki tudja, ha ő, Samszi, akkor meg nem fizeti magáért a váltságdíjat, most talán ő volna Dadas helyében! Dadasért persze nagy kár, lehetetlen nem sajnálni, hisz olyan derék ember volt! Dehát Allah nyilván így akarta: nem adott módot Dadasnak, hogy

váltságot fizessen életéért és magához vette a paradicsomba. S ha már így történt, jó, hogy méltóképpen kísérték utolsó útjára...

— Húgom — fordult Junusz Badzsihoz, mikor mindenki eltávozott — jól figyelj rám. Én elmegyek az ipartelepre, munkába állok, te elmégy Samszi bácsihoz, ott fogsz lakni. Én az ipartelepen elég szépen fogok keresni, úgyhogy nagyon hamarosan magamhoz vehetlek Samszi bácsitól s akkor velem fogsz lakni, szép házban — még szebben, mint Samszi bácsié — jó táplálékod, rendes ruhád lesz, aztán majd férjhez mégy, szíved szerint, valami derék, jó emberhez.

Badzsi szíve elszorult.

„Anyám elment... Apám elment... Most a bátyám is elmegy..."

És hirtelen fájdalommal vegyes ijedtség fogta el arra a gondolatra, hogy el kell hagynia meghitt otthonát, el kell válnia bátyjától és idegen helyre kell mennie, ismeretlen, sosemlátott emberekhez. Olyan elhagyatottnak érezte magát, mintha bátyja már nem is lett volna mellette. Junusz meglátta tekintetében ezt a félelmet.

— Samszi bácsi nem fog bántani — próbálta megnyugtatni húgát. — És ha bántana... — Két szemöldöke sötét vonallá egyesült, száját összeszorította.

Ugyanaznap este átvitte Badzsit Marija nénihez és volt otthonuk ajtajára lakatot tett. Fájdalmas lett volna neki egyedül maradnia az elárvult szobában; Marija néni lefektette Badzsit a kisdíványra és gondosan betakargatta.

Ezen az éjszakán sokáig maradt fenn Marija néni, Szasa és Junusz. Ültek az asztalnál és emlegették Dadast, Sarát, Filippovot.

— Ha nincs ez a háború, talán nem küldték volna el apámat — sóhajtott Junusz. — Legyenek átkozottak ezek a németek! — tette hozzá felindultan.

— Nem egészen így van — jegyezte meg Szasa kissé habozva. — Nemcsak a németeken múlik a dolog.

Junusz meglepetten nézett Szasára. Az pedig felállt az asztaltól s a kis faliszőnyeg alól négyrét hajtogatott lapot húzott elő.

„Ne idegen országokban keressétek az ellenséget. A nép ellensége a cári kormány — olvasta Szasa óvatosan tompított hangon. — Ha azt akarjátok, hogy ne legyen háború, hogy ne szakítsanak el benneteket családotoktól, otthonotoktól, ha hiszitek, hogy a nép boldogságának feltétele a békés, szabad élet, akkor keljetek fel a cári kormány ellen! Fegyverrel elláttak benneteket — fordítsátok fegyvereiteket a nép ellenségei ellen! Változtassátok a háborút a nép felszabadításáért folyó harccá!..."

Ez az Orosz Szociáldemokrata Párt Kaukázusi Bizottságának a bakui és azerbajdzsáni munkásokhoz intézett felhívása volt.

— Sztyepan Georgijevics azt mondta, hogy ez így is lesz — fejezte be Szasa.

Amit Szasa felolvasott, nagyon is különös, nagyon is szokatlan volt, Junusz jórészét nem értette, de restelte bevallani; önkénytelen mozdulattal nyujtotta kezét a röpcéduláért és csak ennyit mondott:

— Add ide, hadd olvassam el magam is.

— Csak aztán vigyázz, rosszindulatú embereknek meg ne mutasd — figyelmeztette Szasa.

Alig pirkadt, Junusz elbúcsúzott Marija nénitől. Tekintete megpihent az alvó Badzsin. Meghagyta, hogy engedjék el Samszi bácsival, mikor az eljön érte. Majd elbúcsúzott Szasától is. Sokáig álltak a kapuban egymás kezét fogva, sehogy sem tudtak elválni.

Így indult el Junusz hajnalban az olajipartelepre, amely az Apseron északi partvidékén levő falvak és a déli parton levő zajos, nagy város között terült el.

Junusz már kint járt a pusztaságon és Badzsi még mindig mélyen aludt. Az előző nap olyan sok, csodálatosan jóízű halvát evett, és elalvás előtt olyan sokáig gondolt a vendégekre, és fekhelye olyan puha volt...

Ah, a vendégek! Milyen sokan voltak!

Ott volt Samszi bácsi, meg a magasrangú orosz hivatalnok, meg az előkelő mulla. Ott voltak a munkások, a munkásfeleségek, a gyerekek. Sok, nagyon sok vendég látogatott el tegnap Dadas és Sara otthonába.

Csak éppen maga a házigazda és felesége nem volt ott.

Az ábrándok és álmok megvalósulnak

Reggel megint eljött Samszi a hintaján, mögötte pedig Tagi egy kordén.

Samszi bement a szobába és botjával rámutatott az elszállítandó tárgyakra:

— A tálcát... a szőnyeget... a köpenyt...

És Tagi kihordta elhúnyt szállásadója és barátja holmijait: a tálcát, amely mellett ő meg Dadas teát szoktak volt inni; a szőnyeget, amelyen egymással szemben üldögéltek és beszélgettek; a köpenyt, amelyet Dadas átengedett neki takaróul, ha nagyon hideg volt...

Az egész motyót gyorsan felrakták a kordéra, habár Samszi a legjelentéktelenebb tárgyakról sem feledkezett meg.

— Mássz fel te is! — mondta a nagybácsi az unokahúgának.

Badzsi a kordé tetejéről nézett le a ház lakóira, akik kitódultak s a kapuig kísérték az egykori őr kislányát. Itt van Marija néni, kék kötényben, itt az új kapuőr, a Tejmur bandájából való, itt van Szasa... Az asszonyok — karjukon gyerekükkel — Badzsira néztek és súgdolóztak. A fiúk a kordé, meg a hintó mellett futkostak, abban a reményben, hogy felkapaszkodhatnak a hátsó hágcsókra. Badzsi most nem félt tőlük. Azt akarta, hogy valamennyien lássák, Szasa is, de őt hiába kereste a szemével mindenfelé. Szasa eltűnt valahová.

„Szégyel kijönni miattam, hiszen én csak egy kislány vagyok" — gondolta Badzsi.

Samszi nem szándékozott hosszúra nyujtani a búcsúzkodást: pálcájával megbökte kocsisa vállát, mire a hintó elrobogott. A kordé kocsisa felemelte ostorát s az ő járműve is elindult a hintó nyomában. Marija néni szeméhez emelte kék kötényét:

„Vajjon miért sír?" — csodálkozott Badzsi. De hirtelen ő maga is majdnem sírvafakadt.

Ebben a pillanatban lépett ki Szasa a kapun és a kordé után futott.

„Mit akarhat?" — gondolta Badzsi izgatottan.

A ló lépésben haladt, úgyhogy Szasa könnyen utólérte a kordét. Egyik kezével a kas oldalába kapaszkodott, a másikkal kis csomagot nyújtott át Badzsinak:

— Ezt emlékül adom neked, Badzsika. Ne felejts el!

Badzsi elkapta a csomagot és melléhez szorította. Szasa hátramaradt, megállt az út közepén és integetett.

Már alig látszottak az emberek, lassan eltűnt a gyárkapu melletti, legszélső ablak, a ház, a cég nagy háza.

Badzsi a kordén elhaladt a „szálloda" mellett, ahol a rossz nők laktak, elhaladt a tócsák fölé görnyedő mazutosok mellett. Ezek megismerték Badzsit és magasraemelt rongyaikkal üdvözölték. A szögleten ott állt a halvaárus és vagdosta a halvát. Badzsi megvető pillantást vetett rá: halvát és mindenféle édességet ezentúl már annyit eszik, amennyit csak akar!

Egyszer csak eszébe jutott Szasa ajándéka. Leguggolt és óvatosan kigöngyölte a csomagot. Könyv, könyv!

A ló lustán poroszkált. Badzsi kinyitotta a könyvet és rögtön ráismert: az volt, az a képes! Lám, itt viszik a katonát láncraverve; itt a katona megölel egy nőt; itt a katona vízbe veti magát, a nő pedig a parton felemeli kezeit és sír. Miért verték láncra a katonát? Kije neki ez a nő? És miért sír a parton?

Elmaradtak mögöttük a fekete, sárga, vörös tartályok, a sárga,

fekete, vörös gyárkémények, a szürke, kormos, füstös kőházak és kerítések. Előttük meredezett a vasúti híd: a gyári körzet határa.

Isten veled, Fekete város!

A kordé nagy kerekei dübörögve gördültek a kövezeten. A ló fejebúbját gyöngyrojtok díszítették. S a kordén ő ült, Badzsi — és senki sem kergette le, mint máskor, ha felkapaszkodott a gyárkapun begördülő vizeskordéra.

Az ábrándok és álmok megvalósultak.

Eljött hozzájuk vendégségbe Samszi bácsi, és egy kövér, előkelő mulla olvasta az imát. És volt édes halva, amennyi csak kellett. A bátyja kézenfogta, most pedig megy, könyvvel a kezében, akár egy iskoláslány, megy a nagy városba, Samszi bácsi gyönyörű házába.

A bácsi hintója messze előttük robogott.

Isten veled, isten veled, Fekete város!

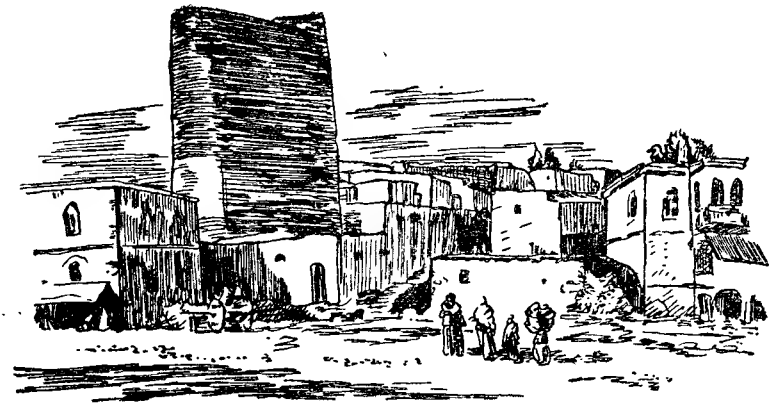

MÁSODIK RÉSZ

A VÁR

Apa igazat mondott

Badzsi puha szőnyegen ül és tálból birkahúslevest eszik.

Jobbra tőle Samszi idősebbik felesége, Ana-hanum ül leánykájával, Fatmával, aki egy évvel idősebb Badzsinál; balra a fiatalabbik feleség, Rugia, háromesztendős fiacskájával, Balával. Az asszonyok és gyerekek nézik, hogyan eszik a vendég. Így szokás megbámulni a házba kerülő új állatot — kutyát, macskát.

Badzsi, mikor befejezte az evést, lágy kenyérbéllel kitörölgeti a tál oldalát is, alját is. Jól tartotta őt Ana-hanum, csak így legyen ezután is!

Még jóformán le sem nyelte az utolsó falatot, az idősebbik feleség odaszólt neki:

— Mosd el az edényt!

A háziak a pöttömnyi, négyszögletű udvar fölötti üveges folyosó ablakából nézik, hogyan mosogat a vendég a szennyvízlevezető gödre mellett.

— A mosogatást mindig te fogod végezni — jelenti ki Ana-hanum.

Kopogtatás hallatszik. A Várban levő házak bejárata rendszerint kis udvarra nyílik, azon át lehet bemenni a házba. A kapun kis kopogtatóval szokás bezörgetni.

— Kérdezd meg, ki az? — kiabálja le Ana-hanum az ablakból: a Várban nem nyitják ki a kaput akárkinek.

Badzsi megkérdezi:

— Ki az?

— Tagi — hangzik a válasz a kapu mögül.

— Tagi — jelenti Badzsi az idősebbik feleségnek.

— Kinyithatod — adja meg az engedélyt Ana-hanum.

Badzsi a félhomályban sokáig vesződik a retesszel.

— Te vagy az, Badzsi? — mosolyog Tagi, mikor belép az alacsony kapun, de Badzsi nem méltatja feleletre: ő Samszi unokahúga, a szőnyegkereskedőé.

Tagit az üzletből küldték haza ebédért. Nemsokáig marad, hamarosan elmegy, két fazekat visz magával.

— Zárd be a kaput, Badzsi! — parancsolja az idősebbik feleség s a retesz csattanása után hozzáteszi: — A kaput mindig te fogod kinyitni és bezárni. De előbb mindig kérdezd meg: „Ki az?" — és szaladj be a házba, jelenteni a bácsinak vagy nekem.

A kaput kinyitni és bezárni?

Annakidején, ha a kapuban álló apját nézte, hányszor kívánta magában, hogy bárcsak az ő helyén lehetne. És lám, most ő maga — akárcsak régebben apja — nyithatja és zárhatja a kaput. Ebből is látszik, milyen jó asszony az idősebbik feleség!

Ana-hanum végigvezeti a szobákon. Badzsi szeme kerekre nyílik: szőnyegek, tükrök, a mennyezeten festett képek. Milyen gyönyörű!

Legjobban tetszik neki a perzsa módra, négy szőnyeggel díszített vendégfogadó szoba: a bejárattól kezdve a szoba hosszában nagy, széles szőnyeg borítja a padlót, attól jobbra és balra két, egyforma mintájú és színű keskeny szőnyeg húzódik, e három előtt keresztben — a falnál, a szemközti ajtó mellett — egy kisebb, úgynevezett dísz-szőnyeg van — az előkelő vendégek számára. A nagy szőnyeg egységes stílusú, karabahi „daszta".

— Ezeket a szőnyegeket mindennap te fogod tisztogatni — mondja Ana-hanum. — A többit, majd megmutatom, melyiket, behinted mahorkával, hogy meg ne egye a moly, azután beviszed a raktárba. A tükröket is mindennap le fogod törölgetni, a falakat és mennyezetet le fogod söprögetni. A bácsi szereti, ha a szobában tisztaság van. Értetted?

Badzsi bólint.

— És ok nélkül ne menj be a szobájába — teszi hozzá Ana-hanum.

Szőnyegtisztogatás közben Badzsi nézegeti a bonyolult mintákat, kezével végigsimogatja a lágy, bolyhos anyagot. Annyi bizonyos, hogy ezeket a szőnyegeket nem lehet összehasonlítani a kifakult, rongyos szőnyeggel, amely csak jól-rosszul fedte az apai ház hasadozott padlóját!

Miközben a tükröket törölgeti, Badzsi jól szórakozik; felfújja arcát, mozgatja füleit, nyelvét kinyújtja, igyekszik megérinteni vele orrát. Nagyon mulatságos! Lehet-e összehasonlítani ezeket a nagy, csillogó tükröket Sara apró, homályos tükröcskéjével?

Miközben hosszúnyelű kefével a falakat és mennyezetet söpri, szintén nagyon jól elszórakozik: a kefével megveregeti a hurik kövér fenekét, végigsimítja kibontott, hosszú hajukat. Lehet-e összehasonlítani ezeket az olajfestékkel pingált falakat, ezt a képekkel díszített mennyezetet az apai ház nyirkos falaival, füstös mennyezetével?

Badzsi hálás volt Ana-hanumnak, amiért megengedte neki, hogy takarítsa a szobákat!

— Te már felnőtt vagy — mondja Ana-hanum és egy ládában keresgél valamit. — Nem illik, hogy födetlen arccal járj, mint egy ló. A Vár, az nem a Fekete város, itt az emberek adnak az illemre. Ajándékozok neked egy fátylat. Milyet akarsz, fehéret vagy zöldet?

— Zöldet! — feleli Badzsi s a következő pillanatban vékony zöld rongy repül az arcába. Kifakult kis holmi, Fatma viseltes, eldobott fátyla.

Badzsi felveszi a fátyolt s megnézi magát a tükörben. Szép! Most egészen olyan, mint egy felnőtt! Ana-hanum jó asszony, igazán nagyon jó asszony: lám, milyen szép zöld fátyolt ajándékozott neki...

— Aludni pedig a folyosón fogsz, nemsokára itt a tavasz — mondja Ana-hanum és derékaljat ad Badzsinak.

Badzsi megtapogatja.

— Jó puha! — mondja elismerőn.

Este a folyosó ablakából, a csillagos eget nézve, Badzsi elgondolkodik életéről.

A bácsi házánál bőséges a táplálék, szép és kellemes az élet. Hatalmas Allah! Részesítsd apát a paradicsom örök boldogságában, amiért ilyen nagybácsit adott leányának!

Badzsi egy hónapja élt Samszi házában, de nagybátyja egyetlenegyszer sem szólt hozzá. Mégcsak észre sem vette, átnézett rajta, mint a levegőn.

Kicsoda-micsoda volt Badzsi? Árva kislány, szegény rokon, akit ő könyörületből fogadott a házába.

És ki volt Samszi? Második apa, a ház ura, szőnyegkereskedő.

— Mi a szőnyeg a muzulmánnak? — szeretett fennhangon elmélkedni Samszi mások előtt, vagy magában. — Egyáltalában nem az, ami a máshitűeknek, mondjuk, az oroszoknak, vagy németeknek, angoloknak, amerikaiaknak!

Ő maga ugyan nem érintkezett németekkel, angolokkal, amerikaiakkal, sőt arról sem volt fogalma, hol élnek ezek a népek: vagy öt éve mult, hogy életében először látott térképet egy régi arab könyvben, amelyet Abdul-Fatah mulla ajándékozott neki. De a boltja küszöbét koptató szőnyegügynököktől tudta, hogy ezek a népek szeretik a szőnyeget, bár csupán mint lakásdíszt.

Vajjon a muzulmánnak is csak lakásdísz a szőnyeg? Nem, magától értődik, hogy nem! A muzulmánnak a szőnyeg élettárs, kipróbált, hű barát.

Még napfelkelte előtt, mikor csak a müezzinek hangja hallatszik a mecsetek minaretjeiről, az igazhitű már első imáját mondja szőnyegén. A szőnyegen megy végbe az étkezés és az üzletek lebonyolítása. A házigazda a szőnyegen ülve folytat magasröptű társalgást a tekintélyes, nagyrabecsült vendéggel és vidám beszélgetést a jóbaráttal. Magányában, fogai közt pipával, a szőnyegen ülve adja át magát titkos ábrándjainak, végül lefekvés előtt a szőnyegen mondja el utolsó, ötödik imáját.

Utazások alkalmával a szőnyeg helyettesíti a „mafras"-t, a ruha és ételnemű szállítására szolgáló útitáskát, lovasembernek pedig a „hurdzsin"-t, a kifordítható köpenyt. A nem-bolyhos szőnyegek födélül szolgálnak a kis szekereken és kordékon, védik a vándorokat az időjárás viszontagságai, a szél és eső ellen. A hideg lakásokban elengedhetetlenül szükségesek a nehéz, magasra bolyhozott szőnyegek, azok borítják a földes padlót és tartják a meleget. Szőnyegszövedékből csinos kenyérzsákokat és különböző célú tasakokat készítenek.

Fel se lehet sorolni mindazokat az alkalmakat, amikor a szőnyeg a muzulmán barátjának bizonyul! A muzulmán először mint nyugtalan, fickándozó kisgyerek mászkál a selymes, puha szőnyegen és mint ősz öregember nyújtózik rajta utolsót és talál örök nyugodalmat.

Közben a szőnyeg változatlanul örvendetes látvány a szemnek, különösen a szakértőket gyönyörködteti, akik közé Samszi is joggal számíthatta magát.

Egy szőnyegekkel teli szobában Samszi első pillantásra felismerte a perzsát finom színeiről, kecses mintáiról. Szerinte csak a vak nem látja azonnal a különbséget a, mondjuk, kazah szőnyegek — amelyek fényesszálúak, lazán bolyhozottak — és a fénytelen, szorosan szőtt tekiniek között. Ő szemmérték szerint is egy-kettőre megállapította a szőnyeg nagyságát — perzsa méretben a csomózások számát négyzetarsinonként, a szövés sűrűségét. És, bár meggyőződéssel vallotta, hogy a perzsa szőnyeg, mint mondani szokás, „a szőnyegek sahja", Samszi nem kevésbbé értékelte a hazai készítésűek szépségét sem. Nézzünk például egy kubini szőnyeget Csicsa faluból, ahol finom, apró mintákat szőnek, vagy Pirebegyilből, ahol a minták virágokat, növényeket, madarakat és állatokat ábrázolnak. Milyen gyönyörűek ezek a szőnyegek! Szépségük a legvilágosabban akkor bontakozott ki Samszi előtt, amikor — mint szőnyegvásárló — már néhányszor bejárta a kubini kerületet. A szőnyegkészítők telepeit pompás növényekkel ékeskedő dús erdők és kertek vették körül. Samszi a tavaszi virágfakadás és az őszi lombhullás idején járt ott és egy egész világ, egy pazar színekben ragyogó világ tárult elé, a szürke Vár lakosa elé.

Ezután, valahányszor a kubini falvakban készült szőnyegekre nézett, úgy érezte, hogy a tavaszi virágzás és őszi lombhullás színpompájában ékeskedő világ átköltözött a szőnyegekre. És megértette, hogy egyes mintákat joggal neveznek „almavirágnak", „fehér rózsának", „vörös rózsának", „pávának", „dzseiránnak".*

„Mesterien szőnek szőnyegeket a mi vidékeinken" — lelkesedett Samszi.

De, az igazat megvallva, a művészi szépségnél jobban vonzotta őt a haszon: némi ügyességgel ugyanis bármilyen szőnyeget tekintélyes nyereséggel lehetett eladni, mégpedig nagyon könnyen. Allah, mint ismeretes, nem tiltja, hogy a kereskedő haszonra törekedjék. Samszi értett hozzá, hogy távoli falvak eldugott zugaiban olcsón vásárolja össze a szőnyegeket, aztán nyereséggel adjon túl rajtuk üzletében. Olyan gyorsan dobálta az érdeklődők elé a szőnyegeket, egyiket a másik után, hogy teljesen kimerítette, valósággal megszédítette a vevőt s a végén olyan szőnyeget tukmált rá, amelyet annak eredetileg esze ágában sem volt megvenni. Különösen azokkal szemben alkalmazta ezt a szemfényvesztő képességét, akik nem jól értettek szőnyegekhez. Úgy kell nekik!

* Dzseirán = középázsiai gazella-fajta. — *A ford.*

A szakértő vevőket becsülte, de nem szerette. Azok órákig elüldögéltek a boltjában, ráérősen nézegették a szőnyegeket és félretétették a kiválasztott darabokat. Némelyik azt is megtette, hogy átküldte a szolgát a legközelebbi teaházba s miközben Samszival együtt iszogatta a hasas porcelánkanna tartalmát, ismét nekifogott a nézelődésnek, megint félretétetett néhány szőnyeget, most már a kiválasztottak közül. Az ilyen válogatás néha többször is megismétlődött; megtörtént, hogy a szakértő este eltávozott, anélkül, hogy valamit vásárolt volna, aztán másnap reggel megint eljött. A szakértőkkel sok vesződség volt, de Samszi nem siettette őket, mert az úgyis céltalan lett volna, és mert a sietség sok baj szülőanyja. Mindehhez járult az is, hogy Samszi tudta: akinek már megtetszett egy szőnyeg, az visszajön és bármilyen árat megfizet érte, mert a szép tárgyakért való rajongás némely embernél még a nők iránt érzett szerelemnél is erősebb...

Samszi emlékezett arra a korszakra, amikor a legtöbb városi ház a várfalakon belül épült; apjától, aki szintén szőnyegkereskedő volt, azokról az időkről is hallott, amikor e falakon kívül egyáltalában nem is voltak házak.

Az utolsó évtized alatt a város nagyon megnövekedett s az, ami valaha a régi Baku volt, ez idő szerint az újvárosnak már csak egy része, ahogyan most — a megmaradt várfalakról nevezték: a Vár. Ezek a falak nyugaton és északon szoros félkörbe foglalták az óvárost, de keleten és délen utat kellett engedniük az újváros partmenti utcái felé, a tenger felé.

Az újváros utcái a régi városéihoz hasonlítva egyenesek és szélesek voltak. Csilingelt a lóvasút, csattogtak a kövezeten a hintók elé fogott gyors paripák patái, olykor, élénken tülkölve s a járókelőkre porfelhőt árasztva, magános automobil robogott tova. Az újváros házai nagyok, magasak voltak és — ami Samszi szemében a legmulatságosabbnak tűnt — nem kellett gyalog felvánszorognia a felsőbb emeletekre: tükrökkel, bársonyhuzatú ülésekkel berendezett óriási ládák vitték fel az embereket, egyszerre többet is.

Sokan megszerették az újvárost, Samszi azonban hű maradt a régihez.

A Vár szűk, görbe kis sikátoraiban és zsákutcáiban Samszi nyugodtabbnak érezte magát. Nagyapákról apákra és fiakra szállt a mondás, hogy a Vár ősidők óta megvédi lakosait a vesztükre törő idegenek ellen: ezek a görbe kis sikátorok és zsákutcák ellenálltak még akkor is, amikor a magas külső falak engedtek az ellenséges hordák nyomásának: itt könnyebb volt az embernek megvédenie életét és javait, mint a széles térségeken.

Itt épségben álltak az évszázados, ódon, szent mecsetek és Sam-

szinak úgy tetszett, hogy itt tisztábban cseng hajnalonként a müezzinek imára szólító hangja. Itt emelkedett a legendás Hajadonok tornya, a sirvansahoknak — az ország egykori fejedelmeinek — immár félig rombadőlt palotája. Samszi úgy érezte: itt a muzulmánság s a régi hagyományok jó szelleme lebeg.

Igaz, hogy az utóbbi években a máshitűek is kezdtek beszivárogni és letelepedni a Várban. Samszi rossz szemmel nézte az idegeneket, akik idegen beszédükkel, szokásaikkal, életmódjukkal zavarták ezt a jó szellemet s a régi hagyományokat. És az is igaz, hogy az utóbbi esztendőkben a muzulmánok közül sokan a Vártól messzeeső területeken telepedtek le — a magasan fekvő északnyugati városrészekben, némelyek meg egyenesen ott, ahol a legsűrűbb volt a máshitű, idegen lakosság. „Dehát, tulajdonképpen — elmélkedett Samszi — mi jó származhatik abból, ha a különböző népek lakóhelyei keverednek? Semmi, a világon semmi" — válaszolt saját kérdésére és álláspontját érvekkel támogatta: mindennek e földön megvan a maga helye; a madáré a levegőben, a halé a vízben, az állatoké az erdőkben és a sivatagokban.

Olykor elgondolkoztatta az, hogy az utóbbi években azerbajdzsáni olajipari vállalkozók — gazdag emberek — költöztek az új utcákba, a nagyablakú új házakba, amelyeknek közös, széles kapuin bármely járókelő beléphetett. Feltette magában a kérdést: szeretne ő ilyen házban lakni? Őszintén szólva — nem! Csak maradjon kiki a helyén. Azt persze szerette volna, ha egy tizedrész, vagy akárcsak egy századrész akkora vagyonnal rendelkezik, mint bármelyik ezek közül az emberek közül; tisztelte őket gazdagságukért, de lelke mélyén nem helyeselte életmódjukat: azt, hogy a „közös összejöveteleken" máshitűekkel találkoztak, hogy nyiltan bort ittak, disznóhúst ettek, idegen szokásokat vettek fel. Ő jobban szeretett az apák tanítása s a régi jó hagyományok szerint élni a keskeny sikátorokban, zsákutcákban, a kissé talán szűk, de igazi muzulmán házban; az ilyen ház ablakai nem nagyok s a kapu csak jó emberek, rokonok, vagy barátok előtt tárul ki vendégszeretőn, mert, mint a közmondás tartja, igen helyesen: „A te házad — a te titkod..."

Samszi bátran, tántoríthatatlanul haladt Allah ösvényén, üzleti tevékenységét áldás kísérte, egyre jobban gyarapodott.

A háború azonban igen hátrányos volt boldogulása szempontjából.

Sok szőnyegszövő-gazdaság elpusztult, a falvakban egyre fogytak a munkáskezek, csökkent a juhtenyésztés, emelkedett a nyersgyapjú ára, hiszen egyre fokozottabban igényelték a katonai hatóságok a gyapjút. A háború elvágta az összeköttetést a kaukázusontúli és a nemzetközi piacok között, megakadályozta a szőnyegek

kivitelét és azok az országok — Németország, Anglia, Amerika — amelyeknek neve oly megszokottá vált Samszi fülének, akár Perzsiáé, Törökországé, vagy Dagesztáné — egyszerre megint távoliaknak, elérhetetleneknek látszottak. Az ügynökök kerülőutakon küldték a szőnyegeket: a mindaddig ismeretlen Arhangelszken, sőt Vlagyivosztokon át, de a szőnyegek áradata, amely hosszú esztendőkön át oly élénken és bőségesen hömpölygött a Kaukázusontúlról, kérlelhetetlenül apadt attól a forró nyári naptól kezdve, amelyen kitört a háború.

Samszi megijedt: a helyzet egyre jobban veszélyeztette az ő szeretett foglalkozását, és veszteségek érték.

De, mint mondani szokás, minden botnak két vége van. A háború valóban súlyos csapással sújtotta a szőnyegkereskedelmet, ugyanakkor azonban teret nyitott a katonaság számára történő gyapjúszállításoknak. És Samszi, minthogy a szőnyegkereskedésre zúduló csapást nem tudta elhárítani, figyelmét a gyapjúszállításra fordította. Jól ismerte a nyersanyagot szolgáltató kerületeket és rövidesen a gyapjúszállításban is sikereket ért el, talán nem is kisebbeket, mint a szőnyegkereskedésben. Igaz, hogy néha bánkódott, amiért fel kellett hagynia kedvenc mesterségével, de remélte, hogy eljön még az idő, amikor előnyösebb, jövedelmezőbb lesz szőnyegekkel foglalkoznia, mint ormótlan gyapjú-bálákkal, amilyenek most üzletének egy részét elfoglalták. Addig pedig a szállításokból származó haszonnal próbálta vigasztalni magát.

Hát ilyen ember volt Samszi. Tekintélyes és bölcs! Talán semmivel sem kevésbbé eszes, mint sok partvidéki perzsa kereskedő!

De ki volt Badzsi? Árva kislány, szegény rokon, akit könyörületből, jószívűségből fogadott a házába. Miért is szólt volna hozzá? Miért, miről beszélt volna vele?

A feleségek

Az idősebb és a fiatalabb feleség külön-külön szobában lakik: Ana-hanum a leányával, Rugia a kisfiával. Mindegyiknek sok ruhája, párnája, csecsebecséje van. Samszi mindkettővel bőkezű.

De mihelyt találkoznak, rögtön civakodni kezdenek.

— Mindenbe beleütöd az orrodat! — mordul a fiatalabb feleségre Ana-hanum. — Te katonák babája! A tűz égessen meg, te átkozott!

— Vén boszorkány! — veti oda gorombán Rugia, akit ez a viselkedés kihoz a sodrából.

Ana-hanum keskenyre összehúzza szemét.

— Ó, te Hetvenkettő, te! — kiáltja és megvetően köp.

Badzsi hallgatja őket.

Katonák babája? A tűz égessen meg, átkozott? Ezekben a szitkokban nincs semmi meglepő, így szokás civakodni. Vén boszorkány? Badzsi már meggyőződött róla, hogy ebben van valami igazság, bár Ana-hanum mindössze negyvenhat esztendős. De mi az, hogy hetvenkettő?

Később aztán Badzsi megtudta, mire vonatkozik ez a szó.

Samszi néhány év előtt, szokásos bevásárló útján — ezúttal a jeliszavetpoli kormányzóságban — ellátogatott egy ismerős szőnyegkészítőhöz. Annak műhelyében a szövőszéknél a padlón ülve öt nő dolgozott. Mikor megpillantották az ismeretlen férfit, magukra kapták kendőjüket, igaz, hogy nem valami gyorsan: a falusi nőknek, akik szünetlenül dolgoznak, nehéz olyan szigorúan betartaniuk a törvény előírásait, mint egy városi kereskedőnének.

Így hát Samszinak volt ideje szemügyre venni egy nagy szőnyeggel foglalatoskodó szövőnőt. Teltarcú, teltidomú, tizenötéves leány volt, nagy, élénken csillogó szeme pajkosan kandikált ki a kendő alól. Samszinak eszébe jutott a száraz, szikár Ana-hanum. Elgondolkozva simogatta a szakállát. A vásár megkötése után lakmározás közben puhatolózott a házigazdánál, hogy mennyit fizet a szövőnőknek és ki az a leányka annál a nagy szőnyegnél. Megtudta, hogy szegényparaszt gyermeke, akit apja küldött oda, hogy dolgozzék a műhelyben. Bár fiatal még, az egész faluban híres róla, hogy milyen mesterien ért a szőnyegszövéshez.

Samszi elment a leány apjához.

— Lányod mindössze egy rubelt keres havonta és hajnaltól alkonyatig dolgozik — mondta a parasztnak. — Jó ez így? Add hozzám feleségül, én havi két rubelt fizetek neked érte, három évre előre. Nálam nem kell dolgoznia, egész nap heverészhet és lakomázhat, akár egy hercegkisasszony. Allah kegyelméből jómódú ember vagyok, lefizetek neked egyszerre hetvenkét rubelt.

A paraszt családjában tíz éhes száj kért enni — és lám, most milyen szerencsésre fordult a sorsa: egyik lányát városi szőnyegkereskedőhöz adhatja férjhez és ráadásul még hetvenkét rubelt is kap egy összegben. Meddig kellene dolgoznia a leányának, hogy havi egy rubel fizetés mellett, ennyit keressen? Nem is lehetne azt kívárni! Hanem az apa azt is tudta, hogy a kereskedők rendszerint becsapják a parasztokat, hát így szólt:

— Engedd meg, tiszteletreméltó úr, hogy a hónap végéig gondolkozzam a dolgon és akkor adjak választ.

A hónap végéig még tíz nap volt hátra, Samszi pedig szerette volna minél előbb hazavinni a fiatal feleségét. De nem feledkezett meg arról, hogy a sietség sok rossznak szülőanyja.

— Csak gondolkozz, gondolkozz — mondta alkalmazkodón. — S

ha döntöttél, szólj a mullának, ő majd megírja a „kebin"-t, a házassági szerződést.

Samszi még aznap hazautazott. Szilárd meggyőződése volt, hogy a paraszt beleegyezik a dologba, így hát elutazása előtt megbízott egy helybeli lakost — régi ismerősét — hogy az ő, Samszi, nevében majd kösse meg a házassági szerződést. Mint ismeretes, a szent Korán nem írja elő, hogy a jövendőbeli férjnek okvetlenül személyesen kell jelen lennie ennél a szertartásnál, elég, ha felhatalmazást ad az elintézésre valamely megbízható személynek.

Hetvenkét rubel nem kis összeg egy szegény jeliszavetpoli paraszt szemében, így hát a paraszt — mint Szamszi előre látta — feleségül is adta lányát, Rugiát a szőnyegkereskedőhöz.

Legközelebbi útjáról a szőnyegekkel együtt, Samszi a leányt is hazavitte a városba. Háromszor olyan idős volt, mint az új asszony és a nők már kevéssé érdekelték, de ez a második feleség fiatal és viruló; arcbőre, mint a tej és rózsalevél; a gyapjúpor még nem rakódhatott le tüdejében és nem halványíthatta el arca egészséges pírját. Hófehér fogak, vidáman csillogó szem — ilyen feleség mellett még egy öregember is megfiatalodik! Az idősebbik feleséget hasonlítani sem lehetett ehhez a fiatalabbikhoz, hiába köpött, hiába mondta olyan megvetően:

— Ó, te Hetvenkettő, te!

Nem kell azt hinni, hogy Ana-hanum az új asszony eladásának és megvételének tényét tartotta szégyennek. Nem erről volt szó; ő csak a nevetségesen csekély összeget — hetvenkét rubel! — tartotta megalázóan szégyenletesnek és úgy vélekedett, ha az ember jól meggondolja: ennyiért nem is lehet valamirevaló feleséget kapni. Őérte bezzeg harmincöt évvel ezelőtt — mikor még kisleányka volt — jövendőbeli apósa háromszáz rubelt fizetett, hogy majd ha tizenöt éves lesz, Samszihoz menjen feleségül. Ezt ő egyébként természetesnek is tartotta, hisz apja tekintélyes városi kereskedő volt, nem paraszt. És az a férj, aki ilyen lányt vesz feleségül, egyúttal, mint mondani szokás „kövér kakast" is szerez apósul, nem pedig szánalmas férget, parasztot, aki hajnaltól estig túrja a földet, minden haszon nélkül.

Samszi megtartotta a parasztnak adott szavát: Rugiát nem fogta munkára. Azt mondják, a munka tönkreteszi a női szépséget, neki pedig elég volt egy csunya feleség a háznál! Meg aztán nem is lenne előnyös, ha az emberek megtudnák, hogy a kereskedő felesége eladásra szánt szőnyegeket sző, mint valami közönséges munkásasszony. Ez csorbítaná a kereskedő tekintélyét a vevők szemében s maga a tulajdonos egy szőnyegkészítő szintjére alacsonyodnék, aki egész családját a háziiparban foglalkoztatja. Hát persze: a fiatalabb feleségnek nem szabad dolgoznia!

Rugia azonban kicsiny korától fogva megszokta, hogy a szövőszéknél dolgozik, unalmas volt napokon át tétlenül heverni, vagy a szobákban lézengeni. Itt, a Várban nincsenek fák, virágok, hegyek, semmi sem gyönyörködteti a szemet. Rugia egyszer kijelentette Samszinak, hogy szeretne szőni, nem eladásra, csak magának, a maga szórakozására. Samszi elgondolkozott. Csak magának? No, ez talán megengedhető. Az ember még büszke is lehet rá, hogy művész felesége van, aki azért sző, hogy férjének kedveskedjék; az ilyen szőnyegekkel majd dicsekedni lehet a tekintélyes vendégek, a szakértő vevők előtt.

Néha, amikor Rugia szövőkerete előtt a padlón ülve dolgozik, Badzsi odaáll mögéje és nézi, milyen lágy mozdulattal húzza meg Rugia a csomókat, milyen biztos kézzel rakja fel egyik sort a másik után, kis ollójával milyen egyenletesre nyírja a csomók szálait, azokból lesz a szőnyeg süppedő, bolyhos felülete. Badzsi nézi, hogyan sorakoznak a szőnyeg alapszövetén a csomók, a sorok, és hogyan alakulnak, növekszenek belőlük a rajzok, minták. Rugia rendszerint szótlanul, teljes odaadással dolgozik, nem törődik se a mellette hancúrozó Balával, se a mélységes érdeklődéssel bámuló Badzsival, minden figyelmét csak munkájára összpontosítja. Hanem néha váratlanul hátrafordul, kezével a szőnyeg egy-egy részére mutat és, mintha Badzsi tetszését óhajtaná, egy-egy szóval magyarázza:

— Ez itt mandula...
— Hal...
— Páva...
— Almavirág...

Badzsi nézi a mintát és az elébetáruló rajz csakugyan mandulát, vagy halat, vagy valami szép madarat, sőt almavirágot ábrázol, amilyet ő még soha életében nem látott...

— No lám, egymásra találtak! Zsák a foltját megleli! — kiabált zsémbesen Ana-hanum, mikor rátalált Badzsira, akit már mindenfelé keresett.

Rugia művészete — mint sok más tulajdonsága is — irigységet keltett az idősebbik asszonyban. Féltékeny volt rá mint feleség, azzal vádolta magában, hogy elvette tőle férjét. Asszonyi büszkeségében nem akart tudomást venni Samszi elhidegülésének igazi okáról; nem akarta belátni, hogy évei számát tekintve anyja lehetne Rugiának; hogy ő, aki már fiatal korában sem volt szépnek mondható, az idők múltán határozottan csunya lett; hogy civódó és gyűlölködő természetű; hogy vetélytársnője viszont fiatal és üde, derűskedélyű, jóindulatú. Ana-hanum szilárdan hitte, hogy férje elhidegülését Rugia ügyes fondorlata és ravasz hízelgése okozta.

Ez azonban egyáltalán nem jelenti, hogy Ana-hanum elítélendőnek tartja a ravaszságot. Sőt, gyakran tanítja leányát árra, amire egykor őt tanította anyja:

— Ha a nőnek nincs egy zsák aranya, legyen két zsák ravaszsága!

Két zsák ravaszság!

Ana-hanum is a szövőszékhez ül.

Ana-hanum szőnyege rosszul sikerül: a sorok egyenetlenek, a színek durvák, itt is, ott is csupaszon maradt foltok ásítanak. Samszi elfintorítja arcát. Ana-hanum észreveszi, hogy Rugia gúnyosan mosolyog. Badzsi is nevet magában:

„Nesze neked két zsák ravaszság!"

Ana-hanum nem adja fel a harcot:

„Ez a parasztlány úgy találta meg az utat Samszi szívéhez, hogy azt nyújtotta neki, ami a szemének kedves. Hát aztán? Én is biztosan megtalálom az utat, azt nyújtom neki, ami a... gyomrának kedves!"

Ana-hanum azelőtt is jól főzött, de ettől az időtől fogva hervadó asszonyiságának minden hevével a konyhaművészetnek szentelte magát.

Téli napokon Samszi előtt egy cseréptálkában sáfránnyal fűszerezett, aranycsillogású birkahúsleves párolog. A puhára főtt hús és bab valósággal elolvad a szájban. Ha az ember ebből a remek jó ételből megeszik egy adagot, mindjárt gyorsabban kering ereiben a vér. Nyáron nagyszerűen hűsít, üdít a dovgá, az aludttej szőlőlevéllel. Hát még a télen-nyáron egyaránt nagy kedveltségnek örvendő piláf! Csirkével, bárányhússal, aszaltgyümölccsel, a legfinomabb, „fejedelmi" rizsből, amelynek minden szeme különváltan marad, egyik sem tapad a másikhoz. A falánk Samszi, miközben ezeket a pompás, ízletes ételeket fogyasztja, paradicsomi gyönyöröket élvez és mindent megbocsát Ana-hanumnak. Még azt is, hogy koros, sovány és civakodó.

„Két zsák ravaszság!" — gondolja Badzsi elismerően.

Ana-hanum gondosan őrzi művészetének titkait. Attól tart, hogy Rugia kipuhatolja ezeket a titkokat s akkor majd ő lát neki a főzésnek. Képesnek tartotta vetélytársát arra is, hogy homokot szór vagy szappant csempész az ő lábasaiba. Allah őrizzen mindenkit attól, hogy a konyhába lépjen, mikor Ana-hanum főz! A különösen fontos pillanatokban még tulajdon segítőjét, Badzsit is kikergeti onnan. Bár Badzsiról az a véleménye, hogy nem merne valami rosszat elkövetni és aligha érti, mi a titka az egyes fogásoknak. De veszélyes a kislány gonosz tekintete is, hisz köztudomású, hogy a szolgák és a szegények milyen irigyek. „A koldusok

rossz szemmel nézik a gazdagságot, amellyel Allah megajándékozza a kiválasztottakat" — nem így tanítja-e a próféta?

Samszi feleségei és a gyerekek minden csütörtökön elmennek a fürdőbe.

A férfinak, ha házonkívül akar szórakozni, ott a teaház, a mecset, a bolt. De az asszonyoknak mi más szórakozási lehetőségük van, mint a fürdő?

Már kora reggel kezdenek készülődni, legszebb ruhájukat öltik fel. Mert ugyan hol mutathatják magukat teljes pompájukban, hol nézegethetik meg társnőiket és hol pletykálhatnak kedvükre, ha nem a fürdőben? Meg aztán egy szőnyegkereskedő feleségeinek nem is illik egyszerű öltözékben megjelenniük a fürdőben, mintha csak azért jöttek volna, hogy tisztálkodjanak, akár a köznép soraiból való asszonyok.

Ana-hanum igyekszik Fatmát is minél jobban felcicomázni: a leányka tizenkét esztendős, nemsokára menyasszonysorba kerül. És talán nincsenek a fürdőben rossznyelvű asszonyok? Azok képesek elhíresztelni az egész Várban, hogy Samszi szőnyegkereskedő leányát úgy öltöztetik, mint valami kolduscsemetét, akkor pedig kinek jut eszébe feleségül venni őt?

Badzsi nézi, milyen gondosan öltözteti leányát Ana-hanum. Micsoda gyönyörű ruha! Magának Badzsinak, úgy látszik, abban kell majd elmennie, amelyikben állandóan jár: Fatma elhordott, ócska holmijában. Hirtelen Fatma egyik kabátkája röpül az arcába.

— A szolgáló ruhája az úrnő ruhájának tükre — nyilatkoztatja ki Ana-hanum. — Kapd magadra gyorsan!

A nők a Vár sikátorain át haladnak, megállapított rendben, libasorban: a menet élén, mint illik, az idősebbik feleség, utána a fiatalabbik, majd Fatma, végül pedig — mosdótálakból, fehérneműkből, fürdőkellékekből álló csomaggal a fején — Badzsi.

Ana-hanum gondosan összehúzza fátylát. Időnként váratlanul hátrafordul és szigorúan végignéz útitársnőin: jól rejti-e őket a fátyol az idegen tekintetek elől? A kacér Rugia sok gondot okoz neki: alig léptek ki az utcára s a fiatalabbik feleség máris igyekszik — ha csak kevéssé is — megmutatni csinos arcát a járókelő férfiaknak; hiszen olyan kellemes, mikor élénken ragyogó szeme elfogja a tetszés felcsillanó tekintetét s utána rögtön ravaszul elrejtőzik a fátyol mögé.

„Úgy látszik, szépnek tartják" — gondolja magában Badzsi, mikor észreveszi, hogy a férfiak megfordulnak Rugia után és nézik telt idomait.

— No, majd elmondom én Samszinak, mit művelsz, akkor majd megtanulod, hogyan kell viselkedned! — fenyegeti Ana-hanum a fiatalabbik feleséget. Sehogy se tudott belenyugodni, hogy milyen

furcsák is a férfiak: lám, ez a falusi liba jobban tetszik nekik, mint ő, Ana-hanum, akinek apja is, nagyapja is városi kereskedő volt!

— Te meg, amint látom, még számítasz rá, hogy megtetszel valakinek és menyasszony leszel, úgy beburkolózol fátyladba — válaszolja Rugia gúnyosan, arra célozva, hogy a sariat, a muzulmán törvénykönyv, nem rója meg az idős, házasságra már alkalmatlan asszonyt, ha leveti fátylát.

— Elhallgass, te ördög tanítványa! — sziszegi Ana-hanum a mondára célozva, amely szerint a hasznos munkára és mesterségekre isten tanította meg az embert, a haszontalan minták szövésére pedig az ördög. A szőnyegszövésről időtlen idők óta azt tartották, hogy istennek nem tetsző foglalkozás, a keretet és a többi szövőkelléket pedig „ördög szerszámainak" nevezték. Ez a vélemény később ugyan megváltozott, de a megvető „ördög szerszámai", „ördög tanítványa" kifejezések fennmaradtak.

Az asszonyok egész úton civakodnak. Mint a vak madarak, amelyeket egy pillanatra kieresztenek a szabadba, dühösen csipkedik egymást csőrükkel, nem látják az eget, a napot, az embereket...

Végre megérkeznek a fürdőbe.

Ana-hanum különleges agyagpéppel vonja be meztelen lábszárait s miközben várja, hogy az leégesse a szőrszálakat, újra összekap Rugiával. A maró pép már égeti a bőrét, de ő, a veszekedés hevében, észre sem veszi. Az agyag most már elviselhetetlenül kezdi marni.

— Badzsi! — sikolt fel Ana-hanum. — Gyorsan vizet! Elégek!

Badzsi felkap egy tálat és rohan vízért, de a tolongó asszonyok félretaszigálják. A tálak csörömpölésén, a víz zuhogásán, a hangok zűrzavarán is áthallatszik Ana-hanum jajgatása.

Badzsinak végre sikerül vizet hoznia és lemosnia Ana-hanum lábairól az agyagot.

— Ez mind miattatok van, te vagy az oka, Hetvenkettő, meg a szolgálód... — nyöszörgi Ana-hanum. — Hogy égnétek meg, átkozottak!

Rugia válaszul fejének egy mozdulatával Ana-hanum lábára mutat és nevetve feleli:

— Te máris égsz!

Ana-hanum dühbe gurul, megragad egy mosdótálat:

— Mindjárt leöntelek benneteket forró vízzel, majd meglátjuk, ki ég el hamarább!

Rugia és Badzsi sikoltva ugrik félre.

Szép, vidám nap a csütörtök!

Más napokon Samszi ráförmed a feleségeire, ha már túlságba viszik a marakodást; más napokon a vetélytársnő besurranhat szobájába és kitérhet az összecsapás elől. De csütörtökön, útban

a fürdő felé és magában a fürdőben szabad a vásár! Csütörtökön a szent Péntek előtti napon az ember nekitámadhat vetélytársnőjének, ahogyan az megérdemli és könnyíthet a lelkén!

Természetes esze mindkét asszonynak volt, az örökös perpatvarokban szerzett gyakorlat pedig finommá csiszolta civakodási képességüket.

Badzsi figyelmesen hallgatta a feleségeket, igyekezett emlékezetébe vésni a szidalmakat, csipkelődéseket, gúnyos megjegyzéseket, hisz mindezek — meg a ravaszság — fegyverek a nők életében. Egyszer majd ő maga is feleség lesz, neki is harcolnia kell majd feleség-vetélytársnőjével, talán nem is eggyel. Valamikor? Hát nem tulajdon fülével hallotta, amit a bácsi Junusznak ígért — hogy három tél múlva férjhez adja őt?

Abdul-Fatah mulla

Az idősebbik feleség jól tartja férjét ízletes ételekkel, de az túlsokat evett az ízletes ételekből és elrontotta a gyomrát, beteg.

Samszi már öt napja nem jár az üzletbe, fekszik a nagy szobában, csak puhára főtt, ragadós rizst eszik és erős teát iszik. Nem használ. Állapota rosszabbodik. El kell hívni Abdul-Fatah mullát, talán a hadzsi segít rajta valami jó imával.

Samszi elküldi Badzsit a mulláért.

— Hé, te feketevárosi! — kiált egy fiú, mihelyt kilép az udvarról.

„Vajjon honnan tudják? — csodálkozik Badzsi. — Talán Tagitól?"

Nem talál semmi elítélendőt abban, hogy ő a Fekete városból való. De látja már, hogy ezek a várbeli fiúk meg akarják alázni, meg akarják sérteni, hát válaszol a kihívásra: kiölti rájuk a nyelvét.

Feleletül fütty és üvöltés hangzik fel, egészen úgy, mint a Fekete városban! A fiúk illetlen mozdulatokkal tüntetnek ellene. Hát aztán! Ő se marad adósuk! Fátyla alól kinyújtja kezét és kétszer fügét mutat nekik. Erre botok, kövek repülnek felé. Hanem most aztán futni kell. Hátán felduzzad a lepel, mint valami vitorla.

Badzsi szélsebesen szalad be annak a háznak udvarára, amelyben hadzsi Abdul-Fatah mulla lakik.

— Te Samszi szőnyegkereskedő rokona vagy, ugye? — kérdezi a mulla és Badzsi kipirult arcába néz.

— Az unokahúga vagyok, árva — feleli Badzsi, alig jutva lélekzethez, de büszkén, hogy a mulla megismerte.

Abdul-Fatah emlékszik a Fekete városra, a szegényes szobára, ahol rövid halotti imát mondott a meggyilkolt őrért, barátja: Samszi rokonáért.

— Hát a bátyád hol van? — kérdezi, mert arra is emlékszik, hogy az orosz-tatár iskolában nála tanult az elhúnyt őr fia, egy magas, szép, Junusz nevű ifjú.

— Az olajtelepen, pénzt keres — felelte Badzsi. — Nemsokára gazdag lesz.

— Nem rossz!

A mecset mellett haladnak el.

Badzsi hátrahajtja fejét, tekintete végigsiklik a magasban a minareten, megbámulja a faragványos kőkorláttal szegélyezett erkélyt s a minaretet övező csíkot az ó-arab írással. Szép ez a kék égbe nyúló minaret, talán még a gyárkéményeknél is szebb!

— Ez a Szinik-kala mecset — magyarázza Abdul-Fatah, Badzsi tekintetét követve.

A Szinik-kala Baku legrégibb mecsetje, körülbelül ezer esztendős. Kétszáz év előtt, amikor I. Péter csapatai ostromolták a várost, bombák pusztitották el a mecset egy részét. Ezt később helyreállitották, de a Szinik-kala — vagyis: lerombolt — elnevezés fennmaradt.

Abdul-Fatah a mecset mellett meglassítja lépteit és szomorúan mondja:

— Valamennyien árvák vagyunk mi a hitetlenek között, mecseteink lerombolói között... Hiszen a hitetleneknek legfőbb törekvése, hogy bántsák, zaklassák a muzulmánokat.

Miért beszélget Abdul-Fatah Badzsival, ezzel a gyermekleánykával? Mert úgy vélekedik, hogy az igaz szó, még ha véletlenül hull is a lélek talajára, jó gyümölcsöt teremhet. Így például a haszontalannak látszó gyümölcsmagocskából, amelyet a vándor hanyagul az útmenti homokba hajít, évek múltán terebélyes fa lesz s gyümölcsét, árnyékát más vándorok fogják élvezni. A jóból nem származhatik rossz — mint ahogy a rosszból nem származhatik jó. Hadzsi Abdul-Fatah mulla a jóság és az igazság magvait akarja elvetni.

Talán nem ezt bizonyítja egész élete?

Harminc év előtt az ifjú Abdul-Fatah jó eredménnyel végezte a bakui medreszt, a papi iskolát. Apja — okos és jómódú ember — látva, hogy fia szépen halad a tudományokban, utazásra küldte a Közel-Keletre, hogy ott tökéletesítse magát Allah igéinek ismeretében; a kaukázusontúli mullák — vélte az apa — sem a tudomány, sem az áhítatosság dolgában nem ütik meg a mértéket; a muzulmán országokban bizonyára egészen másfélék a mullák.

A fiatal Abdul-Fatah egy darabig Törökországban élt, volt

Egyiptomban, Perzsiában, ellátogatott a muzulmánoknak oly drága hedzsaszi városokba: a szent Mekkába, a próféta szülővárosába, ahova kereszténveknek és zsidóknak tilos belépniük — és Medinába, a próféta utolsó nyugvóhelyére. A jámbor, fiatal Abdul-Fatah megilletődve ereszkedett térdre a muzulmán szívben áhítatot keltő hantoknál: Éva ősanya sírjánál Dzsiddában és Mohamed feleségének, Hadidzsinak sírjánál.

És minthogy nemcsak mohamedán, hanem siita is volt, ellátogatott Kerbalába is, ahol megölték Alit, Mohamed vejét és Mesed-Aliba, ahol a meggyilkolt sírja van s ahol emlékére gyönyörű mecsetet építettek. Ettől fogva Abdul-Fatahnak joga van nemcsak „hadzsi"-nak — mekkai zarándoknak — hanem „kerbalai"-nak és „mesedi"-nek neveznie magát, mert Kerbalába és Mesed-Aliba is elzarándokolt.

Igaz, hogy ezeket a neveket nemcsak olyanok nyerhették el, akik valóban jártak a szent helyeken, hanem olyanok is, akik bizonyos összeget áldoztak e célra; a vagyonos emberek többnyire ehhez az eljáráshoz folyamodtak, mert világi ügyeik, teendőik sokasága nem engedte, hogy hosszú zarándokutakat tegyenek lelkük üdvössége érdekében.

Abdul-Fatah apja nem sajnálta volna a pénzt fiától, de a fiú akkoriban lelkesen elhatározta, hogy e tiszteletreméltó neveket mind elnyeri — nem pénzért, hanem ájtatossággal, azzal, hogy személyesen elzarándokol a dicső, szent helyekre.

Abdul-Fatah a Közel-Kelet szent helyein tett utazása folyamán nem csupán a meghatottság, hanem a szegénység, a megaláztatás, a jogfosztottság, az igazságtalanság okozta könnyeket is látta. Minthogy pedig természeténél fogva érzőszívű volt, elszomorodott és bús, de meddő gondolatoknak adta át magát...

Egyízben muzulmán zarándokok csoportjához csatlakozott s ott az egyik szónoktól azt hallotta, hogy a muzulmánok minden bajának a máshitűek, főként a keresztények az okozói. Itt csak egy segíthet, mondotta önkívületbe esve a hitszónok, az egész muzulmán világ egyesülése az iszlám zöld zászlaja alatt a máshitűek ellen. A beszélő feje fölött lobogott a zöld zászló s a zarándokok, egyesülési szándékuk jeléül, valamennyien elmondták a „namazt". A szónoktól hallottak után Abdul-Fatahnak kinyílt a szeme s attól a naptól fogva úgy vélekedett, hogy az iszlám nem csupán hit az egyetlenegy Allahban, nem csupán vallás és szertartás, hanem erő is, amelyet az ellenség ellen lehet és kell fordítani.

Abdul-Fatah néhány évet töltött a Közel-Keleten. A magasabb egyházi iskolát Isztambulban végezte el, igen jól megtanult törökül és perzsául. De nemcsak egyházi vonatkozású könyveket tanulmányozott, szívesen olvasta az arab történetírókat, a perzsa

költőket is, akik oly elragadóan énekelték meg az élet szépségét; sőt ott-tartózkodása utolsó szakaszában francia regényeket fordított törökre.

Mikor visszaérkezett szülőföldjére, a hazai papságot vidékiesnek, szűklátókörűnek találta: a maradi, korlátolt mullák betűszerint ragaszkodtak az iszlám minden szavához, de szem elől tévesztették azt, amiről az a bizonyos zarándok a zöld lobogó alatt meggyőzte őt s ami szemében most az iszlám élő szellemét képviselte. Abdul-Fatah most egyházközségi mulla s mint ilyen, buzdító szónoklatokat tartott híveinek arról, hogy az egész világ muzulmánjainak egyesülniük kell a máshitűek ellen.

A bakui kormányzósági csendőrparancsnokságon hallottak Abdul-Fatah mulla pániszlám szónoklatairól s nevét feljegyezték a gyanús mullák közé. Erről hamarosan ő is értesült. Maga a tény — bár semmiféle baja, mégcsak kellemetlensége sem származott belőle — titkos büszkeséggel töltötte el s úgy érezte, dicsfénnyel övezi, mint az iszlám igaz ügyének vértanúját...

Samszi, bár beteg, feláll, mikor barátja belép hozzá, és tiszteletteljesen megvárja, míg az letelepszik a dísz-szőnyegre.

Badzsi az ajtó mögött marad és hallgatózik. Samszi házában a hallgatózás mindennapi dolog: nőknek nem illik belépniük abba a szobába, amelyben a vendégeket fogadják, márpedig a kíváncsiság, mint ismeretes, nem alszik.

— Valami baja van a gyomromnak — mondja Samszi a kölcsönös üdvözlések után. — Ana-hanum nagyon ízletesen főz, nincs erőm lemondani a jó falatokról.

— Allah majd segít! — feleli Abdul-Fatah. — A jótettek majd segítenek.

A jótettek? Mindig így szokás vigasztalni a betegeket, Samszi tehát semmi különös jelentőséget nem tulajdonít barátja szavainak.

— Mi újság a városban? — kérdezi a beteg. — Már öt napja nem látom az isten világát.

— A mi szívünket még mindig a mecset ügye, az építés nyugtalanítja — feleli Abdul-Fatah sóhajtva.

— Miféle mecset?

— Tán emlékszel: hét év előtt elhatároztuk, hogy mecsetet építünk a Sztaniszlavszkaja és Balahanszkaja sarkán, a régi muzulmán temető helyén, nem messze a Jézus szent születése-templomtól. A tervet régen elfogadták, helybenhagyták. Én láttam ezt a mecsetet rajzban, gyönyörű épület, van olyan szép, mint a sztambuli Aja Szofia! Ujjongott a szívem. De váratlanul leirat jött a kerületi főnöktől, az állt benne, hogy mecsetépítés céljaira tilos

adományokat gyűjteni. Sehogy sem értettük, miért. Csak nemrégiben tudtuk meg, hogy egy pap keze volt a dologban, Alekszandrij atyáé: ő írt a kerületi főnöknek, hogy nem való mecsetet építeni egy templom szomszédságában.

— Bárcsak Allah ráruházná az én hasfájásomat egész életére! — dörmögi Samszi; hadzsi Abdul-Fatah mulla jelenléte mindig jámborságra hangolja.

— Most azonban — folytatta Abdul-Fatah örvendezve — ajándékot adtunk annak, akinek kell, és megint megkaptuk az engedélyt, hogy adományokat gyűjtsünk.

„Lám. Hát erre céloz a mulla: jótettekről beszél s a végén kiderül, hogy a mecset építése foglalkoztatja!" — gondolja Samszi. És, mint mindig, ha adakozásról van szó, nehézkes és komor. Kész kijelenteni Abdul-Fatahnak, hogy már jobban érzi magát s holnap reggel bemegy az üzletbe.

— A jótettek nemcsak a betegségektől védenek, hanem elodázzák a halált is.

Samszi látja, hogy sarokba szorították.

— Írd fel, hogy egy rubelt adok — mondja sóhajtva. Már sajnálja, hogy elhivatta a mullát: még barátja is azon van, hogy pénzt csikarjon ki tőle!

Abdul-Fatah, mikor kilép az utcára, érzi, hogy valaki megérinti köpenyét.

— Vedd ezt, hadzsi, a mecset építésére! — mondja Badzsi és a mulla kezébe csúsztatja kis kék tasakját a kopejkákkal. — Apám, Dadas és anyám, Sara emlékére... — Tekintete bánatos.

— Az ember vállain két angyal ül és feljegyzi tetteit — mondja Abdul-Fatah meghatottan. — A jobboldali angyal a jótetteket jegyzi fel, a baloldali a rosszakat. — A mulla Badzsi jobbvállára teszi kezét. — A jobboldali angyal feljegyzi jótettedet, leányka.

Badzsi ragyog az örömtől: a jobboldali angyal feljegyzi jócselekedetét! Talán egyszer majd szent lesz ő is, mint a nyolcadik imám, Riza leánya: Ukejma-hatun, akinek sírjához anyjával elzarándokolt s majd ha ő, Badzsi, meghal, az ő sírjához is elzarándokolnak a gyógyulást kereső asszonyok... Szeretne a kegyes férfiú után futni, hogy köszönetet mondjon neki, de Abdul-Fatah már messze van; a Vár szűk, görbe sikátorainak járókelői kitérnek útjából és tisztelettel köszöntik.

Abdul-Fatah otthonába érkezve elfogyasztotta bőséges ebédjét, aztán eszébe jutott, hogy valamikor, sok évvel azelőtt Teheránban egy dervissel beszélgetett s az így szólt:

— Egy vízzel telt csuporba esett hangya kimentéséhez nem erő kell, hanem hozzáértés.

Okosan mondta a dervis! Talán nem ugyanez érvényes a muzul-

mán szívvel való bánásmódra vonatkozóan is? Megmentéséhez nem erő kell, hanem hozzáértés, megfelelő módszer.

Abdul-Fatahban megvolt a képesség, hogy ilyen módszereket találjon, amelyeket aztán figyelemreméltó eredménnyel alkalmazott is. De ezen a napon felülmúlta önmagát: még ennek a buta kislánynak a szíve is kitárult az ő szavára! Igen, a haszontalannak látszó gyümölcsmagból, amelyet a vándor hanyagul elhajít az út porába, terebélyes fa nőhet...

Samszinak gyakran fáj a gyomra s olyankor elküldi Badzsit barátjáért, hadzsi Abdul-Fatah mulláért. Badzsi mindig áhítattal lesi a mulla szavait, mert az ért hozzá, hogy meghallgattassa mondanivalóját... És a mulla mindig a muzulmánok szomorú sorsán kesereg és szerinte minden bajuknak okozói a hitetlenek.

Badzsi néha lemegy a pincébe. Ott, a mindenféle lim-lom között rejtegeti Szasa féltveőrzött ajándékát. Lopva szívéhez szorítja a a könyvet. Régen fekszik már ez a könyv Samszi házának pincéjében, de Badzsi még élénken emlékszik, hogyan került hozzá, emlékszik a jelenetre: ő ott ül a gyárból kigördülő kordén, a kapu mellett Marija néni köténye sarkával törölgeti könnyeit, Szasa pedig, kezében a könyvvel, fut a kordé után. És Badzsi töpreng: elhiggye-e, amit Abdul-Fatah az oroszokról mond? Szégyel rosszat gondolni arról az emberről, akit az ő apja úgy tisztelt és szeretett, mintha tulajdon bátyja lett volna. Szégyelt rosszat gondolni az ifjúról, akit az ő apja úgy ölelt szívére, mint tulajdon fiát, akivel békésen játszott a bátyja s aki könyvet ajándékozott neki; szégyelt rosszat gondolni arról az asszonyról, aki enni adott neki és saját takarójával takargatta be, mint a jó anya.

Az öt sánta

Ana-hanum jó hangulatban van.

— No, Badzsi, mulattass bennünket! — parancsolja.

Mulattatni? Erre Badzsi mindig hajlandó. Ha az ember másokat mulattat, maga is vigad. Samszi nincs otthon. Nohiszen, majd megnevetteti őket, majd igyekszik úrnői kedvében járni!

A nők félkörben ülnek a szőnyegen és egymás szavába vágva kiáltoznak:

— A szőnyeg mögött-et!

— A tevét!

— Az öt sántát!

Badzsi egy régi „namazlich"-ból, vagyis imaszőnyegből alacsony spanyolfalat állít, amögött hátára fekszik és tarka rongyokba bugyolált kezei meg térdei segítségével mulatságos négyszemélyes

kis jeleneteket ad elő. Erre a Paprikajancsi-féle játékra — amelynek neve „a szőnyeg mögött" — röviddel betegsége előtt Sara tanította kislányát.

A nők álmélkodva rázzák fejüket, elragadtatva csettintenek nyelvükkel, összecsapkodják tenyerüket.

Badzsi átmegy a szomszéd szobába, lázas sietséggel tevefejet fabrikál egy palacsintasütőből és hozzáerősített kanalakból. Aztán négykézlábra ereszkedik, hosszú kendőt borít magára, úgyhogy valamelyest csakugyan tevére emlékeztet. Így mászik vissza a másik szobába, ahol már türelmetlenül várja közönsége s így lép színre, a maga teljes nagyszerűségében, a teve mozdulatait utánozva. Tessék, megérkezett a teve!

A nézők lelkesedése határtalan. Kiáltoznak, sikoltoznak, nevetnek.

Hanem a legkedveltebb műsorszám „az öt sánta". Ezt Badzsi a végére hagyja.

Badzsi ötféle sántát utánoz. Nézzétek, hogy tottyan egyik lábáról a másikra ez a kövér fiúcska, olyan Bala-féle kis kópé. Figyeljétek, hogy vonszolja béna lábát az öreg, szélütött szomszéd. Ni, hogy biceg, mankójával kopogva, a nyomorék koldus. Nézzétek, nézzétek, hogy szalad a kutya, megsebesített lábát maga alá húzva, apró ugrásokkal, fájdalmasan nyöszörögve!

A nézők úgy kacagnak, hogy még a könnyük is kicsordul. Hogy miket ki nem gondol ez a kis sátánfajzat!

— Ó, te vásári bohóc! — kacag Ana-hanum, miközben Badzsit nézi, aki most egy szárnyaival csapkodó, lábait görcsösen rángató sebesült verebet utánoz.

Badzsi babérai nem hagyják nyugodni Fatmát. Azt akarja, hogy neki is tapsoljanak, ő is szerepelni akar.

— Micsoda? Tán megbolondultál? — förmed leányára Ana-hanum. — Így csak falun, a buta parasztok szórakoznak.

— Akkor Badzsinak mért szabad? — nyafog Fatma.

— Ő egy gyári őr leánya, az annyi, mintha parasztlány volna — magyarázza Ana-hanum. — De te szőnyegkereskedő leánya vagy. Semmi szükséged rá, hogy fintorogj és ugrándozz, akár egy vásári pojáca. Majd veszek neked ezüstgyűrűt és karpereceket, hisz nemsokára menyasszony leszel, azokkal szórakozz, amennyit csak tetszik.

„Hát szóval ilyen vagy te!" — gondolja magában Badzsi. — „No, jól van..."

Néhány nap múlva Ana-hanum megint jó hangulatban van.

— No, Badzsi, mulattass bennünket! — parancsolja.

Badzsi úgy tesz, mintha fájna a lába. Azt mondja, megütötte

az udvarban. Ma nem szórakoztatja őket, ma nem tudja eljátszani az öt sántát.

— Hát akkor mi hasznodat veszi az ember! — fakad ki Ana-hanum csalódottan, de aztán kedveskedőn, rábeszélőn hozzáteszi: — Próbáld meg, Badzsi, talán mégis sikerül.

Badzsi úgy tesz, mintha megpróbálná. Nem, hiába, semmi sem sikerül neki.

— Semmire sem vagy jó, még szórakoztatni sem tudsz bennünket — mondja Ana-hanum bosszúsan. — Ostoba liba vagy!

Badzsi vállat von.

„Ti vagytok ostoba libák és ráadásul még vakok is!" — válaszolja gondolatban.

Fogoly törökök

1916 elején az orosz hadsereg támadást indított Erzerum ellen. Abban az évben a magas hegyekkel borított Török-Örményországban különösen kemény tél volt. Huszonötfokos hidegek, tomboló hózivatarok. A meredek sziklák valósággal jéggé fagytak. A lovak összeestek, nem voltak képesek az ágyúkat húzni.

Úgy látszott, mintha maga Allah kelt volna a törökök védelmére. Az orosz katonák azonban kiáltozva törtek előre a jégpáncélos, csaknem függőleges szirteken, felvonszolták az ágyúkat az alig megközelíthető csúcsokra és megkezdték a vár ostromát. Öt napig tartott a főbb erődök ostroma, harc a konok ellenséggel és a természettel. A hatodik napon Erzerum elesett.

Allah tehát nyilván elfordult az ő fiaitól.

Mikor Erzerum bevételének híre eljutott Bakuba, a Dzsumamecsetben a kormányzósági kádi kifejezést adott alattvalói hűségének és beszédet mondott, amelyben hangsúlyozta, milyen lelkesedést keltett a bakui muzulmánokban ő császári fenségének, Nyikolaj Nyikolajevics nagyhercegnek, az orosz kaukázusi hadsereg parancsnokának dicső haditette: hogy összezúzta Törökország védőbástyáját, Anatólia kulcsát: Erzerumot.

Az emberek tudták, hogy a lelkesedés e szavai mögött szomorúság rejtőzik. De az igazhitűek megbocsátották a kádinak kényszerű hazugságát s titokban, maguk is összetörve, gyászolták Erzerumot.

A város tele volt a hadműveletek területéről érkezett menekültekkel. A gyalogjárókon feküdtek gyerekeikkel, cókmókjaikkal. Az azerbajdzsáni jótékonysági egyesületek — amelyeknek központja a város egyik legszebb házában, az úgynevezett „Iszmailie"-ban működött — a muzulmánok jószívéhez folyamodva felszólították a hívőket, hogy mellőzzék a novruz megünneplését s az édességekre,

meg az ilyenkor szokásos üdvlövésekre, s minden más, a novruz szépségének fokozására szánt összeget áldozzák a muzulmán menekültek segélyezésére. Az Iszmailie emberbarátai jótékonycélú estélyeket, bálokat rendeztek. Ezek az intézkedések nem sok eredménnyel jártak, a gazdag emberek nem szívesen nyúlnak erszényükbe a szegények javára.

Akkoriban minden olyan sivár, örömtelen volt, még a közelgő novruz — az újév — sem ígért semmi vigasztalót.

Ana-hanum azonban nem akart a szokástól eltérően viselkedni. Hisz köztudomású: minél édesebb a novruz, annál édesebb lesz az egész év. Samszinak ígérgette, hogy az alkalom tiszteletére mindenféle inyencfalatokkal tartja jól és ezzel az ürüggyel elég sok pénzt csalt ki tőle. Igaz, hogy az összeg tizedrészét a menekülteknek adományozta: ha az ember semmit sem ad, még megszólják a szomszédok. De hogy elkerülje a kétszeres kiadást, ezt a jótékonykodást csütörtökön gyakorolta, tehát azon a napon, amelyen a vallás törvénye értelmében nem szabad tartózkodni az adakozástól.

Ana-hanum három napon át reggeltől-estig hajszolta Badzsit egyik csemegésboltból a másikba. Ha valamely áruval nem volt megelégedve, Badzsi arcába vágta, és többször egymásután visszaküldte, hogy cserélje ki. A boltosok szitkozódva kergették ki az okvetetlenkedő kislányt. Badzsi dagasztott, tésztát nyújtott, fűszereket tört mozsárban, habot vert, tojássárgát kevert fehérre, fát rakott a tűzre.

Mikor végre a finom sütemények elkészültek és ízlésesen elrendezve sorakoztak a tálakon és deszkatálcákon, Ana-hanum olyan tekintettel nézett végig fáradsága gyümölcsein, mint a hadvezér a seregén ütközet előtt: vajjon nem kell ezeknek az inyencfalatoknak az ütközetet megnyerniük, hogy felmagasztalják a konyhaművészetet és dicsőséget szerezzenek Ana-hanumnak?

Mi minden volt ezeken a tálakon és deszkalapocskákon!

De Ana-hanum legjobban az édes süteményeknek örült. Hármasával feküdtek a sorban, tetejük pirosan fénylett és csodálatos illat áradt belőlük: dióval és mézzel töltve, fahéjjal meg gyömbérrel fűszerezve illatoztak. Bármennyire vigyázott is rájuk Ana-hanum, Badzsinak mégis sikerült elcsennie két darabot. Hatalmas Allah! Micsoda mennyei sütemények! Szétomlottak, elolvadtak a szájban, Badzsi azt se tudta, hova legyen gyönyörűségében és, mivel azt akarta, hogy az élvezet minél tovább tartson, nagyon kellett türtőztetnie magát, hogy egyszerre le ne nyelje az egészet.

Ana-hanum sietett eldicsekedni alkotásaival férjének.

— Ezt vidd el az üzletbe a bácsinak — parancsolta Badzsihoz

fordulva és egy nagy tálat telerakott süteménnyel. — Azt mondod neki: legyen az újév olyan édes, mint ezek a sütemények!

Badzsi a Vár lépcsőin lemenet nagy embertömeget látott, amely előtte haladt. A tömeg közepén fegyveres katonák furcsakülsejű embereket kísértek. Rongyosak, borostásak voltak, fejükön különös sapka; Badzsi életében először látott ilyen embereket. A katonák szakaszát bámészkodók és utcagyerekek követték.

— Török foglyok — mondta valaki Badzsi háta mögött.

— Muzulmánok — tette hozzá sóhajtva egy másik. — Testvéreink...

Badzsi figyelmét magára vonta az egyik fogoly: homlokán véres kötés, keze rongyba bugyolálva. A török sántított, alig tudott lépést tartani társaival. Mikor a lépcsővel egyvonalba ért, kilépett a sorból és nehézkesen leült egy alacsony lépcsőfokra. A kísérőkatona utánajött. Kíváncsiskodók vették körül őket. Badzsi látta a fogoly fekete szakállát, sápadt arcát és azt is, hogy zihálva lélekzik.

„Beteg és biztosan éhes is, nem tud járni" — állapította meg magában Badzsi.

Leszaladt a lépcsőn, odafurakodott a törökhöz és elébetartotta a tálat:

— Vegyél!

A török kérdően nézett kísérőjére.

— Vegyél! — bólintott az leereszkedően. Neki magának sem volt kifogása egy kis nyalánkság ellen. A fogoly vett egy süteményt.

— No, menjünk! — mondta szigorúan a kísérő, mikor a sütemény eltűnt a török szájában.

Badzsi utánuk nézett. Úgy látszott, mintha a török felfrissült volna, gyorsabban bicegett. Badzsi elégedetten elmosolyodott. A jobboldali angyal feljegyzi ezt a jócselekedetét!

Valaki hirtelen kiütötte kezéből a tálat. Badzsi hátrafordult: a fiúk! Nyilván látták, hogy megkínálta a foglyot és ők is étvágyat kaptak egy kis torkoskodásra. Ana-hanum konyhaművészetének remekei az út porába gurultak szét, a fiúk pedig sietve felszedtek, amennyit tudtak és a zsákmányt rögtön bekapták, vagy zsebeikbe dugdosták.

Badzsi felvette a tálat és szintén sietve nekilátott, hogy összeszedje a süteményeket. Ó jaj! Már csaknem mind eltűnt! Nagynehezen talált néhány összenyomott, porban meghengergetett darabot. A fiúk már messze voltak. Egy-kétszer hátrafordultak s hogy bosszantsák Badzsit, szájukra és duzzadó zsebeikre mutogattak. Most legalább megtanulja ez a feketevárosi lány, hogy a várbeli fiúkra nem lehet nyelvet ölteni és fügét mutatni nekik!

Az üzlet küszöbe előtt „palan"-ján, háti párnáján Tagi ül. Badzsi már régen nem hallotta találós kérdéseit és tréfáit, szeretne be-

szélgetni vele, de türtőzteti magát: ő a szőnyegkereskedő unokahúga, Tagi pedig „ambal" ugyanennél a szőnyegkereskedőnél. Badzsi elhalad mellette, alig méltatja egy biccentésre.

Mikor belép az üzletbe, mindig valami boldog, áhítatos remegés fogja el: milyen sok szőnyeg van itt, nagyon-nagyon sok, még több, mint a nagy vendégfogadó-szobában! Samszi nem látható, de Badzsi tudja, hogy ott van, a zsúfolt üzlet mélyén, a mennyezetről csüngő nagy szőnyeg mögött.

Badzsi félrehajtja a nagy szőnyeg szélét. Samszi csakugyan ott van, a fülledt kis zugban, alacsony asztalkánál ül. Vele szemközt pedig egy harminc év körüli sovány, cingár, ismeretlen férfi, felfelé pödrött kis bajusszal. Badzsi érdeklődéssel nézi, mint az ismeretleneket mindig. Ezúttal különösen az vonja magára figyelmét, hogy az idegen hosszú, hajlott orrán szemüveg van, sötét szemüveg.

— Mért mászkálsz itt? — kérdezi Samszi elégedetlenül, mikor megpillantja Badzsit.

Badzsi besurran a szőnyeg mögül.

— Ana-hanum üzeni: legyen az újév olyan édes, mint ezek a sütemények — hadarja el egyszuszra s a tálat az asztalra teszi.

Samszi arckifejezése megváltozik.

— Ana-hanum mennyeien ízletes ételekkel táplál engem! — mondja elragadtatva.

— Ebben az évben sokan nem ünneplik meg a novruzt, ahelyett adakoznak a menekültek számára — válaszolja a sötétszemüveges ember.

Samszi elkomorodik: úgy látszik, itt valamennyien összebeszéltek, hogy megkeserítik az életét az adakozások gyakori emlegetésével.

— A muzulmánok megszokták, hogy novruzkor vigadjanak — mondja, a tálra pillantva. — Emlékszem, még gyerekkoromban hallottam nagyapámtól, hogy a novruz a legvidámabb ünnep a kurban-bajrám után. Ugyan mondd, miért fossza meg magát az ember az örömöktől? Tán nem elég nekünk, muzulmánoknak a ramazán? Egy álló hónapon át tartó szomorúság és siránkozás? Vagy Husszein imám halálának emlékünnepe — a „sahszei-vahszei* böjtje és súlyos önsanyargatásai? Hiszen újévet csak egyszer egy esztendőben ünneplünk.

A szemüveges ember gúnyosan nevet.

— Ha tudni akarod, a novruz nem is az újév ünnepe!

— Hogy-hogy nem az újévé? — csodálkozik Samszi.

* Sahszei-vahszei = Mohamed meggyilkolt veje, Ali szenvedéseit jelképező, önsanyargató síita vallási szertartás.

— Nagyon egyszerű a dolog. A novruz a pogány tűzimádók ünnepe a tavasz első napjának tiszteletére. Az igazi muzulmán újév pedig maharram hónap elseje, éppen a siralom napja.

— Mi megszoktuk, hogy az újévet tavasszal ünnepeljük és semmi okunk nincs, hogy ezen a szokásunkon változtassunk! — veti ellen Samszi. — Azonkívül, mint mondani szokás, a tojást már felverték, hát meg kell enni a rántottát! — Samszi felemeli a tál fedelét. — Miért ilyen kevés? — kérdezi gyanakodva és nézi a tál fenekén meghúzódó süteményeket. — Talán te faltad fel?

Badzsi kínos zavarban van. A fiúkról egy szót sem mer szólni: hányszor kikapott már Samszitól, amiért összekapott velük.

Samszi fürkészőn néz rá:

— Felelj...

Valamiképpen ki kell evickélni a bajból.

— A felét odaadtam egy beteg töröknek — mondja Badzsi.

— Miféle beteg töröknek? Miket hazudozol összevissza?

A sötétszemüveges ember közbeszól:

— Talán a török foglyokról beszél, akiket ma hoztak a városba? Sok a fogoly, én is láttam őket az utcán. Rongyosak, éhesek.

Badzsi élénken bólogat.

Samszi a tál felé nyújtja kezét. Néhány sütemény elfogyasztása után hangulata megenyhül. Badzsival már nem törődik. Bánja az ördög, mit művel a lány!

— Kár értük, ezekért a fogoly törökökért — mondja Samszi. — Ugye, Habibulla?

Az, akit Samszi Habibullának szólított, hallgat.

— Mi az, talán nem vagy egy véleményen velem? — kérdezi Samszi.

Habibulla megigazítja szemüvegét.

— Te okos és tapasztalt ember vagy, Samszi — mondja szeliden. — De némely dolgot nem akarsz megérteni...

Samszi felfigyel. Különös ember ez a Habibulla, mindig kitalál valami furcsát! Micsoda gondolat! Méghogy a novruz nem a muzulmánok újéve! Most meg a törökökről talált ki valamit.

— Úgy látszik, téged sem értelek meg! — mondja Samszi boszszúsan és konokul ismétli: — Kár értük, ezekért a fogoly törökökért!

— Szánakozásunknak nem szabad kifejezést adnunk, még ha a szívünk meghasadna, akkor sem — ellenkezik Habibulla.

— Hát a Korán talán nem írja elő a muzulmánoknak, hogy könyörületesek legyenek a legyőzöttek iránt?

Habibulla legyint — a Korán, egyre csak a Korán! Egy lépést sem tudnak tenni a Korán nélkül, mint a kisgyerekek dajka nélkül.

— A mi részvétünket ellenségeink éppen a mi rovásunkra hasz-

nálják ki — mondja. — Megírják az újságokban, hogy az azerbajdzsániak együttéreznek a török foglyokkal. Magad is beláthatod, hogy ezt a mi együttérzésünket az orosz cár és a kormány nem fogadná helyesléssel. Hallottam, hogy mindez nagyon rosszul végződhetik valamennyiünk szempontjából, de különösen a kereskedőkéből: a cár hűséges alattvalói nem fognak ilyen azerbajdzsánoknál vásárolni.

Habibulla tudja, hova célozzon szavaival.

— Vegyél — mondja feleletül Samszi és Habibulla elé tolja a tálat. Ha úgy érzi, hogy nehéz helyzetbe került, mindig valami más tárgyra tereli a beszédet.

Szótlanul majszolnak. Badzsi nézi őket.

Samszi turkál a tálban, kiválogatja a legszebb süteményeket, gondosan felszedi a morzsákat is. A vele szemközt ülő Habibulla szórakozottan veszi ki az első kezeügyébe eső darabot. Badzsi látja, amint a sütemények eltűnnek, egyik a másik után. Bosszankodik, hogy az úton nem evett belőle ő is, azt mondhatta volna, hogy mindet a töröknek adta!

Egyszerre csak látja, hogy Samszi szörnyen elfintorítja az arcát és undorodva köpi ki az összerágott süteményt.

— Kígyó! — mondja és közben köpköd. — Még a legjobb feleség is kígyó: a legjobb falatokba egy-egy csöpp mérget tesz. Szándékosan homokot szórt a süteménybe, hogy elrontsa az ünnepemet. És mindez azért van, mert jószívvel vagyok a fiatalabbik iránt! — A félig elfogyasztott süteményt visszahajítja a tálba.

Badzsi tudja, hogy ezúttal Ana-hanum semmiről sem tehet. De nem akarja megmagyarázni a dolgot. Először is, felszólítás nélkül nem mer beszélni a bácsihoz. Másodszor, inkább Ana-hanum szenvedjen, mint ő, Badzsi. Végül pedig jólesik hallania, hogy ártatlanul szidják Ana-hanumot — őt, Badzsit, talán nem eleget szidják Fatma csínyeiért?

Samszi lassankint lecsillapodik s a két barát folytatja a megszakított beszélgetést. Badzsi, akiről teljesen megfeledkeztek, a sarokban áll és várja a bácsi parancsait.

E beszélgetés után Samszi sok mindent más világításban lát: a kormányzósági kádi forró imáját a Dzsuma-mecsetben, a törökökön aratandó győzelemért; a legtekintélyesebb muzulmánoknak a Kaukázus helytartójához, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceghez intézett üdvözlőtáviratát; a helytartó választáviratát, amelyet feltűnő helyen közöltek a bakui lapok s amely szájról szájra járt a tekintélyes muzulmánok között.

Habibulla diadalmasan néz barátjára.

— Most hát beláthatod, Samszi, hogy egyáltalában nem vagyok olyan rossz muzulmán, ha azt tanácsolom is, hogy most ne

nyilvánítsuk ki együttérzésünket a törökökkel. — Közelebb húzódik Samszihoz és letompítja hangját. — Hiszen én magam is arról az időről ábrándozom, Samszi, amikor mi, török népek, letépjük magunkról az orosz bilincseket, különválunk Oroszországtól és megalapítjuk a török népek államát. Akkor Törökország olyan lesz, mint idősebb testvérünk, bátyánk. Az lesz a boldog nap! Akkor elkergetünk innen minden idegent, minden nem-törököt... De most még nem érkezett el az ideje, hogy erről beszéljünk, Samszi. Nem helyes most, hogy ellentétbe kerüljünk az orosz cárral és kormányával, mert Oroszország, úgy látszik, legyőzi Törökországot. Magad is hallottál Erzerumról; azt mondják, hogy ott nyolcvanezer törököt ejtettek foglyul.

Samszi kisideig hallgat.

— Tanult ember vagy te, Habibulla — mondja végre. — Sok mindent tudsz és értesz, amiről nekünk, kereskedőembereknek sejtelmünk sincs.

Igen, Habibulla sokat tud és ért, véli Samszi. Tudja, hogyan éltek az emberek hajdanában és milyen háborúk folytak a népek között. Tudja, hogy élnek az emberek most, az idegen országokban. Ismeri a muzulmán és az orosz törvényeket, jól tud kérvényeket írni a városi előljárósághoz és bírósághoz.

Igen, Habibulla sokat tud és ért, véli Samszi, talán nem kevesebbet, mint Abdul-Fatah, csak egészen más módon. Samszi egyszer Habibulla előtt fitogtatni próbálta ismereteit, amelyeket az Abdul-Fatahtól ajándékba kapott régi könyvből merített, de Habibulla csak gúnyosan nevetett: így többszáz év előtt gondolkodtak!

És Samszi hajlandó lett volna tisztelni Habibullát tudásáért, eszéért, ha nem olyan rongyos a kabátja, zsíros a kalapja, ha európai gallérja nem olyan kirojtosodott. Mindezek ékesszólóan bizonyították, hogy tulajdonosuk, aki oly sok mindent tudott, nem tudta a legfontosabbat: mikép kell pénzt szerezni, nem értett ahhoz, amihez ő, Samszi, olyan jól értett.

Samszi azt gondolta, hogy ha ő Habibulla tudásával és eszével rendelkeznék, az egész világot beterítené szőnyegeivel és természetesen nem az volna, ami Habibulla volt a valóságban: gazdag emberek ügynöke, kifutója, alkalmi közvetítő, okirat-fogalmazó, fordító, egy helybeli újság külső munkatársa, sikertelen mindenlében-kanál, pletykahordozó, aki a városban sokakról sokat tudott, olyan ember, aki vagy egy tucat mesterséghez ért, de mindig üres a zsebe...

Habibullának hízelegnek Samszi elismerő szavai. Szükségesnek érzi, hogy viszonzásul valami kellemeset mondjon.

— Szép szőnyeg! — jegyzi meg, tenyerét végighúzva egy selymestapintású kis faliszőnyegen.

— Ez ritka, becses szőnyeg! — feleli Samszi. — Messziről hoztam, a Káspi-tengeren túlról, az ashabádi kerületből; azt mondták nekem, hogy ott szép árut lehet kapni. Sokat utazgattam az aulokban,* voltam Jaszmán-szalihban, Erri-kalában, mindenütt szőnyeget, értékes darabokat kerestem, végre találtam. Nézd, milyen csodaszép fénye van! — Samszi elragadtatva simogatja a szőnyeget, mintha valami élőlény volna, arca gyengéd mosolyra derül. — Most olcsón eladnám... kétezerért... mert kell a pénz.

— Kétezer rubel? — nevet keserűen Habibulla. — Nekem még kétezer kopejkám sincs!

— Hát nem is neked ajánlom! — feleli nyersen Samszi s az elismerés kifejezésének, amellyel még egy perc előtt nézett vendégére, már nyoma sincs az arcán. — Nem neked!... De kereshetnél rá vevőt, hisz te gazdag emberek között forgolódsz, irodákban, az Iszmailie-ban, klubokban. Egy százalékot adok neked, mint a legutóbbi alkalommal, amikor az én jóvoltomból egy nap alatt kilenc rubel ötven kopejkát kerestél. És akkor majd nem kell siránkoznod, hogy nincs pénz a zsebedben. Ha eladod a szőnyeget, rögtön lesz kétezer kopejkád! A feladat könnyű, csak jól kell beszélni tudni. Márpedig jól beszélni, azt tudsz! — fejezte be Samszi félig elismerőn, félig lenézőn.

Habibulla arckifejezése szintén megváltozik: amikor a törökökről beszélt, magabiztos és leereszkedő volt, most alázatos és meghunyászkodó.

— Megteszem, amit parancsolsz, Samszi — mondja.

— Jól van...

Samszi csak most veszi észre a sarokban álldogáló Badzsit.

— Hát te mit keressz itt? — kérdezi szigorúan.

— Ana-hanum azt parancsolta, hogy vigyem vissza a tálat — feleli Badzsi.

— Mondd meg neki, hogy majd hazaviszem én! — jelenti ki Samszi és szavai fenyegetőn hangzanak.

Két görögdinnye egy kézben

Samszi hozzávágja a tálat Ana-hanumhoz. A bennehagyott sütemények szerterepülnek, a földre pottyannak.

— Kígyó! — kiabál Samszi. — Nézd, mivel etetsz engem!

Ana-hanum röptében elkap egy süteményt, harap belőle és figyelmesen rágja. Valami csikorog a foga alatt. Semmi kétség: ez homok! Az idősebbik feleség elkeseredik: minden fáradsága kárbaveszett.

* Aul = középázsiai hegyi falu. — *A ford.*

Samszi vizsga tekintettel figyeli Ana-hanumot. Az vitézül megeszi a süteményt.

— Képzelődtél, tiszteletreméltó — mondja színlelt csodálkozással. — A sütemény kifogástalan. De talán némelyiket valami gonosz szem verte meg, hogy elrontsa az ünnepedet.

— Te kígyó, te! — Samszi nem tud megnyugodni. — Miattad vagyok beteg! Elkergetlek a háztól, akkor majd megtudod, mi az, homokot keverni a férj ételébe!

„Gonosz szem, persze... Szemmel verték meg... — gondolkodik Ana-hanum. — De mégis, vajjon ki szórt bele homokot, kicsoda? Jóbarát nem lehetett, ilyesmire csakis ellenség képes... Rugia volt az, persze, hogy Rugia volt!"

Hanem mihelyt erre a következtetésre jut, máris elfogja a kételkedés: hiszen ő a süteményeket pillanatra sem hagyta felügyelet nélkül és Rugia, az igazat megvallva, mégcsak nem is látta őket.

„Akkor tehát Rugia tudomást szerzett a Samszinak küldött meglepetésről, kitanította Badzsit és az szórta a homokot a sütőmbe — oszlatja el kétségeit játszi könnyedséggel Ana-hanum. — Egyazon fészekből való madárkák, nem csoda, hogy ez a mihaszna leány egész nap annak a Hetvenkettőnek a szobájában lebzsel!"

Beszólítja Badzsit.

— Nesze neked sütemény! — mondja és hatalmas pofont ad a kislánynak.

Az megtántorodik, alig tud megállni a lábán, arcához kap. Majdnem kiszalad a száján a kiáltás:

„Ó, te vén boszorkány!"

— Izlett? — kérdezi Ana-hanum kárörvendőn és nézi Badzsit, aki sajgó arcát dörzsölgeti.

Másnap reggel, alighogy Rugia átlépi a konyha küszöbét, Ana-hanum rárivallt:

— Hé, te Hetvenkettő, nehogy a fazekaim közelébe merj jönni!

— Fütyülök a fazekaidra! — feleli nyugodtan Rugia.

— A fazekak nélkül nem lehet élni, de a te mesterséged nélkül, te ördög tanítványa, holtig elélhet az ember.

— Nono, mégis látom, hogy öreg napjaidra a szövőszékhez ültél — feleli Rugia és gúnyosan nevet.

— Hát aztán, te sem boldogulsz fazekak nélkül. Mások fazekaiba homokot szórsz.

— Bárcsak a te szemedbe szórnának homokot, te rágalmazó! — kiáltja Rugia, aki most már kijött a sodrából.

— Te pedig merészelj csak még egyszer belépni a konyhába, ellátom a bajodat! — rikácsolja Ana-hanum és a konyhakésért nyúl.

A fiatalabbik feleség elhagyja a konyhát. A két asszony közötti kapcsolat megszakad. Kitört a nyílt háború.

Néhány nappal később Badzsi látja, hogy Rugia szobájából Fatma lép ki, óvatosan körülnéz, keblén, a köntöse alatt valamit rejteget.

— Mi dolgod volt odabenn? — kérdezi Badzsi gyanakodva; a fiatalabbik feleség ugyanis elment a boltba fonalért és Fatmának itt semmi keresnivalója.

— Ne üsd bele az orrodat olyasmibe, amihez semmi közöd! — feleli Fatma élesen.

— Persze, te inkább teheted, mert a te orrod hosszabb! — vág vissza Badzsi azonnal; most már nem megy a szomszédba csípős szavakért, követi az idősebbik feleség példáját.

Mikor Rugia hazaérkezik és munkájához fog, kiderül, hogy szőnyegének már elkészített darabján, amelyben virágok és madarak tarkálltak, kihullanak a csomók. Talán csak nem ő maga okozta a bajt, mikor ollóval levagdosta a szálak végét? Nem, az nem lehet. Figyelmesen vizsgálja a szőnyeget, színét is, fonákját is s egyszer csak felsikolt: egy ismeretlen kéz késsel végighasította az alapszövedéket!

Badzsi, aki erre a sikolyra odafutott, nézi a tönkretett mintákat. Nincsenek már madarak, nincsenek virágok. Szegény Rugia!

— Ezt az a hosszúorrú művelte — súgja Badzsi a síró Rugiának.

Az felkap egy fakalapácsot és kirohan a konyhába.

— Te meg mit nyivákolsz, mint a macska novruzkor? — fogadja Ana-hanum fölényes, gonosz nevetéssel. — Talán valami tavaszi szórakozásra szottyant kedved?

Rugia szó nélkül nekiesik Fatmának a fakalapáccsal, de Ana-hanum elébe ugrik s a hajába kapaszkodik. Dulakodni kezdenek.

Badzsi félrehúzódva áll és érdeklődéssel figyel: melyik lesz a győztes?

Rugia bizonyul erősebbnek. Világos, hogy ő lesz a győztes.

— Badzsi! — kiáltja Ana-hanum lihegve. — Üsd, üsd ezt a Hetvenkettőt! Parancsolom!

Badzsi csak áll, nem tudja, mitévő legyen: nem meri megtagadni az engedelmességet az idősebbik feleségnek, de nem mer — és nem is akar — kezet emelni a fiatalabbikra.

Tétovázásának Samszi vet véget, aki a civakodás zajára megjelenik a konyhában.

— Átkozott némberek! Egy perc nyugtom nincs tőlük! — dörmögi. — Eredj, Badzsi, hozz egy vödör vizet!

Samszi hideg vízzel önti le a dulakodókat. Rugia ügyesen félreugrik, de Ana-hanum tetőtől talpig átnedvesedett. Badzsi ragyog az elégedettségtől.

— Hozz még! — parancsolja Samszi, mert az asszonyok még mindig nem hagyják abba a dulakodást.

Megismétli az előbbi műveletet. De az asszonyokat mégsem sikerül elválasztania egymástól.

— Hozd be az arsinrudat! — adja ki az utasítást Samszi.

„Tyüha, mi lesz itt!" — gondolja Badzsi vidáman kuncogva és hanyatt-homlok szalad a fém arsinrúdért, amellyel Samszi a szőnyeget szokta mérni.

Samszi szenvtelenül páholja feleségeit a puha testrészükön. Mikor Ana-hanumot egy-egy erősebb ütés éri, Badzsi alig tudja leplezni elragadtatását.

„Úgy kell neki! Allah ezzel bünteti, amiért engem pofonvágott!"

Samszinak végre sikerül elválasztania az asszonyokat.

„A sátán vinné el őket, vajjon melyiknek van igaza? — töpreng a maga szobájában és teát iszik; ezalatt az asszonyok levetik átnedvesedett ruhájukat és nyögve tapogatják az ütések helyét. — Férfi nem tud eligazodni a veszekedéseiken!"

De a háborúság ezzel az összecsapással sem ér véget. Egyik fél sem tekinti magát legyőzöttnek. Gondosan készítik elő az újabb cselfogásokat. Időnkint újra fellángolnak a harcok.

— Hé, te feketevárosi! — kiált Ana-hanum. — Dobd el onnan a barátnőd nadrágját, éppen az én ablakom alá teregette ki száradni.

— Rugia-hanum megharagszik, ha leszedem — merészkedik húzódozni Badzsi.

— Azt tedd, amit parancsolok! Mert megint kaphatsz tőlem egy pár süteményt, mint multkor... emlékszel?

Badzsi leveszi Rugia nadrágját a szárítókötélről. Allah, hogy ki fog ő kapni ezért!...

— Badzsi! — hallja máris Rugia hangját.

„No tessék, kezdődik!" Badzsi besiet a fiatalabbik feleség szobájába.

— Más ezért ellátná a bajodat érdemed szerint — mondja Rugia. — De én megbocsátok neked... — és lehalkított hangon teszi hozzá: — Csak tudd meg, mikor fűt be a boszorkány a kemencébe.

Badzsi kiszalad a konyhába.

— Ana-hanum, mikor fűtünk be a kemencébe? — kérdezi ártatlan arccal.

— Mért kell azt neked tudnod? — kapja fel a fejét Ana-hanum, de azért válaszol: — Holnap reggel.

Badzsi kimegy és beoson a fiatalabbik feleség szobájába.

— Holnap reggel — közli Rugiával suttogva.

— Badzsi, lelkecském! — mondja Rugia nyájasan. — Szövök én neked egy szép kis táskát, majd abban tarthatod a holmidat... De

mielőtt befűttök, gyömöszölj a kemencébe nedves rongyokat, jó mélyen...

Badzsi agya lázasan dolgozni kezd... Egy szép táskát? Talán ugyanolyat, amilyet Samszinak szőtt Rugia? És akkor ő, Badzsi, abba tenné a könyvét, akár egy iskoláslány? Hát persze, hogy belegyömöszöl a kemencébe bármit, szívesen!

A konyha csupa füst és korom, Ana-hanum ide-oda szaladgál, könnyezik a szeme.

Végül előkerülnek a kemencéből a rongyok. De vajjon hogy kerültek bele? Ana-hanum megindítja a nyomozást. Kikutatja a bűnöst, aki meg is kapja büntetését.

Egy héttel később Rugia ünnepélyesen átnyújt Badzsinak egy szép kis táskát. Badzsi megnézi: ez a táska ugyan nem olyan szép, mint az, amelyet Samszinak szőtt Rugia, de még ez is megérte a szenvedést...

Bármennyire igyekszik is Badzsi semleges maradni az asszonyok háborújában, az ellenséges felek kihasználják — egy ilyen kis szolgálólány sok tekintetben lehet hasznos. Badzsi nem mer szembeszállni a parancsokkal. Badzsi megrémül a fenyegetésektől, hiszékeny, a színlelt nyájasság megtéveszti, a megvesztegetési kísérleteket nehezére esik elhárítani.

Egyébként a fegyverszünet napjaiban sem könnyebb a helyzete. Ana-hanum feltétlen engedelmességet követel szolgálójától: ő az idősebbik feleség, a ház úrnője. Rugia viszont figyelmet, előzékenységet követel: hát ő talán nem feleség, ha mindjárt a fiatalabbik is? Neki talán nincs házassági szerződése? És olyan kevés öröme van az életben, hát hogyne venné igénybe a szolgálót?

— Hallod-e, Badzsi! — kiált Rugia. — Menj a boltba, hozz sárga fonalat. Vidd magaddal Balát. Vegyél neki valami édességet, de nehogy te fald meg!

Badzsi kézenfogja az ellenkező Balát és megy le a lépcsőn.

— Hé, te, feketevárosi! — kiált oda neki Ana-hanum, látva, hogy Balával vesződik. — Hagyd azt a kis szamarat! Inkább mosd ki Fatma fehérneműit és verd ki a szőnyegeket!

Jól van, jól van! Badzsi megtesz mindent, amit csak tud. Elmegy a boltba a fonálért, magával viszi Balát, vesz neki „csucshélt" — lisztből, szőlőnedvből és dióból készült rudacskát és magának csak egy darabkát tör le. Kimossa Fatma fehérneműjét, kiveri a szőnyegeket.

Egész nap szaladgál a házban, a boltokba, teljesíti a feleségek parancsait.

Ana-hanum minden apróságért külön küldi Badzsit a boltba: a lány még képes elveszíteni a pénzt, aztán ő hogy számoljon el

Samszival? Nem fog belehalni ez a feketevárosi, ha a kelleténél valamivel többször szalad is le.

Badzsi egész nap a feleségek kedvét keresi.

Egyszer az utcán találkozik Tagival.

— Hova sietsz olyan nagyon? — kérdezi Tagi. — A szerencse után futsz?

— A boltba megyek — feleli Badzsi. — Segítek a háztartásban.

Tagi megnézi Badzsit. A leányka, úgy látszik, szép lesz, mint Sara. Bár nem biztos: Sara szépségének nemigen akadhat párja.

— Kinek segítesz? — kérdezi Tagi.

— Ana-hanumnak, Rugiának.

— Mind a kettőnek egyszerre?

— Mind a kettőnek! — jelenti ki Badzsi fontoskodva és folytatja útját.

Tagi követi a tekintetével. Utánakiált:

— Tudod, Badzsi: egy kézzel nem lehet két görögdinnyét tartani!

Badzsi-hanum

Közeledik egy újabb ünnep: „a nap, amelyen Mohamed próféta lett."

Ana-hanum nem felejtette el, milyen kellemetlensége volt a süteményeivel kapcsolatban. Ezúttal vigyázatosabbnak kell lennie. Az egész lakásban folyik a tisztogatás, nagytakarítás van.

Badzsi a félhomályos kis udvarban, a szennyvízlefolyó mellett, nagy halom konyhaedény között guggolva, homokkal tisztogatja a réz-serpenyőket. Lábai elzsibbadtak. Keze fekete a homoktól.

Eszébe jut a Fekete város.

Apja. Anyja. Junusz. Szasa. A gyárkémények, a vizet szállító kordé... Lehetséges, hogy mindez csak álom volt?

Badzsi már tudja, hogy apja és anyja soha többé nem tér vissza onnan, ahonnan senki sem tér vissza — a paradicsomból. Senki sem akarja elhagyni a paradicsomot. De a bátyja mért nem jön el hozzá? Mért feledkezett meg róla, a húgáról? Hiszen kézenfogta és azt mondta neki: „Ne félj, húgom, nem válunk el egymástól, megvédelek én téged!"

Badzsi kezéből kicsúszik a serpenyő és zajosan esik le a kőre.

— Dörzsöld, feketevárosi, amíg csak a pofádat meg nem látod benne, akár a tükörben! — kiabál Ana-hanum a folyosóról. — Nem fogsz beledögleni, ha egy órácskával tovább tisztogatod az edényt!

Badzsi megint nekilát a fényesítésnek és időnként belenéz a serpenyőbe: meglátja-e benne végre az arcát? De csak nem akar fényleni, a homályos cin-edény rossz tükör.

Valaki zörög a kapun a kopogtatóval.

— Ki az? — kérdezi Badzsi.

— Én vagyok! — hangzik a kapu mögül és Badzsit egy pillanatra gyöngeség fogja el, lábizmai elernyednek. Junusz! ... Badzsinak úgy reszket a keze, hogy sokáig nem boldogul a retesszel. Ana-hanum és Rugia kíváncsian néz le az üveges folyosó két végéről.

— Adj isten, húgom! — mondja Junusz és kissé lehajol, hogy az alacsony kapun beléphessen.

— Isten hozott, isten hozott! — sürgölődik Badzsi a bátyja mellett és örömében még a lélekzete is elakad.

A kis udvar közepén állnak. Badzsi nagy zavarban van, de mégis gyorsan határoz:

„Bevezetem a nagy, vendégfogadó szobába és a dísz-szőnyegre ültetem. A bátyám tiszteletreméltó vendég."

Felmennek a lépcsőn.

— Kínáld meg a bátyádat teával! — súgja a folyosóról Rugia és gyönyörködve nézi az ifjú szép arcát.

— No tessék, még egy élősködő! — mormogja Ana-hanum és becsapja az ablakot.

Junusz nem hallja a szavait, de azt azonnal észreveszi, hogy a háziasszony nem valami nyájas.

Várakozás közben — amíg Badzsi hozza a teát — Junusz járkál a szobában, nézegeti a tükröket, a szőnyegeket, a mennyezetről lemosolygó hurikat.

„Szép és tiszta lakásban lakik" — gondolja elégedetten.

Az ő lakása az „Apseron"-telepen nem ilyen szép, helyesebben szólva egyáltalában nem szép. Hogy is lehetne ilyen szép a szűk, túlzsúfolt legényszálláson, ahol első fizetésének feléért az intéző egy kis zugot és fekhelyet szerzett neki, azt is közvetlenül a bejárat mellett. Ebben az épületben kőpadló van; a három ablak közül az egyiket deszkával szegezték be, a másikat bádoggal; az ajtó résein behatol a hideg, különösen, amikor északi szél süvölt.

Badzsi behozza a teát. A testvérek a dísz-szőnyegen ülnek és fürkészőn nézik egymást.

Junusz úgy látja, hogy Badzsi megnőtt, arca pirosabb és lába nem olyan vékony, mint régebben.

— Jó dolgod van itt? — kérdezi Junusz.

— Jó! — feleli Badzsi fontoskodva és a piszkos edényektől fekete kezeit ruhája redőibe rejti. — Nézd, milyen szőnyegeink vannak, nézd a tükröket, a hurikat a mennyezeten. Nyolc szobánk van! — Badzsi a szobák számába beleérti a konyhát, az üveges folyosót és az éléskamrát is.

Junusz szürcsöli a teát.

Annyi bizonyos, hogy húgának jól megy a sora!

Badzsi úgy látja, hogy bátyja lesoványodott, megnyúlt, hasonlít apjukhoz. Ő is, mint annakidején Dadas, sokáig tartogatja elülső fogai között a cukordarabkát. Látszik, hogy az ipartelepen nem nagyon kényeztetik el cukor dolgában! Ruhája olajfoltos, mint egy mazutosé, haja leborotválva, akár egy öregemberé. Nem, bátyja most nem olyan szép, mint volt!

Junusz olvas a gondolataiban.

— A fúrásnál nekem ütődött az olajmerőhenger, két hónapig betegen feküdtem, csak néhány napja keltem fel... — mondja mintegy igazolásul.

És Junusz elbeszéli húgának, hogy mikor az olajipartelepre került, Gazanfar segítségével helyezkedett el az „Apseron" nevű telepen és ott fúrómunkás lett.

Hogy mi az az olajmerőhenger? Hát olyan nagyon magas vederféle, a fenekén szelep van, mint a kézmosó-medencéken. Kötélen eresztik le a fúrólyukba. Mikor a henger nekicsapódik az olaj felszínének, az a befelé nyíló szelepet felnyomja s az így támadt nyíláson át megtölti a hengert; mikor aztán kezdik felhúzni, a benne lévő olaj lenyomja a szelepet és ilyen módon csukva tartja. Nohát, így bányásszák, vagy mint a telepeken mondani szokás, így „kanalazzák" az olajat.

És neki, Junusznak, mint kanalazó szakmunkásnak, ez a dolga: a henger leeresztése és felhúzása. Ül egy külön kis „kanalazó" bódéban és vigyáz a leeresztésre, meg a felhúzásra. Ez nem olyan könnyű, mint első pillantásra látszik; ha az ember a leeresztésnél nem vigyáz eléggé, a henger megrekedhet a talajban és sok vesződség van vele, míg sikerül kiemelni; ha a felhúzásnál nem vigyáz eléggé, a henger túllendül a csigán és pozdorjává zúzhatja a tornyot, sőt magát a kanalazót is nyomorékká teheti... Az ő esete még szerencsésnek mondható...

Junusz sokáig beszél húgának az olajtelepről, mesterségéről, az ottani emberekről, akikkel munkája során összekerült, csak arról hallgat, hogy hol és hogyan lakik; nincs mivel dicsekednie! Betegsége előtt szégyelte felkeresni húgát, mert még nem keresett eleget ahhoz, hogy magával vihesse. Mikor összetörten feküdt, sajnálta, hogy nem látogatta meg, de akkor már nem tudott a lábára állni. Most azonban mégis elhatározta magát és eljött... Nagyon elégedett, mert húgának szemlátomást csakugyan jó dolga van!

Badzsi, a felnőtteket utánozva, kérdezi:

— Mi újság tifelétek?

Junusz tekintete felcsillan. Újság az most van elég a telepen!

— Nagy sztrájk van nálunk — feleli.

— Sztrájk? — kérdezi Badzsi és Junusz látja, hogy Badzsi nem érti ezt a szót.

— Sztrájk az, mikor a munkások megtagadják a munkát.

— Olyanféle, mint az ünnep? Igen? — kérdezi Badzsi.

Junusz elmosolyodik:

— Ahogy vesszük!

— Kibújnak a munka alól, vagy mi? — tudakolja Badzsi és hangja őszinte együttérzést fejez ki.

— Nem bújnak ki, de... Hogy is magyarázzam meg neked?

És Junusz igyekszik megmagyarázni.

— Néhány nap előtt a zsandárok huszonöt munkást letartóztattak, mert egy gyűlésen nehéz helyzetükről beszéltek. Csakhogy az ipartelepek embereit nem olyan könnyű ám megijeszteni: munkástársaik letartóztatására válaszul valamennyien sztrájkba léptek, abbahagyták a munkát. Elég az hozzá, hogy mostanában hol itt, hol ott, mindenütt sztrájkok vannak. De ezúttal, azt mondják, vagy hétezren sztrájkolnak!

— És te is... sztrájkolsz? — kérdezi Badzsi aggodalmasan: hiszen bátyja azért ment az ipartelepre, hogy pénzt keressen és őt magához vegye, szép házba, Samsziénál is szebbe...

— Miért, szerinted talán cserben kellett volna hagynom a társaimat? — fortyan fel Junusz. — Ilyet nálunk, az ipartelepen, nem szokás tenni, drága húgom! És ha mégis akad, aki megteszi, azt sztrájktörőnek nevezik, sőt az is lehet, hogy talicskán gurítják ki maguk közül!

Badzsi elkomorul: még ez hiányzott a bátyjának, ez a sztrájk! És micsoda szavakat találnak ki: sztrájktörő! Belebicsaklik az ember nyelve!

Junusz látja, hogy Badzsi arca elsötétült... Nem, nem ért semmit ez a lány! Még buta! Nincs értelme, hogy magyarázzon neki az ember... Junusz leteszi a poharat, aljával fölfelé. Ideje mennie.

Az ajtóban Samsziba ütközik, aki az üzletből tért haza. A bácsi megöleli unokaöccsét. A konyha felől áradó pecsenyeillatot szimatolva, meghívja unokaöccsét ebédre.

— Éppen most ettem, köszönöm. A húgom megvendégelt — mondja Junusz.

— A húgodnak nálam jó dolga van! — mondja Samszi ellágyultan. — Allah a tanúm, hogy egyetlenegyszer sem vertem meg. Mondja meg ő maga.

— Nem vert meg — igazolja Badzsi.

— Úgy szeretem, mintha tulajdon lányom volna. Megkímélem a munkától, ő nálam fehérkezű hölgy, Badzsi-hanum... kisasszony! — szellemeskedik Samszi mosolyogva.

Badzsit kellemesen érinti, hogy Samszi őt Badzsi-hanumnak nevezte.

— A gonoszságért gonoszsággal fizetnek, a jóságért kétszeres jósággal — mondja Junusz.

— Ok nélkül emlegetsz gonoszságot — mondja Samszi szelíd szemrehányással.

— A nép körében így szokták mondani!... — Junusz vállat von, menni készül.

— Talán mégis megebédelnél? — kérdezi Samszi, a konyhából áradó étvágygerjesztő illatot élvezve.

— Köszönöm, bácsi, nem lehet. Sietek munkába.

— Dicséretes dolog a munka. Hát akkor nem tartóztatlak. No, minden jót... Badzsi, kísérd ki a bátyádat.

Badzsi kikíséri bátyját.

— Te most fehérkezű hölgy vagy, Badzsi-hanum, kisasszony! — mondja Junusz és Badzsi nem tudja: dicséret ez, vagy gáncs?

Mikor végigmennek a folyosón, Badzsi megmutatja fekhelyét:

— Itt alszom. Puha fekhelyem van... — fejével a konyha felé mutat: — Ott pedig az ebédet főzzük Ana-hanummal. Csupa kitűnő ételt!

Mikor az udvaron áthaladnak, Badzsi azt mondja:

— Nézd, mennyi edényünk van. És még többet tartunk elrejtve a ládákban!

Ebben a pillanatban csakugyan Badzsi-hanumnak, kisasszonynak érzi magát.

Kinyitja a kaput. Junusz csak most veszi észre, hogy húga keze fekete, kérges, mint a munkásoké, mint az övé.

„Badzsi-hanum"! — nevet keserűen Junusz, miközben húga kezét nézi. Feltekint a folyosó ablakaira, amelyek mögött érkezésekor a haragos háziasszonyt látta, és részvét fogja el húga iránt. Vajjon mikor veheti magához, vajjon mikor lesz az, hogy együtt lakhatnak?

Örül, hogy háttal áll a világosságnak és Badzsi nem látja szégyentől égő arcát.

Habibulla

Habibulla apja, Bahram bég, gyakran beszélt fiának arról, hogy az ő nemzetségük a leghatalmasabb, legrégibb azerbajdzsáni családokból származik.

De akkoriban, amikor Bahram bég oly büszkén mesélt fiacskájának, Habibullának, az ősök nagyságáról, ő maga már csak „hurda bég", igen csekély földdel rendelkező, elszegényedett kisbirtokos volt.

Nagyzási hóbortjában kegyetlenül elnyomta és kifosztotta a parasztokat, szüntelenül pereskedett velük vitás kis földrészek miatt, a vízjog miatt, s minden elképzelhető adó miatt. Egyszer a mezei munkák közben, a legnagyobb dologidőben, elzárta a tulajdonában lévő öntözőcsatornákat, mire a parasztok fellázadtak, földjét birtokukba vették, őt azzal fenyegették, hogy megölik és kényszerítették, hogy hagyja el szülőhelyét. A fenyegetés komoly volt: nem egy földbirtokost, aki úgy bánt a parasztokkal, mint Bahram bég, valóban megöltek. Az idegenben Bahram bég beteg lett és meghalt.

Habibulla akkor a jeliszavetpoli gimnázium növendéke volt. A kiskorú ifjú gyámságát az elhúnyt fivére vállalta magára. Folytatta a pereskedést a parasztokkal, gyorsan visszaszerezte a földet, birtokba vette az örökséget és ugyanolyan gyorsan el is veszítette kártyán, úgyhogy gyámfiának — unokaöccsének — a szó szoros értelmében semmije sem maradt. Habibullának még arra is alig telt, hog a gimnáziumot elvégezhesse.

A fiatalember egy ideig rokonoknál, meg szomszéd földbirtokosoknál vendégeskedett, akik — mint Bahram bég fiát — szíves fogadtatásban részesítették. De hamarosan be kellett látnia, hogy, mivel földjétől és pénzétől megfosztva nem tarthat lépést a vagyonos szomszédokkal s nem folytathat az övékhez hasonló életmódot, akaratlanul is az élősködők sorába fog süllyedni. Az egyik rokon ezt értésére is adta, mégpedig elég durva formában.

Habibulla húsz éves volt és lobbanékony.

A bégek gőgje, amelyet apja nevelt belé, arra tüzelte, hogy a sértésre még nagyobb sértéssel feleljen és elhagyja szülőföldjét. Egy volt a sorsa az apának és a fiúnak!

Habibulla úgy határozott, hogy Bakuba megy, ahol — mint híresztelték — egyik napról a másikra meg lehet gazdagodni, csak az kell hozzá, hogy a föld kegyes legyen az emberhez és mélyéből olajszökőkutat löveljen. Hátha neki is szerencséje lesz ezen az új földön? Habibulla haragos szívvel utazott el, haragudott a bégekre, akiknek nem bocsátotta meg a sértést és gyűlölte a parasztokat, akiket ellenségeinek tartott.

Mikor Bakuba érkezett, nagyravágyó volt. Pénzre, különösen pedig hatalomra akart szert tenni. Arról ábrándozott, hogy visszatér szülőföldjére, diadalmaskodik azokon, akik megsértették, bosszút áll apja gyilkosain, visszaszerzi birtokát anyagi romlása okozóitól, ellenségeitől. Voltak képességei, amelyek alkalmasnak látszottak arra, hogy becsvágyó tervei megvalósítását előmozdítsák. Csakhogy, mint a legtöbb becsvágyó embernek, nem volt elég gyakorlati érzéke. A tizenegynéhány év alatt, amelyet Bakuban töltött, nemcsak hogy nem gazdagodott meg és nem tett szert hatalomra, ha-

nem még valami félig-meddig tűrhető megélhetést sem tudott biztosítani magának és szakadatlanul a betevő falatért kellett küzdenie.

A munkát lenézte és nem fült a foga hozzá. Így hát alkalmi keresetekből kellett tengődnie. Ügyes tollát — amellyel már a gimnáziumban is hírnevet szerzett magának — időről időre felhasználta, írt a helyi lapokba és mint a társaság-rovat tudósítója szerepelt. Ez módot adott neki, hogy érintkezésbe kerüljön a gazdagokkal és néha az Iszmailie emberbarátaival, akik az újságok útján igyekeztek elhíresztelni, milyen tetemes összegeket adományoznak jótékony célokra, hogy ezzel biztosítsanak maguknak a társaságban tiszteletet, az üzleti világban hitelt és Allah kertjében dicső helyet. És a sors, amely régebben az élősködők útjára taszította Habibullát, itt, Bakuban arra kényszerítette, hogy a dúsgazdag olajtelepeseket, a háztulajdonosokat, hajótulajdonosokat, üzletembereket szolgálja. Évek múltán Habibulla fiatalosan lobbanékony vérmérséklete lehiggadt, a bégek főúri dölyfét letörték a városi gazdagok, megtanulta, hogy sokmindent el kell eresztenie a füle mellett.

Látszatra békés, alázatos volt, de ha valaki a lelkébe tekint, láthatta volna, hogy becsvágya nem aludt ki. Gyakran keserűséggel gondolt arra, hogy ha Bahram bég élne s az a baj az öntözőcsatornákkal meg nem történik, egész élete más, nyugalmas lenne és széles mederben folynék.

A gimnázium elvégzése után apja Pétervárra vagy Moszkvába küldte volna az egyetemre. Rendszerint ugyanezt tették a Bahram béghez hasonló szomszéd földbirtokos-apák is. Az egyetemen a tudománynak szentelte volna magát — kellemes érzés, ha az ember társaságban a műveltségét csillogtathatja. Ő bizony nem olyan csodabogár, mint ez az Azizbekov, a városi duma mérnöke: micsoda nehézségek árán sikerült ennek a kőműves-ivadéknak bejutnia a pétervári technológiai főiskolára, aztán mihelyt bekerült, rögtön érintkezésbe lépett a tanulóifjúság forradalmi köreivel, tüntetést szervezett valami petropavlovszki erődben fogvatartott diáklány öngyilkossága miatt, és kétszer letartóztatták...

Ő, Habibulla, bezzeg nem vett volna részt semmiféle rendetlenkedésben, ő egészen más lett volna, mint azok a szegény családokból származó azerbajdzsáni diákok, akikhez a sors olyan kegyes volt, hogy kivételesen előttük is megnyitotta a főiskolák kapuit s akik kihívták maguk ellen a sorsot azzal, hogy több időt fordítottak a rendőrséggel való veszekedésre, mint a tudományokra. Őt, Habibullát, nem tartóztatták volna le, nem zárták volna ki, ő könnyen és simán végezte volna el az egyetemet.

Jogász lett volna, törvényszéki hivatalnok... talán ügyész. Ilyen utakra szoktak lépni azok, akiket gondos apjuk Pétervárra vagy

Moszkvába küld tanulni. Új pályáján hamarosan megjött volna a siker is — vagy talán nem tűnt ki már a gimnáziumban azzal a képességével, hogy ékesszólóan és meggyőzően tud beszélni? Milyen fényes karriert futhatott volna be! Ki tudja, talán még az állami duma képviselője is lehetett volna belőle, valamelyik keleti, kaukázusontúli kormányzóság képviselője. Miért is ne? Benne tán kevesebb a rátermettség, mint másokban, akik oly öntudatosan haladnak ezen az úton és, lépésről lépésre haladva, végül elérik céljukat? Ő talán nem ugyanolyan bég, mint azok?

Habibulla úgy érezte: arra született, hogy kormányozza, parancsaival irányítsa népét, amely az ő elképzelése szerint sötét, tudatlan tömegekből állt, kivéve természetesen a magafajta kiválasztottakat. Utóvégre ő bég. A török népeknél maga ez a szó kormányzót, parancsolót jelent. Habibulla véleménye szerint a történelem éppen a bégeket szemelte ki arra, hogy kormányozzanak, parancsoljanak. Hiúságának hízelgett, ha nevéhez hozzátették ezt a rövid „bég" szócskát, amely hangsúlyozta a név viselőjének előkelő származását. Büszkeségét sértette, ha egyszerűen Habibullának szólították. Habibulla bég! — ez igen, ez egészen másképp hangzik, mint a közönséges Habibulla. Egyébként reménykedett a jobb jövőben és kellemes ábrándjaitól fellelkesülten, néha elfelejtette, hogy ő bizony korántsem hatalmas bég, de még csak hurda bég sem, mint apja volt, hanem szerencsétlen flótás, aki albérleti szobácskában lakik egy orosz kishivatalnok-családnál.

Ennél a kishivatalnoknál néhány év előtt megjelent Samszi és arra kérte, szerkesszen meg egy, a bírósághoz intézett írásbeli felterjesztést. A házigazda akkor éppen beteg volt és albérlője felajánlotta segítségét. Samszi tehát Habibullát — aki mégis csak hittársa volt — megbízta az üggyel és egy hónap múlva a bírósági határozat értelmében megkapta pénzét, amelyről már-már lemondott. Samszi egy hasonló esetben nemsokára már egyenesen Habibullához fordult, aki ezt az új ügyet is sikeresen intézte el. Samszi nagyon barátságos volt Habibullához — mindig barátságos volt az olyan emberekhez, akik hasznot hajtottak neki.

— Ügyes kezed van! — mondta akkor elismerően.

Ettől a naptól kezdve különböző megbízásokat adott neki. Habibulla jó vevőket kutatott fel Samszi számára, rendszerint ő utazott el az áruért, hogy átvegye és továbbítsa. Kérvényeket és különböző üzleti leveleket, okmányokat írt: a városházára iparigazolvány és adókedvezmény tárgyában; a katonai hatóságoknak árajánlatokat gyapjúra; a törvényszékre keresetet a nemfizető adósok ellen. Felváltva töltötte be az ügynök, a közvetítő, az intéző, a titkár szerepét. Fizetést nem kapott. Samszi jobban szerette esetenként adott kis alamizsnákkal megúszni az ilyesmit. Véleménye

szerint az állandó alkalmazottak meglopják gazdájukat. Habibulla egyébként valamennyi megbízását Samszi éber ellenőrzése mellett hajtotta végre: Samszi szerint a szegényeknek csak azon jár az eszük, hogy miképpen csapják be a gazdagokat. De Habibullával szemben igazságtalan volt: a bég az elszámolások alkalmával nem bizonyult különösebben kapzsinak, követeléseihez nem ragaszkodott konokul és Samszi egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy ezeket az előnyös tulajdonságokat kihasználja.

Habibulla lasanként megnyerte Samszi bizalmát és nélkülözhetetlenné vált számára.

Egyes dolgokat azonban képtelen volt megtanulni, bármint igyekezett is Samszi kioktatni mindennek csinjára-binjára: nem tudott barátságot kötni a juhtenyésztőkkel, nem tudta összevásárolni a gyapjút a termelőtől, a szőnyegeket a falvakban a szőnyegkészítőktől, nem tudott alkudni a vevőkkel. Viszont gyakran igen helyes útmutatást adott arra nézve, hogy mikor várható az árak emelkedése vagy esése, milyen árura lesz hirtelen mindenkinek szüksége, amely — minthogy eltűnik a piacról — aranyat fog érni; ezzel szemben milyen áru fogja elözönleni a piacot, tehát a szemétnél is olcsóbb lesz. Ezek a hírek, párosulva egy kis kereskedelmi szellemmel, elég tekintélyes hasznot hajtottak Samszinak. Ezért aztán a helyzet úgy alakult, hogy Samszi egyetlen fontos üzleti ügyben sem döntött, mielőtt Habibullával nem tanácskozott róla.

Habibulla később, mikor már megnyerte Samszi bizalmát, tanácsokat adott nemcsak üzleti dolgokban, hanem családi ügyekben és a magánélet kérdéseiben is. Samszinak tehát Abdul-Fatah mellett most még egy barátja volt.

Üzleti ügyeiről, terveiről csakis e két emberrel — a tiszteletreméltó hadzsi Abdul-Fatah mullával és Habibullával — beszélt, csakis bennük bízott meg. Természetesen csak annyira, amennyire józangondolkodású ember általában megbízhatik másokban, hisz nem ok nélkül szokták mondani: ha te magad meg nem őrzöd a titkodat, kívánhatod-e, hogy más megőrizze?

A cégtábla

A háború harmadik évében a hadsereg részéről fokozódott a kereslet nyersgyapjú iránt.

Samszi fokozta a szállítást. Volt benne kitartás, ami elengedhetetlenül szükséges az árak gyors emelkedése idején. A kormány az üzérkedés megakadályozása céljából korlátozó rendszabályokat léptetett életbe. Samszi, igyekezve elhárítani e rendszabályok áthágásának következményeit, áruinak csak kis részét tartotta üzle-

tében, nagyobb részét otthon, pincéjében rejtegette; ugyanígy cselekedett a Vár legtöbb üzérkedője, arra számítva, hogy a rendőrség nem mer magánlaksértést elkövetni a kereskedők házaiban. Samszi pincéje tömve volt gyapjúbálákkal.

A háború harmadik éve Samszinak jelentékeny üzleti sikereket hozott, bár ő ezt titkolni igyekezett, még háznépe előtt is. Mikor Ana-hanumnak kiadta a háztartáspénzt, szokása szerint morogva panaszkodott a rossz üzletmenetre, a drágaságra, kifakadt feleségei pazarlása és örökös pénzkunyerálása miatt. De a házban valamennyien érezték, hogy ezek a dohogások alaptalanok, látták, hogy Samszi inkább csak szokásból zsörtölődik és már nem veszekszik olyan kérlelhetetlenül minden kopejka miatt. Rugiának és Fatmának egyre gyakrabban jutott valami ajándék: egy szoknyára, kabátkára való anyag, a kis Balának pedig játékok, édesség.

Samszi anyagi fellendülése Badzsival is éreztette hatását. Szokott háztartási munkájához most újabb teendők is járultak: mindennap kitakarítani, kiszellőztetni a pincét, kártolni az állástól összepréselődött gyapjút.

Szeptemberben szokták végezni a juhok őszi nyírását. A juhtenyésztők nyájai leszállingóztak a hegyekből a téli legelőre. Nagy munkában vannak ilyenkor a juhtenyésztők! Samszi idejekorán elutazott a hegyvidékre, Nagornij Karabahba és még magasabbra, Kurdisztánba, a nyírások színhelyére. A városi kereskedőnek, aki megszokta, hogy naponta legföljebb a házától az üzletéig gyalogol, nem könnyű felkapaszkodnia a hegyek lejtőin a lefelé igyekvő juhnyájak elé. Samszi azonban, nem törődve korával és testességével, fáradhatatlanul lépkedett, hogy első kézből vásárolja meg a frissen nyírt, barna, karabahi gyapjút. Ezt gyorsan és előnyösen eladta, aztán a későbbi nyírások helyére sietett, újabb tételt vásárolt s ugyanolyan előnyösen adta el. A harmadik tételt télre vásárolta, tartaléknak.

— Most már nagy cégtáblát kell kitenni az üzlet fölé — mondta neki Habibulla, mikor a gyapjúvásárlással járó sürgés-forgás megszűnt.

— Nem szükséges csengővel hirdetni a pénzt — jegyezte meg Samszi szárazon — cseng az magától is.

Úgy látszott, Habibulla számított erre az ellenvetésre.

— Tévedsz — mondta udvariasan, de határozottan. — Néha igenis, szükséges. Te megszoktad a régi üzleti módszereket, azokkal manapság nem lehet boldogulni.

— Hát próbáld meg magad, ha jobban értesz hozzá! — felelte Samszi gúnyosan: az őszi gyapjúból származó háromszoros nyeresége magabiztossá tette.

Habibulla a gúnyos megjegyzést eleresztette a füle mellett.

— De még többet kereshetnél; a csörgés pedig, amelyről beszéltél, sosem szokott túlságosan hangos lenni — felelte Habibulla. — Ha mindazok, akikre szükséged van, ismernének és hitelt nyujtanának neked, akkor nem kéne a nyájakat hajkurásznod egyik dombról a másikra, akár egy nyomorúságos pásztornak, mert akkor a hegyekről egyenesen a lábad elé özönlenék a gyapjú, tavaszi is, őszi is, gyorsan és bőségesen, mint a patak, mikor a hegyekben olvad a hó. Azonkívül maga a hadvezetőség is hozzád fordulna mint ismert és tekintélyes szállítóhoz, könnyebben bonyolítanád le az adás-vételt és üzletedet olyan csengés töltené be, mint az orosz templomokat ünnepkor. De mindehhez az kell, hogy új, nagy céget alapíts, új, nagy, mutatós helyiségbe költözz át s üzleted fölé szép cégtáblát tétess.

Milyen csábítóan hangzottak Habibulla szavai! De azért Samszit mégsem győzték meg teljesen.

Új helyiségbe költözni? Elhagyni a meghitt, régi helyet, ahol már apja és nagyapja is kereskedést folytatott? Hisz mindenki kinevetné érte, azt mondanák: miket ki nem talál ez az ostoba, öreg napjaira új helyet keres, elfelejtette, hogy az már készen várja őt — fenn, a hegyoldalon, a sírkövek között. Nem, nem, Allah őrizz! „A kő ott nehéz, ahol fekszik!" — idézi Samszi vagy századszor kedvenc közmondását.

Ami a cégtáblát illeti, Samszi belátta, hogy semmi kára nem származhatik belőle, bár igaz, hogy bizonyos összeget kell rá szánnia. Ha Allah úgy akarja, még hasznot is hajthat. Hanem azért eltelt néhány nap, míg Samszi egy tiszta papírlapot nyujtott át Habibullának és sóhajtva mondta:

— Habibulla, írd erre a cégtábla szövegét, te tudod, hogy kell az ilyesmit csinálni...

Habibulla megírta az orosz szöveget. Samszi háromszor is lefordíttatta vele anyanyelvére, bizonyos kívánságokat hangoztatott, javításokat ajánlott. És, bár nem tudott oroszul olvasni, sokáig forgatta a papirost, nézegette az írást, mintha meg akarná érteni az érthetetlen jeleket, meggyőződni róla, hogy nem rejtenek magukban semmi veszélyt, semmi bajt.

Habibulla elmerengve olvasta végig a szöveget.

— Szerencsés az, akinek neve a tied mellett lesz ezen a cégtáblán! — törtek ki belőle a szavak.

Talán hízelegni akart a szőnyegkereskedőnek? Vagy értésére adni, hogy szívesen látná a maga nevét a Samszié mellett? Milyen minőségben? Mint üzlettársét? Mint vőét?

„És ugyan, miért ne mint vőét?" — cikázott át Habibulla agyán. Fatma tizenhárom esztendős, egy-két év mulva eladólány. Miért

ne lenne ő, Habibulla, elég jó ennek az ostoba teremtésnek? Ha Fatma hozzámenne feleségül, az öregnek, akár tetszik, akár nem, ki kellene nyitnia a bugyellárist, utóvégre Fatma mégis csak egyetlen lánya.

Samszi felfogta Habibulla szavainak titkos értelmét és elkomorult: nem ilyen Habibulla-féle embert szánt ő férjül Fatmának! Persze nem azért, mintha Fatma különb férjet érdemelne — a fehércselédek, akár a nőstényszamarak, valamennyien egyformán ostobák és csökönyösek — hanem azért, mert ő, az apa, a szőnyegkereskedés és gyapjúraktár tulajdonosa, különb vőt érdemel. Igaz, hogy Habibulla művelt ember és előkelő származású. Hanem mit ér az, hogy akár egy piactéri írnok, megrendelésre iratokat állít ki, de mindaz a gazdagság, ami ezekben az iratokban rejlik, sőt maga a papiros, a tinta és a toll is az övé — Samszié, akinek Allah ugyan nem adott műveltséget és előkelő származást, viszont adott helyette olyasvalamit, amivel meg lehet vásárolni a művelt és előkelő származású embert.

Ez a gondolat jókedvre hangolta Samszit. Röviden, gúnyosan felkacagott.

„Megemlegeted te még ezt a gúnyos nevetést!" — gondolta magában Habibulla, akiben váratlan hevességgel lángolt fel a kívánság, hogy visszafizesse a sok megalázást.

Fennhangon azonban udvariasan ajánlotta:

— Elviszem a papirost a festőhöz, megrendelem a cégtáblát.

— Inkább holnap — mondta Samszi és óvatosan zsebre tette a papirost. — Azon a napon, amikor Szent Ali a szegényembernek ajándékozta drágaköves gyűrűjét. Az szerencsés nap! Hátha hozzánk is kegyes lesz Szent Ali.

Samszi este, Habibulla tudta nélkül, megmutatta a fogalmazványt annak az orosz hivatalnoknak, akinél Habibulla albérletben lakott; micsoda gondolatok jutnak néha eszébe még az olyan okos embernek is, mint Samszi: azt hitte, hogy Habibulla az ő tudta nélkül saját nevét is odaírta a cégtáblára! A hivatalnokkal természetesen nem közölte gyanúját, csak arra kérte, hogy olvassa el és magyarázza meg az írást. A hivatalnok elolvasta, megmagyarázta és Samszi megnyugodott.

— Most már ideje megrendelni — mondta másnap, átnyujtva Habibullának a gyűrött papirost.

Azon a napon volt ez, amikor Szent Ali a szegényembernek ajándékozza drágaköves gyűrűjét — szerencsés napon. Talán csak kegyes lesz Szent Ali Samszihoz is?...

Ezután következett a maharram, a keserűség és bánat hónapja, amikor tilos szakállt és hajat nyírni, fürdőbe járni és

üzletbe kezdeni. Magától értődik, hogy ilyen napokban nem való új cégtáblát tétetni az üzlet fölé.

De a bánat hava után, amikor Samszi megtisztult, Tagi a hátán hazavitte a festőtől a cégtáblát. Olyan nagy volt, hogy Tagi valósággal eltűnt alatta és úgy látszott, mintha a tábla magától haladna — kissé bicegve — az úton. A tábla balszélén lévő festmény félig összesodrott, mintás, vörös szőnyeget ábrázolt, a jobbszélén levő pedig sárga, átkötözött gyapjúbálát. Milyen gyönyörű volt ez a cégtábla! Talán a nagy vendégfogadó-szoba mennyezete sem szebb! Samszi megparancsolta egész házanépének, hogy jöjjenek az üzlet elé és gyönyörködjenek benne.

A nők elragadtatva nézik, buzgón ámuldoznak és csettintgetnek nyelvükkel, hogy a családfő kedvében járjanak. Egyébként Ana-hanum és Fatma lelkesedése őszinte.

Habibulla a győző diadalmas tekintetével néz ki az üzletből: az ő ötlete, az ő érdeme, hogy ez a cégtábla itt van! Mosolyog Samszi feleségeire, összenéz Fatmával — a cégtáblára kerülendő második név gondolata sehogy sem akar kimenni az eszéből. „Samszi Samszijev és veje szőnyegnagykereskedése." Rövid szavacska a „vő", de sokat jelent, akár a „bég" szó. Fatma az anyjától már értesült Habibulla célzásairól, de nem mer szólni hozzá, csak sután kacérkodik vele, epedő pillantásokat vetve rá.

— Milyen csodaszép! Micsoda minták! — lelkesedik Ana-hanum a cégtáblán ábrázolt szőnyeget nézve. Kihasználva a kedvező alkalmat, hogy egyet döfjön vetélytársnőjén, hozzáteszi: — Ilyet még a mi művésznőnk, Rugia sem tud szőni!

— A vak nem tud különbséget tenni a nappal és az éjszaka között! — nevet Rugia gúnyosan, lenézőn és elfordul a cégtáblától.

Badzsi nézi a merev vonalakat, a rikító színeket, amelyeket a festő ecsetje mázolt a cégtábla bádoglemezére.

— Rugia szőnyegei szebbek! — bökkenti ki akarata ellenére.

— Elhallgass, ostoba! — förmedt rá Ana-hanum és oldalba löki. — Téged senki se kérdezett. Te csak magasztald, ahogy parancsolták, azzal megvan.

Badzsi elhallgat.

„Rugia szőnyegei szebbek. Szebbek!" — hajtogatja magában dacosan és dörzsölgeti sajgó oldalát...

Úgy történt, ahogyan Habibulla megjósolta: a cégtábla sok új vevőt vonzott a boltba, Samszi jövedelme növekedett. És bár Habibulla neve nem ékeskedett a cégtáblán a tulajdonosé mellett, a tábla mégis nagyon összehozta őket.

Habibulla most már nemcsak az üzletbe volt bejáratos, hanem Samszi házába is.

Badzsi már megismeri kedveskedő kopogtatását és érdes hangját: „Én vagyok az, Habibulla." A férfi köszönés nélkül elhalad mellette és fölmegy Samszihoz. Nesztelenül lépked, igyekszik váratlanul meglepni Rugiát és gyönyörködni benne; meg kell adni ugyan, hogy nagyon óvatosan viselkedik — a házigazda felesége! — meg Rugia sem törődik vele túlságosan. Hanem Fatmával jóbarátságba került. Fatma, ha meglátja Habibullát, nem siet elrejtőzködni és csak akkor távozik, mikor anyja már ráripakodik.

Habibullának néha várakoznia kell Samszira. Szigorúan véve, egy férfinak nem illik idegen házban időznie a gazda távollétében, de Samszi szándékosan a szolgával egyszinten állónak minősíti Habibullát, a szolgának pedig, természetesen, bármely időben szabad bejárása van a házba. Habibulla a várakozás óráit az üveges folyosón tölti, ott ül, újságot olvas és időnként a nők lakosztálya felé tekinget. Szemüvegét sosem veszi le: Badzsi még egyszer sem látta a szemét, de érzi, hogy Habibulla a sötét üveg mögül ugyanolyan szennyes tekintettel néz rá, mint amilyennel annakidején a halvaárus és Tejmur bámulta.

Habibulla néha Badzsival küld ajándékokat Fatmának. Badzsinak nem könnyű kiadni a kezéből az ajándékokat: úgy szeretné felpróbálni az üveggyöngyöket, karkötőket, úgy szeretne kóstolni a datolyából, pörkölt mandulából. De még nehezebb lenne bármit is eldugni Fatma elől, aki változatlanul éber, mindig résen van. Fatma már egész halom apró ajándékot kapott Habibullától. Magára aggatja a gyöngyöket, karkötőket, pörkölt mandulát rágcsál, úgy járkál a szobákban. Badzsinak sosem engedi meg, hogy felpróbálja a gyöngyöket, karkötőket, sosem kínálja meg mandulával — még csak az kellene! Badzsi szívét irigység emészti, mikor Habibulla valami ajándékot vesz ki a zsebéből Fatma számára. Megkönnyebbülten és örömmel zárja be mögötte a kaput, ha távozik, anélkül, hogy Fatmának ajándékot hozott volna.

Teadélután

Egy téli napon Habibulla ezt mondta Samszinak:

— A muzulmán emberbarátok állandó „teadélutánokat" rendeznek az Iszmailie-ban. Fontos, hogy a helyiség csinos, elegáns legyen, máskép oda be nem teszi a lábát egyetlen gazdag ember sem: „Piszkos teaház van nálunk elég a piactéren is" — gondolja. Tehát a jótékonykodók valamennyi muzulmánhoz azzal a kéréssel fordulnak, hogy bocsássanak ideiglenesen az egyesület rendelkezésére szép tárgyakat: vázákat, szőnyegeket, képeket. Hisz tudod, hogy nálunk ez régóta így szokás.

— Nekem nincsenek fölösleges szőnyegeim — dörmögte Samszi — hisz kereskedem velük.

— Azoknak a nevét, akik szép holmikat adnak, úgy hallom, megemlítik az újságokban — mondta Habibulla szinte mellékesen.

Samszi, aki nemrégen már belekóstolt a népszerűségbe és élvezte édességét, felfigyelt.

— Hát... talán odaadnám az egyik nagy lezg „gjabát" — mondta hanyagul.

Habibulla gúnyosan elnevette magát.

— Az olyan szőnyegre rá se néz senki, még akkor se, ha olyan nagy, mint a mező. Nohiszen, fogják mondani, szép szőnyegei vannak Samszi Samszijevnek! És még az a híre, hogy ő a legkülönb szőnyegkereskedő!

— Hát akkor — mondja Samszi tűzbejövе — odaadok egy kubini hali-balaszit. Az kis szőnyeg, de olyan, hogy aki ránéz, le nem tudja venni róla a tekintetét!

— Ez már igen! — kiáltott fel Habibulla elégedetten. — Mindjárt hívom Tagit, hogy vigye át az Iszmailie-ba.

— Nem szükséges — állította meg Habibullát Samszi. — Könnyű az a kis szőnyeg, elviszi azt a lány is.

A kubini hali-balaszi persze nem olyan, mint a súlyos lezg gjába, de azért egy tizenkét éves kislánynak nem olyan könnyű, mint Samszi képzeli. Badzsi mélyen meggörnyedve baktat a kocsiút kövezetén és mogorva tekintettel, akár egy ambal, cipeli hátán a négyrét összehajtogatott szőnyeget. Fátylát fogaival tartja. Iparkodva, hogy szem elől ne veszítse Habibullát — aki néhány lépéssel előtte, a gyalogjárón halad — csaknem futva igyekszik utána.

De végre megérkeznek az Iszmailie elé.

Gyönyörű kapu, óriási ablakok, hosszú, sokoszlopos erkély, vésett feliratok, faragványokkal díszített tető. Bosszantó, hogy Badzsi a szőnyeg miatt nem tudja hátraszegni a fejét és nem tud mindent jól megnézni, ahogyan szeretné. Biztos, hogy az egész világon nincs az Iszmailie-nál szebb ház!

Habibulla nyomában Badzsi fölment a széles lépcsősoron, be egy nagy terembe, ott ledobta a szőnyeget a padlóra és körülnézett. Mi mindent nem hurcoltak ide, ebbe a szobába! Egy férfi a tulajdonosok nevét viselő címkéket erősítette a tárgyakra — azokat csak ideiglenesen engedték át, nagy baj lenne, ha valamelyik elveszne. Egy másik férfi — európai öltözetben, hasán arany óraláncal — zsebrerakott kezekkel állt és gazda módjára adta az utasításokat.

A kis szőnyeg magára vonta figyelmét.

— Szép szőnyeg! — mondta, lábával megérintve a bolyhozatot.

— Jó napot, Musza! — hajolt meg válaszképpen Habibulla. — Igazad van: ez a szőnyeg nagyon szép.

— Bizonyára karabahi?

— Úgy van, Musza, valódi kubini — javította ki Habibulla udvariasan.

— Szeretnék ilyen szőnyeget szerezni — mondta az aranyláncos ember.

— A te kívánságaid mindig teljesülnek — mosolygott Habibulla kedveskedőn. — Ez a szőnyeg Samszié.

— „Samszi Samszijev szőnyegkereskedése"? — kérdezte a férfi, mintha valamit emlékezetébe idézne.

— Úgy van! — felelte Habibulla örvendezve.

— Igazán szép Samszitól, hogy ilyen szőnyeget kölcsönöz a „Teadélutánok"-nak — mondta az aranyláncos ember elismerően. — És ez itt kicsoda? — kérdezte, igyekezve megnézni Badzsi arcát, amelyet félig eltakart a fátyol.

— Egy szegény rokon, szolgáló — felelte Habibulla olyan hangon, mintha mentegetőznék Samszi és a maga nevében.

Az aranyláncos ember a szőnyegre fordította tekintetét.

— Szeretnék ilyen szőnyeget vásárolni — ismételte, aztán elment.

Habibulla utánanézett.

— Ez Musza Nagijev! — súgta oda kegyesen Badzsinak. — A városban egyetlen embernek sincs annyi háza és pénze, mint neki. Ez a ház is az övé, amelyikben most vagyunk. Ő építette fia, Iszmail tiszteletére, azért is nevezik a házat Iszmailie-nak.

Habibulla azért volt ilyen bőbeszédű, hogy szabad folyást engedjen érzésének: nem csekélység ez — maga Musza Nagijev beszélgetett vele!

Badzsi elcsodálkozott: hát vannak olyan gazdag emberek, akik megengedhetik maguknak, hogy ilyen nagy házat építtessenek? Honnan vesznek annyi pénzt? Badzsi most úgy érezte, hogy ezekhez hasonlítva Samszi jelentéktelen, hogy dicsfénye elhomályosult. Még restelkedett is a bácsija miatt.

Visszafelémenet, mikor a terem nyitott ajtaja elé értek, Habibulla intett Badzsinak, hogy maradjon az ajtó mellett.

— Maradj itt! — mondta neki, ő pedig belépett a terembe.

A tágas helyiség tele volt asztalkákkal, amelyeknél díszesen öltözött férfiak és asszonyok ültek, ettek és ittak. A terem végén dobogó emelkedett, ott énekesek, zenészek, táncosok mutatták be művészetüket. A kis asztalok között fehérkötényes leányok

cikáztak ide-oda, édességet, gyümölcsöt, virágot vittek mindenkinek.

Habibullát odabenn vidám nevetgélés, jókedvű zsongás fogadja. Ő maga is felvillanyozva surran tova az asztalok között, szolgálatkészen hajlong, megbízásokat vesz át, egyik asztaltól a másikhoz siet, útközben bókokkal kedveskedik a hölgyeknek, különösen a kisasszonyoknak. Szokatlanul élénk, ezt még sötét szemüvege sem leplezheti a körülötte lévők előtt.

„Itt kell menyasszonyt keresnem!" — gondolta fellelkesülten.

Badzsi benézett az ajtón Habibulla után. Szentséges Allah! Milyen gyönyörű ruhák! Hogy sziporkáznak a nők ujjain, nyakán a gyűrűk, drágakövek!

Badzsi egyik ámulatból a másikba esett: látta, hogy az asztalkáknál ülő asszonyok, a felszolgáló kisasszonyok, az utasításokat osztogató védnöknők — valamennyien azerbajdzsániak, de arcuk födetlen, és minden zavar nélkül, teljesen elfogulatlanul társalognak a férfiakkal. Hát lehetséges ez?

De lámcsak, az emelvényre egy férfi lép. Szép és délceg. Homloka magas, arca finommetszésű. Kezében se tara, se kemancsi — nem énekel és nem táncol. Csak beszél. Miről? Badzsi a távolból alig érti, de úgy hallja, hogy a férfi hangjában dallam és zene csendül, mozdulataiban valami, a tánchoz hasonló lendületet lát. Badzsi sosem hallotta és nem hitte volna, hogy ilyen szépen is lehet beszélni.

Anélkül, hogy tudta volna, átlépte a küszöböt, a fal mellett lassan az emelvényhez sompolygott, egyenesen a színészre bámulva; az pedig, úgy látszott, őt nézte. Badzsi könnyű léptekkel, nesztelenül siklott a dobogó felé, de e környezetben szokatlan öltözéke feltűnést keltett.

— Hol mászkálsz? — hallotta hirtelen a haragos suttogást. Habibulla volt az, a terem túlsó végéről sietett hozzá; felelősnek érezte magát Badzsi viselkedéséért.

Badzsi nem vette le tekintetét a színészről.

— Menj ki innen! — mondta Habibulla hangosabban, de Badzsi meg sem mozdult. — Menj ki, nem hallod? — kiáltott még hangosabban.

Körülöttük a hallgatók lepisszegték Habibullát — zavarta az előadást. Elhallgatott.

— Brávó, Husszein, brávó! — kiáltoztak a teremben, mikor a színész befejezte számát.

Habibulla felhasználta az alkalmat s az általános zajban ráripakodott Badzsira:

— Takarodj haza! — mondta, a kijáratra mutatva, de a szí-

nész, aki éppen meghajolt a közönség előtt, észrevette Habibulla mozdulatát és intett neki: maradjon a kislány!

Habibulla bocsánatkérőn elmosolyodott, engedelmeskedett a színésznek — most az volt az úr a teremben. De mikor a színész eltűnt a dobogóról, Habibulla könyörtelenül parancsolta:

— Takarodj haza, de azonnal! — és a kijárat felé tuszkolta Badzsit.

A kislány hátranézett, tekintetével a színészt kereste — hisz az megengedte neki, hogy ott maradjon. De sajnos, az emelvény már üres volt! Badzsi kiment a teremből, kelletlenül kullogott haza.

Nemsokára megérkezett Habibulla is. Nagyon önelégültnek látszott.

— Kiderült, hogy ezúttal is igazam volt! — mondta. — El sem hiszed, Samszi, hogy ki nézte meg a szőnyegedet! — És minthogy Samszi arca kíváncsiságot árult el, Habibulla szándékosan várakoztatta: — El se hinnéd...

— Hát mondd már, hogy ki? — türelmetlenkedett Samszi.

— Musza, Musza Nagijev! — felelte végre Habibulla diadalmasan. — Dicsérte a szőnyegedet.

— Musza Nagijev! — kiált fel Samszi, tőle szokatlan elragadtatással, és ez az elragadtatás indokolt, mert Musza nem egyszerűen csak gazdag, hanem a gazdagok leggazdagabbja, mindenható ember. Hozzá hasonlítható — vagy talán még nála is hatalmasabb — csak egy akadt a városban: a dúsgazdag hadzsi Zejnal-Abdin Tagijev. Ők ketten — Musza és Zejnal-Abdin uralkodtak sok ember gondolatain és nehéz megmondani, melyikük hatalmasabb, mint ahogy nehéz megmondani, melyik erősebb — az oroszlán vagy a tigris.

— Én természetesen felhasználtam az alkalmat és azonnal ajánlottam Muszának, hogy vásárolja meg a szőnyeget — hazudta Habibulla. — Muszában, úgy láttam, erre meg is van a hajlandóság... Csak attól félek, hogy elvesztette a kasszakulcsát — tette hozzá Habibulla gondterhelten, figyelembe véve a dúsgazdag ember rendkívüli fukarságát, amelyről a városban valóságos legendák keringtek.

— Mindenki úgy költi el a pénzét, ahogyan akarja — felelte Samszi vállat vonva, mintegy igazat adva a híresen gazdag embernek. — Hanem Muszával ügyesen kell bánni tudni; meggyőződésem, hogy akkor jól fizet. Egyébként olyan embernek, mint Musza, hajlandó vagyok engedni az árból, amennyit csak lehet... Ami téged illet... — Samszi arca a kalmár szokott kifejezését vette fel — egy rubel száz után, mint mindig. Remélem, nem utasítod vissza?

— Ne legyen Habibulla a nevem, ha el nem adom azt a szőnyeget Muszának! — kiáltotta Habibulla fellelkesülten.

A barátok még sokáig beszélgettek. Már éjszaka volt, mikor Badzsi bezárta a kaput Habibulla után.

Badzsi nem tudott elaludni. Elképzelte, hogy ott áll a nagy, kivilágított teremben a falnál, látja a magashomlokú, csillogószemű, szép férfit és hallja dallamos, zenélő hangját.

Miért zengett a fülében ez a hang a késő, téli éjszakán, amikor köröskörül mindenki aludt: a bácsi, a feleségei és az egész ódon Vár? Miért?

Az orosz könyv

Habibullában napról napra erősbödik a kívánság, hogy megnősüljön: nehéz a magafajta embernek, az ő korában, asszony nélkül élnie, meg aztán szeretné, ha fia születnék, nemzetségének folytatója.

Az ám, de kit vegyen feleségül? Talán ezt a műveletlen, ostoba Fatmát? Dehát akadhat különbre? Igen kevés kivétellel valamennyien ilyenek s a ritka kivételek éppen azokban a körökben találhatók, amelyek az ő számára elérhetetlenek s az ő anyagi helyzetében semmi reménye, hogy onnan kaphat feleséget. Orosz nőt vegyen el? Bár meg kell adni, hogy szépek a rózsásarcú orosz nők, nagyon szépek! De ha orosz nőt venne el, akkor végeszakadna az ősi nemzetségnek. Habibulla gondolatai visszatérnek Fatmához. A lánynak persze van egy nagy előnye: a gazdag apa. De szörnyű, hogy milyen tudatlan! Habibullának hirtelen ötlete támad: mi lenne, ha rávenné Samszit, hogy tanítassa leányát? Két-három év alatt valami csak ragadna Fatmára és utóvégre egy azerbajdzsáni nőnek nem szükséges olyan nagyon sok tudományt elsajátítania.

Habibulla megjelenik Samszinál.

A kis udvarban elhalad Fatma mellett és a szokottnál nyájasabban mosolyog rá. Fatma siet eldicsekedni ezzel Badzsinak.

— Úgy vettem észre, tetszem a mi Habibullánknak! — suttogja izgatottan. — Ő is tetszik nekem, mindjárt meglátszik rajta, hogy nem holmi közönséges ember, hanem bég.

— Szép kis bég. Rongyos a ruhája! — nevet Badzsi.

Fatma felfortyan:

— Rongyos vagy magad! Csak az irigység beszél belőled!

— No, csak nézd meg a kabátujját!

— Eszembe sincs megnézni... — A vendégfogadó szobából hallatszó hangok hallatára Fatma változtat magatartásán. — Gyere,

inkább nézzünk be az ajtó felső üvegén és hallgassuk meg, miről beszélnek odabenn. Húzd ide azt a ládát... úgy!

Mindketten felállnak a ládára, bekandikálnak a felső üvegen és hallgatóznak...

Csakugyan, miről beszél Samszi és Habibulla a vendégfogadószobában, teázás közben?

— Semmi baj nem fog származni abból, ha a leányka egy-két évig iskolába jár — mondja Habibulla.

— Dehát nem tiltja ezt nekünk a Korán? — veti ellen Samszi megütközve. — Hisz csak ez az újfajta modern népség adja leányait orosz iskolákba!

— Ugyan, Samszi! — felel Habibulla elnézően mosolyogva. — Egészen elmaradsz a világtól. Így csak a pallérozatlan mullák tanítják a felvilágosulatlan népet. — Ezekkel a szavakkal Habibulla Abdul-Fatahra céloz. — Vedd például a kaukázusontúli muftit, a siiták atyját, őt csak eléggé tiszteled tán? No látod, mindkét leánya az orosz női tanintézetben végzett. Az idősebbik egy vezérkari tábornokhoz ment nőül, a másik egy georgiai lovasezred parancsnokához. A mufti leányai a legműveltebb muzulmán nők közé tartoznak. Márpedig a mufti nem, mint te mondtad, az „újfajta modern" nemzedék tagja. Kilencven éves, még az orosz-török háború idején mint tolmács működött Mihail Nyikolajevics nagyherceg mellett.

Habibullával nehéz vitatkozni. Samszi mégis megpróbálkozik ellenvetést tenni:

— Természetesen kellemes dolog, ha az embernek tábornok, vagy ezredparancsnok a veje — feltéve persze, hogy muzulmánok — de én attól tartok, hogy leányaink, ha orosz iskolába járnak, megfeledkeznek a szent sariatról.

— Dehogy feledkeznek meg! — mondja Habibulla meggyőződéssel. — Néhány év előtt a tifliszi Szent Anna orosz női tanintézetben maga a cár kaukázusi helytartója: Voroncov Daskov gróf, saját költségén egy kis mecsetet építtetett a muzulmán leányoknak, meg egy tantermet a sariat oktatása céljára. A bakui előkelő muzulmánok ajándékot is küldtek nekik — a Koránt, csodaszép szattyánbőrkötésben. Csak láttad volna, micsoda szőnyegeket adományoztak ennek az intézetnek a legtekintélyesebb kaukázusi muzulmánok, akiknek leányai ott folytatják tanulmányaikat! Te igazán méltányolni tudnád ezeknek a szőnyegeknek értékét! És milyen közönség jelent meg a női mecset ünnepélyes megnyitásán! Ott volt maga Voroncova-Daskova grófné, Csavcsavadze hercegnő, Rausch von Traubenberg báró, a tifliszi kormányzó...

Samszi döbbenten hallgatja.

— És te hogy kerültél oda? — kérdezi hitetlenkedve.

— Engem a lap szerkesztősége küldött az ünnepségre — feleli Habibulla s ezzel a bűvös jelenségek világából visszatér a hétköznapok világába.

Habibulla nyilvánvalóan igazat beszél. De Samszi óvatosabb, semhogy máris hajlandónak mutatkozzék Habibulla váratlan tanácsát megfogadni.

Csakhogy Habibulla érvei olyan meggyőzőek, az előkelő világról festett képei olyan csábítóak! A szőnyegkereskedő már látja leányát hercegnők és grófnők társaságában. Végül pedig az iskolában ott lesz a kis mecset, ahol a leánykákat mulla fogja tanítani a Koránra, szattyánbőrkötésű könyvből.

— Ilyen iskolába odaadnám Fatmát! — kiáltja Samszi.

Fatma az ajtó mögött oldalba böki Badzsit:

— Rólam beszélnek, hallod?

Mindketten feszülten hallgatóznak.

— Ó, nem! — hallják Habibulla halk hangját. — Én csak példaképpen említettem neked ezt az iskolát — hisz oda csak tekintélyes, előkelő emberek leányait veszik fel.

Badzsi elégedett: úgy kell neki, ennek a kérkedő fruskának!

De most újra hallják a halk hangot:

— Kereskedők lányai számára van a városban másik iskola, oda beadhatod Fatmát.

Fatma most megint diadalmaskodik.

— Apám iskolába fog adni! — mondja. — Igazi előkelő kisasszony leszek!

— Nem fog iskolába adni! — hurrogja le Badzsi.

— No majd meglátjuk, hogy fogsz bőgni, mikor meglátsz engem, könyvvel a kezemben, te pedig a söprűvel szaladgálsz a szobákban, vagy a kosárral a piacon!

Badzsinak fejébe száll a vér: Fatma könyvvel fog járni, iskoláslány lesz, ő meg...

— Neked még csak ezután vesznek könyvet, de nekem már van is! — mondja Badzsi kihívóan.

— Hazudsz! — feleli Fatma és megvetően elbiggyeszti ajkát.

— Dögöljek meg, ha hazudtam! — kiáltja Badzsi.

— Akkor mutasd meg — ajánlja Fatma.

Valami azt súgja Badzsinak: nem szabad, nem szabad megmutatni a könyvet. De Fatma olyan megvető, olyan sértő tekintettel néz rá, hogy az óvatosság félénk hangja elhallgat a lelkében. Badzsi leugrik a ládáról, elszalad. Fatma még körül sem nézett, Badzsi már ott áll előtte, kezében a könyvvel.

— Lám, lám! Nyisd ki! — mondja Fatma meglepetten.

Badzsi kinyitja.

— Add csak ide! — Fatma kinyujtja kezét, még mindig nem hisz a szemének.

Valami azt súgja Badzsinak: nem szabad, nem szabad Fatma kezébe adni a könyvet! De ahhoz, hogy élvezhesse diadalát, okvetlenül oda kell adnia. Fatma, hosszú orrát a nyitott könyvbe dugva, nézegeti a betűket. Írni-olvasni nem tud, de a cégtáblákon látott egyszerűrajzú orosz betűket meg tudja különböztetni Samszi könyvtárának két-három darabjában és a Koránban látott kacskaringós arab jelektől.

— Ez orosz könyv! — üvölt fel hirtelen és lecsapja a földre, mintha kígyó csípte volna meg.

Aztán eszébe jut valami és felveszi a földről: meg kell mutatnia apjának, hogy tisztázódjék, honnan jutott hozzá ez a feketevárosi — tán csak nem lopta valahol? Fatma egy mozdulatot tesz: keblébe akarja rejteni a könyvet.

Azt már nem! Badzsi szempillantás alatt kikapja Fatma kezéből a becses emléket és kiszalad a szobából.

— Orosz könyv! — visít Fatma torkaszakadtából. — Orosz könyv!

A lármára elősiet Samszi.

— Itt, ebben a szobában egy orosz könyv volt Badzsinál! — sipítja Fatma izgalomtól lihegve.

Samszi behívja Badzsit.

— Hol a könyv? — kérdezi szigorúan.

Badzsi álmélkodó arcából kiolvassa a választ. Behívja Ana-hanumot.

— Nem láttál itt egy orosz könyvet?

Most Ana-hanum arcán jelenik meg az álmélkodó kifejezés: honnan volna az ő házukban orosz könyv? Úgy látszik, a gazda öreg napjaira megbolondult!

Samszi behívja fiatalabbik feleségét.

Kiderül, hogy az se látott semmiféle orosz könyvet.

Samszi elmosolyodik. Tiszta sor: Fatma nincs eszénél — tizenhárom éves a lány, buzog a vére.

— Bolond ez — mondja, homloka előtt forgatva ujját.

Badzsi és Rugia tekintete találkozik. Badzsi arcán alig észrevehető mosoly suhan át, amely viszonzásra talál Rugia kerek arcán. Ana-hanum elfogja pillantásukat: itt valami nincs rendjén! Fatma szeméből patakzik a könny: most persze apja nem fogja iskolába adni...

Ettől a perctől fogva Fatma ellensége Badzsinak. Úgy látszik, ezen a világon nincs hely mindkettőjük számára.

Ana-hanum természetesen leánya pártján van.

Gondosan feltett kérdések útján meggyőződik róla, hogy Fatma

csakugyan látott Badzsinál egy orosz könyvet. De ha így van... A konok kolduscsemete bizonyára nem dobja el azt a könyvet, tehát türelmesnek kell lenni, észrevétlenül figyelni kell őt, végül tettenérni. És akkor majd megtáncoltatják ezt a feketevárosit!

De Badzsi óvatos. Még gondolni sem mer a könyvre, hátha kitalálják, mire gondol?

Csakhogy Ana-hanum sem olyan ostoba; az a terve, hogy elaltatja Badzsi éberségét. A konyhában mindgyakrabban juttat neki egy-egy darabka édességet, beszünteti a nyakonvágásokat, csaknem teljesen elmaradnak a szitkok, átkozódások. Ana-hanum időnként meg is dicséri Badzsit és „kedveskének" szólítja. Sok zsák ravaszsággal kell rendelkezniök az asszonyoknak, hogy elérjék, amit akarnak!

„Bizonyára megfeledkeztek már a dologról" — gondolja magában Badzsi.

De azért sok időbe telik, míg rászánja magát, hogy előveszi a könyvet rejtekhelyéről.

Egyszer, amikor a ház népe ebédutáni álmát aludta, Badzsi elővette könyvét a táskából, ágyára ült és vagy századszor végignézte a képeket... Itt egy katonát visznek láncraverve... Itt a katona megöleli az asszonyt... Itt a katona a vízbe veti magát, az asszony pedig a parton felemeli a kezét és sír...

— No végre, rajtakaptalak! — hallja hirtelen Fatma diadalmas hangját, és alig marad annyi ideje, hogy a könyvet visszategye a táskába, Fatma odaugrik és maga alá gyűri a táskát. — Anya! Apám! Gyorsan jöjjetek ide! Megint nála van az orosz könyv! — visítja.

Mintha az ebédutáni alvás meg se kezdődött volna, a háziak minden irányból odafutnak a tetthelyre, az üveges folyosóra, ahol Badzsi és Fatma egymásba kapaszkodva henteregnek a földön. Még Bala is előtotyog, alig sikerül utólérnie anyját.

— Ide azzal a könyvvel! — parancsolja Samszi.

Badzsi nem adja ki kezéből a táskát.

— Nincs nekem semilyen könyvem! — feleli.

— Ott van nála, a táskában! — üvölti Fatma.

Samszi hangja egyre szigorúbb:

— Azt mondtam, add ide a könyvet!

— Nincs nekem semilyen könyvem — mondja Badzsi dacosan és lihegve.

Samszi a táskába rúg. Badzsi csak annál erősebben szorítja a melléhez és ugyanakkor igyekszik kiszabadítani magát Fatma öleléséből.

Samszi másodszor is belerúg. Az erős rúgás Badzsi kezét éri; a

kislány úgy érzi, mintha leszakították volna a kezét. A táska leesik, kinyílik, a könyv a padlóra hull.

— No, mit mondtam? — kiáltja Fatma diadalmasan, ugyanakkor azonban karjai tovább is szorosan kulcsolódnak Badzsi köré.

Samszi nehézkesen lehajol a könyvért.

— Ne nyúlj hozzá! — kiáltja Badzsi vadul. Szája remeg, szemében düh lángol. Samszi félúton tétován megáll. De érzi, hogy egész házanépe őt figyeli, hát felemeli a könyvet: a családfő tekintélye mindennél fontosabb.

Abban a pillanatban Badzsi kisiklik Fatma karjaiból és Samszira veti magát. De az erős férfikézből nem sikerül kitépnie a könyvet. Dühében beleharap Samszi ujjába. Az felordít, leejti a könyvet és ököllel csap Badzsi arcába, aki most, nem törődve fájdalmával felkapja a földről féltett kincsét, elmenekül Anahanum és Fatma elől, lerohan a lépcsőn az udvarba, onnan a pincébe és magára zárja az ajtót.

Valamennyien utánaszaladnak az udvarba. Leghátul Bala totyog. A felnőttek: Samszi, Ana-hanum és Fatma, mindhárman ököllel döngetik a pinceajtót, szitkokkal halmozzák el Badzsit, fenyegetik. Csak Rugia megy vissza szobájába és rosszalóan csóválja fejét.

Badzsi csak áll a gyapjúbálákkal zsúfolt, sötét pince közepén, melléhez szorítja könyvét és nem felel; ordítsanak, ahogy nekik tetszik, pukkadjanak meg dühükben — ő nem felel! A durva ökölcsapástól felhasadt ajkából ömlik a vér. Szíve zakatol.

Samszi köveket hoz be az utcáról, azokat vágja neki az ajtónak, amilyen erősen csak tudja, Az ajtó reng, Badzsit fojtogató porfelhő veszi körül — de ő mégis hallgat. Végül Samszi észreténr: mi értelme összetörni az ajtót; jobb módszer a kiéheztetés, valamikor majdcsak előmászik odvából az az átkozott lány!

— Nem akarsz minket beereszteni, no jó; mi meg nem eresztünk ki téged. Majd meglátjuk, ki az erősebb! — mondja és becsattantja a pinceajtó külső reteszét. — Ha itt kell gunnyasztanod reggelig, majd meggondolod magad! — és sanda pillantást vetve Rugia ablaka felé, hozzáteszi: — Csak merészelje valaki kinyitni az ajtót!

Badzsi sokáig ül bezárva, magányosan. Egyszerre csak gyönge kopogtatást hall. Összerezzen.

— Ki az?

Senki sem felel. Egy perc mulva a kopogás megismétlődik. Azután még néhányszor. Badzsi elhatározza, hogy kinéz a pinceajtó felső részébe vágott parányi, háromszögletű ablakon. Ki az ördög az! Bala volt: kis pálcával a kezében szaladgál körben az udvaron és valahányszor a pinceajtó előtt haladt el, min-

dig bekopog a pálcával: ma mindenki döngette ezt az ajtót, csak neki ne volna szabad?

Ezen az estén Badzsi helyett Fatma zárja be a kaput. Aztán a pincéhez megy és kárörvendőn kiált be:

— No, olvasod az orosz könyvet?

Badzsi konokul hallgat.

Az égen már világít a telihold korongja. Badzsi látja a kis háromszögletű ablakon át. Aztán a hold eltűnik a felhők mögé, a pincében teljes a sötétség, egerek kaparásznak benne. Badzsi fél, nem tud elaludni. Éjféltájban megint lárma hallatszik a házból: Rugia titokban valami ennivalót akart levinni Badzsinak, de Ana-Hanumba ütközött. Az felébresztette férjét. No, most a fiatalabbik feleség is megkapja a magáét...

Badzsi elcsigázottan, összetörten fogadja a napfelkeltét.

A muftik, a gazdagok leányainak — olyanoknak, mint amilyeneket az Iszmailie-ban látott — sőt talán még Fatmának is, joguk van könyveket olvasni, pedig muzulmánok. De neki, Badzsinak, nincs meg ez a joga. Úgy látszik, a muzulmánoknál kétféle törvény van: az egyik azokra, a másik őrá vonatkozóan érvényes.

Mióta ebbe a házba került, most először ébredt tudatára, hogy neki itt rossz dolga van, hogy ő itt idegen, ellenségek veszik körül, és szeméből keserű könnyek patakzottak, oly keserűek, mint élete.

Tenyerével kisimítgatta a könyv összegyűrt, könnyáztatta, vérfoltos lapjait. A pince gyér világosságában nézegette az ismerős képeket, az érthetetlen sorokat és igyekezett kitalálni jelentésüket.

Mit rejtenek magukban? Milyen ismeretlen vonzóerő van bennük és mit ígérnek?

Badzsi nem talált választ ezekre a kérdésekre.

De annyi bizonyos, hogy valami különös erő él bennük, ha Szasa, elválásukkor, barátsága jeléül ezt a könyvet ajándékozta neki; ha láttára felüvöltenek ellenségei, mintha kígyó csípte volna meg őket; ha egy tekintélyes kereskedő, meg a lánya verekszik miatta egy kis szolgálóval; ha ő maga, Badzsi, ennek az ismeretlen erőnek hatása alatt, keserves könnyeit és vérét hullatta érte.

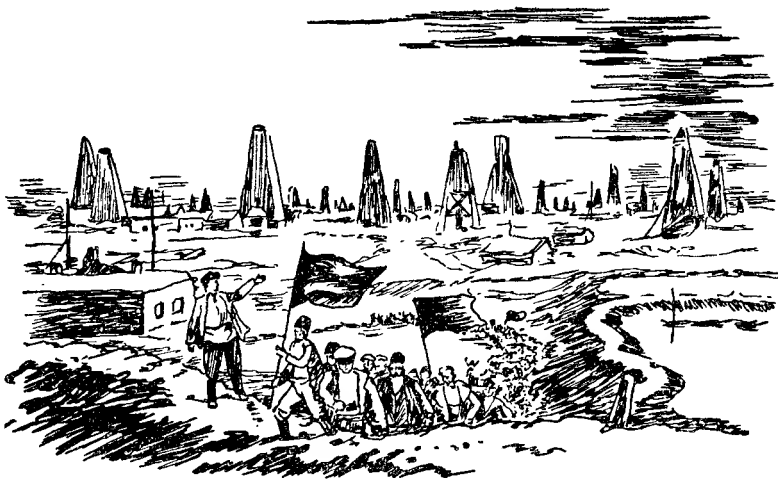

HARMADIK RÉSZ

A CÁR NINCS TÖBBÉ

Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz

Tavasszal Samszi egy napon a szokottnál később tért haza üzletéből. Szótlanul fogyasztotta el vacsoráját, aztán kijelentette háznépe előtt:

— Az orosz cár nincs többé!

A nők felsóhajtottak, sopánkodva csettintettek nyelvükkel, nem tudták, jó-e ez a hír vagy rossz, nem tudták, mikép viselkedjenek.

Badzsi elgondolkozott: az orosz cár, akinek az egészségére pálinkát kellett innia, aki miatt arcul ütötték, nincs többé? Hirtelen felderült: úgy kell neki!

Fatma úgy látta, hogy apja elégedetlen, s mivel kedvében akart járni, pityeregni kezdett.

— Mit bőgsz, ostoba? Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz! — mondta Samszi.

Fatma könnyei azonnal felszáradtak.

— Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz! — csicseregték a nők valamennyien egyszerre.

— Nekem is, bácsi? — merészkedett megkérdezni Badzsi. Két hónap óta, az orosz könyv-história óta, most szólt hozzá először.

Samszinak eszébe jutott megharapott ujja... Hálátlan lány! Gonosz teremtés!... De a családfő ezen a napon nagyon is izgatott volt, úgyhogy nem olyan választ adott, amilyet, véleménye szerint, Badzsi megérdemelt volna.

— Neked is — dörmögte nagylelkűen.

Badzsi felvidultan csapta össze tenyerét.

— Üresfejűek vagytok ti, fehércselédek, nem érttek semmit! — jegyezte meg Samszi gondterhelten: már megbánta, hogy olyan elhamarkodottan közölte az újságot az asszonyokkal. Még elhiresztelik mindenfelé, aztán egyszerre csak kiderül, hogy a cár megmaradt a trónján, haja szála se görbült meg — és kész a baj; viszont ha csakugyan elűzték a cárt, ki tudja, előnyös lesz-e a változás?...

Néhány nap mulva nyilvánosságra jutott, hogy a kormányzósági kádi az Iszmailie-ban tartott gyűlésen kijelentette: az új petrográdi kormány a lehető legjobban megfelel az iszlám szellemének. Samszi eleinte csodálkozott: hisz a kádi még csak nemrégen hő fohászokat intézett Allahhoz, hogy hosszú életet és egészséget adjon a cárnak. De ezen a dolgon fölösleges volt különösebben töprengenie: a tények beszéltek magukért — a cár nincs többé. Ám itt van az Ideiglenes Kormány és az élő kutya tudvalevően erősebb a döglött oroszlánnál. Allah adjon hosszú életet és egészséget a nagyrabecsült Ideiglenes Kormánynak!

Ugyanekkor a városban kiáltványok jelentek meg. Felszólították az azerbajdzsániakat, hogy ismerjék el és támogassák az Ideiglenes Kormányt, amely az ő számukra a legjobb. Ezt a kiáltványt aláírták a dúsgazdag emberek: hadzsi Zejnal-Abdil Tagijev, Musza Nagijev és mások, akiknek nevét Samszi áhítattal ejtette ki: aláírták előkelő és művelt emberek: bégek, kánok, katonatisztek, orvosok, jogászok, mérnökök; lelkipásztorok: a kaukázusontúli Seik-ül-iszlám, a szunniták atyja, és a kaukázusontúli mufti, a siiták atyja. Ezt a kiáltványt olyan emberek írták alá, akiket Samszi ugyan nem ismert személyesen, de akiknek neve igen sokat jelentett a hithű muzulmán szíveknek, röviden szólva: bizalmat érdemlő emberek. Az is a dolog mellett szólt, hogy ezeket a kiáltványokat nem valahol messze, Petrográdban írták alá ismeretlen férfiak, hanem itt, helybeli, ismert és gazdag emberek, akiket, Samszi véleménye szerint nem lehetett megvesztegetni, mert nekik maguknak is elég pénzük volt ahhoz,

hogy — ha sor kerül rá — megvesztegethessenek bárkit, akit akarnak.

„Allah adjon hosszú életet a nagyrabecsült Ideiglenes Kormánynak!" — ismételte Samszi az emberek előtt, a kádit követve.

De mikor négyszemközt maradt Abdul-Fatahhal, mégis megkérdezte tőle, tulajdonképpen mi az az Ideiglenes Kormány.

Abdul-Fatah köhintett egyet.

— Ezelőtt az orosz cár uralkodott, azt tudod, Samszi. Egyedül ő kormányozta az országot. Most meg a különböző pártok vezérei fogják kormányozni. Nohát: ez az Ideiglenes Kormány.

— De azt magyarázd meg, kérlek, miért imádkozik a mi kádink az ilyen kormányért? — kérdezte Samszi óvatosan. — Vajjon helyesli-e a Korán, ha a kormányzás munkáját a pártok vezérei végzik, nempedig a cár, akit maga isten állított az ország élére?

— A legnagyobb mértékben helyesli! — felelte Abdul-Fatah. — Erre bizonyíték is van. Valamikor régen az egyik háborúban nagy veszély fenyegette a muzulmánokat, úgyhogy a próféta már hajlandó lett volna békét kötni az ellenséggel; de előbb tanácskozott a pártok vezéreivel s azoknak az volt a véleményük, hogy folytatni kell a háborút. Követte tanácsukat, s a muzulmánok győzelmet arattak. Lám, ilyen nagyra becsülte a próféta a pártok vezéreit!

„Jámbor és nagyeszű ember ez az Abdul-Fatah, mindig tudja alkalmazni a Korán szavait az életre!" — gondolta Samszi elragadtatva.

Nem tudta, hogy a kormányzósági kádi nyomban az Ideiglenes Kormány megalakulása után kiadta a rendeletet valamennyi kádinak és a város mulláinak, hogy az egyházközségükhöz tartozó mecsetekben részletesen ismertessék az Ideiglenes Kormány politikáját és hangoztassák, hogy ez a kormány az egyedüli, amely a muzulmánok szempontjából kívánatos.

Azt sem tudta, hogy Abdul-Fatah, a kormányzósági kádi utasítására, két más mullával együtt megszerkesztette az Ideiglenes Kormányért mondandó új imát.

Az Abdul-Fatahhal való beszélgetés után Samszi kételyei eloszlottak. Az Ideiglenes Kormány legodaadóbb híve lett s a mecsetben ugyanolyan buzgón mondta az új imát az új kormányért, mint azelőtt a régebbi imát a cárért és a cári családért.

Habibulla megerősítette Samszit ebben az új állásfoglalásában. Ő maga egész napokat töltött az Iszmailie-ban. A cárizmus megdöntése után egész másképpen folyt itt az élet: csak úgy nyüzsögtek a házban a legkülönbözőbb színezetű és árnyalatú azerbajdzsáni pártok, ligák, szervezetek bizottságai. A „teadélutánok"

békés csésze- és kanálcsörrenései, az éttermi zenekar édes dallamai helyett most a vitázók tüzes szavai, helyeslő tapsok, olykor pedig dühös, felháborodott füttyök hangzottak.

És az Iszmailie életében beállott változásoknak megfelelően változott meg az a szerep is, amelyet Habibulla ott régebben betöltött. Habibulla már nem sürgölődött a „teadélutánok" minden jóval megrakott asztalkái között, a gazdagok kegyeit hajhászva, abban a reményben, hogy mint szerény közvetítő, megkereshet vagy tíz rubelt. Gomblyukában vörös szalaggal, kezében iratcsomóval szaladgált a nagy Iszmailie-épület egyik szobájából a másikba, vitákat és gyűléseket rendezett, brosúrákat osztogatott, vagy befészkelte magát valamelyik kényelmes sarokba és cikket írt az ujságnak. A helyzet úgy alakult, hogy egyszerre csak nyakig volt a munkában.

Legszívesebben abba a szobába járt, amelyet a burzsoá-földbirtokos „musszavat"-párt tagjai választottak ki maguknak.

Mi vonzotta ebbe a szobába?

Itt nemcsak a legtekintélyesebb olajmágnások, dúsgazdag háztulajdonosok, vagyonos ékszerészek, hajótulajdonosok fordultak meg, akik előtt Habibulla ugyan alázatosan hajlongott, de akiket lelke mélyén lenézett, mint megtollasodott felkapaszkodottakat és bárdolatlan fickókat. Jártak ide művelt emberek is, mérnökök, orvosok, ügyvédek — ezek legtöbbje nagybirtokos bég- és káncsaládokból származott, amelyeknek a keleti tartományokban, a Kaukázuson túl, főkép Jeliszavetpolban voltak birtokai. A mérnököket földesúr-voltuk nem akadályozta abban, hogy a bakui olajipari cégeknél műszaki vezetőállásokat töltsenek be, a többieket sem abban, hogy nagyszabású orvosi, illetve ügyvédi gyakorlatot folytassanak. Egyszóval ide olyan emberek jártak, akiket Habibulla az ő népe legkiválóbbjainak tartott.

Habibulla tudatában volt annak, hogy milyen kopott a kabátja, de ezekkel az emberekkel mégis jobban érezte magát, mint a dúsgazdagokkal, a nagykereskedőkkel, kalmárokkal, nem is beszélve az egyszerű népről, a munkásokról — akikkel, őszintén szólva nem is igen érintkezett — vagy a parasztokról — azokat még mindig gyűlölte és félt tőlük. Úgy érezte, hogy ezeket az embereket érti meg igazán, ezeket az európai öltözékű, keményítettgallérú, borotvált férfiakat. Most ő is ugyanilyen volna, ha Bahram béggel nem történik az a bizonyos szerencsétlenség. De, bár keshedt a kabátja, ő ezeknek hús a húsukból, vér a vérükből.

Mindezek az emberek hatalmas erőt éreztek magukban ezen a tavaszon. Az ostoba cár, aki még őket is — szerintük a Kaukázusontúl szine-virágát — korlátozta, ma nincs többé. A cárizmus

megdöntése egybeesett a nagy tavaszi ünneppel — a novruz bajrámmal, vagyis az újévvel. Örömmel hasonlították magukat téliidőben megfagyott ágú fához, mely most majd virágba borul. Úgy gondolták: a tavaszi nap nekik árasztja melegét.

Hát hogyne vonzódott volna hozzájuk Habibulla — ő, a pusztító viharban megroppant, de fájáról le nem szakított, gyönge ág!...

— Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz! — hangzott mindenfelől és Badzsi a többiek nyomán egyre ismételgette magában a reménység e szavait.

Badzsi könnyen hitt a szerencse hírnökeiben, a jó előjelekben. Milyen gyakran, milyen keserű szemrehányásokat tett magának ezért később, felnőtt korában!

Most azonban felhőtlen volt a tavaszi ég, a napok melegebbek lettek, a városi kert csenevész fácskái virágba borultak. Semmi sem jelezte a vihart.

Vendégségben Junusznál

Úgy látszott, közeleg az idő, mikor a remények megvalósulnak.

Samszi házában egy márciusi napon váratlanul megjelent Junusz. Az unokaöccs és a nagybácsi szerencsét kívántak egymásnak a cárizmus megdöntése alkalmából és összeölelkeztek. Közben a bácsi undorodva szimatolgatta az öccse ruhájából áradó kőolajszagot.

Junusz megkérte Samszit, hogy engedje el hozzá Badzsit estig vendégségbe; Samszi, akit az utóbbi napok eseményei jókedvre hangoltak és titokban hálás is volt unokaöccsének, amiért az nem él vissza vendégszeretetével, teljesítette kérését. No, jól van, töltsenek együtt egy napot, utóvégre testvérek.

Badzsi ujjongott: egy teljes napra elmegy a házból, egy álló napot együtt tölthet bátyjával!

Mikor az ipartelepi vonat elindult, Badzsi ijedten fogózott meg az ülésben. De aztán mindjárt megértette, hogy nem fenyegeti semmiféle veszedelem.

Ült a bátyja mellett, nézte az ablakon át, hogyan tűnnek el az utolsó városi házak, az előváros kis nyaralói, hogyan suhannak tova a távírópóznák. Junusz néha egy-egy szót váltott a velük együtt utazó munkásokkal. Badzsi hallgatta őket, de nem értette, miről beszélgetnek. Aztán az ablak mögött olajfúró-tornyok bukkantak fel. Hatalmas Allah! Milyen sok torony volt itt; több, mint gyárkémény a Fekete városban!

Az állomásról a testvérek egy mészárszékbe mentek.

— Elég puha lesz ez? — kérdezte Junusz és gondterhelten tapogatta a bárányhúst.

— Mint a sah feleségének dunyhája! — mosolygott fölényesen a mészáros és szeme sarkából Badzsira pillantva, levágott egy darabot.

Az a ház, melyben Junusz lakott, nem tetszett Badzsinak. Alacsony és piszkos volt, semmivel sem különb, mint a feketevárosi „szálloda". Különösen sivárnak látta a nőtlen munkások számára épült szállás belsejét: sehol egy tükör, sehol egy kis szőnyeg, a mennyezet meg füstös.

Junusz az udvarban sokáig vesződött: egy kis parázstűzhelyen saslikot készített.

Badzsi valamivel távolabb állva figyelte, milyen ügyetlenül húzza nyársra a kis darab birkahúst. Látszik, hogy bátyja ritkán jár a mészárszékbe.

„Nem jó ez — gondolta később Badzsi, miközben erőlködve rágta a szálas, rostos húst. A piláf sem ízlett neki. — Kevés benne a zsír — állapította meg magában. — Össze sem hasonlítható azzal a piláffal, amilyet Ana-hanum készít!"

Az ebéd sok időt vett igénybe. Alighogy megitták teájukat, már leszállt az alkony. Szirénabúgás hallatszott.

— Sietnünk kell — mondta Junusz.

Elindultak az állomásra. Badzsi szándékosan késlekedett. Ahhoz ugyan nem volt kedve, hogy a bátyjánál maradjon — Junusz szűkösen él — de ahhoz még kevesebb kedvet érzett, hogy Ana-hanum kiabálását és zsörtölődését hallgassa.

Nem messze az állomástól egy idősebb munkással találkoztak.

— Ne siessetek — mondta — a vonat már elment.

— Van még egy. Az utolsó, az éjszakai — felelte Junusz.

— Azt a járatot megszüntették. Azt mondják, a munkásembernek nem kell éjszaka a városba utazgatnia.

— Hát ugyan mikor utazzék?... Nappal mindenki dolgozik.

— Vannak, akik azt tartják, hogy a magunkfajtának egyáltalában nem kell a városba utazgatnia — mondta a munkás keserű mosollyal és folytatta útját.

A testvérek néhány pillanatig egyhelyben topogtak, aztán visszafordultak a telepre. A szálláson homályos mécs égett. Sokan már aludtak. Junusz a maga ágyába fektette húgát, úgy, hogy senki sem vette észre, ő pedig leült a küszöbre.

Az égen milliónyi csillag ragyogott. Junusz hallgatta az alvó Badzsi lélekzését, sokáig nézte a csillagokat, végre elszunnyadt. Arra riadt fel, hogy valaki hirtelen meglökte a vállát. Kinyitotta szemét és látta, hogy a telep intézője áll előtte.

— Mi az, tán nem ismered a szabályt? — kérdezte az intéző, fejével az alvó Badzsi felé bökve.

— A húgom! — felelte Junusz.

— Mindenki a húgotok! — nevetett gúnyosan az intéző és ujjával a falra szögezett kis táblára mutatott.

Junusz oda sem fordította a fejét, úgyis tudta a feltűnő helyre kiakasztott szabályzat szövegét: „Este tíz óra után rokonoknak és ismerősöknek szigorúan tilos a szálláson tartózkodniuk. Intézőség."

— Ez a testvérhúgom. Árva — mondta Junusz elkomorulva. — Lekéste a vonatot, nincs hova mennie.

— Ez itt nem éjjeli menedékhely, nem karavánszeráj! — felelte szárazon az intéző. — El kell mennie.

— Már csak ne kergesd el azt a kislányt! — hallatszott egy hang valamelyik sarokból. — Száz évben egyszer történik, hogy valakit meglátogat a testvérhuga!

A helyiségben félhomály volt, de az intéző a hangjáról megismerte a beszélőt: már megint ez a Ragim lármázik!

— Nem én vagyok a gazda — mondta az intéző vállat vonva. — Csakhogy te megjárhatod, Junusz: ha neszét veszik a dolognak, elbocsátanak az ipartelep szabályainak megszegéséért. Remélem, ismered Kull mérnököt?

Junusz hallgatott. Már hogyne ismerné az ipartelep mérnökét!

A munkások szemében nagyon furcsának látszott ez a Kull mérnök. Minden olyan határozatlan volt rajta: se magas, se alacsony, se kövér, se sovány, se jó, se rossz. Se hús, se hal! Milyen nemzetiségű lehetett? Az is bizonytalan. Talán német, talán angol, vagy dán. Oroszul helyesen beszélt, bár kissé idegenes kiejtéssel.

Kull mérnöknek csak egy határozott tulajdonsága volt: az iszákosság.

A munkások között az a hír járt róla, hogy fiatalkorában Amerikában élt és a „Standard Oil" olajipartelepén dolgozott. Figyelemreméltó szakképzettséggel rendelkezett, nem volt minden tehetség híján és mint mérnök sokra vitte pályáján, de ittas állapotában egész sor súlyos hibát követett el, úgyhogy elbocsátották, rossz hírbe keveredett és sehol sem talált megfelelő állást.

Akkor Kull Oroszországba, Bakuba ment szerencsét próbálni és elhelyezkedett a „Nobel Fivérek"-cég olajipari vállalatánál. De az orosz vodka még a whiskynél is jobban ízlett neki és idővel egyre gyakrabban találták az olajtócsákban és árkokban henteregve. Kénytelen volt kilépni a „Nobel Fivérek"-cégtől és szerényebb állást keresni. Ilyen kis állásra akadt az „Apseron"-on, ahol háromszorta kevesebb fizetést kapott, mint régebben, de ahol a szabályok nem voltak olyan szigorúak, mint a finnyás, előkelő német-svéd „Nobel Fivérek"-cégnél.

Amerika, a „Standard Oil" nagyon szigorúan járt el Kull mérnökkel, ugyancsak szigorúan járt el vele szemben a „Nobel Fivérek"-cég is, de ő lelke mélyén nem neheztelt rájuk. Igaz, hogy sikereket nem ért el, ami természetesen nem nagy öröm — gondolta Kull — de ezért nem okolta sem Amerikát, sem a „Standard Oil"-t, sem a finnyáskodó „Nobel Fivérek"-et. Hisz ez a világ sora: az egyiknek sikerül, a másik kudarcot vall. Olyan az élet, mint a kártyajárás: „Ma neked, holnap nekem!" — ahogyan egy szép orosz operában éneklik. Hát persze az „Apseron" nem „Nobel Fivérek", de ez ellen nincs mit tenni: utóvégre dolgozni itt is lehet, főképpen pedig — ihatik az ember, amennyi belefér.

A munkások Kullról alkotott véleményét bizonyos kettősség jellemezte. Egyfelől nem mondhattak róla semmi különös rosszat — sosem engedte meg magának, hogy kiabáljon rájuk, még kevésbbé azt, hogy valamelyiküket megüsse, mint egyes mérnökök mindaddig bizony megtették — és sosem veszekedett ok nélkül. Másfelől azonban nagyon bosszantotta őket, hogy a mérnök ugyanakkor „szigorúan a törvény szerint" és az irodában feltűnő helyen kiakasztott „Szabályzat"-nak megfelelően járt el, ezek a törvények és szabályok pedig változatlanul a munkások ellen irányultak s a telep tulajdonosainak érdekeit szolgálták. Az a kilátás, hogy esetleg az „Apseron"-ról is el kell mennie és újra nekiláthat az álláskeresésnek, nyilvánvalóan nem nagyon csábította. Éppen ezért Kull mérnök soha, senkinek nem nézett el semmit, semmiféle engedményre nem volt hajlandó...

Az intéző tehát nagyon jól tudta, miért hivatkozott rá.

— Rossz sorunk van nekünk, nőtleneknek, itt ezen a szálláson. Az parancsolgat nekünk, aki akar! — hallatszott ismét Ragim hangja.

— Örülj, hogy van hol töltened az éjszakát s nem a szabad ég alatt, vagy valami barlangban kell aludnod, mint a mieinknek az Arakszon túl! — szólt rá egy idősebb Argyebilbe valósi kanalazómunkás, Junusz ágyszomszédja. Dél-Azerbajdzsánból jött ide munkát keresni és hálát adott istennek, hogy az intéző — persze, kiadós lakoma ellenében — helyet szerzett neki, ezen a szálláson. És az intézővel tanácsos jóban lenni, hát időről időre helyeselni kell neki.

Az intéző, felbátorodva a támogatástól, egy lépést tett a fekhely felé, amelyen — kiflialakúra összehúzódva — Badzsi aludt és elkiáltotta magát:

— No, gyerünk, gyerünk!

Junusz az intéző és a fekhely közé állt. Egész lénye, tartása elszántságot fejezett ki.

— Ne kezdj ki vele, Junusz, még nem jött el az ő ideje! — hallatszott egy nyugodt hang az egyik sarokból. — Cár ugyan már

nincs, de a munkáltatók és intézőik még élnek. A törvény az ő érdekeiket védi.

Junusz megfogadta a tanácsot.

— Jól van — mondta összeszorított fogakkal. — A húgom mindjárt elmegy.

Badzsihoz fordult, megérintette a vállát.

— Ki az? — kérdezte Badzsi félálomban és ijedten felugrott.

— El kell menni — mondta Junusz csendesen. — Az adminisztráció nem engedi, hogy itt töltsd az éjszakát.

— Kicsoda? — kérdezte Badzsi értetlenül.

— Az adminisztráció.

— Minisztrác? — Badzsi most meglátta az intézőt az ajtóban. — Örmény? — kérdezte suttogva.

Junusz legyintett: micsoda ostobaság, mi köze ennek a dologhoz?

Kimentek az udvarba és leültek egy halom csőre. Türelemmel kellett felvértezniük magukat, a reggeli vonat indulásáig még jónéhány óra volt hátra. Badzsi, egyéb teendő híján, a csillagokat számolta. Meg is számolt százat...

— Kapsz te eleget enni? — kérdezte hirtelen Junusz.

— Kapok hát! — felelte Badzsi fontoskodva és közben nem vette le tekintetét a csillagos égboltról. — Sokat eszünk mi és jót!

— Még mindig ott alszol, azon a folyosón?

— De most még jobb derékaljam van. Még Ana-Hanumé sem különb. Rugiától kaptam.

— És nem vernek? — kérdezte Junusz, fürkésző tekintettel vizsgálva húga arcát a homályban.

Badzsi tétovázott.

Talán nem mert panaszkodni a bácsira? Vagy attól félt, hogy ellenségeskedést szít Junusz és Samszi között? Emlékezett, milyen fenyegetően ráncolta homlokát Junusz, hogy összeszorította száját, mikor a bácsiról beszélve, azt mondta neki: „És ha mégis bántana..." Vagy nem akarta elkeseríteni bátyját? Vagy szégyelte bevallani, hogy megverték?

— Nem — hazudta végül. — Nem vernek.

Junusz nyugtalanul várta a feleletet s bár az nem adott okot arra, hogy elkeseredjék, szíve hirtelen csordultig telt szomorúsággal. Már második éve, hogy esküvel fogadta húgának: magához veszi — és még mindig nem teljesítette azt, amire megesküdött. Még egyetlen éjszakára sem tudott szállást adni húgának s az most itt ül, éjszaka, a szabad ég alatt és nem alhat.

— Várj csak, húgom, nemsokára eljön az az idő, amikor velem fogsz lakni — mondta bűntudatosan.

Badzsi azonban most már nemigen hitt neki: csak ígérget, ő maga pedig olyan nyomorúságosan él, akár egy mazutos.

Így üldögélt a két testvér a délvidéki, tavaszi éjszakán, távoli csillagok halovány fényében. Valahol a közelben ütemesen dohogott a kazánház, néha vascsörömpölés hallatszott. Badzsi didergett. Az Apseronon e tavaszi időben a napok többnyire melegek, de az éjszakák — különösen, ha északkeleti szél fújt — még hidegek voltak.

— Menjünk, ott fölmelegedhetsz — mondta Junusz, a kazánházra mutatva.

Leültek a nyitott ajtónál, ahonnan meleg levegő áramlott. Milyen jó lenne most aludni! Badzsi szemei leragadtak. Közelebb húzódott Junuszhoz és bátyja vállára hajtotta fejét.

— Hé, ki van odakinn? — kérdezte valaki a kazánház belsejéből.

— Én vagyok — mondta Junusz halkan, vigyázva, hogy fel ne riassza Badzsit.

Az ajtóban zömök, ötven év körüli ember jelent meg, ősz haja borzas volt.

— Nem is tudtam, hogy vőlegény vagy — mondta, mikor Junusz mellett női alakot pillantott meg.

— Ez a húgom, Aram, a húgom: Básztyi Dadas-kizi — felelte Junusz, mintha Badzsi valódi és teljes neve minden gyanút eloszlatna.

Megmagyarázta Aramnak, hogy került oda a húga és miért kénytelenek az éjszakát ott, a kazánház ajtajánál tölteni.

Aram megtörölte kóccal a tenyerét.

— Vigyázz a kazánokra, mindjárt visszajövök — mondta Junusznak és elment a fűtőházból.

— Örmény? — kérdezte Badzsi lehalkított hangon, mikor Aram eltűnt.

Junusz gyors pillantást vetett rá: már megint?

— Hol tanultad ezt? A Várban, Samszinál? — kérdezte szigorúan és Badzsi látta, hogy valami nem tetszik bátyjának.

Talán az, hogy megkérdezte, örmény-e a fűtő? Különben egy kislány leghelyesebben teszi, ha hallgat. Hányszor meggyőződött már erről, de az az átkozott nyelve mindig akkor jár, mikor nem kéne!

Bementek a fűtőházba. A kazánok alatt pattogva lángolt a tűz. Badzsinak eszébe jutott a Fekete város, mikor Junusz mint kisfiú bemászott a kazánokba: tűz volt és ő rángatta a harangot. Rámosolygott ezekre a kazánokra, mint a régi ismerősökre és ellágyultan suttogta:

— Kazánház!...

Aram hamarosan visszatért.

— Vidd el a húgodat hozzám, az én lakásomra, a feleségem majd lefekteti — mondta Junusznak.

„Idegenek — villant át Badzsi agyán. — Még megölnek..."

De Junusszal nem merte közölni ezt a gondolatát.

Az éjszakai vendégek érkezése nagy felfordulást okozott Aram házában. Az álmukból felvert gyerekek bámészkodva nézték a fátylába burkolózott váratlan látogatót. Különösen Szato, a Badzsival egykorú, idősebb lány volt izgatott. Aram felesége, Rozanna, adott Badzsinak egy darab kenyeret meg sajtot, aztán lefektette Szato mellé. Nemsokára az egész család, a vendégekkel együtt mély álomba merült.

Csak a családfő virrasztott tovább a kazánházban és elgondolkozva nézte a tüzet...

Ő is ilyen fiatal volt — ha ugyan nem fiatalabb — mint Junusz, mikor vagy harminc év előtt idejött az olajtelepre az Alagjez-hegy lábánál megbúvó, eldugott kis örmény faluból.

Erre valami Bakuból érkezett ember beszélte rá, aki azt mesélte, hogy ott a tengerparti, nagy város környékén a föld pazarul ontja az embereknek a kincsetérő folyadékot, az olajat s hogy ott bőségben, gondtalanul lehet élni. Aram nemsokáig gondolkozott a dolgon. Mit veszít, ha elmegy szülőfalujából? Köves talajba süppedt, nyomorúságos viskót, ahol padló helyett hideg föld, kémény helyett a padmalyba vágott lyuk van s az emberek a jószággal egy fedél alatt élnek.

Napról napra, perzselő hőségben, vagy irtózatos erejű, bősz, porkavaró, északi szélben robotolt Aram a bakui olajtelepeken — Balahanahban, Szabuncsahban, Ramanahban, Szurahahban — és mindennap újra meggyőződött, hogy a munkások élete ezeken a telepeken nem sokkal különb, mint a parasztok élete az ő szülőfalujában, az Alagjez lábánál. Szóval az a Bakuból érkezett ember hazudott, mikor azt mondta neki, hogy ott bőségben és gondtalanul lehet élni!

És most is... Aramnak eszébe jutott Junusz és Badzsi, az éjszakai szállás miatt kiállt viszontagságaik.

„Megengedhette volna a kislánynak, hogy ott töltse az éjjelt, átkozott dasnakja!" — szidta magában az intézőt.

Aram emlékezett, hogy ez az ember, sok év előtt, mikor megjelent az ipartelepen, „az örmény dasnakcutyun-párt" tagjának nevezte magát és azt mondta: e pártnak az a célja, hogy boldoggá tegye az örmény népet.

— Dicséretes cél! — kiáltott fel lelkesen Aram és megkérdezte a dasnakot: — Mondd, földi, miért van az, hogy a mi derék örmény népünknek olyan keserves az élete?

A dasnak kajánul legörbítette ajkát, úgy felelte:

— Azért, mert sanyargatják őket a gonosz oroszok és azerbajdzsániak. Azok a mi ellenségeink, minden bajunk okozói!

Attól a naptól fogva Aram megfigyelte az oroszokat és azerbajdzsániakat, akikkel együtt dolgozott az ipartelepen.

Éppen úgy hurcolták a gerendákat és deszkákat a fúrótornyokhoz, mint ő, éppen úgy fáradtak, serénykedtek térdig sárban és olajtócsákban gázolva, ők is ellenségeskedtek a munkáltatókkal; ha kellett, ők is megosztották egymással utolsó darab kenyerüket is... Derék, jóravaló emberek!

És ekkor barátságot kötött egy környékbeli faluból való azerbajdzsáni legénnyel, Gazanfarral, aki ma is a legjobb barátja. Remek legény — jószívű, eszes, vidám, csupaszív ember!... Nem, nem igaz, hogy az oroszok és azerbajdzsániak az örmények ellenségei, hogy ők minden baj okozói! Ostobaságokat beszélt az a gyalázatos dasnak!

Később aztán Aram végérvényesen rájött, hogy milyenek a dasnakok.

Látszólag küzdöttek a cár ellen, a gazdagok ellen, időnként hallattak magukról, revolverrel lődözgettek egy-egy cári szatrapára, szónokoltak a hatalom birtokosai ellen, de a döntő pillanatban mindig az örmény olajiparmágnások oldalára álltak — a Mantasevek, a Lianozovok, a Gukaszovok mellé — gazdáik mellé. És mikor Aram összeegyeztette azt, amit tulajdon szemével látott, azzal, amit munkáskörökben, meg barátjától, Gazanfartól hallott, világosan megértette, hogy a dasnakok a munkások ellenségei.

Itt van ez a dasnak-intéző is...

Aram reggel ment haza, amikor már valamennyien felkeltek és a teánál ültek.

— Akarod, hogy meséljek neked a takácsról? — ajánlotta vendégének Szato. — Az olyan mese, hogy...

Badzsi tenyerére támasztotta állát és fülelt.

— Egyszer volt, hol nem volt... — kezdte Szato elnyujtott, éneklő hangon, ahogyan az örményeknél szokás mesét mondani.

A mese arról szólt, hogy volt egyszer egy nagy birodalom, abban egy cár. Eljött ahhoz egy ember, távoli országból, nem szólt semmit, csak kiszórt egy szakajtó kölest a cár meg a vezírei elé. A cár meg a vezírek nem értették, mit akart ezzel mondani az ember. Akkor a cárt körülvevő tömegből kilépett egy takács, kezében egy tyúkkal. Letette a tyúkot a földre, az felcsipegette a kölest, a jövevény pedig, mikor látta, hogy volt köles, nincs köles, eltűnt. A cár kérte a takácsot, hogy magyarázza meg, mit jelent mindez. A takács meg is magyarázta: „A jövevény az ellenségünk; azt mondta, hogy katonáinak se szeri, se száma, akár a kölesnek és meg kell adnunk magunkat; én meg egy tyúkot

engedtem a köleshez s ezzel azt feleltem neki, hogy egyetlen katonánk elpusztítja az egész ellenséges csapatot." Ez nagyon megtetszett a cárnak és megjutalmazta az okos takácsot.

— Az égből három alma esett le: az első azé, aki a mesét mondta, a második azé, aki meghallgatta, a harmadik az egész kerek világé! — fejezte be Szato, a tősgyökeres örmény mesemondók szokása szerint.

Badzsi a fejét rázta:

— Nem jól mesélted. A tyúkot nem takács, hanem egy szabó tette le a földre.

— Nem! Takács — mondta Szato.

— Szabó! — bizonykodott Badzsi. És elmondta a mesét, majdnem szóról szóra ugyanúgy, csak azzal a különbséggel, hogy a takács helyett szabót szerepeltetett.

— Takács volt az bizony! — jelentette ki Szato csökönyösen. — Nekem úgy mesélte a nagymamám.

— Nekem meg az anyám mondta el. Az én mesém jobb!

Kishíján összevesztek.

— Mit vitatkoztok? — avatkozott a dologba Aram, miközben teáját szürcsölte. — Az örmények szerint takács volt, az azerbajdzsániak szerint meg szabó. Minden nép a maga módján mesél. Hanem a történet tulajdonképpeni értelmét, a legfontosabb részét kihagytátok.

— Kihagytuk? — kiáltott fel Szato.

— Ki hát! Az okos takács, mikor a jutalmat megkapta, így szólt az uralkodóhoz: „Tudd meg, cár, hogy az egyszerű nép fiai között sokan vannak, akik okosabbak a te vezireidnél; ezentúl hát becsüld meg a takácsokat, szabókat, csizmadiákat!" Értettétek? — Aram elnevette magát: — Ti híres mesemondók!

A leánykák zavartan hallgattak.

Tehát egy és ugyanazt a mesét mondták el egymásnak, ők, két nép gyermekei, aztán még vitatkoztak, hogy melyikük meséje a jobb...

Nemsokára megjelent Junusz.

— El kellene vinnem a húgomat Gazanfar bácsihoz, mert ha megtudja, hogy Badzsi itt volt és őt meg se látogatta, zokon veszi — mondta Junusz. — Hisz olyan régi barátok.

Badzsi bólogatott: bizony úgy van, nagyon régi barátok ők.

— Gyere, kísérjük el vendégünket Gazanfarhoz — indítványozta feleségének Aram. — Úgyis beszélnem kell vele, nagyon fontos kérdést kell tisztáznunk.

Valahányszor Gazanfar került szóba, Aramnak mindig volt raktáron valami fontos kérdése.

— Megyek. A vendégeknek az a dolguk, hogy eljöjjenek, a házi-

gazdáké meg az, hogy jól fogadják és elkísérjék őket — felelte Rozanna a közmondás szavaival és magára kapta kendőjét...

Gazanfar tágas szobában lakott, amelyet festetlen deszkafal választott középen ketté. Az egyik rekeszben durva katona-pokróccal letakart, keskeny vaságy állott, a másikban egy nagy asztal, teli könyvekkel és folyóiratokkal, a szögletben pedig támlátlan szék, rajta kormos teáskanna és mosatlan edények... Kényelmetlen, barátságtalan szoba volt ez, mint a nőtlen embereké általában...

Mikor a vendégek beléptek, a házigazda az asztalnál ült. Gomolygó füstfellegek vették körül és valamit írt. A munkásgyűlésen elmondandó beszédére készült.

Gazanfarnak most majdnem mindennap fel kellett szólalnia ezeken a gyűléseken. A buzgó, lelkes munka korszaka volt ez. Lenin visszaérkezett az emigrációból, Sztálin pedig turuháni száműzetéséből a forradalmi Petrográdba. Napról napra határozottabban hangzott a követelés: „Minden hatalmat a Szovjeteknek!" Ez elhallatszott Bakuba is. A bakui bolsevik pártbizottságban, valamennyi kerületi bizottságban, valamennyi pártsejtben lázasan folyt a munka: meg kellett magyarázni a munkásoknak a bolsevik politikát, leleplezni a mensevikeket, eszereket, musszavatistákat,* dasnakokat, meg kellett hódítani a tömegeket, kiharcolni a többséget a szovjetekben.

Volt elég dolga Gazanfarnak és elvtársainak!

„Ő sem él valami jómódban!" — gondolta Badzsi, aki vonakodva lépte át Gazanfar szobájának küszöbét, de mikor meglátta, milyen széles mosolyra derül a férfi arca, ő maga is barátságosan elmosolyodott és odaszaladt hozzá.

— Csapj bele! — üdvözölte Gazanfar, szokása szerint elébetartva hatalmas tenyerét.

Badzsi nevetve belecsapott.

— Erősebben, másképp nem érzem!

Badzsi szót fogadott.

— Még erősebben! — noszogatta Gazanfar.

Badzsi most teljes erejéből csapott a nagy tenyérbe.

— No, ezt mintha már éreztem volna egy kicsit — jelentette ki Gazanfar elégedetten és visszahúzta a kezét.

Badzsi önérzetesen pillantott a többiekre: lám, nem olyan gyengécske ő már, mint régebben, gyermekkorában volt.

* Musszavatisták: azerbajdzsáni nacionalista ellenforradalmi párt; 1918-ban török, majd angol segítséggel magához ragadta a hatalmat; 1920-ban a bakui munkásság és a parasztság — a Vörös Hadsereg segítségével — megdöntötte kormányukat. — *A ford.*

Rozanna — háziasszony módjára — odament az ablakhoz és kitárta. Friss, tavaszi levegő áradt a szobába.

— Látszik, hogy nincs senki, aki vigyáz rád — mondta Rozanna szemrehányóan. — Micsoda füst van itt, lélekzeni is alig lehet! Én bizony az én Aramomnak meg nem engedem, hogy a szobában füstöljön, tessék a konyhába vagy a folyosóra menni!

Gazanfar segélytkérőn pillantott Aramra, azt várta, hogy barátja megvédi, de az csak tehetetlenül széttárta karjait: lehet is birni az ilyen asszonnyal!

— Mikor nősülsz már meg, Gazanfar? — folytatta Rozanna, miközben a port törölgette le az ablakról, valami hirtelenében előkerített ronggyal. — Negyven éves vagy már és még mindig legényember!

— Majd ha megdöntjük az Ideiglenes Kormányt, akkor megnősülök — felelte Gazanfar félig tréfásan, félig komolyan. — Ezt tanúk előtt igérem neked, Rozanna néni!

Rozanna bosszúsan csóválta a fejét.

— Ó te, te! Gazanfar, neked minden tréfa. Régebben azt hajtogattad: „majd ha megdöntjük a cárizmust", most meg, amikor hál'istennek már nincs cár, valami újat eszeltél ki: „ha megdöntjük az Ideiglenes Kormányt!"

— Ez azért van, Rozanna néni, mert a cár és az Ideiglenes Kormány között nincs valami nagy különbség. Ugye, Aram?

Aram ezúttal megértő mosollyal válaszolt; ebben a kérdésben hajlandó volt határozottan támogatni barátját. Hanem Rozanna csak a vállát vonogatta, sehogy sem értette, mit emlegetik ezek az Ideiglenes Kormányt, mikor itt nősülésről van szó?

— Úgy való, hogy aki megházasodik, az boldogan éljen — folytatta Gazanfar — igaz, Rozanna néni?

— Igaz — bólintott Rozanna óvatosan, mert nem értette, hova akar kilyukadni Gazanfar.

— Nohát mondd, Rozanna néni, lehet-e boldog a munkásember, ha ez a pokolravaló Ideiglenes Kormány uralkodik rajta, amelyben földbirtokosoké és tőkéseké a vezetés, s amelynek elnöke Lvov herceg?

Rozanna kedvetlenül legyintett. Lvov herceg! ... Ez a Gazanfar mindig talál ürügyet, hogy kibújjék a nősülés alól! Régebben a cár volt az akadály, most meg valami Lvov herceg!

— Nohát akkor csak maradj továbbra is agglegény! — dohogott mérgesen Rozanna és kettőzött buzgalommal veregette a port a könyvekkel teledobált asztalról.

Aram elbeszélte Gazanfarnak a Badzsi éjszakai szállásával kapcsolatos kellemetlenséget.

— Az a minisztrác olyan gonosz — jegyezte meg Badzsi és összevonta vékony szemöldökét.

Junusz elmosolyodott:

— Azt akarja mondani: adminisztráció — magyarázta.

Gazanfar nem vette észre Junusz mosolyát és komoran jelentette ki:

— Az a minisztrác felelni fog ezért, mégpedig nemsokára! — Azután Junuszhoz fordulva barátságos szemrehányással kérdezte: — És mért nem jutott eszedbe, hogy ide gyere a húgoddal, hozzám?

— Nem akartalak zavarni, Gazanfar bácsi, úgyis olyan sok a dolgod — felelte Junusz tétován.

— Aligha zavartatok volna. És itt mindkettőtök számára akadt volna hely. Láthatod, milyen pompás palotám van: két lakosztállyal! Mindenkinek tetszik... Kivéve Rozanna nénit — tette hozzá Gazanfar és vidáman elnevette magát.

Rozanna részvevőn felsóhajtott:

— Keserves ám egy apátlan-anyátlan fiatal lánynak.

— A fiatal lányt a bátyja is megvédelmezheti — jelentette ki Aram meggyőződéssel.

Junusz lesütötte szemét.

— Én nem jól védelmezem... — mondta sötéten. — Évek óta szolgálósorban sínylődik szegény.

— Amellett még szerencsésnek mondható — jegyezte meg Aram. — Amikor majd elkíséred a húgodat és Mirzabekjan dohánygyára előtt mész el, nézz be a dobozműhely ablakán. Odabenn, hosszú asztaloknál nyolc-tízéves kislányok robotolnak. Olyan aprócskák, hogy a lócán térdenállva kell dolgozniuk, mert ülve nem érik el az asztalt.

— Mi értelme volt elkergetni a cárt, ha a dolgozók élete ugyanolyan keserves, mint régebben volt? — fakadt ki Rozanna.

— De nemsokáig lesz olyan, Rozanna! — kiáltotta Gazanfar. — Lesz még másfajta, igazi forradalom, a hatalmat a munkásság veszi kezébe s a munkásság lesz az ország gazdája! Így tanította ezt Lenin elvtárs! — Gondosan összehajtogatta a teleírt lapokat és beszélni kezdett. Felhevülten magyarázta, milyen lesz az élet, mikor köszönt be a második forradalom. Valamennyien feszült csendben, lélekzetvisszafojtva hallgatták.

— Sokat adnék érte, hogy ez a másfajta, igazi forradalom minél előbb bekövetkezzék! — mondta Junusz elgondolkozva, amikor Gazanfar elhallgatott. — Odaadnám a fél életemet! — tette hozzá hirtelen szenvedélyesen.

Gazanfar elkomolyodott.

— Voltak olyan emberek, akik a nép boldogságáért egész életü-

ket adták oda; kényszermunkán, börtönben, hóhérkéztől pusztultak el s ha még egy életük lett volna, azt is odaadták volna! — mondta.

Junusz ezekből a szavakból szemrehányást vélt hallani és nem tudta, mit feleljen.

Zavarából Aram segítette ki:

— Gyere el ide este, mikor elkíséred a húgodat, Gazanfar majd beszél nekünk ezekről az emberekről.

Nem lehetett sokáig üldögélni Gazanfarnál. A munka nem vár.

Badzsinak nem akarózott elmennie. Most megint visszatérjen a Várba? Jó lenne itt maradni, itt lakni az ipartelepen... éjszakánként Rozanna néninél alhatnék... barátságot köthetne Szatóval, vendégségbe járhatna Gazanfar bácsihoz. Azután a bátyja talán olyan helyre kerülne, ahonnan őt — Badzsit — nem kergetnék el. Milyen jó lenne...

A vonaton Junusz is, Badzsi is gondolatokba mélyedve, szótlanul ült.

Visszafelé jövet Junusz a városban a dohánygyár előtt haladt el és bekandikált az alagsor rácsos ablakán, amelyből enyv- és dohányszag áradt. Nyolc-kilencéves leánykák térdeltek hosszú asztalok körül lócákon és cigaretta-dobozokat ragasztottak. Junuszt megdöbbentette, hogy milyen elcsigázottak és sápadtak. Dehát hogyne lettek volna sápadtak ebben a nyirkos, fülledt levegőjű pincehelyiségben! Minél hamarább le kell feszíteni ezt a rácsot és kiengedni őket a szabadba, a napfényre!... Bizony, igaza van Aramnak, ezekhez a kislányokhoz hasonlítva Badzsi talán csakugyan szerencsés.

„Voltak olyan emberek, akik a nép boldogságáért odaadták egész életüket s ha még egy életük lett volna, azt is odaadták volna"... — jutottak eszébe Junusznak Gazanfar szavai és szenvedélyes erővel lángolt fel benne a szándék, hogy az ő nyomdokaikban járjon.

Ruha és lábbeli

Habibulla teljes erejéből társadalmi tevékenységeinek szentelte magát, de ez nem akadályozta meg abban, hogy igen előnyösen adja el a kis kubini szőnyeget a dúsgazdag Muszának.

Most már csak el kellett juttatni az árut a vevő lakására. Habibulla, Badzsival együtt elment a szőnyegért az Iszmaillie-ba. De nem volt könnyű bejutni az épületbe, amelyet valósággal ostromolt a tömeg.

„Bizonyára ünnep lesz" — gondolta Badzsi és elcsodálkozott, mert az utóbbi napokban semmit sem vett észre az ünnep közele-

désének előjeleiből, amelyek rendszerint Ana-hanum lázas készülődésében, nyughatatlan sürgölődésében szoktak megnyilvánulni.

Habibulla erélyesen tört utat magának a tömegen át, magasan feje fölött valami igazolványt lobogtatott. Mikor bent voltak az épületben, Habibulla utasította Badzsit, hogy menjen fel a harmadik emeletre s ott várjon rá a lépcsőnél, ő maga pedig a második emeleten maradt és besurrant a nagy díszterembe, ahol éppen az úgynevezett „Összkaukázusi Muzulmánok Első Kongresszusa" ülésezett. Ebben a tágas teremben csak férfiak tartózkodhattak — a nőknek kegyesen megengedték, hogy a harmadik emeleti kis karzaton szorongjanak.

Badzsi már vagy egy órája várt Habibullára; unalmában sétálgatott az előcsarnokban, benézett a karzatra és előrefurakodott a korláthoz...

Hatalmas Allah, mennyi ember odalenn a teremben! Egyeseken polgári öltözék, másokon egyenruha, megint másokon mulla-köntös. Az egyik idősebb, tekintélyes mulla — akin dúsredőzetű köpeny és pazar zöld turbán volt — azonnal magára vonta Badzsi figyelmét; abban a pillanatban látta meg, amikor az, mellén imára kulcsolt kezekkel, az emelvényre lépett és körülnézett a jelenvoltakon.

— Mir-Dzsafar-zadé mulla! A kormányzósági kádi! A muzulmánok atyja! — suttogták áhítatosan a nők a karzaton.

De áhítatuknak hamarosan végeszakadt: a kormányzósági kádi halk, mogorva hangon kinyilatkoztatta, hogy muzulmán nők jelenléte egy gyűlésen, férfiak tömege előtt, ellentétben áll a Korán szellemével. A kádi egy nőre célzott, aki födetlen arccal merészelt megjelenni ezen a gyűlésen.

A teremben lévők két pártra szakadtak: az egyik a kádit támogatta, a másik felháborodottan kiáltozott:

— Szégyen-gyalázat!

— Népbutítók!

— Le velük!

Mindez azonban semmiség volt a nőknek váratlan hevességű dühkitöréséhez képest: útszéli szitkok özönét árasztották a kádira, fütyültek, üvöltöztek, köpködtek. Mintha lavina zúdult volna a terembe a harmadik emeletről. Még a nők egyenjogúsításának hívei is aggódva tekingettek a karzatra: ördög vinné az asszonynépséget — még fellázadnak és eldöngetik a férfiakat!

A kormányzósági kádi azonban szemlátomást nem szándékozott elhagyni az emelvényt. A megszállott ember csökönyösségével, az igaz ügyért szenvedő mártír vakbuzgóságával tovább is ragaszkodott álláspontjához. Badzsi látta, hogy mozgatja az ajkát, de hasztalanul igyekezett túlkiabálni ellenfeleit.

A kádi hívei — különösen a mullák — aggódtak, hogy a muzulmánok atyját a vita hevében még bántalmazni találják és bő lebernyegükben, ormótlan turbánjukban esetlenül rohantak az emelvényhez, amelyet aztán kettős gyűrűvel vettek körül, készen arra, hogy megvédik vezérük sérthetetlenségét és becsületét.

Badzsi a karzatról látta, hogy Abdul-Fatah mulla is az emelvény mellett van. Habibullával beszél és dühösen hadonászik. Hova lett szokott előkelő nyugalma, illedelmes modora?

A teremben sokáig folyt a vita, amely annyira lekötötte Habibulla figyelmét, hogy elfelejtette magával vinni a szőnyeget.

Estére a kongresszus meghozta a határozatot: az azerbajdzsáni nők nem kötelesek fátyolt viselni.

Ez elég volt ahhoz, hogy nagy izgalmat keltsen a polgárok körében. A városban elterjedt a hír, hogy a kongresszus meg akarja tiltani az azerbajdzsáni nőknek a fátyol és a „kosi" — a hagyományos sarkatlan papucs — viselését. A népbutítók elhatározták, hogy túltesznek az egyenjogúsítókon — akik, őszintén szólva, távol álltak a nekik tulajdonított szélsőséges törekvésektől — és viszonzásképpen megindították az ellentámadást: üldözték az olyan azerbajdzsáni nőket, akik fátyol nélkül és magassarkú cipőben jelentek meg az utcán.

Másnap Habibulla és Badzsi megint elment a szőnyegért. Az Iszmailie-ba most még nehezebb volt bejutni, mint az előző napon: az épületet megszállva tartotta a kongresszus határozatával elégedetlen tömeg.

Kiáltások hallatszottak:

— Le az újmódi szokásokkal!

— A mi asszonyaink nem rosszfélék, nem fognak fedetlen arccal járni férfiak előtt!

— A hitetlenek cipellői rossz útra visznek!

— A Korán megbocsát annak, aki hitszegők vérét ontja!

Így kiáltoztak a boltosok, kupecek, kis házak gazdái, fürdőtulajdonosok és kebabosok,* a mullák, határozott foglalkozás nélküli, sötét alakok, utcai botrányok és verekedések rendezői.

Amikor Badzsi — fején a szőnyeggel — és Habibulla lefelé ment a lépcsőn, mögöttük egy bájos azerbajdzsáni fiatal lány, kacér kis kalapban, elegáns, divatos kosztümben és magassarkú lakktopánkában — szintén a kijárat felé sietett... Családjának gazdagsága és előkelő társadalmi helyzete felmentette a fátyol és a kosi viselésének kötelezettsége alól.

Ezt a fiatal lányt Lála-hanumnak hívták. Egy év előtt végezte el az orosz gimnáziumot s a férjhezmeneteléig rá várakozó sem-

* Pecsenyesütők. — *A ford.*

mittevés unalma helyett inkább a „teadélutánok" szórakoztató emberbaráti tevékenységét választotta.

Most, a februári napok után, Lála-hanum társadalmi tevékenységének köre kibővült. Szabad idejét a nemrég megalakult „Nők Egyenjoguságáért Küzdő Ligá"-nak szentelte, amely az Iszmailie szobáinak egyikében kapott hajlékot.

Mikor a lépcsőn utólérte Habibullát, az tisztelettel üdvözölte és erélyes kézmozdulattal félretolva Badzsit, szabaddá tette az utat Lála-hanum előtt. A fiatal leány, cipősarkával kopogva, gyorsan szaladt le a lépcsőn és hamarabb ért az utcára, mint Badzsi és Habibulla.

Az épület előtt összecsődült tömeg, mintha csak Lála-hanumra várt volna: egy azerbajdzsáni leány, födetlen arccal, kalapban, magassarkú cipőben — ilyen napon!... Ez szándékos kihívásként hatott. Lála-hanumot azonnal körülfogták, durva szitkokkal halmozták el, ököllel fenyegették.

Különösen egy szürkekucsmás férfi okvetetlenkedett.

„Tejmur!" — ismert rá azonnal Badzsi, aki Lála-hanum után lépett ki az utcára, és gyorsan szorosabbra vonta magán fátyolát.

Tejmur úgy egy hónap előtt megszimatolta, hogy a munkások talicskán akarják kigurítani a gyárból, mert sok volt már a rovásán, sok aljasságot követett el az első folyosó lakói ellen, a munkások ellen. Elhatározta hát, hogy inkább a maga jószántából hagyja ott őket és a városba költözik. Itt egy városszerte közismert bandavezérhez, Nadzsaf-Kulihoz fordult, egyrészt pártfogásért, másrészt abban a reményben, hogy az beveszi bandájába. Szabad idejében Tejmur szívesen vett részt szórakozásokban.

Lám, most is talált magának mulatságot: lehajolt, hogy lerántsa Lála-hanum lábairól a tömeget megbotránkoztató magassarkú cipellőket.

Habibulla gyorsan átlátta a helyzetet. Előrefurakodott és a sokasághoz fordult:

— Muzulmán polgárok! A gonosz emberek nem nyugszanak, igyekszenek viszályt szítani köztünk! A muzulmán társadalmi szervezetek bizottságai ellen, s az Első Összmuzulmán Kongresszus határozatai ellen lázítanak bennünket. Ostoba vitákat rendeznek: megengedi-e a sariat, hogy a nők a kosin kívül más lábbelit is hordjanak? Hát talán efféle jelentéktelen semmiségek eldöntésére hivatott a sariat halhatatlan bölcsesége? Talán nincsenek manapság sokkal fontosabb kérdések az előtérben, nincs fontosabb teendőnk, mint az, hogy a női lábbeli-viselet kérdésével foglalkozzunk?

Senki sem szólt közbe.

— Talán van közöttetek, aki azt akarja, hogy megsértsék any-

ját, feleségét, leányát, nővérét? — folytatta. — De lám, ez az ember itt, aki muzulmánnak nevezi magát, most arra készült, hogy durván megbántsa egy tekintélyes államférfi unokahúgát, egy olyan emberét, aki minden fizetség nélkül, önzetlenül dolgozik a muzulmánok érdekében. Ha így viselkedünk, az Ideiglenes Kormány méltatlannak fog tartani bennünket arra, hogy bármiféle jogot adjon nekünk... Engednetek kell, hogy ez a fiatal muzulmán nő, akit az imént bántani készültetek, békével távozzék! — fejezte be Habibulla ünnepélyesen.

Szavait a tömeg megértéssel fogadta. Csak Tejmur mosolygott gúnyosan: ő ugyan nem tud ilyen cifrán beszélni, mint ez a szemüveges, de tud cselekedni. Barátsága Nadzsaf-Kulival mindinkább erősödött. Ez bátorságot adott neki és tettre buzdította, de látta, hogy a helyzet ezúttal Habibullának kedvez.

Habibulla megérezte, hogy Tejmur tétovázik és döntő lépésre szánta el magát: odafurakodott Lála-hanumhoz, karon fogta és kivezette a tömegből.

Tejmur kísérletet sem tett, hogy megakadályozza benne. Ördög vigye ezt az előkelő kisasszonyt, utóvégre lehetséges, hogy csakugyan valami nagykutya rokona. Még baja származhatik az embernek a dologból. Hanem ennek a szemüvegesnek egyszer jó lenne ellátni a baját!

Habibulla utólag csodálkozott, hogy volt bátorsága szembeszállni a felizgatott tömeggel és kiszabadítani Lála-hanumot az erőszakos csirkefogó kezei közül. Most azonban mámorossá tette diadala és el volt ragadtatva magától: arra született ő, hogy uralkodjék, parancsoljon, világos!

— Ne nyugtalankodjék, Lála-hanum, elkísérem! — jelentette ki lovaglasan, miközben a fiatal lánnyal együtt keresztülvergődött a tömegen és biccentett Badzsinak, hogy kövesse őket.

Mindhárman Lála-hanumék háza felé tartottak. A megmentett és megmentője kényelmesen sétálva haladt a gyalogjárón, Badzsi pedig, fején a nehéz teherrel, a kocsiúton baktatott mögöttük, lépésről lépésre távolodva attól a helytől, ahova a szőnyeget kellett elvinnie. Lála-hanum meghatottan, lelkesen hálálkodott Habibullának, amiért síkraszállt érdekében és elhalmozta dicsérettel.

— Tudatlan, maradi népség! — mondta Habibulla megvetően. — Nem képesek megérteni, hogy a hölgyek ugyanolyan emberek, mint a férfiak. A kultúrországokban a nők már régen teljes egyenjogúságot élveznek.

— Mi, a Liga tagjai, nagyon jól megértjük, de mitévők legyünk, ha népünk csakugyan ennyire elmaradott és ilyen nehezen veti alá magát a haladás törvényeinek — felelte Lála-hanum szomorú mosollyal.

— Tanítani kell a népet, szigorúan, kíméletlenül, mint ahogy

én tanítottam móresre azt a semmirekellőt! — jelentette ki Habibulla diadalmasan. — Akkor meg is lesz a kívánt eredmény!

— Lehet, hogy igaza van... Sokan vélekednek hasonlóképpen a mi Ligánkban is, meg a Liga barátai is, többek között az én bácsikám, Aga bég is... Azt gondolom, a Ligánknak olyan emberekkel kellene kapcsolatot tartania, mint ön, Habibulla bég.

„Habibulla bég!"...

— Lála-hanum, én szívesen megteszek mindent önért, Ligájukért és nagyrabecsült bácsijáért, Aga bégért, akit úgy tisztelek, mintha atyám volna! — kiáltotta Habibulla lelkesen és jobbkezét szívére tette.

— Majd elmondom Aga bégnek, milyen bátran megvédett engem — mondta Lála-hanum Habibullának, aztán elbúcsúzott tőle és eltűnt egy szép, nagy ház kapujában.

Habibulla követte a tekintetével. Odafenn már be is csapódott a lakás ajtaja, de ő még sokáig nézett az üres kapuba, önelégülten pödörgetve kis bajuszát.

Badzsi figyelte.

„Jól egymásra találtak!" — gondolta és magában gúnyosan mosolygott. A teher súlyosan nehezedett fejére, lábai remegtek.

— Mit tátod a szád, ostoba? — ripakodott rá hirtelen Habibulla, amikor elfogta a kislány tekintetét, miután magához tért ábrándozásából. — Takarodj gyorsan vissza Muszához!

A kongresszus határozatának híre Samszi házába is eljutott.

— Butaság az egész! — jelentette ki Ana-hanum. — A rendes muzulmán nők nem fognak födetlen arccal járni, mint a lovak. Legföljebb tán a rongyosok, az aljanép, annak úgy sincs mit veszítenie!

— Akkor miért van az, hogy tekintélyes emberek feleségei orosz ruhában és cipőben járnak? — kérdezte Rugia kihívóan. — Azt mondják, az Iszmailie-ban előkelő emberek feleségei és lányai idegen férfiakkal ülnek egy asztalnál és fesztelenül társalognak velük.

Ana-hanum megvetően köpött egyet.

— Nem tudom, mi minden történik abban az Iszmailie-ban, de egy bizonyos: engem nem kényszeríthetnek, hogy vessem le a fátyolt, rólam erőszakkal sem téphetik le! Én ezután is a régi szokásokhoz ragaszkodom! És csak azért is új fátyolt varrok magamnak. Tessék, nézzétek!

Ana-hanum a ládájából egy darab lila selymet vett elő. A finomszövésű anyag a tavaszi nap sugaraiban az ibolyaszín különböző árnyalatait csillogtatva, csábítóan suhogott és áradt belőle a szinte már émelyítő rózsaillat, amely a láda egész tartalmát átitatta. Máskor Rugia biztosan irigyelte volna az idősebbik feleséget, most azonban csak megvetően elfintorította arcát:

— A madárnak az aranykalitka sem öröm!

— No persze, neked az kéne, hogy födetlen arccal szaladgálj idegen férfiak előtt — mondta Ana-hanum mérgesen. — Úgy látszik, a törvényes férjed nem nagyon felel meg neked!

— Viszont én megfelelek neki, sokkal jobban, mint te! — felelte csípősen Rugia.

Kitört a szokásos civakodás.

— Hagyjátok abba a veszekedést! — kiáltott rájuk Samszi. — A kongresszus csak határozzon, amit akar, az én feleségeim úgy fognak öltözni, ahogyan a szent Korán írja elő, nem pedig a kongresszus. A mi számunkra nem a kongresszus, hanem a Korán szava törvény. A Korán szent könyve pedig ezt mondja a nőkre vonatkozóan: „Burkolózzanak mennél jobban az ő lepleikbe, hogy ne legyenek felismerhetők".

Az asszonyok elhallgattak: vitatkozni a család fejével, különösen mikor az a szent Koránra hivatkozik, súlyos bűn.

A ruhák és cipők miatt kitört civakodást abbahagyták — legalábbis Samszi jelenlétében — s a dolognak nem lett semmiféle gyakorlati következménye.

Ana-hanumnak egyébként kapóra jött ez a civakodás: ismét ragyoghatott férje előtt, mint a régi jó idők törvényeinek áhítatos tisztelője és követője, a fürdőben pedig az öreg fürdősasszonyok legyezgették hiúságát, akik elbűvölten ámuldoztak új lilaselyem fátyolkendője láttán.

A nők szavazata

Május elején városszerte a „polgári közellátási bizottságok" választásairól beszéltek. A házak falain plakátok jelentek meg a különböző pártok jelöltjeinek névsorával. Az emberek összecsődültek e falragaszok előtt, véleményt nyilvánítottak, vitatkoztak, hogy melyik jelöltre kéne szavazni.

Szó esett a választásokról Samszi házában is. Valamennyiüket foglalkoztatta a kérdés: vajjon az azerbajdzsáni nők is részt vesznek-e a választásokon?

— Kell, hogy részt vegyenek! — jelentette ki Habibulla meggyőződéssel.

— A szent Korán száztizennégy fejezete közül egyben sincs említés erről — hangzott Abdul-Fatah ellenvetése.

— De vajjon asszonyaink hajlandók lesznek-e elmenni ezekre a választásokra? — kérdezte Samszi, mert nem tudta, kinek adjon igazat.

— „Hajlandók lesznek-e?" — kiáltotta Habibulla. — Kényszeríteni kell őket, hogy elmenjenek!

— Én erről sem olvastam a Korán szent könyvében — hangzott Abdul-Fatah újabb ellenvetése. Mindig ellentmondott Habibullának.

Habibulla felfortyant.

— Az újságokat kell olvasni, nem mindig csak a szent könyveket! — mondta ingerülten. — Csakhogy ti, tiszteletreméltó mullák, féltek újságot venni a kezetekbe, azért gunnyaszttok még mindig a sötétben, mint a baglyok, pedig a nap ragyogó világosságot áraszt ránk mostanában. Tudod-e, mit ír a petrográdi muzulmán központi iroda? — Újságot vett elő zsebéből: — „Ha a muzulmán nőt megfosztják a választásokban való részvétel jogától, akkor az oroszországi muzulmánok elveszítik szavazataik felét minden társadalmi-politikai szervezetben és az alkotmányozó nemzetgyűlésben." Értitek?

Samszi vállat vont:

— Mi szükségem nekem arra az alkotmányozó nemzetgyűlésre? — kérdezte, nehezen ejtve ki az ismeretlen fogalmat jelölő szavakat. — Mi hasznom belőle? Tán olcsón ad nekem gyapjút, vagy jó áron vesz tőlem szőnyeget?

— Nem helyes, amit mondasz, nagytisztességű uram, nem helyes! — kiáltotta Habibulla tűzbejövet. — Hiszen ha Petrográdban az alkotmányozó nemzetgyűlésen sokan lesznek a muzulmánok és megerősödnek, akkor itt, Bakuban senki se mer megbántani bennünket.

— Engem amúgy sem mer megbántani senki — felelte Samszi méltósággal.

— Ahogy vesszük! Ép most hallottam, hogy aki nem vesz részt a választásokon, annak nem adnak kenyérjegyet, ezek szerint a te házadban négy nő marad kenyér nélkül.

— Pénzért mindig megszerezhetünk mindent! — mondta Samszi meggyőződéssel.

— Ez igaz — bólintott Habibulla. — De nem lenne kár mindent túlfizetni, tiszteletreméltó uram?

Ez az érv nyomós volt. Érdemesnek látszott gondolkozni rajta. Samszi kérdő tekintettel nézett Abdul-Fatahra. De az váratlanul Habibulla álláspontját támogatta.

— Hát talán ez egyszer, kivételesen lemondhatnánk arról — kezdte a lelkipásztor lassan, szemét lesütve — hogy szigorúan ragaszkodjunk a Korán betűihöz és megengedhetjük asszonyainknak a választásokon való részvételt, mert voltaképpen ezzel is a Korán szellemében cselekszünk. Hiszen az iszlám szent ügyének felvirágoztatása és győzelemre segítése teljes mértékben jóváteszi asszonyaink e jelentéktelen bűnét.

Samszinak tátva maradt a szája meglepetésében: és ezt hadzsi Abdul-Fatah mulla, a jámbor, istenfélő ember mondja?

Abdul-Fatah észrevette barátja meghökkenését.

— Feleségeinket és leányainkat természetesen nem kell messze elengednünk magunktól — mondta megnyugtatóan. — A választások, véleményem szerint a mecsetekben fognak lezajlani, hogy pedig a nők helyesen viselkedjenek, arra nekünk, Allah szolgáinak, kell vigyáznunk.

Habibulla felháborodott:

— Ami a választásokat illeti, mindenben egyedül a bizottság dönt! — mondta élesen, mert bosszantotta, hogy a mullák beleártják magukat a társadalmi-politikai ügyekbe is. — Törvényeinkben írva vagyon: „Allah a népek sorsát tudós emberekre bízza" — tette hozzá, fitogtatva a szent tanokban való tájékozottságát és hangsúlyozva a „tudós" szót, amivel egyszersmind értésére adta Abdul-Fatahnak, hogy a mullák nem tartoznak az ilyen emberek közé.

Habibulla és Abdul-Fatah még sokáig folytatta a szóharcot; Samszi nem értett meg mindent abból, amit beszéltek, de érezte, hogy most valami lényegtelen dologról vitatkoznak s főkép, hogy abban a kérdésben: részt vegyenek-e az azerbajdzsáni nők a választáson, két barátja közt már nincs véleménykülönbség...

A petrográdi Muzulmán Központi Iroda felhívása, amelyből Habibulla az imént idézett, élénk visszhangra talált. Még azok is, akik csak nemrégen a népbutító kádi köré sorakoztak, készen arra, hogy vérüket ontsák érte, most — vezérük hallgatólagos jóváhagyásával — frontot változtattak és a nők választásban való részvételének buzgó híveivé szegődtek.

— Ha meggondoljuk, nem is olyan borzasztó, ha a feleségek és leányok most az egyszer választósdit játszanak s ezzel megkétszerezik a muzulmánok szavazatainak számát a fontos társadalmi és államhivatalokban — mintha a Samszi házában lefolyt beszélgetést elismételnék Abdul-Fatah nyomán.

A muzulmán társadalmi szervezetek bizottsága végül határozatot hozott, hogy a nők vegyenek részt a választáson, de csak egy kikötéssel: a nők a férfiaktól elkülönítve választanak és csakis mecsetekben, a nők választását pedig a bizottsági tagok feleségei, valamint a „Nők Egyenjogúságáért Küzdő Liga" tagjai vezetik.

Samszinak nem volt könnyű eligazodnia ezekben a választáselőtti vitákban, megértenie, melyik oldalon van az igazság, de megnyugtatta az a körülmény, hogy legjobb barátai és tanácsadói, valamint a muzulmán társadalmi szervezetek bizottsága, úgyszintén a mullák — sőt, hír szerint maga a kádi is — úgy vélekedtek, hogy helyes, ha a nők részt vesznek a választáson. Végül Samszi

is kénytelen volt csatlakozni ehhez a véleményhez. Hanem azzal nem sietett, hogy a nőket is értesítse a dolgokról...

Végre beköszöntött a választások napja. Samszi már hajnalban felverte egész háznépét.

— Öltözzetek gyorsan! — parancsolta a nőknek. — Elmentek a mecsetbe választásra. Ott majd egy-egy borítékot dobtok a ládába.

— Miféle borítékot? — csivitelték a nők.

— Ha kézhez kapjátok, majd megtudjátok! — felelte Samszi nyomatékosan. Neki magának is csak zavaros elképzelése volt a választás folyamatáról.

A nők szaladtak öltözködni. Érdekes dolog lehet ez a választás, talán még a fürdőnél is érdekesebb! Ana-hanum sietve kivasalta lila fátyolkendőjét. Rugia a szemöldökét festette még feketébbre. Fatma magára aggatta Habibulla ajándékait. Mindhárman illegették magukat a tükör előtt, mindhárman szerették volna minél jobban kicsinosítani magukat.

Az asszonyok még el sem készültek az öltözködéssel, mikor az udvaron már megjelent Habibulla. Ünnepélyes, egyben hivatalos volt: gomblyukában pompás vörös kokárda, kabátujján széles zöld karszalag, hóna alatt vadonatúj aktatáska. Ez az aktatáska tömve volt lepecsételt borítékokkal. A „muzulmán nemzeti párt választási névjegyzéké"-nek egy gondosan összehajtott példányát tartalmazta mindegyik; ezek voltak a szavazóurnába dobandó borítékok.

Habibulla számlálatlanul átadott Samszinak egy csomó borítékot.

— Parancsold meg a nőknek, hogy csak ezeket a borítékokat dobják a ládába és szigorúan vésd a fejükbe, amit a kenyérjegyekről tudniuk kell! — adta ki röviden utasításait Habibulla, azzal sietett a többi házakba.

— Eleget forgolódtatok már a tükör előtt, ti sátán lányai! — kiabált Samszi. — Elkéstek, nem lesz időtök a ládába dobni a borítékot s akkor tíz évig fogtok éhezni!

A fenyegetés hatott. A nők egy szempillantás alatt elkészültek és Samszi intésére elindultak a mecsetbe, a legközelebbi női választóhelyiségbe. Úgy mentek, mint máskor, a megállapított sorrendben: jó messze, legelől lépkedett a ház ura, utána az idősebbik feleség, amögött, kis távolságra, a fiatalabbik, azután Fatma, végül leghátul, valamennyiük mögött Badzsi. Ő mindig, mindig csak a többiek után következett!

Bár még korán volt, a mecsetekhez vezető utcákat valósággal elrekesztették a nők. Ugyanis, míg a férfiakat egész sor tágas szavazóhelyiség várta, a női választók sokezres tömegének öt mecsetben kellett összegyűlnie; amellett a mecsetek csak egy órakor készültek nyitni és három órakor már senkit sem szándékoztak

bebocsátani, hogy szavazzon. Nem előkelő úrhölgyekről van szó! Csak legyen idejük bedobni a borítékokat! Tehát, joggal tartva attól, hogy ilyen körülmények között nem lesz könnyű a szavazóurnákhoz férni, a nők már korahajnalban kezdtek tódulni a mecsetek felé. Nagyon sokan voltak ilyen előrelátók, következésképpen Samszi és háznépe egy óriási asszonysor végére került.

Milyen rengetegen szorongtak ebben a tömegben!

Voltak itt fiatal leányok és éltes asszonyok; anyák, karjukon csecsemőjükkel, gyermeklánykák, görnyedt, töpörödött, félig vak öregasszonyok, akik hosszú életüket megaláztatások és bántalmazások közepette élték le s most eljöttek ide, mert lelküket betöltötte valami homályos, de állhatatos reménykedés, hogy jobb jövő köszönt rájuk. Ki tudja, hátha már csakugyan közel a szerencse? Mindössze annyit kell tenniük, hogy — az utasításhoz híven — bedobják borítékukat az urnába.

Samszi nem tartotta illendőnek, hogy benyomuljon ebbe az asszonybirodalomba. Visszafordult.

— Csak aztán nehogy valami hibát kövessetek el! — kiáltotta asszonyai után.

A mecsethez eljutni nem volt könnyű. Hajnaltól délig az utcán kellett tolongani, lökdösődni.

— Milyen ravaszak! Már hajnalban idecsődültek! — mormogott Ana-hanum, mérgesen nézegetve a tömeget.

Csak délfelé sikerült mind a négyüknek befurakodniuk a mecset udvarába. A szűk udvar zsúfolva volt asszonyokkal, zsibongásuk betöltötte a levegőt. A magas, fehér falkerítés mögé a legcsekélyebb fuvallat sem hatolt be.

A tömegben hirtelen izgalom támadt: az a hír terjedt el, hogy akik a déli namaz-ig nem dobják be borítékukat a ládába, azokat végérvényesen megfosztják kenyérjegyüktől. A megriadt asszonyok kettőzött erőfeszítéssel igyekeztek a mecsetbe jutni.

— Gyertek, iparkodjunk mi is! — vezényelt Ana-hanum és nekilátott, hogy két könyökével törjön magának utat.

Minél közelebb kerültek a mecset falához, annál sűrűbb és annál izgatottabb volt a tömeg.

— Hé, ti toprongyosok, engedjetek előre! — kiáltotta Ana-hanum.

Felhangzott a felelet:

— Hát te mért hordod az orrod olyan magasan, hanum?

— Azért, mert selyem fátyolkendőben páváskodsz, azt hiszed tán, hogy a sah felesége vagy?

— Inkább ülnél odahaza a rizses-zsákjaidon, te magtári egér!

Voltak, akik egy-egy ökölcsapást sem sajnáltak tőle.

Ana-hanumnak derekasan kijutott és Badzsi elégedetten álla-

pitotta meg: „Adná isten, hogy ennek a boszorkánynak ne sikerüljön bedobnia borítékját! Nem ártana neki, ha éhezne!"

Ő maga görcsösen szorongatta borítékját. Tudta még feketevárosi korából, mi az az éhség.

Végre, hosszas erőfeszítések után, mind a négyen bejutottak a mecsetbe. Hogy ott micsoda zenebona volt! A felbőszült asszonyok az urnák felé igyekezve taszigálták, szidalmazták egymást, verekedtek. A fullasztó hőségben némelyek összeestek, a többiek, kíméletlenül keresztülgázolva rajtuk, törtettek előre, az urnához. Mindenfelől dühös átkozódások hallatszottak: a rendezőnőt szidták, nem tudták, hogy a többi négy mecsetben ugyanilyen a helyzet. Mikor végre-valahára az urna elé értek, a már valósággal eszelős választópolgárnők nem akartak meghallgatni semmiféle magyarázatot, hanem siettek minél előbb bedobni az urnába borítékukat, amely kenyérrel és boldogsággal kecsegtette őket.

— Apánk, férjünk már mindent megmagyarázott! — kiáltozták. — Nekünk azt parancsolták, hogy dobjuk a borítékot a ládába! Semmi értelme fecsegéssel tölteni az időt!

Az öregasszonyok csendesen mormolták: „Biszmillah!" — Allah nevében — miközben borítékukat a ládába süllyesztették, mintha titkos vallásos szertartást hajtanának végre.

Még a kevesek is, akik szerették volna megtudni, mi hát voltaképpen ennek a választásnak értelme és célja, alig értettek valamit a bizottság és a Liga hölgyeinek szavaiból. Az utóbbiak nem jól beszélték anyanyelvüket — azt a nyelvet, amelyen az előttük hömpölygő asszonyáradat beszélt, amelyen szidták és átkozták őket.

A tolongásban elszakították Ana-hanum új selyemleplét, Fatmának majdnem kificamították a karját. Rugia feketére festett szemöldökeiről sötét sávokban csurgott az izzadtság. Badzsinak a lábára tapostak. A nagy tolongásban elveszítették egymást.

Badzsi egyszer csak az urna elé ért s a rendezőnők között meglátta Lála-hanumot; ruhaujján zöld karszalag volt, ugyanolyan, mint Habibulláé. Badzsi megörült: új ismerőse majd segítségére lesz, hogy a borítékot bedobhassa a ládába és attól a perctől fogva neki, Badzsinak, meglesz a kenyere egész életére!

De Lála-hanum, sajnos, nem ismerte meg Badzsit. Mi több: az volt a gyanúja, hogy a kislány vállára dobott ócska fátyolkendő alatt valami olyan nő rejtőzik, aki nem a „muzulmán nemzeti párt", hanem a szocialisták jelöltjeire kíván szavazni; az efféle szándékokat a bizottság és a Liga hölgyei minden teketória nélkül meghiúsították.

— Te melyik pártra szavazol? — kérdezte Lála-hanum.

Badzsi nem tudta, mit feleljen.

— No, mutasd csak! — parancsolta Lála-hanum és el akarta venni Badzsi kezéből a borítékot.

De Badzsi gyorsan a háta mögé tette kezét. Ez a mozdulata megerősítette Lála-hanum gyanúját.

— A te borítékod nem jó, majd ezt dobd a ládába — mondta Lála-hanum és egy másik borítékot nyujtott át neki, amely egyébként ugyanolyan muzulmán nemzeti párt-listát tartalmazott, mint a Badzsié.

Badzsi azonban nem vette át a másik borítékot. Ki tudja, mit csempésztek abba!

Lála-hanum más oldalról indította meg a támadást!

— Te még kislány vagy, nincs jogod szavazni!

— Mondd neki, hogy férjnél vagy — súgta neki a háta mögül Rugia. A férjezett nők, még ha nem érték is el nagykorúságukat, szavazati joggal rendelkeztek.

— Már férjnél vagyok — füllentette Badzsi és a nagyobb szavahihetőség kedvéért fejével valamelyik asszony felé bökött, aki egy csecsemőt tartott karján. — Ott, az ni, az anyósom a fiacskámmal.

Lála-hanum tétovázott: itt valami nincs rendjén, ámbár az is lehet, hogy... De ekkor Badzsi szemében ravasz kis fényt látott felvillanni és rájött, hogy be akarják csapni.

— No most már eleget fecsegtetek itt! Engedjetek, hogy mi is bedobhassuk a borítékunkat! — zúgolódtak eközben az asszonyok, akik egészen hozzápréselődtek Lála-hanumhoz, Badzsihoz, az urnához.

Lála-hanum döntött.

— Menj el innen! — kiabált Badzsira.

Badzsi dühbe gurult: ördög vinné ezt a nőt! Ő bizony Lála-hanum miatt nem fog kenyér nélkül maradni!

Megpróbálta az urnába ejteni a borítékot, de Lála-hanum, Badzsit eltaszítva, kezével befödte az urna nyílását.

— Jaj, tűz van! — kiáltott fel hirtelen Badzsi, ujjával a Lála-hanum háta mögötti falra mutatva.

Lála-hanum ijedten hátrafordult. Abban a szempillantásban Badzsi ügyesen begyömöszölte borítékját az urnába és eltűnt a tömegben.

Lála-hanum látta, hogy rászedték és szörnyen bosszankodott: nem lehet dolgozni ezekkel a tudatlan némberekkel! Érezte, hogy ő itt nem tud rendet teremteni, hát csak legyintett...

A nők, mikor hazaértek, nekiültek megtárgyalni a rendkívüli nap eseményeit.

— Felőlem akár az ördög vihette volna el ezt az egész nyavalyás választást! — jelentette ki Ana-hanum, buzgón varrva behasított fátyolkendőjét. — Ez mind csupa kitalálás! Mikor lesz

az még, hogy kenyérjegyeket kapunk, de a fátylamat már most szétszaggatták ezen a választáson.

Fatma nyafogva dörzsölgette sérült karját.

Valamennyien egyhangúan szidták a választások szervezőit. Kiváltkép a bizottságok és a Liga hölgyeit. Egyszer Badzsi is kifakadt ellenük, bár lelke mélyén elégedett volt a végeredménnyel. Hála Allahnak, kenyérrel most el lesz látva egész életére! Lám, milyen igaz a mondás: ha a nőnek nincs egy zsák aranya, kell, hogy két zsák ravaszsága legyen!

— Te ugyan jól rászedted azt a mihaszna nőszemélyt ott a ládánál! — mondta Rugia örvendezve.

— Ügyes voltál, Badzsi — ismerte el leereszkedően Ana-hanum.

Még Fatma is elismételte anyja szavait:

— Ügyes voltál!

A családot a nők mindig méltányolták, ha nem veszélyeztette az ő érdekeiket.

Badzsi, az általános helyesléstől felbuzdultan, dicsekedve jelentette ki:

— Becsapok én bárkit, akit csak akarok!

— Engem aztán nem — jegyezte meg Ana-hanum.

— Dehogynem! — felelte Badzsi magabiztosan.

— No-no, csak ne olyan hetykén! — vágott a szavába Ana-hanum. — Amiért egy ostoba teremtést sikerült rászedned, most azt hiszed, furfangosságban mindenkit felülmúlsz. Ne felejtsd el, ki vagy te!

„Hiába, mégis ravaszabb vagyok én mindenkinél!" — gondolta Badzsi mély meggyőződéssel.

A nők ezen az estén sokáig fennmaradtak, sokáig beszélgettek.

A nyaralóban

Nappal nem volt hova menekülni a rekkenő hőség elől, este a levegőtlen meleg elől, a házak szinte izzásig hevült kőfalai csak úgy ontották a nap folyamán felhalmozódott perzselő forróságot. Az emberek a lapos, aszfaltozott háztetőkön, az erkélyeken, némelyek meg egyszerűen a gyalogjárókon feküdtek és kínlódtak az álmatlanságtól.

A nyár különösen a Vár szűk sikátoraiban s a házak parányi udvaraiban nehezen volt elviselhető; mindenütt por, rothadó hulladékok bűze. Gyötrelmes időszak!

Szamszi családja ebben az évszakban a tetőn aludt. Badzsi minden este oda cipelte fel a szőnyegeket, derékaljakat, párnákat.

— Mi nemsokára elutazunk a nyaralóba, te meg itt maradsz, te ostoba! — kötekedett vele Fatma.

A nyaralóba!

A jómódú emberek a Kaukázusba, vagy Grúziába küldik családjukat, a leggazdagabbak pedig külföldre. Vannak, akik — bár Allah nem vonta meg tőlük az anyagi eszközöket — nem akarják messzire küldeni családjukat. Talán nem elég jók az Apseron északi partjának falvaiban levő nyaralók? Hol lehet még olyan szőlőket, olyan gyümölcsösöket, virágoskerteket, veteményeseket, cementezett fürdőmedencéket találni? A házak utca felőli oldala ablaktalan, a birtokot kőkerítés veszi körül, oda be nem hatolnak idegen férfitekintetek, nem sértik az ember feleségeit és leányait; itt, távol városi otthonuktól, a feleségek és leányok megint a jó, zárt muzulmán világban élnek. Ezekbe a közeli nyaralókba kétfogatún is el lehet jutni, az útiköltség személyenként mindössze két rubel ötven kopejka, egyszer hetenként maga a családfő is elkocsikázhat ide — anélkül, hogy ezt üzlete megsínylené — és keblére vonhatja kedvenc feleségét. Nagyszerűek ezek a nyaralók az északi parton! Persze állandóan itt élni és túrni a földet, mint a mezőgazdasági cselédek — azt már nem! De ideküldeni a családot nyáron, a legokosabb, amit tehet az ember!

— No, most az úrhölgyek elutaztak nyaralóba, én meg, szegény ambal, itt maradtam! — dünnyögi Badzsi szomorúan, miközben takarítja a szobákat, vizet hord, mossa a fehérneműt és cipeli fel a tetőre Samszi nehéz szőnyegét.

Badzsi nem tudott olyan ízletesen főzni, mint Ana-hanum; ezt a művészetet nem tanulhatta meg az apai háznál. Itt meg, a bácsi házában, Ana-hanum féltékenyen őrizte a recepteket, s tudományának egyéb titkait, úgyhogy az elkényeztetett és falánk Samszi olykor érintetlenül hagyta az ebédet.

— Kutyának való kotyvalék! — dörmögött és félretolta a tányért. — Úgy látszik, nálatok, a Fekete városban ilyesmit zabáltak. Még majd megbetegszem miattad!

De vendéglőbe azért mégsem járt. Miért fizessen az ember a vendéglősnek, amikor van a háznál egy egészséges szolgálólány? Még ellustul az ingyenélő!...

Samszi hetenkint egyszer, az ünnep előtt, három lakatra bezárta üzletét és elhajtatott nyaralójába. Az pedig ugyanabban a faluban volt, ahol Dadas született.

Samszinak egyheti magány után jól esett, hogy ismét családi körben időzhet, pompás ételekkel lakhatik jól, amelyeket idősebbik felesége készített, megsimogathatja kisfiát, zsineggel mérheti, sokat nőtt-e, gyönyörködhetik fiatalabbik felesége szépségében. Egy nap mulva aztán frissen, lebarnulva visszatért a városba.

Augusztus közepén, mikor megérett a szőlő, meg a második füge-

termés, Samszi a nyaraló kertjéből magas, nádfonatú kosarakban levelek közé rakott szőlőfürtöket, malomkőnagyságú rostákban pedig duzzadó, érett füget szállított haza. Nyugodt szívvel, nagy mennyiségben fogyasztotta a saját kertjében termett gyümölcsöt, eladnia ugyanis — mint városi kereskedőnek — nem illett volna, családjának pedig így is maradt bőségesen!

Badzsi nézte, amint szakértelemmel, ráérősen csipegette le és vette szájába egyik szőlőszemet a másik után. Olykor adott húgának nyolc-tíz szem füget, vagy egy-egy fürt szőlőt. Badzsi sosem evett Samszi előtt — nem kellemes, ha az ember szájába bámulnak — és ha valami gyümölcsöt kapott tőle, mindjárt a kuckójába húzódott vele, hogy zavartalanul élvezhesse...

Esténként néha benézett Habibulla.

A bizottságban végzett tevékenysége egy idő óta már nem elégítette ki. Mit képviselt most ez a bizottság tulajdonképpen? Egymással torzsalkodó pártokat és csoportokat. És mi az ő dolga? Végrehajtani a bizottság apró utasításait, részt venni a torzsalkodásokban, szobáról szobára szaladgálni, a lépcsőkön le-föl száguldani, kezében iratokkal, akár egy kifutófiú? Nem, ehhez Habibullának semmi kedve sem volt, ez így nem mehetett tovább! Természetesen csatlakozni kell valamelyik párthoz és azt szolgálni, nem félelemből, hanem meggyőződésből, e párt számára nélkülözhetetlenné válni, egyre magasabbra emelkedni és hatalomra szert tenni. Hogy melyik párthoz csatlakozzék? Ezen Habibullának nem sokat kellett töprengenie: világos, hogy a legerősebb azerbajdzsáni párthoz, amely leginkább kedve szerinti volt: a musszavatistákhoz.

A körülmények segítségére jöttek. A párt egyik legbefolyásosabb emberétől, Lála-hanum nagybátyjától, kiügyeskedett magának egy megbízást s az, mint kiderült, lényegesen nagyobbjelentőségű volt, mint amilyenre egy újonnan belépett musszavatista párttag számíthatott.

A fülledt estéken Habibulla és Samszi sokáig üldögélt teázgatva a kis udvarban, vagy a ház előtt.

Mi vonzotta Habibullát Samszihoz? Csak az a kívánság, hogy némi keresethez jusson? Csak a remény, hogy elnyeri Fatma kezét s aztán, a kis Balával együtt, ő lesz gazdag apósa örököse? Csak a pénzsóvárság? Aligha. Volt Habibullában valami titkos, a fiúi vonzódásra emlékeztető érzés, amelyet ő, a magányos, sikertelen ember, kiterjesztett Samszi egész családjára, de legfőképpen magára Samszira. Volt benne valami hiúsággal vegyes törekvés, hogy ez a naív ember odaadó hallgatója legyen a fejtegetéseinek.

Ezen a nyáron volt miről fejtegetéseket tartania: a telepek és gyárak munkásai lázongtak, a kollektív szerződés megkötését kö-

vetelték, a városban híre járt, hogy a jómódú lakosság körében házkutatások lesznek.

— Mindezt a bolsevikok főzték ki bandavezérükkel, Saumjannal együtt — jelentette ki Samszi.

Samszit már a házkutatás puszta említése is indulatba hozta: hogyne, hogy mindenféle ágrólszakadt népség behatoljon a házába, turkáljon a holmija közt, szemtelen tekinteteket vessen a feleségeire!

— Mindezt csakis egy párt akadályozhatja meg: a musszavatisták pártja — oktatta Habibulla. — Csakis ez a párt igyekszik megóvni a tiszteletreméltó muzulmánok nyugalmát.

— Valamennyi pártunk ezt mondja magáról — jegyezte meg Samszi kétkedőn. — Nem lehet tudni, melyikük hazudik.

— Én példával bizonyítom be neked, hogy a musszavatisták nem hazudnak. Emlékezhetsz, nemrégiben a város valamennyi ambalja az előljáróságra vonult és kiáltozott: „Nincs erőnk cipelni a terheket, nekünk nem elég az egyfontos kenyéradag. Adjatok két font kenyeret, különben végigjárjuk az üzleteket és magunk vesszük el!" Ezek között a csavargók között, mellékesen megjegyezve ott volt a te Tagid is, vitte volna el az ördög! Egész gyűlést csődítettek össze az ambalok, tomboltak, lármáztak. Én felszólaltam ezen a gyűlésen a musszavat-párt nevében, megmagyaráztam ezeknek a kutyaháziaknak, hogy minden ember egyenlő, tehát nekik is egyenlően egy fontot kell kapniuk fejenkint. A mi pártunknak — mondtam — nemhiába az a neve is: musszavat, azaz egyenlőség! Rábeszéltem őket, hogy ne rendezzenek botrányt az utcán, menjenek be a Taza-pir mecset udvarába s ott szép nyugodtan válasszanak bizottságot ennek a kérdésnek a megtárgyalására. És mi történt? Útközben a csőcselék fele elszéledt, a másik fele megválasztott valamiféle bizottságot. Mikor fog ez a bizottság valamit elérni a dumánál! Addigra már helyreáll a nyugalom... Most hát meggyőződtél róla, Samszi, hogy a musszavatisták igyekeznek rendet és békét teremteni? Mit szólsz, milyen ügyesen beszéltem ezekkel az ostobákkal, mi? — fejezte be Habibulla önelégülten.

Minden oka megvolt rá, hogy elégedett legyen magával: az éhező, hiszékeny, politikailag teljesen tájékozatlan városi szegényembereket csakugyan sikerült néhányszor olyan ügyesen rászednie, hogy a musszavatisták bizottsága kellőképpen méltányolta tevékenykedését.

Egyízben Habibulla új hírrel jött Samszihoz: a „muzulmán nemzeti bizottság" kibékíti az egymás ellen vérbosszút esküdött, halálos ellenségeket. Samszi elgondolkozott. Igaz, hogy ő annakidején fizetett magáért váltságdíjat, de azóta hosszú évek múltak el, azoknak emlékezete pedig, akik a váltságdíjat kapják, tudvalévően rövid. Miért ne foglalkoznék ezzel az üggyel, különösen

most, hogy alkalom kínálkozik rá? A zsír még sosem rontotta el a piláfot, kinek van kedve minden ok nélkül elpusztulni, mint ahogyan szegény Dadas pusztult el?

Habibulla felajánlotta szolgálatait Samszinak: majd ő, Habibulla, megszervezi ezt a kibékülést, a „nemzeti" bizottság felhatalmazza őt hasonló ügyek intézésére.

— Természetesen, adakozni kell a bizottság javára — figyelmeztette barátját Habibulla.

Egy csütörtöki napon Samszi odaszólt Badzsinak:

— Tedd fel a lakatokat, zárd be az egész házat, kijössz velem a nyaralóba.

Magában azt gondolta: „Nem fog belehalni a lány, ha a nyaralóban segít a feleségeknek, úgyis minden pénteken összetett kezekkel ül. Amellett manapság még veszedelmes is egészen ráhagyni a házat: még kinyitja a kaput azoknak, akik házkutatást akarnak tartani. Az ellen a lakatok jobban megvédenek, mint ez az ostoba teremtés. A kaput tán csak mégsem merik betörni."

Badzsi boldogan sürgött-forgott a szobában. A nyaralóba megy! Hogy kineveti majd Fatmát!

Négyesben indultak el a fogaton: Samszi, Habibulla, Abdul-Fatah és a lábuknál, összehúzódva, Badzsi. A félsziget déli és északi partja között elterülő síkság, amelyen két óra hosszat utaztak a fogaton, határtalannak tetszett Badzsi szemében.

— No lám, én se vagyok kevesebb nálad, én is eljöttem a nyaralóba! — mondta Fatmának rögtön, mihelyt kikászálódott a kétfogatúból s közben elzsibbadt lábait dörzsölgette.

— Csakhogy téged az apám holnap visszaküld, én meg itt maradok, ameddig csak tart a szőlő és füge! — felelte csípősen Fatma.

Hogy holnap mi lesz, nem lehet tudni, ma azonban Badzsi itt van a nyaralóban!

Mialatt a vendégek hideg kútvízzel lemosták magukról az út porát, Badzsi elszaladt a kertbe.

A nap az Apseron északi partján sem kevésbbé perzselően tűz, mint a városban, de milyen tiszta és üde itt a levegő! Nemhiába vágyódott Dadas erre a partra a Fekete város poros, kormos levegőjéből.

Badzsi bejárta a kertet, megnézte a virágágyakat. Milyen csodálatos virágok vannak itt! Talán még azoknál is szebbek, amelyek Rugia szőnyegein ékeskednek. Majd este, amikor nem látja senki, egy egész csokorra valót szed magának!

Örömét elrontja Ana-hanum:

— Hé, Badzsi, menj le a tengerpartra, mosd ki a fehérneműt, nem voltál itt, hát sok összegyűlt!

Badzsi tehát lement a tengerpartra, fején lapos fadézsában nagy kupac fehérneművel.

Itt nem olyan volt a part, mint a városban: szürke por helyett bársonyos, aranyszínű homok borította. Milyen jól esett benne lépkedni! És itt a tenger is más: világoszöld, átlátszó, egyetlen mazut-folt sincs rajta. A forró, parti homok után milyen kellemes érezni a hullámok felfrissítő hűvösségét!

Alighogy Badzsi visszatért, alighogy letette fejéről a kimosott ruhával telt nehéz dézsát, Ana-hanum rögtön odaállította a konyhába, hogy segítsen neki főzni. Samszi ugyanis, hogy nagyobb súlyt adjon a kibékülést célzó megbeszélésnek, meghívta az akszakalokat, a falu öreg és befolyásos lakosait s azokat természetesen jó lakomával illik megvendégelni, mert máskép még megtagadják együttműködésüket a kibékülés elősegítésében.

Alkonyat felé, Samszi nyaralójába már szállingóztak a falubeliek, az akszakalok, mindkét ellenségeskedő nemzetség képviselői, meg olyanok, akik egyszerűen kaptak az alkalmon, hogy szórakozhatnak és jól ehetnek. Ilyenek mindenütt elég sokan vannak s nélkülük egyetlen nagy ünnepség sem szokott lezajlani. A kertben keskeny, hosszú szőnyeget terítettek le, amelynek két oldalán méltóságosan ültek egymással szemközt az ellenséges felek képviselői. Az asszonyok közelükben, a füstölgő parázstűzhelyen készítették az ennivalót.

Az ünnepség Habibulla beszédével kezdődött.

— Ideje végre megérteni, hogy az azerbajdzsániak valamennyien testvérek! — nyilatkoztatta ki Habibulla szónoki hévvel. — Fiatalok és öregek, műveltek és tanulatlanok, gazdagok és szegények, munkáltatók és munkások — mindnyájan testvérek, ha azerbajdzsániak! Közöttük nem szabad semmiféle viszálykodásnak lenni, közöttük nem szabad vérbosszúnak sem dúlni!

Habibulla sokáig beszélt. Utána Abdul-Fatah szólalt fel.

— Legyen béke az iszlám fiai között! — mondta, tekintetét és karjait ég felé emelve. — Végre eljött a várvavárt óra, amikor egységbe tömörülnek. És ha még az olyan kimagasló személyiségek, oly nemes ellenfelek is, mint a kaukázusontúli mufti, a siiták atyja, és a kaukázusontúli Sheik-ül iszlám, a szunniták atyja, nemrég testvérien összeölelkezett, illő-e, hogy egyszerű halandók tovább folytassák torzsalkodásaikat? Hiszen a Korán egyáltalában nem követeli meg a bosszút: van sokféle mód arra, hogy a gyilkos megváltsa magát bűnétől.

Abdul-Fatah is sokáig beszélt: egy nagytekintélyű mullának nem illik röviden beszélnie — az emberek még azt hihetik, hogy nincs mondanivalója.

Abdul-Fatah után az akszakalok beszéltek, szintén a vérbosszú

szokása ellen. Utánuk a két nemzetség képviselői szólaltak fel, akik hajlandók voltak kibékülni, úgyhogy — az általános békés hangulat hatása alatt — végül a vérbosszú legcsökönyösebb hívei is engedtek a többségnek. A vendégek helyeslően bólogattak: ki tudja, mi történhetik, egyszer még őket magukat is sujthatná ez a kegyetlen szokás.

A végeredmény az volt, hogy Habibulla szerződést állított ki, amelynek értelmében Samszi és a vele ellenséges lábon álló nemzetség között az ellenségeskedés örökre megszűnik. Samszi és az ellenséges fél képviselői aláírták a szerződést. Habibulla mint a bizottság meghatalmazottja és Abdul-Fatah mint egyházi személy, megerősítették az okmányt aláírásukkal. A bizottság és a mecset javára a kibékült felek mindegyikének kétszáz rubelt kellett adományoznia. A szertartás végeztével a volt ellenségek megölelték-megcsókolták egymást.

A kibékülés örömére Samszi áldozatot is mutatott be: sajátkezűleg vágott le két bárányt.

— Inkább a bárányok vére folyjék, mint a mienk! — kiáltott Samszi, volt ellenségeihez fordulva és véres kését megtörölte a fűben.

Badzsi látta, amint a bárány nyakán kibuggyant a vér és elöntötte hófehér gyapját. A fájdalmas látványtól összeszorult a szíve, kezével eltakarta arcát és elfutott.

Ana-hanum, mint mindig, ugyancsak kitett magáért: a gyönge, fiatal bárányhús elolvadt a szájban. Ana-hanum parancsára Rugia, Fatma és Badzsi a kertből frissenszedett gyümölcsöt, azonkívül omlós süteményeket és illatos teát szolgált fel a vendégeknek. Az inyencségekkel megrakott tálcákat letették a szőnyeg szélére, aztán tüstént elfutottak, nehogy, Allah őrizz, valaki észrevegye és megrója őket. Három himlőhelyes, vak zenész szünet nélkül játszott kemancsán, tarán és dobon. A vendégek együtt dúdoltak velük, taktusban csattogtattak ujjaikkal, a fiatalabbak táncra perdültek. A nők tiszteletteljes távolból, a fák mögül nézték, hogyan lakomáznak, mulatnak a férfiak.

„Jó dolog ez a nemzeti bizottság! — lelkesedett magában Samszi az inyencfalatokkal megrakott keskeny, hosszú szőnyegen ülve és buzgón kínálgatta vendégeit, de közben magáról sem feledkezett meg. — Fiatalokat és öregeket, siitákat és szunnitákat, gazdagokat és szegényeket, munkáltatókat és munkásokat, bosszúállókat és azokat, akik ellen bosszút esküdtek — a bizottság igyekszik valamennyit kibékíteni egymással, elveti az egyetértés, a barátság magvait! Kétszáz rubelért most nyugodtan élhetek holtomig. Hisz én egy ujjal se nyúlok senkihez, csak énhozzám se nyúljanak... Szegény Dadas! Milyen kár, hogy ezt nem érte meg!..."

Samszi szemébe könny szökött.

— Badzsi! — szólította a kislányt halkan, letörölve könnyeit. — Egyél a barackból, őszibarackból, amennyit csak akarsz!

Badzsinak nemigen akarózott ennie — a nap folyamán eleget torkoskodott a konyhában is, a kertben is — de mégis kiválasztotta a három legnagyobb őszibarackot és megette: bácsija ritkán kínálgatta őt ilyen nyájasan; ezért hajlandó volt sokat megbocsátani neki...

Éjszaka Badzsi felébredt — a szobában fülledt meleg volt — és nesztelenül kiosont a kertbe.

Az éjszakai harmattól nedves szőlőfürtök csillogtak a holdfényben. Badzsi egy hajlós venyige mellé hevert le, beszívta üde illatát. Ide hallatszott a tenger lágy moraja. Csillagos ég borult az alvó föld fölé és Badzsi, mint rendesen, számolni kezdte a csillagokat. Meg is számolt százat, kétszázat is, sőt még annál is többet, nagyon sokat! És elcsodálkozott: eszébe jutott, hogy volt idő, amikor még a cég házának ablakait sem tudta megszámlálni.

Ó, milyen messze volt most az a ház, milyen messze volt gyermekkori hajléka!... A piszkos, féregnyomos falak, a füstös menynyezet, a repedezett padló... Apja kuckója üres — apja a kapunál őrködik; bátyja kuckója üres — bátyja az iskolában van; az ablak melletti kuckóban beteg anyja; az ajtó melleti kuckóban ő maga... Milyen nyomorúságosnak érezte ezt a hajlékot, mikor átköltözött a Várba, a bácsi házába, most pedig, ha emlékezetébe idézi, milyen kedvesnek, milyen meghittnek látja!...

Szombat reggel Samsziért és barátaiért eljött a kétfogatú. És Badzsi megint összegörnyedve ült Samszi, Abdul-Fatah és Habibulla lábánál.

— No, most nem egyhamar jössz el ide — kiáltott utána Fatma és nyelvet öltött rá...

Badzsi az egész nyarat a városban töltötte.

Nappal nem volt hova menekülnie a perzselő sugarak elől, este meg a fullasztó hőség elől. Mindenütt por, rothadó hulladékok bűze. Badzsi egész nyáron takarította a szobákat, vizet cipelt, főzött, hurcolta a tetőre Samszi nehéz szőnyegét.

Valahol a másik parton virágba borultak a fák, lágyan morajlott a tiszta tenger s a szőlőtőkéket friss harmat borította. Valahol a másik parton Fatma egész nap séltálgatott az árnyas kertben és teleette magát őszibarackkal, szőlővel.

„Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz... — jutott Badzsi eszébe és felsóhajtott. — De vajjon mikor lesz nekem is jó sorom?..."

Ősszel Junusz ismét megjelent a Várban.

Samszi ezúttal nem volt olyan engedékeny, mint tavasszal, sokáig kellett kérlelni, míg beleegyezett, hogy Badzsi elutazzék vendégségbe a bátyjához az ipartelepre.

— De most ott ne töltsd az éjszakát, mint legutóbb, mert különben nem jöhetsz vissza a házamba! — dörmögte végül.

Mikor Junusz és Badzsi megérkezett az „Apseron"-ra, ott éppen gyűlés volt...

A munkásokat már néhány hónapja izgalomban tartotta az a terv, hogy az ipartelepi kerületeket Baku városához csatolják. Ebben az egyesülésben a munkásság és a bolsevik párt bakui bizottsága joggal látott valami nagyobbjelentőségű dolgot, mint egyszerű közigazgatási intézkedést. Arról volt itt szó, hogy a csatlakozás létrejötte esetén az ipartelepi munkásság és bolsevik párt részt vehetne a város ügyeinek irányításában és betekinthetne a burzsoá város legrejtettebb titkaiba.

A musszavatisták és a többi burzsoá párt természetesen ellenezték az egyesülést. Igyekeztek elszigetelni az ipartelepek kerületeit a várostól: zemsztvók* alakítását szorgalmazták, amelyek hatáskörébe tartoztak volna a munkáskerületek is, és százával küldték ügynökeiket, agitátoraikat az ipartelepekre, arra számítva, hogy az azerbajdzsániak — különösen a környező falvakból valók — támogatni fogják őket...

A munkások tömege — legnagyobbrészt azerbajdzsániak — körülvette a régi, fekete tornyot, amelynek alsó lépcsőpihenője most szónoki emelvényül szolgált. Valamivel magasabban és alacsonyabban, a toronyra vezető lépcső fokain álltak vagy ültek a gyűlés szervezői és a felszólalni szándékozók.

Junusz és Badzsi a tömeg hátsó soraiban állt. Badzsi lábujjhegyre ágaskodott és kíváncsian nézegette a lépcsőkön elhelyezkedett embereket. Egyszerre csak megragadta Junusz karját és, szemével a lépcsőpihenő felé intve, suttogta:

— Nézd, Junusz, nézd!

Junusz követte húga pillantását és meglátta Aramot, meg Gazanfart, ebből pedig levonta a következtetést: biztosan felszólalnak!...

Mint a bolsevik párt kerületi bizottságának tagja, Gazanfar elég gyakran járt az ipartelepekre, hogy előadásokat tartson, hogy segítsen a munkásélet valamely fontos kérdését megoldani, hogy a munkásgyűléseket a helyes gondolatok felvetésével helyes irányba

* Helyi közigazgatási szervek. — *A ford.*

terelje, hogy ellenőrizze a pártsejtek tevékenységét s a bizottság nevében útmutatásokat adjon a továbbiakra nézve. De egyetlen iparteleppel sem volt olyan szoros és baráti kapcsolatban, mint az „Apseron"-nal.

Azért-e, mert több mint négy évig dolgozott az „Apseron"-on mint a fúrómester első segédje és sok itteni munkással került közeli ismeretségbe? Vagy azért, mert itt dolgozott barátja, Aram is, akit gyakran meglátogatott és ha vele, meg Rozannával egy-két órácskát ült az asztalnál, miközben vagy féltucat pohár teát megivott, lehetetlen volt szóba nem hozni az „Apseron" pártsejt-ügyeit, amely pártsejtnek Aram nem utolsó embere volt? Vagy azért, mert Gazanfar a közelben lakott, hát gyakran találkozott a telep munkásaival és szeretett elbeszélgetni velük az „Apseron" életéről?

Akár ezért, akár másért, az „Apseron" Gazanfar szemében nem csupán egyike volt a telepeknek, amelyeket neki, mint a kerületi bizottság tagjának látogatnia kellett, hanem — ha szabad ezzel a kifejezéssel élni — az „ő", Gazanfar telepe volt. És ha a bizottságban az „Apseron" került szóba, mindenki önkénytelenül Gazanfarra gondolt. Gazanfar, bár rendes körülmények között megértő volt és csöppet sem érzékenykedő, bántónak tekintette volna, ha az „Apseron" ügyeivel kapcsolatos teendőkkel valaki mást bíznak meg. Sőt még bizonyos féltékenységet is érzett, ha valakinek kapcsolatai az „Apseron"-nal — véleménye szerint — túlságosan elmélyültek...

— Gazanfar és Aram most biztosan felszólal — magyarázta húgának Junusz.

Badzsi azonban a fejét rázta:

— Nem!

Junusz sehogy sem értette.

— Nézd csak azt a másikat, aki most beszél, azt én ismerem! — világosította fel Badzsi.

Junusz a felszólalóra fordította a tekintetét... Ismeretlen, alacsony, sötétszemüveges emberke; rövid karjaival paprikajancsi módjára hadonász; mellette két markos legény, övükben tőr.

„Furcsa ember!... — nevetett magában Junusz. — Vajjon honnan ismeri a húgom?"

— Ez Habibulla, jár a bácsihoz — folytatta Badzsi. Izgatottan, suttogva beszélt, mintha valami titkot közölne Junusszal.

— A bácsihoz? — csodálkozott Junusz. — Valakivel összetéveszted!

Badzsi a mellére csapott:

— Haljak meg, ha nem az igazat mondom! Szőnyegeket ad el a bácsi megbízásából. Én magam mentem vele, magam cipeltem el egy szőnyeget Musza Nagijevnek. Tudod, az dúsgazdag ember. A vá-

rosban senkinek sincs annyi pénze és háza, mint neki. Musza kézfogással üdvözölte Habibullát és sokat fizetett neki a szőnyegért.

Junusz most már látta, hogy Badzsi nem téved.

— Jól van... — felelte vontatott hangon.

A sötétszemüveges kis ember csakugyan Habibulla volt. Ősz óta, a musszavatista bizottság utasítására, gyakran felszólalt az ipartelepeken, a munkásgyűléseken.

A musszavatista bizottság az ipartelepekre küldött ügynökei és agitátorai elé azt a feladatot tűzte, hogy harcolják ki, nyerjék meg az azerbajdzsáni munkások rokonszenvét, bizalmát. Ha a bolsevikok meg tudták találni az utat a munkások eszéhez és szívéhez, mért ne sikerülhetne ugyanez nekik, a musszavatistáknak is, megfelelően ügyes és ravasz eszközök alkalmazásával?

Habibullának, mint musszavatistának itt sokkal nehezebb feladat volt felszólalnia, mint az elnyomott ambalok, a megfélemlített városi szegényemberek előtt. Munkások között valahogy védtelennek érezte magát, titokban néha rettegés fogta el, olyasféle, mint annakidején, apja halála után a parasztok között. De igyekezett legyőzni félelmeit és belátta, milyen fontos, hogy a munkásgyűléseken népszerűvé tegye magát s ezzel elnyerje a musszavatista vezérek megelégedését.

— Azerbajdzsán testvérek, itt az ideje, hogy falusi honfitársainkra gondoljunk! — hangzott most Habibulla felszólítása a torony lépcsőpihenőjéről. — A természet mostoha ezen a vidéken, kevés a jó termőföld. A kerteket, veteményeseket csak a mély kutakból fáradságosan merített vízzel lehet öntözni. A falvakban nincsenek se utak, se postahivatalok, se iskolák, se kórházak... A nem-azerbajdzsáni munkásokat a mi falvaink parasztjainak sorsa meglehetősen közömbösen hagyja és nem hajlandók segíteni rajtuk. Ez egyébként érthető: minden nemzetség a maga sorsával törődik. Most azonban, úgy látszik, vannak azerbajdzsáni munkások, akik egy húron pendülnek ezekkel az idegenekkel.

— Azerbajdzsán testvérek, gondoljatok arra, falvaink lakossága felétek nyujtja kezét és könyörög nektek, hogy ne csatlakozzatok a városhoz, ne hagyjátok őket sorsukra!

Habibulla, szokása szerint, hosszasan beszélt. Alig fejezte be szónoklatát, helyét Gazanfar foglalta el. A cingár kis Habibulla mellett az ő férfias, szálas termete olyannak látszott, mintha kőből faragták volna ki. Gazanfar körülnézett, látta az ismerős arcokat, elmosolyodott és így kezdte:

— A mi falvainkban igen okos közmondás járja: a kötél úgy jó, ha hosszú, a beszéd úgy jó, ha rövid! Látszik, hogy a musszavatista úr, aki az imént szólalt fel és úgy tett, mintha nagyon aggasztaná a mi falusi honfitársaink sorsa, rosszul ismeri őket!

A tömegen helyeslő, suttogó moraj futott végig.

— A musszavatista úr — folytatta Gazanfar — nem a falusiakért aggódik, mit törődik ő velük, meg a bajaikkal! Ő csak magával gondol, meg azokkal, akik ideküldték. A musszavatista urak meg azok, akik velük egy húron pendülnek, nem akarják, hogy mi, ipartelepi munkások beleavatkozzunk a városi ügyekbe, félnek tőle, hogy nem mindent találnánk kedvünkre valónak. Hanem mi, a bakui ipartelepek munkásai, máskép gondolkozunk: a mi véleményünk szerint itt az ideje, hogy igenis, beleavatkozzunk a város ügyeibe és sokmindent okvetlenül megváltoztassunk!

A suttogás hangosabbá vált, egyes helyekről felkiáltások hangzottak.

— Ami a parasztokat illeti — folytatta Gazanfar — nem engedjük bántani őket, mint ahogy, mellesleg, sosem is engedtük. No, ítéljétek meg magatok: kié a hatalom a musszavatista pártban? Az olajtelep-tulajdonosokon kívül a bégeké, a kánoké, a földbirtokosoké. Nekik van okuk ellenségeskedni a parasztokkal a föld miatt. És kik a mi pártunk, a bolsevik párt tagjai? Ugyanolyan dolgozó emberek, mint a parasztok többsége! Sokan közülünk régebben magunk is parasztok voltunk. Hogy lehetséges az, hogy a bégek és kánok jobban törődnek ellenségeikkel, mint mi, munkások, bolsevikok, a barátainkkal? Ó nem, a musszavatisták csak mézes-mázosan beszélnek. De a mi parasztjaink azt szokták mondani: hiába hajtogatod, hogy „halva, halva", attól semmi sem lesz édes!

Szavait kitörő, vidám helyeslés fogadta. Ez a Gazanfar! Mindig fején találja a szöget!

Gazanfar után Aram szólalt fel, természetesen szintén a csatlakozás mellett. A tömegből időnként kiáltások hangzottak:

— Jól mondja!

— Van ott ész!

Habibulla a lépcsőpihenő korlátjához furakodott:

— Lehet, hogy az előttem felszólalt örmény polgártárs nem rossz ember, de, örmény lévén, nem ismerheti a bajainkat... Éppen úgy, mint ahogy mi, azerbajdzsániak sem érthetjük meg az örmények bajait — tette hozzá sietve, mikor észrevette a tornyot körülálló emberek rosszaló tekintetét.

De váratlan támogatásban részesült, mert az intéző, aki, nem tudni, honnan termett elő, beszélni kezdett:

— Bár én örmény vagyok, az előttem szóló polgártárs pedig azerbajdzsáni, azt tartom, hogy igaza van! És így vélekedik a mi örmény pártunk, a dasnakok pártja is! Minden nemzetnek magára van gondja!

Junusz közbekiáltott:

— A jóravaló emberek — mint a mieink — más emberek bajával is törődnek, bármilyen nemzethez tartozzanak is!

Hányszor meggyőződött erről Junusz, aki baráti jóindulatot tapasztalt Aram részéről és ellenségeskedést a Minisztrác részéről — ugyanis Badzsi esete óta így nevezték az intézőt, először csak a nőtlen munkások szállásán, később már az egész ipartelepen.

Habibulla konokul hadonászott:

— Nem, polgárok, nem, nem így van!... Állítom, hogy az a polgártárs, aki az előbb a csatlakozás mellett szólalt fel, nem törődik az azerbajdzsáni parasztság érdekeivel!

— Sokkal jobban törődik, mint te! — kiáltott ismét Junusz.

Habibulla kitört:

— Eleget hallgattuk már ezeket az internacionalistákat, akik, élükön az örmény Saumjannal, viszályt szítanak a muzulmánok között. Saumjant ezért pénzelik a bolsevikok...

Junusz felháborodott: hogy merészel így beszélni Sztyepan Georgijevicsről ez a gazfickó!

— Inkább azt mondd meg, mennyi jutalékot kapsz Musza Nagijevtől és más gazdagoktól, akiket szolgálsz? — kiabálta harsányan.

Habibulla meghökkent: itt valaki jól ismeri őt. De honnan? És ki lehet az? Jól belenézett a körülötte állók arcába, igyekezett kifürkészni, melyik volt az, aki így visszavágott neki.

— Miért nem felelsz? — kiabált Junusz ismét és Habibulla végre meglátta őt!

„No lám, hát ez kiáltozott!" — gondolta Habibulla és figyelmesen nézte az ismeretlen, magas, fiatal legényt, Junuszt.

„Vajjon miért kaptak hajba?" — álmélkodott Badzsi.

Iparkodott kitalálni a vitatkozók szavainak jelentését, amelyet aztán a maga módján értelmezett: Habibulla és a Minisztrác azt akarja, hogy a munkások ne utazhassanak a városba, bátyját örökre el akarják választani tőle, Junusz, Gazanfar és Aram pedig ez ellen tiltakoznak. Badzsi látta, hogy igen sokan vannak bátyjával egy véleményen s ekkor újraéledt benne az elfeledett érzés, hogy Junusz erős és rettenthetetlen.

Hiába fáradozott Habibulla: a gyűlés kimondta a határozatot, hogy az ipartelepi kerület csatlakozik a városhoz. Habibulla — a munkások gúnyos, haragos kiáltozásaitól kísérve — tőrrel felfegyverzett, két hallgatag társával együtt elhagyta az ipartelepet.

A vonatra várva, kísérőivel a perronon sétált. Dühös volt; először történt vele, hogy ilyen csúfos kudarcot vallott. Könnyű kitalálni, mit fognak szólni a bizottságban ehhez a balsikerhez. Habibulla maga elé képzelte a bizottságot... Kényelmes bőrfotel-

ben üldögélnek és tereferélnek. Próbálnának csak ők zöldágra vergődni ezzel az ipartelepi népséggel, mindjárt másképp beszélnének!

Kellemetlen gondolataitól szabadulni igyekezve, végigjártatta tekintetét a piszkos, félhomályos perronon, nézegette a néhány utast, a szegényesen öltözött embereket, akik a földön ülve várták a vonatot.

„Hülyék!" — dörmögte dühösen.

Nem tudni, kiket illetett ezzel a szidalommal: a szegényesen öltözött embereket, akik a földön ülve várták a vonatot, az apseroniakat, akik az ő érdekeit veszélyeztető határozatot hozták, vagy a bizottságot, amely ilyen nehéz feladatot varrt a nyakába. Lelke mélyén azonban mérgesen és szégyenkezve állapította meg, hogy ha már hülyékről van szó, ő maga is közéjük tartozik.

Egyszerre csak hevesen megdobbant a szíve: a vonatra várakozók között meglátta Junuszt.

„Ki ez a legény? — gondolta és törte a fejét, miközben feladalá járt a perronon. — Honnan ismer engem? És ki az a kislány mellette?" — A lepelbe burkolt arányos kis termet valahogy ismerősnek látszott.

Badzsi le nem vette a szemét Habibulláról. Megijesztette az a tolakodó szívósság, amellyel a férfi kettőjük előtt sétálgatott a perron egyik végétől a másikig.

Befutott a vonat. Az utasok a perronon felugráltak a földről, rohantak a sötét, piszkos vagonok felé. Habibulla megvárta, amíg Badzsi és Junusz beszállt, aztán követte őket és velük szemben leült.

„Szándékosan ült ide, meg akarja tudni, kik vagyunk" — állapította meg Badzsi és valami bizonytalan félelem fogta el.

Belépett a kalauz — őszhajú, bajuszos öregecske — kezében lámpással.

— Kié a gyerekjegy? — kérdezte, mikor megnézte Junusz jegyeit.

Junusz Badzsi felé bökött a fejével:

— Az övé.

— No, mutasd csak meg magad! — mondta a kalauz, lámpásával a fátyolkendőbe burkolózott Badzsira világítva.

— Hé, hé, mit akarsz? — fortyant fel Junusz. Ő maga nem tulajdonított jelentőséget a fátyolnak, de tudta, hogy az efféle tapintatlan eljárást a nők sértésnek érzik.

— Te meg mit ordítasz? — kérdezte az öreg nyugodtan. — A muzulmán asszonyok néha gyereknek álcázzák magukat, aztán nekem kell hallgatnom a szidást a fölöttesektől.

Junusz a kalauzra nézett. Az öreg ősz bajusza alatt jóindulatú mosoly bujkált.

— Húzd félre a fátylat az arcodról — mondta húgának Junusz.

Badzsi tétovázott: nem volt hova rejtőznie Habibulla sötét szemüvege elől.

„Milyen buták ezek a kislányok, félnek megmutatni magukat!" — gondolta Habibulla.

— Azt mondtam, húzd félre a fátylat! — kiáltotta Junusz.

Badzsi nem mer ellenkezni bátyjával, még akkor sem, ha az pusztulásba viszi őt. Jól van, félrehúzza a leplet...

A lámpás fénye csak egy pillanatra világította meg Badzsi arcát, de ez elég volt ahhoz, hogy megörvendeztesse Habibullát. Ördög vigye, miképp is lehet, hogy nem ismert rá rögtön? Hát szóval a kislány Badzsi! Ezek szerint elmondta bátyjának a szőnyeg-ügyet? Habibulla fellélekzett: nem olyan veszélyes a dolog! Ez a legény pedig a bátyja, hát persze. Habibullának eszébe jutott, hogy Samszi valamikor tett is említést egy unokaöccséről, aki az ipartelepen dolgozik. Hát szóval ilyen az az unokaöccs!

— Ki tud köztetek eligazodni? — dörmögte távozóban a kalauz engesztelően. — Ha ezek a nők beburkolóznak a száljukba, az ember nem tudja megmondani, melyik a nagyanya és melyik az unoka!

Habibulla megigazította szemüvegét.

— Nem tudtam, hogy te Samszi unokaöccse vagy — fordult Junuszhoz.

A sötét szemüveg eltakarta tekintetét.

— Bezzeg én tudom, hogy te ki vagy — felelte Junusz szárazon: jól emlékezett Habibulla felszólalására.

„Szemtelen kamasz!" — gondolta Habibulla, fennhangon azonban nyájasan mondta:

— Jó ember a te nagybátyád!

— Miben mutatkozik meg a jósága? — kérdezte Junusz kihívón. — Abban, hogy a pénze sok?

Habibulla bánatosan csóválta fejét.

— Nálunk, muzulmánoknál, tisztelni szokás az idős rokonokat — mondta. — De te mások véleményét hangoztatod, barátom. Látszik, hogy ellenségeinkre hallgatsz, akik a fiakat atyjuk ellen, a fiatalokat az öregek ellen, a szegényeket a gazdagok ellen uszítják fecsegésükkel.

— Te persze azt akarnád, hogy a szegények örökké szegények, a gazdagok örökké gazdagok maradjanak? — kérdezte Junusz gúnyosan. — Ez tetszenék neked, mi?

— Ezek nem muzulmánhoz méltó szavak! — kiáltott fel Habibulla. — Ezekre az oroszok vagy az örmények tanítottak téged!

— Elég! — mondta Junusz keményen.

A szomszédos lócán ülő munkás közbeszólt:

— Hisz ez musszavatista — jelentette ki megvetően. — Miért állsz szóba vele, te legény?

— Neked talán nem tetszenek a musszavatisták? — kérdezte Habibulla egyik kísérője összehunyorított szemmel.

— El kéne kergetni őket innen, hogy a lábuk se érje a földet! — szólalt meg egy hang a válaszfal mögül.

— Próbáljátok meg! — rikácsolta kihívóan a legény és azonnal ott termett mellette a másik is. Tőrük markolatához kaptak.

A munkások felugráltak helyükről és lármásan tódultak ahhoz a szakaszhoz, amelyben a veszekedés folyt. Badzsi Junuszhoz simult. Habibulla látta, hogy hiába vannak fegyveres kísérői, a helyzet mégsem neki kedvez s az ügy súlyossá fajulhat.

— Szégyeljétek magatokat, barátaim! — fordult két kísérőjéhez színlelt szemrehányással. — Kötelességünk mások véleményét tisztelettben tartani. Én készséggel bocsánatot kérek, ha valakit megbántottam.

— Nohát kérj is bocsánatot! — mondta Junusz.

Habibulla pillantása végigfutott a körülötte levőkön. Azok komor, barátságtalan arccal néztek rá.

— Bocsássatok meg... — mormolta összeszorított fogakkal.

Badzsi el volt ragadtatva: bátyja jól megadta a szemüvegesnek!

Az ablakban már feltünedeztek a város fényei, az utasok a kijárat felé igyekeztek.

Habibulla megkönnyebbülten fellélekzett: minden szerencsésen végződött! De szerette volna eloszlatni a rossz benyomást, amelyet a munkásokban keltett. Ezekkel az emberekkel neki még elég gyakran kell majd találkoznia, semmiképpen sem szabad haragban lennie velük. Engesztelő hangon fordult Junuszhoz:

— Érdemes neked ilyen későn a városba menned, barátom? A visszafelé induló vonatot már nem fogod elérni, kénytelen leszel várni reggelig. Utazz csak vissza, én majd hazakísérem a kislányt. Hiszen egy utunk van!

Badzsi ismét Junuszhoz simult: nem, nem — nem akar a szemüvegessel menni!

— Majd elkísérem én — felelte Junusz hidegen. — Ne zavartasd magad.

— No, ahogy tetszik...

Szótlanul mentek a kereszteződésig, ahol elváltak útjaik.

— És mégsincs igazad! — mondta utólag Habibulla dacosan; itt a város központjában nagyobb biztonságban érezte magát.

— Verekedés után nem szokás bottal hadonászni! — felelte Junusz és, Badzsit kézenfogva, ott hagyta Habibullát.

— Hiszen verekedés nem is volt! — kiáltotta utána Habibulla. — Csak egyszerű eszmecsere! Hát lehet verekedés azerbajdzsániak között?

De Junusz ezt már nem hallotta.

Nagy újság

A hír egy októberi napon érkezett Petrográdról Bakuba. Az örvendező, izgatott emberek kitódultak az utcákra. Lobogtak a vörös zászlók. Minden sarkon, minden üzemben gyűléseket tartottak.

Minden irányból hangzottak a kiáltások:

— Éljen a forradalmi proletariátus és Petrográd helyőrsége!

— Éljen az új forradalmi kormány! Éljen Lenin!

— Éljen a szovjethatalom!

Egy hét sem telt bele, a bakui tanács már elfogadta a programmot, amelynek értelmében a hatalom gyakorlatilag is átmegy a szovjetek kezébe.

„Hát eljött végre az a másik forradalom! — gondolta Junusz izgatottan. — Most majd minden másképp lesz!"

Hitte, hogy az emberek most már másképpen fognak élni, hogy nem lesz többé szegénység, jogtalanság és megaláztatás, amilyet bőségesen tapasztalt a Fekete városban is meg itt, az „Apseron"-on is a „nőtlen muzulmánok" sivár munkás-szállásán. Hitte, hogy az emberek nemsokára boldogok lesznek és szíve elszorult a fájdalomtól, ha arra gondolt, hogy apja, anyja, négy testvére már meghalt s így nem osztozhatnak abban a boldogságban, amelyben most minden jóravaló embernek része lesz.

„Egész családomból csak ő, Badzsi maradt meg nekem! Hogyan tehetném boldoggá?" — töprengett és gyöngéd szeretettel gondolt húgára, akinek sorsa nyugtalanította.

Arammal és Gazanfarral még jobban megbarátkozott, nem mulasztott el egyetlen munkásgyűlést sem, hallgatta az előadásokat, amelyeket a bolsevik párt bakui bizottsága rendezett.

„Ki az a Lenin?"

„Kik azok a bolsevikok és mire törekszenek?"

„Megtartják a bolsevikok az államhatalmat?"

Igen, ezeken a munkásgyűléseken és előadásokon ugyancsak volt min gondolkozni, volt mit tanulni!

Hanem azért... Teltek a napok, egyik a másik után, északkeletről hideg szelek fújtak és Oroszország minden részéből naponta érkeztek a hírek, hogy az új munkás-paraszt hatalom rendeletei értelmében a földek, az erdők, a gyárak, bányák, vasutak, gőzhajók a nép tulajdonába mennek át, hogy úgy látszik, a Német-

országgal és Ausztriával folytatott háború véget ér, de itt, Bakuban nem volt észrevehető, hogy ezek a változások bekövetkeztek.

A tőkések most is változatlanul erősen tartották kezükben az olajtelepeket és a gyárakat, a kikötőket és a gőzhajókat, a sokemeletes házakat és a dúsan felszerelt üzleteket. A bakui szovjetben — bár a szavazatok többségét a bolsevikok kapták s elnökük Sztyepan Saumjan volt — a bolsevikok mellett, most is, mint azelőtt, ott voltak az eszerek, a mensevikek, sőt a dasnakok és musszavatisták is, akik azzal a céllal furakodtak a szovjetbe, hogy belülről bomlasszák. S ami még meglepőbb, a szovjet mellett tovább is ott voltak a gazdagok olyan támaszai, mint a régi városi duma és az úgynevezett „nemzeti" szovjetek, amelyek viszályt szítottak a nemzetiségek között. A burzsoá lapok, a „Kászpij" és a „Baku" tovább is megjelentek és — bár a „Bakinszkij rabocsij", meg az „Izvesztyija Bakinszkovo Szovjeta" kíméletlenül harcoltak ellenük — tovább szórták rágalmaikat a fiatal szovjet államra, Leninre, Sztálinra és a kiváló bakui bolsevik vezetőkre.

Nem, nem lehet azt állítani, hogy itt már végérvényesen diadalmaskodott ez a második forradalom, amelyért a bakui bolsevikok — élükön Sztyepan Saumjannal — küzdöttek s amelyet ő, Junusz, oly reménykedve várt.

Mi változott meg tulajdonképpen az ő életében? Most is, mint azelőtt, egész napokat a szűk kanalazófülkében töltve dolgozik az „Apseron" tulajdonosának, most is a sivár tömegszálláson lakik, fekhelye most is az ajtónál van, amelyen át hideg léghuzam és por zúdul rá. És húgát még mindig nem veheti magához.

Junusz elszomorodott. Lehetséges, hogy a bolsevikok elszámították magukat?

— Harc nélkül nem érhetünk el semmit, a sült galamb nem repül a szánkba! — mondta Gazanfar, meghallgatva Junusz kétkedő szavait. — Petrográdban a munkások vérüket ontották a nép hatalmáért és csak azután győztek. Lehet, hogy nekünk is, itt Bakuban, vérünket kell ontanunk, mielőtt döntő győzelmet aratunk. Úgy látszik, sor kerül rá.

És, mintegy válaszképpen e szavakra, az ipartelepeken, a gyárakban, a bakui kikötőben új vörösgárdista munkáscsapatok alakultak. Ezeknek a csapatoknak létesítése a bolsevikok gondolata volt, de megalakulásuk konkrét irányítását a Kaukázusi Hadsereg Forradalmi Katonai Bizottsága vállalta magára.

Az idősebb emberek emlékeztek ezerkilencszázötre és a munkásokból alakult harci osztagokra. Dicső év volt az, aki emlékszik rá, tudja! És most új erővel csengtek Sztálin akkori szavai:

„Mire van szükségünk ahhoz, hogy valóban győzzünk? Három

dologra: először fegyverre, másodszor — fegyverre, harmadszor — fegyverre és ismét fegyverre".

A bolsevik párt bakui bizottsága legtapasztaltabb embereit küldte a Vörös Gárda központi parancsnokságára, olyanokat, akik ezerkilencszázötben a munkásokból alakult harci osztagokat szervezték. A kerületi pártbizottságok pedig a kerületi törzsparancsnokságokra küldték képviselőiket.

Gazanfar most reggeltől estig, olykor jóval éjfélutánig is, a Vörös Gárda kerületi törzsparancsnokságán dolgozott, munkásosztagokat szervezett. Elég sok idejét vette igénybe a parancsnokság udvarán folyó katonai kiképzés. Meglehetős gyakran kellett elutaznia egyik vagy másik ipartelepre — gyűléseket szervezni, a harci osztagba jelentkezőket lajstromba venni. És Gazanfar mindezt jól végezte. Ki tudta volna, ha ő nem, hogy kit, hova, milyen minőségben kell kinevezni? Ki más tudta volna nála jobban úgy intézni a dolgot, hogy fegyver és felszerelés csak megfelelő kezekbe jusson. Ki más lett volna képes ezeket a munkáskezeket katonakezekké változtatni? A munkás harci osztagok szervezése terén ezerkilencszázötben szerzett tapasztalatai nem vesztek kárba — Gazanfar ismét elemében volt.

Junusz mindennap elment a kerületi törzsparancsnokságra, megállt az udvaron, ahol a katonai gyakorlatok folytak, vágyakozó tekintettel nézte a kaput, azon meg a nagy betűkkel, krétával rótt feliratot: „Hadbiztosi Hivatal" és megkérdezte Gazanfartól:

— Mikor kapok már én is fegyvert?

— Még fiatal vagy, ráérsz! — hűtötte le buzgalmát Gazanfar.

Csakugyan azt tartotta-e, hogy a legény még túlságosan fiatal és szívesebben adott fegyvert tapasztalt, kipróbált emberek kezébe? Talán felelősséget érzett a magáramaradt legény sorsáért és egyelőre nem akarta kitenni a harc veszedelmeinek? Vagy talán csak azért beszélt így, mert valójában próbára akarta tenni?

Junusz a homlokát ráncolta: tizennyolc éves — az olyan fiatal?

— Hát te hány éves voltál, Gazanfar, mikor fegyvert fogtál?

Gazanfar kitért a felelet elől:

— Olyan fiatal már nem leszek, mint akkor voltam!

Junusz azonban csökönyös volt:

— No de mégis, hány éves voltál?

— Rövidesen eljön a te időd is, Junusz barátom. Ne siess — felelte Gazanfar és atyaian megveregette Junusz vállát, aztán folytatta munkáját...

„Rövidesen?"

Nem volt mit tenni, reménykedni kellett, hogy így lesz.

Egyelőre pedig a telepen napról napra gyakrabban lehetett szokatlan felszerelésű embereket látni: olajfoltos munkásruhában,

ellenzős sapkában vagy kucsmában, de vállukon fegyverrel, övükben szürke posztóból varrt tölténytáskával...

Ezekben a napokban Aram is fegyvert fogott.

Az osztagba ugyan nem sorozták be — az ősz haj olyan megtévesztő! — de kinevezték a telepőrség főfelügyelőjévé: még megeshetik, hogy ellenséges elemek valami gonosz tréfát követnek el a tűzzel.

Aram a telepőrségben Junusz számára is talált munkát.

Puskát így sem adtak Junusznak, de valahányszor ügyeletes volt, régi sörétes fegyvert kapott, azzal járt fel-alá az „Apseron" kapuja előtt és gyanakodva nézett meg minden ismeretlen arcot...

Az ügy nem csupán munkásosztagok szervezésére szorítkozott. A szovjet kormánynak a munkás-paraszt hadsereg létesítésére vonatkozó rendeletével kapcsolatosan, Bakuban nemsokára reguláris katonai csapatok is alakultak. Az új hadseregbe olvadt a bakui helyőrség és a régi hadsereg azidőszerint Bakuban tartózkodó néhány csapata is.

Az utcákon torzonborz szakállal, viseltes köpenyben, ferdére taposott csizmában lépkedtek a volt cári hadsereg katonái, akik felesküdtek a szovjethatalomra és most a Vörös Hadseregben szolgáltak. Egy magas, elnyujtott hang rázendített a sok bejárt út porával belepett, régi orosz katonanótára:

Hej, ti katonák,
Bátor gyerekek!
Merre van a, merre van a feleségetek?

A harmadik sor után a katonahangok zengő, hatalmas kórusa folytatta:

Hej, hű feleségem,
Töltött fegyverem! —

s a dal éles füttyentéssel fejeződött be.

Gazanfar hallgatta... Szép dal!... A katonák már régen eltűntek szeme elől, de énekük még mindig fülében csengett:

Hej, ti katonák,
Bátor gyerekek,
Merre van a, merre van a feleségetek?

Valamelyik nap Gazanfar egy órácskára eltávozott a parancsnokságról, hogy benézzen Aramhoz és Rozannához.

Egy pohár tea mellett elbeszélgettek az eseményekről... Napról napra újabb vörösgárdista csapatok érkeznek, napról napra

növekszik a reguláris csapatok ereje... Jól halad az ügy!... Gazanfar arca örömtől sugárzott.

— Remélem, most már itt az ideje, hogy feleséget keress magadnak, ugye? — kérdezte Rozanna néni és ravasz pillantást vetett Gazanfarra. — Hisz a te Lvov hercegednek már befellegzett!

— Feleséget? — Gazanfar válaszképpen vidáman rázendített: — Hej, hű feleségem, töltött fegyverem... — És katonásan éleseket füttyentett, úgyhogy Rozanna néni, szemrehányó fejcsóválással kénytelen volt tenyerével befogni fülét...

Gazanfarnak tetszett ez a nóta, gyakran dúdolgatta is: volt ebben az élénk ütemben, meg ebben az éles füttyentésben valami buzdító, a dallamban valami jellemző a bátor orosz katonára, akivel ő most egy sorban haladt s akivel együtt még hosszú utat kell megtennie, sok feladatot végrehajtania.

Imák

A Várban provokációs hírek terjedtek el.

Egyesek azt rebesgették, hogy a bakui szovjetbe oroszok és örmények fészkelték be magukat s nagyban szerkesztik az azerbajdzsániak ellen irányuló rendeleteket; mások meg azt, hogy maguk az azerbajdzsániak készülnek fölkelést szervezni a szovjet ellen. Ezeket a mende-mondákat a musszavatisták terjesztették: mindkét esetben a bakui szovjet ellen hangolták az azerbajdzsániakat.

Az embereket nyugtalanság fogta el. A parton, a gazdag kereskedőnegyedben, a piacokon egymásután bezárták a nagyobb üzleteket, a kisebb boltokat is.

Samszi elhessegette magától ezeket a híreket — az ember úgysem tudhatja, ki mond igazat! Ami az efféle mende-mondákat illeti, nagyon óvatosnak kell lenni, ezt tapasztalatból tudta: egyszer tizenhárom évvel ezelőtt, már keservesen megbűnhődött, amikor — hitelt adva az átkozott híresztelésnek, hogy az örmények ki akarják irtani az azerbajdzsániakat — belerántotta magát a mészárlásba és elveszítette az idősebb Balát. Ah, Bala!... Hány éves is volna most a gyerek? Tizenöt meg tizenhárom, az... Huszonnyolc éves! Milyen okos fiú volt! Már gyerekkorában, hogy értett a szőnyegekhez meg az üzlethez! Most apja támasza lehetne... Idősebb Bala véres holttestének képe oly gyötrelmes világosan maradt meg Samszi emlékezetében, mintha az iszonyatos nap óta nem tizenhárom év, hanem csak tizenhárom nap telt volna el. Ó, Bala, drága fiú, elsőszülött fiú!... Nem, nem, gondolta Samszi, ő bizony többé nem keveredik véres históriákba! A világért sem! Utóvégre ő nem katona vagy valami csavargó,

hanem tekintélyes kereskedő! Bánja is ő, csináljanak, amit akarnak — a bakui szovjet, az örmények, a bolsevikok! Csak őt magát óvja meg Allah minden bajtól, meg a családját, főkép pedig a kis Balát — az ő korában már aligha remélheti, hogy még harmadik fia is születik.

Samszi igyekezett távoltartani magától a nyugtalanító híreket, de tudtán kívül, akarata ellenére, könyörtelenül a fülébe tolakodtak és szíve megtelt aggodalommal.

„Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz!" — gondolta keserűen és haragudott magára, amiért végnélkül hajtogatta ezeket a reménykedő szavakat, akár a papagáj, mikor pedig a felhők, ahelyett, hogy eloszlottak volna, egyre sűrűsödtek.

Ezért nagyon megörült, amikor hírét vette, hogy az új kormányzósági kádi gyűlést hív össze a nagy Taza-pir mecset udvarára és a muzulmánok mellett a nem-muzulmán polgárokat is külön felkérte, jöjjenek el, hogy békés úton eloszlassanak minden társadalmi félreértést. „Ha egyáltalában vannak ilyen félreértések" — jegyezte meg óvatosan a kádi a felhívásban.

Samszi büszke volt rá, hogy lám a muzulmán lelkipásztorok nem csupán hittársaik javát tartják szem előtt, hanem valamennyi népét is.

Ünneplőruhát öltött s elindult a gyűlésre. Jóval a megjelölt idő előtt érkezett oda, de a mecset udvarában már tolongtak az emberek. Samszi itt sok ismerős kereskedővel és boltossal találkozott, akiket — épp úgy, mint őt is — aggasztottak a hírek. Samszi, a gyűlés kezdetére várva, méltóságteljesen sétálgatott az udvarban.

Ah, a Taza-pir mecset!

Szentség tekintetében persze nem volt hasonlítható az ősrégi Szinik-kala mecsethez, a város mecseteinek anyjához, vagy a kupolátlan, ódon Lezgi mecsethez, vagy a kétkupolás Gilek mecsethez. De viszont milyen gyönyörű volt ez az új Taza-pir mecset, a kerítéssel szegélyezett, tágas, tiszta udvarával! Samszi minden részét szépségesnek és csodálatraméltónak látta: a piszkos utca fölé emelkedő udvart, magát az épületet, tetején a hatalmas kupolát s a két kecses minaretet, amelyek, mintha azért nyúltak volna magasan a kék égbe, hogy közelebb vigyék Allah palotájához a szegény, alacsony földet.

A gyűlést a kádi nyitotta meg. Felszólított minden egyistenhívőt, hogy békében, barátságban éljenek egymással. Utána, ugyanolyan értelemben egy feketeszakállú, örmény pópa szólalt fel, derekán lila öv, mellén arany kereszt díszlett. Azerbajdzsáni nyelven beszélt, hogy hangsúlyozza rokonszenvét az azerbajdzsániak iránt. Samszi be is kapta a horgot, szeme egy pillanatra

könnybe lábadt a meghatottságtól. Igaz, hogy rögtön összeszedte magát — eszébe jutott idősebb Bala.

Azután felszólalt egy orosz főpap, egy zsidó főrabbi, a perzsa konzul, továbbá az azerbajdzsáni és az örmény nemzeti bizottságok tagjai, meg a közéjük befurakodott baloldali eszerek képviselője, akinek beszédét különben Samszi egyáltalában nem értette.

Felszólalt Abdul-Fatah is. És Samszi büszke volt, hogy az ő barátja ilyen nagyjelentőségű gyűlésen felszólal.

Abban valamennyien megegyeztek, hogy legyen béke a szeretett városban!

Ezt a gondolatot Samszi igen bölcsnek ítélte és nagyon kellemesen érintette, hogy ezúttal nem került sor olyan ádáz vitákra és dühödt kiáltozásokra, amilyenek az utóbbi időkben a gyűléseken, összejöveteleken majdnem mindig tapasztalhatók voltak.

De Samszit különösen az a határozat ragadtatta el, hogy a lehető leggyakrabban rendeznek ilyen békés összejöveteleket. Nyomban ki is jelölték a két legközelebbi gyűlés idejét és helyét: vasárnap az örmény székesegyház udvarán, a legközelebbi pénteken pedig újra a Taza-pir udvarán. Samszi megnyugodva ment haza.

Néhányszor később is ellátogatott ilyen gyűlésekre. Úgy érezte, hogy ezek feltartóztatják a minden irányból fenyegető veszélyt. Ki tudja, talán csakugyan eloszlanak a felhők? Vagy nem azt tartja a közmondás is: ha Allah úgy akarja, a férfi is szülhet? Hanem azért óvakodott attól, hogy elmenjen az örmény székesegyház udvarára...

— Ilyen időkben mindenkinek imádkoznia kell — jelentette ki Samszi egy napon házanépének. — Az ima elhárítja a bajokat a muzulmánok feje felől.

Ana-hanum, hogy férjének kedvében járjon, naponta ötször — a müezzinnel egyidőben — imára hívta össze a ház női lakóit. Rugia rendszerint sok vesződséget okozott neki; nem tudott és nem szeretett imádkozni.

— No hiszen, Hetvenkettő, te belőled se lesz mulla! — csúfolódott Ana-hanum.

— Mullának lenni könnyű, embernek lenni nehéz! Így mondják, ugye?

Rugia mindig találó feleleteket adott!

— Te istentelen féreg! Majd rühöt küld rád Allah és a körmeidet is mind kitépi, akkor majd szépen elmondasz minden imát, akár egy mulla!

Badzsi sem tudott imádkozni. De mivel félt Ana-hanum haragjától, buzgón hajlongott. Ez nem akadályozta abban, hogy hallgassa a két feleség civakodását és gondolatban szitokkal illesse

az idősebbet, vagy hogy orrát a kis imaszőnyeghez nyomva nézegesse a bonyolult mintákat.

— Fennhangon imádkozz, máskép csalsz! — kiáltott rá Ana-hanum. — Hangosabban, különben Allah nem hallgat meg!

— Bilbili, vilvili, szilvili! — kotyogta ki egyszer Badzsi. — Távozzék a muzulmánoktól minden baj, távozzék a magas hegyek mögé, a mély tenger alá, a fekete föld alá, a barlangoknak öblébe, a szakadékok fenekére. A nagyon tudós, nagyon bölcs, dicső Badzsi, Dadas leánya imájának ereje elűzi! — hadarta.

Ana-hanum elámult.

— Ez szép ima! Kitől hallottad? — kérdezte végre.

— A káditól! — hazudta Badzsi büszkén.

— Mondd csak el még egyszer!

Badzsi még néhányszor elmondta.

Este, mikor Samszi átjött a női lakosztályba meghallgatni, hogyan imádkoznak a nők, Ana-hanum úgy határozott, hogy eldicsekszik tudományával:

— Bilbili, vilvili, szilvili!...

Samszi összeráncolta szemöldökét:

— Ez nem ima, ez ráolvasás — mondta megvetően. — Szégyenletes dolog Allaht ilyen ostobaságokkal zaklatni. Miféle buta teremtés tanított erre téged?

Másnap reggel az első ima idején, Badzsi alig hajtotta arcát az imaszőnyegre, Ana-hanum ráparancsolt:

— Fennhangon imádkozz!

Badzsinak eszébe jutott, hogy Samszi nem volt nagyon elégedett az ő imájával, hát tétovázott.

— Fennhangon imádkozz, ostoba!

Badzsi hadarni kezdte:

— Bilbili, vilvili, szilvili...

A következő pillanatban záporként hulltak arcára a pofonok:

— Nesze neked bilbili! Nesze vilvili, szilvili! Nesze neked érdemed szerint, nagyon tudós, nagyon bölcs, dicső Badzsi, Dadas leánya!

Különös portéka

A bakui bolsevikok nemcsak magában a városban, hanem egész Azerbajdzsánban egyesítették és harcra szólították a népet.

A jeliszavetpoli, kubini, kazahszki, semahini és más kerületekben hatalmas arányú parasztfelkelések voltak. Csak magában a jeliszavetpoli kormányzóságban a Zulgadarov, Samhorszkij, Szultanovij, Karabekovij bégek és sok más földesúr birtokait söpörték

el. A földesurak kastélyait felperzselték, a földek a felkelő parasztok tulajdonába mentek át.

A városban mindenütt ezekről az eseményekről beszéltek az emberek. Habibulla mohó kíváncsisággal hallgatta őket.

Az elűzött jeliszavetpoli bégek legtöbbjével már régen nem érintkezett, de emlékezett nevükre még gyermekkorából. Az elhúnyt Bahram bég jól ismerte valamennyit, gyötrő irigységében folyton azt számolgatta, mennyi földjük van ezeknek a szomszéd birtokosoknak. Az Ucmijevéknek és az Agyigezalovéknak, Habibulla emlékezete szerint, vagy húszezer gyeszjatyinájuk volt, a Zulgadarovoknak ötezer, a Sahmalijeveknek, a boldogult Bahram bég becslése szerint, vagy százezer gyeszjatyinájuk.

A beszélgetések során felvetődött még egy név, amelyre Habibulla gyerekkora óta emlékezett. Ennek viselője nem tartozott sem a bégek, sem a kánok közé. Ez a név — Hadzsi Ahmed Hadszi-Hasszán — egy híres samhori paraszté volt, aki sok-sok éve, egészen fiatalkorában, gyalog ment el a Kaukázusontúlról Petrográdra, ott bejutott II. Alekszandr cárhoz és panaszt tett a bégek ellen. Ennek a panasznak nem volt semmi különösebb következménye, de maga az a tény, hogy egy azerbajdzsáni paraszt panaszával a cár elé juthatott, meghökkentő volt és sokáig foglalkoztatta nemcsak a paraszt vityillók, hanem a pompás kastélyok lakóit is. A parasztok elnevezték oltalmazójukat Beglarnan-vurusannak, ami azt jelenti: a bégek ellen harcoló — a pompás házakban és kastélyokban pedig ezzel a névvel ijesztgették a makrancoskodó kis úrfiakat, mint ahogyan a parasztkunyhókban a rettegett kán, vagy bég nevével ijesztgették a gyerekeket.

Habibulla sok-sok év előtt hallotta ezt a nevet, amely most, íme, ismét előtérbe került, ezúttal nem csupán a kis úrfiak ijesztésére. Beglarnan-vurusan most sokkal inkább megfélemlítette az apákat, mint csemetéiket. Beglarnan-vurusan most nem ballagott a poros falusi utakon, az orosz földön át, kezében somfabottal, fiatal, erős vállán rongyos hurdzsinnal; izzadtságtól átnedvesedett, prémes parasztkucsmájában most nem vitt kérvényt a cárnak. Most, úgy hírlett, azok között volt, akik januárban tikos tanácskozásra hívták össze a samhori parasztokat és rávették őket, hogy szervezzenek felkelést a kánok és bégek ellen, a nagybirtokosok ellen.

És amikor Habibulla meghallotta, hogy milyen keservesen kellett most lakolniuk mindazoknak, akik annakidején olyan lelketlenül viselkedtek vele, az árván maradt fiúval, az első pillanatban kárörömet érzett: úgy kell nekik, valamennyiüknek!... De azután maga elé képzelte a gyermekkora óta ismert úrilako-

kat, amelyek most a lángok martalékává lettek, az elhajtott állatokat, a fosztogatást, a szertehurcolt javakat — és káröröme rettegéssé változott.

Igaz ugyan, hogy voltak olyan körülmények is, amelyek megvigasztalták.

Beszélték, hogy a bégek irányította jeliszavetpoli „nemzeti bizottság" támadásra készül a török frontról visszatérő orosz csapatok ellen, elveszi tőlük a fegyvereket, amelyeket aztán a felkelő katonák ellen fordít, ugyanakkor pedig igyekszik a parasztokat a katonákra uszítani, hogy eltérítse őket lázadási szándékuktól.

„Lám, milyen okosak ezek az én földijeim!" — gondolta magában Habibulla.

Különösen az úgynevezett „vad hadosztály"-ért lelkesedett. Elragadtatással hallgatta — valósággal átélte — a történetet, hogy a „vad hadosztály" lovasai, fegyverrel kezükben, hogyan védelmezték tisztjük birtokát a felkelő parasztok ellen. De Habibulla szemében az igazi hős maga a tiszt volt, aki, mikor felszólították, hogy adja meg magát, feleletül lelőtt néhány parasztot — s ekkor megölték. Ez az ember, akit ő gyermekkora óta ismert, egykori megbántói között nem az utolsó helyen állt; most azonban, mikor maga elé képzelte, amint a parasztokkal verekszik, Habibulla sok mindent megbocsátott neki. Megértette, hogy ilyen órákban nem szabad személyes sérelmekre gondolnia — bármilyen keserűek voltak is azok — s hogy ő szívvel-lélekkel azok mellett van, akik az ország belsejében, a kánok és bégek ősi fészkeiben előkészítik a hadjáratot Baku ellen, hogy megdöntsék a Szovjetet, elszakadjanak a nyugtalan, forrongó Oroszországtól és megalapítsák a török népek államát, amelynek élére a kánok és bégek kerülnek. Talán nem a kánok és bégek voltak az ország urai időtlen idők óta? Ezután is így kell lennie és így is lesz. Ezután is nekik kell uralkodniuk. És akkor eljön az ő — Habibulla — diadalának órája is! Addig azonban nem tehet mást: féken kell tartania a nyelvét, csak titokban suttoghat és cselekedhetik a rokonérzelműekkel együtt, teljes erejéből igyekezve, hogy ez az óra minél előbb bekövetkezzék.

Ezidőtájt egy ízben beállított barátjához.

— Minden nap újabb rossz híreket hoz nekünk — mondta sötéten.

— Most meg mi a baj? — kérdezte Samszi és hegyezte a fülét. — Talán nem jutottak imáink a mennyországba?

— Megérkezett a muzulmán „vad hadosztály" törzsparancsnoksága, élén egy tábornokkal. A bolsevikok letartóztatták az

egész törzskart és magát a tábornokot is, mint valami piaci tolvajbandát.

Samszi elkeseredetten sóhajtott.

— De ez még semmi — folytatta Habibulla könyörtelenül. — A bolsevikok sok muzulmánt átcsábítanak magukhoz. Hadzsi Zeinal-Abgyin Tagijev textilgyárában azerbajdzsán munkásokból megszerveztek egy vörösgárdista csapatot. Néhány nap előtt meg párszáz rongyos, éhenkórász aszfaltmunkás kijelentette, hogy csatlakozik a vörösgárdistákhoz. A kebabok és a teaházak felszolgálói, a koszos svábbogarak, szintén beállnak hozzájuk!

— A tűz égesse meg őket! — hördült fel Samszi. — Nincs tőlük nyugta az embernek, a becsületes, jó muzulmánoknak! Megkeserítik az életünket... — És, mintha enyhíteni akarná ezt a keserűséget, egy darabka cukrot vett a szájába. — Csak tudnám, ki hozta létre őket, ezeket a bolsevikokat?

— A csőcselék! — felelte Habibulla megvetően. — A csőcselék teremtette meg a bolsevikokat, hogy tönkretegye a jóravaló muzulmánokat és kirabolja őket.

— No, dehát nincs erő, amely szembeszállna a bolsevikokkal? Hisz te magad mondtad, hogy a „vad hadosztály" parancsnokai a legtekintélyesebb muzulmánok fiai, apjuk birtokainak örökösei. Tisztjeik között olyan emberek vannak, mint magának hadzsi Zeinal-Abgyin Tagijevnek fia. Hát ezek az emberek nem tudnak megvédeni bennünket, apáikat, saját birtokaikat és a mi javainkat?

— Nagyon kevesen vannak — mondta Habibulla, komoran maga elé meredve.

— Hát akkor mitévők legyünk? — kérdezte Samszi panaszosan.

Habibulla néhány pillanatig hallgatott, összeszedte gondolatait, aztán hevesen, felindultan válaszolta:

— Képzeld el, Samszi, hogy a tengeren vihar tombol... távol a parttól egy hajó hánykolódik, kötélen csónakot vontat, amelyben emberek vannak és arannyal telt ládákat szállítanak... A hajón egyszerre csak tűzvész keletkezik... az égő hajó kormány és vitorla nélkül bukdácsol. Mitévők legyenek a csónakban levő emberek? No? Mondd hát meg, barátom!... — Mereven nézett Samszira s minthogy az nem tudott mit mondani, ő maga felelt és szenvedélyesen kijelentette: — Át kell vágni a kötelet, elszakadni a hajótól és — ha a csónakban vannak evezők — visszaevezni a partra!... Hát ugyanilyen a mi helyzetünk is, Samszi! Ezelőtt együtt haladtunk Oroszországgal, de ott most tűzvész és zűrzavar tombol, sürgősen el kell vágnunk a kötelet és — ha lesznek evezőink — visszajutunk a partra és megmentjük aranyunkat. Az evezők, puskák, fegyverek, ezt magad is érted, ugye?

Azt kérdezted, mitévők legyünk. Én erre azt felelem: fegyverkeznünk kell, Samszi, fegyverkeznünk!

— De hiszen mi nem vagyunk csavargók, vagy katonák! — felelte Samszi megrökönyödve.

— Akinek aranya van, kell, hogy megvédelmezni is tudja! — mondta Habibulla keményen.

— A kereskedőknek nem az a dolguk, hogy fegyverekkel vesződjenek — makacskodott Samszi.

— Hát a vásártéri bizottság, amelyet a kereskedők választottak meg s amelyben te is bízol, talán nem vásárol fegyvereket az őrségnek? — kérdezte Habibulla hunyorítva.

— Az egészen más — vetette ellen Samszi. — Az őröknek nem sok fegyver kell.

— Hát éppen ez az! — élénkült fel Habibulla. — A piaci őrség nem tudja megvédelmezni a ti javaitokat. A csavargókat, a piaci tolvajokat elijesztheti, de azok az elszánt emberek, akik a muzulmánok javaira törnek, természetesen nem félnek az őrségtől. Az egész Vörös Gárdára, a Vörös Hadseregre gondolok... Hogy ezek ellen megvédhessük magunkat, igen nagy erőt kell latba vetnünk... És ez — elárulhatom neked — már meg is van és napról napra növekszik, de azért még sok emberre, sok fegyverre van szükségünk — fejezte be Habibulla titokzatosan suttogva, amivel végkép megdöbbentette Samszit.

Néhány nap mulva ismét szóbahozta ezt a témát.

— A jó muzulmánok már régen segítségünkre vannak a fegyverkezésben, segítenek, ki mivel tud: fegyverrel, pénzzel, felszereléssel. Biztosan ismered Habibov szíjgyártót? Nohát, az kétszáz kengyelt és nyereghez való fémalkatrészeket ajándékozott a muzulmán lovasezrednek. A hadosztályparancsnok az újságban fejezte ki neki köszönetét.

Samszi határozatlanul jegyezte meg:

— Habibovnak vannak nyergei és kengyelei, de ugyan mondd, kinek kellenek háborúban az én szőnyegeim?

— És mégis teljesíthetnéd muzulmán-kötelességedet, mégpedig úgy, hogy egyetlen kopejkádba sem kerülne.

— De hogyan? — érdeklődött hirtelen Samszi.

— A következőképpen... — Habibulla óvatosan körülnézett és, noha a szobában kettőjükön kívül senki sem volt, lehalkított hangon mondta: — A fegyverek egy részét el kell rejtened a házadban!

Samszi összerezzent és hevesen, elhárítóan intett:

— Allah őrizzen tőle!

— De hiszen nem azt kérik tőled, hogy lövöldözz, csak azt, hogy rejtsd el a fegyvereket — suttogta Habibulla rábeszélően.

— Azok a fegyverek békésen fognak feküdni nálad, a házadban, aztán mikor rákerül a sor, elvisszük tőled, hogy téged magadat is megvédjenek a bolsevikoktól.

Samszinak eszébe jutott fiatalabb Bala és határozottan kijelentette:

— Nem, nem, semmi áron nem teszek ilyesmit!...

Habibulla mindennap felkereste barátját.

A vendégszobába vonultak vissza, folyton suttogtak, vitatkoztak, és mihelyt Badzsi, kezében tálcával, közeledett az ajtóhoz, rögtön elhallgattak. Vajjon miről suttogtak, miről vitatkoztak? Mi volt az, amiről a musszavatista olyan buzgón igyekezett meggyőzni a szőnyegkereskedőt? Miféle bizalmas ügyet igyekeztek olyan gondosan titkolni előtte, egyszerű kislány előtt, akit könyörületből tartottak a háznál?

Habibulla a musszavatistáktól azt a feladatot kapta, hogy tekintettel a készülő támadásra, keressen fegyverlerakatokra alkalmas helyeket; választása nem ok nélkül esett Samszi házára. Az ugyanis annak a körzetnek közepén állt, amelyben Habibullának a támadás bekövetkezésekor majd tevékenykednie kell, amellett nem messze volt az Iszmaillie-tól, a musszavatista központtól, amellyel okvetlenül, állandóan fenn kell tartani az összeköttetést. Továbbá: a ház olyan emberé volt, aki nem foglalkozott politikával, és ez most elterelt róla minden gyanút.

Habibulla napról napra jobban meggyőzte barátját, hogy el kell rejtenie a fegyvereket, míg Samszi, e rábeszélések és az egyre nyugtalanítóbb hírek nyomására, végül elhatározta:

„Ördög bújjék azokba a fegyverekbe! Elrejtem őket! De a verekedésekben semmiképpen sem veszek részt!..."

Badzsi valamelyik éjszaka arra ébredt, hogy a kopogtatóval zörgetnek a kapun. Halk volt a kopogtatás, de Badzsi, mivel a folyosón aludt, mégis meghallotta. Leszaladt az udvarra, hogy megtudja, ki zörög és a kapunál — meglepetésére — Samsziba ütközött. A bácsin meleg kaftán és sapka volt, látszott, hogy még nem készült nyugovóra térni.

— Majd én kinyitom — mondta Samszi mérgesen, a retesszel bajlódva. Remegtek a kezei.

„Vajjon mi lelte?" — csodálkozott Badzsi.

Samszi kilépett a kis mellékutcára és körülnézett. Badzsi kikandikált a kapun. Bár sötét volt az éjszaka, Badzsi nem messze egy kordé körvonalait látta és megpillantott két férfit, akik valami csomagot cipeltek a ház felé.

„Biztosan árut hoztak" — gondolta Badzsi.

Abban, hogy az árut éjszaka hozták, nem talált semmi feltűnőt: az utóbbi hónapokban a kereskedők, hogy elkerüljék az

éhes bámészkodók figyelmét, gyakran éjszaka szállíttatták áruikat. Hanem azt különösnek találta, hogy ilyen zsákot két férfinak is észrevehetően fáradságos volt cipelnie.

Letették terhüket a ház küszöbére és nyomban eltűntek.

— Segíts! — parancsolta Samszi unokahúgának.

Badzsi megfogta a zsákot. Valami csörrent benne. Miközben lehurcolta a pincébe, Badzsi megpróbálta kitapogatni. Valami hosszú, kemény tárgyat érzett.

„Puskák!" — cikázott át agyán.

Hát szóval erről sugdolózott Samszi a barátjával mostanában mindig!

Badzsi csaknem kiejtette kezéből a zsákot — még el talál sülni valamelyik puska!.

A zsákot levitték a pincébe és elhelyezték a szőnyegek és gyapjúbálák, rizses és cukros-zsákok, perzsa szárított gyümölccsel telt, hosszú ládák mellé.

A következő éjszakákon még néhányszor eljött a kordé. Zsákokat és ládákat cipeltek le a pincébe. Puskák voltak bennük, amelyeket a jeliszavetpoli bégek raboltak el a török frontról hazájukba visszatérő katonáktól s amelyeket titokban Bakuba szállítottak. A hadműveleti területeken megkaparintott, szuronyos török fegyverek voltak bennük. De akadtak régimódi, szélescsövű, nehéz berdánfegyverek, sőt még sörétes puskák is, amilyenekkel apró vadra szokás vadászni. A musszavatisták, akik a Szovjet összezúzására készültek, minden fegyvert hasznosnak tartottak, semilyen fajtát sem vetettek meg.

Március elején már maga Samszi is nehezen tudta volna megmondani, mi van több a pincéjében: szőnyeg, gyapjúbála, rizeszsák, cukros-zsák, szárított gyümölccsel telt láda — vagy fegyver, hogy e javakat megvédjék vele.

— Minek az a sok fegyver, bácsi? — kérdezte egyszer Badzsi.

— Hol láttál te fegyvereket? — figyelt fel Samszi.

— A pincében. Ládákban és zsákokban.

— Azokban rizs, meg szárított gyümölcs van... — mondta Samszi színlelt egykedvűséggel, de mikor Badzsira pillantott, látta, hogy a kislányt nem lehet becsapni.

Legyenek átkozottak azok a zsákok és ládák. Ha valaki megtudja, hogy ott vannak, ő menthetetlenül bajba kerül! Mi az ördögért esett Habibulla választása éppen erre a házra? Ilyen kellemetlen helyzetbe hozni a barátját! És ő maga, Samszi, mi az ördögért engedett a rábeszélésnek?

— Csak merészeld kivakkantani, hogy itt egyetlen puskát láttál, én ugyanazzal a puskával megöllek! — mondta, hirtelen hangot változtatva, fenyegető tekintettel...

Samszi házában látszólag semmi sem változott.

Az idősebbik feleség ugyanolyan ízletesen főzött, a fiatalabbik ugyanolyan művésziesen szőtte szőnyegeit, mint azelőtt. A feleségek változatlanul civakodtak egymással, Fatma változatlanul henyélt, Bala csintalankodott. Badzsi változatlanul, látástól vakulásig dolgozott.

Maga a családfő pedig péntekenként változatlanul eljárt a Taza-pir mecset udvarába, vasárnaponként meg — az Alekszandr Nyevszkij székesegyházba.

Most azonban Samszi, miközben mullák, lelkipásztorok és rabbik békés felhívását, vagy háznépének imádkozását hallgatta, nem feledkezett meg a pincéjében rejtegetett fegyverekről: ki tudja, azoktól talán többet lehet remélni.

A pince kulcsa

Márciusban az „Evelina" gőzhajón Lenkoranból Bakuba érkezett a „vad hadosztály" egy csapata. A bakui szovjet egy vörösgárdista osztagot küldött a hajóhoz azzal a felszólítással, hogy a rajta levők adják át fegyvereiket. Az „Eveliná"-ról válaszul tüzet nyitottak és néhány vörösgárdista életét vesztette, vagy megsebesült. A bakui szovjet követelte a felszólítás azonnali teljesítését, megfenyegette az illetékeseket, hogy ellenkező esetben megsemmisíti az egész musszavatista csapatot. Az „Eveliná"-n lévők megijedtek, átadták fegyvereiket, ugyanakkor azonban a a musszavatisták törzskara megkezdte az erők mozgósítását.

Habibulla egész éjszaka járta a házakat, sorra látogatta a listáján szereplő embereket, akiknek — a támadásban való részvételére a musszavatisták számítottak. Azt a hírt terjesztette közöttük, hogy a bakui szovjet elszedi a fegyvereket az azerbajdzsániaktól, mert támadásra készül ellenük.

Az éjszaka nyugtalanul telt el és a város különböző részein egy-egy lövés dördült. Úgy látszott, a musszavatistáknak nem volt türelmük kivárni az összecsapás kezdetét.

Az utcákon és a mecsetekben már reggeltől fogva csoportok verődtek össze, ezeket a csődületeket a musszavatisták szervezték meg. A felszólalók már nem békére és barátságra hívták fel az embereket. Hogy szitkozódtak, hogy fenyegetőztek az előző napi kudarctól felbőszült musszavatisták! Bujtogattak, igyekeztek elhitetni hallgatóikkal, hogy a Szovjetben mindenki — az oroszok, örmények, grúzok, zsidók — összeesküdtek az azerbajdzsániak ellen. A nagyhangú musszavatista demagógok követelték az „Eveli-

ná"-n elszedett fegyverek visszaadását, támadásra uszítottak a Szovjet ellen.

A musszavatista hangok e bősz kórusában Habibulláé nem a csendesek közé tartozott. Reggel óta szüntelenül harsogott. Igyekezett túlkiabálni az izgatott tömeg lármáját, egészen berekedt és önelégülten állapította meg, hogy sikerült felbuzdítania és magával ragadnia a piaci kereskedőket és boltosokat, a fürdők, kebabok és teaházak tulajdonosait, meg a tőlük függő szolgaszemélyzetet, a hiszékenyebb kézműveseket, sőt a tudatlan, elnyomott városi nincstelenek, az éhezők egy részét is, akik kétségbeesésükben és sorsuk javulásának reményében bármire hajlandók voltak...

A városban uralkodó nyugtalanság híre eljutott az ipartelepekre is. A munkás-őrséget azonnal harci készültségbe helyezték.

Junusz, kezében puskával, kabátujján vörös karszalaggal, egész éjjel őrt állt az „Apseron" kapujánál és minden arra haladót figyelmesen megnézett.

Reggel Aram jött oda, hogy felváltsa.

— Te most utazz el a húgodért, Junusz — mondta, miközben átvette Junusztól a puskát, a karszalagot pedig saját kabátujjára erősítette. — Ki tudja, mi történhetik...

Junusz elutazott.

A városban lövészárkokat ástak, beszegezték az üzletek ajtajait és ablakait. Junusz minduntalan izgatott csoportokba ütközött, amelyeket musszavatisták vezettek. Junusz munkás-külseje nem nagy bizalmat ébresztett bennük, őrcsapataik néhányszor megállították, megkérdezték, hova megy.

— Nagybátyámhoz, Samszi Samszijev szőnyegkereskedőhöz megyek látogatóba — felelte Junusz mogorván és utat tört magának.

„No, ez is jól kiválasztotta az időt a látogatásra!... Furcsa unokaöccse van a szőnyegkereskedőnek!..." — gondolták az őrcsapat tagjai és gyanakvó tekintettel néztek utána...

A parázstűzhelyen izzott a szén, meleg volt a vendégszobában, de a házigazda mégis nyakig begombolt téli besmetben üldögélt.

— Csak nem vagy tán beteg? — kérdezte Junusz, a besmetre mutatva.

— Megöregedtem, nem melegít eléggé a tűz... — felelte Samszi sóhajtva. — Köszönöm, hogy eljöttél meglátogatni nagybátyádat.

— A húgomért jöttem — mondta Junusz nyíltan. — Most már lakjék nálam.

Samszi gúnyosan elmosolyodott.

— A nő apjánál vagy férjénél lakik, ahogyan illik. A te húgodnak én vagyok az apja.

— Jobb lesz neki a bátyjánál — jelentette ki Junusz.

Samszi elfordította a fejét.

— Badzsi! — kiáltott. — Gyere csak ide!.

Badzsinak nem kellett nagy utat tennie: az ajtó mögött hallgatózott.

Junusz nézte a húgát. A leány ősz óta sokat nőtt, nyúlánkabb lett, kissé megtelt. Fénytelen arcbőrén könnyed pír rózsállott.

— No látod, hogy gondját viselem? — kérdezte Samszi önelégülten. — Látod, milyen telt?

— Én is gondját fogom viselni — mondta Junusz.

Samszi gúnyosan nevetett:

— Nézd meg magad jobban a tükörben!

Junusz gépiesen a tükörbe pillantott: gyűrött sapka, sovány arc, rongyos sál, olajfoltokkal borított, viseltes kabát...

— A jó embernél a kása is ízletesebb, mint a gonosznál a báránypecsenye — jelentette ki.

— És ugyan ki a gonosz szerinted? — kérdezte Samszi megrőkönyödve. — Talán én?

— Így szól a közmondás — felelte Junusz szárazon.

— A közmondás! — dörmögte Samszi. — Ilyen időben közmondások, mindenféle ostoba gondolatok járnak a fejedben!... Hát arra gondoltál-e már, hogy mit fogsz enni adni a húgodnak? A kenyér drága. Az ipartelepeken nehéz az élet, ott nincs rend...

— Nagyobb rend van ott, mint itt!

— Úgy látszik, neked jobban tetszik az ottani rend, azért is beszélsz így... Inkább mondd meg nyíltan... talán te is a Vörös Gárdában vagy?... Amsara!... — Samszi megvetően lebiggyesztette száját.

— Ne kezdd, bácsi... — mondta Junusz, aki igyekezett uralkodni magán, de érezte, hogy forr benne a düh. — Engedd el a húgomat, amíg szép szóval kérlek, mert különben...

Nem volt olyan könnyű rábírni Samszit, hogy lemondjon az ingyen szolgálóról.

— Mert különben?... — ismételte összehúzott szemmel. — No csak próbáld meg, öcsém, próbáld meg! — ajánlotta kihívóan és széttárta besmetje szárnyait.

Junusz szinte kővémeredt: az ócska besmet alatt Samszi mellét és kövér hasát töltényhevederek fonták körül, öve mögött revolver meredezett.

— Ne öld meg! — sikoltott fel Badzsi, Junusz és Samszi közé állva.

— Hallgass! — ripakodott rá Samszi és félrelökte.

— Minek neked... ez? — kérdezte Junusz elámulva.

— Még sok fegyvere van neki a pincében — suttogta Badzsi Junuszhoz simulva.

Samszi észbekapott és összecsapta besmetjét.

— Nyugtalan időket élünk most, nyugtalan időket... — mondta mogorván. — Még a gyermekek sem akarnak engedelmeskedni apjuknak. Ki tudja, mi minden történhetik ilyen időkben?

— Ugyan mi történhetnék? — kérdezte Junusz. Figyelmesen nézett Samszira és hirtelen bizonyossá vált előtte, hogy az a komoly, félelmetes esemény, amelytől nagybátyja retteg — annyira, hogy ócska besmetje alatt is fegyvert visel — nemcsak megtörténhetik, hanem feltétlenül bekövetkezik.

Samszi egészen közel lépett Junuszhoz.

— Bátyám fia vagy — mondta, hangját lehalkítva — ezért megbocsátom neked, hogy olyan tiszteletlenül és vakmerően beszéltél velem, apád fivérével, mert nem akarom, hogy véredet ontsák.

— Nem értelek...

— Most nem szabad elmenned a Várból — folytatta Samszi titokzatos, suttogó hangon — mert az oroszok és örmények ma megtámadnak bennünket.

— Mindez merő kitalálás! — vágott közbe Junusz. — A munkások, akár oroszok, akár örmények, barátaink!

Samszi mintha nem is hallotta volna Junusz szavait.

— Ti mindketten a gyermekeim vagytok — folytatta felindultan. — Kötelességem megvédeni benneteket. Te pedig idejössz hozzám, második apádhoz, tiszteletlenül beszélsz velem és fenyegetőzöl, hogy erőszakkal elviszed tőlem leányomat, Badzsit oda, ahol máshitűek uralkodnak és ahol lemészárolnak benneteket, mint az ostoba juhokat!

— Koholmányok, musszavatista koholmányok! — kiáltott fel Junusz dühösen.

Már-már kézenfogta Badzsit, hogy elvigye magával, de ebben a percben az utcáról lövöldözés hallatszott.

— Hallod? — kérdezte Samszi ijedten.

Junusz Badzsira pillantott.

„Az utcán még eltalálhatja valami kósza golyó" — gondolta.

— Jól van — mondta, fogát összeszorítva. — Egyelőre maradjon itt a húgom. De ne feledd, Samszi, hogy a fejeddel felelsz nekem érte!

— A türelemnek is van határa! — fortyant fel Samszi. — Eredj innen egy-kettőre, amíg jó dolgod van!

Sortűz hallatszott.

„Az ipartelep" — villant át Junusz agyán. Kezével búcsút intett s futott a kijárat felé.

— Ne félj, húgom! — kiáltotta az ajtóból, egy pillanatra megfordulva. — Visszajövök!

Samszi a szoba közepén állt. Arca eltorzult a dühtől.

„Nem bocsátja meg, hogy szóltam a fegyverekről" — hasított bele Badzsiba a félelem.

— Bátyám, vigyél magaddal! — kiáltott fel hangosan és Junusz után szaladt.

Samszi elállta az útját. Badzsi félreugrott előle. Samszi, fegyverektől ormótlanul kidudorodó, vastag besmetjében, ismét rávetette magát.

Badzsinak végre sikerült kisurrannia. De Junusz már nem volt az udvarban, sem a ház előtti kis utcán...

Junusz futott, el-eltévedve a Vár ismeretlen sikátoraiban és zsákutcáiban; időnként izgatott, fegyveres férfiakba ütközött. A dühöngő márciusi északi szél ledöntötte lábukról az embereket, a felkavart por vakította a szemet. A vár kapujában Junusz Habibullába botlott, aki sietett a Várba.

— Hova futsz? — kiáltott rá Habibulla, elállva előle az utat. — Arra már nem lehet menni. A musszavatisták megkezdték a harcot a Semahnyikon és a Tatár-utcán. Tüzet nyitottunk a vörös századra, az ütegre! Háztetőinkről a Vörös Gárdát lövik! — Magánkívül volt a lelkesedéstől.

— Engedj — mondta Junusz hidegen és félretolta. — Sietek.

Habibulla megértette.

— Internacionalista vagy? — kérdezte kaján gúnnyal és kabátja balszárnya alól revolvert vett elő, amelyet most már nem volt miért rejtegetnie.

Nem tudott bánni a fegyverrel és izgatott volt. Junusz érezte ezt és egy szempillantás alatt kirántotta kezéből a revolvert. Habibulla elképedt.

— Most siess fegyverért! — mondta Junusz; ezúttal ő nézett gúnyos mosollyal a megzavarodott Habibullára és, zsebretéve a revolvert, átment a kapun. A lezajlott jelenet úgy mulattatta, hogy hangosan felkacagott. Habibulla azonban, mint kiderült, bőségesen ellátta magát fegyverekkel.

„Meg kell ölni, eggyel kevesebben lesznek!" — gondolta és szemét le nem véve Junusz hátáról, kabátja jobbszárnya alól egy mauzerpisztolyt vett elő.

Célba vette Junuszt, de nem tudta rászánni magát, hogy lelője, utóvégre mégis csak Samszi unokaöccse. Leeresztette fegyverét és gyűlölettel nézett Junusz után, ameddig el nem tűnt az épület sarka mögött...

Útban Samszi háza felé Habibulla még egy ismerőssel találkozott: Badzsi volt az, aki nem tudta, melyik kapu felé futott Junusz és most ide-oda szaladgált a sikátorokban.

— Nem találkoztál a bátyámmal? — kérdezte lihegve, mikor megpillantotta Habibullát.

„Annak a húga, aki elhagyta régi Várunkat, aki ellenünk van, aki kirántotta kezemből a fegyvert..." — gondolta Habibulla és bosszúvágytól megszálltan, ridegen felelte:

— Nincs már neked bátyád. Meghalt!

Badzsi csak állt, mintha földbe gyökerezett volna a lába.

„Meghalt?..."

Nem, az nem lehet, hogy az ő bátyja meghalt. Hisz Junusznak vissza kell térnie, hogy őt ellenségei közül kiszabadítsa és magához vegye.

— Nem igaz! — kiáltott fel Badzsi és rohant tovább.

„Egy húron pendül a drágalátos bátyjával, világos!" — gondolta Habibulla.

— Vissza! — kiáltotta parancsolón.

Badzsi megkísérelte, hogy kitérjen előle és elsurranjon — hányszor sikerült így megmenekülnie az utcagyerekek elől! De ez a sikátor túlságosan keskeny volt, két, ellentétes irányba tartó járókelő csak nagynehezen tudott benne elhaladni egymás mellett — és Habibulla karjánál fogva megragadta Badzsit.

— Vissza! — kiáltotta, a mauzerpisztollyal hadonászva. — Ott megölnek az oroszok és örmények. A bátyádat már megölték!

— Nem igaz! Hazugság! — kiáltotta Badzsi szenvedélyesen, mert eszébe jutott, amit Junusz a bácsinak mondott, és igyekezett kiszabadulni Habibulla kezének erős szorításából.

Megcövekelte magát, szabadon maradt kezével csapkodott, karmolt, harapni próbált. De Habibulla mégis előretaszigálta, az ódon Vár belsejébe. Badzsi a földre vetette magát. A düh erőt adott Habibullának, egészen házáig vonszolta a leányt és ott végre, kimerülten, belökte az udvarba.

— Megkezdődött hát! — mondta Samszinak diadalmasan és ünnepélyesen. Badzsira már nem is hederített. — Az, amit oly türelmetlenül, oly reménykedve vártunk, megkezdődött! Add elő gyorsan a pince kulcsát, embereink most majd eljönnek ide a fegyverekért. Ma nagy halotti tort ülünk, nagy emlékünnepségeket tartunk jeliszavetpoli barátainkért!

— Legyen meg Allah akarata! — mondta Samszi, szemét az égre emelve. Reszkető kezével besmetje zsebeiben kotorászott és átadta a pincekulcsot Habibullának.

Lázadás

Junusz a pályaudvar felé sietett; vele szemközt fölfegyverzett vörösgárdisták és Vörös Hadseregbeli csapatok jöttek, hogy a forradalmi honvédelmi bizottság parancsa értelmében elfojtsák a lázadást.

Junusznak kételyei támadtak: ilyen időkben, amikor munkásemberek hadba vonulnak, hogy megvédelmezzék a szovjethatalmat a lázadó musszavatistáktól, vajjon helyesen teszi-e, ha visszatér az olajtelepre, hogy ócska berdánfegyverével őrt álljon az „Apseron" kapujánál. Ezt a munkát az őszhajú Aram is elláthatja.

Egyszerre csak nagyot dobbant a szíve örömében: az egyik vörösgárdista csapat élén ismerős, magas alakot pillantott meg — Gazanfar volt! Junusz kétségbeesetten lengette karjait, mintha segítséget kérne. Gazanfar is meglátta őt és rögtön értette, miről van szó, feleletül intett neki: kövess bennünket!

„No lám, hát eljött végre az én időm is!" — gondolta Junusz örvendező izgalommal. Máris lelépett a gyalogjáróról, a kocsiúton termett s a csapattal lépést tartva, emelkedett hangulatban menetelt tovább a többiekkel.

Nem tudni, miképpen értesült a csapat arról, hogy a lázadó musszavatistáknak sikerült elfoglalniuk a város nagy részét és hogy igen jelentékeny ellenséges erők — iparkodva hatalmukba keríteni a hadikikötőt s az ott horgonyzó hajókat — támadást indítottak a bajlovo-bibiejbati munkáskerület ellen.

„Lehet, hogy itt, Bakuban is vérünket kell ontanunk, mielőtt végleges győzelmet aratunk" — jutottak eszébe Junusznak Gazanfar szavai és megtapogatta zsebében a Habibullától elvett revolvert.

Minél közelebb ért a csapat a lázadók által elfoglalt kerülethez, annál jobban hallatszott a lövöldözés. A menetelők számára a kocsiút egyre veszélyesebbnek bizonyult: a háztetőkről időnként lövéseket adtak le, úgyhogy egyes vörösgárdisták kidőltek a sorból. Most már a házak falaihoz lapulva kellett haladni, egyik kaputól a másikig futni, tűzzel válaszolni a tűzre és így haladni tántoríthatatlanul előre.

De az előrehaladás lépésről lépésre nehezebb lett: eltorlaszolták az utat az utcákon keresztben felhalmozott ládák, hordók, zsákok. Közülük itt is, ott is fenyegetően meredeztek a puska- és géppuskacsövek. Ezek a ládák, hordók, zsákok tegnap még békésen pihentek az üzletek, raktárak, pincék félhomályában, ma pedig — kövekkel, homokkal megtöltve — minden veszéllyel dacolva, mint az ostoba rabszolgák, védelmezik gazdáikat.

Egy utcakereszteződésnél a csapat erős ellenállásba ütközött, egy másiknál kelepcébe esett és erős tűz alá fogták. A musszavatisták vad kiáltozás közepette többször is dühödt támadásokat indítottak a vörösgárdisták ellen és érzékeny veszteségeket okoztak nekik. Gazanfar kiadta a parancsot, hogy kímélni kell az erőket, fedezékről kell gondoskodni. A vörösgárdisták az útbur-

kolat köveiből mellvédet építettek s a földbe mély lövészárkokat ástak. Ez már kezdett hasonlítani egy valóságos ütközethez.

Az egyik torlasznál Junusz figyelmét magára vonta egy különös egyenruhájú katona, aki kezében revolverrel, vakmerően nézett ki a zsákok mögül.

— Nézd, nézd! — súgta oda Junusz a mellette álló vörösgárdistának, fejével a torlasz felé bökve.

— De hiszen ez török! — kiáltotta a vörösgárdista meggyőződéssel és egyben meglepetve: gyakran látott ő ilyen törököket Karsznál, Erzerumnál, mielőtt hazatért a kaukázusi frontról.

A különös egyenruhájú katona csakugyan török tiszt volt, egyike a Bakuban rekedt hadifoglyoknak. Ezek a volt hadifoglyok most a lázadók soraiban tevékenykedtek, mint oktatók, irányították a fedezékek építését, megerősítették a musszavatisták újonnan elfoglalt állásait, sőt még musszavatista csapatokat is vezettek ütközetre; e tisztek közül egyikkel-másikkal — a magasabbrangúakkal — találkozni lehetett az Iszmailie-ban is, amely most a „vad hadosztály" hadiszállása volt.

— Még csak ezek hiányoztak itt nekünk, ezek az átkozott törökök! — dörmögte Junusz, azzal célzott és lőtt.

A török eltűnt és többé nem mutatkozott...

A lövöldözés egész éjszaka tartott.

Samszi házában a nők az ablaknélküli hátsó szobácskába rejtőztek. Ezen az éjszakán nagyon hangosan dördültek a lövések, össze sem lehetett hasonlítani őket az olyanokkal, amilyenekkel az új évet szokták köszönteni.

Ana-hanum szünetlenül hajlongott és jajveszékelt:

— Ó, Allah! Mentsd meg gyermekeidet! Ó, Allah!

A padlóra állított lámpa lángja Ana-hanum minden meghajlásakor ide-oda libegett.

Fatma szakadatlanul pityergett és valahányszor lövés dördült, felsikoltott, két tenyerét fülére szorította. Iszonyat!

Rugia összegombolyodott, mint a macska és nyugodtan szopogatott valami cukorkát. A rossznál rosszabb úgysem történhetik!

Badzsi szótlanul hallgatózott.

Vajjon hol lehet most a bátyja? Miért nem vitte őt magával? Mi az oka, hogy ő, Badzsi nem érte utól Junuszt, mikor utánaszaladt? Átkozott Habibulla! Legszivesebben leütné az orráról azt a két kis sötét üveget és kikaparná a szemét! Csakhogy ő nem elég erős és nincs senkije, aki megoltalmazná! Hol van most a bátyja? Hát Gazanfar? Hol van Marija néni, Aram, Szato? Mi van velük?...

— Imádkozni kell! — riasztotta fel gondolataiból Ana-hanum.
— Nem tudok én.
— De bilbili, szilvili, vilvili-t, azt tudsz? Jó lesz, ha imádkozol, ahogy kell, te ostoba!
— Akármennyit imádkozom is, nem segít az.
— Úgy! Hallottak ilyet! — Ana-hanum odaugrott hozzá és erőszakosan lenyomta a fejét a padlóig. — No, mi lesz!
— Nem fogok imádkozni! — makacsolta meg magát Badzsi.
— De bizony hogy fogsz! — sipította Ana-hanum, Badzsi arcát a szőnyeghez ütögetve.
— Nem fogok!... Nem fogok! — rántotta félre a fejét Badzsi. — Csak jöjjön vissza a bátyám, az majd ellátja a bajotokat, valamennyitekét!
— Zsivány a te bátyád, rabló!
— Ne merészeld szidni a bátyámat, mert... — Badzsi dühöngve a lámpáért nyúlt, hogy Ana-hanumhoz vágja.
A nők felsikoltottak.
— Mit kötözködöl vele, ostoba vén jószág! — kiáltotta Rugia. — Azt várod tán, hogy az a lány meg se mukkanjon, mikor a bátyját zsiványnak, rablónak nevezed?
— Neked semmiesetre sincs közöd a bátyjához! — csattant fel Ana-hanum. — Bár hiszen láttam én, hogyan néztél arra a fiúra, valahányszor itt volt! Mint a szomjas kutya a kútba!
— Az éhes disznó pedig minden mocskos gödörbe beletúr! — Rugia újra összegombolyodott a szőnyegen.
— Egyazon gödörből valók vagytok mind: a barátnőd is, a drágalátos bátyja is, te magad is!
Ezen az éjszakán Samszi házának hátsó, ablaknélküli szobácskájában, a petróleumlámpa gyér fényénél, a szokottnál is ádázabbul civakodtak a nők, mintha a lövöldözés még jobban felbőszítette volna őket egymás ellen.
A ház ura sem aludt.
Egész éjszaka bolyongott a szobákban, hallgatta a nők lármáját, benézett hozzájuk megtudni, nyugodtan alszik-e Bala, letekintett a folyosó ablakából az udvarra, ott egy fegyveres ember körvonalai látszottak, akit azért állítottak oda, hogy őrizze a pincét; nyugtalanító érzés, ha egy idegen őrzi az ember pincéjét! A ház ura elfáradt, lefeküdt egy órácskára, de nem tudott elaludni — a fegyver nyomta a mellét és hasát, levenni pedig nem merte.
„Csak én magam bele ne keveredjem a dologba..." — gondolta Samszi sóhajtva és forgolódott, hánykolódott, hallgatta a lövéseket.

Hajnalban a lövöldözés fokozódott. A harc kiterjedt az egész frontra.

Végre visszaverték a lázadók előretörését. A bajlovo-bibiejbati kerületből jó hír érkezett: a munkásosztagok előzték a musszavatistákat és megvédték a hadikikötőt.

Ettől a hírtől felbuzdulva, a vöröskatonák és a vörösgárdisták újult erővel fogtak fegyvert. Újult erővel rohant előre Gazanfar csapata is és velük együtt Junusz. Úgy látszott, itt is közel a győzelem!

Nem könnyű a szűk utcákon haladni, a tetőkről, erkélyekről, zsaluk réseiből, a nagy kapuk parányi ablakaiból röpködő golyók záporában. Minden háztömböt, minden egyes házat ütközettel kellett elfoglalni. Junusz azonban mintha tudomásul sem vette volna a veszedelmeket. Csak egyetlen gondolat foglalkoztatta: a lázadókat le kell verni. A Szovjetnek győznie kell!

Eközben a közeli kis utcákból és közökből sokan siettek Samszi háza felé. Már tudták, hogy a görbe sikátorban, a szőnyegkereskedő Samszi házában fegyvereket osztogatnak.

Samszi nem tudta levenni tekintetét barátjáról, Habibulláról: a mellén köröskörül töltényhevederek, az övében jobbra egy mauzerpisztoly, balra — új revolver, ahelyett, amelyet Junusz elvett tőle. Se több, se kevesebb: valóságos hős!

A házba érkező emberek csak Habibullára hallgattak. Röviden üdvözölte, ellátta fegyverekkel, végül a frontra irányította őket. A fegyverek, amelyekkel teleaggatta magát, biztonságérzetet adtak neki, hangja határozottan, parancsolóan csengett.

És Samszi csak álmélkodott: mi történt itt, hogy ő, a kereskedő, a ház tulajdonosa, a családfő már nem úr a maga házában és mint valami szolga, engedelmeskedik a nyomorúságos ügynöknek, Habibullának? Ez egyébként nem volt olyan borzasztó: végül is Habibulla az ő embere volt és azok, akik a fegyverekért jelentkeztek, szintén ismerősei közé tartoztak. Sokkal rosszabb lenne, ha azok hatolnának be, akikről Habibulla beszélt: az éhes, felfegyverzett munkások az olajtelepekről, akik most vörösgárdistáknak nevezik magukat, meg az új katonák, akik most Vörös Hadseregnek nevezik magukat. Azok lerombolták volna házát, elrabolták volna javait, letépték volna a fátyolt asszonyairól — vagy tán nem ilyen képet festett róluk neki Habibulla napról napra?...

Tejmur is megtudta, hogy a görbe sikátorban ingyen osztogatnak fegyvert. Igaz, hogy neki magának is volt éppen elég, hiszen már féléve állt barátságban Nadzsaf-Kulival, de van-e valamirevaló ember, aki lemond arról, hogy ingyen kapjon fegyvert... tartaléknak?

Samszi háza elé érve, Tejmur megpillantotta Tagit. Mint rendesen, pokrócán üldögélt, a falhoz támaszkodva és figyelte az utcácskában zajló, szokatlanul élénk forgalmat.

— Hát te mért nem harcolsz? — kérdezte tőle Tejmur.

— Én ambal vagyok, nem értek a harchoz — felelte Tagi. — Nem igazodom én el a politikában.

— De botrányokat rendezni a városi előljáróság előtt, ahhoz valamennyien érttek, mi?

Samszi udvarából — díszes, dúsan prémezett besmetben, kezében berdánfegyverrel — egy öregember lépett ki, aki hallotta ezt a párbeszédet.

— Az ilyeneket mind meg kéne ölni! — dörmögte, fejével Tagi felé bökve. — Én hetven éves vagyok és lám, mégis igyekszem megvédelmezni üzleteimet. Ezek az ambalok pedig, a semmirekellők, nem hajlandók segíteni nekünk, elfelejtik, hogy a mi üzleteink nélkül ők maguk is felfordulnak éhen!

— Állj fel! — kiáltott Tejmur az ambalra. — Most mindenki harcol, harcolj te is!

— Nem megyek! — felelte Tagi.

Tejmur hasba rúgta. Tagi görcsösen összehúzódott.

— Te, amint látom, elég jól harcolsz... — suttogta, alig jutva lélekzethez.

Tejmurban hirtelen fellángolt Tagi iránt érzett régi haragja.

— Te kutya! — kiáltotta és Tagi arcába vágott.

A bezúzott orrból ömlött a vér, Tagi feljajdult, fejét kezeivel takarta el, de nem mozdult helyéről.

— Úgy kell neki! — mondta elégedetten az öregember és berdánpuskájával megfenyegette Tagit.

A lármára kijött a házból Habibulla.

— A muzulmánok a bolsevikok elleni szent harcban ontják vérüket, ti meg itt egymás képébe másztok, egymás vérét ontjátok, mint a részegek! — mondta dühösen.

„No lám, hát ez itt a főszemély" — állapította meg Tejmur; ráismert Habibullára és emlékezett, hogy ez volt az, aki belekötött az Iszmailie előtt.

— Én azért is jöttem ide fegyverért, hogy a bolsevikok elleni szent harcban ontsam véremet — szólalt meg Tejmur. — Nem úgy, mint ez az amsara — tette hozzá, Tagira mutatva.

„A zsiványok is szent harcról beszélnek — nevetett magában csúfondárosan Habibulla, aki szintén ráismert Tejmurra, de minthogy az hajlandónak mutatkozott a musszavatisták oldalán küzdeni, így döntött: — Ördög vigye, küzdjön, aki akar, csak az a fő, hogy értünk küzdjön, csak az a fő, hogy győzzünk!"

Habibulla visszament az udvarba és rendelkezett, hogy Tejmurnak öt puskát és két láda töltényt adjanak.

„Neki elég, ha valaki idejön, már fegyvert ad neki, ő maga meg biztosan még lőni se tud!" — gondolta Tejmur megvetően, egy pillantást vetve a revolverekkel és tölténytáskákkal teleaggatott, nevetséges kis alakra.

„Úgy látszik, kibékültek" — gondolta Badzsi, aki a folyosó ablakából nézte őket.

Tejmur kilépett a sikátorba.

— Te ambal, hát szóval nem vagy hajlandó harcolni? No, bánja az ördög! — mondta Tagihoz fordulva és elővette revolverét. — De ha a fegyvereimet cipelni sem leszel hajlandó, póruljársz, annyit mondhatok!

Tagi — hátán érezve a mauzerpisztoly csövét — hátrét görnyedve, vértől csöpögő arccal cipelte a puskákat és töltényekkel telt ládákat oda, ahova Tejmur parancsolta. A fegyverek egy részét útközben odaadták valami másik zsiványnak — szintén Nadzsaf-Kuli bandájából valónak — egy részét pedig a lázadóknak, akik az első vonalakban harcoltak...

Másnap még elkeseredettebben folyt a lövöldözés.

„Itt az ideje, hogy megmutassam, ki vagyok — határozta el Habibulla. — Mennyivel érek én kevesebbet, mint a többi jeliszavetpoliak?"

— Magam is a frontra megyek! — jelentette ki ünnepélyesen. — A fegyverkiosztásra vonatkozóan helyettem Samszi fog intézkedni.

Habibulla kiválasztotta a legújabbfajta puskát, ügyetlenül elcsattintotta a ravaszt, kiment a házból és határozott léptekkel haladt végig a szűk utcácskán. Úgy érezte, hogy mindenki hőst lát benne.

Az úton egy török tiszttel találkozott, aki csapata élén haladt.

„Ha ők velünk vannak, nem lesz semmi baj!" — gondolta örömmel Habibulla és hetykén intett a tisztnek, de az nem viszonozta az üdvözlést.

Ezután egyre több sebesülttel találkozott. Minél közelebb ért Habibulla a harc színteréhez, annál lassabban lépkedett.

Látni akarta volna az ellenséget, de nem tudta rászánni magát, hogy a torlaszhoz menjen. Észrevette, hogy a közeli udvarokban a lázadók a tetőkre másznak: odafentről szándékoztak csapást mérni a vöröskatonákra. Bement hát az egyik udvarba és ő is felmászott a tetőre egy kövér legény után, aki kézi gépfegyvert cipelt fel magával.

Meggörnyedve egyik kéménytől a másikig osont Habibulla a

legény nyomában, míg eljutott a tető párkányáig. Onnan egy keskeny házakkal zsúfolt hosszú, szűk utcát látott, egy háztömbnyi távolságra pedig burkolatkőből és földből épített mellvéd mögött szovjet lövészárkokat.

„Hát itt vannak ezek a vörös ördögök!" — gondolta Habibulla ádáz dühvel és puskacsövét a tetőpárkányra fektette.

De abban a pillanatban meglátta, hogy tőle jobbra a kövér legény, karjait szétvetve és gépfegyverét maga után sodorva, átfordult a párkányon és lezuhant a földre.

„Észrevettek!" — cikázott át Habibulla agyán. Kiengedte kezéből a puskát és hasmánt a lapos háztetőhöz simulva, hanyatthomlok mászott visszafelé.

„Nem, nem, ez nem nekem való! — állapította meg magában visszamenet, a görbe utácska felé tartva. Hirtelen eszébe jutott Turenne marsall, akiről valaha azt olvasta, hogy mikor megijedt a lövöldözéstől, azzal vigasztalta magát: — Én parancsnok, stratéga vagyok, nem pedig katona!"

Mikor Samszi házába benyitott, harsányan újságolta:

— Verik ám a mieink a vörösöket! De még nagyobb erővel kell lesujtani rájuk, hogy egyszersmindenkorra elsöpörjük őket a föld színéről! A Felső-soron lévő üzletek tulajdonosai valamennyien a fronton küzdenek. Csak egy kis türelem még és győzni fogunk!

Samszi nem bírta tovább.

— Én is elmegyek! — kiáltotta berdánpuskájával hadonászva, amelyet éppen átadni készült fegyverért jelentkező szomszédjának, a rakparti pénzváltó bolt tulajdonosának...

Útközben Samszi benézett a mecsetbe Abdul-Fatahhoz. Odabenn nagyon sokan voltak. Borotváltfejű aggastyánok, homlokukat a szőnyegekkel borított padlóhoz ütögetve, könyörögtek Allahhoz, hogy segítse győzelemre az ősi törvényt védő, jó muzulmánokat az istentelen bolsevikok ellen.

Abdul-Fatah mulla beléjük plántálta a győzelemben való hitet... Igaz ugyan, hogy a legutóbbi napig ellene volt a fegyveres összeütközésnek — az igazhitűek minden csepp vére drága. Hát nem a népek közötti békéről és barátságról szónokolt ő minden pénteken a nagy Taza-pir mecset udvarán? Van ember, aki azzal merészelné vádolni, hogy ő robbantotta ki a belvillongásokat? Olyan ember nem akad. De, ha már így történt, hogy fellángolt a harc, akkor — legyen meg Allah akarata! — ő természetesen hittársai, a tiszteletreméltó igazhívő muzulmánok oldalán van.

— Áldj meg, atyám — fordult hozzá Samszi.

— Az, aki erőt és dicsőséget adott a próféta fegyverének, erőt és dicsőséget fog adni a te fegyverednek is, Samszi! — mondta Abdul-Fatah, Samszi elé tartva a Koránt, melynek bőrkötése megsötétült az időtől.

Samszi megcsókolta a szent könyvet.

— Biszmillah! — suttogták áhítatosan a jelenlévők. — Allah nevében!

Samszi melle összeszorult az izgalomtól. A kijáratnál felvette cipőjét, melyet beléptekor ott hagyott és nehézkesen futásnak eredt arrafelé, ahonnan a lövések hallatszottak. Nem érzett félelmet.

Elszántan odalépett a torlaszhoz és kikandikált a zsákok közötti résen.

„Mind egyforma az arcuk, olyasfélék, mint a drágalátos unokaöcsém" — gondolta, mikor a szemközti oldalon egy fiatal vörösgárdistát pillantott meg. De egyszerre csak valami erős ütés érte a vállát és besmetje ujjából vékony vér-csík szivárgott.

„Megöltek!" — gondolta.

Felzokogott, mint egy gyerek és rohanvást futott el a torlasztól, nem nézve se jobbra, se balra... Allah nevére... mért is kellett neki Habibullára hallgatnia?... Nagynehezen eljutott a házáig s ott eszméletlenül összeesett az udvaron. Arca sápadt, besmetje csupa vér volt.

Amikor a nők meglátták Samszit, kezüket tördelték, jajveszékeltek.

— Mit bőgtök? — rivallt rájuk Habibulla. — Nem lesz semmi baja. A sarkon túl van egy orvos, aki a sebesülteket gyógyítja, hívjátok el!

A nők azonban nem akartak rá hallgatni. Ez a szemüveges sátán okozott minden bajt.

— Nem kell orvos! — jelentette ki Ana-hanum parancsolón. — Majd meggyógyítom én magam.

Vékonypengéjű konykakéssel döfködte a sebet Samszi mellén, úgy kereste a golyót. Samszi jajgatott. Azután lefektették a vendégfogadó szobába a dísz-szőnyegre, megitatták mákfőzettel, mire megnyugodott.

Badzsi látta Samszi elsápadt arcát, lehúnyt szemét, besmetjén a vért.

„Ez mind azért van, mert meg akarta ölni Junuszt! — gondolta és már-már örült, de hirtelen eszébe jutott apja — maga előtt látta a halottaskamrában fekve — és megsajnálta Samszit: — Csak nem fog tán ő is meghalni?"

— Nem lesz semmi baj, bácsi, hamarosan meggyógyulsz! — suttogta gyöngéden, megérintve kezét.

Samszi kinyitotta a szemét.

— Menj innen... gyalázatos kutya... mindezt a ti fajtátok okozta, az az ördögfajzat... — mormolta alig mozgatva ajkát, de Badzsi minden szavát megértette.

„Gyűlöl engem is, a bátyámat is. Ellenségünk. Csak forduljon fel minél előbb!" — gondolta szenvedélyesen fellángoló gyűlölettel és elment Sanszi mellől.

Ekkor éles fütty hangzott Samszi háza fölött, a görbe sikátor fölött, a régi Vár fölött. A hadihajókról tüzet nyitottak a lázadókra.

— Most valamennyien meghalunk... — mormolta Samszi és újra elájult.

Az asszonyok jajveszékeltek.

„Én nem halok meg, engem megment a bátyám, azt mondta, hogy visszajön" — gondolta Badzsi, miközben a síró asszonyokat nézte és az ágyúlövéseket hallgatta...

Bekövetkezett a döntő óra: a szovjet csapatok a hajóágyúk tüzének fedezete alatt az egész fronton támadásba mentek át.

A házfedelekről tetőtől talpig felfegyverzett musszavatisták hullottak le és tompán vágódtak a kocsiút kövezetéhez; a kémények és kiszögellések mögött rejtőzők abbahagyták a lövöldözést, a hátsó udvarokba másztak s eltűntek a frontmögötti területen.

A szovjet csapatok rövidesen egész sor utcát foglaltak el, ütközettel bevették az ellenség egyik támaszpontját, a „Metropol" szállót, közeledtek a régi Vár falaihoz s a szorosan mellettük álló Iszmailie-hoz, a „vad hadosztály" törzskarának hajlékához, a musszavatista lázadás e védőbástyájához.

A régi várfal szűk lőréseiből, az Iszmailie ablakaiból és tetőjéről a musszavatisták ismét tüzet zúdítottak a támadókra. A vörösgárdisták és a bolsevik munkásosztagok harcosai viszonozták a tüzet. Kattogtak a gépfegyverek, amelyeket a vakmerő vörösgárdisták az ellenség szeme előtt állítottak fel és irányoztak a vár és az Iszmailie ellen.

Gazanfar és csapata is közeledett a várfalhoz.

Gazanfar maga mögött hagyva a barikádokat, „A szovjethatalomért!" felkiáltással rohant előre, a várfal felé. Szálas termete nyilván magára vonta a lázadók figyelmét, mert fokozták a tüzet.

Szórták a golyókat a puskák, amelyeket a musszavatisták a török frontról hazatért orosz katonáktól vettek el és titokban Bakuba juttattak; szórták a golyókat a hadműveleti területen összevásárolt, szuronnyal ellátott török fegyverek; szórták a go-

lyókat az elavult, szélescsövű berdánfegyverek, sőt még a sörétes puskák is, amilyenekkel apró vadra szokás vadászni. Az ellenség minden erejét latba vetette, de most már semmi sem állíthatta meg a szovjet csapatok előrenyomulását.

Junusz látta a vörösgárdistákat, a vöröskatonákat, a kommunista munkásosztagok harcosait Gazanfar nyomába zúdulni, hogy megrohamozzák a Vár falait, az ódon, vastag falakat, amelyek belenőttek a földbe s most elzárták az új élet felé vezető utat, és ő is rohamra indult e falak ellen...

A szovjet csapatok döntő támadása rémületet és zűrzavart keltett a lázadók táborában. A környező falvakból és Dagesztánból nem jött meg a segítség, amelyre számítottak, az ellenállás gyengült. Délben már azt ajánlották a szovjet csapatoknak, hogy kezdjenek béketárgyalásokat.

Abdul-Fatah, fehér zászlót lobogtatva, más mullákkal együtt kétfogatún áthajtatott a kérlelhetetlen ellenfélhez, hogy rábírja: szüntesse be a tüzet — az igazhitűek minden csepp vére drága. Hát ő, Abdul-Fatah, talán nem volt mindig ellene a fegyveres összeütközésnek? Hát nem a népek közötti békéről és barátságról szónokolt ő minden pénteken a nagy Taza-pir mecset udvarán?

Habibulla hirtelen eltűnt valahova...

A forradalmi honvédelmi bizottság közölte a lázadókkal ultimátumát: feltétel nélkül elismerni a bakui szovjetet, átadni a fegyvert, eltávolítani a városból a „vad hadosztályt", a vasútvonalat megnyitni Bakutól mindkét irányban. A levert ellenforradalmárok kénytelenek voltak elfogadni a föltételeket, s ezután a városban a hadműveletek megszűntek...

Junusz sietett a Vár belsejébe — most majd magával viszi húgát.

Hogy minél rövidebb úton érjen célhoz, egy nagyon szűk, zsúfolt utácskán vágott át, amilyen tömérdek van a Várban és ahol két járókelő csak nagynehezen haladhat el egymás mellett.

Alig ért az utácska közepére, mikor egy háztetőről, valami hirtelen rázuhant. Félreugrott, fejét kezeivel takarta el. A tetőpárkány egy nagy darabja esett a lábára. Junusz a fájdalomtól összegörnyedt, de azért egy pillantást vetett a tetőre s az eresznyílásban egy szakállas, prémkucsmás férfifejet látott maga fölött. Ez a musszavatista nem törődve azzal, hogy a harc véget ért, elrejtőzött és lesből Junuszra dobta a tetőpárkány egy nagy darabját. A keskeny, szűk sikátorban könnyen megtehette ezt.

— Csak merj egy lépéssel tovább menni, ott még kaphatsz ebből ráadást, te bolsevik! — hallatszott a tetőről.

Junusz a revolveréért nyúlt, de a szakállas fej eltűnt.

Junusz utánaeredt volna — hisz a musszavatista nyilván az udvarra mászott le — de sebesült lába rogyadozott. Majdnem összeesett. Nem, ilyen lábbal nem lehet utólérni a gyalázatos fickót.

Fájdalmát leküzdve és revolverét lövésre készen tartva, nagynehezen bicegett Samszi háza felé. De fájdalma olyan elviselhetetlenné vált, hogy kénytelen volt megszakítani útját és leült. Keserves volt ez: golyózáporban járt-kelt s még csak egy karcolás sem érte, de most, mikor a lázadást már elnyomták — ilyen csapás! Legyenek átkozottak ezek a hitszegő, álnok musszavatista kutyák!

Fájdalmában és mérgében összeszorította fogát, úgy bicegett visszafelé.

„Egy-két nap mulva megjavul a lábam, akkor újra eljövök a városba és elviszem magammal Badzsit" — vigasztalta magát, miközben a Vár falaitól a pályaudvar irányában távolodott...

— Az azerbajdzsániaknak most jó soruk lesz! — hallatszott körös-körül, mint egy évvel azelőtt, tavaszkor.

De ezt a megállapítást, épp úgy, mint akkor, az emberek különböző gondolatokkal és érzésekkel fogadták: az ipartelepek és gyárak munkásai örömmel, bizakodva, a Jeliszavetpol felé futó lázadók pedig fejvesztetten és bosszúvágytól lihegve.

NEGYEDIK RÉSZ

A KOMMUNA

Olajkitermelés

Áprilisban nyájasan süt a nap az Apseron-félszigetre is, Baku városára is, de soha még olyan nyájasan nem ontotta sugarait, mint most áprilisban.

Legalább is így érezték a munkások az ipartelepeken és gyárakban, a vöröskatonák a laktanyákban, a tengerészek a gőzhajókon és hadihajókon. Így érezte Junusz és Gazanfar, Aram és Szasa Filippov meg Marija néni is.

Alig csitult el a győzelmes márciusi ütközetek harci zaja, új események és ügyek kerültek előtérbe. A forradalmi honvédelmi bizottság szétkergette a gyűlölt városi dumát, amely az utolsó napokig mindenben a bakui szovjet ellen tevékenykedett. Az olajbányák tulajdonosaira, a bankokra, a kereskedelmi és ipari részvénytársaságokra ötvenmillió rubel adót vetettek ki a Vörös Hadsereg szükségleteinek fedezésére s a márciusi események sújtotta inségesek segélyezésére; ezt az összeget ugyan nehéz volt megkapni tulajdonosaik makacsul összeszorított kezeiből, de az

öt legtekintélyesebb olajipari cég elnökének letartóztatása megtette a kívánt hatást. Beszüntették a szovjetellenes lapokat, megkezdődött a döntő harc mindazok ellen, akik nemzetiségi viszályt szítottak.

És a munkások, a vöröskatonák, a tengerészek, az egész dolgozó nép örömmel látta, hogy a bakui szovjet végre a város teljes hatalmú gazdája lett.

Igen, Bakuban kétségtelenül létrejött a szovjethatalom és megalakult a kormányzás egy új, magasabb szerve, a Népbiztosok Bakui Szovjetje. Tagjai voltak: Sztyepan Saumjan, mint elnök és külügyi népbiztos, Mesadi Azizbekov, mint kormányzósági népbiztos, Dzsaparidze, Fioletov és más, kipróbált, bakui bolsevikok...

Ebben az évben igazán nagyon szép volt az április, annál jobban bántotta Junuszt, hogy sebesült lába miatt kénytelen ágyban maradni, a napot is csak a poros ablaküvegen át láthatja; sebesülése komoly volt s az orvos szigorúan ráparancsolt: feküdnie kell.

Feküdni?... Nyugodtan feküdni az ágyban, ilyen gyönyörű áprilisi időben, mikor az ember tizennyolc éves és odakint ilyen csodálatos dolgok történnek! Különösen nappal volt ez gyötrelmes, mikor a szállás lakói dolgozni mentek s neki magányban kellett töltenie idejét. Ámbár sokan nappal is kerítettek maguknak egy-egy szabad percet, hogy meglátogathassák beteg társukat.

Szerzett magának egy szabad órácskát Rozanna és Szato is, hogy ebédet vigyenek Junusznak. Ez az ebéd nem volt valami nagyon jó — a várost a gabonatermő Észak-Kaukázus szokta ellátni terményekkel, de az északkaukázusi utat elvágták a dagesztáni ellenforradalmárok s a város közellátási viszonyai napról napra rosszabbak lettek. Hanem azért Junusznak ünnepi ebéd volt ez: tiszta, fehér kis abrosz, gondosan, csinosan szeletelt kenyér, ügyes női kezek...

Egy áprilisi este Aram látogatott el a nőtlen muzulmánok szállására.

Aramot két nappal azelőtt választották be az „Apseron" üzemi bizottságába; most minden olajipari vállalatnál alakultak ilyen bizottságok, hogy a munkások ellenőrizhessék a telepek és gyárak működését. A bizottságok tagjai végigjárták a telepeket, benéztek minden zugba, ellenőrizték a munkát.

Felhőtlen és langyos volt az este, a szállás lakói elszéledtek, hogy egy kis friss levegőt szívjanak s a helyiségben, Junuszon kívül, csak egy argyebili kanalazó, meg Ragim maradt; ezek is fekhelyükön pihentek.

— Jó estét, elvtársak! — köszöntötte őket a belépő Aram, aztán megállt Junusz ágya mellett és baráti együttérzéssel kérdezte:

— No, hős katona, hogy van a lábad?

Junusz zavartan, elhárítón intett: méghogy ő hős! A többiek voltak hősök! Látni kellett volna, hogyan harcolt Mamed Mamegyarov, vagy Mikojan, vagy Fioletov — ezt az utóbbit még rossz egészségi állapota sem tartotta vissza semmitől! Látni kellett volna, hogyan harcolt Gazanfar, különösen mikor előugrott a barikád mögül és elkiáltotta magát: „A szovjethatalomért!" és rohamra indult a várfalak ellen. Ezek igen, ezek csakugyan hősök... De ő, Junusz... Ha úgy vesszük, nagyon is ostobán viselkedett: nem volt annyi esze, hogy jobban vigyázzon, mikor a várbeli utcácskán haladt... meg is érdemelte a musszavatistától azt a tetőpárkánydarabot a lábára... Hős!... Lehetséges, hogy Aram csak gúnyból szólítja így és talán nem minden irigység nélkül, utóvégre, ő, Junusz, mégis csak ott volt a harcok kellős közepén... Nem, mégsem. Biztos, hogy Aram csak tréfál.

— Éppen a drágalátos lábam miatt nem üdvözölhettelek még a bizottságba való beválasztásod alkalmából — mondta Junusz, bosszús pillantást vetve bepólyált lábára. — Hanem most szívből gratulálok!

— Köszönöm — felelte Aram — köszönöm... Csak hát ez nem az én érdemem, hanem az „Apseron" munkásaié, akik bíznak bennünk, bolsevikokban és beválasztanak bennünket minden bizottságba. — Leült a Junusz fekhelye melletti támlátlan székre és elővette pipáját, dohányzacskóját.

Körülnézett a helyiségben, amelyet gyéren világított meg egy kis lámpa és megjegyezte:

— Nem valami lakályos a szállásotok, barátaim!

— Már hogy volna lakályos? — kérdezte Junusz csodálkozva. — Kőpadlónk van, az elgázosító ontja a kormot, a kitört ablakon át pedig por száll be.

De Aram csak csóválta a fejét és egyre hajtogatta:

— Nem lakályos ez, barátaim, nagyon kényelmetlen!

Junusz megsértődött: éppen elég munkát fordítottak rá ő és barátai, hogy rendbe hozzák a helyiséget, most meg tessék — nem lakályos, kényelmetlen.

— Hát ami azt illeti, te sem hercegi palotában laksz, Aram Hrisztoforovics! — mondta kissé gúnyosan mosolyogva.

— De azért mégis...

— Majd ha olyan feleségem lesz, mint Rozanna néni és olyan lányom, mint a te Szatód, akkor én is kényelmesebben fogok lakni.

— Adja isten! De addig is... — Aram megint körülnézett a kietlen helyiségben, aztán határozottan folytatta: — Addig is kényszeríteni kell a vezetőséget, hogy tataroztassa a szállást, a falakat s a mennyezetet meszeltesse ki, az ajtó és ablakrámákat mázoltassa be, üvegeztesse be az ablakokat, a padlót deszkával boríttassa.

— Ez ellen nem emelhetnek semmi kifogást. A mi lakóinknak — bár nincs családjuk és háztartásuk — nem kellemes úgy élniük, mint a juhoknak az akolban; majd sürgetik ők a vezetőséget! Aztán, ha már minden elkészült... — Junusz arca ábrándos mosolyra derült. — Tudod-e, Aram Hrisztoforovics, mi lesz akkor az első dolgom?

— Nem tudom.

Az argyebili kanalazó megszólalt:

— Mi van ezen olyan különös tudnivaló? Akkor meghívja látogatóba a húgát. Hisz éjjel-nappal csak rá gondol, akár egy vőlegény a menyasszonyára.

— Igazad van! — kiáltotta Junusz. — Elhívom, de nem látogatóba, hanem úgy, hogy mindig velem maradjon. Eleget robotolt a bácsinál mint szolgáló, most lakjék a bátyjánál mint a maga gazdaasszonya. El is megyek érte, mihelyt meggyógyul a lábam. Itt fog lakni velem, egy fedél alatt, majd megfelezzük a kenyerünket. Milyen sokáig éltünk távol egymástól! Talán igaz is, amit mondani szoktak, hogy a távolélő testvér olyan, akár az idegen.

Junusz pillantása a falra szegezett kis bádogtálra esett:

„Este tíz óra után rokonoknak és ismerősöknek szigorúan tilos a szálláson tartózkodniuk. Vezetőség." Junusz arcáról eltűnt az ábrándos mosoly.

— Emlékszel? — kérdezte, fejével a kis tábla felé bökve és szeme villogott a dühtől.

Aram bólintott: hogyne emlékeznék! Ragim, aki az egész idő alatt némán hallgatta a beszélgetést, szintén bólintott. Felkelt ágyáról, odament a kis táblához, kést feszített alá, letépte a falról, kettéhajtotta és keményen szitkozódva, kidobta az ajtón. Néhány nappal ezelőtt pöndörítették ki az „Apseron"-ról a Minisztrácot — hát most pokolba az átkozott szabályaival is!

„Mire való ez a rombolás?" — akarta fékezni Ragimot Aram, de aztán eszébe jutott, hogy érezhette magát a két testvér, mikor annakidején a csőrakáson gunnyasztva kellett töltenie a hideg éjszakát, hát hallgatott: hadd könnyítsenek a lelkükön a szállás lakói!

— Most ki meri megtiltani, hogy a húgom nálam lakjék? — kérdezte Junusz. — Úgy lesz, ahogy én akarom!

Aram pipára gyujtott.

— Én meg úgy gondolom, hogy akad néhány olyan, aki meg meri tiltani — mondta, kieregetve a füstöt.

— Ugyan kicsoda? — kérdezte Junusz kihívóan.

— Ha más nem, hát én!

— Te? — kiáltott fel Junusz elámulva.

— Én — felelte Aram nyugodtan.

— No, te aztán nem tilthatnád meg nekem! — mondta Junusz meggyőződéssel. — Hisz te a mi emberünk vagy!

— Vannak itt sokan a mieink közül. De mint a telep üzemi bizottságának tagja, köteles lennék megtiltani.

Ragim megint beleszólt a beszélgetésbe:

— Aram, te alig néhány napja vagy benn a bizottságban és máris fennhordod az orrod, tán még jobban, mint a volt gazda és a Minisztrác... A bizottság tagja! Hát ha te mernél vagy a bizottságod merészelne úgy viselkedni Junusz húgával, mint annakidején a Minisztrác, akkor mi, a szállás lakói téged is, meg az egész bizottságodat is... — Nem fejezte be, csak fenyegetően rázta az öklét.

Aram majdnem haragra lobbant: ezt kellett megérnie ősz fejének, hogy tulajdon munkástestvére ökölléi fenyegesse! A telepen utóbb még második Minisztrácnak fogják tekinteni s végül kipöndörítik maguk közül! Hiába, ezzel az üzemi bizottsági tagsággal sok baj szakadt a nyakába, de most már késő visszalépnie: felült a lóra, hát — mint mondani szokás — nyargalnia kell!

Fékezte magát és higgadtan felelte:

— Ha az ipartelepen nem lesz rend, nem fogunk tudni olajat kitermelni!

Az argyebili legyintett:

— Olajat! Olajat! Mi örömöm van nekem ebből az olajból? Az ember úgyis egész nap csak kuporog a kanalazó-bódéban és alig várja, hogy felváltsák. Csak hajtja az olajmerő hengert föle, mert enni mégis kell és a családot is el kell látni Argyebilben.

— Nincs igazad, te argyebili legény! — tiltakozott Aram. — Tán nem tudod, hogy Argyebilen kívül is vannak a világon városok, olyanok, mint Petrográd, Moszkva, Ivanovo-Voznyeszenszk és mások? Nem tudod, hogy a mi fűtőanyagunk, a mi mazutunk, a mi kenőolajunk nélkül a petrográdi, moszkvai, ivanovo-voznyeszenszki meg a többi oroszországi gyáraink, üzemeink nem dolgozhatnak?

— Hát aztán? Álljanak le!

— Ha leállnak, az embereket nem lehet ellátni ruhával, cipővel. A mi fűtőanyagunk nélkül megállnak a vonatok, s a bőven-

termő vidékekről nem lehet eljuttatni a gabonát olyan helyekre, ahol szűkében vannak a kenyérnek, nem lehet mindenfelé szállítani a forradalmi Vörös Hadsereg katonáit, hogy védelmezzék köztársaságunkat. Szovjetoroszország sorsa, a munkások sorsa, a mi sorsunk a bakui olajtól függ.

Az argyebili legény vonogatta a vállát:

— Mit jelent nekem mindez? — mondta egykedvűen. — Én azért jöttem ide az Arakszon túlról, hogy egy kis pénzt keressek. Népes a családom, nyolcan vannak, mind éhesek. Ha valamicskét összekerestem, visszautazom az Arakszon túlra, szülőföldemre, Argyebilbe, aztán bottal üthetitek a nyomomat!

Junuszra azonban mély hatást tettek Aram szavai. Először hallott így beszélni az olajról.

Igen, ő olajat termelt. Hosszú órákat töltött a szűk kis kanalazó-bódéban, számtalanszor leeresztette a fúrólyukba a merőhengert, aztán felhúzta. Ahol ő dolgozott, az régi, alaposan kiaknázott terület volt, itt az olaj az egészen mély rétegekben feküdt, és jó sokáig tartott, míg a többszáz méternyire leeresztett, s ott olajjal megtelt merítőhenger a felszínre ért. Mi mindenre gondol ezalatt a kanalazó, miközben figyeli a merítőhengerhez erősített, rezgő kötelet? A mindennapi kenyérre, keserves sorsára, családjára, a jobb időkre, amelyek — remélhetően — már nincsenek messze. Legkevesebbet gondol a kanalazó magára az olajra, bár az eszébe juttatja magát, valahányszor felemelkedik a henger, mert mindent telefröcsköl piszkos, hideg köpésekhez hasonló, apró cseppekkel. A kanalazónak ezek a sziporkák, a tulajdonosnak meg az olaj és a pénz? Hát jó, de akkor az olajkitermelés is a tulajdonos gondja legyen!... Az ám, csakhogy, mint kiderült, az olajtermeléssel a munkásnak is törődnie kell, hiszen bizonyára csakugyan attól függ az ország sorsa, az emberek sorsa, az ő, Junusz sorsa.

— Lehet, hogy amit az olajról mondtál, az helyes — ismerte el Junusz. — Csak azt légy szíves elárulni, Aram Hrisztoforovics, miért támadtál úgy a húgom ellen?

— Nem voltam én ő ellene — felelte békítően Aram. — Csak azt mondtam: én, mint az ipartelepi üzemi bizottság tagja, nem engedném meg, hogy a nőtlen muzulmánok szállásán lakjék. No, ítéld meg magad: egy fiatal leánykának nőtlen férfiak szállásán lakni nem helyénvaló dolog!

— Dehát hol lakjék? — kérdezte Junusz mogorván.

— A bakui szovjet most foglalkozik a lakáskérdéssel. Már van is határozat: rekvirálni kell a város középpontjában a nagy házakat, amelyekben nagyonis kényelmesen terpeszkedtek el az urak és olyan embereket telepíteni be, akiknek nincs lakásuk.

De itt, az ipartelepen is foglalkozik már ezzel a kérdéssel a mi kerületi tanácsunk... Addig pedig a húgod ellakhatnék nálam, az én családom körében. Elhiheted, barátom, sem én, sem Rozanna, sem Szato — egyikünk sem engedi, hogy a húgodnak bántódása történjen!

És Aram tekintetének valami olyan jóságos, meghitt, ismerős kifejezése volt, amely Junuszt apjára, Dadasra emlékeztette és megremegtette a szívét. Pedig mennyire nem hasonlított a zömök, őszsörényű Aram, a magas, sovány, kopasz Dadashoz!

Már késő este volt, mikor Aram eltávozott a szállásról. A nagy, kerek hold megvilágította a fúrótornyok fekete körvonalait. A szállástól néhány lépésnyire Aram meglátta a földön a begörbített bádogtáblácskát. Felemelte, kisimította és jó gazda módjára zsebébe tette, még maga sem tudta, miért.

Junusz sokat gondolkozott Arammal folytatott beszélgetésén és arra a következtetésre jutott, hogy Aramnak igaza van.

Éppen ekkor érkezett Oroszországból a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács egy küldöttsége az olajkérdésről tárgyalni.

A küldöttek egész sor ipartelepet látogattak meg, közöttük az „Apseron"-t is. A vendégek találkozása a vezetőség képviselőivel és az ipartelepi üzemi bizottság tagjaival az irodahelyiségben zajlott le. A kerületi pártbizottságból Gazanfart hívták meg az összejövetelre. Ami a telep tulajdonosait illette, azok óvatosan lemondtak a találkozásról: elmúltak azok az idők, amikor a tőkések nyiltan tevékenykedhettek, azért is hagyták most a régi vezetőséget a telepen, hogy az védje a tulajdonosok érdekeit.

Gazanfar, mielőtt az irodába indult, benézett a szállásra, hogy meglátogassa Junuszt; megérdemelte ezt ez a legény a lázadás leverésekor tanúsított magatartásával. Gazanfar azon kapta Junuszt, hogy nagyban biceg a szálláson: már szépecskén gyógyult a lába. No, annál jobb!

— Gyere, Junusz, menjünk, fogadjuk a pityerieket! — ajánlotta neki Gazanfar. — Meghallgatjuk, amit elmondanak nekünk és beszélünk a magunk nehézségeiről.

Kétszer se mondatta ezt magának Junusz. Egyik kezével botjára, a másikkal Gazanfar erős karjára támaszkodva, fürgén bicegett az ipartelep irodája felé...

A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács küldöttei szomorú híreket hoztak Bakuba: a németek a Donyec-medencéig törtek előre, az északkaukázusi fehérgárdisták elvágták Oroszországtól Groznijt, az országban fűtőanyag-válság van, a kenőolaj aranyat ér. A vendégek azonban semmi hajlamot sem mutattak a csüggedésre; kijelentették, hogy Pityer és Moszkva munkásai reménykedéssel

tekintenek a bakuiakra és felhivják őket, hogy minél több olajat adjanak Oroszországnak.

— Hiszen lám, milyen sok olajotok van nektek, ott van, ni, egész tavak! — kiáltott fel az egyik küldött, félig lelkes, félig szemrehányó hangon, az ablakra mutatva, amelyen át látható volt a színig telt olajtároló tartály.

— Hát annyi bizonyos, hogy a készletünk nem kevés; millió meg millió pud — jegyezte meg Aram szinte bűntudatosan. — De ha már erről van szó, őszintén meg kell mondanom, hogy nálunk a kitermelés napról napra csökken.

— Megjegyzem, hogy ezelőtt nem csökkent, hanem növekedett! — jegyezte meg Kull mérnök sokatmondó mosollyal.

— És ezt mivel magyarázzák? — kérdezte az egyik küldött Kullhoz és Aramhoz fordulva.

Aram válaszolt:

— Ezelőtt a vezetőség fokozni igyekezett a kitermelést, most meg minden igyekezetével azon van, hogy csökkentse.

Kull hunyorgott.

— Engedelmével, Aram Hrisztoforovics, megkérdezem öntől mint az üzemi bizottság tagjától: mi szüksége erre a vezetőségnek?

— Nagyon egyszerű a válasz: a tulajdonosok szabotálják a kitermelést; ezzel akarnak kényszeríteni bennünket, munkásokat, hogy az ő hatalmukat, az ő rendszerüket ismerjük el, a vezetőség pedig a tulajdonosok szavát lesi és teljesíti kívánságaikat. Erről van szó.

Kull fölényesen, gúnyosan mosolygott.

— Ha ez így van, akkor miért alszik a munkásellenőrzés? Hiszen az nyilvánvalóan csak azért alakult meg, hogy beavatkozzék a mi dolgainkba?

— Nem alszik az bizony és ezt ön, mérnök polgártárs, éppen olyan jól tudja, mint mi — felelte Aram. — Csakhogy ez az ellenőrzés most már nem elegendő! Emlékeztek? Egy hónappal ezelőtt a bolsevikok azt mondták, hogy az olajbányatulajdonosok szabotázsának csak egy módon lehet véget vetni: az olajipar államosításával. Akkor ugyan megállapították, hogy az államosítás végrehajtása még kissé korai. Most azonban más a helyzet! Ideje, hogy kövessük Pityer, Moszkva és más oroszországi városok példáját. A küldöttek nagyon jól elmondták nekünk, miképpen hajtják végre az ilyen dolgokat azokban a városokban. Ideje, hogy minden olajtelepet mi vegyünk a kezünkbe, mi legyünk a gazdái. És, azt hiszem, a Néphiztosok Tanácsa hamarosan ki is adja a megfelelő rendeletet!

Szavait helyeslő kiáltásokkal fogadták az ipartelepi üzemi bi-

zottság tagjai. Alig észrevehető bólintással Aram és Gazanfar is helyeselt. Junusz is hangos kiáltással akart kifejezést adni lelkesedésének, mint a többiek — jól beszél az ő Aram barátja! — de fékezte magát: nem azért hozta el őt Gazanfar, hogy ilyen komoly tárgyalásokba beleszóljon.

Csak a vezetőség képviselői nem értettek egyet az elhangzottakkal.

Az ő álláspontjuknak ismét Kull mérnök adott kifejezést:

— Az olajkérdés, uraim — kezdte — nem olyan egyszerű, mint amilyennek első pillanatra látszik, különösen azok számára nem, akiknek nincs tapasztalatuk az olajipari üzemek irányításában. Petrográdban és Moszkvában az államosítás olyan gyárakra és üzemekre terjedt ki, amelyekben az egész gazdasági vezetés egy helyen van s már régen egyes kezekben összpontosul, ott aztán nem is okoz nehézséget az egyik tulajdonosnak egy másikkal való helyettesítése, vagy ahogyan most mondják, az államosítás. De egészen más a helyzet itt, az olajipartelepeken: Baku olajgazdasága többtucat versztán terül el, száz meg száz tulajdonosa van... csupa különálló telep...

Kull folytatni akarta, de Gazanfar félbeszakította:

— Helytelenül beszél, Kull mérnök, nagyon helytelenül! Lenin elvtárs már félévvel ezelőtt megírta, hogy az olajkitermelés már a kapitalizmus kezdeti fejlődési szakaszában is gigászi méretekben társadalmasítva volt. Figyelmébe ajánlom, hogy Lenin cikkében így áll: „Gigászi méretekben"! Lenin elvtárs már félévvel ezelőtt hangsúlyozta, hogy néhány olajkirály százmilliókat forgat és mesébeillő hasznot vág zsebre, s hogy maga az iparág ténylegesen, technikailag, társadalmilag máris meg van szervezve állami méretekben, s máris az alkalmazottak, mérnökök százai és ezrei vezetik. Önnek, mint mérnöknek és adminisztrátornak ezt igen jól kell tudnia. S ha mégsem tudná, olvassa el figyelmesen Lenin elvtárs cikkét: „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene" — ez külön brosúrában jelent meg már tavaly ősszel. Megkaphatja tőlem, nem fog ártani önnek, ha elolvassa.

Gazanfar egészen tűzbe jött. Ő maga figyelmesen tanulmányozta azt a cikket, amelyben Lenin felveti az olajipartelepek államosításának gyakorlati kérdését és Lenin iránymutatása most, az államosításért folytatott harcban neki is, mint valamennyi bakui bolseviknak, fáklyaként világította meg a követendő utat.

— Lenin elvtárs már félévvel ezelőtt megmondta — folytatta Gazanfar — hogy egy forradalmi-demokratikus államban lehetséges, sőt elengedhetetlen az azonnali államosítás, különösen mikor az állam súlyos, válságos időket él át, mikor minden áron meg kell óvni a munkások fáradozásának eredményeit és fokozni a tü-

zelőanyagtermelést. Lenin elvtárs azt mondta, hogy háborút kell üzenni az olajkirályoknak, vagyonukat — az errevonatkozóan kiadandó rendelet értelmében — elkobozni és szigorúan megbüntetni azokat, akik az olajipar államosítását késleltetik vagy akadályozzák... — Gazanfar egy pillantást vetett arrafelé, ahol a vezetőség képviselői ültek. — A helyzet tehát már múlt ősszel ilyen volt, amikor még az Ideiglenes Kormány működött s kapitalista miniszterek töltötték be a vezérszerepeket, most pedig a Bakui Népbiztosok Tanácsában a mi elvtársaink: Sztyepan Saumjan, Mesadi Azizbekov, meg Fioletov vannak! Hát mikor valósítsuk meg a bölcs és igazságos lenini szavakat, ha nem most?

Az ipartelepi üzemi bizottság tagjainak soraiból ismét helyeslő kiáltások hangzottak, még harsányabban, mint az imént. És ezúttal már Junusz sem riadt vissza attól, hogy csatlakozzék hozzájuk.

De a vezetőség képviselőit nem volt olyan könnyű meggyőzni.

— Ez politika! — mondta Kull, homlokát ráncolva. — Én pedig mérnök vagyok és nem óhajtok politikával foglalkozni!

— Kull mérnök, most akarva, nem akarva, mindenki foglalkozik politikával! — vetette ellen Gazanfar. — Ön is, Kull mérnök, bár nem akarja bevallani. Csakhogy mi azt szeretnők, ha ön az olajipar államosítását illetően ugyanahhoz a politikához tartaná magát, amelyet mi, bolsevikok követünk és annak megfelelően dolgoznék is.

— Úgy dolgozom, ahogy tudok! — dörmögte Kull.

Gazanfar régen ismerte a mérnököt és sosem kedvelte; hosszú időn át türtőztette ellene érzett ingerültségét, de most kitört:

— Nem úgy kell dolgoznia, „ahogy tud", hanem úgy, ahogyan most feltétlenül szükséges dolgoznia!... Megértette, Kull mérnök?

Sokáig elhúzódtak az apseroniak és a Népbiztosok Tanácsa küldötteinek tárgyalásai, sok szó esett, sokat vitáztak az olajkitermelésről meg az államosításról s a tárgyalások vége felé az üzemi bizottság tagjai és a vezetőség képviselői hevesen összeszólalkoztak egymással.

Junusz nem értett meg mindent ezekből a beszédekből, vitákból és civódásokból, de egyet világosan látott ez után a találkozás után: az ő barátai és a pityeri vendégek okosan vitatkoztak a vezetőséggel — nyilvánvaló, hogy most már csakugyan nincs messze az államosítás!

Junusz vidáman dúdolva tért vissza a szállásra. Mintha már a lába sem fájt volna.

Samszi egyre dörmögött:

— Kibírhatatlan lett az élet!

Itt van például a víz. Azelőtt, ha nem volt elég víz a városban, az ember fizetett egy pár garas felárat — akinek dukált — s házhoz hozták a vizet, tengernyit, ha mindjárt másoknak egy cseppnyi sem maradt. Most pedig, ha nincs elég víz, jegyre adják. Személyenként félvederrel, dehát az nagyon kevés, különösen most, amikor beáll a meleg idő s egy tekintélyes embernek napjában legalább két-háromszor okvetlen szüksége van rá, hogy felfrissüljön. Mi ő, tán valami piszkos ambal, hogy félvederrel megelégedjék?

S ez azért van, mert a bolsevikok minden embert egyenlő mértékkel mérnek. Mi több: amikor kell a víz, mindenkinek egyenlően juttatnak, de mikor a kutakat vagy vízvezetékeket tisztíttatni, javíttatni kell, akkor elő a bugyellárissal, háztulajdonos! De még ez sem elég nekik: ha a háztulajdonos nem tisztíttat-javíttat, azzal fenyegetik, hogy börtönbe juttatják, vagy pénzbírságot fizettetnek vele! Az embernek megáll az esze!

Aztán itt vannak ezek a rekvirálások. Azelőtt senki mégcsak nem is hallott ilyen szót: rek-vi-rá-lás. Most meg csak magában a vámhivatalban tizenhétezer pud teát rekviráltak. Erről maguk a bolsevikok írtak a tulajdon újságjukban. És még azt is írták az újságban, hogy mihelyt a teát megmérték, egyenlően elosztják a lakosság között. Milyen mélyre süllyedtek ezek az emberek, milyen szégyentelenek, hogy még nyilvánosságra is hozzák az efféle ügyeiket! Szerencsére a tehetősebb embereknek van annyi eszük, hogy tartalékokat gyűjtsenek s hogy ő maga is — előrelátónak kell lenni! — beszerzett több mint egy pud teát!

Az utóbbi időben bőven volt min csodálkoznia az embernek, de Samszi legjobban azon ámuldozott, hogy a bolsevikok már nemcsak a magafajtákat, vagy a nála valamivel gazdagabbakat zaklatták, hanem maga a mindenható hadzsi Zeinal-Abgyin-Tagijev sem fejthetett ki ellenállást velük szemben: köteles volt naponta húszezer arsin gézt beszolgáltatni a gyárából, amelyet, mellesleg, maholnap bizonyára elvesznek tőle. Húszezer arsint! Hát mennyire van szükségük az embereknek, hogy mindennap ilyen szörnyű sokat kell csak úgy a levegőbe szórni? Kötelezni valamire hadzsi Zeinal-Abgyin-Tagijevet! Ez majdnem olyan képtelenségnek hangzott, mint: kötelezni a napot vagy a tengert. De mégis igaz volt.

— Kibírhatatlan lett az élet! — dörmögte Samszi napról napra mogorvábban.

Gyakran jutottak eszébe Habibulla szavai az arannyal megrakott csónakról.

„Nem tudtuk átvágni a kötelet, most aztán elégünk!" — gondolta keserűen.

Vállsebe szépen gyógyult, már nem fájt és semmi különös szükség nem volt arra, hogy felkötött karral járjon. Samszi azonban nem sietett megválni a karját tartó fekete selyem kötéstől: úgy vette észre, hogy sokan megnézik, nagyrabecsüléssel és együttérzéssel, ez pedig büszkeséggel töltötte el, az olyan ember bánatos büszkeségével, aki az igaz ügyért szenvedett. És tekintete, amely azelőtt önelégültséget fejezett ki, most a méltatlanul megbántottak jogos fájdalmát tükrözte.

Üzletét nem nyitotta ki, most tehát elég ideje volt, hogy Abdul-Fatahhal teázgatva a bolsevikok diadalai miatt érzett keserűségében — elmélkedésekbe merüljön. Mióta Habibulla eltűnt, a mulla volt az egyetlen ember, akivel Samszi kedve szerint kibeszélhette magát.

Ekkortájban Abdul-Fatah egy napon így szólt:

— Ezelőtt már a Szinik-kala mecset romjainak láttára is könny szökött szemünkbe, de úgy látszik, ellenségeinknek ez is kevés volt: most lerombolják a többi mecseteinket is.

Nem mondott igazat — a márciusi harcokban a hajókról röpködő lövedékektől csak a Taza-pir mecset egyik minaretje szenvedett jelentéktelen sérülést — de Samszi nem cáfolta meg, hanem felsóhajtott:

— Allah majd megbünteti őket!

Ha a mulla jelen volt, sokkal jobban bízott istenben, mint mikor magára maradt.

— Megbünteti! — helyeselt Abdul-Fatah meggyőződéssel és sokatmondóan tette hozzá: — A háborúnak még nincs vége, barátom!

Samszinak úgy rémlett, mintha ezek a szavak szemrehányóan hangzottak volna; mintha a mulla azt akarta volna mondani, hogy nem elég Allahban bízni, az embernek magának is cselekednie kell. De az újabb összeütközések gondolatára Samszi ismét heves fájdalmat érzett a vállában.

— Én már véremet ontottam az igaz ügyért — mondta és ajka méltatlankodva megrándult.

Abdul-Fatah a fejét rázta:

— Nem arra szólítalak én fel, barátom, hogy a véredet ontsd, éppen ellenkezően: arra, hogy jobban vigyázz magadra.

— Mit akarsz ezzel mondani?

— Most veszélyes a városban maradnod; el kell utazni!

Samszi keserű-gúnyosan elmosolyodott. Elutazni? Itt hagyni a megszokott, kedves helyet, a házat, az üzletet a szőnyegekkel?

Öreg napjaira, családjával együtt, bolyongani a világban, mint valami kóbor kurd? Nem, erről semmiképpen nem lehet szó!

— És mihelyt a zavaros idők elmúlnak, visszatérsz — tette hozzá Abdul-Fatah, mintha csak olvasna barátja gondolataiban.

Samszi az ég felé emelte tekintetét.

— Ki tudja, meddig tart ez még!

— Én tudom — mondta Abdul-Fatah magabiztosan. — Nemsokáig! Allah nem engedi, hogy megbontsák a dolgok rendjét, amelyet időtlen idők előtt ő állapított meg s hogy e rendet szentesítő törvényt lábbal tiporják a bolsevikok.

A mulla szavai meggyőzően hangzottak, jólestek a fülnek, de Samszit keserves tapasztalatai megtanították, hogy hallgasson Habibulla tanácsaira, hát most igyekezett óvatos lenni.

— És mindeddig miért engedte meg Allah? — kérdezte.

Abdul-Fatah a kérdést elengedte a füle mellett: már túlságos gyakran kellett a földi szerencsétlenségeket az ég haragjára hivatkozva magyarázgatnia, most hát, hangját lehalkítva, felelte:

— Törökország jön segítségünkre!

Törökország? Samszinak eszébe jutottak a szánalmas külsejű török hadifoglyok. Nem sokat segítettek a törökök a márciusi, gyászos napokban!

— Hisz azoknak maguknak is segítségre van szükségük, a szerencsétleneknek! — válaszolta és hangjából nehéz lett volna megállapítani, mit érez inkább: szánalmat vagy megvetést?

— Meg is van a szükséges segítségük: mögöttük áll Németország — felelte Abdul-Fatah.

— Németország? — visszhangozta Samszi áhítatosan. És, mint mindig, ha Németországról volt szó, elérzékenyült: annakidején sok szőnyeget küldött ő oda és szép nyereséget vágott zsebre! De hirtelen elkomorult! — Csakhogy Németország messze van...

— De hosszú a keze! Tudod-e, hogy Dagesztánban ki segített Hociszkij imámnak elűzni, Petrovszkot a bolsevikok kezéről? Német tisztek segítettek neki, úgy, hogy török foglyokat vezényeltek Petrovszk alá, az egész hadműveletet pedig egy német ezredes irányította.

— Azt mondják, a bolsevikok már kiverték Petrovszkból az imámot s az a hegyekbe menekült — jegyezte meg Samszi óvatosan.

— A németek majd újra megsegítik! — felelte Abdul-Fatah meggyőződéssel. — Azt mondják, Tifliszbe nemsokára sok német katona és tiszt érkezik... Itt is kezdődhetik olyasmi, amihez hasonlítva a multkori ütközet csak gyerekjáték!

Samszi megint úgy érezte, hogy fájdalom nyilall a vállába.

— Hát mitévő legyen az ember? — kérdezte tanácstalanul.

— Hisz mondom neked: el kell utaznod, amíg nem késő és biz-

tonságos helyen bevárni a dolog végét, amikor majd kifüstölik innen a bolsevikokat.

— A városból nem lehet elutazni, megtiltották a bolsevikok. Még elfognak és börtönbe zárnak! — makacskodott Samszi; semhogy sem akarózott elhagynia régi, megszokott környezetét.

— Akkor úgy kell elutazni, hogy ne foghassanak el! — jelentette ki Abdul-Fatah. — Ha megszeged ellenségeink parancsát, Allah annál inkább megjutalmaz.

Samszi megint tiltakozni akart. Hát igen, Allah... de a bolsevikok mégis elfoghatják és ők bezzeg nem jutalmazzák meg. Ám Abdul-Fatah előhozakodott a döntő érvvel:

— Úgy látszik, már elfelejtetted idősebb Balát, a kis Balát pedig nem akarod megóvni a bajtól — mondta komoran.

Méghogy ő, az apa, elfelejtette az idősebb Balát és nem akarja megóvni a bajtól a kis Balát? Merészelte volna csak másvalaki ilyen szemrehányással illetni! Hát van a világon, aki drágább az ő szívének, mint kisfia?

Samszi újabb és újabb érveket sorakoztatott fel az elutazás ellen. Panaszosan, szinte kérő hangon beszélt, mintha Abdul-Fatahnak hatalmában állt volna kényszeríteni őt, hogy elutazzék, hogy megváljon mindentől, ami kedves neki. De barátja kérlelhetetlen volt és Samszi végül beadta a derekát...

Jó, elutazik.

De hova?

A nyaralóba?... Samszi meghatódottan emlékezett az elmúlt nyárra, a vérbosszútól mentesítő kibékülés ünnepségére, barátai beszédeire, arról, hogy a muzulmánok — műveltek és tanulatlanok, gazdagok és szegények, munkáltatók és munkások — valamennyien testvérek. Milyen jó volt a nyaralóban az elmult nyáron! De ebben az évben, úgy hírlik, ott minden másképp van: a falubeliek gyűléseiken egyre kiáltozzák, hogy az ő igazi barátaik a bolsevikok, bármilyen nemzetiségűek, ellenségeik pedig a kánok és bégek, még ha azok muzulmánok is.

Ha az ember meggondolja, minden hogy felfordult köröskörül! Vegyük például Mardakjani falut. Kellemes, szép falu, csupa kert és szőlő. Most pedig tessék — a lakosság nagy része gyűlést tartott és kijelentette, hogy csakis szovjethatalmat akar, ezt írásba is foglalták s az ívet mindnyájan aláírták. S ami mindennél fontosabb: a legszebb nyaralókat most elveszik kórházak, iskolák és mindenféle más bolsevik kitalálás céljaira. Mintha ezek nélkül kevés kórház és iskola volna. Otthon is lehet betegeskedni és tanulni! Még képesek és az ő nyaralóját is elveszik, aztán családjával együtt fedél nélkül marad és fekhetik a tengerparti homokon, akár a dög-

lött hal! Nem, nem, ha most a nyaralóba menne, csöbörből vödörbe kerülne!

Akkor talán valamelyik közeli faluba kellene utazni? Csakhogy, amint hallatszik, a helyzet Fatmaiban, Geokmaliban, Kobiban és más környékbeli falvakban sem jobb.

Valahová messzebbre?... Samszi azonban, nagy rémületére, megtudta, hogy az egész bakui kerületben ugyanaz a helyzet, sőt nemcsak a bakuiban, hanem a szomszédos kubini, lenkorani, szaljani és semahini kerületekben is.

Vagy talán még messzebbre — Nagornij Karabahba?... Samszinak eszébe jutott legutóbbi utazása, amikor olyan előnyösen vásárolta, aztán olyan előnyösen adta el a gyapjút. Nagornij Karabah! A karabahi fennsík nagyszerű lenne!... Ott még nincs szovjethatalom... De viszont, mint mondják, éppen összecsapások vannak az örmények és muzulmánok között.

Nem, nem a nyaralóba és nem a szomszédos falvakba, sem a szomszédos kerületekbe és nem Nagornij Karabahba kell utazni, hanem oda, ahova a bolsevikok agyanzaklatott áldozatai menekültek: Jeliszavetpolba. Ott, mint ismeretes, most nincsenek bolsevikok. És nem magában Jeliszavetpolban kell majd letelepedniük, hanem a környező falvak valamelyikében — egy szőnyegkereskedő családja csak nem fogja a fülledt levegőjű városban tölteni a nyarat!

De mi legyen a házzal, az üzlettel, a szőnyegekkel?

A házat persze nem lehet elszállítani, de az ingóságokat, amennyit csak lehet, magával kell vinnie. Az üzletet természetesen szintén nem lehet elvinni. Hát a szőnyegeket? Hogy cipelhetné az ember magával azokat az óriási kötegeket és göngyölegeket? Az üzletben hagyni őket? De ki ne ismerené „Samszi Samszijev szőnyegnagykereskedését", és persze, ha a tulajdonos elutazik, feltétlenül széthurcolják mindenét. Rokonoknál hagyja a szőnyegeket? Azok még képesek lesznek letagadni, hogy náluk hagyta őket, azt fogják mondani, hogy soha színüket sem látták. Barátoknál? Habibulla eltűnt, Abdul-Fatah meg nyilván maga sem marad itt. Keserves idők köszöntöttek be: az embernek két barátja van és egyik sem tud segítségére lenni!

Volt egyébként egy harmadik barátja is, ehhez nem egyszer fordult Samszi, ha veszély fenyegette... Ennek a barátnak nem volt füle, hogy meghalljon olyasmit, amit nem kell, sem szeme, hogy irigykedjék, sem nyelve, hogy fecsegjen. Talán még az imént említett két barátnál is megbízhatóbb volt. Nem ez a harmadik barát rejtette el a rendőrség elől és őrizte meg Samszinak a gyapotbálákat? Nem ez rejtegette a fegyvereket, mígnem eljött az ideje, hogy lőni kellett velük?... A pince! A bolthajtásos, erős, vastagfalú

pince, vaslemezzel borított zöld ajtajával! Igaz, hogy a rendőrség nem hasonlítható a bolsevikokhoz, meg aztán most minden kisfiú tudja, hogy az emberek a pincékben fegyvereket, értékes ingóságokat rejtegethetnek, tehát arra sincs biztosíték, hogy ez a harmadik barát épségben megőrizheti a szőnyegeket. De akár így, akár úgy — hol egy negyedik barát, akinél nagyobb biztonságban lehetnének?...

Este felé, szürkületkor, az asszonyok nekiláttak átcipelni a szőnyegeket az üzletből a ház pincéjébe. Samszi az egész családot, még az idősebbik feleségét is munkába állította, mert Badzsi egyedül — akárhogy hajszolták — nem tudta volna mindet átcipelni, meg azért is, mert itt a vagyon megmentéséről volt szó, azt pedig nem lehet idegenekre bízni. Némelyik szőnyeg olyan nehéz volt, hogy tekercsé göngyölítve, mind a négyüknek egyszerre kellett vinniük, akár egy gerendát. A nők a házfalak mellett lépkedtek, igyekeztek észrevétlenek maradni. Samszi kissé távolabb haladt. Ha őrjáratot pillantott meg, figyelmeztette a nőket, mire azok még szorosabban a falhoz simultak, vagy besurrantak valamely ismeretlen ház udvarába és a rémülettől hevesen dobogó szívvel várták, hogy az őrjárat tovább vonuljon. Samszi szíve pedig a méltatlankodástól zakatolt; mire kényszerítik a becsületes embert: saját tulajdonát titokban kell hazacipelnie, mintha bizony lopta volna!

Éjfélre valamennyi szőnyeg szerencsésen a pincébe került. Az üzletben pedig, a látszat kedvéért és nehogy a házban próbáljanak kutatni az áru után, Samszi néhány olcsó szőnyeget hagyott, festőien szétteregetve az egész helyiségben. Értenek is a bolsevikok a szőnyegekhez! Majd elviszik ezt a lim-lomot, azzal megnyugszanak...

De mi legyen Badzsival?

Samszi eleinte úgy határozott, hogy magával viszi — az asszonyoknak szükségük van szolgálóra. De aztán meggondolta magát: szolgálót mindenütt lehet találni, de a házat teljesen felügyelet nélkül hagyni esztelenség. Tegyük fel, gonosz szándékkal jön valaki és beront a kapun. Ha Badzsi otthon van, sikoltozik, összefutnak a szomszédok és elkergetik a betörőt. Hiszen azt mondják, ügyes kiabálással még a halált is el lehet kergetni. A kaput talán lakatra kéne bezárni és Badzsit a ház belsejében hagyni. Semmi szükség rá, hogy a lány a városban kódorogjon. Őrizze a házat. Víz — kissé ugyan zavaros — van az udvaron, a kútban, ennivaló meg a házban, akár öt évre is elegendő neki, persze, ha nem zabál sokat.

Samszi közölte elhatározását feleségeivel.

— Nagyon jó! — helyeselt Ana-hanum. — Ennek az ostoba teremtésnek úgyse lehet sok hasznát venni.

Rugia azonban felháborodott:

— Tán elment az eszed? És ha valami baj történik?

Samszi a homlokát ráncolta:

— Mi történhetik?

— Ha tűzvész üt ki?

Samszi elképzelte hajlékát lángokkal körülvéve. Hogy ez neki nem jutott eszébe!

— Bizony... — mondta zavartan. — Ha nem tudják kinyitni a kaput, elég az egész berendezés!

— Én nem a berendezésről beszélek! — kiáltotta Rugia dühösen. — Egy élő leányt lakatra zárt házban hagyni? Nohát csakugyan teljesen elment az eszed, öreg!

Rugia először beszélt Samszival ilyen hangon. Talán a Badzsi iránti jóindulata buzdította erre? Vagy meg akarta mutatni Anahanumnak, hogy a fiatalabbik feleség sem utolsó ember a háznál? Vagy talán őt is megcsapta az új, pezsdítő áramlat levegője?

— Úgy, szóval te azt mondod... — értette meg végre Samszi.

Rugiának talán igaza van. Az a lány még elléghet, jönnek a hatóságtól a vizsgálatot lefolytatni, aztán kész a baj.

— Hát jó, zárja be magát belülről — mormogta legyintve.

— Badzsit magunkkal kell vinnünk! — erősködött Rugia. — Nem azt ígérted, hogy úgy fogsz gondoskodni róla, mint tulajdon lányodról?

Samszi úgy érezte, hogy merényletet követnek el tekintélye ellen és dühbe gurult. Micsoda? Ez az asszonynépség talán csakugyan azt képzeli, hogy őt leckéztetni lehet?

— Azt mondtam, hogy nem viszem el, tehát nem is viszem! — ordította kivörösödve és szemét vadul forgatta.

Rugia látta, hogy hiábavaló a vitatkozás. Még jó, hogy sikerült rábeszélnie Samszit: ne zárja be a kislányt...

Megkezdődtek az utazási előkészületek.

— Most nem fogsz belénk kapaszkodni, nem fogsz utánunk jönni, mint tavaly a nyaralóba! — mondta Fatma kárörvendően.

— Nálatok nélkül itt is elég jó dolgom lesz! — felelte Badzsi mosolyogva és jókedvet színlelve, bár rémület fogta el arra a gondolatra, hogy egyedül marad a házban...

Végre bekövetkezett az utazás napja.

Minthogy a várost elhagyni — átmenetileg — tilos volt és a pályaudvaron nem adtak jegyeket, úgy határoztak, hogy este távoznak, kétfogatú bérkocsikon, elhajtatnak valamelyik közeli vasútállomásig és ott vonatra ülnek. Abdul-Fatahhal megbeszélték, hogy a város szélén találkoznak.

A család két kocsin helyezkedett el. Samszi, kezében a pincekulccsal, utolsó parancsait osztogatta Badzsinak:

— A legfontosabb, hogy vigyázz a holmira! Senkit, de senkit be ne eressz, még rokonokat se. Most mindenki csak azon igyekszik, hogy a más holmiját megkaparintsa, még tulajdon muzulmán testvéréét is. Ha valakit beeresztesz, azt én megtudom s akkor pórul jársz! Akkor nem tekintem, hogy Dadas lánya vagy! — Samszi hangja fenyegető volt. — Egyél-igyál, amennyi beléd fér, no, azért persze nem kell túlságba vinni a dolgot, mert öregkorodra gyomorbajos leszel.

„De te bezzeg mindig telezabálod magad, máris gyomorbajos vagy!" — gondolta magában Badzsi gúnyosan.

Ideje volt indulni, Samszi azonban tétovázott: nehezére esett megválnia a pincekulcstól.

A pincekulcstól azonban mindenképpen meg kellett válnia: az utóbbi időkben patkányok mutatkoztak a pincében — nyilván megszimatolták a rizst, cukrot, hát utasítani kellett Badzsit, hogy fogdossa össze a patkányokat, a csapdával. Ma reggel is egy nagy, öreg patkány ficánkolt benne, azonkívül szellőztetni is kell a pincét, különben nyirkos lesz és megpenészednek a szőnyegek, megrothadnak az élelmiszerek. A pincével annyi vesződség van, akár egy kisgyerekkel; szüntelenül bajlódni kell vele.

Samszi erőt vett magán és átadta a kulcsot Badzsinak. Mintha vele együtt a szíve egy darabját is odaadta volna!

— Nagyon kérlek, kedves kislányom, vigyázz a holminkra... — mondta reszkető hangon és, noha már sötét volt, Badzsi észrevette, hogy könny csillog Samszi szemében.

„Nehezére esik megválnia a házától, hisz öreg már" — gondolta Badzsi. Emlékezett, hogy Dadasnak is mennyire fájt otthagynia feketevárosbeli szobáját, pedig azt a szobácskát hasonlítani sem lehetett ehhez a házhoz. És kis híján megsajnálta Samszit.

De már tudta, hogy neki nem szabad részvétet érezni nagybátyja iránt: hát talán nem sajnálta meg annakidején, mikor látta, hogy sebesülten, összevérezve fekszik? És mi volt a válasz, micsoda szitokkal illette Samszi...

„Ha a házadat kell őriznem, kedves kislányod vagyok, de akkor gyalázatos kutya voltam!" — gondolta Badzsi és elfordította tekintetét.

Samszi várta a választ. Arckifejezése gonosz, de egyben szenvedő volt. Badzsi makacsul hallgatott. Samszi intett s a kocsik elindultak.

— Ó, ti patkányok!... — mormolta Badzsi, a kocsi után nézve.

Szavaiban több volt az igazság, mint sejtette: a csónakot — amelyről Habibulla annakidején oly szenvedélyesen szónokolt —

most lángok veszik körül s utasai, akik aranyat szállítottak a viharos tengeren, most ide-oda futkosnak, mint a patkányok, igyekeznek megmenteni, ha már az aranyat nem is, legalább az életüket.

Kopogtatnak a kapun

Jó élete van Badzsinak!

Senki sem veri, szidja, senki sem hajszolja.

És minden, ami csak van a házban, az ő rendelkezésére áll. Igaz, hogy Samszi a holmi legnagyobb részét az ablaknélküli hátsó szobácskába zsúfolta, amelynek ajtajára két óriási lakatot erősített, de egyetlen kis szobába nem lehet mindent beszorítani és például Rugia jókora szövőkerete nem fért be a keskeny ajtón. A konyhában elég sok edény maradt, a folyosón meg ottfelejtették Fatma kimosott, kötélre teregetett ruháját. Így hát Badzsi most maga is megbarátkozhatik a szőnyegszövéssel, főzhet a konyhában, csinosan felöltözhet Fatma ruhájába.

De ami a legfontosabb: kezében a pincekulcs.

Márpedig a pincében — a szőnyegen kívül — zsákszámra van rizs, cukor, ládaszámra füge, mazsola, datolya, minden elképzelhető jó! Ejnye, Samszi bácsi, ilyen kulcsot kiadtál a kezedből! Badzsi most mindent kipróbál, megízlel, ezentúl kedvére éli világát!

Állandóan a vendégszobában tanyázik.

Egész nap a puha derékaljon hever, nézegeti a mennyezetre festett hurikat. Milyen szépek, milyen kövérek! A pamlag körül befőttes üvegek, zsákocskák, edények: így kényelmesebb, mint minden alkalommal lemenni a pincébe, vagy a konyhába kiszaladni. A fejpárna mellett egy láda datolya, Badzsinak csak ki kell nyujtania érte a kezét, s a datolya már szájában is van!

„Egyél-igyál, amennyi beléd fér! — jutnak eszébe nagybátyja szavai, miközben csakúgy tömi magába a datolyát, amelyet aztán teával öblít le. De jó dolog is ez a datolya, kivált erős, édes teával! — Ami pedig azt illeti, hogy öregkoromra gyomorbajos leszek, sose aggasszon az téged, törődj inkább a magad gyomrával!"

Jó élete van Badzsinak, nagyon jó... De ha a bátyjára gondol, összefacsarodik a szíve. Milyen furcsa is az ő bátyja! Eljött, lármát csapott, majdnem összeverekedett Samszival és megint nem vitte őt el magához! Hány péntek múlt el már azóta és még mindig híre sincs. Ó, ha most eljönne! Hogy fogadná Badzsi, milyen pompásan megvendégelné!...

Így telt el két nap. Harmadnap reggel valaki zörög a kapun a kopogtatóval.

Badzsi hegyezi a fülét... Ki lehet az? „Ha valakit beeresztesz, azt én megtudom s akkor pórul jársz!" Hát ő bizony nem is ereszt be senkit.

A kopogtatás egyre erősebb.

Junusz jött el Badzsiért, ő zörgeti a kaput.

— Bezárkóznak a gyávák! — dörmögi. — Nem akarnak beengedni.

— Mit döngeted azt a kaput, te bolond? — ripakodik Junuszra a szomszéd ház ablakából egy sovány, ragyás vénasszony, aki a kis utcában a „Gyiljaver-hala" — „Nyelves" csúfnéven ismeretes. Őt is, mint Badzsit, házőrzőnek hagyták otthon. Nem is foglalkozik egyébbel, mint azzal, hogy ablakából figyeli a szomszédok életét, szidja és gyalázza őket.

— Eljöttem, hogy meglátogassam a nagybátyámat — feleli Junusz.

— Elutazott a nagybátyád. Éjszaka, akár egy tolvaj.

— És a nők?

— Nők kellenének neked, te égimeszelő? — nevet csúfondárosan Gyiljaver-hala. — Nőket a kiskertben, a kerítés mellett keress!

— Hogy utazhattak el, hiszen a kapun nincsenek lakatok? — tudakolja Junusz.

— Az olyan zsiványoktól, mint te, úgysem védenek a lakatok! Mondom már, hogy elutaztak, azzal megvan.

Junusz látja, hogy a vénasszonnyal nem lehet zöldágra vergődnie, hát újra nekifog, döngeti a kaput. Hiába. Lehetséges, hogy csakugyan elutaztak valamennyien?

— Gonosz boszorkány! — dörmögi és elmegy...

A kopogtatás megszűnt. Badzsi hallgatózik a csendben. De aztán elfogja a kíváncsiság: vajjon ki lehetett az, aki ilyen állhatatosan kopogott? Hátha valamelyik barátjuk? Leszalad a lépcsőn, átmegy az udvaron és óvatosan kilép a kis utcára.

— Gyiljaver-hala! — kiáltja. — Hóóó, Gyiljaver-hala!

Az öregasszony megjelenik az ablakban és nem hisz a szemének: Badzsi? Lám, lám! Erre nem gondolt, úgy látszik, a kislányt itthon hagyták!

— Hát te, te egér, a zsákokon üldögélsz? — kiált fel Gyiljaver-hala.

Badzsi elengedi a füle mellett ezeket a szavakat.

— Kedves Gyiljaver-hala, valaki bezörgetett hozzánk. Nem láttad, ki volt az? — kérdezi.

— Százszor is szólhat a mulla a minaretről, a süket nem hallja! — feleli a vénasszony.

Badzsi hízelgő mosolyt erőltetett arcára; mégis csak meg kell tudnia, ki kopogott.

— Hozok neked datolyát, jó puhát, éppen a te fogadra valót, csak mondd meg, kedveském!

— Előbb hozd el — mondja Gyiljaver-hala, mert mindenki csak azon mesterkedik, hogy az öregeket rászedje.

Badzsi hoz neki egy marék datolyát. A vénasszony lassan majszolja fogatlan szájával, ráncos arca ragyog a gyönyörűségtől. Badzsi türelmesen vár.

— Valami fiatal, hórihorgas legény volt az — mondja végre Gyiljaver-hala leereszkedően.

— Fiatal? Hórihorgas? — ismétli Badzsi izgatottan, azzal tüstént nekiiramodik és eltűnik a szöglet mögött.

— Mostanában mindenki megbolondult! — mormogja Gyiljaver-hala és nézi Samszi házának tárva-nyitva hagyott kapuját.

Badzsi fut, rohan a Vár görbe kis utcáin át és bosszúságában sírvafakadva szipogja:

— Junusz! Hát persze, hogy ő volt!

Abban reménykedik, hogy a közeli várkapunál utóléri bátyját. Vagy talán a másik kapun ment át? Badzsi ide-oda futkos egyik kaputól a másikhoz. Mért is van annyi kapu a Várban!

A vasútállomásra fut. Lihegve szalad végig a perronon, benéz a kocsikba... Ó jaj, jaj!... A mozdony felől hosszú fütty hangzik fel, és a vonat elindul... Lesz, ami lesz!... Badzsi összefogja hosszú szoknyáját és felugrik a vonat hágcsójára.

A tornyok... Ipartelepek... A pályaudvarról kilépve Badzsi megpróbál emlékezni az útra. A mészárszék... a régi, átlyuggatott torony... nagy pocsolya. Végtelen, hosszú kerítések, egyik olyan, mint a másik. De hol az a telep, amelyiken Junusz dolgozik? Nem könnyű megtalálni ebben a toronyrengetegben.

Badzsi a járókelőktől kérdezősködik. Nem, senki sem ismeri bátyját, senki sem tudja, hol dolgozik barátja, Aram... Délen hamar sötétedik és egyre nyugtalanítóbb érzés idegeneket megszólítani. Badzsi kimerült, lába rogyadozik a fáradtságtól... Nem, nem fogja megtalálni bátyját e tömérdek torony között, e kőkerítések és drótsövények között!

Badzsi elgyötörten tér vissza a városba. Fejét lehorgasztva vánszorog haza. És hirtelen eszébe jut, hogy a kaput nyitva hagyta. Rémület fogja el. Ha a házat kifosztották, Samszi megöli őt! Maradék erejét összeszedve beszaladt a házba. Hála Allahnak, minden a helyén van! Minden, még a datolya is!

Badzsi bolyong a városban, bátyját keresi.

Ha magas, sovány alakot pillant meg, felfigyel: nem ő az? Tudja, hogy nem lesz könnyű megtalálnia, de bízik benne, hogy mégis sikerülni fog.

Hogy megváltozott a város!

A sok nagykereskedés és kis bolt bedeszkázva; eltűntek a szép hintók. Nem látni gazdagon öltözött embereket. A kereskedők, boltosok eltűntek valahova, még a piacokon is kevesen vannak most, nyilván ők is olyan utakon járnak, mint Samszi.

Viszont az utcákon sok a felfegyverzett munkás és a katona. Új dalokat énekelnek — nagyon szépeket! — és új a nevük is, hirtelenében nem is igen lehet kimondani: vörösgárdisták, vöröskatonák. Vajjon miért nevezik őket így? Érthetetlen!

Itt is jön egy, puskával, vállán átvetett töltényhevederrel. Sapkája alól kilátszik világosszőke haja. Ez persze nem Junusz, de a zömök vöröskatona valahogy ismerősnek tetszik. Meggyorsítja lépteit és oldalvást a katona arcába néz.

— Szasa! — tör ki belőle.

Igen, Szasa az. Már két hónapja van a Vörös Hadseregben.

Szasa nem látja Badzsi arcát, amelyet eltakar a fátyolkendő.

— Ismersz? — kérdezi meglepve.

— Jól ismerlek! — feleli vidáman Badzsi.

— Hát ki vagy?

— Találd ki!

Szasa kutatva nézi a lepel keskeny nyílását. Nem, nem találja ki!

Badzsi nevet. Hát jó! Ici-picit kacéran félrehúzza fátylát; ezt Rugiától tanulta. Előtűnnek a sűrű, seprős szempillák, a halántéknál kissé felfelé húzódó szemöldökök.

— Badzsi! — kiált fel Szasa. — Ez aztán a találkozás! Hogy kerülsz te ide?

Badzsi arcáról eltűnik a mosoly:

— Junuszt keresem...

— Junusz meg azt mondta, hogy te elutaztál a nagybátyáddal.

— Nem utaztam el...

És Badzsi zavartan beszámol róla, hogyan tévesztette szem elől bátyját.

— Szóval így áll a dolog... — mondja Szasa elgondolkozva, aztán határozottan jelenti ki: — Megtaláljuk a te Junuszodat, ne félj!

Badzsi arcán megint örvendező mosoly jelenik meg.

— Köszönöm!

Szasa elhalmozza Badzsit kérdésekkel. Egészséges-e? Milyen

élete van nagybátyjánál? Nem bántják? Badzsi alig győz válaszolgatni. Közelednek a Vár kapujához.

Badzsi meglassítja lépteit.

— Te valahol itt a közelben laksz, ugye? — kérdezi Szasa.

— Igen, a közelben — feleli Badzsi és, minthogy még nem szeretne elválni Szasától, hozzáteszi: — Ha akarod, megmutatom a házunkat, jó?

— Jó — feleli Szasa és Badzsival együtt a Vár kapujához tart.

— Nem, mégse! — állítja meg Badzsi váratlanul.

Szasa értetlenül néz rá.

— Meglátják, hogy egy férfi mellett megyek, méghozzá egy orosz katona mellett... Elmondják a nagybátyámnak...

Ó, mennyire szégyenli, hogy ilyen szavakat kell mondani Szasának! Aki Junusz barátja. Aki hozzá, Badzsihoz, mindig jó és barátságos volt... De hiába, hogy ő a Várban egy orosz katona oldalán lépkedjen — az mégsem való.

— Hát burkolózz be jobban — ajánlja Szasa.

— Akkor is megtudják, elhíresztelik!

— Mikor lesz az még, hogy a te nagybátyád visszatér!

Badzsi konokul rázza a fejét: nem, nem szabad! Egyébként, ha Szasa meg akarja nézni, hogyan lakik ő, kövesse kis távolságból és figyelje meg, melyik házba megy be. Ő, Badzsi, majd kissé nyitva hagyja a kaput.

— Jól van!

Szasa feladata nem könnyű: a szűk, görbe kis utcákban nem szabad túlságosan hátramaradnia Badzsitól, ugyanakkor azonban lehetőleg messziről kell követnie őt.

Szasa érzi magán a járókelők tekintetét: egy vöröskatona — a Várban? Vagy tán tudják az emberek, hogy Badzsit követi? Nem kellemes titokban besurranni egy idegen házba, azonkívül hátha Badzsinak csakugyan bántódása esik, ha megtudják, hogy férfilátogatója volt, méghozzá vöröskatona?

Badzsi bemegy a házba, a kaput kissé nyitva hagyja. Szasa, mintha misem történt volna, folytatja útját s mikor a kapu elé ér, be akar osonni rajta.

Azt már nem!

— Hé, te katona! — állítja meg Gyiljaver-hala rikácsolása. — Mért jöttél, kit akarsz megölni?

— Ölni legföljebb a kóbor zsiványok szoktak, én azonban egy embert keresek fontos ügyben... — És kimondja az első nevet, amely eszébe jut: — bizonyos Száftárt.

— Ki az a Száftár?

— Gyümölcskereskedő.

De Gyiljaver-halát nem olyan könnyű rászedni.

— A te Száftárod teleette magát gyümölccsel még a mult őszön

és meghalt, amit neked is kívánok, te katona! — mondja. — Jobban teszed, ha elhordod magad innen, amíg ép bőrrel szabadulhatsz!

Micsoda förtelmes vénasszony! Talán ez az, akiről Junusz egyszer beszélt neki.

Badzsi pedig a kapu mögött fogadkozik magában:

„No, Gyiljaver nénike, legközelebb egy döglött patkányt kapsz tőlem datolya helyett!"

Szasa úgy tesz, mintha továbbmenne, de alig tűnik el a vénaszszony az ablak mögött, gyorsan visszafordul és besurran Samszi házába.

Badzsi — vigyázva, hogy zajt ne üssön — óvatosan, nesztelenül reteszre zárja a kaput. Szíve hangosan dobog: nem tréfadolog ám beengedni a házba egy orosz katonát!

— Az öregasszony nem vette észre? — kérdezi nyugtalanul.

— Azt hiszem, nem.

Badzsi fölvezeti Szasát az emeletre, a vendégszobába. A díszszőnyegen befőttes üvegek, élelmiszerrel telt zsákok.

— Ülj le, Szasa, egyél! — kínálja Badzsi méltósággal: ritkán esik meg, hogy ilyen vendégeket fogadhat.

— Amint látom, bőségben élsz — válaszolja Szasa. Aztán tétovázva hozzáteszi: — Hanem a városban nagyon nagy élelmezési nehézségek vannak...

Badzsinak eszébe jutnak az éhező emberek, akik kinyujtott karokkal feküdtek az utcákon, a házfalak mellett.

— Ez mind a bácsimé — mondja zavartan, széttárva kezeit. — Nagyon, de nagyon szigorúan megparancsolta, hogy jól vigyázzak mindenre... Azzal fenyegetett, hogy különben megöl...

Badzsi figyelmesen nézegeti Szasát. Hol kisfiúnak látja, amilyen a Fekete városban volt, hol meg felnőtt férfinak, akit most pillantott meg először. Lehetséges, hogy ez a katona ugyanaz a Szasa, aki a második folyosón lakott és az ő bátyjával együtt játszott? Badzsinak úgy tetszik, hogy Szasa haja még szőkébb, szeme még kékebb lett. Milyen szép legény!

Szasa meg Badzsit nézegeti figyelmesen.

A lány kissé beljebb húzza arcába fátylát. Nem mintha zavarban volna — nem! — hanem mert ez így szokás: el kell fedni az arcot, különösen, ha egy férfi nagyonis figyelmesen nézegeti az embert.

Szasa emlékszik a soványka, rongyosruhájú kislányra, aki egész nap a gyár területén és a Fekete város utcáin ődöngött. Most azonban nagyon megnőtt és arcban Sarához kezdett hasonlítani, amilyen az a betegsége előtt volt. Ugyanolyan szép szemek, sűrű pillák, széprajzú szemöldökök!

— Megnőttél, Badzsi és megszépültél — mondja Szasa.

— Igen! — bólintott Badzsi örömmel.
— Hány éves is vagy?
— A tizennegyedikben vagyok.
Érdekes, milyen gyorsan múlik az idő. Hogy megváltozott ez a kislány! Bizonyára ő, Szasa is megváltozott...
— Hogy ismertél meg ebben a ruhában? — kérdezi Szasa.
— Bármilyen ruhában megismernélek én téged! — feleli Badzsi meggyőződéssel. — Még akkor is, ha... fátyolt vennél fel! — teszi hozzá és saját szellemességét olyan mulatságosnak találja, hogy csengő kacagásban tör ki.
— Hát szóval nem felejtettél el?
Badzsi arcán árnyék suhan át.
„Nem felejtettél el?"...
Párnája alá nyúl, kis csomagot vesz elő onnan és szótlanul átnyujtja Szasának.
Szasa kibontja a csomagot. Egy könyv.
— Puskin: „A kaukázusi fogoly" — olvassa a fedőlapon.
Fölötte szabályos, gyerekes írás:
„Ez a könyv a bakui Mihajlov-tanintézet harmadik osztályos tanulójáé, Alekszandr Filippové".
És valamivel lejjebb:
„Badzsinak — emlékül".
Szasa egy pillanatra maga előtt látja az egész képet: a tavaszi napot, az embereket a gyárkapunál, a városba induló Badzsit a kordén.
— Köszönöm, Badzsi — mondja megilletődötten. — Látom, hogy nem felejtettél el!
Badzsi pillantása a szakadt borítólapon látható, rózsaszínűvé fakult vérfoltocskákra siklik... Ha Szasa tudná, hogy verekedett ő ezért a könyvért, ha tudná, hogy beleharapott Samszi ujjába, hogy a sötét pincében ült, bezárva, magányosan, összevert, véres arccal s a könyvet melléhez szorította... Nem, ezt nem mondja el neki! Minek?
— No, most olvass! — kéri Badzsi, a könyvre mutatva.
— Nem értenéd, Badzsi.
— Mégis olvass, tedd meg!
Szasa nem tagadhatta meg ezt a kérést.

Fogadd, barátom, szívesen,
Mit nekem könnyű muzsák adtak...

— olvassa fennhangon az első sorokat.
Zavarban volt. Mi értelme, hogy ezt a költeményt olvassa itt, az ódon várban, egy azerbajdzsáni leánykának, aki alig érti az

orosz irodalmi nyelvet. Miért is olvasta fel neki e kedves sorokat, mikor előre tudta, hogy nem fogja megérteni?

De a költemény úgy magával ragadta, hogy észre sem vette — s már végig felolvasta.

— No, értetted? — kérdezte, becsukva a könyvet.

Badzsi bűntudatosan mosolygott:

— Nem...

Szasa bosszankodott, bár nem várt más feleletet.

— Hát akkor miért hallgattad végig?

Badzsi arca kipirult.

— Mert szép... Olyan, mint egy dal...

— No, jó — mondta Szasa — majd elmagyarázom neked az egészet...

Nekifogott, elmondta a vers tartalmát.

Badzsi égő arcát tenyerére támasztva hallgatta, le nem véve tekintetét Szásáról.

Hát szóval ezért verték láncra a katonát... Így már érti, ki az a nő... És hogy miért sír a magas parton állva, karját felemelve...

Mikor Szasa elmondta, hogy a cserkesz nő a folyóba vetette magát, Badzsi szeméből kibuggyant a könny.

— Miért sírsz? — kérdezte Szasa.

Badzsi nem tudta megmondani, miért.

Szasa igyekezett megnyugtatni:

— Hiszen ez csak mese!

De Badzsi a fejét rázta:

— Nem, nem, ez igaz!... Tudom!

És a könnyek sűrűn gördültek végig arcán.

Kezdett sötétedni. Szasa felállt.

— No, Badzsi, mennem kell. Viszontlátásra!

Lementek az udvarra.

— Szasa — szólt Badzsi, megérintve a fiú karját — vezess el engem a bátyámhoz. Már elfelejtettem az utat... — magyarázta kérő mosollyal.

— Elvezetlek — felelte Szasa. — A legelső szabad napomon okvetlenül elvezetlek... Addig pedig látogasd meg Marija nénit, de a munkahelyén, mert most otthon meg nem találod. — Buzgón magyarázta, hol lehet megtalálni Marija nénit, aki most a városban dolgozik. Aztán figyelmesen nézett Badzsira és megkérdezte: — Értetted?

Badzsi bólintott: nem olyan buta ő, hogy ne értené. Szasa elmosolyodott. Viszonzásul Badzsi is elmosolyodott. Ó, Szasa! Milyen kedves, milyen jó! Badzsi mindent megtenne érte!...

Szasa nagyon vigyázva, nagyon óvatosan távozott a házból, de Gyiljaver-hala a leshelyéről mégis meglátta.

No, lám csak, miféle lány ez: orosz katonákat ereszt be magá-

hoz! Biztosan az a hórihorgas is találkára jött ide hozzá. No hiszen, szép kis unokahúgot vett magához Samszi a Fekete városból! Majd ő, Gyiljaver-hala, megörvendezteti a bácsikát, ha visszatér! És ő még elfogadta a datolyát ennek a teremtésnek a kezéből! Fuj, milyen undorító dolog! Dehát ki tudhatta ezt? Allah hű fiának házában — orosz katona!

Óvoda

Hosszan, forrón megölelték egymást.

— Nohát! Hogy megnőttél, Badzsi! — mondja Marija néni egy lépést hátrálva és tetőtől talpig végignézve vendégét.

Mind ugyanazt mondják! Hát már hogyne nőne? Hisz élő ember!

Apró gyerekek veszik körül őket. Valamennyien árvák, akik gondozás és felügyelet nélkül maradtak a márciusi események után. Itt a kis óvodában — valamelyik volt üzlet helyiségében — dolgozik most Marija néni. Milyen minőségben? Minden elképzelhető minőségben: mint nevelőnő, mint dajka, mint szakácsnő.

— Ennivaló dolgában rosszul állunk — panaszkodik Marija néni. — Amíg magam el nem megyek a közélelmezési direktóriumba, nem jutok semmi élelmiszerhez. Ma pedig, szerencsétlenségre, beteg lett a segítőtársam, nincs kire hagynom a gyerekeket... Hallgass ide, Badzsi, nagy szívességet kérek tőled: vigyázz a gyerekekre, míg elszaladok a közélelmezési direktóriumba. Tudsz velük bánni?

Badzsi elmosolyodik. Ő ne tudna? Hát ki vesződött Balával két télen át, ha nem ő?

Az ebéd ideje már régen elmúlt és Marija néni még mindig nem tért vissza. A gyerekek megéheztek, kezdenek nyafogni, nyöszörögni. Egyikük, egy feketeszemű, göndörfürtű kisfiú, keservesen sír, hangja az egész szobát betölti. Badzsi igyekszik vigasztalni. De, a kisfiú példáját követve, a többiek is rákezdik a sírást. Badzsit vagy húsz éhes, síró kisgyerek veszi körül.

— Csend legyen! — szól rájuk Badzsi. — Most játszani fogok veletek. De aki sír, azt nem fogom ám mulattatni. — Szigorú arcot vág.

A gyerekek elcsendesedve szipognak. Badzsi bemutatja nekik műsorát: „A szőnyeg mögött"-öt, a „tevét" és a többi számot.

A gyerekek érdeklődve nézik. Csak nagyritkán hallatszik egy-egy elfojtott szipogás vagy sóhaj.

A legmulatságosabb műsorszámot — az „öt sántát" — Badzsi, mint rendesen, a végére hagyja.

— Nézzétek, hogy tottyan egyik lábáról a másikra az a kövér

fiúcska, olyan Bala-féle kis kópé. Figyeljétek, hogy vonszolja béna lábát az öreg szélütött szomszéd. Ni, hogy biceg, mankójával kopogva, a nyomorék koldus. Látjátok, hogyan csapkod szárnyaival, milyen görcsösen rángatja lábait a sebesült veréb? Nézzétek, nézzétek, hogy szalad a szegény kis kutya, amelyet egy fiúcska kővel dobált meg, milyen fájdalmasan nyöszörög, milyen apró ugrásokkal fut, sérült lábát maga alá húzva!

A gyerekek le nem veszik szemüket Badzsiról. Egy ideig még éhségükről is megfeledkeznek.

Badzsi is meg van elégedve velük: itt nemcsak azerbajdzsáni, hanem örmény és orosz gyerekek is vannak, és lám, valamennyien egészen jól megértik őt; milyen okosak, pedig kicsinyek még!

Végre megérkezik Marija néni. A kezében kerek cipó. A gyerekek már rá sem néznek Badzsira, mind Marija nénihez tódulnak.

Badzsi megbántódik: mennyire igyekezett az előbb, hogy megvígasztalja őket... De a kenyér egy-kettőre elfogyott és Badzsi ismét elégtételt érez, mert a gyerekek egyebet sem tesznek, mint őt utánozzák: ez itt egyik lábáról a másikra tottyan; a másik húzza a lábát; a harmadik mankónak képzelt kis pálcával kopog; a negyedik a karjait lebegteti, ő a megsebesített verebet alakítja; az ötödik nyüszít, a kővel megdobott kutyát utánozva. Marija néni csodálkozva és aggodalommal tapasztalja, hogy az óvodások egész estig valamennyien bicegve járnak...

Másnap Marija néni még később érkezik vissza a közélelmezési direktóriumból. Távolléte alatt Badzsi mindent elkövet, hogy szórakoztassa a gyerekeket: táncol, énekel nekik. Közönsége megint el van ragadtatva. És egy időre megint felejtik, hogy éhesek.

Egyszer aztán Marija néni kisírt szemmel érkezik vissza. Nem kapott sem kenyeret, sem kását.

A gyerekek nyafognak, kanalukkal verik az asztalt, sírnak. Badzsi igyekszik lecsillapítani őket, minden leleményességét latbaveti. Hiába: a gyerekek látják, hogy Marija néni üres kézzel jött meg.

— Most mitévő legyek? — sóhajt Marija néni kétségbeesetten.

Badzsi feszülten gondolkozik.

— Én már tudom! — mondja és a kijárat felé siet.

Marija néni fejcsóválva néz utána. Ő tudja? A városban egy szem kása sincs!...

Badzsi a pincében áll egy nagy zsák előtt, marokszám szedi belőle a rizst, amellyel megtölt egy kosarat. Mit szól majd Samszi bácsi? Hát persze megdícsérni nem fogja érte!

Badzsinak sikerül észrevétlenül elsiklania Gyiljaver-hala előtt, de a sarkon Tagival találkozik.

— Majd én segítek! — mondja az ambal és, feleletet sem várva kiveszi Badzsi kezéből a kosarat.

„Még besúgja a bácsinak..." — gondolja Badzsi, szeme sarkából nézve Tagira, de a kosarat nem veszi el tőle — már késő!

Mindketten bemennek az óvodába.

— Nahát! Ezer éve nem láttalak! — kiáltja Marija néni örvendezve és kezet nyujt Taginak.

— Azt szokták mondani: a portéka úgy jó, ha új, a barát meg úgy, ha régi! — feleli Tagi, miközben leteszi a kosarat a padlóra és két kézzel szorítja meg Marija néni kezét.

Marija néni a kosárba néz. Rizs? És ilyen sok? Ez aztán nagyszerű!

Badzsi egy csipet rizst vesz a tenyerére, másik keze ujjával szétteregeti a kis halmocskát s a szakértő biztonságával nyilatkoztatja ki:

— Fehér, nagyszemű, hosszúkás — elsőrangú, legfinomabb minőség!

Dicséretet vár. Talán nem érdemelte meg? Marija néni azonban váratlanul szigorú arcot vág.

— Honnan vetted ezt?

Badzsi érti, mire céloz a kérdés: hogy vajjon nem lopta-e a rizst? Hallgat.

— Biztosan a bácsid készletéből vetted...

Megint csak hallgatás a válasz; gondoljatok, amit akartok!

Csakhogy Marija néni nem ér rá gondolkozni: a gyerekek sírása már bömböléssé fokozódik s ő sietve tölt rizst a főzőedénybe.

Tagi Marija néni mellett áll. Napbarnított arca sovány, a kigombolt ing alól kilátszó, izzadságtól nedves melle beesett. Kevés mostanában az élelem, nagyon kevés.

— Várj, adok neked is egy kicsit — mondja Marija néni a kosárba nyúlva.

— Nem, hagyd csak inkább az árváknak — feleli Tagi és elforditja tekintetét a rizsről.

— Van itt annyi, hogy neked is jut. No?...

Tagi leveszi a sapkáját. Nagy, fehér rizsszemek peregnek az ócska, zsíros szögletes sapkába, megrekednek az átnedvesedett ráncokban.

— Adjon isten egészséget neked és Szasa fiadnak! — mondja Tagi elérzékenyülten.

— Ne nekem köszönd, hanem neki — feleli Marija néni, Badzsi felé bökve fejével.

— Neki is és bátyjának, Junusznak is adjon az isten egészséget... És szülőik nyugodjanak békében!

— Derék emberek voltak — mondja Marija néni sóhajtva.

— Én náluk jobb embereket egész életemben nem láttam... — Tagi szemében mély szomorúság tükröződik.

Badzsi nézi Tagit. No lám, hát ilyen ez az ambal! Ő meg min-

dig azt hitte róla, hogy egyebet se tud, mint terheket cipelni, meg kis tréfákat elsütni.

— Tölts neki többet, Marija néni, töltsd egészen tele a sapkáját, majd hozok én még — súgja Badzsi halkan Marija néni fülébe, de Tagi meghallja.

— Adjon isten jó férjet neked! — mondja meghatottan.

— A férjes asszonyok ugyanannyit sóhajtoznak, mint a hajadonok! — feleli Badzsi, mint ahogyan az ilyen alkalmakkor szokás, és nem sokat gondolkozik e szavak értelmén.

A kása elkészült, étvágygerjesztő, ízletes, de Badzsi elégedetlen.

— Ilyen rizsből nem kását, hanem édes piláfot kell készíteni! — jegyzi meg fölényesen.

— Igen? És a hozzávaló mazsolaszőlő meg vaj majd az égből potyog nekünk ide, mi? — kérdezi Marija néni gúnyos mosollyal.

— Az égből? Ó, dehogy — mazsolaszőlő és vaj akad még e földön is!

Badzsi áll a pincében egy láda előtt, a mazsolaszemek keménnyé összepréselődött tömegéből nagy darabokat tördel le és kosarába rakja. Azután hasas, nagy agyagedényből olvasztott vajat önt egy fazékba. Csak egyenek a kis árvák, lakomázzanak! És tudják meg, milyen ügyes ő! Badzsi már megízlelte a kicsinyeknél elért siker édességét és most jószívűsége — őszinte törekvése, hogy táplálékhoz juttassa a gyerekeket, becsületes törekvése, hogy segítségére legyen Marija néninek — hiúsággal keveredik. Mit fog szólni mindehhez Samszi bácsi? De ki gondol most a bácsira? Talán egyáltalában nem is kerül rá sor, hogy visszatérjen...

Badzsi áll a konyhában, felgyűrt ruhaujjakkal, mellén két törlőkendővel, mint egy igazi szakácsnő és édes piláfot készít. Anahanum szerepébe képzeli magát. Marija néni ezúttal csak a kukta szerepét tölti be.

Milyen jó is a zsíros, omlós, tápláló azerbajdzsáni piláf!

Badzsi nézi a bemaszatolt arcú kicsinyeket, akik a szájukat is megnyalják a nagyszerű lakoma után. Most tökéletesen elégedett.

De hirtelen ijesztő gondolat cikázott át agyán: ha Samszi megtudná, hogy ő lop, megölné!

Lop?

Tudja, hogy lopni bűn. De csak egy pillantást kell vetni a jóllakott, elégedett kicsinyekre és kiderül, hogy nem is olyan nagy bűn.

És lehet, hogy ez egyáltalában nem is lopás...

Hisz az üzletekből most elviszik a gazdagok áruit, hogy szétosszák a szegények közt és sokan vannak, akik ezt nem nevezik lopásnak. Marija néni is azt mondta: más az, ha az ember magának vesz el valamit és megint más, ha szegény, éhező kisgyere-

keknek szerez ennivalót. Ezt a mást most úgy mondják, hogy „rekvirálni". S ezt csak a gazdagok nevezik lopásnak.

Marija néni még azt is mondta: igazságtalanság, hogy a gazdagoknak mindenük van, de a szegényeknek nincs semmijük; meg hogy a gazdagok nem becsületes úton gazdagodtak meg, tehát helyes és igazságos, ha elveszik tőlük a vagyonukat. Hát igaz is, mi haszna, ha a rizs meg a mazsola ott fekszik a pincében, míg meg nem rothad, vagy míg föl nem falják a patkányok? Lám, Badzsi egy kis rekvirálást hajtott végre Samszi bácsinál. Ez a gondolat egészen fellelkesíti. Merészelje csak valaki azt mondani, hogy ő lop! Amit ő művel, az egyszerűen egy kis rekvirálás!

Badzsi minden reggel megjelenik Marija néninél, hogy segítsen neki és mindannyiszor hoz valamit Samszi élelmiszerkészletéből.

— Megjött Badzsi néni! — kiabálják a gyerekek örvendezve és szaladnak elébe.

— No, hagyjatok már! — hessegeti el őket Badzsi, de lelke mélyén meghatja és hízeleg neki ez a fogadtatás.

Furcsa dolgok történnek vele mostanában!

Azelőtt csak Balával kellett vesződnie s ez, őszintén szólva, nagyon fárasztó feladat volt. Most meg húsz kis zajongóval bajlódik, de ezek mégsincsenek terhére. Azelőtt csak hat személyre kellett mosogatnia és elátkozta a tányérokat meg fazekakat. Most meg az egész óvoda edényeit mosogatja és nem zúgolódik. Azelőtt legfőbb törekvése volt, hogy kibújjék az erejét meghaladó munka alól. Most meg ő maga kér munkát Marija nénitől.

Miért van ez így? Bizonyára azért, mert most a maga jószántából dolgozik és annak segít, akit szeret, becsül és mert nem tudná megállni, hogy ne segítsen ezeken a kis árvákon...

Marija néni néha Szasára tereli a szót.

Olyankor Badzsi csupa fül, bár úgy tesz, mintha nyakig volna munkában, gondosan törölgeti az edényt, figyelmesen válogatja a szemeket. Időnként ő maga is szeretne Szasáról beszélni, de sehogy sem tudja rászánni magát. Talán fél Marija nénitől? Miért félne, hiszen csak nem szidná össze érte? Hát akkor mért pironkodik? Tán csókolózott ő Szasával, mint más lányok a legényekkel? Allah őrizz! Dehát akkor mi az oka, hogy mihelyt Szasáról akar beszélni, szinte a szájpadlásához tapad a nyelve?...

Egy napon aktatáskás nő érkezik az óvodába, megnézi a gyerekeket, bekandikál minden zugba. Valamit suttog Marija nénivel, időről időre egy pillantást vet Badzsira. Mielőtt távozik, odamegy Badzsihoz.

— Te segítesz olyan ügyesen Filippova elvtársnőnek? — kérdezi barátságosan.

— Segítek — feleli Badzsi.

— Már hallottunk rólad — mondja a nő, nyájasan mosolyogva.

— Hát... igyekszem... — feleli Badzsi, a dicséret hallatára kissé zavartan. Fogja a seprőt és nagy buzgalommal nekilát a seprésnek.

Az új rendelet

A termet bíborvörös zászlókkal díszítették fel.

Tikkasztó hőség volt, az összegyűltek ruháiból olajszag áradt.

Junusz két szomszédja közé préselődve ült — jobboldalán Aram, balján egy ismeretlen öreg azerbajdzsáni foglalt helyet. Junusz lenyűgözve nézte az emelvényen álló férfit, akinek kis fekete szakálla, széprajzú szemöldöke, figyelmes, értelemtől ragyogó tekintete volt.

— Levelet kaptam Sztálin elvtárstól — kezdte Saumjan nyugodt, halk hangon, de a feszült csendben minden szava tisztán hallatszott. — Ami ebben a levélben áll, azt Lenin elvtárs mind jóváhagyta. És amit ez a levél kimond, az a Népbiztosok Tanácsának hivatalos nyilatkozata... Azután még három sürgönyt kaptam Sztálin elvtárstól... Ezek szerint, elvtársak — Saumjan hangja erősebben csengett, arca sugárzott — a bakui burzsoázia kapitalista uralmát megsemmisítő csapás érte és az, ami mindig a bakui munkások vágya és jelszava volt, most megvalósult... — Saumjan előbbre lépett és kezét magasra lendítve, lelkesülten, emelt hangon hirdette ki: — Szóval, elvtársak, azokat az óriási vagyonokat, amelyeket a bakui proletariátus fáradságos munkája hozott létre, elvették az élősködőktől és — a Szovjetek Köztársasága útján — átadták a dolgozó népnek. Maga Sztálin elvtárs tudatja velünk, hogy az olajipar államosítására vonatkozó határozat törvényerőre emelkedett!

Még jóformán be sem fejezte szavait, mikor az egész teremben élénk zsivaj tört ki, a különböző nyelvű, örvendező felkiáltások egységes, ujjongó zúgássá olvadtak össze: az, amiről az elnyomott, megfélemlített emberek a közelmultban még álmodni sem mertek, az, ami nemrégiben a sivár hétköznapokon sokak szemében csak üres képzelődésnek, mesének tetszett, az, amiért a bolsevikok hosszú éveken át harcoltak és vérüket ontották — most valóra vált!

Saumjan megvárta, amíg a lárma elült, aztán folytatta:

— Boldog vagyok, elvtársak, hogy üdvözölhetlek benneteket a győzelem alkalmából!... A Bakui Kommuna — az egész kaukázusontúli munkásság és parasztság támogatásával, az orosz proletariátus támogatásával — megerősödik itt, Bakuban és az egész kaukázusontúli dolgozó nép felszabadítója lesz!

A terem újra zúgott a lelkes kiáltásoktól:

— Éljen a Bakui Kommuna!

Alig hallgatott el Saumjan, a gyűlés részvevői zajosan tologatták félre a lócákat és valamennyien az emelvényhez tódultak. Mindenki szeretett volna minél közelebb lenni ahhoz, aki ma Baku dolgozó népének ezt az örvendetes hírt hozta Lenintől és Sztálintól.

Egyszerre csak mindegyiküknek egész sereg kérdeznivalója akadt.

Junusz le nem vette a szemét Saumjanról. Igen, ugyanaz a kis szakáll, ugyanaz a széprajzú szemöldök, ugyanaz a nyílt, figyelmes tekintet. Junusznak mindez emlékezetébe vésődött akkor, amikor Filippov gépésznél látta Saumjant. S most ezt az arcot ismerősnek és barátinak látta. Csaknem rajongással nézte, hiszen Sztyepan Georgijevics egész életében a nép boldogságáért harcolt és megvalósította az ő — Junusz — ábrándjait is. Junusz előre furakodott, egészen közel Saumjanhoz és hirtelen, önmaga előtt is váratlanul, megszólalt:

— Üdvözlöm, Sztyepan Georgijevics, jó egészséget! — Hozzá akarta tenni, hogy „drága", de nem merte.

— Jó egészséget neked is! — válaszolt Saumjan és figyelmesen nézett Junuszra.

Junusz látta, hogy Saumjan nem ismeri meg.

— A Fekete városban... járt hozzánk a gyárba, Filippov gépészhez — emlékeztette Junusz.

— Igen, igen, persze...

Úgy látszott, már derengett előtte valami.

— A gyári kapuőr, Dadas fia vagyok. Emlékszik rá? — igyekezett segítségére lenni Junusz.

— Dadasra? — kiáltott fel Saumjan örvendezve. — Mindjárt ezt kellett volna mondanod! Hogyne emlékeznék! Az a magas, sovány... Hát csakugyan az ő fia vagy? — kérdezte és meglepett pillantást vetett Junuszra: az félfejjel magasabb volt nála. Hogy gondolhatta volna, hogy ez ugyanaz a cingár kisfiú, akit ő jónéhányszor látott Dadas mellett.

— Az vagyok — felelte Junusz bátortalanul mosolyogva.

— Hüha, de megnyúltál! — mondta Saumjan nyájasan. — Hát apád hogy van?

Junusz lesütötte szemét.

— Vérbosszú áldozata lett. Megölték... kést döftek a hátába... Annak már nemsokára három éve lesz.

Saumjan arca elkomolyodott.

— Hát nem érte meg a mi diadalunkat! — mondta szomorúan, fejcsóválva. — Kár... Derék ember volt... — Saumjan egy pillanatig elgondolkozott, aztán az előbbi hangon hozzátette: —

Ezek szerint mi ketten úgyszólván földiek vagyunk: feketevárosiak!

A körülállók valamennyien hallották szavait. Junuszt büszkeség fogta el.

— Köszönöm, Sztyepan Georgijevics! — mondta meghatottan.

Saumjan a kezét nyujtotta neki.

Junusznak, aki egyenesen a fúrótoronyból jött ide, olajtól maszatosak voltak a kezei. Sietve megtörölte tenyerét egy csomó kócban, amit az ipartelepiek szokása szerint, mindig a markában tartogatott, aztán ő is kezét nyujtotta és érezte Saumjan ujjainak erős szorítását...

Junusz és Aram együtt ért haza.

Egyszer csak valaki megérintette Junusz kabátujját. A legény arra fordult: az öreg azerbajdzsáni volt, aki a gyűlés idején mellette ült a teremben.

— Mondd, fiam, ki az az ember, aki az új törvényről beszélt nekünk? — kérdezte az öreg.

Junusz elámulva nézett rá: miféle csodálatos szerzet ez? Álló órán át hallgatta és mégse tudja, ki az?

— Sztyepan Georgijevics Saumjan az, a Bakui Népbiztosok Tanácsának elnöke, a kaukázusi ügyek rendkívüli biztosa — felelte Junusz.

Az öreg szemlátomást nem értette.

— Láttam, hogy te beszélgettél vele — mondta. — Jól ismered?

— Úgyszólván földiek vagyunk: feketevárosiak! — felelte Junusz büszkén.

— Földiek?... — ismételte az öreg tisztelettel.

Aram karon fogta.

— Hát te hova valósi vagy, öreg? — kérdezte. — Nem emlékszem, hogy valaha láttalak volna erre mifelénk.

— Én Kir-Makiba valósi vagyok — felelte az öreg sóhajtva. — Kir-Makiba... Gyalog jöttem ide, megtudni, igaz-e, amit beszélnek, hogy a régi tulajdonosoktól nemsokára elveszik az ipartelepeket... Nálunk, Kir-Makiban a tulajdonosok ököllel vágnak az arcába annak, aki ezt mondja.

— A mai naptól fogva ezeknek a tulajdonosoknak befellegzett! — erősítette meg a hírt Aram. — Hallottad, mit mondott Saumjan?

Az öreg bólintott.

— Azt hiszem, derék ember.

— És mindent megértettél, amit beszélt?

— Nem, nem mindent. Mondhatni, a felét sem értettem. Tudatlan ember vagyok én, még a nevemet is alig tudom leírni. Kir-Makiban élek, fiacskám, értsd meg.

Aram meglassította lépteit... Az egész Apseron-félszigeten se-

hol sem volt olyan szörnyűséges nyomor és kizsákmányolás, mint Kir-Makiban: ott kézierővel bányászták, vedrekben fogták fel az olajat; a fáradtságos munkáért kenyér és víz volt a fizetség; a munkások deszkából összerótt kalyibákban laktak, amelyeket átjárt a szél... Szegény elnyomott, megfélemlített emberek! Egészen más a helyzetük, mint a balahaniaké vagy a szabuncsiniaké! És az ottani tulajdonosok még most is merészelnek az öklükkel hadonászni!

Fennhangon azonban ezt mondta Aram:

— A kirmakibeliek már a tavasszal elmentek a végrehajtó bizottságba, kijelentették, hogy a tulajdonosokat és musszavatista szolgáikat esküdt ellenségeiknek tekintik és kíméletlen harcot fognak folytatni ellenük. Hát már hogy volnának azok tudatlanok? És te, öreg, szintén nem vagy tudatlan, szó sincs róla, hiszen húsz versztát gyalogoltál Kir-Makiból azért, hogy meghalljad az igazságot.

— Hát ki másnak kell a fényt keresnie, ha nem azoknak, akiket sötét tudatlanságban tartanak? Gyalogolnék én még százszor ennyit is, hogy az igazságot halljam! — kiáltotta felindultan a kirmakibeli öreg.

Aram figyelmesen nézett az öregemberre.

— Én meg azt gondolom, öreg, hogy aki az igazságot keresi, az már maga mögött hagyta a sötétséget! — mondta.

— Úgy van! — helyeselt Junusz élénken: ő sem volt valami tanult, de azért nem akarta a sötét tudatlanságban lévők közé számítani magát.

— Hosszú az igazsághoz vezető út a magamfélének... — sóhajtott az öregember.

— Ha egyedül indul neki az ember, akkor igen — felelte Aram. — De ha útitársakkal, barátokkal megy, akkor már nem is olyan hosszú. Igaz, hogy az útitársak megválasztásánál vigyázatosnak kell lenni, nehogy tévútra vezessenek, mert akkor sosem lehet visszatalálni a helyes útra!

Az „Apseron" kapujához érkeztek.

Két munkás, létrára mászva éppen leszedni igyekezett a kapuról a cégtáblát, amelyen az „Apseron" szó alatt kétszerte vastagabb betűkkel a telep tulajdonosának neve állt. Az ócska, rozsdás cégtábla sehogy sem akart lejönni s a létrán állók erőfeszítései tréfás megjegyzésekre adtak alkalmat a kapu körül összegyülekezett munkásoknak.

— De hol lehet olyan jóravaló útitársakat találni? — kérdezte hirtelen a kirmakibeli öreg, akit mélyen elgondolkoztattak Aram szavai.

— Hol? — ismételte a kérdést Aram, de abban a pillanatban

a cégtábla leszakadt s nagy csattanással esett a földre, rozsdás korhadékkal és porral borítva el az embereket.

Helyeslő kiáltások hallatszottak.

— Gyere el gyakrabban hozzánk, itt biztosan találsz! — mondta Aram az öregnek meggyőződéssel, azután a porbadöntött cégtáblára mutatva, hozzátette: — És kirmaki barátaidnak, akik hozzánk küldtek téged tanácsért, mondd el, mit láttál és hallottál itt.

— Elmondom! — suttogta felindultan az öreg. — Elmondom!

Kézfogással búcsúzott el Aramtól és Junusztól, mintha azt akarná mondani, hogy bennük már talált magának barátokat és határozott léptekkel indult el az úton hazafelé, Kir-Makiba.

Junusz, mint rendesen, a szűk kanalazó-bódéban ül, leereszti a mélységbe a merőhengert és várja, hogy olajjal megtelve, a felszínre emelkedjék.

Most azonban más foglalkoztatja gondolatait:

„A Bakuból küldött olaj mennyiségétől függ Szovjetoroszország sorsa... Pityer és Moszkva munkásai reménykedve tekintenek a bakuiakra... A mi olajunktól függ az ország sorsa, a dolgozó nép sorsa, a mi sorsunk..."

De ha ez így van... Junusz gyorsabban ereszti le a merőhengert... Gyorsabban, még gyorsabban!... Egyszer olyan sebesen bocsátotta le, hogy megrekedt a talajban, mielőtt ő még észbekapott volna. Egy más alkalommal pedig oly gyorsan húzta fel, hogy a merőhenger átlendült a csiga fölött és majdnem pozdorjává zúzta a rozoga, öreg tornyot.

Junuszt lehívatták az ipartelep üzemi bizottságához.

— Nem elég neked, hogy a volt tulajdonosok és kiszolgálóik tönkretették a telepet, most még te is az ő nyomdokaikban akarsz haladni? — fogadta Aram szigorúan és mégcsak nem is üdvözölte.

Junusz elkomorodott. Ez a szemrehányás teljesen alaptalan volt és igazságtalanul érte. Ő meg akarta gyorsítani a termelést. Mit tehet ő arról, hogy ez az átkozott merőhenger megbolondult?

— Ezzel a merőhengerrel... — kezdett mentegetőzni, de Aram ráförmedt:

— Csak ne hárítsd a hibát a merőhengerre. Nem egy napja dolgozol vele!... Ha még egyszer ilyesmi történik... — Aram homlokán fenyegető ránc jelenik meg.

Rá sem lehet ismerni a jóindulatú Aramra, ez egészen más ember! De Junusznak tetszik a szigorúsága: Aram, nagyon helyesen, gazda módjára viselkedik. S a munkásnak az ipartelepeken most pontosan így kell viselkednie.

És Junusz engedelmesen feleli:

— Igyekezni fogok, óvatosabb leszek...

Aram is megenyhül:

— Hát azért mondom! — Az iratok között turkálva, szokott nyájas modorában teszi hozzá: — Este majd gyere el hozzám teára, addig pedig tessék, itt ez a könyv...

És most ez a könyv van Junusz kezében:

„Az olajkanalazás. Elmélet és gyakorlat."

Junusz meg nem válik a könyvtől szabad idejében, egyre gondolkozik, rajzol, számítgat — a kanalazási folyamat gyorsaságának fokozását igyekszik megvalósítani.

Nem olyan könnyű feladat az egy tizennyolc és fél éves legénynek, aki alig tud oroszul írni-olvasni s aki még a városi orosztatár tanintézetet sem végezte el.

Junusz elhatározta, hogy Kull mérnökhöz fordul segítségért. Ki más segíthet az ilyesmiben, mint egy mérnök? És Kull — bár a Népbiztosok Tanácsa küldötteivel való összejövetelen az államosítás ellen szólalt fel — hozzá, Junuszhoz mindig elég barátságos volt, sőt gyakran meg is dicsérte ügyes munkájáért. Ráadásul Kull az utóbbi időben felcserélte mérnöki sapkáját egy kokárdás szürke kis sapkára s Junusz szemében most hozzáférhetőbbnek látszott, mint annakelőtte.

Junusz a telep irodaépületében, dolgozószobájában kereste fel Kullt és szótlanul átadott neki egy papírlapot, amelyre a kanalazási folyamat meggyorsításának tervét vázolta fel. De Kull sanda pillantást vetett a lapra, homlokát ráncolta s csak ennyit mondott:

— Miféle ostobaság ez?

— Én... szeretném fokozni a kitermelést... — motyogta zavartan Junusz, majd belekezdett terve magyarázatába.

— Ezekkel a dolgokkal itt az ipartelepen én foglalkozom, a mérnök! — szakította félbe Kull. A falakon függő, gondosan megrajzolt tervekre és vázlatokra mutatott. Milyen mások voltak ezek, mint az ákombákomokkal telefirkált, olajfoltos, piszkos kis lap, amelyet Junusz adott át neki!

— De azért mégis hallgasson meg... — kezdte ismét Junusz, Kull azonban megint félbeszakította:

— Én nem furakodom be a te kanalazó-bódédba, légy szíves, te se üsd az orrodat az én dolgomba!

Junusz nem adta be a derekát.

— A Bakuból küldött olaj mennyiségétől függ Szovjetoroszország sorsa — kezdett harmadszor a mondókájába és ezúttal végig is mondta, amit akart: — Kull mérnöknek meg kell értenie, milyen fontos most a kanalazási folyamat meggyorsítása.

Kull meglepve nézett Junuszra: milyen fiatal legényke és már ő is azokkal tart!

— Megint politika... — mondta nagyot sóhajtva. Dőlt belőle a pálinkaszag.

Junusz a homlokát ráncolta, de nyugodtan felelt:

— Emlékezhetik, a kerületi bizottság képviselője, Gazanfar elvtárs azt mondta, hogy most mindenki politikával foglalkozik.

Kullnak eszébe jutott, hogy megleckéztette őt Gazanfar a küldöttek összejövetelén és felfortyant:

— Hát akkor csak foglalkozz vele, ha értesz hozzá! De engem ne taníts, ahhoz te fiatal vagy!

Megint kezébe vette Junusz rajzát s egy darabig nézte. Véleménye szerint a gondolat, amelyet ez a vázlat ki akart fejezni, érdekes volt ugyan, de naív.

— Ha csak egy kis előképzettséggel rendelkeznél, talán elérhetnél valami eredményt, de így ez itt teljesen használhatatlan!

Junusz az irodából távozva, dühösen becsapta az ajtót és mogorván dörmögte:

— Te bezzeg fenemód képzett vagy, Kull mérnök!... De egyebet se tudsz, mint vodkát inni, a munkásember a te jóvoltodból egy lyukas garas ára eredményt sem érhet el!

A Junuszhoz vezető út

Badzsi — kezében kis batyuval haladva Szasa mellett — igyekezett emlékezetébe vésni az utat. A mészárszék... Egy pocsolya... A drótkerítés... És végül a kapu.

Néhány nappal előbb ismét elhatározta, hogy felkeresi Junuszt, nem várja meg, míg Szasa viszi el az ipartelepre. Meg is érkezett és éppen úgy, mint most, elindult a vasútállomásról a telep felé. Sokáig bolyongott, kereste az „Apseron"-t, emlékezett, hogy a kapu fölött nagy cégtábla virított. Hiába: a cégtáblát mintha elvitte volna a szél.

Most már mindent értett: Szasa megmagyarázta, hogy a cégtáblát nemrégiben eltávolították.

Badzsi, amikor a kapuhoz ért, jól körülnézett. Most már sosem felejti el a bátyjához vezető utat!

A torony közelében ismerős, magas alak bukkant fel, láttára Badzsi meggyorsította lépteit. Méghogy Junusz hórihorgas? Milyen butákat beszél az a vénasszony! Nem hórihorgas az ő bátyja, hanem szálas, délceg, amilyennek egy igazi férfinak lennie kell!

Junusz megpillantotta vendégeit és szaladt elébük.

— Badzsi! — hajtogatta izgatottan és magához ölelte testvérét. — Húgom!

— Junusz... — suttogta Badzsi gyöngéden. — Bátyám!

Mikor izgalmuk lecsillapodott, Badzsi a fejével Szasára mutatott:

— Ő vezetett ide, neki mondjunk köszönetet!

— Szaska? — kiáltott fel Junusz meglepetten. — Hogy találtad meg a húgomat? Én meg azt hittem, nincs a városban, elutazott Samszival. Hát hogy történt ez?

Szasa mindent elmondott.

Junusz válaszképpen megölelte barátját s most ő beszélt, elmondta, mily régi ábrándja, hogy magához veszi Badzsit, teljesíti elhúnyt apjának tett esküjét. Hisz egész családjából csak húga maradt meg neki!

Badzsi szótlanul hallgatta. Őróla még sosem beszéltek így. Időnként úgy érezte, hogy nem is róla, hanem másról — valami fontos, jelentős személyiségről van szó.

„A bátyám szeret engem!" — ujjongott a lelke és úgy érezte, hogy bátyja szeretete Szasa szemében fokozza az ő értékét.

— Most be kell rendezkednetek arra, hogy együtt lakjatok — mondta Szasa, mikor Junusz elhallgatott.

— Kell bizony! — felelte Junusz határozottan. — Kell!... Ideje, hogy egy fedél alatt lakjunk és megosszuk egymással kenyerünket. Szeretném a húgomat megtanítani írni-olvasni, szeretném, ha ember lenne belőle.

Badzsi már hitte, hogy mindez így is lesz, de mégis aggódva kérdezte:

— És hol van az a rossz ember, aki nem engedte meg, hogy nálatok aludjam, emlékszel?

— Az intéző? — kérdezte Junusz.

— A Minisztrác — felelte Badzsi.

Junusz nevetve magyarázta Szasának:

— Azt akarja mondani: adminisztráció. — Aztán Badzsihoz fordulva felelte: — Kipöndörítettük, talicskán gurítottuk ki! — És hogy jobban szemléltesse a dolgot, csaknem a földig leeresztett kezét előrelendítette, éleset füttyentett és elkiáltotta magát: — Sitty!... Az a dasnak egyebet sem tett, mint viszályt szított az örmények és azerbajdzsániak között — fűzte hozzá. — Kár, hogy vissza kellett venni a telepre, dehát munkáskezekre szükség van. Csakhogy a te Minisztrácodnak most nincs semilyen hatalma.

Badzsi elégedetten bólintott: most tehát már senki sem fogja elválasztani őt a bátyjától...

Junusz elvitte Badzsit és Szasát Aramékhoz — ilyen vendégeknek nem legényszálláson a helyük! Nem mintha Aram háza isten tudja, micsoda palota volna, dehát mégis családi otthon. Meg aztán Junusz már annyit beszélt Aramnak Szasáról, ideje, hogy végre megismerkedjenek egymással.

Aram házában szívélyesen fogadták a vendégeket: Rozanna, Szato és a kis Knarik összecsókolta Badzsit, mint valami kedves rokont. Szerencsére Aram is otthon volt. Hosszan, erősen szoron-

gatta Szasa kezét — no lám, hát ez az a Szasa, akit Junusz folyton emlegetett!

Azonnal terítettek, még vörösbor is került az asztalra. Nehéz idők jártak ugyan, de ha vendég érkezik, azt — jó kaukázusi szokás szerint — úgy kell fogadni, ahogy illik!

Aram odasúgta Szatónak, hogy szaladjon el Gazanfarért, de mielőtt még sor kerülhetett volna erre, betoppant Gazanfar.

— Éppen jókor jössz, barátom! — kiáltott fel Aram örömmel, miközben a vendég elé sietett és mindkét karjával átölelte.

Aram minden alkalommal úgy érezte, hogy Gazanfar „éppen jókor jön", az pedig mindannyiszor nyájas tréfával válaszolta:

— Nem én jöttem jókor, barátom, hanem a te Rozannád éppen jókor terítette meg ilyen szépen az asztalt, az én jövetelem tiszteletére! — Még hozzá akarta tenni: „Lám, mit tesz az, ha az embernek jó felesége van!", de idejében észbekapott, hiszen ezek a szavak alkalmat adtak volna Rozannának, hogy kedvenc témájára, az ő nősülésére terelje a beszélgetést — hányadszor már! — hát inkább bölcsen hallgatott.

Mindnyájan leültek a kis asztalhoz, szorosan egymás mellé. Rozanna a tányérokra rakta az ennivalót, Szato segített neki, Aram bort töltött a poharakba.

— Leveheted a fátyolt — súgta Junusz Badzsinak. — Itt mindenki jó barátunk, olyanok, mint a közeli rokonok. Ne szégyeld magad!

Badzsi a fátyolkendőt — amely régen lecsúszott fejéről a vállára — Junusz felszólítására most még válláról is ledobta. Hiszen bátyja csak nem tanítja őt rosszra! Lám, Rozannán és Szatón sincs fátyol és az sem baj!

Badzsi életében először ült férfiakkal egy asztalnál fedetlen arccal, velük egyenrangú emberként; életében először tanúsítottak iránta ugyanolyan figyelmességet és vendégszeretetet, mint a többiek iránt.

Aram felemelte poharát:

— Kedves vendégeink egészségére!

Badzsi büszkeséget érzett: lám, nemcsak Junuszt, Szasát és Gazanfart részesítik ilyen tisztességben, hanem őt is!

A vendégek viszonzásul a háziakra emelték poharukat.

— Talán te is iszol velünk, húgom? — kérdezte Junusz vidáman kacsintva. — Hisz te megrögzött részegeskedő vagy, emlékszel, mi volt Tejmurnál?

Badzsi elnevette magát: persze, hogy emlékszik, de nem olyan buta ő, hogy megint rászolgáljon egy ökölcsapásra!

— Ha egy csepp bort sem iszom, akkor is bemutatok nektek egy részeget, úgy, hogy nem tudjátok megkülönböztetni a valóditól! — felelte pajkosan.

— No, lássuk! — biztatta Aram.

Badzsi a bátyjára nézett: szabad?

Junusz bólintott:

— Jól van, lássuk!

— No, hát akkor nézzetek ide!

És már nem Badzsi az, hanem valami berúgott, korhely fickó, aki felveszi az előtte álló poharat. A valóságban Badzsi nem is nyúl a pohárhoz, csak megtévesztően utánozza a mozdulatot. A részeges fickó élvezettel megszagolja a bort, aztán iszik. Arcán üdvözült mosoly. Tántorog...

Valamennyien úgy nevettek, hogy a könnyük is kicsordult. Knarik majdnem leesett a székről. Gazanfar, mikor lélekzethez jutott, kijelentette:

— Neked színházban kellene fellépned, Badzsi, valóságos színésznő vagy!... Most pedig csapj a kezembe!

Ittak a háziakra, azután Gazanfar így szólt:

— Barátaim, most igyunk a mi húgunk, a mi Badzsink egészségére is!

Badzsi el volt ragadtatva: rá, Badzsira emelik poharukat! Ebben a pilanatban úgy érezte, hogy az egész világon nincs jobb ember, mint Gazanfar!

Junusz meg kijelentette:

— Inni akarok barátom, Szasa egészségére is! Emlékszel, Szasa, apám azt mondta nekem: „Játssz Szasával, mintha fivéred volna"?

— Persze, hogy emlékszem — felelte Szasa és hozzátette: — Az én apám nagyon szerette a tiedet, azt mondta, hogy Dadas a legbecsületesebb ember.

Valamennyien hallgattak.

— Meghalt mindkettő, eltűntek, mintha sosem lettek volna a világon... — mondta Junusz keserű bánattal.

— Bizony... — sóhajtotta Szasa.

Gazanfar azonban hevesen szembeszállt velük:

— Nem helyes, amit apáitokról mondtatok, barátaim, nem helyes! Magasztos örökséget hagytak ők rátok, dicső tanítást: a testvériességet.

— Mások a ti helyetekben már régen testvéri kapcsolatra léptek volna! — kiáltotta Aram. — Nem igaz, Gazanfar?

Gazanfar bólintott:

— Jó gondolat!

Junusz és Szasa egymásra néztek. Testvérekké válni? Csakugyan jó gondolat!

— Én láttam, mit szoktak tenni ilyenkor — mondta Szasa. — Arccal kelet felé kell fordulni, összeölelkezni, kölcsönösen örök testvériséget fogadni, keresztet cserélni egymással.

— És akinek nincs keresztje? — kérdezte Junusz.
— Nem tudom, ilyen esetben mi a teendő...
— Te még mindig viselsz keresztet?
— Még mindig.
— Pedig azt mondtad, nem hiszel istenben.
— Nem is hiszek, de azért a keresztet hordom, mint emléket... — Szasa Gazanfar felé fordult és megmagyarázta a dolgot: — Amikor kicsi voltam, nagyapám a száműzetésben meghalt és úgy rendelkezett, hogy a keresztet adják nekem emlékül.
— Miért száműzték nagyapádat? — kérdezte Aram.
— Az obuhovi ellenállásban való részvételéért.
— Ilyen keresztet viselni nem szégyen — mondta Aram. — Csakhogy a dolog nem a kereszteken múlik, barátaim. A különféle népek különféle módon válnak testvérekké. Az én szülőföldemen például borral végezték ezt a szertartást: poharat cseréltek egymással.

Junusz és Szasa összenézett; megértették egymást és pohárért nyúltak. Ha borral, hát legyen borral! Mindketten örök testvériséget fogadtak egymásnak, poharat váltottak egymással, azt kiürítették az utolsó csöppig és összecsókolóztak.
— Most hát mi ketten, Szaska, mind a sírig testvérek vagyunk! — kiáltotta Junusz.
— Korai még nektek a sírra gondolni, gyerekek! — jegyezte meg Gazanfar és barátságosan vállon veregette a két legényt: — Előttetek az egész élet!
Aram Rozanna füléhez hajolt:
— Te asszony, fel kéne bontani még egy palackocskát.
Rozanna készletében akadt még egy palackocska, fel is bontották. Aram megtöltötte a pipáját és ki akart menni a folyosóra dohányozni, de Rozanna nagylelkűen visszatartotta:
— Kedves vendégeinkre való tekintettel nem bánom, itt is pipázhatsz.

Badzsi érdeklődéssel figyelt mindent.
— Ugye, örülsz, hogy a te Junuszod fivért talált magának? — kérdezte tőle Szato suttogva.
— Örülök... Csak attól tartok, hogy most engem kevésbbé fog szeretni... — suttogta válaszul Badzsi.
Rozanna meghallotta beszélgetésüket.
— Ne fecsegjetek butaságokat! — mondta szigorúan. — Hát téged, Szato, talán kevésbbé szerettek a bátyáid, mert ketten voltak?
— Mi lenne, Badzsi, ha te is testvéredül fogadnád Szasát? — kérdezte Gazanfar színlelt komolysággal. — Nagyszerű legény!
Badzsi két kezével takarta el arcát. Hogy ő összecsókolózzék egy

férfival? Hisz meg is ölne ő bárkit, aki hozzányúlna! De nem akarta megbántani Szasát, hát csak zavartan hallgatott, nem tudta, mit feleljen.

— Lányoknál az nem szokás — válaszolt helyette Rozanna. — Ők magától értődően az új fivérek húgaivá válnak.

Badzsi levette kezeit arcáról. Szerencsére Rozanna néni kimentette zavarából.

Gazanfar felállt:

— Most pedig, elvtársaim, igyunk a szovjethatalomra, igyunk a mi Bakui Kommunánkra. Győzelmet, diadalt arasson mindenütt!

Gazanfar példáját követve valamennyien felálltak:

— Hurrá! Hurrá-á!

Fenékig ürítették a poharakat.

Junusznak szokatlan volt a bor, de restelte ott hagyni: Szasának szemére vetette a keresztet, ő meg ne igyék? — még azt hinnék, hogy a Korán parancsának engedelmeskedik. De a bor a fejébe szállt.

— Most már senki sem merészel megtámadni bennünket! — kiáltotta szilajul.

— Azt nem lehet tudni — hangzott Gazanfar nyugodt ellenvetése.

— Ugyan miért? A munkások tán nem verték szét a musszavatistákat, meg a többi semmirekellőt, akik ellenük támadtak? Talán nem a vörös zászló lengedez Semaha, Kuba, Szaljani, Lenkorany és Dzsevat fölött — mint az újságból értesültem? Hát most talán nem kommuna van, nem a mienk a hatalom?

Gazanfar eltűnődött.

— Az azerbajdzsáni néphit szerint van egy kígyófajta — mondta aztán: — aki egyet közülük megöl, azt a többiek bosszúból valamennyien üldözik, míg csak el nem pusztulnak. Ilyen kígyók fészkét tapostuk mi szét márciusban, Bakuban, mire a többiek tüstént nyüzsögve másztak Baku felé. Hocinszkij imám a bandájával Dagesztánból Hurdalanig mászott; Ziathanov földbirtokos a martalócaival Semaháig; Magalov herceg a kaukázusontúli parlament csapatával — a grúz mensevikek és dasnakok helyeslésével — Adzsikabulig...

— De Bakuig mégsem másztak el! — vetette közbe Junusz. — A szovjet csapatok széttaposták őket!

— Széttaposták — bólintott Gazanfar. — Hanem most veszélyesebb kígyók bukkantak fel, azok már másznak is ide, mifelénk...

— Kik azok a kígyók?

— Kik? — Gazanfar arca elkomorult. — Mindazok, akik ki akar-

nak rabolni bennünket: Anglia és Amerika, Törökország és Németország.

— Törökország és Németország? — kiáltott fel Junusz meglepve. — De hiszen a németekkel nem állunk harcban, nemrégen írtuk alá a békeszerződést Bresztben!

— Béke... — mondta Gazanfar — béke... Hát nem a békeszerződés aláírása után foglalták el a németek Ukrajna felét, a Krímet, szállták meg a donmelléki területeket? Most meg igyekeznek ide is, a mi Kommunánkba. A németeknek és törököknek nagyon is kellemes a mi olajunk illata. Bizonyára emlékszel, hogy már a márciusi lázadások idején is hadifogoly török tisztek és katonák segítettek a musszavatistáknak. Hát hallgasd, mit ír a mi újságunk...

Gazanfar újságot vett elő zsebéből és felolvasta a következő sorokat:

— „A musszavat pártnak mindig az volt a kívánsága — most is az — hogy egész Kaukázusunkat egyesítsük Törökországgal. A musszavatista fegyveres összeesküvés nem puszta kaland vagy véletlen hiba, hanem előre megfontolt, céltudatosan kiszámított lépés, nyílt, arcátlan támadás a forradalmi Oroszország ellen, a német-török vezérkar terveinek leplezetlen megnyilatkozása..." Értetted?

— Szóval a németek és törökök nemcsak segítettek a musszavatistáknak, hanem úgyszólván előkészítették és irányították ezt a lázadást? — kérdezte Junusz bizonytalanul.

— Pontosan így van! Most pedig felénk közelednek a törökök, a Karaklisz—Delizsán—Aksztafa-i országúton. Igaz, hogy egyelőre még Örményországban vannak, de mindenki előtt világos, hogy főcéljuk Baku. Azt mondják, Örményországban a dasnakok a törökök rendelkezésére bocsátják a vasutakat, hogy török csapatokat szállíthassanak az országunkba.

— A pimaszok! — kiáltotta Aram felháborodva.

— Ami a németeket illeti, ők háromezer főnyi csapatot tettek partra Potában; a csapatnak von Kress tábornok a parancsnoka — tette hozzá Szasa. — Egy grúz elvtárs beszélte, hogy mikor a németek bevonultak Tifliszbe, a német hadsereg alakulatai a Galavinszkaja-sugárúton nagyszabású díszszemlét rendeztek, amelyet Vilmos császár követe, von Schullenburg gróf fogadott, a mensevik Ramisvili pedig mint megmentőket üdvözölte a németeket, akik megszabadítják Grúziát mind külső, mind belső ellenségeitől.

— Ebből is látszik, hogy ezek a mensevikek ugyanolyan pimaszok, mint a dasnakok — szólt közbe megint Aram.

— A németek a mensevikek és a többi ellenforradalmár segítségével az egész Kaukázusontúlt gyarmatukká akarják tenni s a

„kaukázusontúli trónra" Vilmos császár fiát, Joachim herceget akarják ültetni — mondta Gazanfar.

— Nem kell nekünk se császár, se herceg, nem kellenek se a musszavatisták, se a dasnakok, se a mensevikek! — kiáltotta Junusz. — Ki kell irtanunk ezeket a kígyókat, valahányan vannak!

— Nagyon helyes! — kapott a szón Szasa. — Lehetséges, hogy ezt a feladatot maholnap éppen nekünk kell végrehajtanunk.

— Szép feladat ez! — tört ki Aramból a lelkesedés. — De nekem itt se márciusban, sem azután nem sikerült birokra kelnem az ellenséggel. Az ipartelepen kellett őrködnöm és vigyáznom a rendre.

— Örülj, hogy sikerült fenntartanotok a rendet! — mondta Gazanfar. — Egyébként a mieink nagyszerű legények: leperegtek róluk a musszavatisták és dasnakok provokációi és valamennyien — azerbajdzsániak, örmények, oroszok — továbbra is jóbarátságban maradtak.

Gazanfar helyesen beszélt, de Junusz, aki a maga gondolatával volt elfoglalva, felkiáltott:

— Milyen szerencsés vagy te, Szaska! Bárcsak én is veled tarthatnék és az ügyért harcolhatnék. Majd meglátnád, hogy én ott...

Folytatta volna, de Aram, nyugodtan pöfékelve pipájából, közbeszólt:

— Jól tudod, hogy az ipartelepeken is szükség van emberekre. Nálunk meg mindegyik munkás a hadseregbe akar beállni.

Aram, mint az ipartelep üzemi bizottságának tagja eléggé tájékozott volt ebben a kérdésben.

— Maradjanak az ipartelepeken az öregek, nekünk, fiataloknak harcolnunk kell! — kiáltotta Junusz. Eszébe jutott Habibulla revolvere, amely tétlenül hevert ládája fenekén, és öklével akkorát csapott az asztalra, hogy a poharak megcsörrentek.

Mindnyájan összenéztek.

— Sokat ittál, fiam — mondta Rozanna, hangjában enyhe szemrehányással.

— Úgy való, hogy a fiatalok harcoljanak! — kiáltotta dacosan Junusz.

— Harcoljanak... — ismételte Rozanna bánatosan. — Az én két fiatal fiam már nem harcol többé... — Szemében könny csillant meg.

Gazanfar köhintett.

— Rozanna néni, nem ülhetünk összetett kezekkel, mikor a németek meg a törökök azzal fenyegetnek, hogy megsemmisítik nálunk a szovjethatalmat, megsemmisítik a mi Bakui Kommunánkat, elveszik a szabadságunkat!

Igyekezett olyan gyöngéden beszélni, amennyire csak tőle telt,

hiszen két harcban elesett fiú anyjához, barátja feleségéhez szólt, de hangjában mégis hajthatatlanság csengett.

— Az én két elesett fiamtól a németek és törökök már nem vehetnek el semmit... — ingatta fejét Rozanna bánatosan, majd hirtelen sírva felkiáltott: — Gyűlölöm a háborút!

Mindnyájan elhallgattak.

Szato felugrott helyéről, anyjához szaladt és átölelte a nyakát:

— Ne sírj, édesanya, nem szabad, ne sírj...

— Az a háború másféle volt, Rozanna, értsd meg... — kezdte Aram, de felesége közbevágott:

— Az anyáknak minden háború egyforma!

— Hisz éppen azt akarjuk, Rozanna, hogy ne legyen háború — felelte Gazanfar. — Azt akarjuk, hogy ellenségeink ne kényszerítsenek ránk háborúkat. Azt akarjuk, hogy ez a háború legyen a legutolsó.

— A legutolsó!... — Rozanna a fejét rázta. — Szépen beszélni, azt tudtok, azt megtanultátok, de az anyák bánatukban kisírják értetek a szemüket!

— Nekem nincs senkim, aki sírna értem — vetette közbe Junusz komoran.

Rozanna szemrehányó tekintettel nézett rá.

— Senkid? — kérdezte hunyorogva. — Hát ő? — Badzsi felé intett a fejével. — Talán van a húgodnak valakije, aki közelebb áll hozzá, mint te? Talán nem sírná ki a szemét, ha valami bajod történnék? Nincs senkim!... Nem nyafogtad annakidején: „Én nem jól védelmezem őt"?... Eredj már, te!...

Junusz azonnal kijózanodott.

Csak most jutott eszébe Badzsi, aki pedig egész idő alatt mellette ült és le nem vette róla a szemét. A húga! Hosszú évek óta most először kínálkozik lehetősége annak, hogy húgát megszabadítsa a nehéz szolgálómunkától, elvigye az ellenséges házból és együtt lakjék vele, megvalósíthassa régi óhaját, teljesíthesse elhúnyt apjának tett esküjét — és lám, máris hajlandó ezt az alkalmat elszalasztani.

— De nemsokára visszajövök... — mormolta zavartan.

— Visszajössz! — sóhajtott Rozanna. — Mindnyájan ezt mondjátok... Ruben és Hacsatur is ezt mondta.

— Badzsi itt maradhatna nálunk — ajánlotta Aram. — Hisz nem vagyunk idegenek.

Badzsi összenézett Szatóval.

„Nem idegenek..." — gondolta Badzsi, akinek tetszett az a gondolat, hogy Araméknál fog lakni. Nem őrzi tovább Samszi házát, mint valami komondor. A kulcsot átadja Samszi távoli rokonainak, csináljanak vele, amit akarnak! Ő meg majd itt lakik

Aram bácsiéknál, segíteni fog Rozanna néninek a háztartás körül, szabad idejében pedig Szatóval beszélget, meséket mondanak egymásnak, dalokra, táncokra tanítják egymást.

— De hisz négyen vagytok, Aram, magatoknak sincs elég kenyeretek — hallotta Junusz szavát.

Aram legyintett:

— Ahol négyen esznek, ott jut az ötödiknek is.

— Én szólok anyámnak — mondta Szasa. — Ő szereti Badzsit és magához fogja venni. Majd együtt laknak és együtt dolgoznak az óvodában.

— Marija néni meg is teszi! — mondta Junusz meggyőződéssel.

— Hallgass ide, Badzsi — folytatta lágy hangon. — Most rövid időre elutazom, de hamarosan visszajövök és akkor már feltétlenül magamhoz veszlek, nagyszerűen fogunk élni, húgom! Addig pedig... légy türelemmel, Marija néninél fogsz lakni. Nála jó dolgod lesz!

Úgy beszélt Badzsival, mint egy kisgyerekkel, gyöngéden, de egyszersmind zavartan is, mintha bűnösnek érezné magát vele szemben.

Badzsi elgondolkozott. Marija néninél? Hát hiszen az utóbbi időben nagyon összebarátkoztak az óvodában. Marija néninél csakugyan jó dolga lesz. Talán éppen olyan jó, mint itt, Rozanna néni és Szato mellett lenne.

De hirtelen mintha álomból ébredt volna... Itt lakni Rozanna néninél? Átmenni Marija nénihez és vele lakni? De hiszen Junusz azt ígérte neki, hogy többé soha nem kell mások házában laknia, hanem nála telepedhetik le, a bátyjánál... Németek és törökök? Mi közük azoknak a dologhoz? Nem, Junusz egyszerűen nem akarja, hogy ő, Badzsi, nála lakjék! Meg akar szabadulni tőle, le akarja rázni a nyakáról!

— Nem megyek senkihez — jelentette ki. — A bácsi házában maradok.

— Hogy-hogy nem mégy? — kérdezte Junusz szigorúan. — A bátyád vagyok; odamégy, ahova parancsolom!

Még parancsol is?

— Milyen bátyám vagy te nekem? — fakadt ki Badzsi, igyekezve könnyeit visszatartani. — Nem gondoskodol a húgodról. Mindmáig még egy zugunk sincs. Én pedig, mint egy házőrző eb, más házára vigyázok!

Valamennyien meghökkentek. Junusz felugrott. A széke felborult. Arca elsápadt.

— Szóval ilyen vagy?... Nem akarsz bátyádnak tekinteni? — suttogta összeszorított fogakkal. — Tüstént eredj innen... mert még!... — Alig tudta fékezni magát.

Badzsi félrefordult, igyekezve titkolni könnyeit, szótlanul kilépett az asztal mögül, fogta kis batyuját, magára terítette fátyolkendőjét.

Aram megállította.

— Miért nem akarsz nálunk lakni? Bántunk mi téged?

Badzsi hallgatott. Szégyelte magát: lám, hogy viszonozza ő Aramnak iránta, Junusz és Szasa iránt tanúsított jóságát!

— És Marija néninél talán rossz dolgod lenne? — kérdezte Szasa.

Badzsi szeretett volna odafutni Szasához és azt felelni:

„Jó! ... Marija néninél fogok lakni, lánya leszek, mindent megteszek a kedvéért. Segítek az óvodában, mosok, takarítok, elmosom az edényt."

De szorongatta a szívét a Junusz okozta fájdalom.

— Senkihez se megyek — ismételte konokul.

Rozanna és Szato kérlelni próbálták.

— Senkihez se megyek! — jelentette ki Badzsi könnyes hangon.

— Mit dédelgetitek, mit bajlódtok vele? — kiáltotta Junusz. — Menjen, ahova akar! A bácsikájától megtanulta, hogy lenézzen minket! Ilyen testvér nekem nem kell, ismerni sem akarom.

Junusz tekintete lángolt a dühtől, szemöldökei egyetlen sötét csíkká húzódtak össze. Aram tekintete találkozott Gazanfaréval és a barátok megértették egymást. Igen, most hiábavaló lenne Junusszal beszélni!

Badzsi az ajtó felé indult.

— El kell kísérni — mondta Rozanna.

— Mehet magában is, nem történik semmi baja! — dörmögte Junusz.

Kire haragudott? Húgára, aki nem akart elválni tőle? Önmagára, amiért elengedte húgát, hogy idegeneknél éljen? A mostoha sorsra, amely nem engedte neki, hogy teljesítse esküvel tett fogadalmát?

Badzsi az ajtóból visszapillantott.

— Éljetek boldogul... — mondta halkan és ügyelt rá, nehogy Junuszra nézzen.

Valamennyien válaszoltak búcsúszavaira, csak bátyja nem.

— Gyere majd el hozzánk, Badzsi, hacsak látogatóba is — mondta Aram és felállt helyéről.

— Minél gyakrabban gyere el! — tette hozzá Rozanna meleg hangon.

Szato pedig bólintott, mintha azt akarta volna mondani: ne feledd, Badzsi, mi jóbarátok vagyunk!

Amikor Badzsi mögött becsukódott az ajtó, hosszú csend állt be. A történtek mindnyájukat mélyen elgondolkoztatták.

Gazanfar váratlanul megkérdezte Junusztól:

— És hogy van a lábad?

Junusz egykedvűen felelte:

— Már réges-régen meggyógyult.

Rozanna elmosolyodott:

— Az ám, „réges-régen", akkor miért bicegsz még mindig? Hisz most is... nézzétek csak! — Az asztal alá mutatott: ott hevert a padlón a csizma, amelyet Junusz letolt fájó lábáról.

Junusz bosszús pillantást vetett Rozannára: az asszonyok szeretik beleütni az orrukat olyasmibe, amihez semmi közük sincs!

Gazanfar azonban határozottan kijelentette:

— Ilyen lábbal nem lehet háborúba menni! Megfájdul még aznap, mikor indultok s csak terhére leszel a többieknek. Akad számodra munka az „Apseron"-ban is!

Junusz megpróbált ellenvetéseket tenni. Hiába! Lehet is meggyőzni olyan embert, mint Gazanfar! Junusznak be kellett adnia a derekát.

Gazanfar megsajnálta.

— Valahol olvastam — kezdte — hogy volt egyszer egy derék nép; művészien épített szép házakat, palotákat, városokat. A szomszédos ország gonosz cárja pedig le akarta rombolni és porrá égetni ezeket a házakat, palotákat, városokat. A derék nép tovább építkezett, de egyik kezében kalapáccsal, a másikban karddal.

— És ez a derék nép nyilván győzött! — szólt közbe Junusz.

— Természetesen győzött! Lehetetlen, hogy ne győzzön olyan nép, amelynél az ellenséggel folytatott harcban a kalapács és a kard együttműködik.

— Ezt úgy értsem, hogy egyeseknek, mint például Szasának, most harcolniuk kell, másoknak meg, mint például nekem, dolgozniuk? — kérdezte Junusz.

— Pontosan úgy! Aljosa Dzsaparidze kereken meg is mondja: a bakui munkásoknak egyik kezükkel harcolniuk kell valamennyi ellenforradalmárral s a török imperialistákkal, a másik kezükkel meg az egész Oroszországnak feltétlenül szükséges olajat kell kitermelniük .

— Hát ha így áll a dolog... — Junusz Szasához fordult: — Igérd meg, Szaska, hogy helyettem is fogsz harcolni.

— Megígérem! — felelte Szasa komolyan.

— Akkor én is megígérem neked, hogy helyetted is fogok dolgozni — fejezte be Junusz elégedetten.

Egymás tenyerébe csaptak...

Badzsi ezalatt magányosan bandukolt a pályaudvar felé: haragudott önmagára s az egész világra.

Fejében egymást kergették a gondolatok. Mi ez a história a tö-

rökökkel és németekkel? Miattuk, az átkozottak miatt, megint el kellett válnia bátyjától. Törököket már látott egyszer: hadifoglyokat. Hát a németek — vajjon miféle emberek lehetnek azok?

A mészárszék előtt elhaladva, Badzsi látta a bolt ajtajában a mészárost, eszébe jutott a mócsingos bárányhús és keserűen elmosolyodott:

„Puha, mint a sah feleségének pehelydunnája!"

Ez a gyalázatos csaló hulladékot árult bárányhús helyett! Vajjon miért hazudnak annyit az emberek? Hazudott Samszi, hazudott Habibulla, hazudott Ana-hanum, Rugia, Fatma. Elég gyakran hazudott ő maga is... Lehetséges, hogy Junusz, a bátyja is hazudik?

— Badzsi! — hallotta maga mögött Szato hangját.

Meggyorsította lépteit. Most Rozanna lihegő, elfulladt hangja hallatszott:

— Badzsi!... Állj meg!

Badzsi elszégyelte magát. Megállt.

— Milyen rosszul sikerült minden... — mondta Rozanna, mikor utolérte Badzsit. Nehezen zihálva lélekzett. Arca dúlt, tekintete levert volt. — No, nem baj... — Bátorítóan veregette meg Badzsi vállát. — Majd elmúlik az elkeseredettséged, lecsillapulsz és belátod, hogy ok nélkül haragszol a bátyádra... És itt van, fogd, útiköltségre... hisz nincs nálad pénz... — Rozanna kis papírszeletbe göngyölt pénzt nyomott Badzsi kezébe és visszafordult.

— Ne felejts el bennünket! — mondta Szato és követte Rozannát. Néha hátranézett és tekintetével kísérte barátnőjét.

Badzsi folytatta útját.

Kigöngyölte a kis csomagot. Sokkal több pénz volt benne, mint amennyi útiköltségre kellett. Köszönet, Rozanna néni!... De Badzsi egyszerre elkomorult... Hátha ezt a pénzt Junusz adta? Talán megsajnálta őt? De neki nem kell sajnálat senkitől. Szerette volna a pénzt az útmenti árokba hajítani.

Minél előbb elmenni innen! Elfelejteni ezt a mészárszéket, ezt a pocsolyát, ezeket a drótkerítéseket, ezt a kaput — elfelejteni örökre a bátyjához vezető utat!

Kígyófészek

Egy májusi napon a kaukázusi török hadsereg parancsnoka, Ferik Nuri pasa altábornagy, törzskarával és lovas aszkerekből álló védőcsapatával együtt átkelt az Araksz zavaros vizén, a perzsa partról Azerbajdzsánba.

A pasa útja Nagornij Karabahon át vezetett. A kanyargó ösvény

zöldelő hegyek és virágos mezők között húzódott. A juhtenyésztők a fennsíkról már egy hónap előtt a hegy aljára terelték állataikat s a magasan fekvő lejtők dús legelői felé most festői látványt nyújtó nyájak és nomádok igyekeztek.

Ez a táj régmult idők óta híres volt szépségéről, de a pasa nem állt meg, hogy gyönyörködjék benne s minél lejjebb ereszkedett a magas hegyről a száraz lapályok, a szürke, poros sztyepek felé, annál figyelmesebben nézegette a kietlen vidéket, annál élénkebbé vált mogorva arca.

A pasából talán hiányzott a szépérzék? Allah őrizz! Csakhogy gondolatait más foglalkoztatta. Jeliszavetpolba sietett rendkívül fontos megbízással: a „kaukázusi muzulmán hadsereget" — az egyesített német-török, musszavatista és mensevik csapatokat — kellett Baku ellen vezetnie...

Micsoda népes gyűlekezet volt most Jeliszavetpolban!

Voltak itt a parasztok elől idemenekült földbirtokos bégek Azerbajdzsán minden részéből. Voltak itt bakui olajtelepesek, dúsgazdag háztulajdonosok, hajótulajdonosok, kupecek, musszavatista közemberek és bandavezéreik, a „vad hadosztály" katonái, zsiványbandák — a márciusban szétvert, de meg nem semmisített szovjetellenes csapatok töredékei.

Ugyan hol lett volna Habibulla, ha nem itt?

Nagybirtokos földijei tárt karokkal fogadták.

— Habibulla bég? Ezer éve nem találkoztunk! Sokáig maradsz a mi vidékünkön?

— Azt hiszem, nem maradok sokáig — felelte Habibulla sokatmondó mosollyal, arra célozva, hogy a németek és törökök igen hamarosan Baku ellen vonulnak, szétverik a bolsevikokat s akkor ő visszatérhet oda.

A vendégszeretet előírása értelmében a jeliszavetpoliaknak igyekezniük kellett volna rábeszélni földijüket, hogy minél tovább időzzék náluk, de valamely, a vendégszeretetnél fontosabb okból, válaszképpen megértően mosolyogtak és felkiáltottak:

— Bár adná az isten!

S Habibulla most minden földbirtokos honfitársával — még azokkal is, akikkel annakidején nem fért össze — megtalálta a közös nyelvet. Érdemes is fontosságot tulajdonítani a gyerekes torzsalkodásoknak! Még könnyeket is ontott nagybirtokos földijei friss sírjánál, akik a januári parasztfelkelés idején vesztették életüket s akiknek halotti torán nem vehetett részt a márciusi lázadás napjaiban...

Ide érkezett végül Samszi is családjával meg Abdul-Fatahhal és egy környékbeli faluban telepedett le.

Eleinte — Abdul-Fatah befolyása alatt — örült, hogy messze

maga mögött hagyhatta Bakut, ahol most a bolsevikok kormányoztak. Nemsokára azonban keservesnek érezte a száműzetést. Álmatlanságtól kimerülten hánykolódott az idegen ágyban és fejében egymást kergették a nyugtalanító gondolatok. Vajjon mi van a házával? Mi van a szőnyegekkel? Bizonyára kifosztották a házát, elhordták a szőnyegeit! Az a lány alighanem ráteszi a kezét mindenre — egy húron pendül a drágalátos bátyjával. És most talán eladogatja, árulja az ő holmiját, idegen emberek járnak-kelnek az ő házában! Milyen rossz idegenben élni! Még jó, hogy ott van mellette a mulla, ő az egyedüli vigasza, így mégis van kivel beszélgetnie, tanácskoznia; hisz ilyen nehéz időkben igazán nem lehet asszonyokkal megvitatni a dolgokat...

Itt volt Tejmur is.

Bandájával együtt, állig felfegyverkezve, egész napokon át ődöngött az utcákon, várta, hogy megkezdődjék a Baku elleni hadjárat.

Egyszer találkozott Samszival. A szőnyegkereskedő jól tudta, miféle ember Tejmur — nem valami tiszteletreméltó férfiú! — de itt, messze szülővárosától, hajlandó volt barátot látni minden bakuiban. Beszélgetni kezdtek.

Tejmur emlékezett Samszi házára a Várban, a fegyverekkel és gyapjúbálákkal teli pincére.

— Bizonyára sok szőnyeget hagytál Bakuban? — kérdezte együttérzéssel.

— Mit érnek a mai időkben a szőnyegek? — tért ki Samszi az egyenes válasz elől. — Csak az életünk maradjon meg!

— A családod is veled van?

— Ahol a fa, ott vannak az ágai is.

„Jó lenne most bejutni a házába és megnézegetni a portékát!" — gondolta Tejmur.

— Azt mondják, Baku nemsokára a mienk lesz — jegyezte meg.

— A mienk lesz! — felelte Samszi és válaszának Abdul-Fatah szavaival adott nagyobb nyomatékot: — Allah nem engedi, hogy megbontsák a dolgok rendjét, amelyet időtlen-idők előtt ő állapított meg s hogy e rendet szentesítő törvényt lábbal tiporják a bolsevikok!

A bakuiak ezután elváltak egymástól...

Nuri pasa érkezése után az ellenforradalmárok táborában szemmelláthatóan megélénkült az élet.

Az emberek lelkesülten adták szájról szájra, hogy Nuri pasa fívére a híres Enver pasának, a német császár barátjának, unokaöccse a hős Halil pasának, aki Kut-el-Amarnál szétverte az angolokat s hogy maga Nuri pasa csodálatraméltó hadvezér.

Ferik Nuri pasa! E név hallatára a szovjetellenes tábor minden

tagjának repesett a szíve örömében; ebben a névben ígéret foglaltatott, hogy a földbirtokokat, olajtelepeket, gyárakat, házakat, hajókat visszaadják tulajdonosaiknak; a hatalmat a musszavatistáknak; a tobzódás és könnyű élet lehetőségét a „vad hadosztály"-nak és a bandáknak. A pasát itt mint muzulmán hőst fogadták. Ami egyébként nem akadályozott meg egyes gazdag örményeket abban, hogy ők is tárt karokkal, barátként fogadják.

Örömet szerzett a musszavatistáknak a hadapródiskolák megnyitása. Az apák elérzékenyülten nézegették a törökökéhez hasonló egyenruhába öltözött fiacskáikat. Hát hogyne érzékenyültek volna el! A fiak folytatják az apák ügyét!

De különös ujjongás fogta el ezt az egész szovjetellenes tábort, amikor Jeliszavetpol utcáin német tisztek és reguláris török csapatok jelentek meg. Ezek az ötödik hadosztály alakulatai voltak, amelyet az egész török hadsereg egyik legkiválóbb hadosztályának tartottak; a Dardanellák legjobban fenyegetett területeinek védelméért ez a csapat a „Dardanellák" nevet kapta. A katonák német módra meneteltek Jeliszavetpol utcáin. Hozzájuk hasonlítva milyen szánalmasan festettek a musszavatista csapatok!

Habibulla, Abdul-Fatah és Tejmur a város más-más részén álldogálva nézte az elhaladó török csapatokat. És mindhármuknak egy és ugyanaz a gondolat járt eszében:

„Nemsokára visszatérünk Bakuba!"

Samszi azonban otthon ült és kesergett: megint háború! Ki tudja, mit tartogat az ő számára?

Gulám fiai

Ezalatt Bakuban — a bolsevik párt és a Bakui Népbiztosok Tanácsának felhívására — a munkások fegyvert fogtak, készültek visszaverni a hivatlan vendégeket.

Sok ipartelepen és gyárban a munkások jelentékeny része önként belépett a Vörös Hadseregbe. Némely vállalatnál a bevonultak száma elérte az összmunkásság létszámának felét. Az egyik ipartelepen egy egész műszak, a másikon az egész kollektíva katonának ment. Baku ezekben a napokban csaknem húszezer fiát küldte a Vörös Hadsereg soraiba. Új katonai egységek alakultak. Mindenki a közelgő eseményeket várta.

Izgatottan és türelmetlenül várta az eseményeket Gazanfar is. A musszavatisták szétverése Bakuban, Semahában, Kubában, Lenkoranyban és még sok más helyen megerősítette a győzelembe vetett szilárd hitét és új harcokra buzdította. De más történt. Egyik napon magához hívatta őt Mesadi Azizbekov kormányzósági ko-

misszár és azt indítványozta neki, hogy utazzék a kerületekbe, megszervezni a paraszt lakosság mozgósítását, belépését a Vörös Hadseregbe.

Gazanfar az első pillanatban zavarba jött... Megszervezni a mozgósítást? Hisz a parasztok kinevetik, azt fogják mondani: „Hát te mért nem harcolsz, Gazanfar barátom? Micsoda daliás katona lennél te!" Nem, végigjárni a telepeket, a falvakat és a parasztokat katonának toborozni — ez nem neki való feladat. És, bár nem volt szokása elhárítani semilyen megbízatást, ezúttal kiszaladt a száján:

— Mesadi, jobban szeretnék valami... komolyabb helyre menni!

Úgy értette, hogy „valami veszélyesebb helyre" és a komisszár kitalálta a gondolatát.

— Komoly hely most mindegyik, Gazanfar — mondta s a hangsúlyt a „komoly"-ra helyezte. — Gondolj akárcsak Orta-Szalahlára... Látszatra békés falucska, pedig... — széttárta kezeit. — Magad is tudod, hogy az ottani gaz kulákok megölték a nagyszerű bolsevikot, Amir-Aszlant... Egy másik faluban megölték Bala-Ami barátunkat... Mellesleg, mikor a kerületeket jártam, az ellenforradalmárok engem is jónéhányszor megpróbáltak eltenni láb alól. Áprilisban, Halamdzsa falucskában kis híján a másvilágra küldtek. Az ottani szegényparasztoknak köszönhetem, hogy életben maradtam, ők védtek meg... Hát, amint látod, Gazanfar, komoly hely most mindegyik. — Megint a „komoly" szót hangsúlyozta.

Azizbekov szavai meggyőzően hangzottak.

— No, beleegyezel? — kérdezte, figyelmesen nézve Gazanfarra, noha már tudta, hogy a válasz nem lesz visszautasító.

Nem is tévedett.

— Megteszem, amit kívánsz, Mesadi — felelte Gazanfar. — Oda megyek, ahova küldesz. És igyekszem, hogy a megbízást a lehető legjobban hajtsam végre.

Gazanfar sok településre és faluba látogatott el és szervezte a parasztok belépését a Vörös Hadseregbe.

A Bakui Tanács éppen ebben az időben adta ki a bégek és kánok földjeinek elkobzására vonatkozó rendeletet s a parasztok siettek elvégezni a szántást, talán azért is, hogy fáradságos munkájukkal szentesítsék jogukat ezekre a tűzzel és vérrel megszerzett földekre.

Gazanfar tapasztalta, hogy a parasztok gondolkodásmódjában feltűnő változás megy végbe: azelőtt sokan közülük, a maguk megfélemlítettségében és alázatosságában Dadast juttatták az eszébe, most pedig egyre gyakrabban találkozott olyanokkal, akik olyan határozottak és szívósak voltak, mint a falu bírája ellen fellázadt

Gulám. Meglepte, hogy némelyek milyen jól megértették az események lényegét.

Egyesek így okoskodtak:

— Ha elmennek az oroszok, akkor a törökök jönnek ide s akkor a kánok és bégek ereje megnövekszik, földeinket elveszik és megint kibírhatatlan lesz az életünk a kánok és bégek miatt. Hogy tehát földeinket megtarthassuk, Szovjetoroszországgal együtt kell harcolnunk Törökország ellen, a kánok és bégek, a musszavatisták ellen.

A többieknek is ez volt a véleménye és még hozzátették:

— Kéz a kézben kell haladnunk a parasztokkal, örményekkel és grúzokkal is, ettől csak növekszik az erőnk. A musszavatisták, dasnakok és grúz mensevikek hiába igyekeznek összeveszíteni bennünket, nekünk az örmény és grúz parasztokkal nincs mit megosztanunk, legföljebb tán a szerencsét, amely a parasztokat éri, hiszen föld most van elég, mindnyájunk számára!

Megint mások határozottan kijelentették:

— Adjatok csak fegyvert a kezünkbe és tanítsatok meg, hogy kell bánni vele. Elhegedüljük mi a németek meg törökök nótáját és mindazokét, akik egy követ fújnak velük! Ne törődjetek azzal, hogy földtúrók vagyunk s hogy kezeink egész életünkben kapát meg lapátot szorongattak; ha szükséges lesz, tudunk mi majd puskát is tartani a kezünkben!

Színarany szavak!

Gazanfar szeretett volna megölelni és megcsókolni mindenkit, aki így beszélt...

Szülőfalujába is ellátogatott Gazanfar.

Késő este érkezett meg. Már mindenki aludt s amikor másnap kora reggel kinyitotta szemét, meglepve látta, hogy Gulám három fia ül a szoba egyik sarkában, nyilván arra vártak, hogy felébredjen.

— Mi újság, barátaim? — kérdezte Gazanfar és máris felkelt, felhúzta csizmáját.

— Azért jöttünk, Gazanfar, hogy megfizessük adósságunkat — mondta Kjamil, Gulám legidősebb fia.

— Az adósságotokat?... — kérdezte Gazanfar értetlenül. — Nem emlékszem, hogy valamelyiktek kölcsönt kért volna tőlem.

— Ez másfajta adósság... Emlékszel, hogy megvédelmezted apánkat, Gulámot, a falu bírája meg a rendőrök ellen?

Gazanfar elmosolyodott:

— Arra nagyon jól emlékszem. A hátamon azóta is díszlik egy forradás. De miért említed ezt most?

— Mindjárt megtudod, miért...

Kjamil kézenfogta Gazanfart és kivezette a kapu elé.

Ott, a kőből rakott kerítések között húzódó, keskeny falusi utácskában vagy harminc fiatal parasztlegény üldögélt, a sövénynek támaszkodva. Némelyek kenyeret eszegettek zöldhagymával és sajttal, mások dohányoztak vagy csendesen beszélgettek. Mikor Gazanfart megpillantották, tisztelettudóan felálltak, megigazgatták ruhájukat, kihúzták magukat. Gazanfar sokat közülük jól ismert, néhányukra még mint gyermekekre emlékezett.

Kérdő tekintettel nézett Kjamilra.

— Elhoztuk hozzád harminc földinket, Gazanfar, összesen tehát harminchárman vagyunk. A szovjethatalom Vörös Hadseregében akarunk szolgálni.

A legények — valamennyien egyszerre — megerősítették szavait.

— Remélem, nem utasítasz vissza bennünket? — kérdezte a középső fiú ravaszkás mosollyal. A legfiatalabbik is bátortalanul elmosolyodott.

— Ó, nem! — felelte Gazanfar. — Ennél nagyszerűbb ajándékot nem is adhattatok volna! — Barátian megölelte Kjamilt, aztán a középső, majd a legfiatalabb fiút és megilletődötten mondta: — Apátok, ha életben maradt volna, örülne, hogy ilyen fiai vannak...

Egész délelőtt jöttek a falubeliek, kérték felvételüket a Vörös Hadseregbe. Gazanfar mindegyikkel külön-külön beszélgetett, felelt kérdéseikre, megmagyarázta a helyzetet. Estére megalakult a százegynéhány főből álló csapat.

Valaki megkérdezte:

— És milyen nevet adjunk a csapatunknak?

— Azt hallottam — mondta az egyik legény — most az a szokás, hogy a csapatokat valamely derék emberről nevezik el. Talán nevezzük el a mienket is egy derék emberről.

Az indítványt helyesléssel fogadták.

— Nevezzük el Gazanfarról! — kiáltotta valaki s valamennyien lelkesen csatlakoztak a javaslathoz:

— Igen, igen, Gazanfarról!

— Őt régen ismerjük!

— Földink és derék ember!

Gazanfar határozott kézmozdulattal leintette a lármát.

— Nem, elvtársak, nem! — tiltakozott. — Köszönöm a megtiszteltetést és a bizalmatokat, de az én nevem nem méltó arra, hogy a csapatotok viselje; még semmit nem tettem szülőfalumért... Jobb és helyesebb lenne, ha Gulámról neveznétek el: ő volt az első a mi falunkban, aki kezét az ellenségre emelte, szembeszállt a bíróval és a rendőrökkel s ezért Szibériába száműzték, ahol meg is halt. S most az ő fiai toborozták ezt a csapatot, hogy újabb

harcokban mérje össze erejét az ellenséggel. Gulám méltó arra, hogy róla nevezzétek el a csapatot.

A legények összenéztek, halkan beszélgettek... Bizony, Gazanfarnak igaza van... Csak Gulám fiai hallgattak: természetesen jólesett nekik, hogy a csapatot az ő apjukról akarják elnevezni, de nekik, a fiaknak, ebben a kérdésben nem illik véleményt nyilvánítaniuk — döntsenek a többiek.

És a többiek, rövid tanácskozás után, döntöttek:

— Gulámról kell elnevezni a csapatot!

— Nos — mondta ezután Gazanfar, miközben baráti tekintetét végigjártatta a legények arcán — úgy gondolom, hogy ez nagyon megfelelő név a csapat számára. Azt, amit Gulám elkezdett, de nem tudott végrehajtani: az ellenség leverését, majd végrehajtjátok ti, a csapat harcosai és a dicső emlékű Gulám fiai.

Karddal a kézben

A szovjethatalmat Bakuban megvédeni és kiterjeszteni egész Azerbajdzsánra csakis a musszavatista ellenforradalmi erők és a török-német csapatok szétzúzása útján volt lehetséges.

Éppen ezért a szovjet csapatok elindultak Bakuból és a kaukázusontúli vasútvonal mentén nyugatra, Gandzsa vagyis Jeliszavetpol felé vonultak.

Az egyik csapatban menetelt Szasa is. Régi barátai nem ismertek volna rá, ha látják. Új, gyűretlen gimnasztyorkája esetlenül állt rajta, széles vászon-lábszártekercsei makacsul lecsúsztak túlságosan nagy, katonai bakancsaira, alakja valósággal zömöknek látszott. Egyébként, vállán a puska, mellén a töltényheveder, a patrontáska meg a tábori kulacs harcias külsőt adott neki.

Gondolatban Szasa még Bakuban volt. Anyja járt eszében, meg az, amit elválásukkor megígért: győztesen fog visszatérni... És anyja most ott maradt a városban, egyedül... Igaz, hogy az óvodában kedvenc apróságai veszik körül, bánkódásra most nincs se oka, se ideje — túlságosan sok a gondja, vesződsége!

Ebben az évben korán köszöntött be a nyár és rekkenő meleg volt. A por, amelyet a vasúti pályatest mentén haladó katonák lába felvert, a torkukra szállt; a katonák gyakran emelték szájukhoz vizeskulacsukat és már többször is leültek pihenni az út szélére, a csenevész fűre.

„Mikor fogunk már megütközni az ellenséggel?" — gondolta Szasa, búsan nézve a sztyep szürke messzeségébe.

Nem kellett sokáig várniuk: a szovjet előhad már a második napon elfoglalta Szagiri állomást; a harmadik napon pedig — az

ellenséges lovassággal vívott rövid harc után — Kurdamir állomást és falut. Arra ugyan nem került sor, hogy Szasa részt vegyen benne — az ő csapata a tartalékban maradt — de mégis sikerült végignéznie az ütközetet.

„Ki tudja, mikor és hol kell majd nekem is véremet ontanom?" — gondolta izgatottan és türelmetlenül figyelve a harc menetét.

Egy nyugat felé száguldó sűrű porfelhő — ez volt minden, ami az ellenség kurdamiri védőseregéből maradt. A „vad hadosztály" lovasai, akik, élükön a büszke Maglovin herceggel, a díszszemlék alkalmával nemrég oly délcegen vágtattak paripáikon, pompás besmetekben, drága kucsmákban, lebegő végű baslikokban, ezüstveretű kardokkal suhintgatva — tehetetlenek voltak a Vörös Hadsereggel szemben.

Az „Apseron"-on maradt dolgozók izgatottan tárgyalták a frontról érkező hadijelentéseket. A munkások csoportokba gyűlekeztek, vitatkoztak, terveket vetettek fel.

— Nézd, hogy haladnak a mieink! — kiáltotta Junusz örvendező izgalommal, miközben a térképen mutatta és vörös ceruzával kerítette be a szovjet csapatok által elfoglalt pontokat. Bosszankodott, ha egyik vagy másik pont nem volt található a kis térképen: úgy szerette volna valamennyit vörös karikával megjelölni.

— Pompás legények! — osztozott lelkesedésében Aram. — Nem könnyű dolog előnyomulni ezeken a helyeken: csupa sztyep, nincs víz... Mégis azt hiszem, a mieink nem fognak Kurdamirban időzni. Kíváncsi vagyok, hogyan mennek tovább. — És Aram kifejtette elképzeléseit a legközelebbi hadműveletek menetére vonatkozóan: felébredt benne a régi katona, aki részt vett a mukdeni ütközetben...

A visszavonuló musszavatisták elhajtották a lakosság háziállatait s a parasztokat nyugatra űzték, nehogy arathassanak és kenyeret küldhessenek Bakuba. A mezőkön már kalászba szökkent a gabona s az arrahaladó vöröskatonáknak fájt látniuk a nap tüzében perzselődő, néptelen szántóföldeket, az árván hagyott, pusztulásra ítélt termést. A visszavonuló ellenség felgyujtotta az útjábaeső falvakat, elpusztította a vasúti hidakat, megmérgezte a kutakat, a szovjet csapatok azonban kitartóan, a győzelembe vetett szilárd hittel, tántoríthatatlanul nyomultak előre, nyugat felé...

De azért közöttük is akadtak olyanok, akik másként gondolkodtak. Ilyenek rendszerint azokban a csapatokban voltak, amelyekben mensevik és eszer befolyás érvényesült, különösen azokban a zászlóaljakban, amelyek törzskarába a volt cári hadsereg tisztjei és dasnakok fészkelték be magukat.

Ezeknél laza volt a fegyelem és hiányzott belőlük a harckészség,

a győzniakarás. Ezek időnként arról beszéltek, hogy milyen erősek a németek, a törökök és a musszavatisták, milyen kemény megtorlással élnek az ellenállókkal szemben és mily nagylelkűek azokhoz, akik megadják magukat. Ezek az emberek szívesen ragadtak meg minden alkalmat a zsákmányolásra.

Szasa már a hadjárat első napjaiban ilyen emberekkel került összeütközésbe.

Egy vasúti állomáson történt a dolog: a musszavatisták elpusztították a helybeli konyakgyárat s mikor el kellett takarodniuk, az állomás perronján egész sereg konyakkal telt hordócskát hagytak, abból a célból, hogy a szovjet katonák leigyák magukat; abból a célból, hogy bomlasszák a rendet, a fegyelmet.

Az átlátszó cselre könnyű volt rájönni; a szovjet parancsnokság elrendelte, hogy a konyakoshordókat azonnal meg kell semmisíteni, s ilyképpen megszabadulni a kísértéstől. A vöröskatonák komoran, szótlanul láttak munkához: kiütögették a hordócskák fenekét. A konyak köröskörül mámorító illatot árasztva, áttetsző sugarakban ömlött a sáros útmenti árokba. Persze, nagy kár ilyen konyakot az árokba önteni, de mi egyebet lehet tenni vele, hogy kísértésbe ne vigye a fáradt, sokat nélkülöző katonákat. Mégis így lesz a legjobb!

A többiekkel együtt Szasa is szorgalmasan dolgozott.

Figyelmét hirtelen három alak keltette fel. Ezek nem messze tőle egy hordóval vesződtek. Szasa furcsának találta, hogy három egészséges férfi nem tud boldogulni azzal az egy hordócskával. Figyelni kezdte őket és észrevette, hogy lépésről lépésre továbbgurítják a hordócskát, a vasúti raktár mögé. Követte őket és látta, hogy ketten a hordó fölé hajolva, ki akarják ütni belőle a dugót, a harmadik meg őrt áll.

— Elmenni attól a hordótól! — kiáltotta Szasa.

Az őrtálló elindult feléje.

Az alkonyi homály nem akadályozta Szasát, hogy jól megnézze és jól lássa a közeledőt: fején hetykén félrecsapott sapka volt, melynek gyűrött ellenzője alól fekete fürt lógott a homlokába; a mellén kétsoros töltényheveder; egyik oldalán mauzerpisztoly, a másikon degeszre tömött táska és tiszti kard; pökhendi, kihívó tekintet...

— Tán nem tudjátok, hogy az a parancs: meg kell semmisíteni a konyakot? — vonta kérdőre Szasa.

— Hisz éppen azon iparkodunk, hogy megsemmisítsük! — mosolygott fölényesen a feketeüstökű, azzal intett cimboráinak: — Folytassátok!

Szasa egyet lépett előre.

— Elég a tréfából! — mondta szigorúan. — El onnan, attól a hordótól!

— Menj el magad, te tejfölössájú! Te csak igyál tejet, ha akarsz, de minket ne zavarj! Eleget harcoltunk Oroszországért, most megörvendeztetjük magunkat egy kis jóféle kaukázusi konyakkal.

Szasa most már tudta, miféle emberrel áll szemben.

— Harmadszor mondom: elmenni onnan! — kiáltotta és határozott léptekkel a hordó felé indult.

De a feketeüstökű elállta az útját és ököllel mellbevágta.

— Összetöröm a csontjaidat, te bolsevik!

Birokra keltek. A feketehajú magas és erős volt, de Szasa bátorságát megkétszerezte a düh és kötelességének tudata. A másik két katona, aki eddig a hordóval foglalatoskodott, a feketehajú segítségére sietett. Szasa dühödten verekedett, de érezte, hogy egymaga nem képes megbirkózni hárommal. Nem tudni, hogyan végződött volna a dolog, ha nem közeledik egy vöröskatonai őrjárat. Mikor a támadók megpillantották őket, mindhárman futásnak eredtek és eltűntek a sötétben.

Szasa megtapogatta sajgó arcát. Vér!... Amikor Kurdamirnál az ütközetet figyelte, nem gondolta volna, hogy egy konyakos hordó mellett, részeges banditákkal verekedve ontja először vérét!

Egy következő alkalommal a dolog sokkal komolyabb fordulatot vett.

Az egyik század a támadó zászlóaljnak azt a szárnyát fedezte, amelyikben Szasa volt. Abban a percben, mikor a döntő rohamot indító zászlóalj keresztttűzbe került, a század, ahelyett, hogy segítségére sietett volna, futásnak eredt és ott hagyta állásait. Ezért a zászlóalj, negyven-ötven elesett katonáját a csatatéren hagyva, kénytelen volt visszavonulni.

Az ütközet után a katonák, anélkül, hogy megbeszélték volna, rögtönzött gyűlést tartottak. A katonák és parancsnokok egy szószékké kinevezett tránkocsiról beszéltek, felháborodottan megbélyegezték a század mensevik és eszer vezetőit, akik parancsot adtak a visszavonulásra.

Szasa nemrégen még így gondolkozott: ezek a mensevikek és eszerek, bár vitatkoznak a bolsevikokkal és sok tekintetben szembehelyezkednek velük, mint a Bakui Tanács tagjai mégis csak támogatják és — jól-rosszul — védelmezik a szovjethatalmat. De a fronton tapasztalt magatartásuk után másképp vélekedett róluk.

A front túlsó oldalán sok volt az ellenség: a musszavatisták, törökök, németek, a grúz mensevikek, a volt cári hadsereg ellenforradalmár tábornokai és tisztjei. Veszélyes és gonosz ellenségek! De ezek mégis első pillantásra felismerhetők voltak és úgy lehetett eljárni ellenük, ahogy az ellenséggel kell eljárni.

Ma azonban tulajdonképpen nem ők mértek csapást a vöröskatonákra, hanem olyan emberek, akik ugyanolyan egyenruhát viselnek, mint ő, Szasa; akikkel a vöröskatonák a harcok folyamán megosztották szűkös fejadagjaikat, meg az állott, zavaros vizet és akikkel egymás mellett aludtak a csupasz földön. Ma olyan emberek mértek rájuk csapást, akiktől nem várta.

Mi okuk lehetett rá? Gyávaság? De az, ami ma történt, több, súlyosabb volt, mint egyszerű gyávaság, különlegesen szégyenletes és ilyen körülmények között megbocsáthatatlan cselekedet. Minek lehet nevezni azt, ami ma történt? Árulásnak? Kinek a bűne, hogy ma hatvan vöröskatona-bajtárs holtteteme fekszik a csatatéren? A hetedik zászlóalj második századának nagyhangú mensevikjeit és eszereit terheli ez a bűn! Árulás! Szasa életében először került szemtől szembe vele, életében először látta borzalmas következményeit.

Nem tudott hallgatni. Felmászott a hevenyészett szószékre:

— A tifliszi és a bakui mensevikek között csak az a különbség, hogy a tifliszlek cimborálnak a törökökkel és németekkel, a bakuiak meg úgy tesznek, mintha verekednének a németekkel és törökökkel! — jelentette ki harsányan.

Felkiáltások hangzottak:

— Gyávák!

— Hazaárulók!

— Filippov helyesen beszél!

— Emlékszem — folytatta Szasa — Sztyepan Georgijevics Saumjan egy hónappal ezelőtt azt mondta, hogy sem ezektől a szánalmas musszavatistáktól, sem a török bandáktól nem kell félnünk, csak árulás ne történjék nálunk s hogy minket csak árulás pusztíthat el... Ma láthattuk, milyen igazat mondott... Hatvan halott bajtársunk követeli, hogy érdemük szerint megfizessünk az árulóknak!

A katonák felháborodása egyre fokozódott:

— El kell venni a fegyvereket ezektől a gyáva gazemberektől és a forradalmi törvényszék elé állítani őket!

— Száműzni kell ezeket a gyalázatosokat a Nargen-szigetre, ahol török barátaik voltak, pusztuljanak el ott, amiért megölték bajtársainkat!

— Mire való velük annyit vesződni? Árulókat agyon kell lőni a helyszínen, azzal kész!

A gyűlés nem tartott sokáig; az ellenség a front túlsó oldaláról ágyútüzet kezdett, mintha el akarná fojtani ezeket a felháborodott beszédeket és helyeslését akarná kifejezni a második századnak, amely ma olyan jó szolgálatot tett neki.

A második századot körülkerítették és lefegyverezték. Mensevik

és eszer vezetőinek alig sikerült megmenekülniük attól, hogy a felbőszült vöröskatonák kíméletlenül leszámoljanak velük a helyszínen. A hazaárulókat letartóztatták, elküldték Bakuba, ahol a forradalmi törvényszék elé állították őket...

A szovjet csapatok támadásaikkal három hét leforgása alatt visszaszorították nyugatra az intervenciósokat és musszavatistákat.

De a küzdelem napról napra nehezebbé vált: a törökök jelentékeny erősítéseket kaptak, az erőviszonyok az ő javukra változtak meg. A szovjet csapatok a geokcsáji véres, elkeseredett ütközetben először szenvedtek vereséget, kénytelenek voltak védelemre szorítkozni, azután — visszavonulni.

A győzelmek sokba kerültek az ellenségnek! A szovjet csapatok olykor ellentámadásba mentek át és elkeseredett szuronyrohamokkal visszaverték az ellenséget. A vörös zászlóaljak szinte versenyeztek vakmerőségben a velük állhatatosan együttműködő paraszt partizánosztagokkal. De a küzdő felek erői egyenlőtlenek voltak, s a szovjet csapatok folytatták visszavonulásukat kelet felé.

Elviselhetetlen hőség volt, a patakok és erek kiszáradtak. A vöröskatonáknak alig maradt valami élelmük, csak sózott marhahússal táplálkoztak, amelytől még szomjasabbak lettek, úgyhogy mohón estek neki minden pocsolyának. Járvány tört ki. Sokakat malária gyötört. Nem tudtak elegendő orvosi segítséget nyujtani nekik s a harci tevékenységre még képes csapatok sorsát rendkívül megnehezítette a számtalan sebesült és beteg, akiket semmiképpen sem hagyhattak hátra, a musszavatisták és törökök kényekedvére. A harcoktól és a hosszú menetelésektől agyongyötört emberek összeestek a kimerültségtől.

A bolsevikok minden erejüket összeszedték, hogy tartsák a frontot és megakadályozzák a szovjet csapatok újabb visszavonulását. Mikojan, Azizbekov, Dzsaparidze, Mamegyarov és a Kommuna más vezető személyiségei, akik a fronton voltak, lelkesítették a katonákat, minden intézkedést megtettek, hogy a csapatok hadifelszerelést és élelmet kapjanak, megszervezték a védelmet és gyakran elérték, hogy a csapatok megvetették lábukat az elfoglalt állásokban.

De mindezek a hősies erőfeszítések megtörtek a hadseregbe befészkelődött ellenforradalmi elemek aknamunkáján. A mensevikek, eszerek és dasnakok most teljesen szabadon garázdálkodtak. Szasa, felháborodva és elszörnyedve jutott arra a meggyőződésre, hogy előre megfontoltan készítik elő a szovjet csapatok visszavonulását. Semahában a dasnakok úgy elszemtelenedtek, hogy megpróbálták letartóztatni Mesadi Azizbekovot és lövöldöztek a házra, amelyben tartózkodott. Attól sem riadtak vissza, hogy

a békés lakossággal erőszakoskodjanak és fosztogassák őket. Ezért a vöröskatonák nem voltak hajlandók együtt harcolni olyan osztagokkal, amelyekben dasnakok parancsolgattak.

Szasát egy gondolat gyötörte:

„Dehát tulajdonképpen miért vonulnak vissza a szovjet csapatok? Hisz a vöröskatonák jobban harcolnak, mint a török aszkerek és ezek a zsivány musszavatisták! Vajjon nem lehet megállítani a visszavonulást?" — Eszébe jutottak a hadjárat jelentős állomásai: Kurdamir, Muszudi, Geokcsáj és újra Kurdamir és Mejszári... Igaz, hogy a törökök számbeli fölényben voltak a vöröskatonákkal szemben, náluk tapasztalt német tisztek vezették a harcokat, bőségesen volt fegyverük, lőszerük s a musszavatista csapatokban a cári hadsereg tisztjei, orosz fehérgárdisták tevékenykedtek. Most ők az erősebbek. De viszont — a botütésekkel kényszerített török aszkerekkel, a gyáva musszavatistákkal szemben — milyen forró lelkesedéssel, milyen önfeláldozóan, ügyük igazságának tudatában mily törhetetlen hittel harcoltak a vöröskatonák!

Helyesen mondták a bolsevikok: nemcsak megállítani, de pozdorjává lehetne verni az ellenséget, ha nincs a hitszegéseknek, árulásoknak, szökéseknek, fosztogatásoknak az a láncolata, amelyllyel a mensevikek, eszerek és dasnakok keresztül-kasul behálózták a szovjet csapatokat. Bizony elég kárt okoztak a szovjet hadseregnek ezek a soraikban meghúzódó mensevikek, eszerek, dasnakok, akárcsak azok, akik a másik oldalon harcoltak. Szasa ezekben a napokban még nem is tudta, hogy e belső ellenségek árulásainak gyökerei milyen mélyre hatolnak!

Szasa gyakran gondolt Bakura.

Hogy néz majd anyja szemébe, Junusz szemébe? Hisz megigérte anyjának, hogy győzelmesen fog visszatérni Bakuba. Megigérte Junusznak, hogy helyette is harcol. Sok mindent igért barátainak is, magának is és lám, semmi sem úgy történik, ahogyan ő remélte...

Az apseroniak riadtan és fájdalommal figyelték a frontról érkező hadijelentéseket.

— A mieink semmiképpen sem vonulnának vissza, ha csak a musszavatisták ellen kellett volna harcolniuk!

— De harcolniuk kellett a reguláris török csapatok és a német tisztek ellen is!

— Azt mondják, a musszavatista csapatokban is török géppuskások, meg tüzérek és a parancsnoki állományban is törökök, meg fehér tisztek vannak.

Mindegyikük igyekezett magyarázatot találni a szovjet csapatok balsikereire.

— Eljön az idő, amikor mindezeknek a törököknek, németeknek, fehérgárdistáknak és musszavatistáknak nyomuk sem lesz! — mondta Aram megnyugtatón, de lelke mélyén ő maga is nyugtalan volt: mikor lehet végre megállítani a visszavonulást?

A térképre rajzolt vörös karikákat Junusznak most fekete ceruzával kellett körülhúznia. És most bizonyos megkönnyebbülést érzett, ha a kis, ócska térképen nem talált meg egyik-másik helységet, amelyet a szovjet csapatok elhagytak.

Fájó lélekkel, feldúltan figyelték a bakui munkások a szovjet csapatok visszavonulását és csak a bolsevikokban, a vöröskatonák hősiességében, Szovjetoroszország segítségében bíztak, reménykedtek. De az ellenség számbeli fölénye és a Vörös Hadsereg parancsnoki karában tevékenykedő árulók megtették a magukét: a szovjet csapatok kénytelenek voltak keletre visszavonulni. Július végén a front helyzete már fenyegető volt, az intervenciósok és musszavatisták magához Bakuhoz közeledtek.

A kígyókról szóló népmese, amelyet Gazanfar emlegetett, sajnos, valóságnak bizonyult.

Még egy ellenség

A bakui olaj illata nemcsak a németeket és törököket csábította, hanem az antant imperialistáit is, akik minden áron arra törekedve, hogy ezt az olajat birtokukba vehessék, meg akarták előzni versenytársaikat.

Az észak-iráni expedíciós csapat parancsnoka, Danstervill tábornok már a tavasszal összeköttetésbe lépett a bakui mensevikekkel, eszerekkel és dasnakokkal, arra számítva, hogy az ő közreműködésükkel elfoglalja Bakut.

A mensevikek, eszerek és dasnakok tudták, hogy az antant erők megjelenése Bakuban a számukra gyűlöletes szovjethatalomnak, a bolsevikok hatalmának bukásához vezet. Most tehát, kihasználva a balsikereket a fronton s a súlyos élelmezési helyzetet a hátországban, széleskörű agitációt fejtettek ki annak érdekében, hogy „segítségül hívják" az angolokat. Ez annál is veszedelmesebb volt, mert az árulók ezt az agitációt a németek és törökök elleni harc ürügyén folytatták.

Volt a Minisztrácnak is miről fecsegnie ezekben az időkben.

— Sok repülőgépük van ám a németeknek és törököknek, meg mindenféle gázbombájuk... — mondogatta a munkásoknak.

Aram azonban, aki meghallotta ezeket a szavakat és rögtön tudta, mi a Minisztrác célja, élesen közbevágott:

— Mért, te tán láttad?

— Egy földim érkezett a frontról, az mondta el.

— Nem a hetedik zászlóalj második századából jött az a te földid? — kérdezte Aram hunyorgatva, a többiek pedig valamennyien gúnyosan elmosolyodtak: ennek a századnak, amelyet a forradalmi törvényszék elítélt szökésért és árulásért, nem valami dicső híre volt, nemcsak a fronton, hanem a hátországban is.

— Hogy melyik századból jött, azt nem tudom, de hogy a frontról valamennyien futnak, azt nem lehet titkolni.

— Nem futnak, hanem harcolva visszavonulnak! — javította ki Junusz komoran: éppen az imént olvasta a hadijelentést, nagyon figyelmesen.

— Hát úgy látszik, te jobban tudod, mi történik a fronton, mert hisz a hátországban lebzselsz! — felelte kajánul a Minisztrác. — Egyébként pedig mi különbség aközött, hogy futnak, vagy hogy visszavonulnak?

Junusz elvörösödött: meg kellett érnie, hogy a Minisztrác tesz neki szemrehányást, amiért a telepen maradt!

Aram jött segítségére.

— Hogyne volna különbség, mégpedig igen nagy különbség! — mondta. — Futni az áruló, gyáva dasnakok, a te „földijeid" futnak és miattuk kell visszavonulniuk a mi becsületes, bátor vöröskatonáinknak.

A Minisztrác gúnyosan elmosolyodott:

— Próbálnának nem visszavonulni, mikor előttük németek és törökök vannak! Hogy tudnának azokkal elbánni a vöröskatonák!... Azért kell segítségül hívnunk az angolokat. Azok igen, azok megvédelmeznek bennünket a törökök és németek ellen!

— Gondoltál-e arra, mi lesz a szovjethatalommal, ha ide angolok jönnek?

A Minisztrác egykedvűen vállat vont:

— Aminek meg kell lennie, azt úgysem lehet elkerülni!

No lám, hova akar kilyukadni a gyalázatos dasnak!

— Ne zavard meg az emberek fejét, elég volt! — kiáltott Aram felháborodva. — Jobb lesz, ha elmész innen, míg ép bőrrel menekülhetsz, amíg a munkások össze nem törik a bordáidat!

Ő maga is szívesen összetörte volna a dasnak bordáit, csak az tartotta vissza, hogy a telep üzemi bizottságának tagja volt: az efféle emberek, mint a Minisztrác, alig várják, hogy valamelyik tag hibát kövessen el s ők sárral dobálhassák meg az egész bizottságot.

A munkások egy véleményen voltak Arammal:

— Elhalgass, dasnak, mert különben tőlünk csakugyan megkaphatod a magadét...

— Nyilván azt akarja, hogy megint kipöndörítsük!

— Azt ugyan egy-kettőre megtehetjük, csak szóljon még egy szót! — hallatszott egy hang a hátsó sarokból és a zömök, izmos Ragim előrefurakodott a Minisztrác felé.

A Minisztrác, a munkások füttyei és hangos nevetése közepett, sietve visszavonult.

— Hallgass ide, Aram Hrisztoforovics — szólt Junusz, mikor a többiek szerteszéledtek. — Valamit sehogy sem értek... A dasnakok minden jel szerint az angolok mellett állnak, de Örményországban, mint olvastam, a törököknek segítenek csapatokat szállítani Baku ellen. Hát tulajdonképpen kik mellett vannak? Aztán a mensevikeket sem értem: Tifliszben a németek és törökök oldalán, itt meg az angolok mellett állanak. Hát mit gondoljon az ember erről?

Aram megvetően elmosolyodott:

— Nagyon egyszerű! Ez az aljanép mindig azok mellé áll és azokat szolgálja, akik pillanatnyilag erősebbek. Mindegy neki, kicsodák, csak a szovjethatalom, a Kommuna ellen legyenek. Ezért kapják a jó fizetséget ezek az árulók!

— El kell taposni az ilyen férgeket! — mondta Junusz és ökölbe szorította kezét. — Eltaposni!

Eközben az árulók járták az ipartelepeket, a gyárakat, feltolakodtak még a kereskedelmi, sőt a hadihajókra is, beszédeket mondtak a kaszárnyákban és a városi tereken, mindenütt amellett érveltek, hogy „segítségül kell hívni" az angolokat.

Megjelentek az „Apseron"-on is — egy eszer egyetemista, hetykén félrecsapott sapkában, egy hosszúhajú mensevik és egy dasnak katonatiszt — szaladgáltak, szimatoltak az ipartelepen, beszéltek valakivel a vezetőségből, sugdolóztak egymással.

Az apseroniak ferde szemmel néztek a hívatlan vendégekre. Ragim és Junusz elment a telep üzemi bizottságához megtudni, hogy kik ezek az emberek és mit művelnek az „Apseron"-on. A szűk helyiség tele volt munkásokkal, akik ugyanezzel a kérdéssel fordultak a bizottsághoz. Egyre-másra jöttek az emberek, minduntalan ez hallatszott:

— Mi az ördögnek jöttek ide ezek az urak?

— Úgy járnak-kelnek itt, mintha az övék volna az ipartelep és sugdolóznak-titkolóznak!

— Csak nem eszeltek ki valami aljasságot?

Az ügyeletes bizottsági tag gúnyosan mosolyogva felelte:

— Nálunk is gyűlést akarnak összehívni, fene enné meg őket, agitálnak, hogy hívjuk „segítségül" az angolokat.

Junusz elgondolkozott: az utóbbi időben a telep pártsejtjének létszáma erősen megritkult, sokan a frontra mentek, a sejtben csak néhány idős munkás maradt, meg egyes fiatalok, akiket, mint

Junuszt, betegségük akadályozott abban, hogy bevonuljanak. Hát akkor a gyűlésen ki fog ellenállást kifejteni a hívatlan vendégekkel szemben? Lehet, hogy ilyen körülmények között az árulóknak nem is lesz nehéz elérniük céljukat!

— Az ilyen vendégeket ki kellene dobni az iparteleprő̈l, hogy a lábuk se érje a földet! — mondta határozottan.

— Hát az lenne a legjobb! — helyeselt készségesen a bizottsági tag. — De, sajnos, nincs jogunk hozzá: ezek párttagok, akiknek megvannak a maguk képviselői a bakui szovjetben. Megmutatták az igazolványaikat.

A bizottság helyiségébe Aram lépett be. Arca gondterhelt volt; látszott, hogy nagyon nyugtalanítja a hívatlan vendégek jelenléte.

— Aram Hrisztoforovics — fordult hozzá Junusz — mi lenne, ha mi apseroniak egyáltalán el sem mennénk a gyűlésre? Nem veszünk tudomást a vendégekről és kész!

— Nagyon jó! — helyeselt Ragim. — Ha látják, hogy legföljebb a falnak beszélhetnek, majd eltakarodnak!

Az indítványt helyeslő kiáltásokkal fogadták.

Úgy látszott, megoldották a kérdést. De Aram tagadóan rázta fejét:

— Nem, barátaim! Ilyen időkben nem lehet rábírni az embereket, hogy otthon maradjanak, legkevésbbé pedig a mieinket, az apseroniakat. Azonkívül nem való hozzánk, bolsevikokhoz, hogy kitérjünk az ellenséggel való összecsapás elől. Lenin és Sztálin elvtársak most azt kívánják tőlünk, hogy elszántan harcoljunk a külföldi tőke ügynökei ellen. Elvtársaink a fronton küzdenek, mi is küzdeni fogunk itt, a hátországban, ahogy csak tudunk.

Élénken felszegte ősz fejét...

A gyűlésen igen sokan vettek részt.

Ott voltak az apseroni munkások, megjelentek a vezetőség és az ipartelep üzemi bizottságának képviselői, eljöttek a munkásfeleségek, némelyik karonülő és szoknyájába kapaszkodó gyerekeivel együtt. Ott volt Rozanna és Szato. Megjelent Kull mérnök. Csak a Minisztrác nem volt látható sehol — nagyon is begyulladt!

Elsőnek egy dasnak tiszt szólalt fel.

Igen egyszerűen beszélt: ő, úgymond, nem szónok, de véletlenül éppen ma érkezett ide a frontról, így hát — mint katona, mint szakember — tudja azt, ami itt, az ipartelepen sokak előtt még nem egészen világos, hogy t. i. a szovjet csapatok, sajnos, már nem tudják tartani a frontot.

— Tudnák azok tartani, ha a magadfajta semmiháziak a fronton harcolnának, vagy — amint kell — a hátországban dolgozná-

nak és nem itt, az ipartelepen lődörögnének „véletlenül"! — kiabálta valaki a tömegből.

— Ez bizonyára az a honfitársunk, aki azért jött, hogy ellenőrizze a mi Minisztrácunkat! — jegyezte meg gúnyosan egy másik közbeszóló.

— A hetedik zászlóalj második századából, mi? — tette hozzá kajánul egy harmadik.

A dasnak nem fejezhette be mondanivalóját. Nem engedték.

Utána egy hosszúhajú mensevik emelkedett szólásra. Ez ravaszabbul beszélt, mint a dasnak:

— Ne vitatkozzunk azon, hogy kit terhel a felelősség a frontharcok sikertelenségéért; még ha a helyzet nem is olyan komoly, mint dasnak elvtársunk, a katonai szakértő az imént vázolta, akkor is mindnyájunk előtt világos, hogy ilyen percekben Bakunak nem fölösleges az angol segítség!

És a mensevik buzgón ecsetelte, mily nagy erőkkel rendelkeznek az angolok Észak-Iránban s hogy ezek az erők milyen hasznosak lesznek most itt, Bakuban, a német és török seregek szétzúzására.

— Hallgassák meg, mit ír erről Danstervill tábornok...

Aram már nem állhatta meg szó nélkül:

— Inkább azt olvasná fel, mensevik úr, mit ír erről a segítségről a mi népbiztosunk, Sztálin elvtárs! — kiáltotta a hallgatóság soraiból. — Sztálin elvtárs azt írja, hogy ha emlékezetünkbe idézzük, miféle „segítséget" nyujtottak az angolok a Murman-parton és a Távol-Keleten, akkor határozottan állíthatjuk: azért tódulnak ide, hogy elfoglalják a mi városunkat. Lenin és Szverdlov elvtársak egy véleményen vannak Sztálin elvtárssal! — Aram végignézett az egybegyűlteken: — Kinek hiszünk mi, barátaim, Lenin, Sztálin és Szverdlov elvtársaknak, vagy Dunster... Danszt... Denszter-mifene tábornoknak... kitörik az ember nyelve, míg kimondja...

Aram folytatta volna, de egy eszer egyetemista, felhasználva az akadozás miatt beállt kis szünetet, közbekiáltott:

— Más a Murman-part, a Távol-Kelet és megint más Baku! Maguk ok nélkül fegyverkeznek az angolok ellen, Danstervill tábornok kijelentette, hogy semmi más célja nincs, mint az, hogy teljesítse a szövetségesek iránti kötelezettségeit a Németországgal és Törökországgal folytatott háborúban és azt is kijelentette, hogy az angolok nem szándékoznak a mi belügyeinkbe avatkozni.

Aram nem maradt adósa a válasszal:

— Mi, bakuiak, már ismerjük ezt is, ezt a benemavatkozást! Emlékeztek, erről tartott előadást Saumjan elvtárs egy hónappal ezelőtt, a bakui Tanácsban. Akkor itt volt McDonald — afféle angol konzul vagy micsoda — az a perzsa konzullal együtt összeesküvést szervezett a bakui kadetpárt segítségével és — márcsak ne vegye

rossznéven, diák úr, ha kimondom az igazat — a maguk eszerjei segítségével, hogy letartóztassák a mi legkiválóbb bolsevik elvtársainkat, megdöntsék Bakuban a szovjethatalmat és megnyissák az idevezető utat az angolok előtt. De akkor ez nem sikerült nekik s a konzul elvitorlázott a tengerentúlra a maguk Danstervilljéhez. Most, mint látjuk, az angolok ismét nekigyürkőztek a dolognak, számítva barátaik: az eszerek, mensevikek és dasnakok segítségére... Világos-e már, elvtársak, milyen az, mikor az angolok „nem avatkoznak a mi belügyeinkbe"?

Aram nem is várt feleletet — persze, hogy világos, mint a nap — hanem folytatta:

— Nem, barátaim, nem! Nekünk nem Anglia és Duntrsz... Dansz... Desztren tábornok... a nyavalya állna bele azzal a kimondhatatlan nevével... nem ők segítenek és fognak segíteni! Nekünk most is, ezután is Szovjetoroszország, Lenin és Sztálin elvtárs nyujt segítséget! Ők vezetik, irányítják minden harcunkat. Ők küldenek nekünk csapatokat, fegyvert... Jusson eszetekbe a negyedik moszkvai repülőcsapat, emlékezzetek a páncélosokra, akiket mi kisértünk a frontra, emlékezzetek Petrov csapatára, amelyet Sztálin elvtárs kivont az ukrán frontról és ideküldött hozzánk. Az oroszok harcolnak és fognak velünk együtt, vállvetve harcolni, az oroszok, nem pedig az angolok! És hány orosz barátunk áldozta már életét Bakuért, a Bakui Kommunáért!

Az eszer egyetemista közbevágott:

— Az angolok hathatósabban tudnak segíteni: gazdagabbak!

— Nem sokra jutunk, ha a gazdagoktól várunk segítséget! — felelte Aram.

A csapások, amelyeket ellenfelére mért, súlyosak és élesek voltak, de az eszer egyetemista ügyesen mesterkedett a szavakkal és néha még sikerült is azt a látszatot keltenie, hogy igaza van. A gyűlés részvevői izgatottan, feszülten figyelték ezt a vitát.

Junusz is izgatott volt... Jaj, csak ne kövessen el valami hibát Aram, csak ne engedje, hogy sarokba szorítsák ezek a törvénycsavarók! Milyen szívesen segítene Aramnak... de sajnos, az ilyen feladat meghaladja az ő erejét. Gazanfar kellene ide, az egy-kettőre tönkresilányítaná az efféle fecsegőket.. Gazanfar... már nemsokára két hónapja semmi hír sincs felőle. Mondogatják ugyan, hogy a török front mögé hatolt valami igen veszélyes feladat végrehajtása céljából, de ki tudja, igaz-e? Mostanában mindenfélét beszélnek, híresztelnek... Csak nem történt Gazanfarnak valami baja?...

Az eszer egyetemista csak folytatta, rendületlenül:

— Az éhező Oroszországtól nem kaphatunk semmit, de az ango-

lok segíteni fognak bennünket élelemmel, kenyérrel. — Hangosan, kiabálva mondta: — Értsék meg végre: kenyérrel!

Áthatóan kiáltás hallatszott a teremben:

— Kenyérrel?

Aram ismerte az argyebili munkás hangját és hátrafordult. Lám, ez az argyebili... Azelőtt is sovány volt, de az utóbbi hetek alatt még jobban lefogyott; arckifejezése gondterhelt és szomorú — odahaza, túl az Arakszon, éhezik a családja, itt meg, távol otthonától, ő maga is koplal.

Az argyebili közbekiáltása után a hátsó sorokban suttogni kezdtek az asszonyok:

— Kenyérrel... Kenyérrel!

A suttogás egyre hangosabbá vált, zúgolódó, tompa morajjá fokozódott:

— Már hetek óta nincs kenyér!

— Még rendes ivóvíz sincs!

— A kicsinyek sorra megbetegszenek, sok gyerek már meg is halt!

Aram figyelmesen hallgatta őket.

Ezek közül az asszonyok közül sokat jól ismert: majdnem valamennyien apseroni munkás-feleségek voltak. Némelyek, férjükkel együtt, gyakran ellátogattak az ő házába ünnepnapokon vagy vasárnaponként, hogy egy kis fokhagymával, bárányhússal töltött pirogot kóstoljanak, egy pohárka vörösbort igyanak, mások azért keresték fel, hogy segítségét vagy tanácsát kérjék, megint mások úgyszólván naponta bekukkantottak Rozannához, különféle háztartási kérdéseket megvitatni. Ő is gyakran járt hozzájuk Rozannával együtt és mindig nyájasan, szeretettel fogadták, valamennyien derék asszonyok, jó anyák, igaz barátok... És lám, az eszer egyetemista még ezeket is megtévesztette!

— Kaptunk mi kenyeret és fogunk is kapni, de nem az angoloktól! — kiáltotta Aram. — Emlékeztek, ki küldött nekünk kenyeret Caricinból? Sztálin elvtárs! Emlékeztek, ki küldött nekünk kenyeret Észak-Kaukázusból, a sztavropoli kormányzóságból, a tyerszki kerületből — néhány vagonnal? Ordzsonikidze elvtárs! Segítséget, kenyeret mi Szovjetoroszországtól, a bolsevikoktól fogunk kapni. Most azonban magában Oroszországban is nehéz a helyzet: mindenütt frontok, fehérgárdisták, külföldi ellenségek, éhség: a pityeri és moszkvai munkások egy nyolcadkiló kenyeret kapnak két napra! És mégis megosztják velünk azt a keveset, amijük van. Olvassátok el az újságban, mit ír nekünk Sztálin elvtárs: „Kenyeret pedig minden körülmények között küldünk." De miféle segítséget kaptunk mi attól az angol Danstervill tábornoktól meg az angolok-

tól? Legföljebb azt, hogy ideküldték hozzánk ügynökeiket, akik csak nyugtalanítják és félrevezetik a mi népünket!

Aram látta, hogy igen sokan forró együttérzéssel hallgatják, közöttük a legényszállás jónéhány lakója: Junusz, Ragim és más derék, pompás fiúk.

Ugyanakkor azonban azt is látta és hallotta, hogy a hátsó sorokban nem szűnt meg a tompa zúgás és a nyugtalan mozgolódás. Úgy látszott, azok nem akarják meghallgatni. Időnként a szemekből hideg, sőt leplezetlenül ellenséges tekintetek löveltek feléje. Egy pillanatra felbukkant előtte Kull arca: a mérnök gúnyosan mosolygott és részeg volt, mint mindig... És szemlátomást örült. Hát persze, érthető... De mi van ma némely munkással meg az asszonyokkal? Vajjon Rozanna is egy véleményen van velük?

Aram kutató tekintete megtalálta Rozannát... Ott van az asszonyok között a hátsó sorokban, mellette meg Szato. Az arca, mint a többieké is, lesoványodott. Persze, most az ő élete sem könnyű: nagy gondot okoz neki Szato és Knarik táplálása. Lehetséges volna, hogy ő is azokkal tart, akik az angoloktól várnak segítséget? Nem, lehetetlen!... Aram figyelmesen nézte Rozannát. Tekintetük találkozott s az asszony megértően bólintott neki. Aram új erőt érzett magában... Nagyszerű asszony az ő Rozannája — igazi élettárs!

Ezalatt a hátsó sorokban a moraj hangosabbá, a mozgolódás élénkebbé vált. Hirtelen éles női hang hasított a levegőbe:

— A férfiak egyebet se tudnak, mint politikáról meg háborúról vitatkozni, de éhező gyerekeik, feleségük számára táplálékról gondoskodni, azt nem!

Most egy másik hang szólalt meg:

— Hátha az angolok csakugyan segítenek rajtunk? Azok, azt mondják, kultúrnép, nem olyanok, mint a törökök és nem bántanak bennünket.

Valaki harsányan rikoltotta:

— Segítségül kell hívnunk az angolokat!

Junusz összeszorította a fogát: érezte, hogy még egy pillanat — és ennek a hangulatnak hulláma az összegyűltek nagy részét magával sodorja.

Nem tudta türtőztetni magát és közbekiáltott:

— Le az agitációval, amely meg akarja bontani a mi testvéri egyetértésünket és gyöngíti a frontot!

Minden oldalról helyeslő kiáltások hangzottak:

— Le az árulókkal, akik Bakut az angoloknak akarják kiszolgáltatni!

— Éljen az OSZSZSZK!

— A mi városunk csakis Szovjet Köztársaságot akar, semmi mást!

A pártsejtek és az üzemi bizottságok tagjai egymásután szólaltak fel az angol „segítség" ellen, de az emberek a hátsó sorokban még mindig nem csillapodtak le:

— Kenyeret! — zúgták csökönyösen. — Kenyeret!... Az angoloktól kapunk, amennyi csak kell!

Aram, kezét felemelve, igyekezett csendet teremteni, de hiába. Igyekezett túlkiabálni a lármázókat, szintén hiába. A szenvedélyek fellángoltak. Még egy perc és öklök emelkednek a levegőbe. Ilyen körülmények között természetesen nem lehetett folytatni a vitát.

Aram fürkésző tekintettel nézett körül a gyülekezetben, mintha meg akart volna győződni, hogy az apseroniak nem jönnek zavarba, aztán döntő lépésre határozta el magát:

— Elég a vitából, elvtársak! Szavazzunk!

Az eszer egyetemista elfogadta a kihívást:

— Aki amellett van, hogy hívjuk segítségül az angolokat, most emelje fel a kezét és bőségesen kap tőlük kenyeret.

Sok kéz emelkedett föl, főkép asszonyoké.

— És ki van amellett, hogy a mi szovjet Bakunkba ne eresszük be az angolokat? — kiáltott Aram, mihelyt a szavazatokat megszámlálták. — Kenyeret majd Oroszországtól kapunk!

Megint kezek emelkedtek a magasba. Aram elkomorult: első pillantásra szinte ugyanannyinak látszottak, mint amennyit az eszer egyetemista kérdésére nyujtottak fel. De amikor a szavazatokat megszámlálták, Aram homlokán elsimultak a redők: a többség az övék volt!

A mensevik, az eszer egyetemista és a dasnak tiszt lemászott az emelvényről és elszontyolodva kullogott a kijárat felé. Útjukon gúnyos kiáltások és füttyök kísérték őket.

Nem először hagyták el hasonló vendégek ezt a vén toronyszószékét, anélkül, hogy valamire jutottak volna: így volt ez kora tavasszal is, röviddel a lázadás előtt, mikor a musszavatisták a maguk oldalára akarták csábítani az azerbajdzsán munkásokat; így volt egy évvel ezelőtt is, mikor a musszavatisták vitát folytattak az ipartelep kerületének a városhoz csatolása ügyében; így volt ez többször is a régebbi időkben; így történt most is... Úgy látszott, már győzelmet lehet ünnepelni, de Aram arca megint gondterheltté és komorrá vált. Igen, itt, az „Apseron"-on az árulók kudarcot szenvedtek, a bolsevikok győztek, de a gyűlés azt mutatta, hogy az árulók agitációjának volt bizonyos hatása. Ki tudja, milyen eredménnyel zajlanak le a gyűlések más ipartelepeken?

Aram aggodalmai jogosak voltak.

A munkásnegyedekben éhség uralkodott. Az embereket gyötörte a szomjúság, járványok ütötték fel fejüket — a város el volt vágva a jóminőségű ivóvizet szolgáltató területektől. Az ágyúdörgés idehallatszott a frontról és túlharsogta a mostanában amúgy is ritkán felhangzó gyári szirénákat. A várost napról napra szorosabban vette körül a németek, törökök és a musszavatista bandák gyűrűje. A vereség lehetőségétől való félelem aláásta a munkások erejét.

Viszont, ha hinni lehet az eszereknek, mensevikeknek és dasnakoknak, az angol csapatok, valamint a kenyérrel, eleséggel megrakott hajók készen állnak, hogy a tengerentúlról segítségükre jöjjenek — és a város minden bajtól megmenekül. A sokat szenvedett munkásságnak nem volt könnyű ellenállnia ezeknek a provokációs ígéreteknek és jónéhányan akadtak közöttük, akik olyan szűklátókörűek voltak, hogy engedtek ezeknek a kísértéseknek, engedték, hogy az ellenforradalmárok eltérítsék, megzavarják, becsapják őket: ezek a gyűléseken az áruló javaslatra szavaztak, hogy „segítségül" kell hívni az angolokat.

E „segítségül hívás" kérdése körül elkeseredett harcok folytak magában a Bakui Szovjetben is.

Két hétig folyt ez a harc, míg végre az ellenforradalmárok blokkjának sikerült megszereznie a többséget és kierőszakolni, hogy a Szovjet a „segítségül hívás" mellett határozzon. Szánalmas többség volt ez — mindössze huszonhárom áruló szavazat — de eldöntötte az ügyet: a Népbiztosok Tanácsában kisebbségben maradt bakui bolsevikok lemondtak hivatalukról. A hatalmat a mensevikek, eszerek és dasnakok szovjetellenes blokkja ragadta magához. Vezetőik a szovjethatalom árulóinak, a kaszpi-tengeri flottila parancsnoki állományának képviselőivel együttesen „kormányt" alakítottak, amelyet fellengzősen „Közép Kaszpi-tengeri diktatúrának" neveztek. Mihelyt hatalomra léptek, első dolguk volt „segítségért" fordulni az angolokhoz...

Ezen az éjszakán az apseroniak sokáig nem tértek nyugovóra.

Fülledt meleg volt, az emberek a levegőre kívánkoztak, a munkások a házaik előtt csoportokba verődve dohányoztak, vitatkoztak, rengeteg beszélnivalójuk volt.

Sok mindent nem értettek, nem láttak tisztán. Mikép történhetett az, hogy most már nincs szovjethatalom? Nem siette el a Népbiztosok Tanácsa a hatalomról való lemondását? Talán helyesebb lett volna még folytatni a harcot? És valamennyien úgy érezték, hogy baj történt.

Junusz sötét arccal bolyongott a telepen.

— A többiek engedtek az ellenség rábeszélésének, én bolond meg engedtem a tulajdon barátaim rábeszélésének és az olajmerő-

hengert dajkálgattam olyan időkben, amikor minden becsületes fiatal munkás a fronton küzdött! — mondta felindultan Aramnak.

Aram magára vette a szemrehányást, hisz ő is ragaszkodott hozzá, hogy Junusz az „Apseron"-on maradjon.

— Úgy látszik, a beteg lábadról már megfeledkeztél? — felelte.

Junusz legyintett.

— Inkább veszítettem volna el egészen, csak a mi szovjethatalmunk, a mi Kommunánk maradt volna épen!

A Kommuna!

Milyen fájdalmas volt most ez a szó Junusz szívének! Pedig nemrégen, Aram asztalánál barátaival együtt még pohárköszöntőket mondtak, éltették a Kommunát, arra koccintottak, hogy mindenütt győzelmet arasson. És mi lett ebből a szenvedélyes kívánságukból? Mennyi nélkülözést szenvedtek a munkások, milyen sok munkásvér ömlött a musszavat lázadás elfojtásakor, hányan pusztultak el Kurdamir, Geokcsáj, Semaha alatt, hányan pusztultak el a török hátországban — közöttük talán olyan kiváló ember is, mint Gazanfar! Hányan pusztulnak el most, itt, Baku falai alatt — és, úgy látszik, mindez hiába történt!

De Aram nyugodtan pöfékelt pipájából a sötétben.

— Nem — felelte Junusznak — nem hiába!... A mi Kommunánk négy hónapon át szilárdan tartotta magát, pedig mennyi ellenség vette körül! A mi embereink megmutatták, hogy keményen tudnak küzdeni a szovjethatalomért; a fronton kivették részüket Szovjetoroszországnak az intervenciósok ellen vívott harcából, lekötötték a német és török erők bizonyos részét; hátországunk pedig kevés híján százmillió pud olajat adott Oroszországnak, ez csak jelent tán valamit?... Mindez talán nem éri meg nélkülözéseinket, kiontott vérünket? De bizony megéri, Junusz, megéri!... És szilárdan hiszem, hogy eljön az idő, mikor a dolgozó nép értékelni fogja ezeket a nélkülözéseket, ezt a kiontott vért!

Azon az éjszakán sokáig beszélgetett Aram és Junusz s mikor eloszlott a félhomály s a kora reggeli napsugarak megvilágították az „Apseron" fekete tornyait, Junusz mindent más színben látott: nem, még nincs minden elveszve — folytatni kell a harcot!

A Petrovszkaja

Mostanában itt, ezen a poros tengerparti téren — ahol rendszerint magas halmokban álltak a görögdinnyével, sárgadinnyével, vitorlásokon ideszállított friss hallal megrakott ládák — szoktak összegyűlni a visszavonulóban lévő szovjet fegyveres erők: a vöröskatonák, a bolsevik harci osztagok, fegyveres munkásosztagok, ve-

lük együtt pedig a bakui bolsevik párt aktívái és vezetőik, Saumjan, Azizbekov, Dzsaparidze, Fioletov. Ki tudja, hátha a tengeren át Asztrahanba kell evakuálniuk, hogy ott erőiket egyesítve visszatérjenek ide, Bakuba és magukhoz ragadják a hatalmat az antantnak hódoló „diktatúra" kezéből? A Petrovszkaja-tér és a szomszédos munkáslakta városrészek egy kis bolsevik köztársaság volt a diadalmaskodó ellenforradalom birodalmában. Hogy egy ilyen köztársaságot megrohanjon és megsemmisítsen, ahhoz a „diktatúrának" nem volt elég ereje.

Ide, erre a poros, tengerparti térre jár Badzsi: az óvodát, ahol azelőtt el lehetett tölteni az időt Marija nénivel és a kicsinyekkel, bezárták; magánosan otthon ülni pedig, mikor a városban annyi érdekes dolog történik, lehetetlenség; de ha állhatatos, itt, a téren meglátható Szasát.

A térre jutni nem könnyű: a táborban őrség vigyáz. A „diktatúra" részéről várható provokációkat elkerülendő, Mesadi Azizbekov parancsa értelmében idegeneket nem bocsátanak be erre a területre. De a fátyolkendőbe burkolózott kis alak, aki a tábor körül fel-feltűnik s aki itt olyan szokatlanul hat, rövidesen sokak előtt ismertté válik s mihelyt az őrszem megpillantja, felhangzik a kiáltás:

— Hé, Filippov! Szasa!... Látogatód jött!

Ezek a szavak végigszállnak az egész téren, elhallatszanak Szasához is.

Az őr egyszer így kiáltott:

— Filippov! Megjött a menyasszonyod!

— Nem a menyasszonyom, hanem a barátom húga, együtt nőttünk fel a Fekete városban, egyazon gyárban — siet megmagyarázni a helyzetet Szasa. — Kislány még, mindössze... tizenhárom éves — ravaszkodik Szasa önmagának is váratlanul, egy esztendőt letagadva Badzsi korából.

— Nem tizenhét? — kérdezi évődve egy vöröskatona. — Mert hát az alatt a fátyol alatt nemigen ismeri ki magát az ember!

Szasának nincsenek ínyére az efféle tréfák, de Badzsi vidáman elneveti magát: még hogy ő Szasa menyasszonya!

— Hát te mit nevetsz? — kérdezi Szasa megütközve.

Badzsi észbekap: Szasa még azt hiszi, hogy őt neveti ki. És azt feleli, amit Samszi házánál szoktak felelni a nők, amikor el akarták titkolni nevetésük okát:

— Hát talán sírjak? Senki se vert meg!

Ide, erre a poros tengerparti térre egyre gyakrabban jár Badzsi, hogy találkozzék Szasával és az őrök most már nem is nevezik másképp, csak menyasszonynak.

Egyszer, éppen amikor az őrtálló vöröskatona odakiáltotta Sza-

sának, hogy megjött a menyasszonya, Badzsi megpillantotta Szasát, mellette pedig egy ismeretlen, negyven év körüli, katonaköpenyes férfit, akinek puska volt a kezében.

— Nem is tudtam, hogy menyasszonyod van, Filippov! — mondta a köpenyes férfi, mikor meghallotta az őr kiáltását.

— Nem a menyasszonyom, hanem a barátom húga, együtt nőttünk fel a Fekete városban, egyazon gyárban — sietett a szokásos magyarázattal Szasa. — Kislány még, mindössze... — és ezúttal pontosan megmondta: — tizennégy éves.

Badzsi akaratlanul is bólintott.

— És most együtt laktok? — kérdezte az ismeretlen.

Badzsi öszeráncolta a homlokát:

— Nem!

— Hát hol van most a bátyád? Kicsoda a bátyád?

Badzsi sok jót tudott volna mondani bátyjáról, de a tőle szenvedett sérelem még elevenen élt szívében. Így hát hallgatott.

— Miért nem felelsz? — csodálkozott az ismeretlen.

— Egy kicsit... nincs jóban a bátyjával — válaszolt Badzsi helyett Szasa.

— Nincs jóban? — ismételte a köpenyes ember, aztán hirtelen és váratlanul szigorúan tette hozzá: — Ebben te vagy a hibás, Filippov!

— Én? — ámult el Szasa.

— Hát ki más? Együtt nőttetek fel, most is barátkoztok, s tűrheted, hogy testvérek ne legyenek jóban egymással?

— Ez igaz — mormolta Szasa zavartan: hiszen ő régen kibékítette volna őket, ha a szomorú események nem akadályozzák meg benne, de így nem került rá sor!

Az ismeretlen elfogta Badzsi figyelmes tekintetét.

— Béküljetek ki s minden rendben lesz — mondta és megveregette Badzsi vállát. Azután, az őrtálló vöröskatonához fordulva, hozzátette: — Ezt a leányt beereszthetitek a táborba!...

A köpenyes férfi már messze volt. De Badzsi még mindig nézett utána és mosolygott.

— Ki ez? — kérdezte suttogva, mikor az ismeretlen eltűnt a szemük elől.

— Ez Mesadi Azizbekov, kormányzósági biztos és a belügyi népbiztos helyettese — felelte Szasa tiszteletteljes, suttogó hangon.

Badzsi — a neven kívül — mindebből egy szót sem értett, de azért meggyőződéssel jelentette ki:

— Nagyon jó ember!

A Petrovszkaja-téren még vörös zászló lengett, de a mensevik, eszer és dasnak árulók már készültek régvárt vendégeik — az angolok — fogadására. Végre egy augusztusi napon Észak-Iránból

hajó érkezett a bakui kikötőbe, különös utasokkal. A bakuiak kiszállingóztak a partra.

Hát szóval ilyenek az angolok, akikről az utóbbi napokban oly sokat beszéltek a városban! A fejükön muszlincsíkkal körülkötött parafasisak; nadrág helyett khakiszínű rövidnadrág; rövidcsövű, vastag karabély, az ismert orosz puska helyett.

Néhány jólöltözött ember elragadtatva jelentette ki:

— Ez csak Knox ezredes előcsapata. Nemsokára nagyobb alakulatok érkeznek ide a mezopotámiai frontról. Körülbelül háromszázezer ember.

Egy hónappal ezelőtt az ilyen jólértesültség még gyanút keltett volna, most azonban, mikor az angolok a ringó hajópallón keresztül kiszálltak a partra, már nem volt miért titkolni.

Voltak ezekben a csoportokban olyan emberek is, akik hallgattak, csak magukban állapították meg elégedetten:

„Igaz, hogy a bolsevikok még a városban vannak, a Petrovszkaja-téren, de itt, a parton, a Primorszkaja-bulváron, hála istennek, már angolokat látni. Angolokat! Nemrégen még az volt az általános vélemény, hogy németek és törökök jönnek be a városba, de lám, angolok jöttek. Dehát ez egyáltalában nem baj. Őszintén szólva, mit számít — németek, törökök vagy angolok-e? Csak bolsevikok ne legyenek, az a fő!"

De a városi lakosok nagy többsége — akik kijöttek a Primorszkaja-bulvárra, hogy megnézzék az angolokat — szkeptikusan mosolyogtak: ez a maroknyi, rövidnadrágos csapat aligha fogja megvédeni a várost a németektől és törököktől; az angolok aligha lesznek hajlandók Bakuért harcolni és meghalni, mint ahogy harcoltak és meghaltak a fronton a vöröskatonák Geokcsáj, Kurdamir, Semaha alatt; ezek a rövidnadrágosok inkább arra alkalmasak, hogy futballozzanak, mint arra, hogy harcoljanak! Azt a megállapítást pedig, hogy az angolok a bakuiaknak szövetségesei és barátai és nem hagyják el őket, sokatmondó, gúnyos és egyetértő mosollyal fogadták:

— Hisz épp az a bökkenő, hogy nem hagyják el!

A bolsevikok a Petrovszkaja-téren szabad idejükben tanulnak, az általános műveltség körébe vágó rövid ismeretterjesztő előadásokat tartanak és hallgatnak. Szasa egy csoport írástudatlan vöröskatona bajtárs tanításával foglalkozik.

Badzsi ezekben az órákban a világért se tágítana Szasa mellől egy lépésnyire sem, figyelmesen nézi és hallgatja. Ha megtanulná a betűket, ő maga is olvashatna a cserkesznőről és még sok másról, amiről a könyvek szólnak. Samszi és Abdul-Fatah erre természetesen azt mondaná, hogy egy azerbajdzsáni leánynak orosz betű-

ket tanulni — méghozzá katonák között — fölösleges és nem illő. Hát aztán? Ettől nem történik semmi baja!

Badzsi könnyen tanulja meg a betűket s a szótagolva olvasást. Egyfolytában elolvasni egy egész szót — mint Szasa — még nem tud, de bizonyára azt is hamarosan megtanulja. Most valami új gondolat izgatja — hogy megtanul írni: Badzsi szemében az írás a tudományok teteje.

Nagybátyja lim-lomjai között Badzsi egy régi számlakönyvet talál; ceruzát fog és, fejét oldalra hajtva, kissé kiöltött nyelvét mozgatva — különös, de ez nagyon segít! — buzgón ír ki, helyesebben: rajzol szavakat, sőt egész mondatokat a „Kaukázusi fogoly"-ból. Az erőfeszítéstől verejtékcsöppek gyöngyöznek a homlokán. Nem könnyű foglalkozás — írni! Badzsi művelt nőnek képzeli magát. Ana-hanum, Rugia, Fatma az ő szemében közönséges, tudatlan teremtések. Badzsi késő éjszakáig, fáradságot nem kímélve rója a betűket Samszi ócska számlakönyvébe. A kis számoszlopok mellett Puskin költeményének szavai sorakoznak. Badzsi kedvtelve nézegeti ákombákomjait. Szasa meg fogja dicsérni.

Ezalatt a németek, törökök és musszavatisták egyre lövik a várost.

Badzsi az utcán szorosan a házfalak mellett halad; a gyalogosan járók most mind így tesznek. Bár ez sem mindig használ: lám, itt egy lövedék bezúzta a falat, egy ember összeesett, vérben úszik. Iszonyatos. Badzsi lábai remegnek, hányingere van.

Egy augusztusi napon a németek és törökök a város széléig nyomultak előre. A „diktatúra" vezetői elvesztették fejüket, csapataik pánikszerűen vonultak vissza. A helyzet válságos volt. A Petrovszkaja-tér bolsevikjai elhatározták, hogy maguk veszik kezükbe a város védelmét. Reménységük feléledt: ha megvédik a várost a németektől, töröktől és musszavatistáktól, magukhoz ragadhatják a hatalmat a „diktatúrá"-tól és újra kitűzhetik a Kommuna zászlaját. Saumjan azt indítványozta, hogy a bolsevik csapatok nyissanak tüzet a támadó ellenségre.

Badzsi a térrel szemben lévő ház kapuja mögé bújva figyelte, hogy gördítik a már behajózott lövegeket a hajókról a térre, hogy hurcolják oda a vöröskatonák a töltényládákat, hogy töltik meg az ágyúkat. Szasát kétszer is látta.

Dörögtek az ágyúk s ez borzalmas volt, még borzalmasabb, mint a török lövedékek sivítása, Badzsi mégis megértette, hogy azok a golyók, amelyek a térről röpültek át a házak fölött, nem őt fenyegetik, hanem azokat, akik a várost körülkerítették, megfosztották kenyerétől, vizétől, lövik utcáit és elválasztották őt bátyjától. A bosszúállás örömét érezte minden sortűznél. Úgy kell ezeknek a

németeknek, törököknek, musszavatistáknak! Csak rengjen most a föld az ő lábuk alatt is! Ontsák vérüket, holtan essenek össze!

És éppen úgy, mint márciusban — szinte válaszul az ő kívánságaira — a bolsevikok ágyúi csapást mértek az ellenségre és arra kényszerítették, hogy sietve vonuljon vissza a város alól.

A siker hire eljutott minden vöröskatonához. A téren rázendítettek az Internacionáléra. S most olyan harsányan, olyan örömtelin hangzott, hogy Badzsi, bár észre sem vette, maga is rázendített.

Ezután utat tört magának a térre. Itt már vidám hangulat uralkodott, megszólalt egy harmonika. S a vöröskatonák ott mindjárt, a még ki sem hűlt ágyúk között énekelni és táncolni kezdtek, felhangzott a „Ruszkaja", a „Polka" és a „Jablocska".

— Milyen szép! — súgta Badzsi Szasának.

Szasának eszébe jutott, hogy Badzsi régebben, a Fekete városban táncával szórakoztatta a szomszédokat.

— Te is akarsz táncolni? — kérdezte.

Badzsi elnevette magát. Szasa nyilván tréfál! Táncolni, a téren, katonák előtt? No, ilyet már igazán csak valami utolsó lány volna képes tenni! Még megláthatná valami várbeli semmittevő és elhíresztelné a dolgot a Vár valamennyi utcácskájában és sikátorában. Aztán majd kiabálnának utána a fiúk: „Hé, te! Te katonák babája!" — és megdobálnák kövekkel. Azt már nem, még csak az kellene!

De lelke mélyén nagyon nagy kedvet érzett, hogy táncra perdüljön.

Szasa ezt megérezte.

— Elvtársak, kérjétek meg ezt a fiatal leányt: mutassa meg nektek, hogyan táncolnak nálunk, Bakuban! — kiáltotta és könnyedén előbbre tuszkolta Badzsit.

Valahol hirtelen megszólalt egy tara.

„Eh, lesz, ami lesz!"

Badzsi kissé félrehajtja fejét, arcára borítja fátyolleplét, csak a szemének hagy egy keskeny rést és a vöröskatonák alkotta körbe lép. Egyik kezével könnyedén összefogja leplét, a másikat kacérul oldalra veti és tipegve, lábával alig érintve a földet, lebeg a körben. Mozdulatai könnyedek, kecsesek.

A nézők ütemesen tapsolnak, le nem veszik róla a szemüket. Vajjon ki rejtőzik a fátyollepel alatt? Valami csunyácska teremtés? Vagy valami szépség? De a tánc vége felé a lepel a vállára csúszik. Előbukkan az élénken mosolygó arc, a pajkos tekintet. A barátságos nézők köre összébbhúzódik Badzsi körül — most hát fogságban van.

Az egyik vöröskatona megérinti a kezét.

— Menj innen! — taszítja félre Badzsi haragosan; úgy látszik, a katonák csakugyan azt hiszik róla, hogy valami rosszféle. De úgy kell neki, hisz jól tudta, hogy a téren nem illik táncolni.

— Ne félj! — mondja barátságosan a vöröskatona, miközben egy darab kenyeret próbál a leány kezébe csúsztatni.

Badzsi fölényesen mosolyog: ő jóllakott, maga is megvendégelhetne másokat!

Egy másik vöröskatona olcsó kis gyűrűt akar ajándékozni neki. Badzsi szeme felcsillan. Milyen szép! Igaz, hogy ajándékot elfogadni idegen férfitól, méghozzá katonától... Badzsi kérdő tekintettel néz Szasára. Az biccentéssel adja értésére: szabad.

Badzsi azonban mégsem fogadta el a gyűrűt. Mi ő tulajdonképpen — kéregető koldus vagy jövendőmondó cigánylány, hogy alamizsnát fogadjon el a táncáért? Most nem egy darabka halváért táncolt, mint annakidején a halvaárus asztalkája előtt, hanem mert neki magának kedve volt hozzá és mert ma nagy ünnep van a téren!

Esteledik.

A bakui nyár napjai közül az augusztusi napok talán a legrekkenőbbek, legfülledtebbek. Itt azonban, a tengernél, távol a nap folyamán átforrósodott kőépületektől, este felé már hűvösebb van.

Badzsi és Szasa a kikötő távoli szélén ül. Lóbálják lábukat a víz fölött. A hullámok csapkodnak a hajócölöp körül, rengetik a fából épült kikötőhidat, úgyhogy Badzsit enyhe szédülés fogja el. A távolban a kihunyó napfényben egybeolvadt a tenger és az ég.

— Mi van ott a tengeren túl? — kérdezi Badzsi és tűnődve néz a láthatárra. Anyjától és Rugiától sok szép mesét hallott a tengerentúli országokról. Vajjon igaz-e mindaz, amit ők meséltek?

— Arrafelé Asztrahany van, Szovjetoroszország... — feleli Szasa.

Badzsi igyekszik maga elé képzelni az ismeretlen várost, Asztrahanyt s a távoli vidéket, amelyet Szovjetoroszországnak hívnak. Ezeket a szavakat egyre gyakrabban hallja itt, a téren és érzi, hogy az elutazással és elválással vannak összefüggésben.

— Te is elutazol? — kérdezi Szasától, a szemébe nézve.

Szasa érzi, hogy az igazság el fogja szomorítani Badzsit: sajnos, úgy látszik, el kell mennie, a fronton ismét rosszabbodott a helyzet.

— Junusz itt marad — mondja, kitérve az egyenes válasz alól.

Badzsi arca bánatos kifejezést ölt.

— Junusz nem szeret engem... Nem kellek neki.

— A bátyád... nem szeret?

— Akit az ember szeret, azt nem hagyja el! — feleli Badzsi és maga is meglepődik: honnan jutnak eszébe ilyen igaz, találó szavak?

Szasa úgy érzi, hogy Badzsi nemcsak Junuszról beszél...

— Jaj, Badzsi... — mondja sóhajtva — sok mindent nem értesz te még!

— Mindent értek! — szakítja félbe Badzsi és dacosan összeszorítja száját.

Sokáig hallgatnak, egyikük sem akar elsőként megszólalni.

— Miért harcoltok olyan sokáig? — kérdezi végre Badzsi, a tér irányába nézve.

— Az igazságért egész életen át harcolni kell!

— Az igazságért? — kérdezi Badzsi. — Vagyis, hogy ne legyenek gazdagok, akik bántják a szegényeket?

— Úgy van!... És még azért is, hogy egész népünknek mindig rendes tápláléka, rendes ruházata legyen, hogy mindnyájan dolgozhassanak, egyenlők és boldogok legyenek, barátságban éljenek egymással.

Badzsi arcán ábrándos mosoly jelenik meg:

— Szép lenne, ha ez megvalósulna!

Válaszul Szasa is mosolyog: — Látom Badzsi, bolsevik vagy!

De erre Badzsi mindkét kezét tiltakozóan emeli fel: ilyen szavakat nem érdemelt Szasától!

— A nagybátyám, Samszi, azt mondta, hogy a bolsevikok gonoszok, rablók!

— Rablók? — nevet Szasa. — Hát talán Junusz, vagy Gazanfar, vagy Aram, vagy én rablók vagyunk?

— Hát ti talán bolsevikok vagytok?

— Természetesen!... Ahhoz, hogy az emberek valamennyien dolgozhassanak, rendesen táplálkozzanak és ruházkodjanak, hogy egyenlőségben, barátságban éljenek egymással, el kell venni a vagyont a gazdagoktól és a népnek adni.

Badzsinak eszébe jut Samszi pincéje, a rizs, a vaj, az édes mazsola, amelyet szétosztott az éhező kicsinyek között.

— Egy kis rekvirálás — mondja megértően.

Besötétedik. Mindketten elhagyják a kikötőhidat, átmennek a táboron. A vöröskatonák éjszakai nyugovóra készülnek.

— És ezek a katonák szintén bolsevikok? — kérdezi Badzsi suttogva.

— Nem valamennyien — feleli Szasa. — De valamennyien egy úton haladnak velünk...

Badzsi sok bűnt követett el, mióta a térre jár: födetlen arccal mutatkozott, idegen férfiakkal beszélgetett és nevetgélt, katonák előtt táncolt. Sok, sok bűnt követett el!

Hogy van az, hogy mégsem érzi magát bűnösnek? Miért nem fél Allah haragjától és a pokol szörnyű gyötrelmeitől? Miért nem érez megbánást? Talán azért, mert ő is egy úton halad új barátaival?

„Elutazásom előtt beszélnem kell Junusszal Badzsiról" — határozta el Szasa, emlékezve Azizbekovval folytatott beszélgetésére.

Ekkoriban a Petrovszkaja-téren táborozók közül senkinek sem volt könnyű eljutnia az ipartelepekre — az utakon a „diktatúra" őrjáratai kóboroltak, mindent elkövettek, hogy megszakítsák az összeköttetést a tér és a munkáskerületek között, mindenkit feltartóztattak és megmotoztak, akit azzal gyanúsítottak, hogy híve a szovjethatalomnak, legkivált pedig azokat, akikben megsejtették a bolsevikot.

Szasa mégis eljutott Junuszhoz s mihelyt üdvözölte, rögtön a tárgyra tért:

— Valószínűleg nemsokára evakuálunk — kezdte, de Junusz keserűen mosolyogva, félbeszakította:

— Azt hittem, védelmezed a várost és most kiderül, hogy utazgatni készülsz?

Szasa majdnem kitört: még nagyon is élénken emlékezett a Gandzsa elleni hadjárat keserves napjaira — a gyötrő szomjúságra, az éhségre, a betegségére, a súlyos harcokra. De uralkodott magán: mindent el kell mondani Junusznak, akkor majd megérti a helyzetet.

Junusz figyelmesen nézte. Szasa napszívott gimnasztyorkája, félretaposott bakancsa, betegesen sárga arca, vértelen ajka arról tanúskodott, hogy nehéz napokat élt át. Forrón tűzött az augusztusi déli nap, falevél se rezdült, de Szasa mégis didergett, mintha a hideg lelné.

„Malária!" — állapította meg Junusz, emlékezett Sarára, amilyen az betegsége idején volt és részvevőn, bűntudatosan mondta:

— Nem tudtam, hogy beteg vagy... Hát így persze...

— A malária miatt nem mennék el innen! — felelte Szasa nyugodtan. — Másról van szó.. Védtük mi a várost az utolsó percig, de... — Papírlapot vett elő zsebéből és átadta Junusznak: — Olvasd!

„Baku proletár szocialista védelme két imperialista koalíció háborújává alakult... Forradalmi front többé nincs, csak imperialista front van..." — olvasta Junusz fennhangon.

Ez a bakui bolsevik pártbizottság felhívása volt. Kifejezte a párt álláspontját az eseményekkel kapcsolatban, megmagyarázta a készülő evakuáció okát.

— A pártkonferencia megállapította: ha a törökök és németek ellen az angolokkal és a Közép Káspi-diktatúrával együttesen harcolnánk, az azt jelentené, hogy megegyezésre léptünk az angol megszállókkal, segítünk nekik megtartani Bakut Anglia számára

— vetette közbe Szasa, nem várva meg, amíg Junusz végigolvassa az egész röpiratot.

— Én meg úgy hallom, voltak olyan indítványok, hogy Bakuban kell maradni és bevárni az erősítést Asztrahanyból.

— Volt ilyen vélemény is. De ahhoz, hogy egyidejűen a németek, törökök és angolok ellen harcoljunk, itt és most, nem elegendő az erőnk, csak hiábavalóan pusztulásba vinnők embereinket. Csapatainknak Asztrahanyba kell evakuálniuk, ott hatalmas haderővé szervezkedniük, hogy azután visszatérjenek ide és visszaállítsák a szovjethatalmat. A konferencián huszonketten egy ilyen ideiglenes evakuáció mellett voltak, nyolcan pedig ellene. A huszonkettő között Saumjan, Dzsaparidze, Azizbekov...

— És kienged benneteket innen ez a „diktatúra", kiengednek az angolok? — kérdezte Junusz.

— Azt ígérik, hogy kiengednek. Mi szükségük van ránk itt? Egyébként, ígérni, azt tudnak. Sztyepan Georgijevics attól tart, hogy aligha fognak békésen elengedni, túlságosan gyűlölnek minket. Ezektől minden kitelik. De más megoldás nincs, meg kell kockáztatni a dolgot!

Hallgattak: nagyon fájdalmas volt az elutazásról beszélniük.

— Hogy van Marija néni? — kérdezte Junusz.

Szaşa vállat vont.

— Az óvodát bezárták... Valószínűleg az is evakuál ideiglenesen a szovjet csapatokkal...

Junusz arcán árnyék suhant át: úgy látszik, ma nem lehet elkerülni, hogy az elutazásról beszéljenek.

Ismét hallgattak.

— És mit hallani Badzsiról? — kérdezte Szasa, mintha csak úgy mellékesen érdekelné a dolog.

— Nem láttam azóta, hogy elkergettem innen... Ilyen testvért ismerni sem akarok!

— Amiért veled együtt szeretne élni?

— Nem! Amiért nem akarja megérteni a bátyját! És utóvégre... Nagyon kérlek, Szasa, ne avatkozz ebbe a dologba... Badzsi az én húgom, nem a tied!

— A tied — felelte Szasa nyugodtan — nem veszem el tőled... De hiszen te magad neveztél engem fivérednek; mint akarhatod hát, hogy a te húgodat ne tekintsem egyszersmind a magaménak is?

Junusz zavarba jött: nem elég, hogy ő, a vérszerinti fivér, nem törődik húgával, még bosszankodik is, ha másvalaki törődik vele testvér módjára.

— Nem akartalak megbántani — mondta csendesen. — Ne haragudj... De értsd meg, Szasa, hogy nagyon megsértett...

— Ilyen időkben nem szabad haragot tartanunk. Nagyobb barátságban kell lennünk egymással, mint valaha! Hát nem érted?

— Ez természetesen igaz...

— No, látod... — Szasa Junusz vállára tette kezét. — Add szavadat, hogy felkeresed Badzsit és úgy viselkedsz vele, ahogyan egy idősebb fivérnek viselkednie kell... — várakozóan nézett Junusz szemébe. — No!

Junusz elfordította tekintetét.

— „Micsoda bátyám vagy te nekem? Mindmáig még csak saját zugunk sincs..." Emlékszel? — kérdezte szomorúan mosolyogva.

— Nagyon fiatal ő még és meggondolatlan... Nekünk, bátyjainak, segítségére kell lennünk. És valljuk be őszintén, mit tettünk mi érte? Éppenséggel semmit!

Junusz bűnösnek érezte magát.

— Talán csakugyan nem kellett volna elengednem...

— Ezen lehet segíteni!... No, add hát a szavadat!

Junusz habozott: nehezére esett leküzdenie sértődöttségét. De arra gondolt, hogy ha újra látja Badzsit, sok mindent megmagyaráz neki, amit a leányka eddig nem értett és akkor ismét jóbarátságban lesznek.

— No, jó! — kiáltott fel végre. — Szavamat adom neked, Szaska!

— Látod, ezt mindjárt megtehetted volna! — felelte Szasa megkönnyebbülten.

Mielőtt távozott az „Apseron"-ról, így szólt:

— Szeretnék elbúcsúzni Aram Hrisztoforovicstól és Rozanna nénitől. Nagyszerű emberek mindketten, különösen az öregember...

— Miféle öregember? — sértődött meg barátja nevében Junusz. — Csak korán őszült meg, azután, hogy két fia elesett a háborúban...

Nemsokáig időztek Aramnál — nem olyan idők jártak, hogy az ember hosszasan elüldögélhetett volna barátainál.

— Jó lenne, Aram Hrisztoforovics, ha egyidőre elutazna innen; itt mindenki ismeri — jegyezte meg Szasa.

A veszélyre célzott, amely Aramot fenyegette abban az esetben, ha a németek és törökök benyomulnának a városba, de úgy látszott, Aram nem akarta őt megérteni.

— Hát az nagyon helyes is, hogy mindenki ismer! — mondta tréfás büszkeséggel. — Nem egy vagy két napja élek én itt!

— De megeshetik, hogy...

— Nem utazom én el sehova, Szasa fiam, nem utazom el, ne is próbálj rábeszélni! — szakította félbe Aram és hangjában most nyoma sem volt tréfának. — Valakinek csak itt kell maradnia a mieink közül... — Igyekezett hozzátartozói támogatását biztosí-

tani magának és fejével Rozanna meg Szato felé bökve, hozzátette: — Utóvégre őket nem hagyhatom magukra!

Rozanna megszólalt:

— Miattunk most ne nyugtalankodj, Aram, cselekedj a lelkiismereted szerint, mint ahogyan mindig is cselekedtél.

Aram Szatóra pillantott. Úgy érezte, hogy helyesli Rozanna szavait. Aztán Knarikra nézett. Az pedig, mintegy válaszképen, csak szorosabban simult nővéréhez.

— Úgy is cselekszem, a lelkiismeretem szerint: sehová sem utazom el! — jelentette ki Aram határozottan.

— Talán jó lenne, ha legalább a lakásából elmenne, Aram Hrisztoforovics? — kockáztatta meg óvatosan a kérdést Szasa.

Junusz helyeselt:

— Csakugyan, Aram, talán jobb lenne, ha valahol máshol telepednél le? Bármelyik munkás adna neked hajlékot!

— A lakásból sem megyek sehova! — dörmögte Aram.

Most már világos volt, hogy nem lehet más belátásra bírni.

— No hát akkor.. Aram Hrisztoforovics, nincs mit tenni... — mondta Szasa és kezet nyujtott. — Sok szerencsét mindnyájatoknak!... És, remélem, hamarosan viszontlátjuk egymást!

Aram magához vonta Szasát és melegen megölelte.

— Szerencsés visszatérést, a Vörös Hadsereggel! — kiáltotta élénken. — Minél előbb! Várni fogunk benneteket... És persze, mi magunk sem szándékozunk ölbetett kezekkel ülni!

Rozanna is megölelte Szasát, szeretettel, anyásan. Azután, kissé zavartan, Szato fogott kezet vele, végül Knarik nyujtogatta kezecskéjét, sürgetőn, nehogy őt kifelejtsék a búcsúzkodásból...

Eljött az ideje, hogy Szasa Junusztól is elbúcsúzzék.

A kapuban sokáig fogták egymás kezét, sehogy sem tudtak elválni. S ekkor mindkettőjüknek eszébe jutott, hogy egyszer már elváltak ők, a Fekete városban, a gyár kapuja előtt s az élet újra, még szorosabban összekapcsolta őket — a testvériség kötelékével, hiszen amikor egymás borospoharából ittak, fivérekké váltak. Hát talán csak azért, hogy most örökre elváljanak?

Másnap a hajók — a szovjet csapatokkal és a bakui pártszervezet aktíváival — elindultak a kikötőből és észak felé tartottak.

Észak felé Asztrahanyba, Szovjetoroszországba!... Hogy ott erősítést kapjanak: embereket, fegyvert — azután minél előbb visszatérjenek Bakuba, harcolni és győzni!

De amitől Saumjan és barátai tartottak, bekövetkezett: a „diktatúra" hadihajókat küldött a szovjet hajók után azzal a követeléssel, hogy forduljanak vissza Bakuba. Mint rövidesen kiderült, a „diktatúrának" az az ígérete, hogy a bolsevikokat akadálytalanul elengedi Asztrahanyba, provokációs célt szolgált: úgy vélekedtek,

hogy a tengeren sokkal könnyebb lesz elbánniuk a szovjet táborral.

A bolsevikok felháborodva utasították vissza a „diktatúra" hitszegő követelését. Erre a „diktatúra" hadihajói tüzet nyitottak a személyszállító és olajszállító hajókra, amelyeken a szovjet csapatok és a bakui bolsevikok aktívái helyezkedtek el. Minthogy a szovjet hajókaraván nem vehette fel a harcot a hadihajókkal, helyzete rendkívül súlyos volt, az áldozatok száma percről percre növekedett, az egész karaván pusztulás fenyegette. Ilyen körülmények között kénytelen volt teljesíteni a „diktatúra" követelését és visszatérni Bakuba...

A szovjet hajókról leszálló katonákat azonnal lefegyverezték a „diktatúra" ellenforradalmi alakulatai. A kikötőben tucatszámra tartóztatták le és vitték börtönbe a munkások vezetőit, közöttük Saumjant, Azizbekovot, Dzsaparidzét, Fioletovot.

Ezután útnak indították a szovjet csapatokat Asztrahanyba, de már lefegyverezve, vezetőik nélkül. A bakuiak megint a partra tódultak, összesereglettek a kikötőben, ahonnan a kiutasítottak hajói indultak. Sokan igyekeztek egy kis útravaló eleséget adni a katonáknak vagy megölelni barátaikat, mielőbbi győzelmes visszatérést kívánva nekik is, maguknak is.

A mensevikek, eszerek, dasnakok, az ellenforradalmár főkolomposok kárörvendve kiáltozták a hadihajókról:

— Ti, lázadó népség, Asztrahanyba, Szovjetoroszországba kívánkoztatok? Nohát most mehettek akadálytalanul: fegyver nélkül, vezetőitek nélkül! Szerencsés utat!

Badzsi ide-oda szaladgált a kikötőben: bizonyára Szasa is itt van valahol.

Sehogy sem értette: miért vették el ezektől az emberektől a fegyvereiket? Miért vitték sokukat — mint hallotta — börtönbe? Hát mik ezek: tolvajok vagy rablók, valami becstelen, gonosz emberek? Emlékezetébe idézett mindent, amit a téren látott és mindjárt válaszolt is magának: nem, nem, ezek mind derék emberek! Valamennyien az igazságért harcoltak és ezután is harcolni szándékoznak érte!

— Szaa-saa! — kiáltotta időnként a messzeségbe, kezeiből hangtölcsért formálva. — Szaa-saa!...

Most senki sem tréfált vele, nem nevezték menyasszonynak.

— Milyen Szasát keressz? — kérdezték tőle némelyek részvevően. — Sok Szasa van a világon!

— Szasa Filippovot! — válaszolta. — Vöröskatona. Nem ismeritek véletlenül?

Badzsi váratlanul egy ismerős vöröskatonába ütközött, abba, aki a kis gyűrűt akarta ajándékozni neki. Most megragadta a kezét:

— Szasa? Hol van Szasa? — kérdezte tőle.

A vöröskatona elvezette az indulásra kész hajók egyikéhez.

— Itt kell lennie. Keresd!...

Badzsi fel-alá rohangászott a hajó párkánya mellett, igyekezve megtalálni az utasok között Szasát. Végre megpillantotta őt és Marija nénit. A fedélzeten álltak, minden oldalról szorongatta őket a tömeg.

— Marija néni!... Szasa!.. — kiáltozott nekik Badzsi. Meglátták.

Badzsi a könyökével tört utat a kikötőben tolongó emberek között a hajópallóhoz. Még egy pillanat és Marija néni mellett, Szasa mellett lesz!... Ó, jaj, már felszedték a pallót!

— Vigyetek magatokkal! — kiáltotta bánatosan, karjait Marija néni felé, Szasa felé, a hajón lévő emberek felé nyujtva, mintha a hajóba akarna kapaszkodni, de az sípolva gőzt eresztett és lassan, simán elindult.

— Várd meg Junuszt, Badzsi... El fog menni hozzád... — hangzott Szasa válasza. — Mi pedig visszatérünk!

A part és a hajó közötti távolság egyre növekedett és Badzsi úgy érezte, hogy ellenállhatatlan erő sodorja visszafelé.

„Visszatérünk?"

„Mindnyájan ezt mondjátok, de sokan közületek nem térnek vissza..." — jutottak eszébe Rozanna keserű, reménytelen szavai.

A távozó hajón rázendítettek az Internacionáléra.

Badzsi szívének most drága és csodálatos volt ez a dal. A téren mindennap ezt énekelték az emberek reggel, mikor felkeltek és este, mielőtt nyugovóra tértek. Oroszok, azerbajdzsániak, örmények énekelték — valamennyien együtt, ahogyan egyetlen mást dalt sem énekelnek. Örömükben is, bánatukban is ezt énekelték. Most is ezt éneklik.

A távolodó hajó egyre kisebb lett, az Internacionálé hangjai egyre gyengébben hallatszottak, végül teljesen elenyésztek, a többi hajó is eltűnt, csak világos füstcsíkokat hagytak maguk után, majd azok is szétoszlottak, de Badzsi még mindig a kikötőben állt és bánatosan meredt a láthatárra...

Szeptemberben a törökök döntő támadásba mentek át. A „diktatúra" és az angolok csapatai nem bírták ezt a nyomást és futásban kerestek menedéket.

„A törökök megint a város határán vannak!" — ez a hír villámsebesen terjedt el mindenütt, eljutott az „Apseron"-ra is.

Aram sokáig küzdött az ellen, hogy elhagyja házát, de most mégis el kellett hagynia. A pártsejt ezt a határozatot hozta: mindenkinek illegalitásba kell vonulnia.

A pártsejt határozata... Milyen szomorúan hangzottak most ezek a szavak! Valójában már nem is voltak pártsejtek; a Vörös Hadseregbe bevonultakhoz és a frontokon elesettekhez hozzászámolhatjuk már azokat is, akiket a „diktatúra" könyörtelenül letartóztatott és akik közé bármelyik pillanatban Aram is kerülhet.

A pártsejt határozata... Annak természetesen engedelmeskedni kellett, de Aram, bár a házából elment, mégis az „Apseron"-on maradt, a legénységállás egyik kis kamrájában ütötte fel tanyáját. Aramnak ez az új lakása olyan ablak nélküli éléskamraféle volt — alacsony bejáratát a vizsga szemek elől ócska szőnyeg takarta el s az ágyat mindig félre kellett húzni, ha az ember ki akarta nyitni az ajtót.

Aram, mikor elhagyta házanépét, figyelmeztette őket:

— Kedveseim, most majd egyideig nem szabad találkoznotok velem... — és karját széttárva, hozzátette: — Konspiráció!

Rozanna arca elborult; nem először hallotta ezt a szót, de ezúttal különösen elszorult a szíve az aggodalomtól: ősz már az ő Aramja, teljesen ősz — nem lesz könnyű boldogulnia az ő asszonyi gondoskodása nélkül.

Aram megértette feleségét.

— Nem lehet másképpen, Rozanna! — mondta meggyőződéssel, mintha elfelejtette volna mindazt, amit nemrégen hangoztatott: hogy nem hagyja el a házát.

Rozanna nem tudta, mit feleljen.

— No, hát ha „nem lehet másképpen", akkor csak menj a nőtlenek szállására, te legény, a mielőbbi viszontlátásig! — felelte végre szomorú mosollyal.

Szerette volna búcsúzóul megcsókolni Aramot, ki tudja, mi vár rájuk? De restelte, utóvégre nem menyasszony és vőlegény ők, hogy az emberek előtt megcsókolják egymást, így hát csak erősen megszorította férje kezét...

„A törökök megint a város határán vannak!"

Ez a hír Samszi házába is eljutott.

Ilyen időben Badzsi félt elmenni hazulról, de magánosan üldögélni a négy fal között nem lehet. Badzsi kikandikált a kis mellékutcácskába, aztán lépésről lépésre távolodott a háztól...

A várost baljós sötétség borította. Az ágyúdörgés, a gépfegyverkattogás, a puskaropogás, az asszonyok jajgatása, a megrémült gyerekek sírása egyetlen, szakadatlan zúgássá olvadt össze. Emberek — csoportostul és magánosan, nyomorúságos cókmókjukat cipelve — futottak a kikötő felé, hogy feljussanak az induló hajókra.

Badzsinak sírhatnékja volt. Hiszen ő maga nem akart — a buta fejével! — Aramnál és Rozanna néninél lakni. Marija néni és

Szasa már biztosan messze, a tengeren túl, Asztrahany városában van. Ő meg, lám, itt maradt egyedül, nincs hova mennie. Mikor jön el érte Junusz?... Badzsi fáradtan visszaballagott, gondosan bereteszelte a kaput és lefeküdt.

Most hát megint a régi Vár egyik szűk házában volt, mindenkitől elhagyatva és magánosan, de azt a világot, amelyben az utóbbi hónapokban élt, sehogy sem tudta feledni... A cserkesz nő.. Az óvoda... A tér... És az a világ olyan szokatlan és olyan szép volt ahhoz képest, amelyben Badzsi azelőtt élt, hogy most kétkedés fogta el: vajjon egyáltalában valóság volt-e? Az egész eltűnt, mint az álom, mint a szélkergette felhő.

ÖTÖDIK RÉSZ

AZ ARANYAT SZÁLLÍTÓ CSÓNAK

Három nap

Hosszú utat tett a török sereg — Grúziában, Örményországban, Azerbajdzsánban.

Menetelés közben a rekkenő hőség, a szomjúság, az éhség és mindenféle betegség kínozta a katonákat. A tisztek kegyetlenül büntették a legcsekélyebb szabálytalanságot is, a tábori mullák pedig minden sóhajért azzal fenyegették a harcolókat, hogy elveszítik kilátásukat a mennyei üdvösségre, mert a paradicsom gyönyörei csak azokra várnak, akik zokszó nélkül készek életüket áldozni Allah és a szultán dicsőségéért. Sok török vérzett el a geokcsáji, kurdamiri, semahai ütközetekben. Sok aszker vesztette életét Baku falai alatt a bolsevikok Petrovszkaja-téri ágyúinak tüzében azon az emlékezetes, forró napon, amikor már-már úgy látszott, hogy a törökök elfoglalják Bakut. És Baku sorsa csak azután dőlt el, hogy a „diktatúra" elküldte a szovjet csapatokat Asztrahanyba.

Hosszú és nehéz utat tettek meg a németek és törökök! Most

azonban végre elfoglalták a várost, most kedvükre kárpótolhatják magukat, kedvükre vigasztalódhatnak!

A győztesek — a „kaukázusi muzulmán hadsereg" parancsnokának, Ferik Nuri pasa altábornagynak engedélyével — három napon át vigasztalták és kárpótolták magukat: raboltak, gyilkoltak, erőszakoskodtak. A török reguláris csapatok mellett, az ő példájukból ihletet merítve, garázdálkodtak a musszavatista bandák is...

Badzsi hallja, hogy a kis mellékutcába nyikorogva hajt be egy kordé. Valaki kopogtat a kapun.

Ezekben az időkben az ember fél kinyitni a kaput: hátha berontanak, rabolnak, gyilkolnak... De Badzsi emlékszik Szasa szavaira: „Várd meg Junuszt, Badzsi! El fog menni hozzád. Mi pedig visszatérünk!" Hátha Junusz kopog? Csak nem fogja másodszor is elszalasztani a bátyjával való találkozást?

Badzsi lemegy az udvarba és sokáig hallgatózik. Odakinn a kapu előtt valaki vár, türelmetlenül nehezedik egyik lábáról a másikra.

— Ki az? — kérdezi végül Badzsi halkan.

— Nyisd ki! — feleli egy rekedt hang a kapun túl.

Badzsinak úgy rémlik, hogy ismeri ezt a hangot.

— De ki az? — tudakolja.

— Én vagyok az, Tejmur! Megbízásom van Samszitól!

Nem kellemes vendég! Mindegy, ha Samszitól van megbízása, mégis be kell engedni.

— Nagybátyád üzeni, hogy nemsokára visszatér, azt parancsolta, hogy mire megérkezik, mindent tisztán kitakarits — rögtönzi Tejmur, miközben belép. Otthonosan, gazda módjára jár-kel a házban, mindent megnézeget, megtapogat. Badzsi állhatatosan követi és le nem veszi róla tekintetét: tudja ő, miféle jómadárral van dolga!

Lám, Tejmur most felkapja a nikkel szamovárt.

— Hagyd azt! — mondja Badzsi, kirántja Tejmur kezéből a szamovárt és visszaállítja a helyére. Fátyolkendője lecsúszik fejéről s fedetlenül hagyja arcát.

Micsoda sűrű, seprős szempillák... Tompafényű arc, alig észrevehető pihékkel... Egyenletes, fehér fogak... Tejmur tekintete végigsiklik Badzsi arányos, kecses kis alakján... No lám, hát ilyen ez a kislány! Egészen az ő ízlése szerint való! Mikép lehetséges, hogy ő ezt régebben észre sem vette? Vagy talán csak az utóbbi időben virágzott ki ilyen szépen? Szinte hihetetlen, hogy ez a kopasz Dadas leánya!...

Tejmur át akarja ölelni Badzsit. Az ijedten félreugrik. A férfi egyre elszántabb, szívósabb. Badzsi ügyesen kisiklik karjai közül. De Tejmur nem nyugszik.

— Kiáltok! — mondja Badzsi határozottan.

Kiált? Ha ez a buta teremtés csakugyan kiáltozni kezd, még

beszaladnak a szomszédok. Tejmur elhatározza, hogy más eszközökhöz folyamodik.

— Szép ajándékot hoztam neked — suttogja gyöngéden.

— Talán csak nem egy szamovárt? — nevet Badzsi gúnyosan és megigazítja fátyolkendőjét.

— Nem hiszed? Nézz ki a kapu elé!

No, azt lehet: a kapu előtt legalább közelebb van a szomszédokhoz.

Badzsi látja a szőnyegekkel, edényekkel, ruhákkal megrakott kordét.

„Honnan vette mindezt? Biztosan rabolta a sátánfajzat!" — gondolja magában.

— Nem fogadhatok el ajándékokat a nagybátyám engedélye nélkül, nem vagyok én olyan tudja isten miféle! — mondja visszautasítóan.

„Felveri az árát! — állapítja meg magában Tejmur. — Szerencséd van, kis nyavalyás: ne volnál csak Samszi unokahúga, elbánnék én veled, mégpedig ajándékok nélkül! No jó, majd benézek máskor, most minden perc drága."

Távozóban pártfogóan jelenti ki:

— Ha valaki bántani akar, annak csak mondd, hogy majd Tejmurral, Nadzsaf-Kuli barátjával gyűlik meg a baja!

Mikor Badzsi magára marad, szomorúan elmosolyodik: lám csak, miféle oltalmazója akadt!

Nuri pasa aszkerjei és a musszavatista bandák három napon át garázdálkodtak. A negyedik napon Nuri kiadta a parancsot, hogy abba kell hagyni a fosztogatást, a gyilkolást: a német törzskar — a kaukázusi német küldöttség parancsnoka, von Kress útján — siet lebonyolítani a bakui olaj elszállítását. Ideje rendet teremteni a városban.

Az utakon heverő holttesteket elhordták, a vértócsákat homokkal hintették be, az utcákon járókelők bukkantak fel és félénken tekingettek körül.

Badzsi elhatározta, hogy elmegy hazulról.

Egy utcakereszteződésnél csődület vonta magára a figyelmét. A török őrszem előtt egy elegáns, európai öltözetű nő állt, meg egy rongyosruhájú, mezítlábas öregember, kezében arany karkötővel. A nő igyekezett megértetni az őrszemmel, hogy az öreg tőle lopta el ezt a karkötőt. Az öreg viszont azt állította, hogy az ékszert az utcán találta, valaki nyilván leejtette. Az öreg felindult volt, látszott rajta, hogy igazat mond. Az aszker tétován állt, nem tudta, mitévő legyen.

Ekkor a szöglet mögül hirtelen előtűnt egy szürke katonai gépkocsi, amelyen kis zászló lengedezett.

— Nuri pasa! Nuri pasa! — zúgott fel a tömeg.

Az asszony felemelt kézzel szaladt a kocsi felé. Az hirtelen fékezett és megállt. Csakugyan Nuri pasa ült benne, a törzskarához beosztott egyik német tiszttel.

A nő folyékony németséggel tett panaszt az aszker őrszemre, aki nem akarta megoltalmazni őt... A tábornok úr és a tiszt úr ne higgye, hogy ő valami közönséges nő. Ő annakidején utazgatott Németországban és a Közelkeleten. Ő, mint minden előkelő ember, boldog, hogy német és török csapatokat lát Bakuban. De most, mikor már nincsenek bolsevikok, lehetetlen, hogy ne az igazságosság és a törvény diadalmaskodjék!

Nuri és a tiszt egymásra nézett.

— Bátorkodom emlékeztetni von Kress tábornok kérésére, hogy a rendet helyre kell állítani — szólt a tiszt.

Nuri megértette.

— Önnek igaza van, Madame — mondta és udvariasan tisztelgett. — A katonai szabadosság ideje már lejárt s most a mi derék aszkerjeinknek példát kell szolgáltatniuk a legszilárdabb fegyelmezettségre... Ide! — parancsolta az őrszemnek.

Az aszker odalépett és vigyázzba állt. Nuri kihajolt az autóból és lovaglópálcájával erősen az aszker arcába csapott. A tömegben egyesek feljajdultak. Az aszker egy hangot sem ejtett, tovább is vigyázzban állt, remegő ujjait gyűrött vászonsapkája ellenzőjéhez tartva.

— A karkötőt visszaadni! — parancsolta Nuri.

Az aszker kivette a karkötőt a mezítlábas öreg kezéből és átadta az asszonynak.

— Most pedig... — Nuri fejével a lámpaoszlopra mutatott és hirtelen felrántotta a kezét.

Valahonnan egyszeriben kötél került elő. Az aszker a lámpaoszlophoz vonszolta az öregembert.

„Csak nem akasztják fel?" — gondolta Badzsi rémülten és szinte önkívületben rohant az autóhoz. Kiáltani akart, hogy ne akasszák fel az öreget, hisz ártatlan! — de a kocsi mellett magához térve, csak állt dermedten, szótlanul, iszonyattól és gyűlölettől égő tekintetét Nurira meresztve.

Nuri összehúzta a szemét. Miféle kislány ez itt?

— Végrehajtani a parancsot! — mondta keményen.

Egy perc múlva az öregember a lámpaoszlopon függött.

Nuri az asszonyhoz fordult, aki zavartan szorongatta kezében karkötőjét — és mosolyogva mondta neki:

— Önnek igaza van, Madame: a törvénynek és igazságosságnak végül is diadalmaskodnia kell!

Azután ismét tisztelgett. Az automobil nekiiramodott s eltűnt a sarkon túl.

Badzsi mozdulatlanul állt.

Hát ilyenek ezek a németek és törökök! Fosztogatnak, védtelen embereket akasztanak, a gazdagokat pártfogolják. Lám, nem ok nélkül szidta őket Gazanfar és Aram, Junusz és Szasa, nem ok nélkül nevezték őket kígyóknak. És ő annakidején még megszánta ezeket a zsiványokat, süteménnyel etette a fogoly törököt!

Törökök az „Apseron"-on

Egy hét se telt bele, s a musszavatista kormány kijelentette, hogy a bakui olajtelepeket visszaszolgáltatják volt tulajdonosaiknak.

Az „Apseron" tulajdonosa megparancsolta a munkásoknak, hogy a cégtáblát tegyék vissza előbbi helyére, a kapu fölé. A munkások megtagadták a parancs teljesítését: az ő dolguk az, hogy olajat termeljenek ki, a cégtáblával vesződjenek a tulajdonos szolgái, van neki elég; a munkásoknak semmi szükségük az ilyen cégtáblára!

A tulajdonos ekkor a törökökhöz fordult segítségért: ki más védheti meg őt a lázadók ellen, ha nem ők?

— Ha a cégtábla öt perc múlva nem lesz a kapu fölött, akkor oda, ahol függnie kell, öt munkást akasztatok fel! — jelentette ki a török tiszt, aki egy szakasz aszker élén s egy musszavatista tolmács kíséretében jött a telepre. — Ezt én, Vali bej, ottomán rendőrtiszt ígérem nektek!

Akasztani tudtak a törökök, erről a bakuiak már meggyőződtek. Nem volt mit tenni, teljesíteni kellett a parancsot...

„Most minden úgy lesz megint, mint azelőtt volt..." — gondolta Junusz lesujtottan, a kapu mellett, a többi munkások között állva és mogorván nézte a régi, rozsdás cégtáblát, amelyet ismét az ipartelep kapuja fölé erősítettek.

És csakugyan: megszüntették a nyolcórás munkanapot, hatálytalanították a tulajdonosokkal kötött kollektív szerződéseket, a bakui olajmunkások esztendőkön át folytatott szívós harcának eredményét; feloszlatták nemcsak a forradalmi munkásszervezeteket, hanem még a kulturális művelődési intézményeket is; a munkás-sajtót betiltották; érvénytelenítették nemcsak a szovjethatalom, hanem még az Ideiglenes Kormány határozatait is. Az ipartelepeken visszaállították a cári önkényuralom rendjét.

A török parancsnokság a csapatoknak nemsokára parancsot adott

oly intézkedésekre, amelyekkel az esetleges bakui munkásfelkelések megelőzhetők. Az ipartelepeken megkezdődtek a tömeges házkutatások és letartóztatások. A törökök s az őket kiszolgáló musszavatisták különösen ádáz dühvel üldözték az azerbajdzsán bolsevikokat, ellenségnek minősítették őket, akik elárulták „a szent ügyet: a muzulmánoknak az ottomán birodalom kebelében való egyesülését, élükön VI. Mahomed szultánnal".

De mégis nem sokkal ezután az „Apseron" munkába induló dolgozói egy reggel azt látták, hogy a cégtáblát valaki újra letépte és az útmenti árokba hajította.

Délben megjelent az „Apseron"-on Vali bej, ezúttal kétszer akkora aszker csapattal, mint első ízben. Összehívta a munkásokat a kapuhoz és követelte, hogy adják ki a bolsevikokat.

Az „Apseron" munkásai mogorván hallgattak.

— Azoknak itt egy öreg örmény bolsevik a vezetőjük — súgta oda Vali bejnek a musszavatista tolmács. — Ő lázítja itt mindig az embereket... Olyan alacsony, őszhajú.

— Hol az az alacsony, őszhajú társatok? — kérdezte Vali bej a munkásoktól.

Senki sem felelt.

— Azt kérdeztem, hol az őszhajú? — emelte fel hangját Vali bej.

— Elutazott a többiekkel Asztrahanyba — mondta egy idősebb munkás, aki Vali bej közelében állott.

— Majd megmutatom én nektek, hogy kell rejtegetni az ottomán hadsereg ellenségeit, semmirekellők! — ordította a török és egy ökölcsapással a földre terítette az idős munkást.

Hasonlóképen bánt el még néhány munkással, akik állhatatosan azt vallották, hogy Aram elutazott Asztrahanyba, aztán hozzálátott az ipartelep vezetőségi embereinek kihallgatásához. De azoktól sem sikerült megtudnia semmit: sokan valóban nem tudták, hol van Aram, mások meg — bár sejtették, hol lehet és szívesen kiadták volna a töröknek — féltek a munkások haragjától, hát bölcsen hallgattak.

— Felkutatni, bármi áron! — adta ki Vali bej a parancsot az aszkereknek.

Az aszkerek, kezükben puskával, szerteszéledtek a telepen.

„Csak nem mennek a mi legényszállásunkra is? — gondolta nyugtalanul Junusz, mikor látta, hogy a törökök bekóborolják a telepet, benéznek a fúróaknába, a segédüzemekbe, a telep területén elszórtan lévő lakóhelyiségekbe.

Agya lázasan dolgozott: hogy lehetne elhárítani a bajt?

Észrevétlenül elment a kaputól s a szállás felé indult. Bármi történjék is, Aramot meg kell menteni!

Tekintete hirtelen egy cölöphöz erősített táblácskára esett, ame-

lyen felirat hirdette: „A dohányzás azonnali elbocsátás terhe mellett tilos", azalatt pedig félelmetes csontkoponya és keresztbetett lábszárcsontok rajza — az olajtelepeken szokásos figyelmeztetés: a tűz itt életveszélyes.

Junusznak jó ötlete támadt. Körülnézett — a közelben senki — nekiiramodott és futott a legénységállásra. Mikor odaért, a táblácskát a bejáratra erősítette, maga pedig megvetette a lábát a küszöbön, mint aki őrt áll.

Nemsokára egy csoport aszker közeledett a szállás bejárata felé. Junusz kezével intett és harsányan kiáltotta:

— Állj!

Az aszkerek meglassították lépteiket és lövésre készen tartották puskájukat. Junusz a kis táblára mutatott és óvatosságra intő mozdulatot tett.

A törökök félénken nézegettek a halálfejet és lábszárcsontokat ábrázoló rajzra, meg az érthetetlen feliratra, kisideig topogtak a bejárat előtt, aztán egymásra pillantgattak — és elmentek...

Este a nőtlenek szállásán egyébről sem volt szó, mint a törökökről.

— Micsoda gazemberek! — mondogatták felháborodva a szállás lakói.

— Különösen ez a Vali bej, hogy az isten küldene rá rühöt és senyvesztené el a körmeit!

— A mi orosz fiaink nemhiába nevezték így: „Vali, bei!"* — jegyezte meg keserűen az egyik munkás, összevert oldalát tapogatva.

Sokat beszéltek Aram csodálatos megmeneküléséről is, maga Aram azonban váratlanul kijelentette:

— Én egyáltalában nem látom csodálatosnak a megmenekülésemet, barátaim. Egyszerűen arról van szó, hogy a mi embereink okosabbak és bátrabbak, mint a törökök. A mi Junuszunk is vakmerőbbnek és leleményesebbnek bizonyult az aszkereknél. Pompás legény!

Sok élc és gúnyolódás hangzott el az ellenség rovására. Egyébként itt minden szó, amely a törökök ellen irányult, élénk visszhangra talált. Junuszt valamennyien dicsérték, csak az argyebili jegyezte meg szkeptikusan:

— Ma Junusz bizonyult okosabbnak, de holnap Vali bej meg a törökök túljárhatnak az eszén. Most ők az urak!...

— A fürjek uralma, mint mondani szokás, csak köles-aratásig tart — felelte Aram. — A munkásságnak azonban erősebben kell harcolnia ez ellen az uralom ellen, mert különben a török fürjek felcsipegetik előlünk az utolsó szem gabonánkat is!

* Jelentése kb: üsd, verd! — *A ford.*

— Harcolni... — sóhajtotta valaki és elhallgatott. Mindnyájan megértették: hol vannak azok a tapasztalt elvtársak, akik harcra vezethetnék a munkásokat? Hol van Sztyepan Georgijevics? Hol van Mesadi Azizbekov mérnök? Aljosa Dzsaparidze? Ványa Fioletov? Az a hír járja róluk, hogy az angolok kezébe kerültek. Mi van velük? Vajjon élnek-e?... Harcolni!... Kerületi pártbizottság nincs, a pártsejtek széthullottak. Ahova csak néz az ember, mindenütt Vali bejt és aszkerjeit látja. Ilyen körülmények között nem nagyon lehet harcolni!

— Most persze nem könnyű harcolni... — ismerte el Aram, mintha a szállás lakóinak gondolatairá felelne. — Én, elvtársak, nem egy éve vagyok a párt tagja, de be kell vallanom, ilyen kegyetlenkedéseket tán még a sztolipini időkben sem tapasztaltam. Az a Sztolipin egy vérszomjas cári miniszter volt — magyarázta, válaszul az argyebili értetlen tekintetére. — És mégis harcolni kell, barátaim! Kell, ha a telepen csak egy bolsevik maradt is!

— Kell! — kiáltott fel hevesen Junusz. — Kell!... De, Aram Hrisztoforovics, hát nem te magad mondogattad mindig, hogy ha az ember egyedül harcol, nem győzhet?

— Nem barátaim, érteni kell a szóból, tudni kell, mi az „egyedül"... Ha csak egyetlen bolsevik van is a telepen, nincs egyedül: vele vannak a munkások!

Az urak hatalma

Egyszer újra megjelent az „Apseron"-on a kirmaki öregember. Bement Junuszhoz, a nőtlenek szállására és megkérdezte tőle, hol van Aram.

— Kiutasították, Asztrahanyba küldték — felelte neki Junusz. — Mikor jön vissza, nem tudja senki, csak gondolom, hogy nem egyhamar.

A látogató búsan csóválta fejét — akkor hát hiába tette meg a hosszú utat, hiába koptatta a lábát.

A szőnyeg a falon váratlanul megmozdult, félrehúzódott s mögüle ősz fej bukkant elő. A kirmaki öreg tágranyílt szemmel meredt rá: ilyesmi csak a mesékben szokott történni!

— No látod, már vissza is jöttem Asztrahanyból! — mondta Aram mosolyogva, azzal kilépett rejtekhelyéről, barátainak pedig, akik szótlanul, rosszaló és nyugtalan tekintettel néztek rá, odasúgta: — Ne aggódjatok, barátaim, az öreg nem árul el engem! — Aztán a kirmakihoz lépett, nyájasan üdvözölte és megkérdezte: — No, öreg, mivel örvendeztetsz meg?

— Szívesen átadnám neked minden örömömet, ha volna, de csak bajom van!

— Miért, mi történt?

— Megharagudott rám a tulajdonos, amiért eljöttem hozzád, hogy egy kicsit megvilágositsd az eszemet — emlékszel, nyáron, mikor a társaim küldtek ide? Megvárta, amíg eljön az ő ideje és rögtön elkergetett a telepről. S mikor azt mondtam, hogy jobb a kommunában élni, mint a törökök és musszavatisták uralma alatt, ráadásul még meg is ütött... Negyven éven át dolgoztam ezen a vidéken s most tessék, munka nélkül maradtam. Nincs hol laknom, nincs mit ennem... Nálatok nem akadna számomra valami munka? Hisz emlékszem, nyáron te itt nagy ember voltál... üzemi bizottsági tag...

Aram felsóhajtott:

— Az nyáron volt, öreg... Most meg ősz van! Érted?

— Érteni értem, de azért valami kis munka, akármilyen, csak akad tán? Ha öreg vagyok is, a kezeim még erősek, nézd!

Előrenyujtotta kérges, olajtól fénylő kezeit.

A szállás lakói egymásra pillantgattak — segíteni kéne az öreg kirmakin. De hogyan?

Aram megértette őket.

— Ami a munkát illeti, öreg, megmondom kereken: arra ne számíts. Most nem olyan idők járják, hogy a telepen munkát lehetne találni, még erős kezekkel sem. Magad is láthatod, milyen most a munka!... De kenyerünket, bármilyen szűkös, és hajlékunkat, bármilyen nyomorúságos is, testvérien megosztjuk veled — felelte Aram az öregnek a szállás valamennyi lakója nevében és arcukról látta, hogy egyetértenek vele...

Az öreg kirmaki még meg sem melegedhetett a szálláson, mikor egy hajnalon az egész telep erős dörgésre ébredt. Megrázkódott a föld. A legényszállás lakói úgy érezték, hogy a vén, rozoga épület mindjárt összedől és darabokra hull szét.

Mindnyájan kiszaladtak.

Egy toronyból óriási, sötét, harsogó olaj-szökőkút tört elő, hatalmas sugárban lövelt az ég felé, a magasban egy pillanatra megállt, mintha elfáradt volna, aztán sustorogva zuhogott a földre, barnás-zöld, zsírfényű tóvá növekedve.

Az ipartelepi irodaépületnél harsányan szólt a tűzoltóharang, hogy minden apseronit összecsődítsen: meg kell óvni a tulajdonos vagyonát. Nemsokára a munkások, térdig olajban, lapátokkal és csákányokkal felszerelve, már ásták az árkokat, csatornákat s az olajat a sebtiben földbevájt tartályokba vezették.

— Allah szerencsét küld a mi gazdánknak! — hallott Junusz egy hangot maga mögött; hátrafordult és meglátta az argyebili kanalazót, aki szorgalmasan dolgozott ásójával. — Nézz csak oda — bökött fejével az argyebili a zúgó szökőkút irányába.

Junusz akaratlanul is arrafelé pillantott, az ég kék alapjára rajzolódó sötét olajsugarakra és gázfelhőkre.

Az elemek ereje és szépsége volt bennük, amelyben az ember gyönyörűségét találja, de — mint az erdőégés vagy a medréből kilépett folyó — most bajt és szerencsétlenséget okoztak.

— A sátán vinné el ezt a szökőkutat! — mondta Junusz mogorván. — Kinek kell ez most? Nekünk itt, Bakuban, úgyis bőségesen van olajunk, de Szovjetoroszországba, ahol nagy szükség volna rá, nem lehet szállítani. Olajra természetesen a birtokosoknak, a németeknek és törököknek is szükségük van és szállítanak is, amennyit csak tudnak, Törökországba és Németországba...

Az argyebili értetlenül nézett Junuszra.

— Nekem mindegy — mondta aztán, egykedvűen vállat vonva. — Én azért jöttem ide a szülőföldemről, hogy egy kis pénzt keressek, népes a családom: nyolcan vannak, mindnyájan éhesek. Ha összekerestem valamicskét, hazamegyek Argyebilbe... A gazda már elég csinos összeggel tartozik nekem, de én nem sietek elkérni, nehogy kísértésbe essem és hiábavalóságokra pazaroljam...

Délben tekintélyes musszavatisták érkeztek a városból fényes hintókon, lovas aszkerekből álló védőőrség kíséretében. Úgy hírlett, hogy maga Nuri pasa is eljön megnézni az új olaj-szökőkutat.

Az érkezettek között volt Habibulla is.

Mihelyt leszállt a hintóról, késedelem nélkül hozzálátott, hogy — a többi látogatókkal és az „Apseron" vezető hivatalnokaival együtt — feldíszítse a kaput és a cégtáblát virágfüzérekkel, amelyeket a várva-várt nevezetes vendég tiszteletére a városból hoztak.

Habibulla hozzáértően és, mint látszott, odaadással tevékenykedett, de mikor egy közeli olajtócsában megpillantotta Junuszt kezében lapáttal, ott hagyta a kaput és örvendező arckifejezéssel, mintha legjobb barátja elé indulna — óvatosan lépkedve egyik kőről a másikra — odament hozzá.

Zsebretett kezekkel állt meg előtte.

— No, kinek volt igaza akkor, ott, a várkapunál, emlékszel? — kérdezte mosolyt erőltetve arcára.

„Nem állok szóba vele" — határozta el Junusz, azzal elfordult és tovább vezette az olajat az árokba.

— És te mégse hitted el, hogy mi fogunk győzni — folytatta Habibulla színlelten barátságos szemrehányással, mintha elszomorították volna Junusz akkori téves nézetei, de ugyanakkor szilárdan hinné róla, hogy most, természetesen, változtatott a véleményén.

„A fűrjek uralma csak köles-aratásig tart" — szerette volna felelni Aram szavaival Junusz, de nem szólt: érezte, hogy Habibulla igyekszik beszélgetésre bírni őt, vitatkozni s talán — összekapni vele. Habibulla nem hallgatott el.

— Látod, még a föld is mellettünk van — mondta és rövid karjával az olaj-szökőkút felé mutatott.

Junusz nem válaszolt.

A mosoly eltűnt Habibulla arcáról.

— Hallgatsz? — kérdezte dühösen. — Azelőtt, úgy emlékszem, beszédesebb voltál. Tán a szájpadlásodhoz tapadt a nyelved, te bolsevik?

Feleletül Junusz csak erősebben markolta meg a lapátot és összeszorította fogát.

Habibulla elhatározta, hogy ezt a hallgatást kihasználja a saját céljára.

— Még jó, hogy hallgatsz: ez azt mutatja, hogy belátod a hibádat — mondta leereszkedően. — Hálát adhatsz istennek, hogy a barátom unokaöccse vagy, mert máskülönben úgy bánnék el veled, ahogy megérdemelnéd, te áruló!... Igaz, most már ideje, hogy visszaadd a revolveremet, amelyet elloptál tőlem!

„Elloptál?"

Egy pillanat még — és Junusz a lapáttal válaszolt volna Habibullának. De hirtelen felhangzottak a musszavatisták kiáltásai: „Nuri pasa!", mire Habibulla, a pocsolyákon át tocsogva, sietett a kapuhoz.

Az „Apseron" tulajdonosa — előrenyujtott kezeiben a legpompásabb, dús, fehér szőlőfürtökkel megrakott hatalmas ezüsttálat tartva — mély meghajlással lépett a szürke automobilhoz, amelyben Nuri pasa ült. Kis távolságra gazdájától Kull lépkedett. Fején a kokárdás sapka helyett, amellyel annakidején felcserélte mérnöki sapkáját, most a török tisztekéhez hasonló alacsony kucsma díszlett.

— Egész szerencsémért — kezdte az ipartelep tulajdonosa, az el nem apadó szökőkútra, meg a feldíszített kapura és a cégtáblára mutatva — Törökországnak és legkiválóbb fiának, a nagy hadvezérnek, Nuri pasának tartozom hálával, aki eljött ide, hogy megszabadítsa muzulmán testvéreit a bolsevikoktól!... A dicső vendég tiszteletére huszonötezer rubelt ajánlok fel az e háborúban elesett török tisztek családjainak javára!

Anyanyelvén: azerbajdzsánul, törökös akcentussal beszélt. A munkások leplezetlenül gúnyos mosollyal pillantgattak egymásra.

— És munkásaim kötelezik magukat, hogy ők is ugyanennyit adnak! — tette hozzá váratlanul és kaján, diadalmas tekintetét körüljártatta munkásain, akik lapátjukat szorongatva, térdig olajban álltak. Most teljhatalmú úr volt az ő „Apseron"-ján, számíthatott az aszkerek és a rendőrök támogatására.

— Méltányoljuk munkáját és segítségét — felelte Nuri bátorítóan és kiköpte egy szőlőszem héját.

Nuri nemsokáig időzött az ipartelepen.

Az „Apseron" tulajdonosa lelkesen kiáltotta a tovarobogó szürke autó után:

— Éljen Nuri pasa!... Hurrá-á-á!

A tisztek és rendőrök szúrós tekintetére néhány hivatalnok és két-három munkás bágyadtan, rendetlenül visszhangozta ezt a kiáltást.

A pasa után elvágtattak hintóikban a musszavatisták is. Habibulla fogatába egy csomó olajos sár röpült. Habibulla kihajolt, de mikor meglátta a munkások gyűlölettől lobogó tekintetét, gyorsan visszahúzódott a kocsiba és felgyűrte gallérját...

Az argyebili kanalazó odalépett Junuszhoz:

— A gazda tán csak nem akarja azt a pénzt is odaadni a törököknek, amelyet én megőrzés végett hagytam nála? — motyogta zavartan.

Junusz nem akarta igenlő válasszal elkeseríteni a kanalazót, de nem kellett titkolnia az igazságot...

A kanalazó egész héten komor arccal járt-kelt: az embert nem nagyon vidítja fel az a tudat, hogy verejtékes munkájával szerzett pénzecskéje se szó, se beszéd, török zsebekbe vándorol.

— Hogy a kórság essék beléjük, ebbe a Nuri pasába, meg a gazdánkba, meg a törökökbe, mindbe, valahányan vannak! — dörmögte felháborodva és kétségbeesetten: szüntelenül az járt az eszében, hogy ott, a zavarosvízű Arakszon túl felesége, öreg édesanyja és hat gyermeke várja.

Mi, nőtlenek

Egy őszi éjszakán kopogtatás hallatszott a nőtlen muzulmánok szállásának kapuján.

A lakók felriadtak és óvatosan készenlétbe helyezkedtek: éjszakai látogatóktól nem sok jót lehet várni.

A kopogtatás ismétlődött, állhatatosan, konokul, de egyszersmind halkan és óvatosan. A szállás lakói egymásra néztek: nem, aki ellenség, az nem így szokott kopogni!

Junusz odament a kapuhoz.

— Ki az?

Tompított hang válaszolt:

— Engedjetek be, barátaim, ne tartsatok semmitől!...

Ez a hang ismerősnek tetszett. Lesz, ami lesz! Junusz kinyitotta a kaput.

A félhomályban magas férfi állt a küszöbön, paraszt öltözete valósággal rongyokban csüngött rajta. Arcát fekete szakáll nőtte be, homlokán és szemei körül nagy véraláfutások tarkálltak.

— Nem ismersz meg? — kérdezte és elmosolyodott.

Junusz rémülettel vegyes örömmel kiáltott fel:

— Gazanfar!...

Mindnyájan felpattantak ágyukból, egyszeribe elröpült szemükről az álom! Volt-e apseroni, aki ne ismerte volna Gazanfart? Mindenütt találkoztak vele — a munkahelyükön, a gyüléseken, a kerületi pártbizottságban, a Vörösgárda kerületi törzskarában!

Gazanfar hangjának hallatára Aram is előugrott rejtekhelyéről. A két barát összeölelkezett-csókolózott, sokáig tartották átölelve egymást. Aram boldog volt: lám, hát itt van Gazanfar, pedig némelyek már azt hitték róla, hogy elpusztult. Itt van az ő Gazanfar barátja! Most aztán bizonyára másképpen fognak folyni az ügyek a kerületben!

A szállás felélénkült.

Mindegyikük igyekezett kifejezni érzéseit, örömét a vendég jöttén — némelyek elvtársi kézszorítással, mások baráti öleléssel, megint mások baráti csókkal. Valaki friss vízzel töltött meg egy mosdótálat és szappant adott Gazanfar kezébe, másvalaki tiszta törülközőt tartott elé, a harmadik váltani való fehérneműt keresgélt a táskájában a vendég számára. Az öreg kirmaki részvéttel, fejcsóválva nézte Gazanfar övig meztelen, lesoványodott, ütések nyomaival borított hátát.

Az argyebili kanalazó borotvát élesített a fenőszíjon.

— Az nekem most nem kell! — állította meg Gazanfar mosolyogva. — Jó szolgálatot tesz még nekem a szakállam... És talán még ez a díszruhám is jó szolgálatot tehet, ne dobjátok el! — tette hozzá, fejével a sarokba hajított rongyokra mutatva, amelyekben megérkezett.

Nemsokára felforrt a teavíz és Gazanfar, miközben élvezettel szürcsölgette az illatos, erős teát, elmondta, milyen utat kellett megtennie, milyen megpróbáltatásokat kellett kiállnia, mielőtt eljutott Bakuba, az „Apseron"-ra, a szállásra és itt ülhet, ennél az asztalnál, barátok között...

Körülbelül másfél hónap előtt Gazanfart, aki a falvakat járta és csapatokat szervezett a Vörös Hadseregbe, a támadó török seregek elvágták Bakutól. Az ellenséges csapatokon nem sikerült keresztülvergődnie és megrekedt egy faluban. Ott, más bolsevikokkal együtt, a helybeli kulákok kelepcéjébe került és kiadták a törököknek.

Valamennyit letartóztatottat kötélre fűzve terelték a legközelebbi állomásra, ahol a török hadosztály parancsnoksága tartózkodott. Összeverve, fedetlen fővel, mezítláb vánszorogtak a foglyok a perzselő augusztusi forróságban, kiszolgáltatva az őket kísérő törökök gúnyolódásának, kínzásainak. Puskaaggyal verték a foglyokat, kettőt közülük megöltek, három elpusztult útközben.

— Én abban a szerencsében részesültem, hogy az ötödik had-

osztály parancsnokának, magának a fényességes Murszel pasának színe elé vittek és meggyőződhettem, milyen kedves urak ezek a török pasák! — mondta Gazanfar ádáz gúnnyal. — A kihallgatásom úgy zajlott le, hogy megkötözve feküdtem a földön és Murszel pasa nyájasan bele-belerúgott csizmasarkával az arcomba... Ajándékait mindmáig őrzöm — itt, látjátok?

De kiderült, hogy ez nem minden. A foglyokat a gandzsai börtönbe vitték, ahol újabb gyötrelmek vártak rájuk. Bűzös, poshadt vízzel itatták, bottal verték, tíz-tizenötösével egy-egy nagy kordé elé fogták, hosszú ostorokkal csapkodták őket, mint a bivalyokat és nehéz terheket húzattak velük. Az agyongyötört emberek belehaltak a kínzásokba. A tíz ember közül, akik Gazanfarral együtt érkeztek a gandzsai börtönbe, néhány nap mulva már csak kettő volt életben, közülük az egyik — Gazanfar.

Gazanfar a börtönben többször is síkraszállt elvtársaiért, összeszólalkozott a börtönőrökkel s magáravonta a törökök fokozott gyűlöletét. Sorsa el volt döntve. Gazanfar tudta ezt, hát néhány megbízható embert gyüjtve maga köré, elhatározta, hogy megszökik. Egyes gandzsaiak, akik már rájöttek, hogy a török megszállók mit jelentenek az országnak, segítségére voltak Gazanfarnak abban, hogy megvalósítsa szökési tervét és eljusson Bakuba...

A szállás lakói összeszorított ökölle, összeszorított fogakkal hallgatták Gazanfar elbeszélését. Nekik is akadt elmondanivalójuk Gazanfar számára — arról, hogy milyen események zajlottak le Bakuban, hogyan viselkednek a törökök az ipartelepen, milyen élet folyik az „Apseron"-on. E sötét őszi éjjelen sok átkot mondtak a törökök fejére a nőtlen muzulmánok szállásán. Különösen az argyebili kanalazó volt felháborodva; sehogy se tudta elfeledni a pénzét, amely török zsebekbe vándorolt. A legénységszállás lakói ugyancsak pórul jártak volna, ha Vali bej kihallgatja a beszélgetésüket! Egyébként ezen az éjszakán maga Vali bej is pórul járt volna, ha a legénységszálláson mutatkozik!...

Már pirkadt, mikor Aram észbekapott: engedni kell, hogy a vendég pihenjen s maguknak a szállás lakóinak is aludniuk kell, ha többet nem, legalább egy órácskát, hiszen tízórás munkanap előtt állnak. Gazanfart az Aram rejtekhelyéül szolgáló kamrácskába helyezték el, az volt a legbiztonságosabb.

— Hiszen neked itt valóságos kastélyod van! — mondta Gazanfar, egész hosszában elnyújtózva a szerető gondoskodással elrendezett, tiszta fekhelyen és nyomban elaludt...

Gazanfar megérkezése óta az „Apseron"-on felpezsdült az élet. Az apseroniak minden este, mielőtt nyugovóra tértek volna, összegyűltek a legénységszálláson, hogy meghallgassák az új híreket, amelyekről Gazanfar a nap folyamán — nem tudni, mi módon — értesülést szerzett.

Néha jó híreket hallottak: lelkes és bátor emberek hol az egyik, hol a másik ipartelepen hozzáláttak, hogy új életre keltsék a pártsejteket; egyes pártsejtek — a musszavatista besúgók részéről fenyegető veszély ellenére is — rendszeresen dolgoztak, sőt még röpcédulákat is terjesztettek, amelyeken felszólították az olajipari munkásokat, hogy harcoljanak az intervenciósok és musszavatisták ellen. Gazanfarnak sikerült megszereznie néhány ilyen szürke csomagolópapírosból készült cédulát, azokat aztán szétosztotta a szállás lakói között, hogy hordják szét a fúrótornyokba.

Néha rossz híreket hallottak: elnyomták a bolsevikok által szervezett vasúti sztrájkot; kinyomozták a kiáltványok, az illegális sajtó terjesztőit, néhány munkást letartóztattak; bérgyilkosok orvul megöltek egy kiváló bolsevik elvtársat. Egyre ijesztőbbek voltak a Saumjanról és barátairól szóló értesülések... E nehéz időkben sok volt a szomorú hír, de Gazanfar előadásában még azok sem keltettek leverő hatást: hisz éppen ezek a szomorú hírek tanúskodtak arról, hogy szívós harc folyik, hogy a munkások nem csüggedtek el, hogy szilárdan bíznak a győzelemben!...

Gazanfar egyízben Délazerbajdzsánról beszélt.

— Ott is mindenütt féktelenül garázdálkodnak a törökök: elrekvirálják a gabonát és cserébe értéktelen elismervényeket adnak, amelyeket az emberek el sem fogadnak.

— Szerencsétlen földijeim! — kiáltott fel az argyebili elkeseredetten. — Volnék csak az Araksz túlsó oldalán, én is harcolnék azok ellen az átkozott törökök ellen!

— Harcolhatsz ellenük az innenső parton is! — kapott a szavába Gazanfar, mint ahogy mindig felkapott az intervenciósok és musszavatisták ellen irányított minden szót. — Hallgass ránk, argyebili barátom, haladj velünk, neked is, nekünk is jó lesz. Ne nézd azt, hogy elválaszt bennünket az Araksz folyó. Mi testvérek vagyunk!

Egy este Gazanfar elhozta a legénységszállásra egy azerbajdzsán költő, Alekper Szabir verseskötetét. Felolvasott belőle a munkásoknak s a költő szavai a szívükbe hatoltak. Mindnyájan kérlelték Gazanfart, hogy beszéljen valamit magáról Szabirról.

Kiderült, hogy Gazanfar személyesen ismerte a költőt, vagy tíz év előtt került össze vele Balahanban, ahol az mint tanító működött. Szabir nem sokáig tartózkodott Balahanban, rövidesen meghalt, de sok szép emlék maradt utána: ott, Balahanban írta gyönyörű költeményeit, amelyekben a munkások iránti szeretetét s a kizsákmányolók elleni gyűlöletét fejezte ki.

— De szeretném olvasni ezt a könyvet — mondta Junusz megilletődötten, mikor Gazanfar elhallgatott.

Gazanfar látta a szemében a megindultságot és válaszul átnyujtotta neki a könyvet:

— Fogadd el tőlem ajándékba!

Junusz vigyázatosan átvette a könyvet. Egy hét sem telt bele, már betéve tudta Szabir költeményeit...

A legénységállás lakói mindig figyelmesen hallgatták Gazanfar szavait, de figyelmük megszázszorozódott, ha Szovjetoroszországról, Leninről, Sztálinról beszélt.

Szovjetoroszország!

Milyen reménykedve tekintettek a bakui munkások észak felé!... Sok hete el van vágva Baku Oroszországtól és vérét ontja a török meg musszavatista elnyomók igájában. És milyen sok ellenség áll falként Baku és Oroszország között: Dagesztánban Hocinszkij imám bandái, Északkaukázusban az ellenforradalmár Gyenyikin, Alekszejev és Kornyilov tábornokok; a Don mellékén Krasznov és Mamontov. És az igazság mégis eljutott ide Szovjetoroszországból, eljutott az e tábornokok bitorolta földeken át, a Káspi-tó kék vizén át, a kaukázusi hegyek havas csúcsain át. Az igazság szárnyait nem lehet letörni!...

És valahányszor Gazanfar beszélt — akár Szovjetoroszországról, Leninről és Sztálinról, Saumjanról és Azizbekovról, Fioletovról és Dzsaparidzéről és sok más dicső bakui bolsevikról; akár a német és török megszállók és musszavatista szolgáik garázdálkodásairól; akár a többiekkel együtt ábrándozott a közeljövő fényes napjairól; akár a mindennapi gondokról beszélt — mindannyiszor felébresztette az apseroniakban a harci kedvet, megerősítette bennük a hitet a dolgozók igaz ügyének győzelmében...

Gazanfar kerített időt arra is, hogy szórakoztassa, felderítse a munkásokat, lelket öntsön beléjük.

A legénységállás valamelyik távoli zugában csak meg kellett szólalnia a tarának vagy a kemancsának és Gazanfar máris dalra zendített:

Lóra, lóra, cimboráim,
Pusztítsuk el a zsarnokot.
Porig romboljuk a házát,
Adja vissza, amit lopott.
Ha kiáltok, fut az ellen,
S fut, ha másodszor kiáltok.
Hej, ti urak, elpusztítjuk
Holnapra a szultánságot!

Gazanfar erős, magas hangon énekelt. És olyankor mintha szétnyíltak volna a szállás szűk, szürke falai. A régi, százéves dal szavai új erővel hatoltak a lelkekbe.

Gazanfar néha szerelemről is énekelt. Hangja olyankor bensőségessé vált. Hallgatóinak tekintete elfátyolosodott. Van-e, akit hidegen hagy a szabadságról vagy szerelemről zengő dal?...

Olykor „kisdobóst" is játszottak a szálláson.

A lakók körülvették a deszkát, amelyen a játékfigurákkal az ütközetet vívták. Ilyenkor a figurák koppanásai, az elragadtatás vagy a csalódottság felkiáltásai töltötték be a termet. Különösen ádáz volt a küzdelem Junusz és Gazanfar között és gyakran eldöntetlen maradt.

Egyesek szívesen játszottak volna pénzben, de ez ellen Ganzafar mindig tiltakozott.

— Nem való, elvtársak, hogy nyerészkedjünk egymáson — érvelt. — Úgyis eléggé kihasználnak bennünket, eleget nyerészkednek rajtunk a gazdáink!

Valaki felfortyant:

— Tán azt akarnád, hogy pofonba játsszunk, mint a kisfiúk?

— Pofont is eleget kapunk az életben másoktól, nincs értelme, hogy egymást pofozzuk! — hangzott Gazanfar nyugodt ellenvetése. — Különben, ha valaki nagyon ragaszkodik hozzá, nekem semmi kifogásom ellene — tette hozzá és kifejező mozdulattal felgyűrte kabátujjait.

De nem akadt vállalkozó...

Ezekben a szórakozásokban mindig részt vett Aram is, ősz haja nem akadályozta benne.

— Most semmiben sem különbözöl tőlünk, legényektől. Aram — jegyezte meg Junusz helyeslően. — Se több, se kevesebb, mint mi, te is családnélküli muzulmán vagy!

Aram egy pillantást vetett Junuszra és a többiekre, akik körülötte álltak. Az utóbbi időkben még jobban megbarátkozott velük. Értelmes, derék emberek mind, ezekben meg lehet bízni, közöttük csakugyan úgy érzi magát az ember, mintha otthon volna.

— Azt mondod, családnélküli?... — kérdezte Aram, eltűnődve, aztán saját gondolataira is válaszolva, kijelentette: — Én meg úgy érzem, elvtársak, hogy éppen ellenkezően, mióta itt vagyok közöttetek, megnövekedett a családom!

Gazanfar könnyedén Aram vállára tette kezét:

— Helyesen és okosan beszélsz, Aram! Bármennyire igyekeznek is ellenségeink elválasztani bennünket — a családosokat a családnélküliektől, a városiakat a falusiaktól, az azerbajdzsánokat az oroszoktól, az örményeket az azerbajdzsánoktól — semmi sem sikerült nekik! Hiába vesződtek! Mint látjuk: itt most valamennyien egyetlen családdá tömörültünk és készen állunk a harcra!

„A régi jó idők"

Samszi nemrégen még úgy vélekedett, hogy a régi jó idők soha többé nem térnek vissza, pedig azóta még egy hónap se múlt el s ő, lám, ismét szülővárosában van, a dolgok rendje, amelyet időtlen-idők előtt Allah szabott meg s amelyet a bolsevikok megbontottak, szemlátomást helyreállt és mindenki visszatért Allah által kijelölt helyére.

A régi jó idők! Az államosított telepeket és gyárakat, házakat és hajókat visszaadták volt tulajdonosaiknak.

A gazdagokat most nemcsak nem bántják, hanem előzékenységet, tiszteletet tanúsítanak irántuk, mint a régi jó időkben, ami egyébként magától értődő és helyes, hiszen Allah azokat, akiket gazdaggá tett, természetesen szereti — hát hogyne tisztelnék a közönséges halandók a kiválasztottakat, akiket maga a Legmagasabb a szeretetével tüntet ki? Az is tetszett Samszinak, hogy a rendőrfőnök parancsot adott ki, amelynek értelmében a magasabb tisztségeket betöltő személyiségeket hivatali rangjuknak megfelelően nagyságosnak vagy méltóságosnak kell címezni.

„Egészen úgy, mint a cár idejében!" — lelkesedett Samszi.

Hanem mindennél jobban, természetesen, annak örült, hogy „Samszi Samszijev szőnyegnagykereskedése" ismét megnyílt és hogy a kereskedelem újjáéledt.

Helyreállt a rend a házban is: a tiszteletreméltó házigazda nem volt kénytelen öreg napjaira bolyongani, mint valami nyomorúságos, kóbor kurd és saját ágyában aludt; idősebbik felesége ízletes ételeket főzött, a fiatalabbik művészi szőnyegeket szőtt; leánya vőlegényéről ábrándozva lustálkodott, fia megszokott játékaival szórakozott.

És Badzsi?

Samszi, a visszaérkezése utáni első napokban kerülte őt: restelte gyöngeségét, hogy távozásakor megalázkodott előtte, mikor arra kérte, vigyázzon a házára.

Felfedezte, hogy hiányzik a rizsből, az olajból, a szárított gyümölcsből, de mivel meggyőződött, hogy a szőnyegek s a többi értékek hiánytalanul megvannak, nem tett szemrehányást Badzsinak. Ezt a veszteséget, Allah segítségével kiheveri! Csak tartsanak örökké a régi jó idők, rizst és gyümölcsöt mindig lehet vásárolni.

Gyiljaver-hala jártatta a száját, valami orosz katonákról locsogott, akiket Badzsi állítólag beengedett a házba, de Samszi nem hitt neki: hazudik a nyelves boszorkány, máskülönben már rég elhordtak volna a házból mindent; ami pedig azt illeti, hogy a leány a városban csavargott — mi egyebet lehet várni egy fekete-

városbelitől? Sátán vigye! Utóvégre nem az ő lánya, csak szolgáló, szegény rokon.

Samszi az első napokban nagylelkű volt. De nemsokára ismét a régi módon éreztette hatalmát unokahúgával...

Egyszer valami megbízással a város felső részébe küldte.

Az egyik utcácskában Badzsi csoportosulást látott: alacsony, félignyitott ablak előtt emberek álltak és figyelmesen hallgattak valamit.

Fújt a szél, porfelhő kavargott, kisfiúk lármáztak, csikorgott egy arrahaladó kordé, de az ablak előtt álló emberek, úgy látszott, mindezt észre sem vették.

Badzsi az ablakhoz furakodott. A szél meglebbentette a világos függönyt és Badzsi belátott a szobába, amelynek közepén egy férfi állt... Arányostermetű, szép férfi, finomarcú, magashomlokú, hullámos, feketehajú... Kezében nem volt sem tara, sem kemancsa, nem énekelt, nem táncolt, csak beszélt, de hangja dallamosan zengett, mozdulataiban valami, a tánchoz hasonló lendület volt.

Igen, ez ő — Husszein, a színész!

Badzsi csak hallgatta, feledve a Várat, a házukat. Samszit, a megbízást, amelyet teljesíteni kellett. Ó, ha ő úgy tudna beszélni, mint ez a Husszein!

A színész befejezte a próbát, az ablak alatt álló emberek szerteszéledtek. Badzsi azonban nem ment el; azt remélte, hogy Husszein nemsokára kijön. Úgy rémlett neki, hogy a járókelők megvetéssel, rosszalóan néznek rá: egy férfira várni az utcán! De ő elhatározta, hogy — lesz, ami lesz — megvárja Husszeint.

Szerencséje volt: a színész nemsokára csakugyan kilépett a házból. Igen szép öltöny és kalap volt rajta, keményített gallérja és kézelői fehéren tündököltek. Badzsi ijedt sóhajjal félreugrott előle. Husszein észrevette zavarát és elmosolyodott. Badzsi szerette volna megszólítani, de nem merte, csak elragadtatva nézte, le nem vette róla a szemét. A színész egy pillanatig tétovázott, aztán elindult a belváros felé. Badzsi követte.

A kapuk előtti kőrakásokon üldögélő öregemberek, mikor megpillantották a színészt, mogorván elfordultak: tisztességes muzulmánnak nem illik így öltözködnie. Színész! Badzsi hallotta, amint odasúgták egymásnak: „Pojáca!", „A szégyentelen!", „Komédiás!"... Ha tudták volna, mennyire gyűlölte őket e pillanatokban a színész mögött haladó fátyolkendős kislány!

Badzsiban forrt a felháborodás: ha ő volna Husszein helyében, bizony betapasztaná a szájukat! De csodálkozva látta, hogy Husszein, mint aki észre se veszi őket, magasra emelt fővel halad tovább.

A színész és Badzsi most a színház elé ért. A férfi ott váratlanul hátrafordította fejét, egy pillantást vetett Badzsira. Mintha mon-

dani akart volna neki valamit, mintha figyelmeztetni akarná valamire. De mire? Hogy nők nem léphetnek be oda, ahova ő, a férfi, megy — a színházba? Vagy hogy Badzsi most már ne kövesse őt?... A színész eltűnt a színház kapuja mögött és Badzsi magára maradt. Ekkor hirtelen eszébe jutott az utasítás, amelyet Samszi adott neki, visszafordult és hanyatt-homlok rohant a város felső részébe.

Ettől a naptól fogva valahányszor nagybátyja valami megbízással a városba küldte, mindig letért útjáról, a színész háza elé ment, mindannyiszor sokáig álldogált a világosfüggönyös, alacsony ablak előtt, megfeledkezve a Várról, küldetéséről, Samsziról és nem hallotta az utca zaját, csak a színész szárnyaló, dallamosan zengő hangját...

Ana-hanum csörömpöl az edényekkel, mint azelőtt.

De most ez nem elég neki, igazi úrhölgy akar lenni. És fejébe veszi, hogy szobáját valami rendkívül szép, „külön rendelésre készült" szőnyeggel fogja díszíteni. Kár, hogy nincs jóbarátságban Rugiával, az most szőhetne neki egy ilyen szőnyeget!

— Szép emberek ezek a német és török tisztek — jegyzi meg Ana-hanum hanyagul, mintegy mellékesen, de azzal a titkos szándékkal, hogy kedvében járjon Rugiának.

A fiatalabbik feleség azonban — Ana-hanum csodálkozására — így felel:

— Haramiák és tolvajok valamennyien!

A németeket és törököket ócsárolni mostanában veszélyes és semmiesetre sem illendő. Az ilyen szavakért jól le kéne hordani ezt a Hetvenkettőt! De Ana-Hanum tudja, hogy azzal csak maga ellen ingerelné Rugiát, hát a lehető legnyájasabb hangon teszi meg ellenvetését:

— De Rugia, kedves, csak az örményeket rabolják ki!

— És az azerbajdzsánokat talán nem fosztogatják? Mintha nem láttad volna magad is Gandzsa alatt! Hiszen ha nem fosztogatnának és nem csúfolnák meg az embereket, a parasztjaink nem ölnék meg őket!

Rugia hangjában harag izzik.

Ana-hanum már bánja, hogy a tisztekről kezdett beszélni. A sátán tudja, hogyan lehet kedvében járni ennek a Hetvenkettőnek! No lám, hát a németek és törökök nem tetszenek neki! Ami őt, Ana-hanumot illeti, neki tetszenek — mint a rendes, tiszteletreméltó embereknek általában. Csak azoknak nem tetszenek, akiknek egy garas sincs a zsebükben!

Tejmurnak tetszettek.

Két szobából és előszobából álló új lakásba költözött, szőnyegeket, ruhákat hurcolt oda, meg egy cipődobozt színültig tele arany-

órákkal, láncokkal, karkötőkkel, gyűrűkkel. Szederpálinka volt a háznál, amennyi csak kellett és voltak könnyen megszerezhető nőszemélyek is elegen; aki izgalmakra vágyott, az kártyázhatott, vagy részt vehetett a „három golyó"-nak nevezett szerencsejátékban. Valóságos mennyország!

Egyvalami azonban kissé zavarta Tejmurt és ezt még önmagának is restellte bevallani. Többször is rajtakapta magát, hogy a kendőzött női arcok, a festettpillájú szemek láttára más arc jut eszébe — üde, hamvas, mint az őszibarack — és más szemek jelennek meg képzeletében: festetlen, sűrű, selymespillájúak. Olyan szépség kellene neki, mint Badzsi! Mi az ördög! Tán csak nem lett szerelmes a kopasz Dadas lányába?...

Hadzsi Abdul-Fatah mullának is megelégedésére szolgált, hogy visszatértek a régi jó idők.

Maharram hónapja volt a gyász és siralom hava, de Abdul-Fatah — aki szentbeszédet mondott az egyházközségben s már előre élvezte a pazar ajándékokat, amelyekkel a hívek a bolsevikoktól való megszabadulás örömére most bőkezűbben árasztották el a menny szolgáit — nehezen találta meg szívében a bánat és keserűség szavait, amelyeket a mulláknak ebben a hónapban hangoztatniuk illik.

Nem sokkal a sahszei-vahszei napjának beköszöntése előtt, Abdul-Fatah emlékeztette Samszit:

— Eljött az ideje, hogy bűneink bocsánatáért imádkozzunk!

Samszi nem szerette a komor maharramot, a böjtöt, meg azt, hogy az igazhitű siitáknak sahszei-vahszei napján önvérüket ontva kell marcangolniuk magukat; jobban szerette a vidám novruzt, vagy a kurban-bajramot. Dehát a törvény: törvény, azt meg kell tartani.

És Samszi a következő szavakkal fordult Tagihoz:

— Én már öreg vagyok, Tagi, azonkívül pedig, szerintem, az én helyzetemben nem is való, hogy öreg vállaimat marcangoljam Husszein imám szenvedéseinek emlékére. Nem lennél hajlandó elmenni helyettem, amint ezt a szent Korán meg is engedi? Amint látom, nem túlságosan jól megy a sorod, de ha helyettesítenél engem, kereshetnél néhány rubelt és Allahnak tetsző, jó cselekedetet művelnél. Magad is tudod, hogy nem túlságosan nehéz dologról van szó, hiszen nem szükséges félholttá marcangolnod magad, mint a szent vértanúk tették. Utóvégre mi csak egyszerű emberek vagyunk, meg aztán nekem nincs is olyan sok bűnöm.

Tagi gondolatban beleegyezett a dologba. Csakugyan nem túlságosan jól megy a sora, a feladat pedig, őszintén szólva, nem túlságosan nehéz. Mennyivel fáradságosabb munka terhet cipelni és csak kopejkákat kaphat érte... De hirtelen elképzelte magát, amint sovány lapockáit a „zandzsirral" — súlyos lánckötéggel —

véresre marcangolja, miközben a hájas Samszi puha szőnyegen ül és előre élvezi a mennyei üdvösséget. Megrázta fejét:

— Nem vezeklek másért, elég bűnöm van magamnak is!

Samszi elcsodálkozott.

— Hisz én neked akartam szívességet tenni, alkalmat adni, hogy keresethez juss, utóvégre találok én szegényembert ezrivel is, aki vállalkozik a dologra — mondta röviden, mert maharram havában, amikor a közös bánatnak minden igazhitűt egyesítenie kell, nem illik vitatkozni.

— Eljön az idő, amikor olyan szegényemberek egyáltalában nem lesznek — dörmögte Tagi.

— Úgy látom, a közelmult zavaros időkben telebeszélték a fejedet az istentelenek és fecsegők és te hallgattál rájuk — felelte Samszi. — De nem is lesz ennek jó vége!

Maharram hónap utolsó napjaiban, ősrégi szokás szerint, népes, hosszú menetek tűntek fel és haladtak az utcákon Husszein imám emlékére, aki meghalt hitéért hetven követőjével együtt. A menet részvevői hosszú, fekete inget viseltek, tojásdad kivágásokkal a lapockák fölött, amelyekre ütemesen sujtottak le a zandzsirok, véresen tátongó sebeket szakítva rajtuk.

— Sah-szei! ... Vah-szei! ... — kiáltották.

Samszi a gyalogjárón haladt és le nem vette tekintetét a sánta lámpagyujtogatóról, akit Tagi helyett bérelt fel s aki most bicegve haladt a menetben. Samszi úgy látta, hogy a lámpagyujtogató gyönge ütéseket mér magára a zandzsirral és keserű gondolatai támadtak egyes muzulmánok becsületességének sajnálatos hanyatlásáról. Ekkor hirtelen egy török katonai rendőrcsapat állta el a menet útját és szakította végét Samszi elmélkedésének.

— Én ugyanolyan igazhitű vagyok, mint ti! — fordult a csapatot vezető tiszt a menet részvevőihez. — Mi, török muzulmánok már hatszáz éve ontjuk vérünket az iszlám ellenségeivel folyó harcokban. De ti most mivel bizonyítjátok az iszlám iránt érzett szeretetet? Azzal, hogy járjátok az utcákat és véresre marcangoljátok magatokat? Ez nem elég! Ha a szent ügyért akarjátok ontani véreteket, akkor értessétek meg minden, magát igazhitűnek nevező muzulmánnal: a mai nap azt követeli tőlünk, hogy hősiesen és lankadatlanul folytassuk a szent háborút ellenségeink, az istentelen bolsevikok ellen! Ha a szent iszlámért akarjátok ontani véreteket, támadjatok ellenségeinkre, vonuljatok mindnyájan északra, Petrovszk alá, ahonnan a dagesztáni muzulmánoknak mindmáig nem sikerült elkergetni az átkozott bolsevikokat!

Samszi nyugtalankodott: még sok bűnét kellett volna levezekeltetnie s most ez a török tiszt megzavarta a menetet.

Samszi egyébként hajlandó volt igazat adni a török tisztnek: hisz ők, mint ismeretes, szunniták és vallásuk írja elő nekik, hogy

küzdjenek a siita sahszei-vahszei ellen. Ami pedig a bűnöket illeti, azokat majd más eszközökkel is lehet levezekelni, ráadásul így még gazdaságosabb is a dolog az ő számára — mert száz könnyű suhintásért nem köteles annyit fizetni, amennyit az egész sahszei-vahszeiért alkudott ki.

Sokkal jobban nyugtalanította Samszit másvalami, amiről a török tiszt tett említést: Dagesztán, Petrovszk, a bolsevikok. Petrovszk alá vonulni a bolsevikok ellen? Szóval ezek a bolsevikok még vannak, léteznek valahol a közelben, szóval az ellenük folytatott háború még nem ért véget, szóval a régi jó időket megint veszély fenyegeti. Mindez Samszi lelkében sokkal nagyobb izgalmat és nyugtalanságot keltett, mint a menet megbontása, mint a lámpagyujtogató hanyagsága, mint néhány, még le nem vezekelt bűne.

A cégtáblákat átfestik

Habibulla valósággal szerelmes volt Nuri pasába.

Már kora reggel az utcán ődöngött, szemközt a pasa lakásával, várta, mikor lép ki a házból és ül autójába Nuri.

Alighogy a zászlócskával díszített szürke autó elindult, gépkocsikon és hintókon tódultak utána lelkes „jasaszin!" — „éljen"-t kiáltozva a musszavatista kormány tagjai, a musszavat párt vezetői és a pasa más hívei.

Habibullának újságíró volta nyújtott lehetőséget arra, hogy ezek között az emberek között legyen. A pasa szent személyét őrző aszkerek már megszokták az önkéntes kísérők e seregét és nem túlságos buzgón igyekeztek elkergetni őket. A sötétszemüveges emberkét meg látásból már Gandzsában is ismerték, úgyhogy, Habibulla csaknem akadálytalanul követhette a pasát mindenfelé. Mohón leste szavait, amelyeket aztán megilletődötten, ezerféle változatban adott tovább a pasa híveinek és rajongóinak. Másnap az újságban elragadtatott kis cikke jelent meg, amelyben Nuri pasa és a „kaukázusi muzulmán hadsereg" ragyogó hőstetteiről zengett dicshimnuszt. Aláírva: Gandzsinszkij Habibulla bég...

Mint újságíró, Habibulla jelen volt az azerbajdzsáni német küldöttség vezetőjének, von der Goltz ezredesnek fogadásán.

— A német császári kormány és az azerbajdzsán kormány között már létrejött a kapcsolat — jelentette ki von der Goltz, nagyot szippantva szivarjából. — És itt-tartózkodásunk szolgáltatja legjobb bizonyítékát annak a mély, baráti érdeklődésnek, amellyel a császári kormány és Ludendorff tábornagy a Kaukázus iránt viseltetik.

— A mi lapunk hangsúlyozza is ezt a baráti érdeklődést — bátorkodott megjegyezni Habibulla.

— Az nagyon dicséretes — mondta von der Goltz biztatóan.

— Lapunk ennek az érdeklődésnek eredményeit is közli — folytatta Habibulla. — Megírtuk például, hogy a tegnapi nap folyamán harminckét tartálykocsi olajat és negyven vagon legjobbminőségű búzát küldtünk Németországnak.

— Németország szükségletei lényegesen meghaladják ezt a mennyiséget — mosolyodott el von der Goltz és a szivaros dobozt Habibulla elé tolta.

Habibulla megértette a célzást.

— Nem fogjuk elmulasztani, hogy lapunk hasábjain erre a körülményre is rámutassunk — felelte. — Lapunk elő fogja mozdítani, hogy az azerbajdzsáni közvélemény megértse és támogassa Németország érdekeit. Szilárdan hiszem, hogy államunk beváltja őfelsége Vilmos császár és a baráti német birodalom várakozásait.

Olyan hangon beszélt, mint aki ura az ország sorsának. A történelem talán nem a bégeket jelölte ki arra, hogy kormányozzanak, parancsoljanak? Az ő családja talán nem Azerbajdzsán egyik legrégibb, leghatalmasabb nemzetségéből származik? Ha Bahram bég élne, milyen örömét lelné fiában!

— A német küldöttség nem marad adósa önnek, szerkesztő úr — jelentette ki von der Goltz, sokatmondóan.

„Szerkesztő úr?"...

Habibulla kellemes szédülést érzett, valószínűleg az erős szivartól... Ennek fele se tréfa! Lehetséges, hogy a németek segítségével maholnap szerkesztő lesz belőle? A németekkel fenn kell tartani a barátságot. És milyen rokonszenves ember ez a báró!

Habibulla ezután többször is meglátogatta von der Goltzot, utasításokat kapott tőle a lap számára, ő pedig mindenféle hírekkel szolgált, amelyek a bárót érdekelték. Von der Goltz minden alkalommal elébe tolta a dobozt, tele vastag, erős, német szivarokkal, amelyektől Habibulla feje olyan kellemesen szédült. A helyzet azzal kecsegtetett, hogy Habibulla egy-két nap mulva elfoglalhatja a kényelmes szerkesztői karosszéket...

Egyízben, mikor Nuri pasa megtekintette a sirvan sahok régi palotáját, Habibullának sikerült csatlakoznia a pasa kíséretéhez. Nuri megállt a palotát körülvevő fal faragványokkal díszített déli kapujánál és igyekezett kibetűzni az elmosódott feliratot.

— Ha nagyméltóságod megengedi, felolvasom; én ismerem ezt a szöveget! — szólalt meg hirtelen, magának is váratlanul Habibulla, miközben kilépett a hátsó sorokból és egyszer csak a pasa előtt állt. Úgy rémlett neki, hogy szakadékba zuhan.

Nuri egy pillantást vetett az előzékenyen hajlongó, cingár Habibullára.

— Hát olvassa fel — szólt oda hanyagul.

Habibulla nem vesztette el lélekjelenlétét.

— Ennek a palotának építését a Hedzsra* 994. évében rendelték el — olvasta tisztán, tagoltan. — A dicső ottomán törökök, élükön a vitéz Lala-Musztafa pasával, Allah kegyelméből éppen akkor jöttek látogatóba ide hozzánk, azerbajdzsán-törökökhöz — tette hozzá széles mosollyal.

Nuri elengedte a bókot a füle mellett: a kérdéses időben a törököknek csakugyan sikerült behatolniuk Azerbajdzsánba, de a nép ellenségesen fogadta őket és nemsokáig maradtak az országban...

Este, amikor Habibulla a díványán feküdt és képzeletében újra átélte a sirvan sahok palotájának déli kapujánál lezajlott jelenetet, váratlanul megjelent nála Samszi. Habibulla hűvösen fogadta.

— Azt mondják, hogy a cégtáblákra most törökül kell írni a szöveget. Igaz ez? — kérdezte színlelt közönnyel, noha jövetelének az volt a célja, hogy ezt megkérdezze.

— Igaz — felelte Habibulla.

— Hát akkor ki kell cserélni az én cégtáblámat is, amelyre te annakidején olyan szép feliratot készíttettél?

— Ki kell cserélni! — felelte Habibulla keményen. — A nagy üzletek, kis boltok, irodák cégtábláit most mind török feliratokkal kell ellátni. Most törökül lesz minden. Kormányunk már török gimnáziumi tanárokat hívott ide Sztambulból és török tankönyveket hozatott. És török lesz a törvény, a tudomány, a kultúra is! Ez a „kaukázusi muzulmán hadsereg" vezérkarának és magának Nuri pasának parancsa. Egyébként ma beszélgettem vele... rendkívül rokonszenves ember!

És Habibulla elbeszélte Samszinak, hogyan folyt le találkozása Nuri pasával a sirvan sahok palotájának nagy kapujánál, erősen túlozva saját szerepének jelentőségét és Nuri pasa nyájasságát.

Samszi figyelmesen hallgatta.

— És emlékszel, Habibulla, hogy egyszer még vitatkoztál is velem, azt bizonygattad, hogy a törökök ellenségeink?

Habibulla elkomorult.

— Ne emlegesd ezt a beszélgetést, Samszi — mondta halkított hangon. — Akkor, sajnos, úgy kellett beszélni, mert az oroszok erősek voltak. Most azonban, magad is láthatod, a törökök győztek, így tehát a törökök barátaink. Vagy nem így nyilatkozott-e maga a szultán is Sztambulban, mikor musszavatista küldöttségünket fogadta?... Kérlek, Samszi, felejtsd el azt a beszélgetést! A barátságunk kedvéért felejtsd el!... Én meg ingyen elkészítem neked a cégtábla új feliratát, mégpedig nem a mi tájszólásunk szerint, hanem tiszta sztambuli törökséggel. És majd ismét tapasz-

* Hedzsra = Mohamed menekülése Mekkából Medinába, (i. u. 622), a mohamedán időszámítás kezdete. — *A ford.*

talni fogod, hogy ügyes kezem van. A török cégtábla újabb jövedelmekhez fog juttatni, nekem elhiheted.

Azzal Habibulla fogott egy papírlapot és felírta rá az új cégtábla szövegét törökül.

Samszi lélekzetvisszafojtva figyelte Habibulla kezét. Micsoda tudós, művelt ember! Micsoda új összeköttetésekre tett szert — megismerkedett magával Nuri pasával!... És Samszinak most eszébe jutott, hogy Habibulla két év előtt — mikor az orosz cégtábla szövegét írta — arra célozgatott: milyen szívesen lenne Samszi Samszijev veje s hogy ő, Samszi, válaszul csak gúnyosan elmosolyodott...

— Te vagy a legjobb barátom! — mondta Samszi, a török feliratos papírlapot nézve. — Szerencsés lenne az az apa, aki cégtábláján a saját neve mellett olyan vő nevét láthatná, amilyen te vagy — fűzte hozzá; ezúttal ő tett célzást arra, hogy szívesen fogadná vejéül Habibullát.

De barátja ezen a napon sokkal büszkébb volt, hogysem válaszra méltatta volna — csak fanyarul elmosolyodott. A barátok szerepet cseréltek.

Samszi a fogalmazványért nyúlt, de Habibulla váratlanul megfordította a papírlapot és határozott vonásokkal írta a másik oldalára:

„Szakértő vállalja üzleti és hivatalos okmányok megírását török nyelven."

Háza főbejáratára kis táblát erősít majd ezzel a szöveggel. Régebben orosznyelvű okmányokat szerkesztett, most majd töröknyelvűeket fog szerkeszteni. Ez a tevékenykedés nem fogja gátolni karrierjét. Sőt: szép jövedelmet biztosít számára. A török nyelv most mindenütt nélkülözhetetlen lesz s a gazdagság, mint az utóbbi időben meggyőződött róla, édestestvére a karriernek és dicsőségnek. Azonkívül pedig mint közbenjáró sok hasznos ismeretséget köthet. És tökéletesíti török nyelvismeretét, amely, őszintén szólva, korántsem olyan tökéletes, mint a tájékozatlan Samszi képzeli.

— Ha megrendeled a címfestőnél a cégtáblát, egyúttal rendelj meg nekem is egy kis táblát — mondta, miközben átadta Samszinak a papírlapot.

„Megint kiadások!" — gondolta magában Samszi búsan, fennhangon azonban, kezét szívére téve, kijelentette:

— Tőled, barátom, nem tagadok meg semmit!...

A mázoló átfestette a cégtábla orosz betűit és törököket festett föléjük. A tábla balszélén a félig begöngyölt, mintás, piros szőnyeg, balszélén pedig a sárga, szorosan átkötött gyapjúbála — változatlanul megmaradt.

Habibulla az üzlet előtt állva s az átfestett cégtáblát nézve, bölcselkedett:

— Az életben minden változik — mondta — a cégtáblán is ezelőtt orosz felirat volt, hát úgy való, hogy most török felirat legyen rajta. — Mintha ilyképpen akarta volna megértetni Samszival, hogy a hasonló kiadások elkerülhetetlenek.

Samszinak egyébként nem volt oka panaszra: az üzlet élénk forgalmat bonyolított le, a cégtábla pedig — ha török nyelven is — változatlanul azt mutatta minden arra haladónak, hogy az üzlet tulajdonosa ő, Samszi Samszijev, és változatlanul vonzotta a vevőket.

Habibulla úgy hallotta, mintha az üzlet küszöbe mellett üldögélő Tagi valami megjegyzést tett volna a cégtáblával kapcsolatban.

— Mit beszélsz te? — kérdezte, mert a szavakat nem különböztette meg tisztán, de Tagi hangjában gúnyt érzett.

— Semmit — felelte Tagi.

— Hogy-hogy semmit, mikor tulajdon fülemmel hallottam?

— Csak azt hiszi, hogy hallotta, Habibulla bég!

— Nem, nemcsak hiszi! — avatkozott a dologba Samszi. — Én is hallottam, hogy valami kígyóról locsogtál.

— Kígyóról? — kérdezte Habibulla felfigyelve.

— Nem mondtam én semmit! — kiáltotta Tagi. — Csak ülök itt csendben és elgondolkozom.

Habibulla megint érezte a gúnyt.

— Nem arról gondolkozol te, ambal, amiről kéne! — mondta fenyegetően.

A barátok dühös pillantást vetettek Tagira és bementek az üzletbe.

Tagi a küszöb mellett maradt... Az a cégtábla! Kétszer hozta ő azt ide a hátán. Először orosz felirat volt rajta, most meg török.

— Hiába vedlik a kígyó, azért csak kígyó marad! — dörmögte Tagi dacosan, Samszi és Habibulla után nézve.

Török kávé

Nuri pasához eljött Törökországból látogatóba az apja, Ahmed pasa.

A vendégnél tisztelgő látogatást tett von der Goltz. Az ezredes az azerbajdzsáni német küldöttség vezetője s egyúttal a „kaukázusi muzulmán hadsereg" német parancsnokságának képviselője volt.

— Üdvözlöm korunk két dicső tábornokának boldog apját! — mondta von der Goltz fellengzősen, nem feledkezve meg Nuri fivéréről, Enver pasáról sem.

Ahmed pasa félig lehúnyta szemét, mintha elérzékenyült volna.

— Én pedig üdvözlöm von der Goltz tábornagy pasa fiát! — válaszolta udvariasan az öreg pasa, ezzel hangsúlyozva, hogy az ezredes, noha fia a török hadsereg híres átszervezőjének, von der Goltz német tábornagynak, akit törökösen Goltz pasának neveztek, maga nem nagyon jelentékeny személyiség. Egy évvel ezelőtt Ahmed pasa nem engedte volna meg magának ezt a hangot, de most, 1918 októberében, mikor a német csapatok a nyugati fronton súlyos vereségeket szenvedtek és már érezhető volt a teljes összeomlás, most már megengedhette magának, hogy egy gombostűszúrást ejtsen ezen a dagályosbeszédű németen. — Emlékszem — folytatta Ahmed pasa tovább is nyájasan mosolyogva — menynyire meglepett engem annakidején édesapja kivételes tehetsége: sztambuli tartózkodásának már első évében oly nagyszerűen megtanult törökül, hogy a következő esztendőben folyékony török nyelven tartott előadásokat a katonai főiskolákon a modern stratégiáról.

Von der Goltz úgy fogadta a pasa bókját, mint ami jár neki és öntelten elmosolyodott.

— A katonai tehetség jellemző a vitéz von der Goltz családra! — mondta Nuri. — Mindenütt tündöklik ez a tehetség: Sztambulban, itt, és északon! — Mikor az északot említette Nuri, akkor ennek a porosz junkercsaládnak harmadik sarjára, a finnországi német megszálló csapatok élén álló von der Goltz tábornokra gondolt, aki ott vérbe fojtotta a forradalmi mozgalmat: valamivel később ez a von der Goltz a szovjet-német határon levő seregeket vezette és titkos tárgyalásokat folytatott a fehérgárdistákkal, előkészítve a szovjet Petrográd elleni csapást.

A szolga török módra készített kávét hozott be.

— És rajnai bort! — parancsolta Nuri. Németek jelenlétében Ahmed pasa fiai szívesebben fogyasztották a német italokat.

Baku jelentőségére terelődött a szó.

— Bakura egy második Sztambul sorsa vár — jegyezte meg az öreg pasa.

Nurinak hízelgett ez a megállapítás. Talán nem ő idézte elő ezt a sorsot azzal, hogy benyomult Bakuba?

— Különösen kellemes, hogy ez a helyzet nagy szövetségesünk érdekeinek megfelelően alakult így — mondta von der Goltznak, szeretetreméltó mosollyal leplezve a sértést: ki tudta volna Nurinál jobban, hogy Baku és egész Azerbajdzsán elfoglalása, akár török kezekkel is, kezdettől fogva egyik legfontosabb szem volt Németország hódító terveinek láncolatában. Baku városát a németek nem csupán óriási olajtartálynak, hanem az egész Kelet kulcsának tekintették. A „Kelethez vezető út", amelyre a német hódítók annyira áhítoztak, éppen Azerbajdzsánon át vitt.

A német jóindulatúan hallgatta Nuri és Ahmed pasa beszédét.

— A német hadvezetőség mindig helyeselte a török kezdeményezéseket, minthogy azok mindkét állam érdekeinek megfeleltek — válaszolta, majd azt tartva, hogy a kölcsönös udvariaskodásokból már elég volt, tárgyilagos hangon folytatta: — Ludendorff tábornagy azonban úgy vélekedik, hogy a kezdeményezéseknek nem szabad eltéríteniük Törökországot közvetlen harci feladataitól. Sajnos, Törökország bizonyos szűklátókörű nacionalista célkitűzései...

— Ne felejtse, báró, hogy bennünket az oroszországi muzulmánok irányában érzett szent kötelességünk lelkesít — vágott a szavába Ahmed pasa.

— Ezek a szent kötelességek teljesen reális célokkal vannak összefüggésben — vetette ellen von der Goltz. Arra célzott, hogy Törökország felhasználja a Kaukázusontúl nyersanyagát s ezzel kapcsolatban kifejezte Ludendorff tábornagy aggodalmát, hogy a a német hadigazdaságot károsodás éri.

— Nem a mi feladatunk megítélni, hogy a szent kötelesség reális célokkal párosul-e! — mondta az öreg pasa, égnek emelt tekintettel. — Törökország, sajnos, nagyonis gyakran teljesítette küldetését önzetlenül, más államok érdekeiért. Mi olyan helyzetet tartanánk igazságosnak, amelyben az ottomán birodalom joga az orosz Keletre ugyanolyan vitathatatlan lenne, mint a német birodalom joga a Baltikumra.

Nuri látta, hogy a beszélgetés kényes témát érintett.

— A magasabb politika kérdéseivel csak foglalkozzék Berlinben Ludendorff tábornagy, meg a fivérem, Enver! — mondta békítően és felemelte poharát. — Mi ketten, báró, katonák vagyunk. A mi dolgunk harcolni!

A beszélgetés most a nyugati front helyzetére terelődött.

Az öreg pasa nem jó híreket hozott. Nem sokkal von der Goltz után érkezett Bakuba, de most, amikor a nyugati fronton a harc közeledett a döntő szakaszához, mindennap lényeges változásokat hozott.

— A középső frontszakaszon az ellenség egyre elkeseredettebben támad — mondta Ahmed pasa, egy korty kávét hörpintve. — A Cambrai-St. Quentin csatatéren a német csapatok frontmögötti állásokba vonultak vissza és kiürítették Cambrait.

— A német csapatok megerősíthetik állásaikat a Fraisquoi le Grand nyugati lejtőjén — folytatta von der Goltz, zsebtérképét nézegetve.

— Champagne-ban a franciák és amerikaiak nagy erőkkel újabb támadásokra készülnek és a birtokunkba került parancsból ítélve, megkísérelték áttörni a német frontot — tette hozzá a pasa.

— De nem törték át — jegyezte meg von der Goltz.

— Ruprecht főherceg serege Douaitól nyugatra új állásokba vonult — folytatta Ahmed pasa kérlelhetetlenül. — A francia első hadsereg csapatai üldözőbe vették a német utóvédet a Somme és az Oise között. Flandriában az ellenség széles fronton megújította támadásait... — Úgy látszott, hogy hasonló híreket a végtelenségig tudna felsorolni.

— A német hadsereg még fel fog ragyogni, mint a villám! — kiáltotta valódi teuton önteltséggel von der Goltz.

Ez már ingerelni kezdte Ahmed pasát.

— A mi számunkra a villámok, sajnos, már ellobbantak... — mondta bánatosan, azokra a török seregekre célozva, amelyeknek parancsnoksága és törzskara német tisztekből állott s amelyek Törökországban az „ildirim"—villám nevet kapták: egy hónap előtt az angolok, akik szétverték a törököket Palesztinában, végeztek ezekkel a seregekkel.

A társalgás hangja már-már veszélyesen élessé vált. Nuri szemrehányóan pillantott apjára: igaz, hogy von der Goltz csak fia a tábornagynak, de most, itt a német vezérkar érdekeit képviseli. Hát nem érti az öreg, hogy fiai kénytelenek végig a németekkel haladni és ha hasonló éles megjegyzéseket enged meg magának, tulajdon fiainak árt? Utóvégre most ő, Nuri, győzelmet aratott és nincs értelme elhomályosítani diadalát ezekkel a kellemetlen hírekkel, amelyek a nyugati front vereségéről szólnak.

— Apámat elfárasztotta az út, azért látja olyan sötétnek a jövőt — mondta Nuri, mintegy mentegetőzve Ahmed pasa öregemberes, teketória nélküli szókimondásáért. — Voltak, akik ugyanilyen sötéten tekintettek a mi bakui hadjáratunk elé, s most mégis itt vagyunk, apám is, a báró is, én is!

Von der Goltz megértette Nurit.

— Én úgy értesültem, hogy a muzulmán lakosság el van ragadtatva az ottomán csapatoktól.

— Ez igaz... — mondta Nuri és hirtelen eszébe jutott, milyen iszonyodó és gyűlölettől szikrázó tekintettel nézett rá az azerbajdzsáni fiatal lány, mikor ő megparancsolta, hogy akasszák fel az öregembert, aki karkötőt lopott egy asszonytól. És eszébe jutott a dolgozószobája asztalán fekvő írásbeli jelentés is, amelyben a katonai rendőrség parancsnoka közli: a városban olyan hírek terjedtek el, hogy a török csapatok hamarosan kivonulnak Azerbajdzsánból...

Von der Goltz és Nuri még kicseréltek néhány udvarias frázist, aztán barátságosan elbúcsúztak egymástól.

Nuri, mikor kikísérte vendégét, a fogadóterem távoli sarkában egy férfit pillantott meg. A férfi Nuri és von der Goltz láttára

sietve felállt: az azerbajdzsán minisztertanács elnöke, Hán-Hojszkij volt az. Nurinak csak most jutott eszébe, hogy már vagy egy órája vár rá.

— Rögtön rendelkezésére állok — mondta; egészen a kijáratig kísérte von der Goltzot, aztán visszatért dolgozószobájába. — Bocsássa be — fordult szárnysegédjéhez, fejével a fogadóterem felé bökve.

Ismételt üdvözlések és alattvalói hűsége kifejezése után Hán-Hojszkij rátért jövetele céljára.

— Kegyelmes uram — kezdte félénken. — Én, mint Azerbajdzsán többi muzulmán politikai és társadalmi közéleti személyisége is, azt a nézetet vallom, hogy fiatal államunk életének teljesen az ottomán birodalom célkitűzéseivel megegyező módon kell folynia. Ez mindnyájunk előtt világos, vitathatatlan igazság... De az utóbbi időkben — folytattą, igyekezve lehetőleg minél szelídebben beszélni — az ottomán katonai hatóságok részéről egyre gyakoribbak a beavatkozások Azerbajdzsán legbensőbb ügyeibe, semmibe veszik az azerbajdzsáni kormányzatot... — És a minisztertanács elnöke egész sereg esetet sorolt fel. — Ez rossz hatást kelt a lakosság körében — fejezte be.

— Hát tulajdonképpen mit óhajtanak önök? — kérdezte Nuri, merően nézve Hán-Hojszkij szemébe.

A minisztertanács elnöke végre nekidurálta magát:

— Kegyelmes uram! Mi úgy gondoljuk, hogy mivel a kormány csak akkor számíthat tekintélyre s csak úgy szolgálhatja az állam érdekeit, ha nem oszlik meg a hatalma...

— Nem egészen értem önt — vágott a szavába Nuri, gúnyosan mosolyogva. — Hát, véleménye szerint, kinek kell uralmon lennie: önöknek vagy nekünk?

— Kegyelmes uram! Itt inkább a szuverenitás külső formáiról van szó, amelyek nélkül nem nagyon számíthatunk a lakosság támogatására. Szeretnők, ha az ottomán birodalom megtisztelne bennünket azzal, hogy hozzánk, Azerbajdzsánba is diplomáciai képviselőt küld, mint Grúziába és Örményországba. Vagy a muzulmán, testvéri Azerbajdzsán talán kevésbbé méltó erre, mint Örményország, amely emberemlékezet óta ellenségesen áll szemben az ottomán birodalommal?

— Az ottomán kormány, ha szükségesnek látja, majd ide is elküldi diplomáciai képviselőjét — felelte Nuri szárazan. — Látom, hogy én nem vagyok elég önöknek! — tette hozzá élesen.

Hán-Hojszkij tudatára ébredt, hogy túllőtt a célon.

— Kegyelmes uram! — sietett mentegetőzni. — Ön jól tudja, milyen hálás önnek a mi nemzetünk és amíg Azerbajdzsán áll, fiainak szívében és ajkán mindig élni fog az ön neve...

„Nemzetünk? — nevetett magában gúnyosan Nuri. — Egyik török törzsünk, amelynek a legparányibb joga sincs az önállóságra!" — Eszébe jutott a mulatságos, sötétszemüveges emberke, a szolgai helyeslés, amellyel hazájának török kézre jutásáról beszélt.

— És, természetesen — folytatta a minisztertanács elnöke — én, valamint Azerbajdzsán egész kormánya készségesen teljesítjük bármely parancsát, óhaját...

„Kétszínű kutya!" — gondolta Nuri. Valamelyik musszavatista, igyekezve érdemeket szerezni, besúgta neki, hogy Hán-Hojszkij rejtjeles táviratot küldött Sztambulba a maga diplomáciai képviselőjének azzal a javaslattal, hogy vesse fel a török kormány előtt az azerbajdzsáni kormány hatáskörének kérdését; ennek a táviratnak másolata Nuri íróasztala fiókjában feküdt.

— Mindezt írásban terjessze elő — mondta Nuri és felállt. — Majd ha ráérek, átnézem... És most nem tartóztatom tovább.

A minisztertanács elnöke tiszteletteljesen, sokáig nem merve hátat fordítani Nurinak, mély hajlongások közepett távozott a dolgozószobából.

Nuri egyedül maradt.

Már késő volt, de nem akarózott aludnia. Felizgatta a Hán-Hojszkijjal folytatott beszélgetés. Hát talán nem tudja a minisztertanácsnak ez az — engedelmet a szóért — elnöke, ez a tolakodó, tapintatlan, ravasz besúgó: ha ő, Ferik Nuri pasa, csapatokkal van itt, akkor nyilván nem az a szándéka, hogy alávesse magát ennek a szánalmas kormánynak, amelyet ő maga ajánlott és maga alakított meg?

Nurit különösen azok a hírek izgatták, amelyeket apja hozott. Azt természetesen tudta, hogy a török-bolgár frontot Macedóniában már egy hónap előtt áttörték és hogy az angolok szétverték a törököket Palesztinában, de még mindig bízott a német segítségben. Hanem ma aztán apja nagyon leverő híreket közölt vele a nyugati frontról.

Törökország felett fenyegető felhők sűrűsödtek, ami persze nagyon nyugtalanította Nurit, de — s ez valósággal a sors iróniája volt — az ő ügyei itt, a Kaukázusontúl, nagyszerűen haladtak. Éppen egy hónap előtt — amikor ezek a szerencsétlenségek történtek Macedóniában és Palesztinában — foglalta el ő Bakut. És most, éppen most, amikor már Derbentet bevették, mikor a török seregek a tengerparton már észak felé vonulnak, hogy a legközelebbi napokban elfoglalják Petrovszkot a bolsevikoktól — most érkezik a hír, hogy Németország súlyos vereségeket szenved a nyugati fronton. Minden korty édes, izgató dicsőség után sötét, keserű üledék szállt fel az ital aljáról.

„Török kávé!" — mosolyodott el magában Nuri fanyarul.

Eszébe jutott fivére, Enver.

Enver szerencsefia volt, neki mindig minden sikerült. Igaz, hogy most az ő helyzete sem könnyű, de viszont jó tíz éven át valósággal fürdött az elismerésben, dicsőségben. Mindig tele volt vakmerő, kockázatos tervekkel, az egész Kaukázus, a Kaukázusontúl, Krím és Turkesztán meghódításáról ábrándozott. Egy pánturán államról, amelynek élén Törökország állna! Úgy látszott, hogy a Németországgal való szövetség ezt előmozdíthatja. És milyen nagyra becsülték Envert Németországban! Vagy talán ő, Nuri, nem saját szemével látta a Berlinből Sztambulba haladó vonatokon az „Enverland" feliratú kis táblákat? Ez sokat, nagyon sokat jelentett — legalább is annakidején.

Nuri ismét hörpintett borából.

A fivére, az igen, az híres ember... De ő, Nuri? Kicsoda ő? Csak Enver pasa fivére — ezt szokták felelni arra a kérdésre: „Melyik Nuri?" — neki pedig az volt titkos vágya, hogy Enver legyen az, akiről mint Nuri pasa fivéréről beszélnek. Ennek az ábrándnak most megvolt az alapja: Azerbajdzsánt és Dagesztán déli részét már a kezében tartotta s rövidesen kezében lesz az egész Kaukázus, a Kaukázusontúl, a Krím és Turkesztán! Ki tudja, talán nem Envernek, hanem neki jut majd osztályrészül a dicsőség, hogy megalakíthatja ezt a pánturán államot? És tessék, éppen most, amikor már olyan közel van a cél...

Nuri pillantása a katonai rendőrség parancsnokának írásbeli jelentésére esett. Hirtelen felállt és tapsolt. Szárnysegédje belépett.

— Írja! — mondta neki Nuri és diktálta a parancsot: — „Tudomásomra jutott hírek szerint, gonosz nyelvek azt terjesztik a lakosság körében, hogy az ottomán csapatokat rövidesen visszahívják Azerbajdzsánból. Ezennel kijelentem, hogy az ottomán birodalomnak nincs szüksége a most itt tartózkodó maroknyi aszker csapatra. A birodalomnak elegendő haderő áll rendelkezésére ahhoz, hogy... — Nuri egy pillanatig gondolkozott és ajkát összeszorította, mint Enver szokta a düh pillanataiban — ...hogy bezúzza mindazok fejét, akik megkísérelnek merényletet elkövetni a mi muzulmán Azerbajdzsánunk ellen, ehhez, Allah segítségével, mindig lesz erőnk!"... A parancsot feltétlenül teljesíteni! Mehet!...

A szárnysegéd távozott. Nuri még egy pohár bort ivott, aztán az ablakhoz ment. Felindultsága fokozódott.

És hirtelen eszébe jutott a kép, amelyet évek előtt látott egy Napóleonról szóló könyvben. A császár, karjait összefonva, az ablaknál állt és Moszkva templomainak kupoláit nézte. Ezt a képet akkor Enver mutatta neki. Enver, aki rajongott Napóleonért. Napóleon! Ahmed pasa fiainak bálványa! Mellszobra mindig ott

állt Enver asztalán és Nuri, bátyja példáját követve, ugyanolyan szobrot állított a maga asztalára.

Napóleon!... A császár annakidején hadseregével a Szajna partjáról jutott el Moszkváig, ezer meg ezer mérföldet hagyva maga mögött... Hát az a hadjárat, amelyet a török seregek most az ő, Nuri vezérlete alatt folytattak — egyik tengertől a másikig, hegyeken, sivatagokon át — talán nem csodálatraméltó? És nem vonulnak észak felé, Oroszországba? Lehet, hogy egy-két hónap múlva a németek és törökök, orosz földön egyesülve, szintén Moszkva ellen vonulnak? Hát Fényes Szulejman hajdanában talán nem vonult be Bécsbe?...

A rajnai bortól mámorosan így ábrándozott Nuri...

Mit tudott ő a neki idegen, szabad, orosz népről, nagyszerű hadvezéreiről, Oroszország végtelen sztyepeiről, őserdőiről, hómezőiről? Mit tudott az ellenséges hordák sorsáról, amelyek tűzzel-vassal törtek be orosz földre s ott dicstelenül elpusztultak?...

Melege lett, kitárta az ablakot. Éles északi szél süvöltött be a szobába és lesöpörte az asztalról az iratokat.

Ismét az angolok

Egy őszi este lihegve futott be a legénységállásra az argyebili kanalazó, kezében újságot szorongatott.

— No, pajtások, mit adtok, ha jó hírt hozok nektek? — kiáltotta és meglobogtatta az újságot.

— Tán csak nem az újságban olvastad? — kérdezte Junusz jóindulatú, évődő mosollyal, az argyebili írástudatlanságára célozva.

— Igaz, hogy én még vak vagyok — felelte a kanalazó minden sértődöttség nélkül — de vannak jó vezetőim. Hát most nézzetek bele magatok, barátaim!

Junusz átvette az újságot és fennhangon olvasta:

— „A németek és törökök a frontokon végrehajtott új csapatátcsoportosításokkal nem tudták megváltoztatni a helyzetet... Törökország végérvényesen vereséget szenvedett és megadta magát... A törökök fegyverszünetet kötöttek az antanttal Mudroszban... A békefeltételek kötelezik Törökországot, hogy vonja ki csapatait a Kaukázusontúlról, Azerbajdzsánból..."

Nem olvashatta végig, örömkiáltások szakították félbe:

— Le a török pasákkal!

— És lakájaikkal, a musszavatistákkal!

— Vesszen Nuri pasa és Szidhi bej!

Az argyebili kanalazó, öklét rázva, komoran tette hozzá:

— És le az urakkal, a nép szipolyozóival!

Gazanfar lépett be. Aznap kora reggel óta távol volt. Egy pillantást vetett az újságra és rögtön tudta, miről folyik itt a szó, de arca — általános meglepetésre — nem fejezte ki azt az örömöt, amely ilyen pillanatokban elvárható lett volna.

— Mi az, Gazanfar, te talán nem örülsz a jó hírnek? — kérdezte Aram csodálkozva s az újságra mutatott, majd egyszuszra elismételte azt, amit Junusz az imént felolvasott.

— A hírek persze nem rosszak, én már tudok róluk... — felelte Gazanfar nyugodtan. — Hanem ti, elvtársak, nyilván nagy örömötökben, elsiklottatok valami nagyon fontos dolog fölött...

Valamennyien újra az újságért nyúltak.

— Úgy látszik, nem olvastátok végig az egész tudósítást, nem olvastátok a következő szavakat: „...és kilátásba helyezik az országnak az antant csapatok által történendő megszállását".

Néma csönd lett.

Az öreg kirmaki megkérdezte:

— Antant csapatok?... Talán angolok?

Gazanfar bólintott:

— Úgy bizony. És ez azt jelenti, hogy egyik ellenségünk — a német-török — helyett most egy másik ellenségünk: az angol jön hozzánk, és erről, barátaim, sosem szabad megfeledkeznünk! Tán nem az angolok idézték elő a mi Kommunánk bukását, amivel tulajdonképen kiszolgáltatták a várost a németeknek és törököknek? Tán nem lopóztak már egyszer be a városba hitszegő módon, aljas csel segítségével? Tán nem az ő bűnük, hogy a „Turkmén" gőzhajón a tengerentúlra elindított Saumjan, Dzsaparidze, Fioletov, Azizbekov és más elvtársaink eltűntek, vagy talán el is pusztultak? Ne feledkezzünk meg erről!

A munkások egymásra néztek.

Nem! Az angol ellenségeket nem feledték el az ipartelepeken, a gyárakban, sötét emléket hagytak azok maguk után, nem lehetett őket elfelejteni!...

De a bakuiak szívét mégis örömmel töltötte el a hír, hogy a gyűlölt török csapatok eltakarodnak. Sok, nagyon sok vért ontottak, nagyon is sok bajt, keserűséget okoztak mindezek a pasák, bejek, efendik és aszkerek!...

Nemsokára megkezdődött a török csapatok sietős kivonulása.

Hosszú szerelvények gördültek ki a városból, megrakva olajjal, petróleummal, olajtermékekkel, gabonával, fegyverrel, bútorral, iparcikkekkel. A csúfos vereséget szenvedett török csapatok elvittek magukkal mindent, amit csak tudtak, még a halfeldolgozó telepekről a halbesózásra tartalékolt sót is!

A munkások, a dolgozó nép megvetéssel és gyűlölettel nézett utá-

nuk. Mit hagytak itt ezek a törökök kéthónapos uralmuk után? Lerombolt házakat, tűzvészek nyomait, kitört ablakokat, piszkot. Csak pusztuljanak innen mennél előbb, takarodjanak vissza oda, ahonnan jöttek!...

Még el sem mentek az utolsó török vasúti szerelvények, mikor a tengeren egymásután érkeztek Észak-Iránból az angol hajók.

A bakui utcák kövezetén megint az angolok vasaltsarkú bakancsa kopogott. És ezúttal magabiztosabban és hangosabban, mint két hónappal előbb.

— Állhatatosak ezek a mi vendégeink — mondja Junusz keserű mosollyal. — Szeptemberben dolgukvégezetlen távoztak, hát novemberben visszajöttek.

— Ezek az arcátlan fickók úgy rendelkeznek az idegen házakban, mintha ők volnának a gazdák — jegyzi meg Ragim. — Úgy hírlik, elfoglalták a marini leánygimnáziumot, az ötös számú általános iskolát és sok más tanintézetet s az iskolai berendezést kihajigálták az udvarra. Részegen tántorognak az utcákon, ordítoznak, káromkodnak, erőszakoskodnak a nőkkel. Nem vesznek bennünket emberszámba!

— Viszont ígéretekkel nem fukarkodnak! — teszi hozzá Gazanfar, az újságba temetkezve, amely a brit parancsnokságnak a lakossághoz intézett kiáltványát közölte. — Mi mindent nem ígérnek nekünk ezek a kurtanadrágosok!... „Mindent, amiben Oroszország és Baku városa szűkölködik...” — idézi epésen az azerbajdzsáni brit parancsnokság fejének, Thompson tábornoknak szavait. — Ígérnek nekünk angol szövetárut, olasz cipőt, holland kakaót, argentínai húst, divatos francia kalapokat!...

— Ez is egy fajtája a nemzetköziségnek — gúnyolódott Aram.

A tábornok ígéretei Junuszt sem hagyják közömbösen:

— Nekem éppen egy divatos, francia kalap hiányzik — mondja hangsúlyozott komolysággal és poros, olajfoltokkal borított, ellenzős sapkájára mutat.

— Neked jól is illenék az arcodhoz egy olyan divatos kalap! — veszi át Junusz hangját Gazanfar. — És Thompson tábornok kiáltványa értelmében, könnyen meg is kaphatnád... Természetesen, bizonyos feltételek mellett...

— Mégpedig?

— Ha nem veszel részt csoportosulásokban, ha nem rendezel gyűléseket, ha nem veszel részt a sztrájkokban, ha nem tartogatsz magadnál fegyvert...

Gazanfar még folytatná a kiáltványban foglalt tilalmak felsorolását, de Junusznak már ennyi is elég.

— Valahogy majdcsak megleszek divatos, francia kalap nélkül is! — mondja komikusan sóhajtva. — Utóvégre nem vagyok

én Kull mérnök, hogy valahányszor máshonnan fúj a szél, sapkát cseréljek!

Aram helyeslően bólint:

— Igaza van a közmondásnak: nem elég feltenni a kucsmát, bátornak is kell lenni!

— Úgy van — fejezi ki egyetértését Gazanfar — mindig bátornak kell lenni, de különösen az olyan időben, mint a mostani... — Gazanfar újra előveszi az újságot: — „Azok a kötelékek, amelyek e pillanatban parancsnokságom alatt Bakuban vannak, csupán előcsapatai a szövetséges hadseregnek, amely rövidesen elfoglalja a Kaukázust... Az angolok és szövetségeseik a bolsevikok ellenségei. Felszólítok mindenkit, hogy harcoljon a bolsevizmus ellen, a bolsevizmus minden formája ellen..."

— Ami ezt illeti, a tábornok itt nem talál együttérzésre! — kiált fel Junusz.

— De azért mégis próbálkozik! — feleli Gazanfar. — Elsősorban az eszerekre és mensevikekre számít, azonkívül mindenfajta gazemberre és árulóra.

— Én valamennyiüket a legszívesebben... — Junusz visszafojt egy éles szitkot.

— Eljön az ő végórájuk is nemsokára! — fejezi be zordul Aram.

Az angolok megjelenése óta hasonló beszélgetések folytak mindenütt, az ipartelepeken, a gyárakban, a hajókon, a kikötőben.

Mikor az utolsó török csapatok is elindultak a pályaudvarról, Samszi komolyan megrémült: még két hónap sem múlt el a régi jó rend helyreállása óta és most — megint változások? Mit hoznak majd ezek a változások?

Nyugtalanító gondolatait közölte Habibullával is. De az, Samszi meglepetésére, nem ijedt meg túlságosan.

— Nincs ok a rémületre! — felelte. — Nyugalmunkra most majd angol barátaink fognak vigyázni!

— Angol barátaink? — kiáltott fel Samszi elképedve és még jobban megijedt, mert emlékezett minden rosszra, amit barátja csak nemrégen az angolok rovására írt.

— Maga Hán-Hojszkij mondta, hogy az angolok semmiféle kárt nem fognak okozni nekünk és megvédenek bennünket a bolsevikoktól — sietett hozzátenni Habibulla, hogy nyomatékot adjon szavainak.

Samszi azonban csak csóválta a fejét... Nehéz megérteni Habibullát, nehéz megérteni mindezeket a tekintélyes embereket, akik most hatalmon vannak!... Hanem rövid gondolkodás után rájött, mi az oka a Habibulla érzéseiben beállt meglepő változásnak. Vagy két év előtt, mikor ő, Samszi, szánakozását fejezte ki a török foglyok sorsán, Habibulla e szavakkal torkolta le: „Nem helyes most

az, hogy ellentétbe kerüljünk az orosz cárral, mert úgy látszik, legyőzi Törökországot!", később pedig, amikor a németek és törökök elfoglalták Bakut, Habibulla kérő hangon mondta: „Ne emlegesd azt a beszélgetést, Samszi! Akkor, sajnos, úgy kellett beszélni, mert akkor az oroszok voltak az erősebbek; most azonban, magad is láthatod, a szultán győzött, így tehát a törökök barátaink". Azóta alig másfél hónap múlt el s Habibulla már kijelenti, hogy a muzulmánok barátai az angolok. Habibulla, Hán-Hojszkij és a hozzájuk hasonló emberek véleménye szerint barátkozni annyit jelent, mint jó viszonyban lenni azokkal, akik pillanatnyilag erősebbek.

Bizonyára így van ez: döntő bizonyíték volt erre Habibulla magatartása.

Az angol csapatok partraszállásának legelső napjaitól kezdve buzgón kereste az összeköttetést Albion fiaival.

Új ismerősei angol tisztek voltak. Nyilvánvalóan elfelejtette azokat, akiket nemrégen még barátainak tekintett: a németeket és törököket, von der Goltz bárót, sőt magát Nuri pasát is. Eldobta török nyelvtankönyvét és nekiült angolul tanulni — minden segítség nélkül — keserű szemrehányásokkal illetve magát, amiért annakidején elhanyagolta ezt a nyelvet.

Megismerkedett Liddle angol haditudósítóval, aki az azerbajdzsán külügyminisztériumtól tekintélyes összegeket kapott, hogy a „Times" hasábjain a musszavatista kormány szempontjából kedvező tudósításokat közöltessen — és elérte, hogy Liddle meghívta magához. A vendég és házigazda az Azerbajdzsánban kialakult helyzetről beszélgettek, a társalgás során a házigazda főleg kérdezősködött, a vendég pedig készségesen felelgetett. Sokat cigarettáztak — tízdarabos kis csomagokból vagy ötven darabot tartalmazó kerek bádogdobozokból — s az angol dohánnyal töltött elegáns, illatos „Gold Flake" ugyanolyan kellemes szédületbe ringatta Habibullát, mint nemrégen von der Goltz vastag szivarjainak füstje...

Habibulla egyébként hamarosan újabb barátokra tett szert s egyúttal új gondokat zúdított magára.

Januárban amerikai misszió érkezett Bakuba, élén Haskell ezredessel, utána pedig még egy misszió, élén Hill ezredessel.

Habibullát egyikük sem fogadta, de neki sikerült ismeretséget kötnie a misszió néhány másodrendű hivatalnokával.

Ezek valamennyien azt hangoztatták, hogy a bakui amerikai misszió feladata tanulmányozni Azerbajdzsán politikai és gazdasági viszonyait, és szívesen folytattak e tárgykörbe vágó beszélgetéseket Habibullával. Ez érthető is volt, mert Habibulla szolgálatkészen igyekezett segítségükre lenni — hasonló ügyekben már bi-

zonyos tapasztalatra tett szert von der Goltz ezredessel és Liddle újságíróval folytatott társalgásai során.

Egyízben, mikor az amerikai misszióbeli új barátaitól ajándékba kapott csokoládé újságpapír-burkát kigöngyölte, figyelmét magára vonta a lap egy cikke, amelyben többször is előfordult a „Kaukázus" szó. Habibulla sürgősen szótárt vett elő és buzgón nekilátott, hogy lefordítsa a szöveget.

„Elengedhetetlenül szükséges nagy haderőket előkészíteni és Észak-Perzsiába meg a Kaukázusba irányítani őket. Lehetséges, hogy ez a vonal a legfontosabb a szövetségesek számára. A szövetségesek legelső feladata a Kaukázus legfontosabb olajterületeinek elfoglalása..." — olvasta Habibulla.

Nagyon jó kedve kerekedett. No lám — csaknem folyékonyan fordít egy amerikai újságcikket! Ami magát a szöveget illette — ezúttal sem volt ok elkeseredésre; végülis lényegében mi a különbség, hogy a bakui olaj birtokosai a németek, az amerikaiak, vagy az angolok-e? Az a fő, hogy ne a bolsevikok legyenek!

A házak falát teleragasztották a brit parancsnokság kiáltványait tartalmazó plakátokkal.

Ezek a lakosságot bírságokkal, börtönnel, testi fenyítékek alkalmazásával, nyilvános kivégzéssel fenyegették. Az emberek összecsődültek a falragaszok előtt, olvasták a parancsokat, izgatottan suttogtak.

Badzsi egyszer látta, hogy a város közepén, a főtéren, néhány ember valami földsáncot épít. Ugyanott néhány angol tiszt álldogált, bőrgombos, rövid kabát volt rajtuk, gondosan vasalt hosszú nadrág, tükörfényesre tisztított barna cipő, sapkájukon kokárda, vállpántjukon betűk és csillagok ragyogtak. Valamennyi angol tisztből csak úgy áradt a gőg és önteltség.

Badzsi kissé távolabb állt, mások között és figyelte, hogy növekszik a tér közepén a földsánc, sehogy se értette: mi szükség lehet arra? De mikor a halom embermagasságúra növekedett s a mellette lévő oszlopra kiragasztottak egy parancsot, valaki a tömegben suttogva mondta:

— Itt fogják agyonlőni az embereket...

A sánc elkészült. Badzsinak eszébe jutottak a török akasztófák. Az angolok kimért léptekkel haladtak el Badzsi előtt és nyugodtan beszélgettek. Egyikük Badzsira mutatott ujjával, mire a többiek hangosan elnevették magukat.

— Ezek is ugyanolyan zsiványok, mint a törökök! — mormolta Badzsi felháborodva.

A ház előtt, amelyben Husszein, a színész lakott, tolongtak az emberek. Most még többen voltak, mint máskor.

„Biztosan valami érdekeset mond, még érdekesebbet, mint múltkor!" — örvendezett Badzsi és meggyorsította lépteit.

De az ablakot, amelyből máskor a lelkes hang hallatszott, most fekete lepel borította s az emberek, akik máskor némán és áhítattal hallgatták a színész szavait, most izgatottak voltak és felindultan beszélgettek.

Kiderült, hogy Husszeint meggyilkolták!

Badzsi figyelte a beszélgetők szavait... Megölték!... Azért, hogy kirabolják? Nem, a színész szegény volt. Úgy hírlett, hogy Husszein nagybátyja, egy gazdag kereskedő, rá akarta bírni unokaöccsét, hogy nála dolgozzék, mint boltossegéd. De Husszein színész akart maradni. Unokaöcs és nagybátyja gyakran veszekedtek. Azt beszélték, hogy Husszein különösen nagybátyja fiával állt ellenséges lábon, az ugyanis el akarta venni Husszeintől a feleségét. És most a nagybátyja és annak fia megölte Husszeint...

Mikor Badzsi hazatért és bement a vendégfogadó-szobába beszámolni Samszinak, hogy utasításait végrehajtotta, Abdul-Fatah hangja ütötte meg a fülét:

— A holttestet holnap reggel viszik el a Hadzsi Imam Ali mecsetből.

„Hát már itt is tudják!" — gondolta Badzsi.

— Érthetetlen ez a dolog... a halál... — mormolta Samszi elgondolkozva.

Abdul-Fatah egy korty teát hörpintett.

— E világon minden és mindenki halandó; ezt maga Allah rendelte így — felelte, karjait széttárva.

— Hát persze, ez igaz — bólogatott Samszi. — És ha már meg kell halni, magam is úgy szeretnék meghalni, mint ahogyan ő halt meg — Allah áldása lebegjen emléke fölött! — saját ágyamban, szerető rokonokkal körülvéve, gazdagságban és köztiszteletben... Csak az a kár, hogy olyan sokáig betegeskedett és sokat szenvedett.

Badzsi felfigyelt.

Szerető rokonokkal körülvéve? Tán csak nem a kereskedő meg a fiacskája, akik megölték Husszeint, tán csak nem ezek a szerető rokonok? Gazdagságban? De hisz ott, az ablak alatt mindenki azt mondta, hogy Husszein szegény volt. Sokáig betegeskedett és szenvedett? Hiszen ő, Badzsi, a tulajdon szemével látta alig két-három nap előtt és akkor egészséges volt!

— Ez mind nem igaz! — tört ki belőle.

Samszi meglepetten nézett rá:

— Honnan tudod?

— Nem betegségben halt meg, hanem az unokafivére ölte meg! — felelte Badzsi.

— Mit fecsegsz, te ostoba? — ripakodott rá Samszi mérgesen: — Hiszen leszáradna a keze annak, aki fegyvert emelne olyan tiszteletreméltó emberre, mint Musza!

— Miféle Musza? — kérdezte Badzsi és ezúttal ő volt meglepve.

— Musza Nagijev, te ostoba liba!

Musza Nagijev? Az, akit ő az Iszmailie-ban látott? Aki olyan fontoskodva állt ott, zsebretett kezekkel, arany óraláncca a hasán? Hát szóval itt róla beszéltek!

— Azt hittem, a színészről beszéltetek — motyogta Badzsi zavartan.

— Miféle színészről? — vakkantotta Samszi.

— Husszeinről... Megölték...

— Nohiszen! Tán nem ölnek meg mindennap néhány csavargót és pojácát? Nem nagy eset!

Badzsi tenyerével fogta be a fülét — mint akkor, amikor a bátyját szidalmazták előtte — és kiszaladt a szobából.

Samszi nem tudott magához térni:

— Micsoda lány! A tiszteletreméltó Musza halálának lesújtó hírét hallja és azt képzeli, hogy valami vásári komédiás haláláról van szó!... — Pillantása az újságra esett, amelyet Abdul-Fatah hozott magával, a dúsgazdag ember haláláról szóló gyászkeretes jelentésekre. — Nézd, hadzsi, milyen sok, nézd! — Samszi gyönyörködve és elérzékenyülten számlálgatta a széles gyászkeretbe foglalt jelentéseket. Az újság legalján hirtelen megpillantott egy kis, különálló fekete négyszöget: ilyen apró keret, tán csak nem Muszáról szól? Aztán jobban megnézte: — Úgy látszik, annak a lánynak mégis igaza van — mormogta, mikor elolvasta a gyászjelentést: — Itt valami Husszein nevű színész haláláról írnak. Ennek a komédiásnak sikerült Muszával egy napon meghalnia! Tudod, hadzsi, valahogy jólesik a lelkemnek, hogy annakidején alku nélkül adtam el neki egy gyönyörű kubini hali-balaszi szőnyeget!

— Az ő halála nagy bánat minden jó muzulmán szívének! — fejezte be a beszédet Abdul-Fatah és poharát aljával fölfelé fordította...

Aznap az asszonyok lakosztályában is a halálról beszéltek.

— Muszát természetesen magához veszi Allah a paradicsomba — mondta Ana-hanum meggyőződéssel.

Fatma buzgón helyeselt:

— Ilyen embereknek csakis a mennyországban van a helyük!

Rugia azonban szembeszállt velük:

— Miért, miféle jócselekedetet művelt, hogy a paradicsomba kerüljön?

— És ki épített házakat a város minden utcájában? — kérdezte Ana-hanum kihívóan.

— A házakat kőművesek és ácsok építik... — felelte Rugia, aztán eltűnődve tette hozzá: — Ki tudja, talán egyáltalában nincs is mennyország?

Ana-hanum felfortyant:

— Mondd mindjárt, hogy isten sincs!

— Én nem láttam — felelte Rugia vállat vonva.

A női lakosztályban aznap sokáig vitatkoztak istenről, a mennyországról, a halálról...

„Isten?"... — tűnődött Badzsi, a csillagos eget nézve. Milyen sokat, milyen buzgón imádkozott ő istenhez, de mindannyiszor eredménytelenül. Hát hol van tulajdonképpen az az isten? Hol a mennyországa?

„Halál?"... Meghalt az apja és anyja, halott a négy testvére, halottak azok, akiket megöltek a török lövedékek. Igen, halál van. És íme, most Husszein, a színész is halott.

Miért nem tudta Badzsi elhinni, hogy az a dallamosan zengő hang örökre elhallgatott, elnémult nyomtalanul és visszahozhatatlanul?

A novruz előestje

E világon mindenki halandó, ezt maga Allah rendelte el így, de úgy való, hogy az élők éljenek, dicsérjék Allaht és élvezzék ki a gyorsan múló élet örömeit.

Mint a régi jó szokás előírja, Samszi már egy hónappal az ünnep előtt, minden kedden összegyűjtötte házanépét a lapos tetőn, ahol aztán egy kis rőzsetüzet gyújtott. Majd végigpillantott az ódon Vár utcái felett s mikor a szomszédos meg a távolabbi házak tetőin ugyanolyan kis tüzeket látott, amelyeknek reszkető fénye megvilágította a minaretek körvonalait, örvendezett a szíve: muzulmán világban él, tulajdon házában, úr a családjában és az üzletében.

Persze sajnálatos, hogy a házak falai mentén koldusok kuporognak és nyújtogatják sovány kezüket a járókelők felé. Dehát talán ő nem osztogat alamizsnát minden csütörtökön, amint ezt a szent törvény előírja? És azoknak, akiket kénytelen elutasítani — hiszen mindenkivel szemben nem gyakorolhat jótékonyságot — talán nem mondja udvariasan és együttérzéssel, mint illik: „Allah majd megsegít"? Utóvégre, ha az ember meggondolja, a nyomorgók segélyezésével nem az olyanoknak kellene foglalkozniuk, mint

ő, hanem az utóbbi időkben rendkívül megsokasodott jótékonysági egyesületeknek.

Samszinak eszébe jutott az elmúlt évi novruz, amely a gazdag és tekintélyes muzulmánoknak annyi bajt és bánatot hozott. Vajjon ez a mostani novruz, amelyre a régi jó rendszer körülményei között készülnek, szintén nem hoz szerencsét? Az nem lehetséges! Ha pedig így áll a dolog, akkor miért ne ünnepelnék a szép novruzt ragyogással, jókedvvel és vidám zsivajjal, ahogyan azt a sokat szenvedett muzulmánok megérdemlik?

Samszinak ezúttal még más, nyomatékos okai is voltak arra, hogy így gondolkozzék.

Habibulla néhány nappal ezelőtt elhozta hozzá egyik új angol ismerősét, egy ezredest.

— Üzletközvetítéssel ugyan már nem foglalkozom, most sokkal fontosabb dolgaim vannak, de barátaimnak mindig hajlandó vagyok szívességet tenni — jelentette ki Habibulla.

Samszi legszebb szőnyegeit teregette ki az angol elé és borsos árakat számított. Az angol két tekini, három középnagyságú handzsini szőnyeget, egy karabahi készletet, két imaszőnyeget és száz darab karakül-prémet vásárolt tőle. Samszi szépen keresett ezen az üzleten. Egyébként tisztában volt vele, hogy vevője sem károsodott: ravasz népség az angol! Ha két szőnyeget vásárol és egyiket elküldi hazájába, hogy ott adják el — akkor a másikhoz valósággal ingyen jutott. Ez az ezredes, aki nemcsak Samszinál járt, hanem más szőnyegkereskedőknél is, bizonyára szintén így cselekedett. A vám? Ki ne tudná, hogy a behajózáskor a vámhivatalnokoknak nem engedik ellenőrizni az angol szállítmányokat! Ki ne tudná, hogy minden Bakuból elindított angol rakomány angol katonai kísérőcsapat fedezete alatt jut a kikötőbe s behajózásuk angol tisztek felügyelete alatt történik? A vasúti szállítmányok ellenőrzése? Próbálja ellenőrizni az ember ezeket az angolokat, mikor az utak az ő kezükben vannak! A musszavatista vasúti őrjáratok? Ugyan! Samszi megvetően legyintett — tehetnek is azok valamit!

Igen, most sok, nagyon sok szőnyeget és karakül-prémet vásároltak az angolok egész Azerbajdzsánban — tisztek is, civilek is. És a szőnyegkereskedők tekintélyes összegeket vezettek be számlakönyvük bevétel-rovatába...

Kiket szándékozott Samszi meghívni a fényes novruz-ünnepre?

Mindenekelőtt, természetesen, rokonait, mert hiába, a rokon mégis csak közelebb áll az emberhez, mint az idegen. Azután néhányat a szomszédok közül, mert a szomszédok azt, aki nincs jóban velük, egy-kettőre kinézik a világból. Azután persze Abdul-Fatah mullát, mert ő jóbarát és mert igazi, szép novruz nem képzelhető

el mulla nélkül. Végül és okvetlenül — Habibullát, mert attól a naptól fogva, amikor elment hozzá, hogy megkérje, fordítsa le cégtáblája szövegét török nyelvre — változatlanul azt óhajtotta, hogy Habibulla legyen a veje.

Samszi meghívását mindenki örömmel elfogadta. Csak Habibulla hárította el.

— Amióta ismerlek, a novruzt kivétel nélkül mindig nálam töltötted... — mondta Samszi kissé sértődötten.

— Eddig így volt — adott neki igazat Habibulla. — Most azonban nem rendelkezem magammal: egész életemet hazámnak szentelem... Éppen aznapra, arra az órára, amikorra összehívtad vendégeidet, tűzték ki a legkiemelkedőbb közéleti férfiak újévi összejövetelét s én a meghívást erre a gyűlésre már elfogadtam. Ott lesznek a miniszterek és maga a minisztertanács elnöke, ott lesznek az azerbajdzsáni muftik s a seik-ül-iszlám, a parlament tagjai s a külföldi hatalmak képviselői. Végül ott lesz Lála-hanum, Aga bég unokahúga, akivel, mint tudod, nagyon jó barátságban vagyok. Ítéld meg magad: elmaradhatok én erről az összejövetelről?

Samszi lehorgasztotta fejét.

— Igazad van, ilyen emberekkel én nem versenyezhetek...

Habibullát csakugyan meghívták az újévi bankettre: ezt kapta viszonzásul szolgálataiért, amelyeket Lála-hanum nagybátyjának, Aga bégnek tett egy kényes ügyben. Most gyakran adtak neki hasonló megbízásokat.

Mi várna rá Samszinál? Igaz, Ana-hanum főzte remek — igyekszik az idősebbik feleség! — de egyébként? Semmi érdekes: ugyanazok a rosszkedvű, unalmas rokonok, ugyanazok a műveletlen boltosok, az elengedhetetlen Abdul-Fatah, aki a bölcs szerepét játssza. Nem ilyen társaság való olyan férfiúnak, aki a kormány tagjai, a musszavatista vezetőemberek, sőt angolok között forgolódik!

— Talán később mégis eljöhetsz? — kérdezte Samszi reménykedve.

— Igyekezni fogok — ígérte meg Habibulla leereszkedően.

Az ünnep előtt két héttel Samszi megparancsolta házanépének, hogy készítsék elő a házat a vendégek fogadására.

Megkezdődött a munka: meszelték a mennyezeteket és falakat, kisöpörték a szemetet minden kis zugból, mostak, tisztogatták a szőnyegeket. Ónozómestert hívattak, aki füstölő rőzsetűz mellett egész nap csörömpölt az udvaron, megjavította a rézedényeket. Agyag- és porcelántégelyekbe különféle, gyorsancsírázó magokat ültettek, amelyek a meleg szobalevegőn hamar kikelnek — a padlót és ablakpárkányokat az ünnepeken már friss, üde zöld növényzet fogja díszíteni. Egyebet se lehetett hallani, mint:

— Badzsi, szaladj krétáért!

— Badzsi, söpörj ki a lépcső alatt!

— Mosd ki ezt a kis szőnyeget, Badzsi!

Sok vesződség volt az új ruhák varratásával és az új cipőkkel is. A nők irigyen figyelték egymást. Ana-hanum idegeskedett: ezzel a Rugiával, sajnos, nem lehet mit tenni — bár csak a fiatalabbik feleség, de mégis feleség; hanem a szegényrokon-szolgálót semmi szükség elkényeztetni, annak jó lesz a viselt ruha is!

Samszi ebben az évben nagyon bőkezű volt és tekintélyes összeget adott Ana-hanumnak, hogy mennél pompásabb lakomát készítsen, zsírosabbat, édesebbet, mint bármely eddigi novruzra. Lelkére kötötte, hogy különös figyelmet szenteljen a hagyományos, ízletes ünnepi étkek készítésének, ahogyan ez illik is novruzkor.

Az ünnep előtti napon Ana-hanum megparancsolta Badzsinak, hogy ragyogóra fényesítsen ki egy nagy réztálat, arra aztán mindenféle édességet, süteményt, gyümölcsöt halmozott fel, a tál karimájára pedig színes gyertyákat erősített, amelyeket majd a vendégek érkezésekor gyújtanak meg. A tál közepére Ana-hanum óriási ponty-fejet tett. Ilyen pontyokat az ünnepi lakomákra halászok hoztak a Kur alsó folyásának vidékéről.

Halfej ugyanazon a tálon, amelyen édességeket, süteményt, gyümölcsöt halmoztak fel? Talán nem akadt Ana-hanum háztartásában külön tál erre a célra? Micsoda gondolat! Egyszerűen arról volt szó, hogy Ana-hanum tudta: apja és nagyapja házának asszonyai is így jártak el novruzkor, hát neki követnie illik ezt a szokást. Miért szokás egy ilyen tálra halfejet tenni? Azon Ana-hanum nem gondolkozott — semmi értelme, hogy fölösleges töprengésekkel erőltesse meg az agyát!

A novruz előestéjén a nők valamennyien gondosan megmosakodtak a fürdőben — lemosták magukról az elmúlt év bűneit — rózsaolajjal kenték, illatosították, kicsinosították magukat. A szemnek jólesik látni az új ruhák világos színeit, a fülnek jólesik hallania a selymek suhogását, az orr élvezettel szívja be a rózsaolaj illatát.

Mindnyájan nézegetik magukat a tükörben.

— Mi ketten, Fatma, új ruhánkban úgy festünk, akár a sahok feleségei! — mondja Ana-hanum elégedetten.

— Bárcsak egész évben így öltözködhetnénk! — kontráz anyjának Fatma.

Végül még Badzsinak is sikerült kicsinosítania magát. Rugia odaajándékozta neki egyik ruháját, Ana-hanum, bőkezűségi rohamában egy kendőt adott neki kölcsön, Fatma egy kis maradék illatszert hintett rá üvegcséjéből. Rugia ruhája, az igazat megvallva, Badzsinak nagyon bő, a kendő, az igazat megvallva, kissé

viseltes, de Badzsi sehogy se tud elszakadni a tükörtől: bizony nem csunyább ő Rugiánál, Fatmánál meg határozottan különb!

— Illik nekem az ilyen ruha? — kérdezi bizonytalanul a fiatalabbik feleségtől.

— Csak legalább lenne ki előtt pompáznunk! — feleli az bosszús mosollyal.

Szó esik a közelgő novruzról az ipartelepeken is.

— Azt mondják, ebben az évben pompás lakomákkal fogják megünnepelni a novruzt a városban — jegyzi meg Junusz, egy darab hagymát s utána egy kis kenyeret harapva.

— A mi bőrünkre lakomáznak! — feleli Aram.

— Vajjon mi van most a húgommal?... — töpreng Junusz és nagyot sóhajt. — Régen, nagyon régen nem láttam, el kell utaznom hozzá. Kár volt megfogadnom a tanácsodat, hogy ne járjak a városba... Jaj, Aram, ha tudnád, mennyire sajnálom most, hogy akkor elkergettem őt magamtól! Nem kellett volna törődnöm annak a buta kislánynak a szavaival!

— Nem buta az bizony, szeret téged, csak nem tudja úgy kifejezni, ahogyan kellene... Honnan is tudná? Szolgálósorban él egy boltosnál, írni-olvasni nem tud, valamirevaló emberekkel nem találkozik. Pedig az a kislány, én megfigyeltem, jólelkű, értelmes, ügyes teremtés.

Junusz lehorgasztotta a fejét:

— Tudom, hogy hibás vagyok...

— Nem te vagy a hibás, hanem a vérmérsékleted, a lobbanékonyságod.

— Lobbanékonyság! — kiált fel Junusz hevesen. — Hát miért tagadja meg tőlem a sors azt az örömöt, hogy együtt élhessek a húgommal? Miért vagyunk egymástól elválasztva már három éve? Miért nem teljesíthetem mindmáig halott apámnak tett eskümet?

Aram megtalálja a választ:

— El kell venni a húgodat attól a boltostól, mert különben elrontják!

— Magam is ezt szeretném... Valahogy majd csak találnék neki itt hajlékot, ellátást... De Samszi nem fogja elengedni a jó, ingyen szolgálót és a törvény most az ő oldalán van. Hiszen ő, állítólag, húgom második apjának tekinti magát... Eh, Aram! a legszívesebben megölném azt a kapzsi boltost, erőszakkal ragadnám el tőle a húgomat...

— Most az erő is az ő oldalukon van... Nem, Junusz, másként kell cselekedned... Én ezt tanácsolnám: menj el novruzra a Várba, üdvözöld nagybátyádat az ünnep alkalmából, kívánj neki egészséget, hosszú életet...

— Úgy látszik, összetévesztesz Habibullával!

— Előbb hallgass végig, aztán tedd meg az ellenvetéseidet... Bácsikád haragja a múlt tavasz óta bizonyára lecsillapodott. Novruz ünnepén érkezel hozzá, amikor a házban vendégek lesznek. A vendégek jelenlétében kérd, hogy engedje el Badzsit, mondd, hogy Allah majd megjutalmazza ezért a jótettéért. A novruz fényes ünnepén kellemetlen visszautasítani egy vendég kérését, kivált egy közeli rokonét. Azt hiszem, Samszi a vendégek előtt restelné megtagadni kérésed teljesítését.

— Nem szokásom a ravaszkodás!

— Olykor a ravaszkodás is helyénvaló, ha jó cél érdekében történik.

Aram hosszasan igyekezett meggyőzni Junuszt, míg végre az beleegyezett, hogy követi tanácsát.

— Ne felejtsd — figyelmeztette Aram befejezésül: — nyugodtan viselkedj, ne fortyanj fel...

— Jó, jó, tudom... — dörmögte Junusz.

A szőnyeg

Minden készen állt a vendégek fogadására.

Samszi körülnézett a ragyogó tisztára kitakarított szobában. Sehol egy porszem, a szoba közepén a dísz-szőnyegre terítve hófehér abrosz, rajta szép porcelán edények, amelyek sokáig álltak használatlanul, a padlón és az ablakpárkányokon tégelyekben friss, zöld növények, a konyha felől étvágygerjesztő illat áradt. A házigazda megállapította, hogy ebben az évben sikerülni fog szépen, méltón megünnepelni a novruzt, úgy, ahogyan eddig mindig megünnepelték, kivéve az elmúlt, zűrzavaros esztendőt.

Odalent valaki kopogtatott a kapun, ami meglepte Samszit, a vendégek ugyanis nem szoktak ilyen korán érkezni.

„Ki lehet az?" — gondolta kíváncsian, mert tudvalevően az első vendég dönti el, hogy milyen lesz az ünnep, mint ahogy az első vevő dönti el, milyen lesz az üzletmenet.

Samszi lement az udvarba, maga nyitotta ki a kaput — erre, ilyen ünnepi alkalomkor, kötelezte a vendégszeretet — s egy embert látott maga előtt drága, barna öltönyben, lila bársonymellényén vastag aranylánccal, karakül kucsmában, fehérbetétes lakkcipőben.

— Nem ismersz meg? — kérdezte a jövevény, vékony ajkát mosolyra húzva. Samszi jobban megnézte: Tejmur volt az.

„No hiszen, szép kis első vendég!" — gondolta magában Samszi. Ennek az embernek még a nevére sem emlékezett. Jelent is az valamit, hogy egyszer látta, amikor fegyverért jött ide, vagy hogy az idegenben, Gandzsában egyszer néhány szót váltott vele mint földijével?

— Hozott isten, hozott isten! — mondta mégis nyájasan, mert az efféle vendégek nagyon önérzetesek és nem való őket ok nélkül megharagítani. — Nem ismertelek meg mindjárt — tette hozzá mentegetőzve — más ruhában láttalak.

— Más idők, más ruhák! — válaszolt Tejmur. — Most beköszöntött a novruz, hát eljöttem hozzád, hogy üdvözöljelek az újév alkalmából.

„Be kell engednem — gondolta magában Samszi bosszúsan. — De mit akar itt, az én tisztességes házamban ez a bandita?"

— Legyen szerencsém! — mondta, tenyerét mellére téve, szemét félig lehúnyva és udvariasan meghajolva, hogy utat adjon a vendégnek.

A vendég azonban egy kézmozdulattal megállította.

— Megkérlek, hogy az ünnep alkalmából fogadj el tőlem egy csekély ajándékot — mondta tisztelettel. És mivel Samszi kérdő tekintete a kezére siklott, hozzátette: — Gyere ki velem!

„Mit forgat ez az eszében?" — gondolta Samszi és nem mozdult a helyéről.

— Gyere ki velem! — ismételte Tejmur ugyanolyan tisztelettel mint először, de határozottabban, úgyhogy Samszi kénytelen volt engedni a felszólításnak, mert az efféle banditák nem szeretik, ha az ember ellenkezik velük.

Az utca szögletén Samszi felhúzott ernyőjű kétfogatút pillantott meg.

„Még elvisznek valahova, aztán váltságdíjat követelnek" — gondolta ijedten: az ilyen esetek mostanában elég gyakoriak voltak.

Az elegáns hintó elé két fehér ló volt fogva. A bakon kocsis ült, akin jóminőségű fekete köpeny és karakül kucsma volt — ugyanolyan, mint Tejmuron; arca simára borotvált, kékesbe játszó szurokfekete bajusza hegyesre pederve.

„Ramazan!" — ismert rá Samszi és még jobban megijedt.

Ramazan a bérkocsisok királya volt. Sebesjárású lovai, nem törődve a szájtátó gyalogjárókkal, büszkén vágtattak a szűk utcákon át, csattogó patáik szikrát hánytak a kövezeten. A bérkocsisok, íratlan törvénynek engedelmeskedve, kitértek útjából, az útszélen üldögélő ambalok félreugrottak előle, féltek hosszú ostora égető csapásaitól. Minden divatfi megtiszteltetésnek tekintette, ha Ramazan tüzes fehér lovai röpítették, de ebben a megtiszteltetésben nem részesülhet akárki: a király kocsijának bakján állandóan kis tábla hirdette: „foglalt", ez távoltartotta az alkalmi és nem kívánatos utasokat. Ramazan utasai többnyire a banditák közül kerültek ki. Nagyon rossz híre volt. Mindenki tudta, hogy sok a pénze s azt nem becsületes úton szerezte, ő maga is kérkedően mondo-

gatta, sokatjelentően hangsúlyozta, hogy ő nem garasért fuvaroz, amit a bérkocsisok szokott munkájukkal megkereshetnek.

Samszi levonta a következtetést: ha Ramazan hajlandó Tejmurt fuvarozni, akkor Tejmur ügyei jól állanak.

— Jó napot, Ramazan! — üdvözölte Samszi a királyt, nyájasan mosolyogva, mert bár ő, Samszi, tiszteletreméltó, tekintélyes férfiú, Ramazan meg csak bérkocsis, bandíták cimborája — az effajta emberekkel okosan kell viselkedni.

— Jó napot! — vetette oda Ramazan hanyagul és elfordult.

Samszi a kocsi belsejében egy nagy göngyöleget pillantott meg. Tejmur körülnézett, meglátta a közelben Tagit és magához intette — túlságosan jelentéktelennek tartotta, régebbi összetűzéseik tehát nem akadályozták abban, hogy igénybe vegye szolgálatait. A teherhordónak az a dolga, hogy terhet hordjon. Próbáljon csak ellenkezni!

Tagi nekigyűrkőzött... Nem könnyű ilyen nagy terhet a hátára emelnie, hiszen reggel óta mindössze negyedfont, szalmával kevert lisztből készült kenyeret evett... Nagy erőfeszítéssel fordította meg a göngyöleget. Tejmur egykedvűen nézte — az ambalnak az a dolga, hogy erőlködjék. Ramazan csak ült a bakon, meg sem fordult: nem hordár ő, hogy segítsen az ambaloknak, ezt a göngyöleget is csak Tejmur kedvéért szállította ide... Taginak végre sikerült vállára emelni a terhet. Lábai remegtek és rogyadoztak. Apró, bizonytalan léptekkel indult Samszi háza felé.

Már be is vitte a göngyöleget a vendégfogadó-szobába.

— Mehetsz! — mondta neki Samszi, alighogy Tagi a padlóra tette terhét, és egy darab fehér kenyeret adott neki.

Ünnepi ételek illata töltötte be a házat. A konyha előtt elhaladva Tagi megállt és bekandikált az ajtón. Micsoda pompás ennivalók készülnek a gazdagok számára ebben az esztendőben!

Badzsi meglátta az ajtóban az ambal sovány, izzadt arcát. Kileste a pillanatot, mikor Ana-hanum elfordult, gyors mozdulattal nagy darab zsíros bárányhúst vett ki a fazékból és — Tagi mellett elhaladva — észrevétlenül a teherhordózsák nyílásába csúsztatta. A meghatott Tagi hálálkodni akart, de Badzsi, Ana-hanumtól félve, tettetett bosszúsággal kiáltott rá:

— Neked itt semmi keresnivalód! Menj innen!

Olyan ügyesen színlelte a felháborodást, hogy a meglepett Tagi elment az ajtótól. Fura ez a lány!

— Menj innen, ambal, menj! — förmedt rá Ana-hanum is.

Tagi kiment. Leült a gyalogjáró szélére és nekilátott a bárányhúsnak. Milyen zsíros, milyen puha! És a kenyér milyen fehér, milyen foszlós! No lám, hát neki, az ambalnak is jó novruza van, ez azt jelenti, hogy jó dolga lesz az egész évben! De vajjon mért

förmedt rá az a kislány?... Egyszerre csak megértette... Adjon isten Badzsinak szerencsét, boldogságot!...

A göngyölegben, amelyet Tejmur hozott, egy szőnyeg volt.

Tejmur kibontotta és a padlóra terítette, nem messze az abrosztól.

„Susini hali!" — állapította meg Samszi azonnal. Gyakorlott tekintetét végigfuttatta a szőnyeg szélein és rögtön tudta: háromszor hét és fél orosz arsin.

Látta, hogy a szőnyeg nem vet ráncokat, hogy szélei egyenletesek, nem ugranak össze és nem borzolódnak. Könnyeden, szakértő módra végigsimítva egy darabkáját, meggyőződött róla, hogy vékony, erősszövésű, rövidbolyhú, egyenletesen nyírott. Gyönyörű darab! Nincs igazuk azoknak, akik azt tartják, hogy a susini hali nem veszi fel a versenyt a perzsa vagy tekini szőnyeggel.

Tejmur keményített nagy zsebkendőt vett elő zsebéből, megnyálazta a szélét és erősen dörzsölgette vele a szőnyeget.

— Ugye, a szőnyegkereskedők így szokták megállapítani a festés minőségét? — kérdezte és megmutatta Samszinak a zsebkendőt: a fehér vásznon festéknek a legcsekélyebb nyoma sem volt.

— Így — felelte Samszi olyan hangon, amilyenen gyerekekkel szokás beszélni és leereszkedően mosolygott.

„No, Samszi, mit szólsz ehhez a szőnyeghez?" — olvasta Tejmur tekintetéből.

„Legalább nyolcszáz aranyrubelt ér!" — gondolta magában Samszi ujjongva.

— Egész csinos szőnyeg... — mondta tartózkodóan, igyekezve titkolni elragadtatását.

Mikor a váratlan látogatót beengedte házába, nem szándékozott meghívni őt az ünnepi lakomára, úgy tervezte, hogy sebtiben megkínálja valamivel, aztán iparkodik mennél előbb megszabadulni tőle; de az ajándék olyan értékes volt, hogy az a házigazdát a legteljesebb, igazi vendégszeretetre kötelezte.

— Kérlek, végy részt velem és rokonaimmal, barátaimmal együtt a fényes novruz megünneplésében! — mondta Samszi Tejmurnak és majdnem őszinte nyájassággal ültette a dísz-szőnyegre terített abrosz széléhez...

A nők a kulcslyukon át igyekeznek megnézni az új szőnyeget.

— Ezt nászajándékul fogja kapni az én Fatmám! — jelenti ki Ana-hanum.

Rugia nem kapzsi. Különben is Bala még sokkal kisebb, hogysem anyjának nászajándékról kellene gondoskodnia számára. De a fiatalabbik feleséget bosszantja Ana-hanum fölényes határozottsága és tiltakozik:

— A ház legértékesebb javai, mint tudjuk, a fiúgyermekre szállnak. Ezen a szőnyegen az én Balám fog ülni fiatal feleségével.

— Rugiának mindig csak egy jár az eszében: szőnyegen üldögél a férfi meg a nő... — mosolyog gúnyosan Fatma; már eléggé felnőttnek tekinti magát ahhoz, hogy hasonló megjegyzéseket tegyen.

— A te mamácskád is szívesen üldögélne a szőnyegen egy férfival, de nem akad vállalkozó! — feleli Rugia kajánul.

Hogy Bala hol fog ülni feleségével, az még a jövő titka, most azonban szemlátomást a szép új szőnyegen szeretne játszani.

— Csak merészelje a kölyköd az új szőnyegre tenni a lábát, menten leforrázom! — szisszegi ádázul Ana-hanum, majd, Samszi lépteit hallva, elszalad az ajtó mellől.

Sietve kereket old Fatma is.

— Csakhogy előbb megvakultok ám! — kiált utánuk Rugia, aztán ő is elfut, más irányban.

Badzsi, aki a konyhában, a tűzhelynél vesződik, hallja a feleségek civódását.

„Vajon mi célból hozta ide Tejmur ezt a szőnyeget? — töpreng. — És miért van itt? Mit akarhat?..."

Szívét valami homályos nyugtalanság fogja el.

A fényes novruz-ünnep

E napon Samszi sokszor ment le az udvarra és nyitogatta a kaput a vendégeknek; mellére tett kézzel, félig lehúnyt szemmel üdvözölte őket, mintha nem bírna örömével és elérzékenyülésével.

Közben azonban nem felejtett el egy-egy pillantást vetni az érkezők kezére, hogy hoztak-e ajándékokat, mint az novruz fényes ünnepén szokás, s amely szokásnak Tejmur oly váratlanul és oly bőkezűen tett eleget.

A meghívottak már valamennyien jelen voltak — ilyen alkalmakkor tanácsos korán érkezni, amikor a legjobb helyek az ünnepi abrosz mellett még szabadok s a legjobb falatok még nem fogytak el — csak Habibulla hiányzott. Samszi már kezdett felhagyni a reménnyel, hogy meglátja barátját, mikor lentről egyszerre csak hallatszott a kis kalapács kopogtatása a kapun.

„No, végre!" — gondolta Samszi megkönnyebbülten és lesietett az udvarba.

Kinyitotta a kaput s arcán már-már felragyogott a barátjának szánt nyájas mosoly, amikor Habibulla helyett — Junuszt látta maga előtt.

„Micsoda váratlan vendégeket hoz nekem ez a mostani novruz!" — gondolta bosszúsan.

Fennhangon azonban így szólt:

— Isten hozott, isten hozott, öcsém! Köszönöm, hogy a fényes novruz-ünnepen eszedbe jutott nagybátyádat üdvözölni. Gyere fel, vendégem vagy.

És a mosoly — ha nem is olyan nyájas, mint amilyet Habibullának szánt — mégis megjelent arcán.

Úgy illett volna, hogy Junusz udvariasan válaszoljon az üdvözlésre, köszöntse nagybátyját az ünnep alkalmából, hosszú életet és egészséget kívánjon neki s csak ezután, már a vendégek jelenlétében, kiválasztva a megfelelő pillanatot, forduljon hozzá azzal a kéréssel, hogy engedje el Badzsit — hisz pontosan így beszélték ezt meg Arammal. Junusz azonban békeszerető és udvarias szavak helyett ezt mondta:

— Azok után, amik kettőnk között történtek, én nem mehetek be a házadba... De emlékszem, hogy egyszer fiadnak neveztél. Az imént öcsédnek szólítottál... Te jó muzulmánnak tartod magad. Ha ilyen napon, mint ez a mai, kéréssel fordulok hozzád, bizonyára nem tagadod meg a teljesítését?

„Nohiszen, szép kis újévi ajándék!" — gondolta Samszi csalódottan és kitalálva, mire akarja kérni Junusz — panaszosan dörmögte:

— Még mindig ragaszkodsz a kívánságodhoz!...

— Ha nem akarod ingyen elengedni, engedd el cserébe szolgálataimért, megdolgozom érte, elvégzem a házadban az összes javítási munkákat s a jövőben is el fogom végezni... Az apám, a te fivéred, a megboldogult Dadas nevében kérlek. Engedd el velem a húgomat, Samszi bácsi kérlek, engedd el! Testvérek vagyunk, nem való, hogy egymástól távol éljünk!...

Junusz forrón, meggyőzően beszélt. Úgy érezte: még egy pillanat — és nagybátyja teljesíti kérését. Ekkor azonban Samszi türelmetlenül megszólalt:

— A vendégeim várnak, öcsém. Menjünk fel, együnk néhány ízletes falatot, mindjárt könnyebb lesz a lelkünk, s akkor beszélhetünk. Nem hiába mondják: előbb falatozni, aztán vitatkozni. Nem lehet olyan egy-kettőre elintézni mindent.

A lépcsőn felmenet Junusz a konyha felől Badzsi hangját hallotta. Szíve hevesebben dobogott.

— Szeretném látni a húgomat — mondta Samszinak.

„Tolakodó fickó!" — gondolta Samszi és szárazon felelte:

— A húgod most el van foglalva a háztartásban, magad is láthatod: ünnepet ülünk, vendégeink vannak. Lesz még bőven időd kibeszélni magad vele, a nők szavaitól, mint ismeretes, úgysem lesz okosabb az ember.

Junusz követte Samszit a vendégfogadó-szobába. Az Ana-hanum

remekműveivel megrakott abrosz körül vagy tizenöt ember ült. Samszi leültette Junuszt is és bemutatta a vendégeknek:

— Egy elhalt rokonom fia...

Ezt olyan hangon mondta, mintha mentegetőznék Junusz ipartelepi és korántsem ünnepi megjelenéséért. Jó lett volna ezt a fickót valahova távolabb ültetni, de azt már mégsem tehette, utóvégre akárhogy vesszük is, unokafivérének fia.

Az étkezés még nem kezdődött el, a vendégek fegyelmezetten és illedelmesen, halkan társalogva várták, hogy a mulla mondja el az asztali imát, amely után már evéshez lehet látni. A legtöbben közülük Samszi vagy Ana-hanum rokonai és szomszédos kereskedők voltak. Junusz majdnem valamennyiüket életében először látta, soha egyikükkel sem beszélt, mégis bizalmatlanságot és ellenszenvet érzett irántuk.

Abdul-Fatah végre elmondta az imát, s a vendégek zajosan fogtak hozzá az evéshez. Mi mindent készített Ana-hanum! Samszi ebben az évben pazar novruzi lakomával kedveskedett drága vendégeinek!

Mikor már valamennyire jóllaktak, Abdul-Fatah egy pillantást vetett arra a tálra, amelyen a ponty-fej feküdt, végigsimította szakállát és beszélni kezdett:

— Meg vagyon írva a szent könyvekben: megtorlásképpen, amiért a gonosz Sumr megölte a szent Husszein imámot, a vitéz Muhtár megölte a gonosz Sumr-t, levágta a fejét, egy tálra tette és elvitte a megölt Husszein imám mély bánatba merült fiának, Zeinal-Abdin imámnak, ekkép szólva hozzá: „Vigasztalódj, Zeinal-Abdin imám, az ellenség elnyerte megérdemelt büntetését!" És Zeinal-Abdin imám, mikor meglátta a tálon apja gyilkosának fejét, elrendelte, hogy az emberek vessék le a gyászt, amelyet a meggyilkolt szent vértanúért, Husszein imámért viseltek... A halfej, amelyet ezen a tálon láttok, arra emlékeztet bennünket, hogy máshitű ellenségeink most elnyerték megérdemelt büntetésüket, tehát levethetjük a gyászt, amelyet azokért viseltünk, akik a múlt év szomorú tavaszán elpusztultak — és élvezhetjük az édességeket, süteményeket, gyümölcsöket, amelyek a tálon, a halfej körül tarkállnak a a gyertyák vidám fényében.

A hallgatók helyeslően bólogattak. Abdul-Fatah látta az elégedett tekinteteket és tudta, hogy szavai tetszésre találtak. Ezért kimondhatatlanul meglepődött, mikor egy fiatal legény, volt tanítványa, felkiáltott:

— Semmi közük ehhez a máshitűeknek!

Junusz nem szándékosan mondta ezeket a szavakat: akarata ellenére törtek elő ajkai közül.

Mindenki Junuszra nézett. Samszi felháborodott pillantást ve-

tett rá: félbeszakítani a tiszteletreméltó hadzsi Abdul-Fatah mullát — micsoda szemtelen fickó! Abdul-Fatah elfogta ezt a pillantást és egy könnyed kézmozdulattal megnyugtatta Samszit.

— Hát szerinted kik harcoltak a tiszteletreméltó muzulmánok ellen, ha nem a máshitűek? — kérdezte Junusztól szelíden.

— Ez a szegények háborúja volt a gazdagok ellen, a munkások és parasztok háborúja az olajiparosok és a bégek ellen! — felelte Junusz.

„Mi az, gyűlésen szónokol ez, vagy mi? — méltatlankodott Samszi. — Fecsegjen, amennyit csak akar, ott, náluk az ipartelepen vagy a téren, de ne az én házamban!"

— Elrontja az egész novruzunkat! — súgta oda Samszi a szomszédjának panaszosan.

Junusz meghallotta.

Eljött újév napja, gazdagok víg napja,
Hozza a szerencsét, kalmár ha óhajtja.
Ó, te régi újév, ünnepe a népnek,
Örökös kínt hozol mindig a szegénynek. —

szavalta szenvedélyesen.

Valamennyien összesúgtak: ez az arcátlan fickó csakugyan el akarja rontani, népgyűléssé változtatni az ünnepet! Csak Abdul-Fatah maradt látszólag nyugodt.

— Hát ezek meg miféle bölcs szavak? — kérdezte Junusztól gúnyosan. — Mikor növendékem voltál, én erre nem tanítottalak.

— Elég kár! — mondta Junusz. — Mert ez Alekper Szabir költeménye!

— Szabir? — ismételte Abdul-Fatah olyan hangon, mintha először hallotta volna ezt a nevet, holott ismerte magát a költőt is és műveit is...

Sok-sok év előtt, amikor a Közel-Keletet bejárta, ismerkedett meg Szabirral. A költő gúnyoros, éles szelleme lenyügözte a fiatal Abdul-Fatahot, de a költő gondolatai olyan szokatlanok voltak annak a környezetnek számára, amelyben Abdul-Fatah mozgott, olyan idegenek azoktól az eszméktől, amelyeket a fiatal zarándok a pániszlamizmus zöld zászlaja alatt magáévá tett, hogy rémületbe ejtették.

Abdul-Fatahnak később alkalma volt Szabirral Bakuban is találkozni. De Szabir azokban az időkben egyesülésre szólította fel a dolgozó népet, vallástól és nemzetiségtől független egyesülésre és harcra a gazdagok és elnyomók ellen. Már maga az a gondolat, hogy egy muzulmán együtt haladhat az idegenhitűekkel tulajdon muzulmán testvérei ellen, elszörnyedést keltett benne és a költő

ellen hangolta. Mindennek a tetejébe Szabir akkor munkatársa volt egy forradalmi-demokratikus folyóiratnak, a „Molla Naszreddin"-nek, amely gúnyolta a reakciós papságot és hogy egy ilyen folyóirat munkatársával ismeretséget tartson fenn, azt Abdul-Fatah kényelmetlennek és veszélyesnek ítélte.

Abdul-Fatah régen ismerte ezt a költeményt. Azt gyalázta, ami minden jó muzulmánnak szent és drága — a novruz fényes ünnepét. A mulla hitte, hogy Szabir költeménye nem hagy nyomot egyetlen muzulmán szívében sem. Hogy tévedett! Tíz év múlt el Szabir halála óta és egy fiatal munkás emlékezetből, szenvedéllyel és meggyőződéssel idézi a költő versét! ...

Abdul-Fatah ismét megszólalt:

— Emlékszem rád mint kisfiúra, mikor apád, szegény ember, elhozott hozzám az iskolába. És — emlékszel? — mint ilyen alkalmakkor szokás, azt mondta nekem: „Mulla, tartsd meg magadnak a fiú húsát, nekem csak a bőrét és csontjait add vissza." De én azt feleltem neki, hogy a gyerekek a mi kertünk fái s mivel nincsenek elgörbülve, szükségtelen pálcával egyenesíteni őket. Azt hittem, sudár pálma lesz belőled ...

— Tévedtél, mulla! — szólt közbe Junusz gúnyosan. — A te szemedben nem pálma vagyok én, hanem görbe bogáncs!

— És jót tettem apáddal, tanítottalak téged, mintha saját fiam lettél volna, egyetlenegyszer sem ütöttelek meg — folytatta Abdul-Fatah, de Junusz félbeszakította:

— Inkább ütöttél volna meg, csak olyasmire tanítottál volna, ami szükséges, nem pedig imákra és namazokra!

A vendégek elszörnyedve méltatlankodtak, egyesek felálltak.

— Istentelen!

— Átkozott bolsevik!

— Miért jött ez ide?

— El kell kergetni innen!

És megint csupán Abdul-Fatah maradt látszólag nyugodt, csak az arca fejezett ki keserűséget és bánatot. Kezének egy intésével helyreállította a csendet.

— Engem, öregembert, sértegethetsz, amennyire csak a lelkiismereted engedi — mondta tüntető szelíd hangon — de ha a vallásról van szó ...

Junusz felállt.

Kell a vallás, hogy a néptől jobban tudjatok rabolni.
Iszonyatos — mintha látnám gyilkosok tőrét villogni.
Bizony, ingyen vagy bagóért egyőtök se imádkozna,
S istenugyse, te is köpnél a hitedre, szentatyuska! —

idézte újra Szabir sorait.

Ez már több volt a soknál! Abdul-Fatah kezeivel fedte el arcát. A többiek mind felugráltak helyükről, készen arra, hogy Junuszra vessék magukat, összeverjék, széttapossák. A vendégek kérdő tekintettel néztek házigazdájukra, várták, hogy döntsön.

Samszi zavarban volt... Így elrontani a fényes novruz-ünnepet, amelyre annyi pénzt költött, amelytől oly sokat reméltek! Ilyen szégyent hozni rá az egész Vár előtt! Mikép lehetséges, hogy a szerény Dadasnak ilyen gyalázatos gyerekei vannak?... Samszi Junuszhoz lépett.

— Te ismered hagyományos vendégszeretetünket... — kezdte komoran, fékezve dühét. — Bár többször is megsértettél engem, ma meghívtalak, hogy megosszuk veled ünnepi lakománkat. Ettél a kenyeremből és ezt azzal háláltad meg, hogy megsértetted vendégeimet és rokonaimat és legjobb barátomat, a tiszteletreméltó hadzsi Abdul-Fatah mullát. De még ez sem volt neked elég, ócsároltad a mi szent vallásunkat... — Samszinak itt hirtelen eszébe jutott, milyen sok pénzt költött és, szabad folyást engedve dühének, toppantott lábával, úgy kiáltotta: — Eredj innen, azt mondom neked és soha többé be ne tedd a lábad a házamba! Itt senki nem vár téged!

— De igen, vár! — felelte Junusz hangosan, határozottan. — A húgom!

Samszi most mérte rá a döntő csapást:

— Azok után, amiket itt ma műveltél, örökre el kell felejtened a húgodat!

Junusz fejében egymást kergették a gondolatok. Mit is tett! Talán csak nem vesztette el Badzsit? Megjuhászodjék? Kérjen bocsánatot?... Most sok mindenre hajlandó lett volna a húgáért. De látta Samszi dühödt tekintetét, hallotta a vendégek gyűlölködő suttogását — és megértette, hogy most már semmit sem tehet. Megfordult és búcsúzás nélkül eltávozott.

Samszi utánament: még valami bajt csinálhat ez a zsivány!

Junusz a lépcsőn lemenet a folyosó ablakában meglátta Badzsit, aki arcát az üveghez nyomva, gyors szavakkal mondott valamit. Junusz tétovázva megállt. És mi lenne, ha mégis elvinné innen Badzsit, erőszakkal? Megfordult és sebesen futott felfelé.

— Jóemberek! — üvöltött Samszi. — Rabolnak!

A vendégek a házigazda segítségére siettek. Tele lett velük a szűk lépcső és folyosó, elállták Junusz útját, készen arra, hogy megvédelmezzék barátjukat.

Junusz látta, hogy ezzel a túlerővel szemben tehetetlen.

— Nem nőnek a fák az égig! — kiáltotta, visszafordulva a lépcsőn. — Lesz még nekünk is fényes ünnepünk! — kurjantotta lentről, fenyegetőn rázva öklét a házigazda és vendégei felé.

A bakui olaj áradatát, amely régebben észak felé, Oroszországba irányult, a musszavatisták hatalomralépésekor, különösen pedig az angolok megjelenésekor erőszakosan nyugat és dél felé fordították.

Csörgedezve folyt az olaj és petróleum az egész Kaukázuson keresztül húzódó csövekben a Fekete-tengerig, egymásután érkeztek oda az olajjal és olajtermékkel telt tartálykocsi-szerelvények; a bakui öbölből egymásután futottak ki a Perzsiába igyekvő olajszállító hajók.

Az ipartelepeken és gyárakban élénk beszélgetések folytak az olaj kivitelének kérdéséről.

— Megígértük a Népgazdasági Tanács pityeri küldötteinek, hogy olajat szállítunk Szovjetoroszországba, de az olajat most az angol kapitalisták, Oroszország ellenségei vették birtokukba — mondogatták a munkások.

— És sokat szállítanak ezek a pokolravaló angolok? — kérdezte egyszer az öreg kirmaki.

— Sokat, öreg, sokat... — felelte Aram sóhajtva. — Úgy hírlik, legközelebb kijön a rendelet, hogy félmillió pudot kell szállítani.

— Félmilliót?... Ugyan mennyi az?

— Ötszázezer.

— Ötszázezer! — jajdult fel az öreg.

— Bizony... Ugyancsak megjött a vendégek étvágya.

— Ötszázezer!... — sopánkodott az öreg, sehogy sem tudott megnyugodni. — Dehát mire kell nekik olyan sok?

— Hogy ellássák hajóhadukat a Földközi-tengeren; tudod, van egy ilyen tenger s azt ők kaparintották a kezükbe.

— Hát nekik maguknak tán nincs olajuk?

— De van, mégpedig elég bőven. Csakhogy ők a máséra is áhítoznak. Egész olajtermelésünket ellenőrzés alá vették és megszervezték itt a „Brit Olajipari Igazgatóságot"... — Aram egy pillanatig hallgatott, aztán felindultan folytatta: — Emlékeztek, elvtársak, a mult évben, amikor Népgazdasági Tanácsunk volt, élén Ivan Tyimofejeviccsel...

Árnyék telepedett az arcokra: már az év elején elterjedt a hír, hogy az angolok a Káspi-tengeren túli homoksivatagban milyen szörnyű vérfürdőt rendeztek, amelynek áldozata huszonhat bakui komisszár volt. Nem lehetett azt elhinni, hogy Ivan Tyimofejevics — Ványa, Ványecska Fioletov, ahogyan az ipartelepen valamennyien nevezték, már nincs az élők sorában... És nincs az élők sorában Sztyepan Saumjan, Aljosa Dzsaparidze, Mesadi Azizbekov sem...

Mindenfelől elkeseredett szavak hallatszottak:

— Legyenek átkozottak ezek az angol gyilkosok!

— Szerencsétlenségünkre már másodszor jönnek Bakuba!

— Úgy hírlik, még az olajtelep-tulajdonosokat sem nagyon kímélik: a kivitelre olyan nagy vámot róttak ki, hogy a mi elképedt gazdáink teli torokból feljajdultak!

— Az ilyen hangok már kedvemre valók! — jegyezte meg a kirmaki.

— Nekem sincs kifogásom ellenük, csak az a baj, hogy a végén ez is a munkások rovására megy!... — felelte Aram.

Hanem az ügy nem korlátozódott csupán beszélgetésekre.

A bakui bolsevikok — tudva, milyen égető szüksége van a Vörös Hadseregnek üzemanyagra — harcot kezdtek a Szovjet Köztársaság olajjal való ellátása érdekében. Igyekezve szabadulni az intervenciósok szervezte blokád gyűrűjéből, a bakui munkások azt követelték, hogy az olajkivitelt Asztrahanyba irányítsák. Ezt a követelést az angolok és musszavatisták természetesen nem teljesítették. Válaszul a Munkáskonferencia általános sztrájkot hirdetett.

A fúrótornyokban megálltak a merítőhengerek, a csövekben megszünt csörgedezni az olaj, a kőolajlepárlógyárak kohóiban kialudt a tűz, a segédüzemekben megszűnt a zakatolás, a kikötőben elnéptelenedtek a hajók, a kazánházak, gépházak. A rakpartokon a szegecselőmunkások félredobták a szegecseket és kalapácsokat, a felemelkedett daruk kinyujtott nyakkal megmerevedtek. A kikötőhelyeken a teherhordók ledobták vállukról a zsákokat, göngyölegeket, ládákat. A vasúti állomáson, a raktárház füstös ablakai előtt a mozdonyok kieresztették a gőzt és megálltak, mint a cövek. A városban szünetelt az áramszolgáltatás. A telefonok süketnémák voltak...

Sztrájk!

Az angolok érkezése óta nem az első sztrájk volt ez, amelyben az apseroniak részt vettek — hanem a harmadik.

Az első röviddel az angolok megjelenése után robbant ki a tömeges munkásletartóztatások miatt. A munkások akkor — az angolok által kihirdetett hadiállapot ellenére — követelték a letartóztatottak szabadonbocsátását, a szólás, a gyülekezés szabadságát, a személyi sérthetetlenséget. A kereskedelmi hajóraj matrózai csatlakoztak a sztrájkolókhoz. Az angol parancsnokság kénytelen volt engedményeket tenni s a munkások követeléseit teljesíteni.

A második sztrájk három hónappal az első után tört ki — és félévvel a gyászos nap után, amelyen az angolok megyilkolták a huszonhat bakui komisszárt. A sztrájk egyhangú, felháborodott tiltakozást fejezett ki az intervenciósok által elkövetett gyalázatos

tett ellen, letépte az álarcot a hóhérokról. A brit megszállók nem úszták meg olcsón ezt a sztrájkot: megtépázta presztizsüket nemcsak Azerbajdzsánban, hanem az egész világon, az egész haladó emberiség előtt. A brit törzsparancsnokság nem hiába helyezett el az újságokban már két nappal a sztrájkolók gyászfelvonulása előtt egy közleményt, amely „cáfolta" Tig-Jones kapitány részvételét a bakui komisszárok legyilkolásában.

„Önök alaptalan és hazug vádakkal illetik az angol tiszteket"... — hebegte szánalmasan a brit törzsparancsnokság ebben a cáfolatban.

És most, két hónap multán, megkezdődött a bakuiak harmadik sztrájkja, amelyre a Szovjetoroszországért érzett aggódásuk ösztönözte őket.

Ennek a harmadik — májusi sztrájknak lendülete túlszárnyalta az elsőét és a másodikét. Ilyen hatalmas megmozdulásban az apseroniak még sosem vettek részt, lendülete és ereje úgy magával ragadta őket, hogy valamennyien hinni akarták: ez a sztrájk a munkások győzelmével végződik.

Gazanfar az első naptól kezdve tagja volt a kerületi sztrájkbizottságnak. A letartóztatás fokozódó veszélye arra kényszerítette, hogy hagyja el az „Apseron"-t, úgyszintén a legénységi szállást és minden éjszaka óvatosan változtassa tartózkodási helyét. Az ipartelepi kerületben nagyon sokan voltak, akik örömmel adtak neki szállást. A munkások megtiszteltetésnek tekintették, ha hajlékot és segítséget nyujthatnak egy sztrájkbizottsági tag elvtársnak, különösen olyan embernek, mint Gazanfar. Gazanfar most egész napokat töltött a kerületi sztrájkbizottságban, éjszaka pedig ott szállt meg, ahol éppen lehetett, mégis kerített rá időt, hogy közölje a legújabb híreket apseroni barátaival és bátorságot öntsön belé jük.

Volt egy olyan nap, amelyet jól emlékezetükbe vésték az apseroniak.

Gazanfar késő este érkezett a legénységi szállásra, de még senki sem aludt — nem kellett lefeküdni, pihenni a fáradságosan töltött nap után, nem kellett hajnalban kelni, nem sürgetett a munka. Gazanfart, mint mindig, szorosan körülvették, de ezen az estén az emberek izgatottabbak voltak, mint máskor.

Gazanfar szenvedélyesen buzdította sztrájkoló elvtársait állhatatosságra és összetartásra, újra meg újra hangsúlyozta, mit jelent a bakui olaj Szovjetoroszországnak, a forradalomnak.

— El kell érnünk a célunkat! — mondta Gazanfar. — Mindnyájan emlékszünk, mit tett és mit tesz értünk Szovjetoroszország! Hányszor fordult az orosz szovjet kormány az angol parancsnoksághoz és követelte, hogy bocsássák szabadon letartóztatott társainkat, cserébe angol hadifoglyokért, de az angol parancsnokság

mindannyiszor makacs hallgatásba burkolózott. Hát ezt a harmadik sztrájkunkat hassa át a gyűlölet az angol megszállók és mensevik meg eszer lakájaik ellen! ... Hallgassátok, mit ír róluk a mi Sztálin elvtársunk!

És Gazanfar kiskabátja belső zsebéből egy újságot vett elő, amely Sztálin elvtárs cikkét tartalmazta: „Az angol imperializmus ügynökei agyonlőtték huszonhat bakui elvtársunkat" és felolvasta a cikket, amelyből áradt a felháborodás és gyász szomorúsága.

— Hát ilyenek az emberevők, a „civilizált" és „humánus" Anglia fiai! Ellenük irányul a mi sztrájkunk! — fejezte be Gazanfar, az összehajtott újságot meglobogtatva a levegőben.

Az apseroniakat mélyen felzaklatták a hallottak.

— Mondd meg a sztrájkbizottságban, hogy harcolni fogunk, mindaddig, amíg a bakui olaj meg nem változtatja medrét és nem folyik észak felé, orosz testvéreinkhez! — biztosították buzgón Gazanfart és erősen kezet szorítottak vele.

Egy este Habibulla ellátogatott a legényszállásra. Minthogy a telepen a sztrájk miatt állt a munka, a lakók legtöbbje otthon volt. Némelyek beszélgettek, mások fekhelyükön heverve pihentek, megint mások ruhájukat, cipőjüket javították, olyik olvasott. Junusz dámát játszott az argyebili kanalazóval.

Habibulla körülnézett a kopár helyiségben és hangosan köszöntötte a lakókat. Köszöntését bágyadtan viszonozták: még túlságos élénken emlékeztek rá, mint Nuri pasa lakájainak egyikére. Hanem őt ez nem zavarta, fesztelenül telepedett le egy támlátlan székre és belefogott mondókájába:

— Tisztelt barátaim, szeretnék veletek kicsit beszélgetni, kis eszmecserét folytatni a sztrájkról!

Most azonban senki sem válaszolt neki. Mit mondhat nekik ez a hétpróbás musszavatista, amit érdemes meghallgatni? Ki-ki folytatta foglalatosságát.

Habibulla elfojtotta bosszúságát és tovább beszélt:

— Sokat gondolkoztam a sztrájkbizottság követelésein és őszintén megmondom, tisztelt barátaim, arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok a követelések értelmetlenek és igazságtalanok!

A szállás lakói felfigyeltek. Junusz keze — amellyel éppen egy játékfigurát emelt fel, hogy, a szokásnak megfelelően, koppantva csapja le a deszkatáblára — megállt a levegőben... Értelmetlenek és igazságtalanok? Miféle hülyeségeket fecseg összevissza ez a felbérelt „agitátor"?

— Gondoljátok meg — mondta Habibulla — Anglia harcban áll Szovjetoroszországgal...

Junusz félbeszakította:

— Tehát velünk is! Nem felejtjük, hogy huszonhat elvtársunk halála vérengző angol kezek műve.

— Az még nem bizonyult be — vetette közbe Habibulla mellékesen és folytatta: — ... és munkásaink mégis azt kívánják, hogy az angolok átengedjenek Szovjetoroszországnak olyan értékes háborús üzemanyagot, mint az olaj, vagyis lényegében azt követelik, hogy az angolok tulajdon ellenségük megerősödését segítsék elő.

Nem vette észre, hogy minden egyes szavával maga ellen hangolta a szállás lakóit. Igen, a Vörös Hadseregnek most éppen olajra volt elengedhetetlenül szüksége, hogy gyakrabban szállíthasson csapatokat az angolok kreaturái — Gyenyikin és Kolcsak ellen. Igen, Szovjetoroszországnak most éppen olajra volt elengedhetetlenül szüksége ahhoz, hogy élénkebben folyjék a munka a gyárakban és üzemekben, hogy élénkebb legyen a forgalom a vasutakon és vízi utakon, hogy megélénküljön minden, ami megszilárdíthatja, erősítheti a bolsevik frontot.

Habibulla saját érvelésével elégedetten folytatta:

— Ha az angolok olajat adnának Moszkvának és Petrográdnak, azok ott kardot kovácsolnának, amelyet egyenesen ellenük szegeznének! Előnyös lenne ez az angoloknak? Előnyös lenne ez a mi kormányunknak? Természetesen, nem! Az ember nem lehet önmaga ellensége.

— Nohát, mi sem vagyunk önmagunk ellenségei! — kiáltott fel Junusz. — Az olajat nem külföldre kell vinni, hanem csakis Oroszországba! És ezt el is fogjuk érni!

— Hát persze Oroszországba is lehet szállítani — egyezett bele Habibulla váratlanul, de rögtön óvatosan hozzátette: — Mondjuk, Dél-Oroszországba.

Ezt nem ötletszerűen mondta, hanem a brit csapatok törzsparancsnokságához igazodva, amely a musszavatista kormánynak nemcsak azt írta elő, hogy Gyenyikin seregei ellen nem szabad ellenséges tevékenységet kifejteni, hanem azt is, hogy el kell látni őket olajjal, ha pedig — így szólt a fenyegetés — a musszavatisták nem teljesítik ezt a parancsot, az angolok megvonják tőlük támogatásukat.

Junusz értette, mire céloz Habibulla:

— Dél-Oroszországba? Azt akarod mondani: Gyenyikinnek?

Az öreg kirmaki, jámbor arcot vágva, gyermetegen kérdezte:

— Gyenikinnek, annak a fehér tábornoknak, ugye?

Valamennyien egymásra néztek és elmosolyodtak: adta öregje! És még ez sopánkodik mindig: „tudatlan ember vagyok én".

Ragim a szoba belső sarkából kiáltott:

— Csak próbáljátok meg, ha meritek!

Habibulla türelme fogytán volt:

— Hát nem értitek, hogy a sztrájkbizottság követelése pofon a mi barátainknak és védelmezőinknek, az angoloknak? — fakadt ki patétikusan. — Sőt, nemcsak az angoloknak, hanem az amerikaiaknak is! — tette hozzá sokatmondóan.

Volt rá oka, hogy így beszéljen: mint éppen akkoriban ismeretessé vált, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Wilson, a párizsi békekonferencián kegyesen beleegyezett abba, hogy a musszavatista küldöttséget beengedjék Párizsba; ebből arra lehetett következtetni, hogy nemcsak Angliának, hanem az Egyesült Államoknak is érdeke a musszavatista Azerbajdzsán támogatása Szovjetoroszországgal szemben.

— Azok a te barátaid és védelmezőid! — felelte Junusz. — És, ismételjük: olajat csak Oroszországba, Asztrahanyba szabad szállítani!

Habibullának eszébe jutott a brit törzsparancsnokság parancsa, amelynek értelmében minden közeledő hajót, amely Petrovszk vonalán és attól északra bukkan fel a tengeren, ellenségesnek kell tekinteni és fel kell tartóztatni.

— A sztrájkbizottság támasztotta követeléseket angol barátaink sosem fogják teljesíteni! — mondta hidegen, szigorú tekintettel.

— Akkor hát a munkások folytatják a sztrájkot! — kiáltotta Junusz és a játékfigurát olyan erősen csapta a deszkára, hogy a többi figura mind elugrott helyéről.

„Majd még kicsapkodhatsz magadnak valamit ezzel"! —gondolta Habibulla dühösen és bosszankodott, hogy a rendőröket a kapun kívül hagyta, most mindjárt le lehetne fülelni ezt a legényt és börtönbe vinni, ahová való, akkor elmenne a kedve attól, hogy ilyen hangon beszéljen!

— Dehát értsétek meg, hogy az angolok a mi legjobb barátaink!... — próbálta folytatni a társalgást, hanem az argyebili kanalazó, aki az egész idő alatt szótlanul hallgatta a vitát, gúnyosan félbeszakította:

— Nyilván ugyanolyan barátaink, mint amilyen te vagy. Emlékezz csak, hogy hízelegtél Nuri pasának, a törököknek!

— Most pedig új gazdája talpát nyalja ez a lakáj! — dörmögte valaki.

— Nem lesz itt hosszú életük ezeknek a gazdáknak sem! Csak hova mennek majd innen ezek a lakájok? — kérdezte egy másik ugyanolyan lenéző hangon.

A szállás lakói felélénkülve beszélgettek, kiegészítették egymás szavait, egyhangú helyesléssel fogadták és megtoldották az éles megjegyzéseket.

Habibulla körülnézett: senki sem maradt fekhelyén, senki sem

javítgatta öltönyét, senki sem olvasott, senki sem játszott dámát — mindnyájan szorosan egymás mellett, tömör falként állottak vele szemben. Egy emberként! Még megeshetik, hogy ezúttal nem sárrögöt vágnak hozzá, mint annakidején az olaj-szökőkútnál, hanem valami súlyosabbat. Nagyon bánta, hogy a rendőröket a kapu előtt hagyta. Megfordult és kisompolygott.

Csomag Asztrahanyból

A sztrájk hatodik napján az „Apseron"-on angol katonaosztag jelent meg egy tiszt vezetése alatt, akinek vállpántján két fémbetű csillogott: RE — „királyi mérnökök".

Az osztagot azért vezényelték oda, hogy helyettesítse a sztrájkoló munkásokat. Ennek az intézkedésnek egyébként inkább demonstratív jellege volt: ne bizakodjanak el a lázadó sztrájkolók — az angolok ha kell, nélkülük is boldogulnak, a maguk erejére támaszkodva.

Az angol csapatokban nem akadt olaj-szakmunkás, hát a parancsnokság — ezt a hiányt pótlandó — elhatározta, hogy olyan katonákat küld az ipartelepekre, akik a polgári életben bányászok voltak — feltették, hogy a walesi szénbányászok vagy a cornwalli ércbányászok megbírkóznak a munkával az olajipartelepeken, legalábbis jobban, mint a farmerek, vagy a londoni boltosok és hivatalnokok.

— Szaladj, jelentsd Gazanfarnak! — súgta oda Aram Junusznak, mihelyt az angolok megjelentek az ipartelepen.

Junusz felkutatta Gazanfart. Valamelyik távoli ipartelep udvarán egy eldugott házikóban akadt rá. Gazanfar nem egyedül volt a szobában — a lócán valami ismeretlen idősebb ember ült mellette, orrán csiptetővel. Junusz bizalmatlan pillantást vetett az ismeretlenre, de Gazanfar eloszlatta aggodalmát:

— Nyugodtan beszélhetsz.

Junusz belefogott beszámolójába az „Apseron"-on megjelent angolokról, de rögtön látta, hogy Gazanfar már mindent tud. Csodálatos ember ez a Gazanfar: nem tudni, hogyan, de mindig, mindenkinél előbb értesül mindenről!

Junusz elhallgatott. Gazanfar és az ismeretlen egyetértő pillantást váltottak egymással. Az ismeretlen ezután a szomszéd szobába ment, ahonnan rögtön visszatért egy csomaggal s azt átadta Gazanfarnak. Az viszont tovább adta Junusznak.

— Fegyverek, ugye? — kérdezte Junusz halkított hangon. — Gazanfar ismét az ismeretlenre pillantott és mosolygott.

— Mondjuk...

Junusz átvette a csomagot. Nem, sokkal könnyebb volt, semhogy fegyver lehetett volna benne.

— Ez egészen különös fajtájú fegyver... — tette hozzá Gazanfar, látva Junusz csodálkozó tekintetét. — Ajándék az angoloknak!

— Ajándék... az angoloknak? — ismételte Junusz még jobban álmélkodva.

Gazanfar arca nyugodt maradt.

— Ezek könyvek — mondta aztán. — Ezeket kell az angoloknak ajándékozni.

— Az angoloknak... könyveket ajándékozni? — Junusz sehogy sem értette. — Hát miféle könyvek ezek?

— Az elvtárs majd megmagyarázza neked — felelte Gazanfar s az ismeretlenre mutatott.

— Tudni szeretné a címüket? — kérdezte barátságosan az ismeretlen. Válaszra sem várva, kivette Junusz kezéből a csomagot s néhány vékonyka brosúrát szedett elő belőle.

Felolvasta a címüket angolul, aztán megmagyarázta:

— Oroszul ezek így hangzanak: „A szovjet állam és mi", „Az orosz munkások és az angol megszálló csapatok", „A szövetségesek bűne Szovjetoroszország ellen". „Az angol kommunisták egy csoportjának levele az angol és amerikai katonákhoz". És a többiek is ugyanilyen jellegűek.

— Nem olvashatna fel belőlük valamit? — kérte Junusz: a brosúrák címe érdeklődést keltett benne.

Az ismeretlen kinyitotta találomra a legfelső könyvet és folyékonyan fordította:

— „A világháború már végetért, de az angol kormány nem engedi haza a katonákat, arra kényszerít benneteket, hogy harcoljatok Oroszország forradalmi munkássága és parasztsága ellen..." — Egy másik brosúrát nyitott ki: — „Angol katonák! Tagadjátok meg az engedelmességet: ne lőjetek tulajdon elvtársaitokra, az orosz munkásokra! Követeljétek kormányotoktól és tisztjeitektől, hogy bocsássanak haza benneteket!"... — Ezután visszatette a brosúrákat, szép rendesen újra begöngyölte őket és nyájasan tekintve Junuszra, megkérdezte tőle: — Most érti?

Junusz arca mosolyra derült. Persze, hogy érti! No lám, ilyen könyveket osztogatni az angol katonáknak, egészen jó gondolat!...

Gazanfar kikísérte Junuszt az előszobába.

— Légy óvatos! — mondta neki búcsúzóul.

Junusz zubbonya alá rejtette a csomagot és suttogva kérdezte:

— És ki ez az ember, aki ezeket most lefordította?

— Egy elvtárs Asztrahanyból, Szergej Mironovics Kirovtól — felelte Gazanfar. — Angolra fordított forradalmi írásokat hozott nekünk... Néhány évig Angliában élt, mint politikai emigráns.

Junusz agyán átsuhant a gondolat:

— Mi lenne, ha elhívnók magunkhoz az „Apseron"-ra és beszélne az angolokkal?

Gazanfar tagadóan rázta a fejét.

— Most üldözik... A magatok erejéből kell boldogulnotok. No, menj!...

„Szergej Mironovics Kirov!" — ismételte magában Junusz az ismeretlen nevet és zubbonya mögött melléhez szorítva a csomagot, óvatosan kerülve a népes helyeket, sietve igyekezett az „Apseron"-ra.

Ezalatt az „Apseron"-on az angol katonák, tisztjük parancsát várva, Kullal beszélgettek, egyik fúrótoronytól a másikhoz ballagtak, érdeklődve nézegették a merítőhengereket, a kanalazóhengereket, a fúrószerszámokat — a fúrórudakat, a csöveket, az óriási vésőket... Ki tudja, talán Wales és Cornwall szén- és ércbányái jutottak eszükbe és talán még irigyelték is a bakuiakat, akik, ha most sztrájkolnak is, legalább nincsenek elszakítva a maguk mesterségétől, mint ők, a katonaruhába öltöztetett angol bányászok...

Verőfényes májusi nap volt. A munkások, bár nem dolgoztak, kiszállingóztak a telepre és barátságtalanul nézegették az ő munkahelyükre érkezett idegeneket. Furcsa szavak, érthetetlen nyelv, szokatlan, nevetséges, rövid nadrágok... És ezekben az emberekben mégis volt valami, amitől az apseroniak szinte közelállóknak érezték őket, sőt ami bizonyos rokonszenvet, együttérzést ébresztett bennük: ezek a khakiszín-ruhás munkások, akiket akaratuk ellenére hoztak ide, aligha értik meg azt a szerepet, amelynek eljátszására itt kényszeríteni akarják őket; ezeket a khaki-ruhás embereket még a régi világ láncai tartják fogva, míg az apseroniak már megízlelték a szabadságot a Kommuna idején, amelyről most sem feledkeznek meg egy pillanatra sem... Néhány apseroni nevetgélve, kézmozdulatokkal és egyszerű rövid szavakkal igyekezett megértetni magát az angolokkal. Senki sem hitte, hogy a katonák képesek lesznek helyettesíteni az olajmunkásokat.

Nem bízott ebben a tiszt sem és Kull mérnök sem, habár az utóbbi a noteszéből kitépett lapra vetett vázlatokkal buzgón igyekezett szemléltetni a tiszt előtt az olajmerőhenger munkáját és kezelését. Kull két tűz között volt: egyfelől az „Apseron" tulajdonosai előtt feltétlenül hűséges hivatalnoknak kellett mutatkoznia, aki a munkában igyekszik rendet teremteni; másfelől okvetlenül értésére kellett adnia a munkásoknak, hogy ő nem a saját

jószántából cselekszik, hanem kényszerből, az ipartelep tulajdonosainak, a musszavat kormánynak és az angolok parancsának értelmében. Ez a feladat nem volt könnyű, még olyan tapasztalt embernek sem, mint Kull! Egyvalami szolgált vigasztalására: az angol nyelv. Kellemes volt elcsevegni a tiszttel és emlékezni a messze-messze Wyoming államban töltött időkre.

Kull a tisztet és csoportját elvezette az egyik fúrótoronyhoz és magyarázgatta nekik, hogy kell kanalazni.

Junusz emlékezett: mikor először jött el az „Apseron"-ra, több mint három év előtt, neki is ezt magyarázgatták.

Kull maga mászott be a kanalazóbódéba. Az üres merőhenger simán csúszott a fúrólyukba, majd bizonyos idő múltán már olajjal telten ugyanolyan simán bukkant fel a felszínre. A szelep megbillentette a csapófedelet s a sűrű, barnás-zöld, iszappal kevert nyersolaj nehézkesen folyt a levezető csatornán a kanalazó tartályba.

Kull után — határozottan, de ügyetlenül — bemászott a kanalazóbódéba a tiszt is, hogy példát adjon a katonáknak. Mikor munkához látott, a henger nagyot rándult, nekiiramodott, egyenesen a fúrókút mélyébe. A kötél görcsösen remegett, már-már úgy látszott, hogy elszakad, de más történt: hirtelen és váratlanul megállt... Úgy bizony, a merőhenger megrekedt a talajban!

Mikor a merőhenger felemelkedett, a tiszt megint kudarcot vallott: elszalasztotta azt a pillanatot, amikor a henger felbukkan a fúrólyukból, úgyhogy az hatalmas erővel a magasba repült, majdnem átlendült a csiga fölött és mindenkit telefröcskölt olajjal, iszappal. Az angolok szitkozódtak: no hiszen, jó munkát adott nekik a parancsnokság! Az apseroniak viszont elégedetten mosolyogtak: úgy kell nektek, angolok, mért ütitek az orrotokat olyasmibe, amihez semmi közötök!

A hívatlan vendégek nagy igyekezettel próbáltak zöld ágra vergődni a többi fúrólyukaknál is.

A katonáknak nem sikerült alkalmazkodniuk a munka követelményeihez, kiderült, hogy a merőhenger leeresztésének és fölemelésének szabályozása egyáltalán nem olyan egyszerű, mint amilyennek első pillanatra látszott — jártasság kell ahhoz. Sokan meg maguk sem túlságosan igyekeztek elsajátítani a szükséges fogásokat. Akár ezért, akár másért, sehogy sem ment a dolog és a legtöbb merőhenger egész nap nem működött. Különben pedig még azokon a helyeken is, ahol nagy üggyel-bajjal sikerült a merőhenger lebocsátása és felemelése, a felszínre került olaj gyakran hiábavaló módon szanaszét fröcskölődött s a tartályok fenekét alig lepte el a vékony olaj- és üledékréteg. Fáradtan, rosszked-

vűen, összemaszatoltan piszmogtak a katonák a fúrókutak mellett, gondosan igyekeztek megtisztítani ruhájukat és cipőjüket.

Aram megállapította, hogy elérkezett az idő a cselekvésre.

— Osszad csak szét a brosúrákat és röpcédulákat tízével a mieinknek, ők meg osszák szét az angol katonák között! — mondta olyan hangon, amilyenen a parancsnok tüzet vezényel.

Aram felélénkült. Arca megfiatalodott, még a pipa is hetykén parázslott szája szögletében. Úgy érezte, mintha visszatért volna a Kommuna dicső korszaka, amikor ő volt az irányító az ipartelep üzemi bizottságában.

Junusz szétosztogatta a brosúrákat és röpcédulákat azoknak, akiket Aram úgy jelölt meg, hogy „a mi embereink", nem hagyta ki az argyebili kanalazót és a kirmaki öreget sem. Neki magának még vagy húsz darab maradt — majd szétosztogatja ő azt is! Egy órával később már minden egyes katona kezében vagy zsebében voltak brosúrák vagy röpcédulák.

A katonák úgy olvasták őket, hogy jóformán nem is ügyeltek rá, látja-e őket a tiszt — nem olyan idők jártak! Maga a tiszt egyébként úgy tett, mint aki semmit sem vett észre. Ami a bolsevik agitáció elleni fellépést illeti, egyetértett ugyan parancsnokságával, de már május elseje óta, amikor hasonló röpcédulák jutottak be a kaszárnyába, világosan látta, hogy ez ellen küzdeni nem olyan egyszerű, utóvégre nem lehet minden Bakuban levő katonát letartóztatni! Végül pedig nem MP ő, nem tábori csendőr, hogy efféle ügyekkel foglalkozzék, hanem RE — „királyi mérnök".

A katonák egyhelyben topogva, halkan beszélgettek, elkomorultak. Hogy a sztrájkoló olajmunkásokat helyettesítsék? Nem sztrájktörők ők, hanem becsületes angol bányászok! Ha a bakui munkásság sztrájkol, biztosan komoly oka van rá: a dolgozó ember ok nélkül nem hagyja ott a munkáját. Ami pedig őket magukat illeti, nagyon igaz, ami azokban a brosúrákban és röpcédulákon áll: elég volt már nekik a háború négy éve, nincs értelme, hogy harcoljanak ugyanolyan munkások ellen, mint ők maguk! Ideje, legfőbb ideje, hogy hazatérjenek, vissza, Angliába!...

Akadt a katonák közt, aki tudott egy kicsit oroszul s hamarosan beszélgetés indult meg az angol bányászok és az Apseron-telep olajmunkásai között. Annyira belemelegedtek, hogy az angol katonák már emléktárgyakat kínálgattak ajándékba az orosz munkásoknak: az egyik régi angol ércpénzt vett elő a zsebéből, a másik angol levélbélyegeket szedett le egy borítékról, a harmadik megvált magakészítette karkötőjétől. Az apseroniak sem maradtak adósaik: az argyebili kanalazó — bár rosszul ment a sora — nem sajnált odaajándékozni az angoloknak két iráni ércpénzt; a kirmaki öreg olyan bőkezű volt, hogy odaajándékozta nekik rö-

vid, színes gyapjúharisnyáját; Aram és egy ércbányász-őrmester pipát cseréltek.

Mindnyájuk előtt világossá vált: az a kísérlet, hogy az apseroni munkásokat katonákkal helyettesítsék — kudarcot vallott. Világosan látta ezt a tiszt is, Kull mérnök is. Mindketten a fegyelem veszedelmes felbomlását emlegették, végül a tiszt parancsot adott katonáinak, hogy hagyják el a telepet. A fáradt, összemaszatolt, de azért jókedvű katonák elhagyták az „Apseron"-t azzal, hogy soha többé nem térnek vissza...

A kísérlet, hogy a munkásokat bányász-katonákkal helyettesítsék, a többi ipartelepeken is ugyanígy végződött.

Ekkor az angol parancsnokság a musszavatista kormánnyal együttesen erőszakkal próbálta elfojtani a sztrájkot.

Bezárták a sztrájkbizottság nyomdáját, a házfalakra és kerítésekre ragasztott röpcéduláikat elfedték a kaukázusontúli angol csapatok parancsnokságának fölébük ragasztott kiáltványai, amelyeken a következő sorok állottak:

„Aki ellenséges cselekedetet követ el vagy kísérel meg elkövetni az angol vagy szövetséges haderők, vagy a haderők valamely képviselője ellen, azt haditörvényszék elé állítjuk és halálbüntetéssel sújtjuk."

Ezután megkezdődtek a tömeges házkutatások és letartóztatások a munkásnegyedekben. Egy májusi napon negyvenhárom tekintélyes bakui bolsevikot tartóztattak le, közöttük a sztrájkbizottság vezetőit is. A bakui munkások májusi általános sztrájkja nemsokáig tartott — egy hét alatt elfojtották...

— No, vége a harcunknak... — mondta szomorúan az argyebili kanalazó a sztrájk elnyomását követő reggelen, munkába készülődve. Aram, mikor ezeket a szavakat meghallotta, nem felelt rögtön. Buzgón szívta a pipáját s mikor a szorosan összenyomkodott dohánycsomó tüzet fogott, meggyőződéssel mondta:

— Nem, argyebili! Én azt hiszem, csak most kezdődött!

És csakugyan: az angol parancsnokság és a musszavatisták már diadalt akartak ünnepelni, de ahelyett kénytelenek voltak — a tömegek nyomására — sok letartóztatott bolsevikot szabadon bocsátani. Új vihar előhírnökeiként hangzottak a Munkáskonferencia szavai:

„Az elmult sztrájkot nem a harc végének, hanem kezdetének, első ütközetének tekintjük, amelyben a bakui proletariátus átesett a tűzkeresztségen; tudjuk, hogy a sztrájk okai nem szűntek meg, sőt, a helyzet még jobban kiéleződött, éppen ezért a bakui munkások nem teszik le a fegyvert, nem hagyják abba a harcot, hanem erélyesen készülnek az új ütközetre — tömörítik, szorosabbra kovácsolják össze soraikat."

Tejmur éppen ebben az időszakban jelentkezett újra Samszinál. „Vajjon mit akarhat tőlem?" — gondolta Samszi. Sehogy sem értette a dolgot.

Hanem a vendég ezúttal nem késlekedett megadni a magyarázatot. Halkra fogott hangon mondta:

— Nyiltan beszélek veled, Samszi, mintha apám volnál: feleségül akarom venni az unokahúgodat; ő árvalány, nem találhat nálam jobb férjet.

„Hát szóval ezért kerülget engem ez a bandita" — döbbent rá végre Samszi és az első pillanatban csak hüledezett. A váratlan helyzetek mindig zavarba ejtették — de aztán gyorsan összeszedte magát és, mivel tudta, hogy Badzsi szép és sokaknak tetszik, első gondolata az volt, hogy elutasítja a kérőt. De óvakodott attól, hogy megsértse a bandität, hát messziről kezdte az érvelést:

— Először akkor láttalak, mikor véredet ontottad a muzulmánokért; másodszor a száműzetésben, Gandzsában; harmadszor a fényes novruz ünnepén. Megmondom neked őszintén, Tejmur — Samszinak csak most jutott eszébe vendége neve — kellemesen érint, hogy olyan őszintén beszélsz velem, mintha apádhoz szólnál. Volt nekem egy fiam, Bala, most talán éppen a te korodban volna, ha meg nem ölték volna. No, szóval én is őszintén beszélek veled, mintha fiamhoz szólnék és te meg fogsz érteni. Idősebbik feleségem már nem fiatal, nem kényszeríthetem, hogy úgy dolgozzék, mint valami közönséges szolgáló. A fiatalabbik nem jó háziasszony, igaz, hogy a szőnyegszövéshez mesterien ért. Egyetlen leányom, Fatma, elkényeztetett semmittevő, de különben is rövidesen férjhez adom. A háztartást Badzsi vezeti, egyedül. Valóságos ezermester az a lány, mindenhez ért! Mi vár rám, öreg emberre, ha elengedem magamtól az egyetlen használható munkaerőt? Milyen rengeteg pénzembe kerülne, ha idegen, fizetett szolgálót tartanék! Meg aztán nehezemre is esnék megválni unokahúgomtól. Úgy szeretem, mint a tulajdon lányomat.

— Leányodat nem veszíted el, bennem viszont fiat nyersz — felelte Tejmur önérzetesen. — Ami pedig a pénzt illeti, azon ne múljék semmi, van nekem elég pénzem, hogy megszerezzem magamnak, amiben örömöm telik! — tette hozzá és szeme felvillant.

„Nem azt vártam én, hogy ilyen fiacskám lesz!" — gondolta Samszi.

Kereskedő volt, hát jól tudta, hogy mikor az emberek szemében ilyen fény villan fel, az azt jelenti, hogy megvásárolják, amit

kiválasztottak maguknak, bármibe kerül is; tudta, hogy akinek így villan fel a tekintete, az ha elmegy is az üzletből, mert sokallja az árat, feltétlenül visszajön és újra kezdi az alkudozást, míg végül annyit fizet, amennyit a kereskedő kért. Samszi a számvető kis csontkorongjain számítgatta, mennyibe kerülne neki, ha Badzsi eltávoznék, ő pedig kénytelen lenne új, fizetett szolgálót fogadni, eltartani. Ez olyan nagy összeget tett ki, hogy maga is elámult — csak nem tévedett tán?

Tejmur összeráncolta homlokát: úgy látszik, az öreg megbolondult! De képzeletben hirtelen maga előtt látta Badzsi sűrű pilláit, üde arcát, kecses kis termetét és határozott hangon jelentette ki:

— Jól van, kárpótollak a veszteségedért!

Másnap reggel Tejmur elhozta a pénzt. Samszi, látva, milyen könnyen fizet a vevő, úgy érezte, hogy nagyon is olcsón adta az árut. Tejmurt magával szemközt, a dísz-szőnyegre ültette és buzgón kínálgatta minden jóval.

— Hajlandó vagyok apai beleegyezésemet és áldásomat adni — mondta ünnepélyesen. — Csakhogy Badzsi, mint ragaszkodó leánygyermek, nem akarja elhagyni apját és az apai házat. Márpedig magad is tudod, hogy a szent törvény értelmében a házassághoz a lány beleegyezése is szükséges.

Samszi csak ravaszkodott: a sariat, az írott törvény, csakugyan nem engedi meg a házasságot a leány beleegyezése nélkül, viszont az ádát, a szóbeli törvény, megtiltja a gyermeknek, hogy szembeszálljon atyja akaratával, így tehát a leánynak a sariat értelmében elengedhetetlen beleegyezése mindig biztosítva van.

Tejmur legyintett:

— Bánom is én, mit mond a szent törvény! Ki törődik azzal?

— A jó muzulmánok bizony törődnek vele — felelte Samszi kenetteljesen, szemeit a mennyezetre emelve, amelyen változatlanul enyelegtek a hurik. — Valamely rosszhírű házban, silány nőktől nem szokás beleegyezést kérni, de te az én unokahúgomat akarod feleségül venni.

És Samszi dicsérni kezdte Badzsit, mint ahogy boltjában a szőnyegeket szokta dicsérni, üde színeiket, finom anyagukat, selymes fényüket magasztalva. És Tejmur képzeletben ismét maga előtt látta Badzsit.

— Hát hogy lehet elnyerni a beleegyezését? — kérdezte.

— Rá kell beszélni.

— Beszéld rá, atyám, s én holtodig támaszod leszek!

Samszi gúnyosan elmosolyodott.

— Látszik, hogy nem ismered a nőket: olyan csökönyösek, akár az öszvérek, csakis ajándékokkal lehet meggyőzni őket... Adj ne-

kem Badzsi ajándékára ugyanannyit, mint amennyit most adtál, akkor vállalom, hogy rábeszélem.

Tejmur látta, hogy Samszi, minden szégyenkezést félretéve, zsarolni akarja. Haragra lobbant és fenyegetően mondta:

— Fiat nyerhettél volna bennem... Vigyázz, Samszi, nehogy elveszítsd még a lányodat is! Akadnak emberek, akik segíteni fognak valóra váltani kívánságomat, mégpedig nem ilyen nagy összegekért!

Samszi látta, hogy túllőtt a célon: csakugyan, még majd elrabolják azt a lányt!

— Hozz hát, amennyit jónak látsz — mondta békítően. — Majd igyekszem rábeszélni. Talán beleegyezik.

De ekkor Tejmur megijedt. Mi történik, ha Samszi nem lesz eléggé szívós? És szenvedélyesen mondta:

— Hozok ugyanannyi pénzt, mint amennyit ma hoztam, csak beszéld rá!...

Este Samszi magához hivatta Badzsit.

— A három tél elmúlt — kezdte lágyan. — Itt az ideje, hogy beváltsam fivéremnek, a te apádnak — fényeskedjék neki az örök világosság! — koporsójánál tett ígéretemet. Férjhez akarlak adni egy gazdag emberhez.

„Férjhez?..."

Badzsi szíve ijedten megdobbant.

— Fiatal vagyok még — mondta szemét lesütve — ráérek férjhez menni.

— Ráérsz? — mosolygott fölényesen Samszi. — Régebben téged már vénlánynak tekintettek volna: tizenötéves vagy! Nem hiába tartja a közmondás: tizenötéves korában a lány vagy férjnél legyen, vagy a koporsóban! A szent Korán a lányoknak kilenc éves koruktól fogva megengedi a férjhezmenést.

— Nem akarok elmenni a házadtól, apám. Nálad jó dolgom van! — vágta ki magát Badzsi.

— Ezek dicséretes szavak! — kiáltott fel Samszi őszintén meghatva, mert ami a tiszteletnyilvánítást illette, unokahúga mindaddig nem igen kényeztette el; ezúttal először szólította őt apjának. — Dicséretes szavak — ismételte. — De a férjednél még jobb dolgod lesz: gazdag ember, erős és szép.

— És hogy hívják? — kérdezte Badzsi óvatosan, mert homályosan sejtette, kiről van szó.

— Régi ismerőse apádnak. Bizonyára te is emlékszel rá a Fekete városból...

„Tehát igaz!"

Badzsi felkiáltott:

— Nem megyek férjhez Tejmurhoz!

„Hogy-hogy nem mész?" — gondolta Samszi felfortyanva, de türtőztette magát, hiszen ő most a szent törvény parancsa értelmében a lány beleegyezését próbálja elnyerni.

Türelmesen igyekezett meggyőzni Badzsit. Ne higgye, hogy Tejmur olyan, amilyennek régebben ismerte, csak a fiatalság féktelenkedett benne; most azonban gazdag és komoly ember.

— Nem megyek! — jelentette ki Badzsi makacsul.

Samszi megpróbált ráijeszteni.

— Elszököm a bátyámhoz! — mondta határozottan.

Samszi megrettent: sokba kerülne neki ez a szökés, hisz Tejmurtól persze nem kaphatna újabb összeget, sőt a már átvett pénzt is vissza kellene adnia s a tetejébe még magára zúdítaná a bandita haragját.

— Kényszeríteni nem foglak — fejezte be Samszi békülékenyen. — Hisz csak a beleegyezésedet akartam kérni, ahogyan azt a szent törvény előírja nekünk...

Samszi elmondta Abdul-Fatahnak, milyen nehéz helyzetben van, megemlítette azt is, hogy Badzsi azzal fenyegetőzik: elszökik a bátyjához.

Abdul-Fatah mogorva képet vágott... „Kell a vallás, hogy a néptől jobban tudjatok rabolni..." — gondolta újraéledt nehezteléssel.

— A madarak nem repülnének az erdőbe, ha nem volna erdő — mondta és hangjából szemrehányás hallatszott.

Samszi széttárta karjait:

— Nincs hatalmamban kivágni ezt az erdőt.

— Túlságosan engedékenyek vagyunk az ellenségeinkkel szemben — mondta Abdul-Fatah zordul. — A próféta pedig azt parancsolta nekünk, hogy tűzzel-vassal harcoljunk ellenük...

Samszi Habibulla tanácsát is kikérte.

— Régi barátságunk jeléül nem segíthetnél rajtam? — fejezte be elbeszélését siránkozó hangon.

Habibullának eszébe jutott az „Apseron" ipartelep, a nőtlen munkások szállása, a megaláztatás, amelyben ott része volt s a sztrájkoló munkások tömeges letartóztatása.

— Most sokat tehetek! — felelte magabiztosan és jelentőségteljesen.

Samszi valami rosszindulatot érzett Habibulla szavaiból, de magábafojtotta ezt az érzését: keménynek kell lennie, különben elveszíti a sok pénzt is, az ingyen-szolgálót is, cserébe pedig csak a bandita gyűlölete maradna meg számára. Hogy bátyja fiáról, tulajdon unokaöccséről van szó?... De ez a bolsevik-kölyök hányszor felbőszítette már őt! Talán engedje, hogy ismét az útjába álljon? Samszinak eszébe jutott a legutóbbi szerencsétlen nov-

ruz-ünnep és hirtelen olyan ádáz gyűlöletet érzett Junusz iránt, mint még soha. Bárcsak megölték volna ezt az istentelen fickót a múlt tavaszi zavargások során — nem nagy kár lett volna, ő Samszi, egyetlen könnycseppet sem hullatott volna érte.

— Akkor hát segíts rajtam, barátom! — mondta határozottan Habibullának. — Nem maradok adósod!...

És Habibulla meghallgatta barátja kérését; felhívta az illetékesek figyelmét Junuszra, mint a májusi sztrájk aktív részvevőjére. Akadtak emberek, akik tanúskodtak, hogy Junusz brosúrákat osztogatott az angol bányászoknak. És Junuszt letartóztatták.

Samszi az első pillanatban meghökkent. Nem gondolta, hogy a dolog ilyen fordulatot vehet; az ő családjából még soha senkit sem tartóztattak le. Ilyen szégyent hozni az ő fejére! De hamarosan megnyugodott, ezt aligha fogják megtudni a városban. Végül még örült is; az erdőt kivágták — a madárnak nincs hova repülnie...

Most újult erővel látott hozzá, hogy rávegye Badzsit, menjen feleségül Tejmurhoz.

— Soha! — ismételte Badzsi állhatatosan.

Samszi ököllel fenyegette.

— Elszököm a bátyámhoz! — mondta Badzsi válaszul: ezek a szavak egyszer már a kívánt hatással jártak, Samszi egy darabig békén hagyta.

Most azonban Samszi — úgy látszott — éppen erre a válaszra várt.

— A bátyádhoz? — kérdezte kajánul. — És hol akarod megtalálni? A bátyád börtönben ül, tolvajok és rablók mellett!

Badzsi befogta a fülét.

— Nem igaz! — sikoltott fel. — Az én bátyám nem ülhet börtönben tolvajok és rablók között!

— Utazz el az ipartelepre, kérdezősködj ott, ha nekem nem hiszel — ajánlotta Samszi nyugodtan.

És valóban elengedte unokahúgát az ipartelepre, hadd győződjék meg az ostoba, hogy bátyja csakugyan börtönben van, akkor legalább majd letesz a makacskodásról.

Rozanna könnyes szemmel fogadta Badzsit.

— Tegnapelőtt vitték el a bátyádat... És Aramot meg Gazanfart is letartóztatták már valami két hete.

— Dehát miért? — kiáltott fel Badzsi.

Rozanna keserűen elmosolyodott:

— Fiatal vagy te még, kislányom, sok mindent nem értesz!... Azért vitték el őket, mert sztrájkoltak az angolok ellen... Azt mondják, a rendőrségen borzasztóan megverték a mieinket.

Badzsiban fellángolt a düh: úgy látszik, ezeknek a gyalázatos angoloknak nem elég, hogy megöltek olyan nagyszerű embereket, mint Mesadi Azizbekov és társai — most az ő bátyját meg Aramot és Gazanfart is halálra akarják kínozni.

— Én ezeknek az angoloknak kezüket-lábukat kitörném, átharapnám a torkukat! — kiáltotta szenvedélyesen.

— Meg is érdemelnék! — mondta Rozanna, aztán, igyekezve Badzsit vigasztalni, hozzátette: — Egyiknek-másiknak már sikerült megszöknie a börtönből. Úgy látszik, vannak, akik harcolnak az olyan emberekért, mint a mieink.

— Ugyan kik? — kérdezte Badzsi hitetlenül.

— Az elvtársaik, a bolsevikok!

A bolsevikok?... Badzsinak eszébe jutott a tér, Szasa, a kikötő távoli partja, az induló hajó és felsóhajtott:

— Bárcsak úgy volna!...

Mikor kissé megnyugodott, elmondta Rozannának, hogy Samszi kényszeríteni akarja: menjen feleségül Tejmurhoz.

— Maradj itt nálunk, Badzsi! — ajánlotta Rozanna. — Mikor az emberek bajban vannak, jobb együtt maradniuk...

Badzsi két napot töltött Aram családjánál. Rozanna is, Szato is nyájas és gyöngéd volt hozzá. És Badzsi lesujtottan gondolta: milyen rosszul tette annakidején, hogy nem akart Aram családjánál lakni — most senki sem kényszeríthetné, hogy Tejmurhoz menjen feleségül.

Samszi pedig két napig várt Badzsira s mikor az még mindig nem tért vissza, elhatározta, hogy maga megy el érte az ipartelepre. Persze nem illik, hogy egy tekintélyes ember ilyen önfejű lányért szaladgáljon, de mi egyebet tehet, mikor ez az önfejűség őt olyan nagy kellemetlenségekkel fenyegeti?

— Mi az, örmények, el akarjátok venni az apától leányát? — szólt Rozannához szigorúan.

— Ő jóbarátunk húga és most vendégségben van nálunk — felelt sietősen Szato Rozanna helyett, átölelve Badzsit.

— A ti jóbarátotok tolvajokkal és rablókkal ül a börtönben és a ti helyetek is ott van, amiért becsületes muzulmánok leányait ellopjátok! — mondta durván Samszi. — Jelentem az illetékeseknél és titeket is bezárnak!

— Szégyeld magad, hogy így beszélsz... Hisz öreg ember vagy... — mondta Rozanna.

Knarik sírva fakadt. Samszi a szeme sarkából ránézett. A gyermek valamiképp emlékeztette Fatmára, mikor az még kicsi volt.

— Ne bőgj! — ripakodott Samszi a kislányra. — Ezt csak mellékesen mondtam — tette hozzá megenyhülten: Badzsi már a kezei között volt. — No, indulj! — parancsolta Badzsinak.

— Hát akkor Abdul-Fatahnak mért nincs szemüvege?

— Milyen buta vagy! Minek neki a szemüveg, ha egyszer anélkül is jól lát? Azonkívül pedig Habibulla bég műveltebb Abdul-Fatahnál!

Badzsi gúnyosan elneveti magát.

— Veszem észre! Olyan nagyon elfoglalja a tudomány, hogy most már nagyon ritkán jár ide — mondja nem minden kajánság nélkül.

— Mindegy, Tejmur nem hasonlítható hozzá!

— Nem bizony, a te Habibullád sokkal csunyább!

— Ti meg mindketten a Fekete városból jöttetek, egymáshoz valók vagytok!

Badzsi szemében baljós fény villan. Csak merd még egyszer mondani!

Fatma már tudja, mit jelent ez a kis villanás és kisomfordál a szobából.

Badzsi emlékezetében felbukkan a cég háza a Fekete városban, Tejmur szobája, a kerületi rendőrparancsnok, a cárok olajnyomatú képe, a pálinka... Aztán Tejmur a tömegben az Iszmailie előtt — amint Lála-hanum lábához hajol és le akarja rántani a cipőit... Aztán Tejmur itt, a kis mellékutcában, amint a szerencsétlen Tagi arcába rúg... „Csak a fiatalság féktelenkedett benne?"... Lehetséges, hogy most csakugyan megváltozott? Talán nem is olyan nagyon rossz, hiszen megesküdött, hogy kiszabaditja Junuszt?

És eljött a nap, amelyen hadzsi Abdul-Fatah mulla megírta a „kebin"-t, a házassági szerződést, amely szerint Tejmur, Asfára fia, és Badzsi, Dadas leánya házasságra lépnek, a szent Korán ezt a frigyet szentesíti s mostantól fogva ők ketten — férj és feleség.

Búcsúzóul egy kis beszédet mondott az új házasoknak:

— A férj, a sariat szerint, magasabbrendű a feleségénél, ezt maga Allah szabta meg így. A feleségnek a férj házában kell élnie, őt fekhelyéhez engednie, hozzá hűségesnek maradnia, férfiakkal nem szabad találkoznia, az emberek előtt szükségtelenül ne mutatkozzék, férjének engedelmeskedjék, legyen alázatos, legyen takarékos...

„Lám, milyen sok kötelessége van a feleségnek!" — gondolta Badzsi, morcosan összehúzva szemöldökét.

Abdul-Fatah elfogta a tekintetét.

„Valószínűleg ugyanolyan istentelen, mint a drágalátos bátyja..." — gondolta és hangja szigorúbban csengett:

— Az olyan feleséggel, aki követi a törvényt, ne legyetek igazságtalanok, de az engedetlenekhez ne legyetek gyöngédek és

fosszátok meg szabadságától. Akik pedig veszedelmesek az ő makacságukban, azokat verjétek!

„A baloldali angyal feljegyzi nevedet az ilyen szavakért!" — gondolta Badzsi dühösen.

Eljött az idő, amikor Badzsinak át kellett költöznie férje házába.

A szokáshoz híven ilyenkor egy fiúrokon selyemkendővel övezi az új asszony derekát, e szavak kíséretében: „Adja az isten, hogy hét fiú anyja legyél!"

Badzsi hát a szoba közepén áll, Bala pedig szorgalmasan gyakorolja szerepét, ügyetlenül forgolódik Badzsi körül; magában zümmögi, ismételgeti a néhány szót, amelyet a legközelebbi percekben hangosan kell elmondania.

— Ne feledjétek a tükröt! — hangzik Ana-hanum figyelmeztetése. — Mikor az új asszonyt férje házába vezetik, tükröt kell vinni előtte.

— Hát az minek? — kérdezi Badzsi.

— Figyelmeztetésül, hogy csak a tükör mond mindig igazat, de az asszony hazugság nélkül nem boldogulhat — feleli Ana-hanum fanyarul nevetve.

— Én máskép hallottam — mondta Rugia. — Nálunk ez a mondás járta: azt szeresd, aki, mint a tükör, szemedbe mondja az igazat, ne azt, aki a hátad mögött ízekre szed, mintha szálanként tépné ki a hajad százfogú fésűvel.

Hát szóval ezért kell az új asszonynak a tükör...

Ramazan fogata már előállt.

Ana-hanum megbökte a szájtátó Balát. Az összerezzent és hozzáfogott, hogy Badzsi derekát selyemkendővel kösse körül.

— Adja isten, hogy hét fiú anyja legyél! — csipogta, amilyen hangosan csak tudta: meggyőződése volt, hogy e nagy napon ő a főszemély.

Samszi sugárzott az elragadtatástól: micsoda okos kisfia van neki! Általában egész nap nagyszerű hangulatban volt: beváltotta Dadas koporsójánál tett ígéretét, amellett igen szépen keresett is a dolgon. Most már, még ha unokaöccse kiszabadul is, nagy baj nem történhetik: szökjön meg a lány, ahova akar — neki mi köze hozzá? — arra való a férj, hogy vigyázzon rá!

— Isten áldjon! — szólt Badzsihoz jólelkűen s egy aranyat csúsztatott a kezébe, egyet a sok közül, amelyet Tejmurtól kapott.

— Köszönöm, bácsi — dünnyögte Badzsi szemlesütve s az aranyat selyemkendője csücskébe kötötte.

Mindenki hallgatott.

— Hadd öleljelek meg búcsúzóul — szólalt meg Rugia sóhajtva.

— Köszönöm...

Ana-hanum sem állta meg szó nélkül:

— No, hadd öleljelek meg én is — mormolta. — Hisz nincs anyád...

Fatma szintén megölelte Badzsit és arcához nyomta hosszú orrát.

— Csak nem pityeregsz tán? — támadt Ana-hanum Rugiára, akinek szemében könnyeket látott.

De Rugia szintén könnyeket látott Ana-hanum szemében és nem felelt semmit. Ó, asszonyi sors!...

Tejmur a fogathoz indult.

„A feleség köteles engedelmeskedni férjének..." Badzsi lehorgasztott fejjel sietett Tejmur nyomában.

— Hát a tükör? A tükröt elfelejtettétek! — kiáltott fel hirtelen Ana-hanum.

— Ramazan fogatán van tükör — dörmögte Tejmur, meg sem fordulva.

Ramazan megrántotta a gyeplőt. A lovak felrezzentek és nekiiramodtak. Badzsi szíve összeszorult a rémülettől.

Három év előtt kordén hozta őt ide Tagi. Három évig élt a Várban, nagybátyja házában. S most íme, Tejmur, a férje viszi el, ragyogóra fényezett hintón, a lámpások csiszolt üveglapjai szikráznak a napfényben, a bak mögött kis tükör csillog... Vajjon nemsokára megláthatja-e a kiszabadított Junuszt? Mit fog szólni bátyja, ha megtudja, ki az ő férje? Mi vár rá a jövőben?...

— Most hát az enyém vagy, szépségem! — suttogta Tejmur Badzsihoz hajolva, borszagú leheletét arcába fújva.

A fogat megérkezett Tejmur háza elé. Badzsi, mielőtt leszállt, félrehajtotta fátylát és a kis tükörbe pillantott. Arca halvány volt, szempillái remegtek.

Badzsi egy pillantást vetett Rozannára és Szatóra. Azok megdöbbenten, zavartan álltak előtte. Badzsi megértette, hogy nincs módjukban segíteni rajta.

— Köszönöm a jóságotokat — mondta meghajolva előttük, azzal elment Samszi után...

Mikor Tejmur eljött a feleletért, Samszi széttárta kezeit:

— Mi mindent nem ígértem neki, mégsem adja beleegyezését! Hallani sem akar róla, hogy hozzád menjen feleségül... Eleinte azzal fenyegetőzött, hogy elszökik a bátyjához és bár a bátyját letartóztatták, még most is csökönyösen kitart álláspontja mellett — tette hozzá őszinte elkeseredéssel. De hirtelen ravasz ötlete támadt: — Hallgass ide, Tejmur: a drágalátos bátyját letartóztatták... Neked biztosan vannak összeköttetéseid a rendőrségen... Ígérd meg Badzsinak, hogy kiszabadítod a bátyját, az talán segítene.

— Okosan beszélsz, atyám! — kapta fel fejét Tejmur élénken. — Ezzel talán megnyerjük a játszmát!

Samszi azonnal bement a nők lakosztályába.

— Tejmur azt ígéri, hogy kiszabadítja Junuszt a börtönből, ha hajlandó vagy feleségül menni hozzá — mondta Badzsinak.

Badzsi megremegett. Kiszabadítja Junuszt? Szíve hevesen dobogott az izgalomtól. Szabad lesz hát a bátyja! Nem kell tolvajokkal és rablókkal börtönben ülnie! Többé nem fogják verni. Ő, ő — megmentheti bátyját! De...

— Határozz gyorsan! — sietett Samszi. — És tudd meg: ha visszautasítod Tejmurt, többé nem fog megalázkodni előtted, a bátyád pedig majd a börtönben rothad el.

Badzsi összerezzent. Nem, nem! Ezt nem engedi!

— És Tejmur nem fog rászedni? — kérdezte.

— Megmondom neki, hogy esküdjék meg a szent Koránra.

— Nem hisz a Koránban.

— Hát azt meg honnan tudod?

— Pálinkát iszik, kolbászt eszik, tulajdon szememmel láttam.

Samszi türelme kifogyhatatlan volt. Kiment Tejmurhoz, hogy beszéljen vele és hamarosan visszatért.

— Azt ígérte, hogy megesküszik az életére! — mondta ünnepélyesen.

— És hátha mindezt csak úgy mondod? — kockáztatta meg Badzsi, fürkészőn nézve Samszi szemébe.

„Most mindjárt pofonvágom, akkor megtanulja, hogy kell viselkednie nagybátyjával, jótevőjével!" — gondolta Samszi feldühödve. De uralkodott magán. Semmiképpen sem szerette volna, ha vissza kell adnia azt, ami egyszer már a zsebébe került. Újra kiment Tejmurhoz.

— Hallgass ide, te! — szólította Badzsit a vendégfogadószobából.

Badzsi az ajtóhoz lépett.

— Esküszöm az életemre: ha Badzsi, Dadas leánya, beleegyezik, hogy feleségül vegyem, én Tejmur, Asfára fia, kiszabadítom bátyját a börtönből! — szavalta Tejmur fellengzősen az ajtó mögött.

„Szabad lesz a bátyám!"

— Sátán vigye a Tejmurodat! Beleegyezem! — mondta Badzsi legyintve, mihelyt az ajtóban megjelent Samszi kérdő tekintetű ábrázata.

Samszi megkönnyebbülten felsóhajtott és gyöngédséget érzett Badzsi iránt, mint mindenki iránt, aki hasznot jelentett neki. Most minden rendben van, a beleegyezést kicsikarták, s a leánynak nincs joga visszalépni. A törvény az apa és a vőlegény oldalán áll.

Samszi mindenesetre figyelmeztette Tejmurt:

— Amíg magadhoz nem veszed Badzsit, ne nagyon siess kiszabadítani a bátyját. Ki tudja még, mi juthat eszébe annak a lánynak?

Tejmur megértően nézett rá:

— Most amúgyis sok a dolgom, hiszen vőlegény vagyok!

A tükör

Fatma egy évvel idősebb Badzsinál s ráadásul nagykereskedő leánya. Badzsi árvalány, szegény rokon, akit könyörületből vettek a házhoz. És lám, Badzsi menyasszony, Fatma pedig maholnap vénlány — tizenhatodik esztendejében jár! Ez a menyasszonyban — noha lelke mélyén kétségbeesett — saját felsőbbrendűsége érzését kelti, Fatmát pedig irigységgel tölti el. És a kelleténél több ürügyet szolgáltat az összeütközésekre!

Nem múlik el nap úgy, hogy Tejmur ajándékot ne küldene menyasszonyának. Sokkal drágábbakat, mint amilyeneket olykor Habibulla hoz Fatmának. Fatma azonban Tejmur ajándékai láttára megvetően biggyeszti a száját:

— Micsoda szemét! Az ócskásnál néhány garasért szebbet lehet kapni. Látszik, hogy nem bég ajándékai!

— A te béged szemüveges egér! — csipkelődik Badzsi.

Különben pedig hadd fecsegjen Fatma, amit akar: férjhezmenésről ábrándozik!

— A művelt emberek mind szemüveget hordanak — mondja Fatma még mindig harciasan.

HATODIK RÉSZ

VIRRADAT ELŐTT

Az első napok

Tejmur még alszik. Az előző este sokat ivott, Badzsi azonban, szokása szerint, korán felébredt.

Ami azt illeti, nincs is miért fölkelnie. Messze van már a bácsi háza és lakói, akiket kora reggeltől fogva ki kellett szolgálnia. Most ő maga a ház asszonya! Van hálószobája, vendégfogadószobája, üvegezett folyosója. Most kedvére heverhet a széles, pehely derékaljon, ameddig csak tetszik neki, ábrándozhat...

És mégis...

Badzsi nézi Tejmurt. A férfi napbarnított arca kissé felpuffadt, haja zilált. A nők, állítólag, szépnek tartják. Nem! Badzsi nem ilyen férjről ábrándozott! De a kegyetlen sors akaratából mégis ez a férje, akit tehát ő most köteles szeretni.

Mi az a szerelem?

Badzsi emlékezetébe idézi a női lakosztályon folytatott társalgásokat. Ana-hanum például azt állította, hogy szereti Samszit és szerelme jeléül ínyenc falatokkal kedveskedett neki. Rugia

a „szeretni" szón valami egészen mást értett. Ő álmaiban olyan Ker-ogli-féle daliát látott — bátor, szép és jólelkű férfit. Fatma egyszer őszinteségi rohamában bevallotta, hogy valószínűleg szereti Habibullát, mert mihelyt meglátja, zavarba jön és elpirul. Hát mi az, hogy szeretni? Ízletes ételeket készíteni a férjnek? Hűséges élettársnak lenni egy olyan férfi mellett, mint Ker-ogli? Vagy zavarba jönni és elpirulni a férfi láttára? Vagy talán az a szerelem, ahogyan a cserkesz nő szeretett?

Hát voltaképpen mi az a szerelem?

— Nem szeretsz eléggé! — panaszkodik Tejmur.

— Szeretni foglak, ha beváltod ígéretedet és kiszabadítod a bátyámat! — feleli Badzsi.

Tejmur a homlokát ráncolja: mindig a bátyjával hozakodik elő!

De Badzsi állhatatos. Tejmurnak már volt alkalma meggyőződni erről. Nézi a fiatal nő szép arcát, kecses termetét. Tekintete fátyolossá válik... Úgy látszik, csakugyan szereti ezt a kislányt, hajlandó teljesíteni a szeszélyeit. Ördög vigye azt a fivért — jól van hát, majd kiszabadítja!... Tejmur egyébként ezt nem tartotta bonyolult feladatnak: a börtönök túlzsúfoltak, különösen most, a májusi sztrájk után, a munkásokat „kezesség" ellenében szívesen kiengedik, kiszolgáltatják mindenféle sötét népségnek, ezekre bízva, hogy a maguk belátása szerint éljenek a megtorlás és ítélkezés jogával.

— Haljak meg, ha ki nem szabadítom! — kiáltja Tejmur és átöleli Badzsit...

Tejmur nem szeret magában inni, gyakran kéri Badzsit, hogy tartson vele.

Badzsinak, valahányszor férje nógatására iszik egy pohárkával, elakad a lélekzete. Hogy undorodik az italtól! De óvakodik ellenkezni férjével, ameddig Junusz ki nem szabadul a börtönből, inkább apró ravaszságokhoz folyamodik: hol észrevétlenül kiloccsantja a pálinkát, hol vízzel hígítja.

Tejmurhoz gyakran jönnek el a barátai. Egyikük a szőrös, bozontos, fekete Kara, a másik a vöröshajú örmény, Kalantar. Kucsmájukat rendszerint mindketten a homlokukba húzzák, kabátjuk alól tőr vagy revolver kandikál ki. Súlyos, otrombán kacsázó lépteikkel erejüket fitogtatják, mindkettőnek mély, rekedt hangja van.

Tejmur különösen Ramazannal van szoros barátságban, nemcsak mint bérkocsissal, hanem mint néhány sötét ügyének részvevőjével és mint ivócimborával. A barátok gyakran kártyáznak, dámát vagy „három golyót" játszanak.

— Micsoda szerencsefia vagy te, Tejmur! — kiált fel a veszte-

ségben lévő Ramazan félig bosszúsan, félig elismerően. — Szerencséd van a játékban is, meg... másban is! — mondja, fejével a Badzsi szobájába vezető ajtó felé bökve.

Ramazan szavai hízelegnek Tejmurnak, aki önelégülten mosolyog: annyi bizonyos, hogy élni, azt tud! Szeretne eldicsekedni szép, fiatal feleségével. Viaskodik benne a hiúság és a féltékenység, de a végén a hiúság győz.

— Hé, Badzsi! — kiált hangosan.

Badzsi magára kapja fátylát és belép a vendégfogadó-szobába. Ramazan igyekszik magára vonni a pillantását. A bérkocsis valamikor szép volt és most, bár túl van az ötvenen, még mindig nagy nőcsábásznak tartja magát. Őszülő bajuszát festi — azért olyan koromfekete és fényes.

— Vegyél! — mondja Tejmur a feleségének s a nyereségként besepert nagy halom pénzre mutat.

„Milyen sok!"

Badzsi tétovázva vesz az asztal széléről két pénzdarabot.

— Vegyél, amennyit csak akarsz! — kiáltja Tejmur.

„Hát akkor..."

Badzsi fátylának lecsüngő darabját az asztal széle alá tartja és szép pontosan belesöpri az egész pénzt. Tejmur el van ragadtatva: lám, milyen felesége van neki! Igen, élni, azt tud!

Badzsi az ajándékot sietve beviszi a hálószobába és eldugja mélyen a derékalj alá, az egyik rejtekhelyre. Még hasznát veheti! Badzsinak egyik tulajdonsága az, hogy bőkezű, gondolkozás nélkül hajlandó odaadni utolsó garasát is, de köröskörül mindenkitől csak azt hallja, hogy a pénzt rejtegetni és gyüjteni kell. Hiszen így tett ő is a Fekete városban élete első esztendeitől kezdve, mikor apja évente kétszer — a novruz és a kurbanbajram ünnepén — egy-egy kopejkát ajándékozott neki. Samszi házában ez a szokás meggyökeresedett: ott mindenki gyüjtötte és dugdosta magának a javakat, mert azokat — ha el nem is veszik — az irigyek mindenesetre összetapogathatják, megszámolhatják és megbabonázhatják.

És Badzsinak egyre több java halmozódik fel: ruhák, kabátkák, szoknyák, kendők... Tejmur legutóbb egy fátyollepelre való kék selymet, aranydíszes, piros kis papucsokat, karkötőt és gyűrűt ajándékozott neki. Badzsi eltűnődve rakosgatja az ajándékokat: életében először van úgy, hogy nem mások levetett ruháját hordja, kezét életében először díszíti szép ezüst karkötő, ujját türkizköves gyűrű. De az ajándékok mégsem örvendeztetik meg: honnan került a házba mindez? Fél választ adni erre a kérdésre, mert csak azt felelhetné, ami meggyőződése, hogy férje nem becsületes úton szerezte a holmit.

A szomszédok Tejmurtól féltek, Badzsit, a feleségét pedig kerülték.

De akadtak közöttük olyanok is, akikkel Badzsi közelebbi ismeretségbe került. Így például egy idősebb, gyermektelen házaspár — Aga-Serif és Zijnet-hanum.

Aga-Serif a forradalom előtt hosszú évekig gimnáziumi történelemtanár volt. Hazája történetét nem a cári népművelési minisztérium tanterve szerint adta elő — amely Oroszország népeit, sértő módon, „törzsökös" és „idegen nemzetiségű" lakosokra osztotta fel — ezért a megbízhatatlanok jegyzékére került és elbocsátották.

A musszavatistáknak, mikor hatalomra kerültek, szükségük volt gyakorlott azerbajdzsán pedagógusokra és bevonták a munkába Aga-Serifet, ő azonban velük sem értett egyet. Egy tanárgyűlésen válaszképpen a musszavatisták felhívására, hogy szakítani kell az orosz kultúrával s az oszmán-törökhöz kell csatlakozni, megemlítette, hogy Azerbajdzsán legkiválóbb emberei mindig barátai voltak Oroszországnak — így az író-filozófus Mirza-Fatali Ahundov, Kudszi Bakihanov, a történész, Kubinszkij Fatali kán, az államférfi... Aga-Serif még folytatta volna a felsorolást, de a musszavatisták dühösen kiáltoztak: „Russzifikátor! Hazaáruló!" és nem engedték, hogy befejezze, amit mondani akart. A bebörtönöztetést nagynehezen elkerülte, de a gimnáziumot el kellett hagynia és csak magánórák adásával foglalkozott.

Az idős házaspár két szobában lakik.

Az egyikben Aga-Serif a tanítványait oktatja. Ide Badzsi nem mer belépni, csak az ajtó mögött állva hallgatózik.

Aga-Serif arról beszél, hogy hogyan harcoltak egykor az azerbajdzsánok a perzsák és törökök ellen, milyen hősiesen küzdöttek a haza ellenségeivel az egyenlőtlen harcban és végül, hogy jött segítségére Oroszország Azerbajdzsánnak.

Aga-Serif szavai Badzsi szívébe hatolnak... Lám, milyen emberek voltak az ő nagyapáinak nagyapái... erősek, bátrak! És kik voltak azok, akik segítségükre jöttek? Oroszok... Badzsinak eszébe jut Filippov gépész, Marija néni, Szasa...

A másik szobában pedig a derék Zijnet-hanum gazdaasszonykodik. Badzsi, ha oda belép, egészen fesztelenül érzi magát. Zijnet-hanum ételreceptekről tanácskozik Badzsival — bármilyen féltve őrizte is Ana-hanum konyhaművészetének titkait, Badzsi sokat ellesett belőlük. Zijnet-hanum édességekkel vendégeli meg látogatóját, kötni és varrni tanítja és meg-megsimogatja gyöngéd kis kezével, amely valahogy az anyjára emlékezteti Badzsit.

Badzsi olykor magáról is beszél új barátainak. Elmondja, hogy

milyen élete volt, előbb apjánál, majd nagybátyjánál és hogyan él most, férjénél. Junuszról is beszél és arról, hogy miért volt kénytelen Tejmurhoz feleségül menni. Aga-Serif és Zijnet-hanum szemét szomorúság fátyolozza el, tekintetük szánalmat fejez ki. Badzsi szégyeli a keserű igazságot, ezért életét, amelyet Tejmur mellett él, igyekszik a valóságosnál szebbnek feltüntetni. Vagy tán nem úrnője ő házának? Nem ehetik annyit, amennyit akar? Ládája tán nincs tele ruhákkal? Ne bánkódjanak miatta barátai, ne sajnálják őt!

Színes kövecskék

Junusz negyedik hónapja ül a semahinki börtönben.

Ügyét történetesen ugyanaz a vizsgálóbíró vezette, aki annakidején Dadas meggyilkolásának ügyében nyomozott. Ennek a bírónak az a reménye, hogy előléptetik, a cári időkben nem vált valóra, de újjáéledt a musszavatisták hatalomrajutásakor, akiknél rögtön jelentkezett is szolgálattételre.

Junuszt kezdetben kétszeres vád terhelte: a májusi sztrájkban való részvétel és „a Lezgi mecset hívei körében a vallásos szellem aláaknázása, bolsevik propaganda útján". Habibulla a feljelentésében pontosan így értelmezte és határozta meg Junusz szerepét a Samszi házában lezajlott újévi ünnepségen.

A későbbiek során azonban Junusz bűnének ilyetén meghatározása bonyolultnak és pontatlannak bizonyult s az ügyiratcsomó szürke fedőlapján rövidebb felirat jelent meg: „A Lezgi mecset aláaknázásának ügye", mintha valami terrorisztikus cselekményről volna benne szó, mintha, mondjuk, pokolgépet helyeztek volna el a Lezgi mecset ódon boltívei alá, hogy fülsiketítő robbanásával megtörje az áhítatos csendet és elpusztítsa az istenfélő hívek százait.

A vizsgálóbíró éppen ebben az irányban vezette a nyomozást. Mint szakértő, persze tisztában volt ennek az ostoba, koholt vádnak a tarthatatlanságával, de nagy volt a kísértés is, hogy hangos hűhót csapjon az ügy körül s úgy tüntesse fel, mintha a bolsevikok fel akarták volna robbantani a Lezgi mecsetet: az ilyen fordulat bizonyára tetszenék a musszavatistáknak, ami végre lehetővé tenné az ő hón óhajtott előléptetését...

Milyen sokféle emberrel került össze Junusz a semahinki börtön szűk, piszkos, homályos celláiban!

Sötét alakok ültek itt a rács mögött, akik között napirenden volt a késelés, tolvajlás, részegeskedés, az utolsó kenyérfalatokért is folytatott szerencsejáték.

De akadtak itt szép számmal jóravaló emberek is, akik segí-

tették egymást a bajban. Ezek többnyire a musszavatista kormány s az angolok elleni tevékenységgel vádolt munkások és hivatalnokok voltak, valamint parasztok, akik részt vettek az év nyarán egész Azerbajdzsánban nagy erővel kibontakozott felkelésekben. Némelyek azért kerültek ide, mert rokonszenveztek a bolsevikokkal.

Junusz a börtönben megbarátkozott egy fogoly tengerésszel, akitől először hallott az úgynevezett „különleges tengeri osztag"-ról.

Megtudta, hogy a matrózok — az angol és fehérgárdista elővédcsapatok, meg a musszavatista kémelhárító osztagok és ügynökök figyelmét elkerülve — rozoga halászcsónakokon közlekednek Bakuból Asztrahanyba, ahova — a fehérgárdisták által megszállt városba — nyersolajtermékeket szállítanak a Vörös Hadsereg számára, visszafelé pedig pártmunkásokat, fegyvert visznek Bakuba. Minden egyes ilyen tengeri úton halálos veszélyek fenyegetik őket: a fehér flottilla, a musszavatista kémelhárítók, angol őrhajók, viharok...

Junusz izgalommal hallgatta a matrózt: a harcot tehát, amelyet a bakui olajmunkások vívtak s amely őt e szűk, piszkos, homályos cellába juttatta, a hűséges, igaz emberek ezrei folytatják most is szárazon és vízen! Szűk börtönfalak vették körül — pedig mennyire szeretett volna most ott lenni a csupa veszedelemmel fenyegető, viharos, de szabad tengeren!

Kirov nevét a semahinki börtönben hallotta meg újra. Ő, Kirov volt az összekötő kapocs a szovjet Asztrahany és a bakui illegális bolsevik mozgalom között. A tengerész elmondta, hogy kétszer látta Kirovot, aki a Bakuból érkezett, benzinnel és kenőolajjal megrakott ladikokat fogadta. Kirov buzdította a matrózokat, sokáig elbeszélgetett velük.

— „Csakis bennetek, bakuiakban van minden reményünk!" — idézte a matróz Kirov szavait. — „Ha ti ötezer pud benzint és kenőolajat adtok nekünk, akkor páncélautóink és repülőgépeink — amelyek most Caricin és Asztrahany alatt tétlenül vesztegelnek — egyszeribe megindulnak és szétzúzzák a caricini fehér frontot. Asztrahanyt semmiképpen sem szabad elveszítenünk, mert akkor Gyenyikin és Kolcsak seregei egyesülnek és végérvényesen elvágják Bakutól Szovjetoroszországot. Asztrahany Baku és a Kaukázusontúl kapuja..." Ha tudnád, mennyire igyekszik Szergej Mironovics ide, hozzánk! Csakhogy most nem engedik el; nagy szükség van rá ott, a 9. hadsereg Forradalmi Katona Tanácsában.

— Hát akkor jöjjön ide az egész 9. hadsereggel együtt! — kiáltott fel Junusz.

— Nálunk, Bakuban, van elég hely a Vörös Hadsereg számára! — szólt közbe valaki.

— És ha nincs elég hely, akkor némelyeknek összébb kell szorulniuk! — tette hozzá sokatmondóan egy harmadik.

— Előbb-utóbb bizonyára így is fog történni! — csatlakozott buzgón a matróz ehhez a véleményhez.

„Bárcsak én is megláthanám Kirovot!" — gondolta Junusz, mohó érdeklődéssel hallgatva a tengerészt, aki oly rajongva beszélt Szergej Mironovicsról. Hogy szerette volna most szétfeszíteni a rácsokat, lerombolni a falakat és kezét nyujtani elvtársainak; azoknak, akik Asztrahanyban, Szovjetoroszországban készülnek a bakuiak segítségére!

Egyszer a vizsgálóbíró ismét magához hivatta Junuszt.

„Megint arról az ostoba robbantásról fog faggatni!" — gondolta Junusz bosszúsan.

De a vizsgálóbíró, nagy meglepetésére, így szólt hozzá:

— Közbenjártak érdekedben a rokonaid. Szabad vagy. Azt üzenték, hogy innen egyenesen hozzájuk menj...

„Rokonok?... Talán csak nem Samszi?" — tanakodott magában Junusz, míg a Vár felé lépkedve, mohón szívta a friss levegőt és hunyorgott a nap ragyogó fényében.

Mikor Samszi megpillantotta a lesoványodott, torzonborz szakállú, lerongyolódott Junuszt, úgyszólván elpárolgott a haragja. Őszinte szánakozással nézett unokaöccsére: hatalmas Allah, mivé lett ez a legény! Igaz ugyan, hogy semmirekellő fickó, de mégis csak rokon.

— Hála legyen Allahnak, hogy kiszabadultál! — kiáltotta égnek emelt kezekkel.

— Badzsi hol van? — kérdezte Junusz körülnézve és a női lakosztály felől hallatszó hangokra figyelve.

Samszi arca széles mosolyra derült.

— Badzsinak most jó dolga van!

— De hát hol van, mondd meg már!

— Saját házában, törvényes férjénél van! — felelte Samszi még mindig mosolyogva.

Junusz nem hitt a fülének. Törvényes férjénél? Hogy értse ezt? Látszik, hogy itt időközben sok változás történt. Férjhez adták a leányt, anélkül, hogy csak szóltak volna is a bátyjának! Samszi bizonyára hasznot remélt valakitől, ezért engedte át neki az ingyen szolgálót.

— És ki a férje? — kérdezte Junusz.

— Régi feketevárosbeli szomszédod.

— De ki az?

— Emlékszel, volt nálatok a telepen egy főfelügyelő... — felelte Samszi, elfordítva tekintetét.

Junusznak elállt a szívverése.

— Tejmur? — kiáltott fel és szemöldökei fenyegetően húzódtak össze egyetlen sávvá. — Tejmur, a bandita?

— Nem bandita az; most gazdag és tekintélyes ember — kezdte Samszi, de Junusz felháborodottan vágott szavába:

— Az én húgomat egy banditához adtad? Eladtad Badzsit, te telhetetlen zsák!

Kezét ökölbe szorítva lépett Samszi felé.

— Csendesebben, öcsém — mondta az hátrálva. — Ne felejtsd, hogy a törvény szerint én Badzsi apja vagyok s hogy a törvény így szól: „a lány az enyém, azt teszem vele, amit akarok", s hogy a törvény most az én oldalamon van.

— Régi, gonosz törvény! — kiáltotta Junusz. — Te pedig felelsz nekem a húgomért! — Sovány, sápadt, kimerült volt, alig állt a lábán. Hangja reszketett és megcsuklott.

— Csendesebben, öcsém! — ismételte Samszi, s szavai ezúttal szigorúbban hangzottak. — Most nincs Kommuna! Csak egy szavamba kerül és... Alig jöttél ki a börtönből, de, úgy látszik, máris visszakívánkozol... — Érezte, hogy korábbi haragja s azzal együtt önbizalma is újraéled. Kidüllesztette mellét s most már támadóan lépett fel Junusz ellen.

Junusz érezte: az erőviszonyok most csakugyan Samszinak kedveznek.

— Légy átkozott, telhetetlen zsák! — dörmögte, azzal elment s bevágta maga mögött az ajtót.

Ezután felkutatta Tejmur házát.

— Nézd csak, feleség! — kiáltott Tejmur hangosan, miközben beengedte Junuszt. — Nézd csak, ki jött hozzánk látogatóba!

Badzsi futva jött... Junusz!... Milyen sápadt és sovány, milyen borostás, milyen rongyos és piszkos!... Badzsi a bátyja mellére vetette magát és felzokogott.

Badzsi láttára Junusz megkönnyebbülést érzett: húga él, egészséges, jólöltözött s szemlátomást jóltáplált. Akkor hát neki mégis oka van örülni. De az a tudat, hogy Badzsi annak az embernek a felesége, aki apjuk halálát okozta, elrontotta a viszontlátás örömét.

Tejmur önelégülten figyelte.

— A bátyád kiszabadulását meg kell ünnepelnünk! — mondta és pálinkás üveget, meg pohárkákat rakott az asztalra. — Sokat kellett fáradoznom, de... — Folytatni akarta, de Badzsi különös, figyelmeztető tekintete láttán elakadt a szava.

— Én nem iszom pálinkát — mondta Junusz.

— Mióta vagy ilyen hithű muzulmán? — mosolygott Tejmur. —

Csak nem hadzsi Abdul-Fatah mulla szónoklatai térítettek a jó útra? Úgy látszik, a börtönből egyenesen a mennyországba akarsz jutni? Nem vagy hajlandó egy pohárkával inni a húgod boldogságára?

Junusz felemelte poharát.

— Ez meg a tied, feleség — mondta Tejmur és töltött Badzsinak. — Igyál te is a bátyád kiszabadulásának örömére!

Badzsi egy pilantást vetett Junuszra: férje azt parancsolta neki, hogy igyék, de ha megteszi, bátyja bizonyára nem fogja megdicsérni érte.

Junusz kitalálta a gondolatát:

— No, húgom — mondta — igyunk mindketten a te boldogságodra!

— Te is légy boldog, bátyám! — felelte Badzsi, könnyein át mosolyogva.

Azzal egyhajtásra kiürítette a poharat. Látszott, hogy nem először teszi.

„Ivásra szoktatja a semmirekellő!" — gondolta Junusz.

Tejmur másodszor is töltött.

— Most pedig mi ketten igyunk, mint rokonok — fordult Junuszhoz. — Feledjük el a régi viszálykodásokat, hisz most úgyszólván fivérek lettünk!

Junusznak nem volt könnyű ezt nyugodtan hallgatni az ellenségétől, akinek válaszul legszívesebben arcába loccsantotta volna a pálinkát — de ez az ellenség most az ő húgának férje és parancsolója és Badzsin bosszulná meg magát.

— Ha ez a véleményed — mondta, igyekezve uralkodni magán — csak egyre kérlek; ne bántsd Badzsit!

— Ne bántsam? — kiáltott fel Tejmur őszinte csodálkozással. — Hát talán szidom én őt, vagy verem, vagy éheztetem, vagy agyondolgoztatom? Férje és parancsolója vagyok, tehát megtehetném. De olyan dolga van nálam, mint a paradicsomban! A maga asszonya, annyit eszik, amennyi jólesik neki, úgy öltözködik, mint az előkelő úrhölgyek. Mondd meg magad, feleség, így van-e?

— A férjem nem szokott bántani — felelte Badzsi, kerülve Junusz tekintetét.

Kopogtatás hallatszott. Tejmur ment ki kaput nyitni.

— Miért mentél hozzá? — kérdezte Junusz halkan, Badzsi szemébe nézve.

Badzsi lehajtotta a fejét.

— Talán annyira kényszerítettek, hogy nem tudtál ellenállni? Nem tudtad megvárni, míg kiengednek a börtönből és segítségedre lehetek?

Badzsi hallgatott... Amíg kiengedik?... Hiszen ha ő elmond-

hatná, hogyan történt minden... De tudta, hogy bátyja büszke, hát nem merte elárulni neki, hogy az ő kedvéért ment feleségül Tejmurhoz.

„Elvesztette a hitét, már nem bízott bennem!" — gondolta Junusz. De nem is történhetett másképp. Ő, a bátyja, csak ígérgetett, beszélt, lármázott, botrányokat csapott, de valójában sosem tudott segíteni rajta.

— Mért hallgatsz? — kérdezte, félig Badzsira, félig magára haragudva.

— A férjem csakugyan nem szokott bántani — felelte Badzsi kitérően.

— A férjed! — mosolyodott el keserűen Junusz.

— Nézd, milyen ajándékokkal kedveskedik nekem! — mondta Badzsi és színlelt hanyagsággal nyújtotta Junusz elé mindkét kezét.

Vékony csuklóin széles ezüst karkötők, ujjain színes kövekkel díszített gyűrűk csillogtak.

Junuszt megbotránkoztatták a szavai is, a mozdulatai is.

— Ó, te ostoba, téged fényes kövecskékért meg lehet vásárolni! — mormogta és nehéz lett volna megmondani, mi volt több a szavaiban: szánakozás-e vagy megrovás?

„Fényes kövecskékért? Hogy téved! Ó, ha tudná az igazságot!"

Tejmur Karával és Kalantarral tért vissza.

— Ezek az én barátaim — mutatta be őket Junusznak — s a mai naptól fogva a tieid is.

Elég volt egy pillantást vetni rájuk, hogy meg lehessen állapítani, miféle emberek ezek.

A vendégek asztalhoz ültek, ittak, de a beszélgetés nagyon akadozott. Junusz nem jól érezte magát. Az illendőség kedvéért maradt egy félóráig, aztán elbúcsúzott és elment.

Már befordult a sarkon, mikor hirtelen érezte, hogy valaki megérinti a vállát.

— Badzsi? — kiáltott fel meglepetten.

— Vedd ezt, bátyám! — suttogta Badzsi s egy kis kék zacskót igyekezett Junusz zsebébe csúsztatni.

— Nem — felelte az szárazon, félretolva Badzsi kezét. — Tejmur pénze nekem nem kell!

Junusz végigment a körúton.

A szeptemberi este fülledt volt, de a tenger felől s a körút fái közül hűvös fuvallat áradt. Junusz leült egy padra, nem messze egy kávéháztól. A fényesen kivilágított helyiség tárt ablakaiból és ajtajából zene hallatszott; az asztalkák mellett üldögélő s a fák alatt sétáló emberek élénken beszélgettek, nevetgéltek. Junusz

semmire sem akart gondolni, csak hallgatni a zenét és élvezni a tenger üde illatát.

Gondolatai azonban állhatatosan visszatértek Badzsihoz... Miért ment feleségül ehhez a hitvány fickóhoz? Talán csak mégsem azokért a kék meg rózsaszín ékkövecskékért vagy a selyemkendőkért? Nem, az ő húga nem olyan! Vagy talán beleszeretett Tejmurba? Nem, az lehetetlen! Dehát akkor miért? Miért?... Junusz emlékezetébe idézte Badzsi és Tejmur minden szavát, minden mozdulatát, igyekezve feleletet találni erre a kérdésre.

„Sokat kellett fáradoznom..." — emlékezett Tejmur szavaira és Badzsi különös, figyelmeztető tekintetére rögtön e szavakat követően. Mire gondolt Tejmur, mikor ezt mondta és miért nézett rá Badzsi olyan különösen?... „Sokat kellett fáradoznom..." És Junusz agyában hirtelen világosság támadt: Tejmur szabadította őt ki, azért ment hozzá Badzsi feleségül!

Junusz kezeibe temette arcát... Amit négy éve esküvel fogadott meg apja koporsójánál, mindmáig nem tudta teljesíteni. Még semmiben sem tudott húga segítségére lenni, nem tudta megvédeni a sérelmektől és megaláztatásoktól, kiragadni a rabságból — és Badzsi most felesége az ő ellenségének és apjuk ellenségének.

Miért történt ez így? Hát talán nem harcolt a húga boldogságáért? Harcolt, ahogyan tudott. És mi történt? Samszi, a kereskedő, Tejmur, a bandita, hadzsi Abdul-Fatah, a mulla és Habibulla, a musszavatista mindig ellene támadtak ebben a harcában. És vajjon csak ők? Hiszen valahányszor a körülmények már közeli sikerrel biztattak, valamely titkos, gonosz erő jött az ellenség segítségére s azon az erőn, mint a kemény kősziklán, megtört minden igyekezet.

Nem, nemcsak Samszi, a kereskedő, nemcsak Tejmur, a bandita, hadzsi Abdul-Fatah mulla és a musszavatista Habibulla, hanem az az egész világ, amely ezeket szülte s amelyben oly nagyszerűen boldogultak — ez az egész régi világ ellene esküdött a húgáért folytatott harcában... És hirtelen világosan megértette, hogy ellenségeit csak akkor zúzhatja szét, húga és a hozzá hasonló százak és ezrek kezéről a láncot csak akkor tépheti le, ha szorosan együtt halad azokkal, akik ennek a régi világnak a megsemmisülését hozzák.

Ismét barátok között

Junuszt a vonaton szomorú gondolatok gyötörték.

Az „Apseron" létszámából már bizonyára régen törölték: az olyanokkal, mint ő, a vállalkozók most nem sokat teketóriáznak. Hol talál majd új munkát? Hogy szerezze meg az ennivalóját? Hol

lakjék? Isten veled, legénynszállás, amely több mint három éven át otthont, családot, iskolát helyettesítettél!

Junusz rosszkedvűen ült. De lám, a vonatablakban már fel-felbukkantak egyes magányos tornyok, amelyek rövidesen sötét erdővé sűrűsödtek. Látszott a csövekkel át- meg átszelt, olajjal átitatott fekete föld; zömök, szürke épületek — munkáslakások — tűntek elő és Junusz szíve vidámabban dobogott. Ez már ismerős, meghitt környék volt.

No és hogy fogadták Junuszt az apseroniak, mihelyt belépett a telep kapuján! Ezt a fogadtatást még maga Nuri pasa is megirigyelhette volna! Még Kull mérnök és a Minisztrác is megerőltette magát néhány üdvözlő szó erejéig. Ami pedig a szállásbeli barátokat illette, hát a sok nyájas veregetéstől majdnem feldagadt a válla.

— És hol van Gazanfar?... Aram?... — kérdezte Junusz a legénynszállás köréje sereglett lakóitól, mert nem látta közöttük e két barátját.

— Még mindig börtönben vannak — felelte bánatosan az argyebili kanalazó és lehorgasztotta fejét.

Junusz sóhajtott.

— És hogy él Aram családja?

— Hát, persze, keserves az ágaknak a törzs nélkül — mondta a kanalazó. Eszébe jutott, mint mindig, a maga családja, amely a zavaros vizű, széles Arakszon túl tengődik, és ő is felsóhajtott.

— De Rozanna azért nem esik kétségbe — mondta valaki. — Mosást vállal, a nagyobbik lánya, Szato, pedig belépett valahová súrolónőnek.

— És a kerületi bizottság is segíti őket — jegyezte meg egy másik.

— No meg mi magunk sem engedjük, hogy Aram feleségének és kislányainak bántódása essék és tőlünk telhetően segítségükre vagyunk — tette hozzá egy harmadik.

— Derék fiúk vagytok! — kiáltott fel Junusz meghatottan és hálásan, mintha neki magának nyújtottak volna segítséget...

Rozannát a teknő mellett, mosás közben találta. Az asszony összecsapta szappanos kezét és forrón megölelte Junuszt, az pedig megcsókolta a vállát. Nagyszerű ember Rozanna néni, kedves és jó, ha szeret is zsörtölődni Arammal és barátaival.

— Hála istennek, csakhogy visszajöttél — szólalt meg Rozanna. — Látod, látod...

Két könnycsepp gördült alá a szeméből és nem volt nehéz kitalálni, kiért hulltak ezek a könnyek.

— Ne szomorkodj, Rozanna néni... Hamarosan eljön az idő,

mikor Aram és Gazanfar megint itt lesz közöttünk. Szavamat adom rá! — Junusz meggyőződéssel beszélt, maga is hitte, hogy így lesz.

Nemsokára hazajött a munkából Szato. Mikor megpillantotta Junuszt, felsikoltott örömében s a nyakába borult.

Junusz egy pillanatra zavart érzett — Rozanna néni előtt! — de Szato nem adott neki időt az elmélkedésre. Junusz kénytelen volt megölelni őt és erősen, nagyon erősen magához szorítani.

Hogy megnőtt ez a Szato, hogy megszépült! Úgy tűnik, van olyan szép, mint Badzsi. Vajjon hány éves lehet? Igaz, hiszen Badzsival egykorú — vagyis tizenöt esztendős.

Beszélgetés közben gyorsan múlt egyik óra a másik után. Lassanként beesteledett.

— Maradj itt nálunk! — ajánlotta fel Rozanna. — Igaz, hogy nagyon hosszú vagy, de azért elférsz a pamlagon.

Junusz pillantása találkozott Szatóéval.

„Persze, hogy maradj!" — olvasta a lány tekintetéből.

Junusz képzeletében megjelentek a börtön mocskos, férges falai. Milyen tisztának, szépnek, barátságosnak látta most Aram lakását! Hogy szeretett volna tovább beszélgetni Rozannával és Szatóval! Milyen nagyszerű pihenés esett volna a lágy pamlagon! De részint félénksége, részint aggodalma, hogy terhükre lehet, nem engedte, hogy elfogadja a meghívást. És mindkét kezét mellére téve — mint szokásos, mikor az ember tiszta szívből mond köszönetet valamiért — így felelt:

— Köszönöm, Rozanna néni... Hálásan köszönöm... De nem akarok kényelmetlenséget okozni, majd találok én magamnak hajlékot is, ellátást is...

Junusz elment a fúrótoronyhoz, amelynél letartóztatása előtt dolgozott. Vajjon milyen most? Ugyanolyan piszkos, olajjal átitatott, porlepte falaiban ugyanolyan lyukak tátonganak? Benézett a kanalazóbódéba. Ott egy ismeretlen kanalazó ült. Junusz féltékeny pillantást vetett rá és szárazon üdvözölte, de aztán rögtön észbekapott — hiszen az új kanalazó semmiről sem tehet — és néhány barátságos szót váltott vele.

Eközben teljesen besötétedett. Ideje volt hajlékról gondoskodni. Junusz bement a legénységi szállásra, hogy elbúcsúzzék barátaitól.

— Nem eresztünk mi téged sehová! — hangzott innen is, onnan is, mikor bejelentette, hogy elmegy.

— Hát erről megfeledkeztetek? — kérdezte Junusz a táblácskára mutatva, amely régi helyén, a falon díszlett. — Hisz én most az „Apseron"-on afféle kívülállónak számítok. Nem akarom, hogy miattam kellemetlenségetek legyen.

— Egyesek szemében talán kívülállónak számítasz, mi azonban hozzánktartozónak tekintünk! — mondta az öreg kirmaki.

— Nehezebb időket is éltünk mi már, de barátaink számára akkor is mindig akadt nálunk valami helyecske — tette hozzá az argyebili kanalazó.

— Próbáljon csak belénk kötni a Minisztrác, kitekerem a nyakát! — kiáltotta Ragim, megfelelő kézmozdulattal kísérve szavait.

Junusz elmosolyodott:

— Hát, ha így áll a dolog...

Junusz a szállás kemény fekhelyét még sosem érezte olyan lágynak és kényelmesnek, mint ezen az éjszakán! Hiába, mondhatnak bármit, mégis az „Apseron" az ő szülőháza, az otthona!...

Másnap reggel megjelent a szálláson a Minisztrác.

„Azért jött, hogy engem elkergessen innen!" — gondolta Junusz komoran.

De, meglepetésére, a Minisztrác kézfogással üdvözölte, érdeklődött az egészsége felől, kérdezősködött Badzsi felől.

Junusz kelletlenül felelgetett.

— És mikor állsz munkába? — kérdezte a Minisztrác.

— Majd amikor találok munkát — felelte Junusz hidegen.

A Minisztrác elmosolyodott:

— Mi szükség keresned, mikor van munkád? Tessék, foglald el a helyed a régi, tizennégyes fúrótoronyban!

— És aki most ott dolgozik, azt kipenderítsem?

— Már mért penderítenéd ki? Akad nálunk munka az ő számára is!

A Minisztrác látta Junusz tekintetében a meglepetést és leereszkedően tette hozzá:

— Mindig szívesen támogatlak!

Junusz elfintorította az arcát:

— A te szívességedre nincs szükségem!

— Ahogy tetszik... — A Minisztrác vállat vont. — Én csak a javadat akarom. De ha nem fogadod el az ajánlatomat, később megbánod. Most nem könnyű munkát találni!

Mikor a Minisztrác kiment, az argyebili megjegyezte:

— Nem te kérsz tőle szívességet, Junusz, hanem ő kér tőled: amiért munkát ad neked, le akarja fogni az első fizetésedet, mint ahogy lefogta azét is, aki most a te helyeden dolgozik a tizennégyesben.

— Tőlem ugyan nem kap pénzt! — jelentette ki Junusz határozottan.

Most az öreg kirmaki is beleszólt a beszélgetésbe:

— Én meg olyasmit hallottam, barátaim, hogy Kull mérnök megparancsolta: vissza kell venni mindazokat, akiket annakidején letartóztattak és elbocsátottak.

— No, azt hiszem, ez az igazság! — kiáltotta Ragim. — Most,

hogy az angolok hazatakarodtak, a vállalkozók igyekeznek kerülni az összeütközéseket a magunkfajtával, kedvünkben járnak, félnek.

A beszélgetés az angol megszállókra terelődött. Bakuból már eltűntek. Minthogy az imperialisták a szovjet nép és a Vörös Hadsereg ellenállása folytán kudarcot szenvedtek, Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország kénytelen volt visszahívni csapatait Szovjetoroszországból. Az egész fegyveres intervenció csúfos bukásának következményeképp az angol csapatok dicstelenül kivonultak Azerbajdzsán területéről, tehát Bakuból is.

Junusnak eszébe jutottak a viharos májusi napok, az Asztrahanyból érkezett csomag: a brosúrák és röpcédulák. Büszkeség fogta el; bár fiatal még, annyi bizonyos, hogy ő is kivette részét az intervenciósok elleni harcokból.

Sok szó esett az amerikaiakról is.

Kiderült, hogy az amerikai „Standard Oil"-tröszt képviselője már a nyáron tárgyalásokat folytatott a musszavatista kormánnyal arról, hogy Bakuban százezer pud petróleumot vásárol. Igaz, hogy ez a vásár nem jött létre, meghiúsította a „Standard Oil"-lal versengő angol olajtröszt, a „Shell".

Ez a kudarc nem riasztotta vissza az amerikaiakat. Az Egyesült Államok küldöttsége a párizsi konferencián az amerikai tőkések álláspontját fejezte ki, mikor szeretetreméltóan közölte a musszavatista képviselőkkel, hogy Azerbajdzsán gazdag ország s az Egyesült Államok megfelelő tőkével rendelkezik, hogy e természeti kincseket kiaknázza.

S az amerikaiak most már egészen Bakuig jutottak. Ezekben a napokban érkezett oda az amerikai kormány „főmegbízottja", Harboard tábornok, nagyszámú kíséretével. A pályaudvaron valamennyi musszavatista miniszter s az egész tábornoki kar fogadta. A musszavatista kormány rendeletére a várost sebtében készült USA-zászlókkal aggatták tele. A hajbókolásban oly jártas musszavatisták ezúttal önmagukat is felülmúlták.

Mint minden más, Azerbajdzsánba látogató amerikai küldöttség, ez is azt hirdette: azért jött Bakuba, hogy megismerkedjék az ország ipari, kereskedelmi, pénzügyi körülményeivel és tanulmányozza természeti kincseit. De a nép már tudta, hogy az amerikaiak egész egyszerűen hatalmukba akarják keríteni Bakut, elválasztani Azerbajdzsánt Szovjetoroszországtól.

És csakugyan, alig néhány nap múlva a városban köztudomásra jutott, hogy az antant már nem elégszik meg a Nahicsevanban felállított amerikai „főkormányzósággal" és a „teljhatalmú örményországi főmegbízott" hatásköre már kiterjed Grúziára és egész Azerbajdzsánra is...

Bizony, sok változás történt azokban a hónapokban, amelyeket Junusz a börtönben töltött!

Mindnyájan azt tanácsolták Junusznak, hogy foglalja el régebbi munkahelyét, mire ő így felelt:

— Úgy látszik, megint a merőhengert kell forgatnom!

Ezt úgy mondta, mint aki a kényszerítő körülményeknek engedelmeskedik. Hát igaz is, mi öröme lehet abban, hogy megint a gazdára kell dolgoznia? De — s ezen maga is meglepődött — elégedett volt és új erőt érzett magában: négy hónapon át tétlenül kellett élnie, de most újra dolgozni fog, mégpedig a tizennégyes toronyban, régi helyén, amely mindig kedves maradt a szívének.

Lejli és Medzsnun

— Ha jó feleség leszel, elviszlek magammal a színházba!

Hogy is merte Tejmur kimondani ezeket a szavakat? Hiszen tudta, hogy azerbajdzsán nőnek nemcsak a színpadra, hanem a nézőtérre lépnie is tilos és hogy színházba csak nagyon kevés, nagyon gazdag és előkelő azerbajdzsán nő járt, azok is csak különleges páholyokban, függöny mögött ülhettek, amelynek áttetsző kelméjén keresztül láthatták ugyan az előadást, de ők maguk láthatatlanok maradtak. Azt is tudta Tejmur, hogy a fátyollepel és függönyök sem védik eléggé a férfitekintetektől az olyan nőt, aki átlépte a színház küszöbét és aggódott is, hogy Badzsit a férfiak tekintetükkel illethetik. Ám ugyanakkor azt is akarta, hogy lássák, milyen szép felesége van neki és irigyeljék.

„Ha jó feleség leszel, elviszlek magammal a színházba!"... Ezek a szavak sokáig csengenek Badzsi fülében.

A színházba?

Abba a szép, nagy házba, ahova egyszer elkísérte Husszeint, a színészt, és ahova olyan nagyon vágyott bejutni? Abba a házba, ahol — mint Zijnet-hanumtól hallotta — énekelnek, táncolnak és valamit játszanak? Lehetséges, hogy Tejmur csakugyan elviszi őt a színházba?...

Badzsi reggeltől estélig erről az áhított napról álmodozik. A piacra menet kerülőutat tesz, hogy egy pillantást vethessen a színház épületére. Megpróbálja elképzelni, mi vár rá ott. Bizonyára valami még sokkal érdekesebb, mint a „sebih" — a Husszein imám és hetven hívének életéről szóló előadások, amelyeket a mecsetek udvarán mutatnak be maharram hónap tíz napján s amelyet egyszer sikerült végignéznie a mecset kerítésének nyílásán át. Mindennap elkerült a színház épületéhez, mintha meg akarna győződni róla, hogy még ott áll a helyén, épen és sértetlenül...

Végre beköszönt a régvárt nap.

Badzsi reggel óta nem mozdul a tükör elől. Felpróbálja valamennyi ruháját s végül egy élénkszínű selyemkabátkára, redőzött szoknyára és aranydíszítésű, piros cipellőre esik a választása. Csuklóján karkötők csörrennek, valamennyi gyűrűje ujjain csillog.

Badzsi a tükörbe néz és meg van elégedve magával. Ha most Ana-hanum és Fatma így meglátnák, talán rá sem ismernének hirtelenében, de ha igen — megpukkadnának az irigységtől! Badzsi fogja a vasalót, hogy kivasalja fátyolleplét... Csak az a kár, hogy minden szépségét el fogja rejteni ez a fátyol.

Ramazan fogata Tejmur háza elé gördül.

Az utcán még világos van, de a fogaton égnek a villanylámpácskák — úgy elegánsabb. A lovak türelmetlenül topognak. Badzsi szíve megtelik elragadtatással: színházba hajtat, hintón, mint egy valódi úrhölgy! Csintalankodni, bolondozni volna kedve. Észreveszi, hogy Ramazan hetykén pödri a bajuszát és le nem veszi róla a szemét, hát kissé félrehajtja a fátylát és pajkos mosolyt ragyogtat rá.

Ramazan felemeli a gyeplőt s a lovak pillanatok alatt elröpítik a házaspárt a színházba.

Tejmur egy elfüggönyözött páholyba vezeti feleségét. Badzsi leül a karosszékbe és a függönyhöz simulva bámulja a nézőteret. Micsoda óriási helyiség, nagyobb a mecsetnél is!

A függönyt még nem húzták fel, de a színház már egészen megtelt. Ezen az estén a közönség kedvenc operája, Uzeir Hadzsibekov „Lejli és Medzsnun"-ja megy.

A színházban fülledt meleg van, de különösen fülledt meleg van a fátyollepel alatt, a tüllfüggönnyel elrekesztett, szűk páholyban. Van a helyiségben nő? Egyetlenegy sincs. Legalább is a földszinten egy sem látható. És az elfüggönyözött páholy nagyon kevés. Ez Badzsiban fokozza a maga méltóságának érzését és büszkévé teszi.

— Látod? — kérdezi Tejmur és a földszint első sorában lévő két üres zsöllyére mutat. Az egyiken egy kucsma fekszik. — Az Nadzsaf-Kuli sapkája! — magyarázza áhítatosan suttogva.

— És hol van ő maga? — kérdezi Badzsi.

— Ő ma nem jön el a színházba, de jaj annak, aki a helyére ül, vagy akárcsak megérinti a sapkáját!

Badzsi, nagy meglepetésére, az első sor túlsó végén ugyanolyan képet lát: két üres zsöllye, az egyiken egy prémsapka.

— Hát az kié? Szintén Nadzsaf-Kulié? — kérdezi Badzsi.

Tejmur megvető arccal mondja:

— Nem, az Asurbek sapkája.

Asurbek szintén bandita, Nadzsaf-Kuli vetélytársa és ádáz ellensége. Mindketten buzgó színházlátogatók. Igaz, hogy nem annyira

a művészet vonzza őket oda, mint inkább a nézőtéren való szórakozás lehetősége.

Badzsi még le sem vehette tekintetét e két zsöllyéről, mikor az első sorokban zajongás tör ki: Asurbek bandájából valaki hozzá merészelt nyúlni Nadzsaf-Kuli sapkájához.

— Várj meg itt! — parancsolja feleségének Tejmur, azzal kívülről rázárja a páholy ajtaját és lesiet a földszintre, ahol már összeszaladtak és vicsorogtak egymásra Nadzsaf-Kuli és Asurbek bandájának emberei.

Szóváltás kezdődik, amely aztán verekedéssé és késeléssé fajul. A nézők rémülten tódulnak a kijárat felé. Átkozott banditák! A színházban sem hagyják nyugodtan ülni az embert; az efféle botrányok napról napra megismétlődnek! Badzsi riadtan nézi a jelenetet: még majd lövöldözni kezdenek!

De a botrány megszűnik. Tejmur visszatér a páholyba. Arca sugárzik: Nadzsaf-Kuli bandájának emberei nemcsak megvédték vezérük „sapkájának becsületét", hanem vetélytársa és ellensége drága sapkáját ledobták a zsöllyéről és összevissza taposták!

A függöny végre — egyórai késéssel — szétnyílik. Badzsi le nem veszi szemét a színpadról. Feled minden mást a világon.

Ott, a színpadon a gyönyörű Lejli és az ifjú Hejsz szerelmesek egymásba. De miért olyan nyugtalanító a zene, a szerelmesek miért énekelnek olyan bánatosan? Lejli szülei másnak szánták a lányukat. Hejsz kétségbeesik, tébolyodottnak — Medzsnunnak — nyilvánítják és elmegy a sivatagba... Milyen vidáman énekelnek, táncolnak, tréfálkoznak valamennyien Lejli esküvőjén, csak maga a menyasszony szomorú: Medzsnun hangját véli hallani, amint szemrehányást tesz neki hűtlenségéért... Múlnak az évek, a sors ismét összehozza a szerelmeseket, de az eszelős Medzsnun már nem ismeri meg imádottját. Lejli nem bírja elviselni szenvedéseit és holtan esik össze... Íme, itt a sírja, a sírkővel. Ide jön el Medzsnun és bánatosan énekel sosem múló szerelméről.

Badzsi tágranyílt szemmel, visszafojtott lélekzettel figyeli a színészek minden mozdulatát. Milyen lágyan, gyönyörűen zengenek Lejli dalai! Lejli szerepét férfi játssza. Nagyon szépen énekel. Badzsi el van ragadtatva. Hanem azért... Hát énekelhet egy férfi a szerelemről úgy, mint egy nő?... Badzsiban lángoló harag kél Lejli szülei ellen, akik két szerető szívet elválasztottak. A Medzsnun eszelős, tétova tekintete borzalommal tölti el. Nem tudja visszatartani könnyeit, mikor Hejsz, a Medzsnun, Lejli sírjánál énekel...

Az előadás véget ért. Badzsiék gyalog térnek haza.

— No, hogy tetszett a színház? — kérdezi Tejmur.

Badzsi, a látottaktól megrendülten, nem felel azonnal.

— Biztosan nem értettél semmit! — veti oda Tejmur.

Badzsi csak nagynehezen tér vissza a valóságba... Ó, dehogynem — nagyon jól értett ő mindent!

— Én meg úgy hiszem, hogy más járt az eszedben! — folytatta Tejmur sokatmondóan.

— Más? Nem értem... — csodálkozik Badzsi.

— Más bizony: Ramazan, a bérkocsis! Láttam én, hogy nézegettetek egymásra az utcán! Akár Lejli és a Medzsnun! — mondja Tejmur kaján gúnnyal, kötekedőn.

Badzsi képzeletében maga előtt látja Ramazant a bakon, festett, hetykén kipödrött bajszát, szemtelen tekintetét... Méghogy Ramazan a Medzsnun?... Badzsi csengő kacagásban tör ki.

— Még nevetsz is? — fortyan fel Tejmur. — Többé nem jössz színházba! Soha többé!

Megjött Badzsi!

Bala még hét éves sincs, de már felnőtt férfinak tekinti magát. Ő nyitja ki a kaput, aztán, két tenyeréből tölcsért formálva szája elé, felkiált az emeletre:

— Hé, asszonyok!

Ana-hanum, Fatma és Rugia kidugják fejüket a folyosó ablakán.

— Badzsi? Badzsi az!

— Badzsi jött!

Badzsi cukorkát dug Bala szájába és belép az udvarba. Minden olyan, mint volt: a lefolyó gödre, a bejáratnál a szemétláda, a pince alacsony, zöld ajtaja, a háromszögletű ablakocskával.

Valamennyien örülnek a vendégnek. Talán unatkoztak Badzsi nélkül? Vagy egyszerűen torkig vannak már az állandó civakodással, hát örülnek a változatosságnak, az új arcnak? Mert annyi bizonyos, hogy ez a lány értett a vigasztaláshoz, a szórakoztatáshoz. Tulajdonképpen nem is volt olyan haszontalan — a szegény rokonok között akadnak néha rosszabbak is.

A látogatót kérdésekkel halmozzák el. Az nyugodtan, ráérősen válaszolgat, igazi vendéghez illően, nem pedig szegény rokon-szolgáló módjára.

Mit szokott enni? Miket főz? Ó, nagyon jól eszik, csupa finom ételt készít: piláfot, dolmát, pástétomot, süteményeket...

— Ezt mind tőlem tanultad! — jelenti ki Ana-hanum önelégülten.

Badzsi leereszkedően bólint: lehetséges!

Mennyi háztartáspénzt ad neki a férje? Ó, bőkezűen ad, számlálatlanul!

— Hát persze, ő könnyen szerzi a pénzt! — jegyzi meg Ana-hanum sóhajtva és gondolatban hozzáteszi: nem úgy, mint Samszi.

Badzsi elereszti a megjegyzést a füle mellett: erről a témáról nem érdemes beszélni.

Veri a férje? Nem, nem veri.

— Szokott ajándékokat adni? — kíváncsiskodik Fatma.

— Szokott hát! Az csak természetes!... Nézd! — Badzsi előrenyújtja karkötőkkel és gyűrűkkel ékes kezeit: hadd irigykedjék a mamácska és lánykája!

— És szeret a férjed? — kérdezi fürkészően Rugia.

Ana-hanum haragosan tekint Rugiára. Mindig csak egy dolog — a szerelem jár az eszében ennek a libának!

Badzsi zavarba jön:

— Azt mondja, hogy szeret... A múltkor is elvitt magával a színházba...

— A színházba? — kiáltanak fel a nők valamennyien egyszerre. Jól hallották? Nem téved a vendég? Vagy talán egyszerűen csak hazudik?

— A színházba, persze! — feleli Badzsi olyan hangon, mintha valami egészen mindennapi, megszokott dologról volna szó.

— Csak nem az operában voltál tán? — kérdezi Rugia, fitogtatni óhajtva, hogy ismeri a szokatlan szót. Már hallott az operáról egy orosz szomszédnőjétől. De jó is lenne eljutni oda! Hanem, persze tudja, hogy ilyesmiről nem is álmodozhatik!

Badzsi méltósággal feleli:

— De igen, az operában!

— A színház olyan hely, ahol megvásárolható nők énekelnek és táncolnak idegen férfiak előtt — nyilatkoztatja ki Ana-hanum.

— Tévedsz, Ana-hanum! — veti ellen Badzsi fölényes pillantással: most, hogy látta a „Lejli és Medzsnun"-t, színházi szakértőnek tekinti magát.

— Hát tisztességes muzulmán nő talán hajlandó idegen férfiak előtt táncolni? — erősködik Ana-hanum. — Pár évvel ezelőtt idejött Tifliszből bizonyos Sevket s odaállt táncolni idegen férfiak előtt a színházban. Átkozott legyen! No persze, a jó muzulmánok aztán bezáratták ezt a színházat, nehogy leányaink kövessék ennek a nőnek gyalázatos példáját. Szerencséjére, idejében elutazott, máskép megkövezték volna.

— A színházban nem muzulmán nők táncolnak, hanem oroszok és örmények — oszlatja el a tévedést Badzsi; ezt Tejmur közölte vele, amikor a színpadon táncosnők jelentek meg.

— A tisztességes orosz vagy örmény nők sem hajlandók idegen férfiak előtt riszálni magukat, mint a vásárokon ugráló táncosnők — jelenti ki Ana-hanum meggyőződéssel. — Azok pedig, akiket te láttál, az énekükért és táncukért fizetést kapnak, vagyis megvásárolhatók.

Badzsinak eszébe jut a Petrovszkaja-tér s a gyűrű, amelyet a vöröskatona akart ajándékozni neki táncáért.

— Hát nem adnak olykor tisztességes nőknek is pénzt vagy ajándékot a táncukért, énekükért: például lakodalmakon vagy ünnepségeken? — kérdezi.

— Az egészen más!

— Miért, mi a különbség?

Ana-hanum iparkodik megmagyarázni.

— Hagyjátok már abba azt a buta vitatkozást — szakítja félbe Rugia. — Te meg, Badzsi, inkább mesélj el mindent, amit ott láttál!

— Igen, igen, meséld el! — kéri Fatma is.

Maga Ana-hanum rajong a látványosságokért. Ördög bújjék azokba a táncosnőkbe, akár megvásárolhatók, akár tisztességesek, az a fő, hogy Badzsi mondjon el mindent úgy, ahogyan ott történt!

— Igen, Badzsi, vidíts fel, szórakoztass bennünket! — kiáltja.

„Szórakoztatni?"

Badzsi maga is szeretne színházi élményeiről beszélni és kérkedni a nők előtt, de eszébe jut, hogy annakidején megfogadta: Ana-hanum ilyenféle kívánságait nem fogja teljesíteni. Igaz, hogy Ana-hanum most nem parancsolt rá, csak kérte, meg aztán mért ne szórakoztathatná őket a maga jószántából? És ravaszkás, sokat sejtető hangon kérdezi:

— Akarjátok tudni, mit láttam a színházban?

— Akarjuk, Badzsi, aranyoska, kedveske, akarjuk, meséld el! — zajongtak a nők, túlkiabálva egymás szavait.

— No jó, megteszem — mondja Badzsi leereszkedően, mert hízeleg neki a könyörgés. — Üljetek ide! — rendelkezik.

A nők félkörben leülnek a kijelölt helyre. Badzsi a szoba sarkában valami színpad-félét rendez be, a függönyt saját fátyolleplével helyettesíti.

„Ilyen butaság miatt tönkreteszi az új leplét!" — gondolja Ana-hanum felháborodva, de fennhangon nem meri mondani, mert a vendég még megsértődik és nem mutat be semmit.

— Hallgassátok! — mondja Badzsi ünnepélyesen a függöny mögül. — Nézzétek!

A függöny félrehúzódik s a nézők előtt megjelenik Lejli.

Badzsinak kitűnő hallása van, emlékszik a színházban hallott dallamra és híven ismétli. És a hangja? A színész az előadáson hangosabban és művészibben énekelt, dehát énekelhet férfi a szerelemről úgy, mint egy nő? Játszhatja egy szerelmes leány szerepét? Badzsi elképzeli, beleéli magát abba, hogy ő — Lejli, hogy szerelmes Medzsnunba és hogy elszakították szerelmesétől. Magas, lágy hangon énekli Lejli bánatos dalát.

A nők szemében könnyek csillognak. Még Bala is elszomorodik.

Ó, Badzsi, Badzsi! Hogy milyen szépen énekel! Jaj, ez az ügyes boszorkány, hogy milyen nagyszerűen játszik!... Mind dicsérik Badzsit, egymással vetélkedve kínálják válogatott csemegékkel.

Badzsi, a sikertől mámorosan, felajánlja:

— Akarjátok, hogy egy érdekes történetet mondjak el nektek?

Akarják, hogyne akarnák.

Badzsi — élénk taglejtésekkel, csillogó szemmel, hangját hol erősítve, hol halkítva — elmondja a „Kaukázusi fogoly" tartalmát. Mind olyan elragadtatással hallgatják, hogy az előadást még Samszi megjelenése sem szakítja félbe. Mikor az elbeszélés véget ér, Badzsi lesüti szemét és várja hallgatói bírálatát. A nők kérdő tekintettel néznek Samszira: ők meg a családfő nyilatkozatára várnak.

Samszi összeszedi gondolatait.

— Honnan tudod te ezt? — kérdezi végre.

— Magam gondoltam ki — feleli Badzsi szemrebbenés nélkül.

Mindnyájan meglepődnek, ámuldoznak: ő maga?

— Érdekes történet — mondja Samszi leereszkedően. — De jobb volna, ha nem orosz tisztről beszélnél benne, hanem törökről vagy perzsáról: valahogy mégsem illik, hogy egy cserkesz nő, egy muzulmán nő orosz férfit szeressen... De ettől eltekintve nagyon jó. Ügyes vagy, Badzsi! Nem is hittem volna rólad!

Badzsi elfojt egy mosolyt.

„Ostoba vénember! Hiszen ő maga szidott és vert meg e miatt a könyv miatt!"

A nők őszinte elragadtatással csatlakoznak a családfő véleményéhez:

— Ügyes vagy, Badzsi, nagyszerű vagy!

„Ti is ostobák vagytok — nevet magában Badzsi. — E miatt a könyv miatt ugattatok meg, akár a kutyák!"

Nem túlságosan szigorú Badzsi a hallgatói iránt? Nem szédítette meg túlságosan a siker? Hiszen akárhogy vesszük is, az elbeszélés valamennyiüknek tetszett!

Badzsi minden pénteken ellátogat az asszonyokhoz Samszi házába és azok mindannyiszor kérik, hogy énekelje el nekik Lejli bánatos dalát a szerelemről, az elválásról, Badzsi pedig nem kéreti magát — és valahányszor elénekli a dalt, mindig könnyeket lát a nők szemében.

A feleség engedelmeskedjék férjének

Egyik pénteken Badzsi a szokottnál később érkezett haza.

— Hol kószálsz te? — kérdi Tejmur komoran, bár jól tudja, hogy felesége Samszi házában volt.

Badzsi feleletre sem méltatta: Tejmur úgysem értené őt meg!

Ma sokáig nem engedték el, folyton énekelnie, játszania kellett, elhalmozták dicséretekkel és inyencfalatokkal. Hát hogy mehetett volna el? És különben is kerüli, hogy Tejmurt akár csak egy szóval is emlékeztesse a színházra.

— Biztosan bérkocsisokra kacsingattál! — veti oda Tejmur ádáz mosollyal.

Tejmurnak nem engedi az önérzete, hogy szóljon a bérkocsisnak: ne iparkodjék megkörnyékezni Badzsit, hát Badzsin tölti ki a bosszúját. Ontja a szellemeskedő, csúfondáros megjegyzéseket Ramazan festett bajusza és a fuvarosok minden jellegzetes tulajdonságának rovására, ki nem fogy a szemrehányásból és szidalomból...

Tejmur lakásán néha összegyűlnek barátai és ivócimborái. Ilyenkor rendszerint viták, veszekedések robbannak ki, megesik, hogy a cimborák késsel támadnak egymásnak. Ilyen alkalmakkor Badzsi átszalad Aga-Serifhez és Zijnet-hanumhoz: nem illő, hogy az asszony beavatkozzék a férfiak civakodásaiba!

Meleg az idő, az ajtók, ablakok mindenütt tárva-nyitva vannak. A verekedők, dulakodók lármája, kiáltozása betölti az egész udvart, behatol Aga-Serif csendes lakásába is. Badzsit elfogja a szégyenkezés és a harag: már nem titkolhatja, hogy Tejmur, a férje, semmirekellő ember.

Nem titkolhatja... És — különös! — Aga-Serif mégis megengedi neki, úgy, mint azelőtt, hogy hallgassa, amikor a növendékeit tanítja, Zijnet-hanum pedig változatlanul nyájas hozzá. Lehetséges, hogy ezek az öregek nem gyanítanak semmit? Hiszen ha sejtenék az igazságot, ilyen jóravaló emberek csak nem barátkoznának tán vele? Ha pedig sejtik, akkor miért van az, hogy most még szomorúbb, még szánakozóbb a tekintetük, ha ránéznek? Azért, mert nemcsak jók, hanem okosak is: persze, hogy tudnak mindent, csak nem akarják megalázni őt...

Egyszer, valami sikeresen lebonyolított kis ügy után, Tejmur szép selyemkendőt hozott Badzsinak, de ő visszalökte: neki nem kellenek ajándékok!

— Hát téged mi lelt? — csodálkozik Tejmur és bosszúsan forgatja kezében a kendőt.

Badzsi nem felel.

— Mi az, a férjedtől nem akarsz ajándékot elfogadni?

Badzsi hallgat: mintha bizony Tejmur nem értené, hogy ilyen ajándékokat elfogadni szégyen! Ó, milyen igaza volt Junusznak, mikor tőle, Tejmur feleségétől nem fogadta el azt a kis kék zacskót!

Tejmur összehúzza a szemét:

— Ide figyelj, Badzsi, ha ostobaságokat művelsz...

Badzsi kihívóan veti fel a fejét:

— Akkor?...

Tejmur érzi, hogy Badzsi nem fél tőle. Fenyegetően fejezi be a mondatot:

— Visszajuttatom a bátyádat a börtönbe!

Badzsi tehetetlen dühében összeszorítja a fogát: igen, Tejmur ezt megteheti. Kikapja férje kezéből a kendőt:

— Jó!...

Tejmur megtiltotta Badzsinak, hogy kilépjen az utcára: ráncba kell szedni ezt az elkényeztetett teremtést! Ebben az elhatározásában része volt annak is, hogy minden utcasarkon úgy rémlett neki, mintha fényesre lakkozott kétfogatú várakoznék Badzsira. Az utóbbi időben még azt is megtiltotta Badzsinak, hogy a szomszédokhoz menjen.

Ebből azonban egyáltalán nem az következik, hogy férje távollétében Badzsi engedelmesen otthon üldögél a négy fal között. Szó sincs róla! Mihelyt Tejmur elmegy, Badzsi gyorsan elvégzi házi teendőit és átsiet Aga-Serifhez és Zijnet-hanumhoz. Természetesen megteszi az intézkedéseket, hogy ne kerüljön bajba: van az udvarban egész sereg mezítlábas gyerek, azok egy darabka halváért szívesen megteszik, hogy egy-két órán át a legközelebbi utcakereszteződés körül ténferegnek és mihelyt megpillantják a hazafelé igyekvő Tejmurt, szólnak Badzsinak. Ezek a gyerekek Tejmurt nem szeretik, Badzsinak azonban mindig hajlandók szolgálatokat tenni.

Badzsi egy ízben, Aga-Serif szobájának félig nyitott ajtaja mögött állva, hallja, hogy az egyik tanítvány milyen akadozva felel a tanár kérdésére. Badzsi emlékszik, hogy hasonló kérdésre milyen jól felelt egy másik tanuló és, akaratlanul, kiszalad a száján a helyes felelet.

Aga-Serif behívja Badzsit és nyájasan biztatja:

— Mondtam neked már többször is: semmi szükség, hogy az ajtó mögött álldogálj. Leülhetsz a növendékek mellé és tanulhatsz.

Badzsi habozik... Nem, ez már sok lenne... Különben... ha Aga-Serif maga hívja...

Az ajtó hirtelen kitárul — Tejmur áll a küszöbön. Badzsi árulás áldozata. Mezítlábas őrszeme nemcsak elhagyta az utcakereszteződésnél lévő őrhelyét, hanem megmondta Tejmurnak, hogy Badzsi Aga-Serifnél van.

Tejmur minden teketória nélkül belép a szobába. Szokása szerint részeg.

— Te meg miért választod el a feleséget a férjétől? — támad Aga-Serifre.

— Nincs okod így beszélni — feleli Aga-Serif nyugodtan. — Csak írás-olvasásra akarom tanítani a feleségedet.

— Írni-olvasni férfiakat tanítanak, nem asszonynépséget! — förmed rá Tejmur. — A fiúkkal pedig — akikkel itt vesződsz — csak hadd szerelmeskedjék az öregasszony, a feleséged!

— Alaptalanul beszélsz így, alaptalanul — feleli Aga-Serif, akiben forr a düh, de fegyelmezi magát: csöppet sem gyáva és tudna olyan választ adni Tejmurnak, amilyet az megérdemel, de fél, hogy ártana vele Badzsinak. Hiszen a törvény a férj oldalán van.

Badzsi arca lángba borul a szégyenkezéstől: ilyen durván megsérteni ezeket a jó embereket! Legszívesebben a föld alá süllyedne!

De Tejmur nem csillapodik:

— Russzifikátor! — ordítja torkaszakadtából, bár maga sem tudja, mit jelent ez a szó. Egyszer hallotta, hogy valamelyik muszszavatista így nevezte Aga-Serifet, egyszer pedig ugyanezt a szót Aga-Serif lakásának ajtaján látta, szénnel firkálta rá valaki.

Badzsi szintén nem érti, mi az a „russzifikátor", de Tejmur lesujtó, megvető hangsúlyozásából következtetve, bizonyára valami igen durva sértés.

— Elég! — förmed hirtelen Tejmurra olyan szenvedélyes dühvel, hogy az egy pillanatra elhallgat. De mikor magához tér ámultából, felbőszül: egy asszony, a tulajdon felesége kiabálni merészel rá? Öklét ütésre emeli.

— No, próbáld csak meg... — suttogja Badzsi ádázul és szemében gyűlölet lobog.

Tejmur látja rajta, hogy mindenre elszánta magát. Aga-Serifhez fordul tehát és fenyegetően jelenti ki:

— Ha még egyszer meglátom, hogy magatokhoz csábítjátok és elrontjátok a feleségemet, akár te, akár az öregasszonyod, magatokra vessetek: jelenteni fogom illetékes helyen, hogy más feleségét — egy jó muzulmán feleségét — elidegeníted törvényes férjétől és fiúkkal hozod össze, akkor majd meglátjuk, segít-e rajtad a nyavalyás tudományod!... Te pedig — fordul ismét Badzsihoz — takarodj haza!

Badzsi nem mozdul.

— No, kinek beszélek?

Badzsi mindenre eltökélt; veszekedésre, verekedésre is készen áll, de mikor látja Zijnet-hanum kétségbeesett, ijedt tekintetét, magához tér. Ő, Badzsi, fiatal és erős, nem tűri el, hogy bántsák. Legrosszabb esetben foggal-körömmel esik neki ellenfelének — aki ő ellene támad, az póruljár! De ezek a szelíd, idős emberek hogyan védekezhetnek, ha miatta rájuk zúdul Tejmur haragja?

Lesüti a szemét és távozik barátai házából.

A feleség engedelmeskedni tartozik férjének!

Tejmur a hálószobának a folyosóra néző ablakát beszögezi s mikor elmegy hazulról, rázárja az ajtót Badzsira, kulccsal: így biztosabb a dolgában!

Ettől fogva Badzsi talán nem tanul tovább Aga-Serifnél? Talán nem barátkozik tovább Zijnet-hanummal? Dehogynem! Észrevétlenül, türelmesen meglazítja az ablakrámát, kihúzigálja a szögeket — és az ablak újra nyitva van! Mire férje hazajön, ő már mindent visszahelyezett úgy, ahogy volt és Tejmur abban a meggyőződésben él, hogy az ablakráma be van szegezve. Ami pedig a kaput illeti — minden zárhoz lehet kulcsot találni, ha az ember elég szorgalmasan keres. És Badzsi ezután is, mihelyt végez háztartási teendőivel, átsiet barátaihoz. Igaz, hogy az őrszemül állított kisfiú árulása nagyobb óvatosságra készteti: most már megbízhatóbb legénykék — olykor Aga-Serif tanítványai — állnak őrt.

„Samszi Samszijev és Veje"

Fatma egyszer sírva fakadt: Badzsi egy évvel fiatalabb nála, amellett még csak nem is édeslánya apjának — és őt mégis már férjhez adta, olyan emberhez, aki elhalmozza ajándékokkal, színházba viszi; ő, Fatma, pedig egy évvel idősebb Badzsinál, apjának vérszerinti, egyetlen leánya, apja mégsem gondol rá, hogy férjhez adja. Miért, ő tán kevesebbet ér Badzsinál, ő tán vénlány maradjon?

Fatma igazságtalan volt apja iránt, mert az igenis, gondolt rá, hogy őt férjhez adja, mégpedig — s ez a szándék egyre inkább meggyökeresedett benne — senki máshoz, mint Habibullához. Igaz, ebben nem az vezette, hogy Habibulla láttára Fatma zavarba jön és elpirul, tehát nyilván szerelmes bele — egy okos apa szemében nem számítanak az efféle semmiségek — hanem az, hogy ez a házasság az apát is sok jóval kecsegtette: az, akit Samszi ábrándjaiban vejéül szemelt ki, tántoríthatatlanul haladt pályáján fölfelé s a jövőben erős támaszul szolgálhat.

Samszi emlékezett, milyen sértő gúnymosollyal fogadta Habibulla az ő célzását a Fatmával való házasságra vonatkozóan, tehát tisztában volt azzal, hogy ennek a házassági tervnek megvalósítása nem lesz könnyű. Dehát — elmélkedett — semmi a világon nem sikerül könnyen. Még a legszebb, legértékesebb szőnyegeket sem lehet rábeszélés nélkül eladni, arról nem is szólva, hogy egy átlagszőnyeg eladásával mennyit kell fáradozni! Márpedig most — Samszi nem értékelte túl leányát — nem szép, nem vonzó, a szemet nem gyönyörködtető árut kell a vevő nyakába varrni.

Így elmélkedett Samszi, miközben maga elé képzelte Fatmát

— akinek hosszú orra, duzzadt ajka úgy hasonlított az idősebbik feleség orrához, ajkához és úgy különbözött a fiatalabbik feleség fitos orrocskájától, üde ajkától — és lesujtottan csóválta a fejét: a fiatalabbik feleség egy szegényparaszt földmíves lánya, Fatma pedig egy városi kereskedőé — aztán lám, mégis milyen! ...

És mivel Samszi tudta, hogy leánya nem szép, nem is különösen okos, nem is valami jó háziasszony, hát elhatározta, hogy tekintélyes hozománnyal igyekszik megnyerni a férjjelöltet, mert tudta, hogy bár Habibulla felfelé halad pályáján, a pénze kevés. Amellett Samszi számított rá, hogy ráveszi vejét: fektesse be a hozományul kapott pénzösszeget a jól jövedelmező „Samszi Samszijev és Veje Szőnyegkereskedésé"-be, ilyen módon ő, Samszi tulajdonképpen visszakapja pénzét.

Samszi számítása helyesnek bizonyult.

Messze volt már az az idő, amikor Habibulla még arról ábrándozott, hogy apósa lesz a gazdag kereskedő. Ő már nem a régi Habibulla. Ő most a musszavatista párt kerületi bizottságának tagja s a vezető körök nagyrabecsülik. Ő most a magasabb musszavatista pártkörök megbízásából részt vesz a „muzulmán munkásszövetségek" szervezésében, amelyeknek az a céljuk, hogy elválasszák a munkástömegektől az azerbajdzsán munkásokat s a musszavatisták engedelmes eszközévé alakítsák őket. Őt most tekintélyes kultúrtényezőnek tekintik és fényes diplomata-karrier vár rá.

Természetesen, már nem a régi Habibulla! Hanem ami a pénzt illeti, hát — hiába! — pénze, az nincs! ... Fatma persze nem szép, nem művelt, nem pallérozott és semilyen tekintetben nem emlékeztet olyan nőkre, mint amilyenekkel ő titkos ábrándjaiban körülvéteti magát, de hát végre is, ha pénzhez jut, mi akadálya lesz, hogy a valóságban is ilyen nők vegyék körül? ... „Samszi Samszijev és Veje Szőnyegnagykereskedése"... A boltot majd kövér apósa vezeti; ő, Habibulla bég, Bahram bég fia, államférfi, politikai személyiség, nem pedig boltos, hogy a pult mögött álljon, alkudozzék és veszekedjék a vevőkkel minden garasért! Az ő számára — akinek ősei bégek és hatalmas urak voltak — ha pénze és jóhírneve van, akad rangjához illőbb foglalkozás!

És így Habibulla, az illendőség kedvéért kissé húzódozva, azt válaszolta Samszinak, hogy hajlandó őt apósának és apjának elismerni.

Samszi megcsókolta Habibullát és könnyekre fakadt: hát nem öröm egy szerető, gondos apának, ha ilyen tekintélyes, előkelő és művelt ember a veje? Mi mindent lehet elérni, ha az embernek esze és pénze van! Nemsokára majd unokát ringat a térdén, akit idősebb Bala tiszteletére legifjabb Balának fog nevezni és ifjabb

Balából nagybácsi lesz! Ez a gondolat nagyon mulattatta Samszit: ifjabb Bala nagybácsi! ...

És beköszöntött a nap, amelyen hadzsi Abdul-Fatah mulla megírta a házassági szerződést, amely szerint egyik részről a gandzsai Habibulla bég, Bahram bég fia — akinek fényeskedjék a mennyország örök világossága! — s akinek nemzetsége Azerbajdzsán legrégibb fejedelmeitől származik, a másik részről a hajadon Fatma, Samszi Samszijev leánya, házasságra lépnek s a szent Korán ezt a frigyet szentesíti, tehát mostantól fogva ők ketten, Habibulla és Fatma, férj és feleség.

A hozományt kitevő nagyszámú vagyontárgyak és kötelezettségek részletes felsorolása következtében ez a házassági szerződés hosszabb volt annál, amelyet Abdul-Fatah annakidején Badzsi férjhezmenetelekor írt; ez egyébként természetes, ha a menyasszony gazdag, nem pedig olyan, mint akiknek az egész hozományuk — a könnyekkel öntözött szegénység. És Fatma elégedett volt: ez a szerződésbe foglalt hosszú jegyzék megerősítette az ő vitathatatlan fensőbbségét Badzsival szemben.

Hadzsi Abdul-Fatah mulla — mint a mullának illik — búcsúzóul egy kis beszédet mondott az új házasoknak, amelyben a sariat szerint megállapította a férj jogait s a feleség kötelességeit, de hangja ezúttal nem volt olyan rideg, mint amikor Badzsinak mondta el ezt a szónoklatot.

A sariat szent szavait arról, hogy az engedetlen feleséget meg kell fosztani a gyöngédségtől és szabadságától, akik pedig veszedelmesek az ő makacsságukban, azokat verni kell, hadzsi Abdul-Fatah mulla érthetetlenül, sietve hadarta el, mert ezt a beszédet most nem ellensége húgához intézte, hanem barátja leányához, meg azért is, mert a házassági szerződés megírásáért rendszerint a hozomány nagyságának megfelelő díjazást szokott kapni.

És Fatma esküvője összehasonlíthatatlanul fényesebb volt, mint Badzsié és valamennyien elégedetten és vidáman ünnepelték.

Talán csak a vőlegény volt kevésbbé vidám... Jaj, az a hosszú orr!... Úgy látszott, csak azért van a világon, hogy minden pillanatban hirdesse létezését... Habibulla valósággal kétségbe esett és csak másnap reggel nyugodott meg egy kicsit, amikor végigtanulmányozta a vagyontárgyaknak a házassági szerződéshez mellékelt jegyzékét. Ezek között, mellesleg, az a pénz is szerepelt, amelyet Samszi Tejmurtól kapott, csak egy arany hiányzott belőle, azt Samszi Badzsinak ajándékozta aznap, mikor Tejmur elvitte magával.

A Habibulla esküvőjét követő napon a legényszálláson megjelent a Minisztrác. Zsebéből hosszú papírlapot húzott elő és szó nélkül átnyújtotta Junusznak.

„Nászajándék Habibulla bégnek az ‚Apseron' dolgozóitól" — olvasta Junusz.

Lejjebb a nevek következtek, mindegyik mellett egy összeg és egy aláírás.

— Nászajándék? — kiáltott fel Junusz elhűlve. — Itt, az ipartelepen? Hiszen pénzt ilyen alkalmakkor csak a régi időkben, mint adót szolgáltattak be a bégeknek az alájuk rendelt parasztok!

— Azt mondják, a régi szokást ugyanúgy lehet követni most is — felelte a Minisztrác vállat vonva.

Junusz gúnyosan elnevette magát:

— Régi jó szokás!... Habibulla bégnek ez már nyilván a vérében van: az apja, úgy hallottam, szintén szeretett adókat beszedni, hanem aztán rossz vége lett...

— A nászajándék nem adó, hanem ajándék — vetette ellen a Minisztrác.

„Ajándék?"

Junusz végigfuttatta tekintetét a jegyzéken. Csaknem valamennyi nevet ismerte. A sorban az első az iparvállalat tulajdonosának neve volt. Nyilvánvalóan szükségesnek látta bőkezűen megjutalmazni a buzgó musszavatistát, aki oly éberen őrizte a tulajdonosok érdekeit. Lejjebb az adminisztráció tagjainak neve következett — közöttük Kull mérnöké — akik követték gazdájuk példáját. Még lejjebb a kishivatalnokok és mesterek nevei sorakoztak, akik előzékenységgel és ajándékkal iparkodtak megnyerni a befolyásosnak látszó musszavatista jóindulatát. A hosszú listán elég sok munkás neve is szerepelt, s csak egy pillantást kellett vetni e nyomorgó, éhező munkások felajánlásaira, hogy egyszeriben világossá váljék: ez a jegyzék Habibulla szemérmetlen zsarolásának eredménye.

— Ez a te Habibullád, úgy látszik, azt képzeli, hogy otthon, a saját falvaiban garázdálkodik — mondta Junusz. — Egyébként most ott is aligha sikerülne sokáig élősködnie... Például Geranboj Ahmedli falu parasztjai között.

Habibulla híve előtt ilyesmit mondani kockázatos dolog volt. Geran-boj Ahmedli falu parasztjai, élükön Katir Mahmeddel, partizánosztagokat szerveztek és sikeres harcokat folytattak a musszavatista földbirtokosok ellen. De Junuszt mértéktelenül felháborította Habibulla szemérmetlensége.

A Minisztrác arcán rosszindulatú mosoly suhant át.

— Geran-boj Ahmedli falu parasztjairól beszélsz? — kérdezte.
— Azok most nem sokat érnek: a vezérük, Katir Mahmed, halott.
— Lehetetlen! — tört ki Junuszból a megdöbbenés. Ő még nem tudta, hogy a felkelők megfékezésére küldött musszavatista csapatokkal vívott hosszas harcok után Katir Mahmedet — akit a gandzsai kulákok kutattak fel — elfogták és megölték.
— Hát lehet máskép eljárni lázadókkal szemben? — kérdezte a Minisztrác, merőn nézve Junusz szemébe.
Junusz fenyegetést hallott ezekből a szavakból.
— Látom, a dasnakok egy húron pendülnek a musszavatistákkal! — felelte.
A Minisztrác türelmetlenül legyintett.
— No, szóval hajlandó vagy kifejezést adni tiszteletednek Habibulla bég iránt? — kérdezte.
Junusz elhatározta, hogy állhatatos lesz.
— Én nem fizetek adót Habibulla bégnek! — felelte és visszaadta a jegyzéket.
— A nászajándék nem adó, hanem ajándék — ismételte a Minisztrác a beszajkózott szavakat.
— Azt sem tartom indokoltnak, hogy ajándékot adjak Habibullának!
— Furcsa: hiszen, úgy tudom, rokona vagy a feleségének, neki meg sógora!
— Nem! — felelte Junusz élénken. — Sem rokona, sem sógora!
A Minisztrác egy újság csücskére mutatott, amely Junusz ágypárnája alól kandikált ki. Az év őszén megindult, fél-legális, azerbajdzsán nyelvű bolsevik ifjúsági lap egy példánya volt.
— Nem ebben olvastad azt, amiről beszélsz? — kérdezte gúnyosan a Minisztrác.
— Ahhoz neked semmi közöd! És, ismétlem, nem adok pénzt Habibullának.
A Minisztrác nem erőltette a dolgot.
— Ahogy gondolod — mondta vállat vonva, azzal szép rendesen összehajtogatta a papirost és visszatette a zsebébe.
Habibulla utasítása szerint jár el, amely úgy szólt, hogy nem kell túlságosan szorongatni az ellenkezőket, nem kell megharagítani a munkásokat.
A Minisztrác elment a legényszállásról s mikor befordult a sarkon, zsebéből egy másik jegyzéket vett elő, a falhoz támasztotta és ráfirkantotta Junusz nevét. Ebben is Habibulla utasítása szerint járt el, amely úgy szólt, hogy mindazok nevét, akik megtagadják a fizetést, külön jegyzékbe kell venni — helyes, ha az ember néha nem törődik a garasokkal, de viszont megtudja, kik a barátai és kik az ellenségei...

A Minisztrác távozása után Junusz ismét elővette az újságot. Átfutott néhány sort. Erőszakoskodások... Súlyos adóterhek... Igazságtalanságok... Mi minden történik a gyűlölt musszavatisták uralma alatt! A „Maladoj Rabócsij" hasábjairól sok mindenről lehetett értesülni.

Junusznak egy hirtelen gondolata támadt: mi lenne, ha írna az újságba erről a nászajándékról, az adókról, amelyeket a musszavatista vezetők vetnek ki az ipartelepeken — és a maguk valódi mivoltában mutatna be olyan embereket, mint Habibulla? Junusz jókedvűen elmosolyodott: a Minisztrác, anélkül, hogy tudta volna, milyen jó ötletet adott neki!

Junusz egész éjszaka egy ív papír előtt ült. Verset szeretett volna írni, szépet, mint Szabir. A toll eleinte nem engedelmeskedett gondolatainak, de az igazság végül is a helyes útra terelte s reggelre húsz, ismert dalmotívumokra írott csasztuskavers sorakozott a papíron. Ezek a csasztuskák rávilágítottak Habibulla életének jónéhány jellegzetes adatára, sok felháborodott, gúnyos, leleplező szó esett bennük aljas ügyeiről. Csak ismerjék meg a munkások jobban, ismerjenek meg egyet azok közül, akik irányukban a legodaadóbb szeretetet és barátságot színlelik, valójában pedig esküdt ellenségeik!

Junusz elvitte a verseket a szerkesztőségbe!

Az egyik asztalnál, nagy meglepetésére, a szomszéd telep ellenőre, Kafar ült. Huszonöt év körüli, kicsit borzas fiatalember volt, arcán megnyerő, jóindulatú mosoly világított. Junusz már régen rokonszenvet érzett iránta, munka után néhányszor már el is ment hozzá, de sosem találta otthon. Most hát kiderült, hol tölti szabadidejét Kafar — lám, ugyanolyan dolgokkal foglalkozik, mint ő, Junusz! Kafar figyelmesen elolvasta a verseket.

— Holnap már meg is jelenik — mondta, azzal áthúzta Junusz nevét s helyette azt írta a csasztuskák alá: „Egy munkás".

— Én nem félek, csak hadd tudják, ki írta! — jegyezte meg Junusz.

— Egyikünk sem fél, de a musszavatistákat különösen boszszantja és nyugtalanítja, ha a szerző névtelen, hisz az ilyen aláírás mögött egy tucat, vagy akár száz név is rejtőzhetik! — felelte Kafar. — Csak hadd törje egy kicsit a fejét a mi tisztelt Habibulla barátunk, hogy ki lehet az az „egy munkás"!

— Szerintem ne is egy kicsit törje a fejét: törje nyugodtan darabokra! — mondta Junusz.

— Hamarosan úgy is lesz — helyeselt Kafar sokat sejtetően.

Junusz megértette: Kafar a fegyveres tömegfelkelésre célzott. Erről a telepen egy idő óta csaknem nyiltan beszéltek. És a kezében lévő, versekkel teleírt lapra pillantva, zavaró érzés fogta el:

mások fegyverrel a kezükben készülnek megütközni a musszavatistákkal, ő meg versikéket firkál...

— Most talán nincs is értelme ilyen semmiségekkel foglalkozni? — dörmögte bizonytalanul.

— A musszavatista zsiványok elleni harcban nincsenek semmiségek! A musszavatistákat ütni kell, mindig, mindenütt és amivel éppen lehet!

— Hát ez igaz... — Junusz egy pillanatig hallgatott, aztán hozzátette: — De akkor jó lenne kiszerkeszteni az újságban lakájukat, a dasnak Minisztrácot is.

Kafar gondolkozott, aztán ravasz mosollyal mondta:

— Azzal egyelőre várjunk. A te Minisztrácod nem szökik meg innen, tőlünk. — Junusz kérdő tekintetére megmagyarázta álláspontját: — Arról az írásról rögtön sejtenék, hogy a te műved!

Janusz bólintott: az bizony könnyen lehet. Látszik, hogy ennek a csendes Kafarnak van magához való esze!...

A „Maladoj Rabócsij"-ban megjelent versek mindjárt megtették hatásukat az esküvői pénz gyűjtésének ügyére. Bármennyire fáradozott is a Minisztrác, bármennyire magasztalta Habibulla erényeit, bármennyire hangsúlyozta, hogy az ilyen emberrel feltétlenül jó viszonyban és barátságban kell élni, a munkások mogorván, egyik lábukról a másikra nehezedve, dörmögtek valamit az orruk alatt, de pénzt nem adtak. A gyűjtésnek alig volt valami eredménye.

Habibulla úgy látta, hogy az apseroniak szeméből ellenszenv és gúny árad feléje... „Egy munkás"... Ki tudja, talán éppen az apseroniak egyike írta azokat a kaján verseket az újságba és itt most még ki is nevetik őt! Izzó vassal kéne kiégetni ezeket a gúnyos tekintetű szemeket!

Egyébként nem ez volt a legnagyobb baj, sőt az sem, hogy a begyűlt pénz sokkal kevesebbnek bizonyult, mint amennyire Habibulla számított. Hanem ezek a gyalázatos versek éppen akkor jelentek meg, amikor Habibulla a „muzulmán munkásszövetségek" megalakításán dolgozott, mégpedig, véleménye szerint, elég szép eredménnyel. Gyakran megesett ugyan, hogy távoznia kellett a munkásgyűlésről, mert hallgatói lehurrogták, kifütyülték, olykor azonban bizonyos sikert ért el, amelyet aztán musszavatista körökben alaposan felfújt, így iparkodva magát, mint legkiválóbb musszavatista agitátort feltüntetni. És most megjelentek ezek a versek, amelyek komolyan veszélyeztethetik oly fáradságosan kivívott politikai tekintélyét.

Ki lehet a szerzőjük? Ki rejtőzik a sokatmondó, de semmit el nem áruló „Egy munkás" aláírás mögött? Az bizonyos, hogy ilyen verseket csakis munkás írhatott. De kicsoda? „Egy munkás"...

Ez az aláírás félelmet keltett Habibullában. Feltétlenül ki kell nyomozni, kit rejt, mert különben még félelmetesebbnek tűnik; mintha magában foglalna mindent, ami Habibulla számára aggasztó és gyűlöletes.

Habibulla hívatta a Minisztrácot és kettesben tanulmányozták azok névsorát, akik nem voltak hajlandók hozzájárulni az esküvői ajándékhoz: kétségtelen, hogy a veszedelmes versíró ezek között van. Sokáig időztek minden egyes névnél. Habibulla nógatta a Minisztrácot, hogy próbáljon emlékezni, mit mondtak azok, akik megtagadták a fizetést. Végül mindketten arra a következtetésre jutottak, hogy a versek szerzője az a szemtelen fickó, aki a legénységszálláson lakik — Junusz kanalazó.

— Már nem először lázad! — mondta a Minisztrác és eszébe jutott minden összeütközése Junusszal.

Volt Habibullának is mire emlékeznie.

Most már mindent világosan látott: a veszedelmes versek szerzője tehát ez a bolsevik kölyök, az ő új sógora: Junusz!

„Kár, hogy nem öltem meg akkor, ott a Vár kapujában!" — gondolta magában Habibulla és kezei dühösen ökölbe szorultak.

A játék

Ramazan most éjjeleket és napokat tölt vendégségben Tejmurnál. A hálószobában kártyacsapkodás, dámafigurák, golyók koppanása, kiáltozás, vitatkozás hangzik.

Tejmur szenvedélyesen, nagy tétekben játszik és rengeteget veszít. A szerencse szemlátomást teljesen elhagyta. Vesztesége néha többet tesz ki, mint amennyi készpénze van a háznál s tartozását értéktárgyakkal, bútorokkal, ruhákkal törleszti. Ramazan ez ellen nem tiltakozik.

— Hé, Badzsi! — szólítja Tejmur a feleségét. — Add csak ide a karkötődet!

Badzsi szótlanul előveszi a kék kis zacskóból a karkötőt és a félig nyitott ajtón át odaadja Tejmurnak. Tejmur valósággal kitépi a kezéből.

Kis idő múlva ismét beszól:

— Hé, Badzsi, add csak ide a türkizes gyűrűdet!

Badzsi odaadja a gyűrűt.

Tejmur ezen az estén már negyedszer szólítja hasonló okokból. Az ékszerek egymásután vándorolnak Ramazan kezébe. Badzsi egyébként nem nagyon bánkódik utánuk: ebül szerzett jószág ebül vész el, szokták mondani. Különben sem törődik ő most karkötőkkel és gyűrűkkel: nyugtalanság és bánat nehezedik a szívére.

Tejmur kártyáért nyúl és fejével az ékszer- és pénzhalom fölé bökve, amely a nyereségben lévő Ramazan előtt csillog, így szól:

— A tét minden, vagy semmi!

Ramazan tenyerével takarja le a kártyacsomagot.

— És milyen biztosítékot nyujtasz arra az esetre, ha megint veszítesz? — kérdezi.

— Mi az, nem bízol bennem?

— Barátság ide, barátság oda, a játékhoz készpénz kell vagy megfelelő fedezet — feleli Ramazan. — Magad is látod, hogy a bankban sok van. Nem oszthatok neked kártyát, ameddig nem győződöm meg róla, hogy mi a biztosíték.

— Biztosíték? — tör ki Tejmur. Eszébe jutnak a pénzösszegek és egyéb értékek, amelyeket az utóbbi időben Ramazan elnyert tőle. Majdnem az egész házat! — Talán a feleségemet adjam biztosítékul? — kérdezi dühödten, így adva Ramazan értésére, hogy helyesebb lenne, ha kevesebb bókkal halmozná el barátja feleségét, a kártyajátékban pedig több engedékenységet tanúsítana barátja iránt.

Ramazan azonban, Tejmur meglepetésére, így felel:

— Jó, semmi kifogásom ellene!

És nem lehet tudni, tréfál-e vagy komolyan beszél.

Az első pillanatban Tejmur torkon akarja ragadni Ramazant: végkép elszemtelenedett a bérkocsis! De rögtön eszébe ötlik, hogy ily módon lehetősége nyílnék különös kockázat nélkül visszaszerezni, amit elvesztett, hisz Ramazan — még ha nyer is — aligha követelné tőle a feleségét. Legrosszabb esetben pedig az sem lenne olyan nagy baj, ha el kell búcsúznia ettől a szemtelen lánytól, akivel úgyis egész nap csak civakodnak. Nem baj!

Tejmur tekintete a Ramazan előtt tornyosuló pénz- és ékszerhalomra tapad. Ezúttal már biztosan szerencséje lesz!

— Jó, nekem sincs kifogásom ellene! — mondja kihívóan.

De Ramazan habozik:

— Gondold meg, Tejmur, nem fogod aztán megbánni?

Tejmur lehajt egy pohár pálinkát.

— Nem vagyok én gyerek! — kiáltja. — Az ember vagy játszik, vagy nem játszik! ... No, mennyire taksálod Badzsit, bérkocsis?

— Az árut szemmel szokás taksálni — mondja Ramazan.

— Úgyis eleget meresztgeted rá a szemed, akár Medzsnun! Vagy tán azt akarod mondani, hogy nemcsak szemmel szokás taksálni, hanem tapogatással is?

— Nem, ezt nem mondom.

— Azért! ... Hé, Badzsi! — kiált Tejmur. — Gyere ide!

Badzsi magára veti leplét és kelletlenül lép a szobába.

— Vedd le a leplet! — parancsolja Tejmur.

Badzsi habozik: hát ez meg mit jelent?

— Azt mondtam, vesd le! — kiált rá Tejmur.

Mi történt ezzel, ilyen nagyon berúgott, vagy tán elment az esze?

— No, mi lesz?

Badzsi ledobja a leplet. Élesen, kihívóan néz Tejmurra, Ramazanra: ugyan mit eszelt ki a két cimbora?

— No, megéri a bankot? — kérdezi Tejmur görbe mosollyal.

Ramazan elragadtatva bólogat: hiába, meg kell adni, valóságos szépség!

Most Tejmur is szépségnek látja Badzsit. Nem, még korán lenne megválnia tőle, csak maradjon nála, hátha még megjavul.

— Meggondoltam... — mondja szárazon. — Játsszunk mégis inkább pénzben!

— Pénzben? — kérdezi Ramazan kíméletlenül. — Én itt nem látok pénzt!

— Megadom, ha mondom! — fortyan fel Tejmur és nyujtja a kezét. — No, adj már kártyát. A tét minden, vagy semmi!

De Ramazan most sem siet.

— Esküdj meg Nadzsaf-Kuli életére, hogy ha nyerek, fizetsz! — szabja meg a feltételt. Az efféle fogadalmaknak bizonyos körökben nagy súlyuk van: jaj annak, aki Nadzsaf-Kuli nevére esküszik és esküjét megszegi.

— Esküszöm Nadzsaf-Kuli életére, hogy fizetek! — vágja ki vakmerően Tejmur.

— Hát akkor... — mondja végül Ramazan leereszkedően és oszt.

Badzsi megérti, hogy ebben a játszmában majdnem ő lett a tét. Elönti a harag: hát mi ő, karkötő, vagy gyűrű, vagy dió, hogy egyik játékos elnyerheti a másiktól? Sarkonfordul és indul az ajtó felé.

— Itt maradj! — ordít Tejmur: úgy érzi, hogy Badzsi jelenléte szerencsét hoz neki.

— Nem! — feleli Badzsi élesen.

Tejmur teljesen a játék hatalmában van, nincs ideje gondolkozni.

— Ha szerencsét hozol nekem, egész napra elengedlek a bátyádhoz! — kiáltja.

A bátyjához! Badzsit izgalom fogja el.

— De nem csapsz be? — kérdezi hitetlenül.

— Akkor sem csaptalak be, mikor megígértem, hogy kiszabadítom a börtönből! — feleli Tejmur.

Ez igaz. Nem csapta be. Lehetséges, hogy Tejmur nyer és akkor

egy egész napra elengedi őt a bátyjához? Ezért szívesen álldogál Tejmur háta mögött, ameddig csak kell, ameddig csak össze nem esik a fáradtságtól!

— Jó — mondja Badzsi — maradok.

Badzsi figyeli, hogyan csapódnak a kártyák az asztalhoz... Kártyák! Milyen sok, különös dolgot beszélnek róluk az emberek! Ezen itt tíz, lóhere alakú jelecske van, ezen meg hét bíborszínű szívecske, azon balszerencsét hozó fekete, fátyolos nő.

Tejmur elégedett: olyan kártyákat húzott, amelyeknek összege húsz.

— Húzz magadnak is! — mondja magabiztosan.

Ramazan megmutatja kártyáját: ász! Tejmur dühösen csap öklével az asztalra: az ász, állapítja meg, szerencsével kecsegteti ellenfelét. Ramazan ismét húz: hatos... Vegyen még vagy álljon meg? Tejmur élvezi Ramazan bizonytalanságát. Az végre elhatározza magát, húz és felmutatja lapját.

— Király! — kiáltja Ramazan. — Huszonegy! Nyertem!

Tejmur a kártyák fölé hajolva ellenőrzi a megállapítást: ász, hatos, király — az huszonegy; megfordítva: király, hatos, ász — az is huszonegy. Szóval a bérkocsis nyert. Most mi történjék?

— Különös szerencséd van neked — mondja Tejmur és színlelt kétkedéssel csóválja a fejét.

Ramazan felemelkedik helyéről:

— Azt akarod ezzel mondani, hogy csalok?

— És ha úgy volna is!

— Idehallgass, Tejmur — mondja Ramazan fenyegetően. — Te megesküdtél Nadzsaf-Kuli életére. Gondold csak meg, hogy fog elbánni veled, ha elmegyek hozzá és megmondom neki, hogy semmibe veszed a nevét, akár egy kutyáét!

Ez az érv megteszi hatását. Tejmur egyszeribe elernyed.

— Hallgass ide, Tejmur — folytatja Ramazan enyhébb hangon: — Ha bárki mástól nyertem volna, azonnal torkára tenném a kést. De te barátom vagy, hát neked haladékot adok holnapig.

Ramazan úgy beszél, mintha tele volna jóindulattal, a valóságban azonban fél, hogy barátját ellenségévé teszi, ha azonnali fizetést követel.

Tejmur fáradtan legyint; a vesztesége túlságosan nagy és holnapra is aligha fog sikerülni előteremtenie a pénzt. Ramazan fenyegetései viszont reálisak és neki a szalmaszálba is kapaszkodnia kell, hogy kikecmeregjen a bajból.

— Azt mondod, holnap éjfélig haladékot adsz? — kérdezi megnyugodva.

— Azt. De ha nem fizetsz, akkor vess magadra.

Tejmur tenyerével az asztalra csap:

— Jól van! Holnap feltétlenül előteremtem a pénzt!

Ramazan, a szeme sarkából egy pillantást vetve Badzsira — helyre kis teremtés! — eltávozik.

— No hiszen, jól segítettél nekem azzal, hogy a hátam mögött ácsorogtál! — mondja Tejmur gyűlölködően, miközben egy pohár pálinkát tölt magának. — Biztosan a te drágalátos Medzsnunodnak kívántál szerencsét. Átkozott lány! Ördögi teremtés! Az ilyen feleséget el kell kergetni a háztól!

— Nem fogok sírni! — feleli Badzsi nyugodtan.

A sógorok

Az esküvői pénz özönlése véget ért. Az újságban még két kis cikk jelent meg Habibulla ellen, megint csak „Egy munkás" aláírással. Az apseroniak pedig még gúnyosabb, még ellenségesebb pillantásokat vetettek Habibullára.

Most a musszavatista vezetők sem voltak hozzá olyan nyájasak, mint régebben. Egész lényük mintha azt fejezte volna ki: „Habibulla bég, ön nem tudja titokban intézni az ügyeket és csak kompromittál bennünket és pártunkat..."

„Kár, hogy nem öltem meg a fickót akkor, a Vár kapujánál! — gondolta Habibulla állhatatosan, újra meg újra. — És mindenesetre nagyon rosszul tettem, hogy kezesség ellenében kiszabadítottam a börtönből. Az ilyen fickók mindig bajt okoznak az embernek."

Panasszal fordult a rendőrfőnökhöz, hogy őt, a musszavat párt tagját, üldözik a munkások és kérte, hogy tartóztassák le Junuszt, mint a meghurcoltatások értelmi szerzőjét.

Néhány hónappal azelőtt ez a kérés könnyen teljesíthető lett volna, most azonban, hogy a forradalmi mozgalom egyre erősödött, az ipartelepeken működő musszavatisták egész sereg hasonló panasszal zaklatták a rendőrfőnököt, aki most alig fékezett ingerültséggel felelt Habibullának:

— Meg kell értenie, hogy utóvégre nem tartóztathatom le az összes munkásokat! Az ellenséges lapok amúgyis fehér terrorról ordítoznak, szövetségeseink, az angol csapatok pedig, amelyekre támaszkodhattunk volna, mint tudja, sajnos itt hagytak bennünket...

— Milyen önzők! — vágott közbe Habibulla dühösen.

— Ahogy vesszük... Tudja, most maguknak az angoloknak sem valami könnyű a helyzetük — mentegette a rendőrfőnök a szövetségeseket. — A bennünket védő angol katonák, sajnos, bolsevik agitáció hatása alá kerültek; munkásaik tiltakoznak az ellen a

segítség ellen, amelyet oly előzékenyen nyújt nekünk az angol kormány; Indiában, Egyiptomban, Írországban zavargások vannak... Ez persze nem jelenti azt, hogy Anglia cserben hagy bennünket, ránk bízva, hogy szálljunk szembe a bolsevik veszedelemmel — sietett hozzátenni. — No és mi magunk is megteszünk minden tőlünk telhetőt... Nemrégen, mint bizonyára tudja, jóváhagytuk a bolsevik agitáció elleni adminisztratív intézkedéseket...

— Azok az intézkedések ugyan nem sokat érnek! — jegyezte meg Habibulla fáradtan.

— Vannak más eszközeink is... A musszavat párt tagjainak maguknak kell kezdeményezniük a dolgot oly módon, hogy a főkolomposokat megnyerik a mi számunkra. Ne feledje, hogy a belügyminisztériumnak mindig vannak eszközei, amelyekkel megtörheti ezeket a makacs kommunistákat. De ezt a kényes feladatot a mieinknek, az ipartelepi munkát vezető saját embereinknek kell vállalniuk... Ami engem illet, nekem mint rendőrfőnöknek, az az utasításom, hogy csak a legmegrögzöttebb, legveszedelmesebb bűnösöket tartóztassam le.

— De hiszen a kérdéses fickó a legmegrögzöttebb, legveszedelmesebb bűnös! — kiáltott fel Habibulla, készen arra, hogy felsorolja és a valóságnál többnek tüntesse fel Junusz valamennyi gonosztettét.

A rendőrfőnök az irattartóba nyúlt s egy névjegyzéket vett elő.

— Nálam nem szerepel — mondta, miközben végignézte a hosszú jegyzéket.

— Nagy kár — jelentette ki Habibulla méltatlankodva. — Hát hol találjanak védelmet a musszavat párt régi és hűséges tagjai, ha nem önnél?

A rendőrfőnök megenyhült:

— Beláthatja, Habibulla bég, hogy ilyen időkben, mikor a bolsevikok minden utcasarkon azt kiáltozzák: „Éljen a Szovjet-Azerbajdzsán!", amikor — és ez már nem titok — fegyveres felkelésre készülnek ellenünk s a segítségükre induló Vörös Hadsereg már-már benyomul a Kaukázus vidékére, mondom, a számunkra ily rendkívül nyugtalanító időkben nem egészen helyénvaló elmerülni olyan nagyon is személyes ügyekbe, mint az esküvői pénz gyűjtése. Ön maga is tapasztalhatta, hogy az ilyesmit ellenségeink adóztatásnak tekintik és ezzel meg is vádolnak bennünket.

— Ugyanabban a lapocskában szó esik az önök egyik rendőrtisztjéről is, aki kényszerítette az embereket, hogy meghívókat vásároljanak az esküvőjére, kijelentve, hogy mindazokat, akik nem vásárolnak meghívót, ellenségeinek fogja tekinteni; és ez az ember, mint a lap közli, ötödször házasodik — érvelt Habibulla.

— Tudok róla — mondta hanyagul a rendőrfőnök. — A rendőrtiszt, az rendőrtiszt. Ön azonban, Habibulla bég...

— Ami engem illet — vágott közbe Habibulla — én senkit sem fenyegettem meg és életemben először nősülök... Egyébként itt nem annyira a pénzről van szó, amelytől elütöttek, mint inkább arról, hogy ezek a nihilista bolsevikok így meggyaláznak egy régi jó azerbajdzsán szokást... — Hangja remegett, tekintete mély szomorúságot fejezett ki.

A rendőrfőnök azonban nem volt hajlandó csatlakozni Habibulla siránkozásaihoz az erkölcsök hanyatlása miatt.

— Ne vitatkozzunk, Habibulla bég — mondta békülékenyen. — Az én feladatom, hogy megmagyarázzam önnek a helyzetet és el kell hinnie, hogy jót akarok önnek. Hát ki másért, mint az önhöz hasonló emberekért folytatom az én bonyolult, fáradságos és rendkívüli felelősséggel járó tevékenységemet? S ami a legfontosabb: ne feledje, hogy a belügyminisztérium nem sajnálja a pénzt az olyan kényes feladatok végrehajtásáért, mint amelyekről az előbb beszéltem. Az ön nehéz helyzetéből kivezető utat éppen ebben az irányban kell keresnie! — hangsúlyozta sokatjelentően, azzal felállt, így jelezve, hogy a tárgyalás véget ért.

Habibulla távozott.

„Azt a fickót az ördög se tudná pénzzel magához csábítani — gondolta bosszúsan, miközben hazafelé tartott. — A kölyök megjátssza a szent szerepét, nyilván a vezérségre pályázik, annak az őszhajú örménynek a helyére..."

Igaz ugyan, hogy az embereket nemcsak pénzzel lehet megnyerni, hanem gyöngeségeik: a bor, a kártya, a nő iránti szenvedélyükkel szemben tanúsított elnézéssel is. Habibulla megvetően elmosolyodott: e szenvedélyek egyike sem ritt le ellensége arcáról. De azért kell, hogy legyen valamiféle gyengesége, amelynek kihasználása révén tönkre lehet tenni!

Habibulla egész este otthon ült a szobájában, egyik cigarettát a másik után szívta és törte a fejét, miképpen téríthetné Junuszt a maga oldalára, vagy legalább mikép fékezhetné meg — és haragudott magára is, az egész világra is, amiért nem talált erre módot.

Az asztalon a „Times" egy száma feküdt — egyike azoknak a példányoknak, amelyeket időről időre Liddle küldött neki, azzal a kéréssel, hogy viszonzásul Habibulla tájékoztassa őt az azerbajdzsáni helyzetről és eseményekről. Liddle egyik cikke kék ceruzával volt megjelölve.

„Bakuban olyan rend és nyugalom uralkodik, amilyenekre évek óta nem volt példa — olvasta Habibulla. — A kikötők tele hajókkal. Az ipartelepeken egyre fokozódó mennyiségű olajat termelnek ki. A sztrájkok a legritkább jelenségek közé tartoznak. A lakosság

— mind az azerbajdzsán, mind az örmény, mind az orosz — nyugalomban és békében él. A Tiflisz—Baku vasútvonal tökéletesen biztonságos, akár az Eton és Birmingham közötti útszakasz..."

Habibulla dühösen hajította el az újságot — átkozott legyen ez a szószátyár, hazug fráter! — és lefeküdt a díványra...

Már későre járt az idő, amikor Fatma félig kinyitotta az ajtót és bekandikált a szobába. Habibulla meglátta. Uhh, az az orr!

— Mi kell? — kiáltotta ingerülten. — Tán nem tudod, hogy senki sem merészel belépni a szobámba, amikor gondolkozom?

— Tejmur jött el hozzád — mormolta Fatma bocsánatkérően.

— Senkit sem fogadok!

— Azt mondja, fontos ügyben jött.

Habibulla utálta Tejmurt, de a sors, szinte szántszándékkal már többször is összehozta vele. És azután, hogy Samszi révén rokonok is lettek, Habibulla számára elkerülhetetlenné vált, hogy apósa házában olykor találkozzanak; igaz, sosem méltatta arra, hogy beszélgetésbe bocsátkozzék vele, Tejmur pedig, valami hallgatólagos megegyezés értelmében, sosem látogatta meg Habibullát. Ha most mégis eljött, bizonyára csakugyan fontos ügyről van szó.

— Jó, hát bocsásd be — dörmögte Habibulla.

Tejmur belépett, tisztelettel üdvözölte Habibullát, de aztán egyik lábáról a másikra nehezedve, sokáig tétovázott, míg végre rászánta magát, hogy őszintén elmondja, milyen nehéz helyzetbe került.

— Nagy szükségem van rád, Habibulla bég, segíts rajtam. Nincs már más, akihez fordulhatnék, mindenütt tartozom. Meg aztán mi sógorok is vagyunk, hát kötelességünk segíteni egymáson — fejezte be panaszosan mondókáját.

Habibulla a homlokát ráncolta: szó se róla, kellemes, ha az embernek olyan sógora van, akinek nemzetsége a legrégibb azerbajdzsán uralkodócsaládokból származik!

— És sokra van szükséged? — kérdezte.

Tejmur megnevezte az összeget.

— Tán megőrültél? — kiáltotta Habibulla elszörnyedve. — Honnan vegyek én ennyi pénzt?

— Te most nagy ember vagy, a csúcsra jutottál, onnan jobban láthatod, honnan vedd... — felelte Tejmur hízelgően és sokatmondóan. — Jól tudod, hogy nem maradok adósod, megszolgálom én a szívességedet...

— Megszolgálod?

És ekkor Habibulla fejében felvillant az ötlet: Tejmurnak pénz kell; neki, Habibullának, az kell, hogy Junusz befogja a száját; Junusznak meg a húga, Badzsi kell — megvan már a gyöngéje: a húga az! Nagyon egyszerű a dolog! Ő, Habibulla, a minisztériumtól megszerzi a pénzt, átadja Tejmurnak azzal az utasítással, hogy

fizesse meg adósságát Ramazannak, az asszonyt pedig engedje el a drágalátos bátyjához, hisz Tejmur — saját állítása szerint — úgyis megunta már. Junusznak pedig azt fogja feltételül szabni, hogy mihelyt visszakapja húgát, szüntesse be a hajszát ellene, Habibulla ellen. Ez a legjobb megoldás!

Habibulla közölte tervét Tejmurral.

Tejmurnak tetszett ez a terv: megkapja a pénzt, kifizeti Ramazant. Az, hogy Badzsi a bátyjához költözik, neki semmi kellemetlenséget nem okoz. Ezzel a kis teremtéssel úgyis napról napra több baj van. Ha majd mégis kedve szottyan visszavenni, annak sem lesz különösebb akadálya — a törvény a férj oldalán van.

Habibulla és Tejmur tehát ilyen értelemben döntött. Most már csak végre kell hajtani a tervet.

— Kellemes, ha az embernek ilyen okos sógora van! — mondta Tejmur elragadtatva, mikor elbúcsúzott. — Nagyon kellemes!

Habibulla önelégülten vigyorgott.

A farkasok

Tejmur küldöncöt menesztett Junuszért.

— Gyere el ma este, fontos ügyben, a húgodról van szó — adta át a küldönc az üzenetet, de Junusz kérdéseire nem volt hajlandó felelni.

Junusz az esti műszakban dolgozott. Nem szívesen fordult a Minisztráchoz azzal a kéréssel, hogy adjon szabadságot estére, de nyugtalan volt húga miatt s ezért legyőzte húzódozását.

Meglepetésére azonban, a Minisztrác ahelyett, hogy elutasította volna kérését — mint ahogy a munkások kéréseit rendszerint elutasította, vagy szokása szerint pénzt követelt volna szívességéért, vagy legalább felhánytorgatta volna, mint máskor, hogy őt ugyan a munkások annakidején kiebrudalták, ő mégis jót tesz velük — megértő arccal, barátságosan elmosolyodott és azonnal megadta a kimenőt egy egész napra.

Junusz bizonyára még jobban elcsodálkozik, ha megtudja, hogy ezt senki másnak nem köszönheti, mint Habibullának, aki a musszavat párt kerületi bizottságának nevében járt közbe az ipartelep vezetőségénél az ő érdekében. Habibulla nem annyira azért vonta a dologba a pártbizottságot, hogy nagyobb súlyt adjon kérésének, mint inkább azzal a titkos szándékkal, hogy kompromittálja Junuszt: hadd jusson el a munkásokhoz a híre, hogy az ő dicsőített versfaragójuk a hátuk mögött a musszavatistákkal paktál — ez nem fogja növelni iránta a munkások bizalmát!...

Junusz a városban — útban a pályaudvartól Tejmur háza felé

— Tagival találkozott. Megölelték, megcsókolták egymást: milyen hosszú idő telt el azóta, hogy utoljára találkoztak!

— Hogy megy a sorod? — kérdezte Junusz.

— Csak úgy, mint régen — mosolygott keserűen Tagi és, a vállára vetett vállpárnára mutatva, hozzátette: — Így megy az én sorom!

Egymás mellett haladtak és kapkodva, rendszertelenül kérdezgették egymást, mint olyan barátok szokták, akik már régen nem találkoztak. De lassanként határozott mederbe terelődött a beszélgetésük.

— Nemsokára megváltozik a munkások és a parasztok élete — mondta Junusz.

— A munkásoké és parasztoké... — ismételte Tagi elgondolkozva. — És mi lesz velünk, ambalokkal?

Junusz elmosolyodott.

— Régebben tréfából olajipari vállalkozónak nevezted magadat, most meg, hogy felcserélted a vedret a vállpárnára, úgy látszik, bégnek tekinted magad?

Tagi elnevette magát, Junusz arca azonban hirtelen elkomolyodott.

— Hallgass ide, Tagi, elmondok neked valamit — kezdte, lehalkítva hangját.

És Junusz beszélt Taginak, az ambalnak, a boldogult Dadas barátjának arról, hogy Bakuban nemrégen összegyűltek a bolsevikok Azerbajdzsán minden részéből — Gandzsából és Samhorból, Kubából és Kedabegből, Semahából és Karabahból; hogy összeült Azerbajdzsán kommunista pártjának első, illegális kongresszusa és felszólította Azerbajdzsán valamennyi munkását és parasztját, hogy döntsék meg az olajipari vállalkozók és bégek gyűlölt hatalmát, a musszavatisták uralmát.

— Mi, ambalok, erről semmit sem tudunk — tárta szét kezeit Tagi. — Mi reggeltől estig csak cipeljük a terhet a hátunkon, mint a szamarak... — Hirtelen felélénkült: — Ha arról van szó, hogy megdönteni az olajipari vállalkozók, a bégek hatalmát, a musszavatisták hatalmát, abban magam is részt vennék... — Ám rögtön újra lekókadt: — De elég erejük lesz ehhez a munkásoknak és parasztoknak?

Ekkor Junusz arról beszélt Taginak, az ambalnak, hogy Azerbajdzsán munkásainak és parasztjainak segítségére jön a Vörös Hadsereg, élén Sztálinnal; hogy Rosztovot és Caricint már felszabadította és tovább nyomul délre, a Kaukázus felé; hogy van egy Szergej Mironovics Kirov nevű bolsevik, aki fegyvert és embereket küld Bakuba és megadja az útmutatást, hogy miképp kell cselekedni; hogy Azerbajdzsán nemsokára újra szabad lesz és minden

dolgozó embernek, minden szegénynek és kisemmizettnek más, jobb élete lesz.

Tagi hallgatta, nem szakította félbe és csak mikor Junusz befejezte, szólalt meg:

— Bizonyára igazad van, Junusz: te ott, az ipartelepen jobban láthatod a dolgokat, mint én, az idegen bolt küszöbénél kuporgó ambal!

— No, ideje is, hogy ott hagyd azt a küszöböt és hozzánk jöjj!

Nem messze Tejmur házától Junusz megállt és búcsúzkodni kezdett Tagitól, de érezve, hogy annak sehogy sem akaródzik elválni tőle, megjegyezte:

— Biztosan találkozunk mi még a telepen...

Tejmur háza előtt kétfogatú állt: Ramazan várta, hogy megkapja járandóságát.

Tejmur szívélyesen, nyájas mosollyal fogadta Junuszt — a Habibulla által kieszelt terv megvalósulása végső fokon Junusz beleegyezésétől függött.

— Hogy van a húgom? — kérdezte Junusz aggódva s a folyosó leghomályosabb sarkában meglátta Karát és Kalantart.

— Badzsi, gyere! — szólította Tejmur a feleségét olyan hangon, hogy eloszlassa Junusz nyugtalanságát és kétségeit.

Junusznak úgy rémlett, hogy Badzsi ezúttal sápadt és soványabb, de látva, hogy ép és egészséges, megkönnyebbülten felsóhajtott. Szeretett volna kettesben maradni Badzsival, hogy kikérdezze élete körülményei felől, Badzsi meg szívesen mondott volna el neki mindent, ami összegyűlt a szívében, de Tejmur jelenléte feszélyezte őket.

Kisideig az ajtóban álldogálva néhány jelentéktelen szót váltottak, aztán a férfiak Badzsit a hálószobában hagyták, Junuszt pedig Tejmur a vendégfogadó-szobába vezette. Itt, Junusz meglepetésére, Samszi, Abdul-Fatah és Habibulla ült az asztal körül. Hűvösen üdvözölte őket, azok pedig tartózkodóan, de elég udvariasan viszonozták köszöntését.

Beadták a teát és a harapnivalót, Tejmur megjátszotta a szeretetreméltó házigazdát és igyekezett szórakoztatni vendégeit, de Junusz azonnal megérezte, hogy a jelenlévők valamit forgatnak a fejükben és nem csupán mint vendégek gyűltek itt össze, a tea meg a harapnivaló kedvéért.

Tíz óra felé járt az idő.

„A főkolomposokat a mi oldalunkra csábítani..." — ismételgette magában Habibulla a rendőrfőnök tanácsát, de érezve, hogy Junusz résen áll, nem tudta, hogyan fogjon a dologhoz. Könnyű volt a rendőrfőnöknek a saját dolgozószobájában ülve tanácsokat osztogatni, csakhogy nagyon nehéz azok szerint cselekedni, mikor

az ember itt ül szemtől szemben egy ilyen főkolompossal. De hiába, elérkezett az idő a cselekvésre, ezzel Habibulla tisztában volt.

— Holnap nagy turáni estély lesz — mondta, szavait általánosságban az összes jelenlévőkhöz intézve. — Különböző türk törzsek — anatóliai törökök, azerbajdzsánok, buharaiak, turkmének, baskirok, kirgizek és mások — dalait és táncait fogják előadni. A mi egész nagy Turánunk minden képviselője ott lesz... — Habibulla tárcájába nyúlt, amelyben a rendőrfőnöktől reggel kapott pénz mellett az estélyre szóló meghívók is voltak, azokból egyet-egyet Samszi, Abdul-Fatah és Tejmur elé tett. — Neked, fiatal embernek, különösen érdekes lenne, ha részt vehetnél ezen az estélyen — fűzte hozzá nyájasan s Junusz elé is letett egy meghívót.

A meghívó fedőlapjáról egy farkasfej vicsorgott Junuszra.

— Mit jelent ez? — kérdezte Junusz, a farkasfejre mutatva.

Habibulla felélénkült:

— Nálunk, törököknél, egy gyönyörű monda járja a farkasról. Akarják, hogy elmeséljem?

Junuszon kívül valamennyien kifejezést adtak kívánságuknak, hogy hallani szeretnék a legendát.

— Egyszer volt, hol nem volt... — kezdte Habibulla, a hivatásos mesemondók modorát utánozva. — Valamikor régen egy török törzs egy mély, szűk völgybe tévedt és ott élt évszázadokig. Az emberek és a nyájak egyre sokasodtak, egyre szűkebbek voltak lakóhely és legelő dolgában. A talaj kimerült, a vizek elapadtak. Éhség és dögvész ütötte fel a fejét. Az öregek törték a fejüket, hogyan menthetnék meg a törzset. Egyszer egy pásztor farkast pillantott meg, amely az ő nyájából egy bárányt ragadott el. A pásztor, nem törődve a veszéllyel, kezében furkósbotjával űzőbe vette a farkast, de az hirtelen eltűnt egy szűk, alig észrevehető sziklahasadékban. A pásztor a réshez szorította a szemét és ámultára, dús fűvel borított széles mezőt látott maga előtt. Összecsődítette az embereket és nemsokára az egész törzs örömkiáltásai töltötték be a levegőt. De aztán látták, hogy a szűk, alig észrevehető résen egy ember semmiképpen sem nyomulhat be és hogy a farkasnak nyilván varázshatalma volt. Akkor előlépett egy kovács és hatalmas kalapácsával rávágott a sziklára, amely elnyujtott, csengő hangot adott; ebből az emberek megtudták, hogy a szikla ércből van és elcsüggedtek. A kovács azonban azt javasolta, hogy hordjanak össze a szikla mellé mindent, ami éghető. Úgy is lett: az óriási lángok hamarosan megolvasztották az ércet s megnyitották az utat a széles világba. Így hát a török törzs — azután, hogy hosszú évszázadokon át élt elzárva egy szűk völgyben, amely majdnem temetőjévé lett — megmenekült. Ezt a varázshatalmú farkas-

nak köszönhették, amely megmutatta nekik az életbe vezető utat... Ezért van az, hogy mi, törökök, a farkast oltalmazónknak tekintjük, ezért van a turáni estélyre szóló meghívón egy farkasfej képe...

Habibulla sorra végignézett a jelenvoltakon és tekintete Junuszon állapodott meg:

— No, hogy tetszett neked ez a mese?

— Tetszett — felelte Junusz. — De azt hiszem, nem helyesen értelmezed...

— Nem helyesen? — csodálkozott Habibulla. — Miért?

— Mert, szerintem, ebben a történetben a farkasé a legjelentéktelenebb szerep.

— Ebben nem értek egyet veled. Hát talán nem a menekülő farkas vezette a pásztort a szikiához? Talán nem az ő érdeme, hogy a törökök megmenekültek?

— Az ilyen meggondolás szerint az, hogy az emberek hajlékot építenek maguknak, az időjárás viszontagságainak érdeme; hogy pedig házaikat magas kerítéssel veszik körül, a tolvajok és rablók érdeme. De vajjon ezekért csakugyan a mostoha időjárásnak, a tolvajoknak, a rablóknak kell hálálkodni, mint ahogyan te teszed, mikor a farkasért lelkesedsz? Ugyanilyen meggondolás alapján az is mondható, hogy a törzs megmenekülése a kalapács érdeme, amely kideritette, hogy a szikla ércből van, vagy a lángé, amely ezt az ércet megolvasztotta. Az én felfogásom szerint azonban a törzs megmentője nem a farkas és nem a kalapács, mégcsak nem is a láng...

— Hát akkor szerinted ki? — kérdezte Habibulla a fülét hegyezve.

— Természetesen a kovács és a pásztor!

Habibulla megértette ezt a választ.

— Túlságosan szigorú bíráló vagy, Junusz. Neked nálunk semmi sem tetszik! Hanem azért mégis azt tanácsolom, hogy gyere el holnap az estélyre egy kicsit szórakozni.

— Holnap este én dolgozom.

— Ami a munkát illeti, ne nyugtalankodj. Én elintézem, hogy elengedjenek.

— És megfelelő öltözékem sincs.

— Azt is szerzek neked.

„Milyen erőszakos az átkozott!... Vajjon mit akarhatnak ezek?..." — töprengett Junusz.

— Dehát érdemes miattam annyit vesződni? — kérdezte, és végignézett a többieken, igyekezve rájönni a rejtély nyitjára. — Az efféle estélyeken csupa gazdag és előkelő ember szokott megjelenni, én pedig egyszerű munkás vagyok.

— A mi szemünkben, az estély rendezői, a musszavatisták szemében, minden azerbajdzsán egyenlő! Nem ok nélkül kapta pártunk a nevét: „musszavat" — egyenlőség.

„Egyenlőség!"... Ő, Junusz már érezte ezt az egyenlőséget a saját bőrén.

— Nem, nem megyek el! — mondta szilárdan.

Tejmur nyugtalanul nézegetett az órára. Mit udvarol úgy Habibulla ennek a kölyöknek, mintha valami fontos, tekintélyes ember volna? Ha ez így megy tovább, ő éjfélig nem kapja meg Habibullától a pénzt és nem adhatja át annak az átkozott Ramazannak. Márpedig ha át nem adja, akkor Ramazan jelenti a dolgot Nadzsaf-Kulinak és ő póruljár... Elhatározta, hogy egyenesen a tárgyra tér.

— A húgod, Junusz, kedves leány volt, azért is vettem feleségül — kezdte. — De most elromlott, nem engedelmeskedik nekem, a férjének... A törvény szerint szélnek ereszthetném, csak egy szót kellene szólnom: válás!... Így van, hadzsi? — fordult Abdul-Fatahhoz.

— A férj saját tetszése és belátása szerint elválhatik feleségétől, anélkül, hogy magyarázattal, megokolással tartoznék — felelte Abdul-Fatah egyhangúan hadarva.

— Én azonban becsülöm a húgodat — folytatta Tejmur — téged is becsüllek, hiszen szomszédok voltunk, most meg ráadásul még sógorok is lettünk, hát nem akarom Badzsit az utcára kergetni. Te, mint bátyja, nem vennéd magadhoz? Hiszen úgy tudom, régi óhajod, hogy húgod nálad, veled lakjék... És apánknak, Samszinak szintén nincs ez ellen kifogása. Így van, atyám?

— Így van! — felelte Samszi fontoskodva. — Bár Junusz és Badzsi nagyon sokszor megsértettek, én nem vagyok haragtartó és szeretem őket, mint tulajdon gyermekeimet. Hadd lakjanak hát együtt, ha akarnak, nincs abban semmi rossz.

Samszinak most mindegy volt, hol és hogyan fog élni Badzsi; azonkívül tudta, hogy Badzsinak most már nem ő, hanem Tejmur parancsol, az ő beleegyezését csak illendőségből kérik.

— No, hát magadhoz veszed a húgodat? — kérdezte Tejmur Junusztól.

Junusz nem hitt a fülének. Hogy ő magához veszi-e a húgát? Szinte hihetetlennek tűnt, hogy oly hosszú és mindeddig meddő harc után a siker most egyszerre magától következett be.

— Nem vagyok ellene... — mondta. Ujjongott, de fegyelmezetten viselkedett: a szerencsét véletlenül betévedt madárnak tekintette és óvatos volt, nehogy elriassza.

„Most vagy soha!" — határozta el Habibulla és, Tejmur példáját követve, kertelés nélkül beszélt.

— Megkapod a húgodat, Junusz, de csak azzal a feltétellel, hogy többé nem uszítod ellenem a munkásokat — jelentette ki, arcátlanul Junusz szemébe nézve.

„Hát erről van szó!" — értette meg végre Junusz s ez a feltétel olyan váratlan volt számára, hogy hirtelenében nem tudta, mit feleljen.

— A tulajdon húgod talán kevésbbé kedves neked, mint ezek az irka-firkák a lapocskátokban? — folytatta Habibulla, akit Junusz hallgatása felbátorított. — Hát én talán valami előnytelen vagy rossz dolgot ajánlok neked? Megkapod a húgodat s csak annyit kell tenned érte, hogy abbahagyod az áskálódást ellenem. Utóvégre nemcsak én vagyok a világon! Tán nincsenek is más musszavatisták, akikkel a ti munkásaitok elégedetlenek? Nohát, azokról írj! Jól gondold meg a dolgot, Junusz!

Junusznak eszébe jutott Badzsi sápadt, lesoványodott arca, tekintete, amelyből hiányzott a régebbi élénkség, keserves, megalázó élete Tejmur mellett — és ez az ár az első pillanatban nem is látszott nagynak... Abbahagyni a Habibulla elleni támadásokat? Hát olyan sok ez? Hát olyan fontos személyiség ez a Habibulla? Egészen más volna, ha azt kívánnák tőle, Junusztól, hogy egyáltalában ne vegyen részt a musszavatisták elleni harcban — ezt persze semmi áron nem igérné meg! De most mindössze arról van szó, hogy ne támadja Habibullát, nem többről. Majd nyujt ő kárpótlást ezért a kis visszavonulásért — csakugyan tán nincs Habibullán kívül is éppen elég gyalázatos musszavatista, nem harcolhat ő azok ellen még szenvedélyesebben? A munkások ügye ennek tulajdonképpen nem látja kárát. Úgyis hamarosan eljön a nap, mikor a tollat végkép fel kell cserélni a most padlódeszka alá rejtett revolverrel. Akkor majd megmutatkozhatik az ember teljes erejében! De egyelőre... Ej, ördög vigye ezt a Habibullát!

Valamennyien várták a válaszát.

— Még elérhetnéd az esti utolsó vonatot és húgoddal együtt utazhatnál az ipartelepre — szólalt meg Habibulla behízelgő hangon, fejével az óra felé intve: az tizenegyet mutatott.

Valamennyien várták a választ, várta Badzsi is, elakadó szívveréssel a hálószobában ülve és feszülten figyelve a nappaliból behallatszó hangokra. Lehet, hogy a bátyja ezúttal sem viszi el magával?

Valamennyien várták a választ, de csak az óra ütemes ketyegése hallatszott. Noha az érvek mind meggyőzőknek tűntek, valamely belső hang nem engedte Junusznak, hogy beleegyező választ adjon. Junusznak hirtelen eszébe jutottak Kafar szavai:

„A musszavatista zsiványok elleni harcban nincsenek semmiségek! A musszavatistákat ütni kell mindig, mindenütt, és amivel

éppen lehet!"... Ilyen ügy után hogy nézne ő Kafar szemébe? Mit mondana, mikor bemegy az újság szerkesztőségébe? És hogy néznének rá Aram és Gazanfar, ha majd kiszabadulnak a börtönből?

— Úgy látszik, azt akarod, hogy én is lekenyereztessem magam tőled, mint ahogy te pénzt követelsz a munkásoktól? — mondta végre Junusz, összeráncolva homlokát.

— Szerintetek, bolsevikok szerint pénzt fogadok el tőlük, de mi, musszavatisták ezt úgy értelmezzük, hogy peskest, ajándékot kapok — felelte Habibulla. — A peskes a munkások részéről a megbecsülés jele, mind személyem, mind a musszavat párt iránt, amelyhez tartozni szerencsém van! — tette hozzá fellengzősen.

— Még hogy a munkások becsülik a te személyedet és a musszavat pártot? — kérdezte Junusz gúnyosan mosolyogva. — Csak nem akkor jutott kifejezésre ez a megbecsülés, mikor az ipartelepnek a városhoz kapcsolásáról folytatott vita után alig tudtad elég gyorsan elhordani az irhádat? Emlékszel? Vagy amikor a munkások majdnem kidobtak a vonatból? Vagy tán akkor érezted megbecsülésüket, mikor előtört az olajszökőkút, te Nuri mögött forgolódtál, lábatlankodtál és a fogatodba sárrögök röpültek? Vagy talán a mi legényszállásunkon, amikor meg akartad hiúsítani a sztrájkot? Vagy talán abból a kis gúnydalból érzed a megbecsülést, amelyet a munkások úton-útfélen énekelnek rólad?

Ujjával verte a taktust az asztalon, Junusz elénekelte a Habibulla esküvői pénzéről szóló csasztuskát.

Habibulla látta, hogy a vendégeknek alig sikerül elfojtani mosolygásukat. Haragjában összeszorult a torka.

— Az ilyen csalogányokat kalitkában kell tartani! — mondta keményen.

— Valamennyit nem ültetheted kalitkába! — felelte Junusz fejét rázva.

Habibulla mogorva arcot vágott: sajnos, a rendőrfőnök ugyanezt mondta.

Már éjfélre járt az idő, de még semmi sem kecsegtetett azzal, hogy Habibulla terve megvalósul. Ellenkezőleg, minden arra mutatott, hogy ez a terv meghiúsul.

Habibulla felbőszült.

— Nem okvetlenül szükséges valamennyit leültetni... — kezdte és nem fejezte be.

— A fickó, úgy látszik, elfelejtette, hogy a levágott fej hallgat — súgta Tejmur, befejezve azt, amit Habibulla nem mert fennhangon mondani.

— Ó nem, arról, mi, munkások nem feledkezünk meg! — felelte Junusz megvetően.

— Akinek nem tetszik nálunk, tessék, menjen az ő szeretett Szovjetoroszországába, de ez itt a musszavat Azerbajdzsán! — fortyant fel Habibulla.

— Lehet, hogy nemsokára itt is szovjethatalom, Szovjet-Azerbajdzsán lesz! — fortyant fel Junusz is.

Habibulla dühösen összeszorította a fogait.

— Én békét ajánlottam neked — mormolta. — Te pedig...

— Mi kettőnk között nem lehet béke! — szakította félbe Junusz. — A dolgozó nép és köztetek nem lehet béke! Ezt talán nem érted meg?

Habibulla most már világosan látta, hogy terve, amelyet véleménye szerint oly ügyesen eszelt ki, végkép meghiúsult, ezért új erővel lángolt fel benne a gyűlölet Junusz ellen.

— Ahogy tetszik! — mondta és a békülékenység álcája, amely mindaddig eltakarta valódi érzéseit, most lehullott arcáról. Kivicsorította a fogát, szemében gonosz fény villant fel és Junusz hirtelen úgy látta, hogy hasonlít a meghívó fedelén ábrázolt farkashoz. — Ha nem akarsz békét, folytatjuk az ellenségeskedést!

A folyosóra szolgáló ajtó félig nyitva volt és Junusz észrevette, hogy Kara és Kalantar, akik az előbb még a leghomályosabb sarokban ültek, közelednek a bejárathoz.

Habibulla gyors, de kifejező pillantást vetett Tejmurra. Az rögtön megértette.

— Kara! Kalantar!... — szólította cimboráit.

A két jómadár a szobába lépett. Tejmur intett nekik, mire azok fenyegetően közeledtek Junuszhoz. Junusz keményen összeszorította ökleit — nem szándékozott megadni magát.

Samszi és Abdul-Fatah azonnal felkelt az asztal mellől és kiment a folyosóra: tekintélyes kereskedőknek, tiszteletreméltó mulláknak nem illik sötét ügyekbe, verekedésekbe keveredniük. Ők Tejmur meghívására jöttek ide, hogy segítsenek határozni valami családi ügyben. Badzsi, aki a hálószoba ajtaja mögött állt, mindent hallott. Szíve hevesen dobogott — ott, az ajtó mögött dől el most az ő sorsa. Vajjon mi vár rá? Gyűlölt férje mellett kell maradnia? Elviszi magával a bátyja? Vagy, ha bátyja nem viheti magával, fusson világgá?

A vendégfogadó-szobából súlyos ütések, dulakodás, felboruló székek zaja hallatszott. Badzsi felsikoltott, ki akart rohanni. Hiába! Tejmur rázárta az ajtót. Badzsi most kézzel-lábbal dörömbölt. Senki sem hederített rá.

Kara és Kalantar gyakorlott verekedők voltak, de erő és ügyesség tekintetében Junusz sem maradt mögöttük. Habibulla és Tejmur eleinte félrehúzódva, szótlanul várták a dolog kimenetelét. Mikor azonban nyilvánvalónak látszott, hogy Kara és Kalantar

nem boldogul Junusszal, Tejmur észrevétlenül gáncsot vetett Junusznak, aki bele is botlott az ő lábába és elvágódott. A banditák abban a pillanatban rávetették magukat és hátracsavarták a karjait.

A dulakodás zaja véget ért. A hálószobába most már csak nehéz, szaggatott zihálás hallatszott be. Badzsi rémülten állapította meg, hogy Junuszt leverték a lábáról és megkötözték.

„Megölik!" — cikázott át az agyán.

Körülnézett, felkapta a kezeügyébe eső asztali kést s az ablakon át kimászott a folyosóra. Ott, egy homályos sarokban, ahol röviddel azelőtt Kara és Kalantar ült, most Samszi és Abdul-Fatah rejtőzött, várták a fejleményeket.

— Gazemberek! — kiáltotta Badzsi feléjük futva.

A mulla méltóságán alulinak tartotta, hogy válaszoljon, Samszi azonban, abban a hitben, hogy Badzsi a félhomályban Karával és Kalantarral téveszti össze őket, mogorván dörmögte:

— Ne bolondozz; mi vagyunk itt, én és hadzsi Abdul-Fatah!

— Mindez a te bűnöd! — kiáltotta Badzsi egyenesen Samszi arcába. — A te bűnöd!

Samszi ütésre emelte a kezét — sátán vigye ezt a Dadas-ivadékot! — neki, Samszinak ehhez az egész mai dologhoz semmi köze, de meglátta a kést Badzsi kezében, hátrahőkölt.

Badzsi megrántotta a vendégfogadó-szobába vezető ajtót. Sajnos, a folyosó felől is zárva volt. Badzsi hallgatózott. A nehéz, szaggatott zihálás nem szűnt meg.

„Megölik!"

Öve mögé csúsztatta a kést és kifutott az udvarra. De, mintha a sors ellene esküdött volna, Aga-Serif és Zijnet-hanum ezen az estén nem volt otthon. Badzsi dörömbölni kezdett a szomszédok ajtaján, de azoknak már keserves tapasztalataik voltak a Tejmur ügyeibe való beavatkozással kapcsolatban, mindnyájan féltek és nem válaszoltak.

Badzsi ekkor kifutott az utcára. Fekete volt az éjszaka, a sötétben csak a bérkocsi két lámpácskája fénylett: Ramazan türelmesen várta az éjfélt. Nem, ettől az embertől nem lehet segítséget remélni. Badzsi a szögleten álló rendőrhöz futott:

— Megölik a bátyámat! — kiáltotta őrjöngve és kezénél fogva vonszolta magával a rendőrt. Az kelletlenül követte.

— Itt! — kiáltotta Badzsi, mikor a házhoz értek. — Itt, Tejmurnál!

A rendőr megállt, aztán sarkonfordult és visszament: eszébe sincs olyan ember ügyeibe avatkozni, mint Tejmur!

Badzsi futkosott az utcán, zörgetett az ablakokon és ajtókon, segítségért könyörögve, de az ijedt lakók sehol sem álltak szóba

vele: ilyen sötét éjszakán veszélyes dolog kinyitni az ajtót — biztonságosabb jó mélyen a takaró alá bújni...

Junusz megkötözve feküdt a padlón, ajka csupa repedés, dagadt arcát vér borította.

— Lenyúzzuk a bőrödet, bolsevikok költője, mint ahogy öt évszázaddal ezelőtt megnyúzták Naszimot, a költőt, szabadgondolkodásért — szellemeskedett kajánul Habibulla. Szidalmakkal és gúnynevekkel halmozta el Junuszt, időről időre föléhajolt és megkérdezte:

— No, költő, mi lesz, abbahagyod az írást?

Junusz kiköpte a szájában felgyülemlett vért és felülkerekedve fájdalmán, felelte:

— Nem hagyom abba... Mindig harcolni fogok az olyanok ellen, mint te...

Ekkor Habibulla nagy lendülettel Junusz arcába vágott, utána pedig zsebkendővel törölgette le a vért a maga kezéről. És Junusz e gyönge kezek ütéseitől származó fájdalmat elviselhetetlenebbnek érezte, mint azt, amelyet Kara és Kalantar öklei okoztak.

— A banditákkal együtt a bégek is kiálltak az országútra... — hörögte Junusz.

— Bennünket nem fogsz összeveszíteni, mint ahogy a muzulmánokat összeveszíted egymással, te bolsevik cselszövő! — kiáltotta Habibulla tombolva. — Üssétek, barátaim!

Az óramutató a tizenkettőhöz közeledett.

— Most rögtön jelentsd ki, hogy teljesíted a követelésünket, mert ha nem, találunk számodra biztosabb helyecskét, mint azt, ahol egyszer már ültél!

Junusz, utolsó erejét összeszedve, alig hallhatóan, de azért érthetően felelte:

— Nem hagyom abba... Mindig harcolni fogok az olyanok ellen, mint te... Közeleg már a végórátok!...

Az óra éjfelet ütött. Habibulla és Tejmur egymásra néztek: most már semmi kétség, hogy mindketten rosszul számítottak. No jó! Ezt Junusz sem viszi el szárazon!...

Miközben Badzsi segítséget keresve futkosott az utcán, Junuszt, kezén-lábán megkötözve, kivonszolták a házból és betuszkolták a bérkocsiba. Kara a bakra ült Ramazan mellé, Tejmur, Habibulla és Kalantar pedig, Junuszt közrefogva, az üléseken helyezkedtek el. Ramazan megrántotta a gyeplőt, a kocsi elindult.

Badzsi meglátta őket és sikerült felugrania a hágcsóra.

— Álljatok meg! — kiáltotta Ramazanba, Tejmurba, Habibullába kapaszkodva. — Mit műveltek a bátyámmal?... Engedjétek el, gyalázatosak!...

A kocsi, kissé féloldalra dőlve, robogott a sötét éjszakában. Nem felelt senki: sem az utasok, sem a fuvaros.

Badzsi fuldokolt a gyűlölettől és eszébe jutott a sietősen öve mögé csúsztatott kés: előrántotta és lesujtott vele Tejmurra. A penge a kezét érte, de alig ütött sebet rajta. Tejmur megdühödve belerúgott Badzsiba és leröpítette a kocsiról.

— Junusz! — kiáltott Badzsi, igyekezve feltápászkodni és könnyektől fuldokolva. — Bátyám!

— Téged megmentenek a mieink! — hallotta még Junusz hangját, aztán a kocsi eltűnt az éj sötétjében...

Badzsi hazavánszorgott.

Hirtelen megcsillant valami a lába előtt. A kés!... Keserűen elmosolyodott: ilyen késsel nem sokra megy az ember! Elhajította s az csengve vágódott a kocsiút kövéhez.

Mielőtt hazaért, Samsziba és Abdul-Fatahba ütközött; ijedten és zavartan siettek haza azok is. Badzsi megfordult utánuk: pusztuljanak el halálnak halálával ezek a gyalázatos gazemberek, ezek a gyávák, bátyja ellenségei!

A ház ajtaja tárva-nyitva volt, Badzsi bement a vendégfogadószobába... Feldöntött székek, törött edények cserepei, a szőnyegen vér — a bátyja vére!... És Badzsi előtt hirtelen világossá vált: nem szabad, nem lehet itt maradnia, egy percig sem!... Gyorsan magához vette kis kék tasakját és kiszaladt az utcára.

Hova menjen?

Vissza, az ódon Vár görbe utcácskájába, a szűk házba, hogy szolgálja Samszit és Ana-hanumot? Nem, azokhoz nem megy! A Fekete városba? De hiszen Marija néni és Szasa Asztrahanyban van, Szovjetoroszországban. Az ipartelepre Rozannához és Szatóhoz? Ott Tejmur azonnal rátalálna. Valamelyik szomszédhoz? De ki merné befogadni őt, Tejmur feleségét?

Hová menjen hát, hová?

Így állt a ház mellett, töprengve, mikor hirtelen világosságot vett észre Aga-Serifék ablakában — nyilván az imént érkeztek haza. Milyen jó lenne, ha ezeknél a derék embereknél lakhatnék, hacsak mint szolgáló is! De eszébe jutott Tejmur fenyegetése, hogy elbánik velük, ha ő csak átlépi is a küszöbüket. Bekopogtatott az ablakon, aztán visszavonult az árnyékba: látni szerette volna ezeket a jó embereket, talán utoljára! A világos ablakban megjelent Aga-Serif, mellette pedig Zijnet-hanum. Sokáig fürkészve nézegettek a sötétbe és valamit mondtak egymásnak, de mivel nem láttak senkit, elmentek az ablaktól.

Badzsi összerezzent: sietnie kell — Ramazannak gyors lovai vannak és Tejmur bármely pillanatban visszaérkezhetik!

Badzsi egyedül volt.

Egész napokon át kóborolt az utcákon, piacokon, hajlékot keresett, igyekezve távolmaradni azoktól a helyektől, ahol Tejmurral vagy Samszi családjának valamelyik tagjával találkozhatnék.

Kebléhez szorította féltve őrzött kis tasakját, pedig abban már nem volt pénz. Nem voltak már benne a karkötők, gyöngyök, gyűrűk sem, amelyeknek árából kenyeret vehetne.

El kellett adnia kék selyemleplét meg arannyal díszített vörös cipellőit, helyettük szürke, piszkos rongyot, kitaposott sarukat kellett magára öltenie. Maga sem vette észre, hogy olyan volt már, mint egy koldusasszony.

A lepelért és cipellőkért kapott pénz gyorsan elfogyott, Badzsit éhség kínozta, de szégyelte a kezét alamizsnáért nyujtani a boltosok és nagykereskedők elé — olyanok elé, mint Samszi; meg úgyis tudta, hogy a kérő szavakra csak a részvétlen „Allah majd megsegít" választ hallaná, márpedig ő bűnös és Allah bizonyára nem könyörül meg rajta.

Egyébként akadt néha jó emberekre is. A házak falmélyedéseiben meghúzódó irgalmasszívű kézművesek: cipészek, bádogosok, sapkaárusok a maguk kis darab kenyeréből törtek le neki egy-egy falatot és Badzsiban az éhség legyőzte a szégyenkezést.

Badzsinak nem volt hajléka, éjszakáit a gazdagok házainak emeleti lépcsőfordulóin töltötte — ott nagyobb biztonságban és nyugodtabban alhatott, mint bárhol másutt.

Az egésznapi kóborlástól kimerülten mindig mélyen aludt és csak valamely későn hazatérő — rendszerint becsípett — lakó rúgásaira, szidalmaira ébredt fel. Az erő és a jog most nem az ő oldalán volt, de néha, viszonzásképpen a rúgásokra és szidalmakra, oly örjöngő dühvel vetette magát bántalmazójára, hogy az legyintett és sietett odébb állni. Megesett, hogy elkergették, olyankor késő éjszaka, félálomban indult el másik menedékhelyet keresni.

Nagyon nehéz volt az élete ezekben az időkben, de mindennél jobban gyötörte az aggodalom bátyja miatt. Hol lehet most Junusz? Mi van vele? Badzsi szemrehányásokat tett magának, hogy sokszor igazságtalanul ítélte meg. Mit nem adna érte, ha most mellette lehetne!

„Téged megmentenek a mieink!"... — ismételgette magában Junusz szavait, mintha varázsigéket hajtogatna, hogy ezek a szavak megvalósuljanak.

Kik azok a „mieink"? Hol vannak? Milyen hegyeken túl? Milyen tengereken túl? Badzsi nem tudta. Honnan is tudhatta volna, hogy az ipartelepeken és gyárakban, a hajókon és a távoli hegyi fal-

vakban az emberek rohamra készülnek a gyűlölt musszavatista uralom ellen, hogy ezekben a napokban a bakui bolsevikok ezt írják Kirovnak: „Jelenlegi nehéz helyzetünk ellenére közel a győzelem órája!" Honnan tudhatta volna, hogy a Vörös Hadsereg szétverte a Gyenyikin-banda maradványait és megállíthatatlanul vonul Dél felé, az azerbajdzsán munkások és parasztok segítségére, az ő, Badzsi segítségére?...

Badzsi igyekezett meglátni valami fényt az őt körülvevő éjszakában, de ez az éjszaka az ő számára még sötét volt. Időnként rémület fogta el: hátha bátyja már nem is él? De mindjárt felelt is magának: akkor ő sem marad életben — petróleumot önt magára és meggyujtja!

Petróleumot önt magára és meggyujtja... De Badzsi, miközben egy áprilisi reggelen ezzel a gondolattal foglalkozott, hirtelen észrevette, hogy a város feltűnően megváltozott. Még nagyon korán volt, de az emberek, kíváncsian és izgatottan, kiszállingóztak az utcára; az erkélyeken, mint ünnepekkor, szőnyegek csüngtek, a házakon vörös zászlók díszlettek, amilyeneket már két éve nem lehetett látni.

Az úttesten pedig végtelen sorokban porlepte katonák vonultak. Különös volt az egyenruhájuk — ilyet Badzsi még sosem látott és a tisztek sem hasonlítottak azokhoz a tisztekhez, akikkel az utóbbi időkben találkozott. És mégis valamikép ismerősöknek tűntek neki, valakire emlékeztették. De kire?

És Badzsinak hirtelen eszébe jutottak azok, akik a Petrovszkajatéren voltak — a vöröskatonák, Szasa! Badzsi felkiáltott, megremegett: talán ők tértek vissza?

Csillogtak a napfényben a zenekar rézhangszerei, s mikor a zenészek Badzsival egy sorba értek, felharsant a zene, felcsendült a dal ,amelyet Badzsi azóta nem hallott, amikor elmentek a hajók és elvitték az embereket a térről — Szasát, Marija nénit, Mesadi Azizbekovot, a vöröskatonákat. Az a dal nem halt meg!

Emlékeket kavart fel Badzsiban és mindaz a szép, mindaz a jó, amit annakidején ezektől az emberektől tapasztalt — s amelyet a másféle emberek között már-már feledni kezdett — most egyszeriben ismét felvillant a tudatában. És elborzadt attól, hogy meg akart halni. Ez a gondolat olyan idegennek és érthetetlennek tűnt előtte e fényes áprilisi reggelen, a kedves, kéklő égbolt, a ragyogó nap alatt, a lelkesítő, élő dal hangjai mellett.

Badzsi piszkos, lesoványodott arcát örömkönnyek öntötték el, de ő észre sem vette, csak állt, csak nézte az úttesten zárt oszlopokban menetelő embereket. Visszajöttek!

HETEDIK RÉSZ

MINDEN MEGVÁLTOZIK

Az új lakásban

Junuszt elhurcoltatása óta egy nyirkos pincébe zárva tartották, ütötték-verték, éheztetéssel, szomjaztatással kínozták.

Életbenmaradását csodának köszönhette: néhány nappal a musszavat hatalom bukása előtt Habibulla, a megtorlástól félve, parancsot adott, hogy bocsássák szabadon.

Badzsinak és Junusznak sokat, nagyon sokat kellett szenvednie az óta a sötét, iszonyatos éjszaka óta. Most azonban újra vörös zászlók lengedeztek Baku fölött, egész Azerbajdzsán fölött s a két testvér újra találkozott. Most már aztán igazán senki és semmi el nem választhatja őket!

Junusz elköltözött a legénységállásról.

Új lakásuk, ahová Junusz Badzsit vezette, kicsiny szoba volt, piszkos falakkal, kormos mennyezettel, repedezett padlóval. Ablaka — mint a szomszéd szobák ablakai is — hosszú üvegfolyosóra nyílt. Badzsit ez az egész környezet valamikép feketevárosbeli életére emlékeztette. Elszomorodott.

Junusz sajátkezűen kimeszelte a mennyezetet, betapétázta a falat, kisimította a padló egyenetlenségeit. A mennyezeten persze nem játszadoztak hurik, a falakat nem díszítették tükrök, a padlót nem borította négy szőnyeg, mint Samszi házában, de Badzsi nem feledte, hogy ott ő szolgáló volt, szegény rokon, akit könyörületből fogadtak magukhoz, itt pedig szeretett testvér, a ház úrnője. És szomorúsága azonnal eloszlott.

Másnap Junusz egy ágyat cipelt haza.

— Ezt neked hoztam, ez a te tulajdonod — mondta Badzsinak, miközben a verejtéket törölgette arcáról.

Keskeny, elgörbült lábú vaságy volt, rácsos támlái rozsdásak, piszkosak, szalmával töltött matraca kemény és vékony. És Badzsi megint elkedvetlenedett. Talán mégis jobb lenne a földön aludnia...

Junusz kiegyenesítette az ágy lábait, dörzspapírral kifényesítette a támlák rácsait s az egészet befestette kék olajfestékkel. Ettől az ágy persze nem lett szélesebb s a vékony, kemény matrac, amelyből hegyes szalmaszálacskák meredeztek ki, nem változott pelyhes derékaljjá, de Badzsit megvigasztalta már maga az is, hogy saját, külön ágya van!

Miközben segített Junusznak, figyelte, hogyan dolgozik és eltűnődött.

Régebben, amikor még nagyon fiatal volt, nem sok segítséget jelentett. De most már felnőtt férfi és mindenhez ért!

S mikor a kis szoba Junusz munkája nyomán lakályossá vált, Badzsi lelkesen összecsapta a kezét:

— Milyen ügyes vagy!

Hangjából Junusz elragadtatást hallott. Ritkán került rá sor, hogy húga megdicsérje, ritkán sikerült neki húga segítségére lennie.

Csak ennyit felelt:

— A szobát a lakáshivataltól kaptam.

Badzsi értelmetlenül nézett rá:

— Sosem hallottam róla! Ki az?

Junusz elnevette magát, aztán megmagyarázta a dolgot.

Badzsi csalódott volt. Ő azt szerette volna, ha bátyja a saját pénzén szerzi a lakást. Úgy helyesebb lett volna!

— Hát a meszet és a tapétát honnan vetted? — kérdezte.

— A meszet és a tapétát az ipartelepi bizottságban adták.

„Adták?..."

Badzsi óvatosan kérdezte:

— És az ágyat?

— Az ágyat a zsibvásáron vettem, az ócskavas-árusok során.

— Jó, hogy volt rá pénzed! — mondta Badzsi elégedetten.

— A pénzt a segély-pénztárnál vettem fel — vallotta be Junusz.

Badzsi elhallgatott. Lakáshivatal? Ipartelepi bizottság? Segélypénztár? Lám, mennyien segítenek bátyjának, hogy valóra válthassa azt, amire mindeddig hiába törekedett! És Badzsi rájött, hogy bátyja nem azért ért el eredményeket, mert az évek folyamán ügyesebb lett, hanem mert más idők köszöntöttek be...

Más idők!

Junusz most is, mint azelőtt, egész nap a szűk kanalazóbódéban ül és még mindig a régi munkaterületén dolgozik... Sok időbe telik, míg a merőhenger a mélységbe ereszkedik s aztán olajjal telve, a felszínre emelkedik... És, mint a Kommuna idején, Junusz megint azon töpreng, mikép emelhetné a termelést, egyre számítgat valamit, tervez, változtat. De sajnos, az eredmények megint jelentéktelenek.

Hanem most, miközben beszámol a munka menetéről Aramnak — akit az ipartelep üzemi termelési csoportvezetőjévé neveztek ki — napról napra határozottabban jelenti ki:

— Ezekkel a merőhengerekkel valóságos kínszenvedés a munka! Bárhogy igyekszik is az ember, a termelést nem lehet lényegesen növelni!

Ceruzát vesz elő és szavait számokkal támogatja.

Aram homlokán ránc jelenik meg: lelke mélyén egyetért Junusz érveivel, ő maga is többízben jutott ugyanezekre a gondolatokra. Mégis, valahányszor hasonló panaszokat hall nemcsak Junusztól, hanem más kanalazóktól is, bosszúsan kiált fel:

— Nem a merőhengerekre kell panaszkodni, hanem szorgalmasabban kell dolgozni, azzal megvan!

Mikor lecsillapodik, megmagyarázza Junusznak, hogy a merést feltétlenül erélyesen kell folytatni, nemcsak azért, hogy a termelés növekedjék, hanem azért is, mert a kiaknázási folyamat megrövidítése katasztrófával: a lelőhely elárasztásával és tönkremenésével fenyeget.

Aram szavai meggyőzően hangzanak és Junusz, karjait széttárva, engedelmesen feleli:

— Igyekezni fogok!

Junusz, mikor hazatér a munkából, gyakran visz Badzsinak egy-egy kocka halvát, édesgyökeret, kandiszcukrot. Badzsi elnézően mosolyog: úgy látszik, bátyja még mindig kislánynak tekinti őt!

— Csak fogadd el egész nyugodtan ezt a kis ajándékot — mondja Junusz és csöppet sem jön zavarba: messze van már az az idő, amikor titokban csúsztatta oda húgának az édességeket,

mintha lopott holmit adott volna neki, nem pedig becsületes munkával szerzett ajándékot.

Ebédnél a legjobb falatokat Badzsinak adja, mintha kárpótolni akarná azért, amiért apjuk a szokásnak megfelelően, valamikor neki, a fiúgyermeknek adta a legjobb falatokat.

Badzsinak nincs valami sok dolga: kitakarítani a szobácskát, leszaladni a sarkon levő élelmiszerboltba, megfőzni az ebédet, mosni, foltozni. Nehéz ez annak, aki ért hozzá? Ó, hogy szeretne még valamivel bátyja segítségére lenni! De mivel?...

Badzsit gyakran látják Junusszal.

A fiatal legény délceg termete, szép arca magára vonja a nők figyelmét.

— A férjed? — kérdezgetik Badzsitól.

— Nem — feleli — a bátyám.

— Nős?

— Nem. Egyelőre nem is szándékszik nősülni.

— Hát te férjnél vagy?

Badzsi bizonytalanul, elhessentően legyint. Ezzel félig azt akarja mondani: „Volt férjem, de már nincs!", félig meg azt; „Nem bolondultam meg, hogy férjhez menjek, mikor ilyen jó bátyám van!" Gondoljanak az emberek, amit akarnak! Hiszen ha megmondaná az igazat, se vége, se hossza nem lenne a kérdezősködésnek: ki volt, mi volt, hogy történt? És mit felelhetne ő? Hogy a férjecskéjét különböző sötét üzelmekért ötévi börtönre ítélték. Házassága idején mintha valami tisztátalanság tapadt volna hozzá, ő pedig úgy szeretné mennél hamarább lemosni magáról ezt a tisztátalanságot. Nem, jobb legyinteni, mint válaszolni...

Ünnepnapokon a kis szobában barátok gyűlnek össze.

Aram, a családjával és Gazanfar elmaradhatatlan vendégek. Néha eljön Kafar ellenőr, Ragim és a tőlük most már elválhatatlan öreg kirmaki, meg az argyebili kanalazó: több mint négy évi közös munkát, közös örömöket és bajokat nem lehet elfelejteni.

A szűk, telefüstölt szobácskában nem mindig akad minden vendég számára elegendő étel-ital. De mindig zajosan, vidáman vannak. Néha ugyan emlegetik az elmúlt, keserves időket, de legtöbbnyire a holnapról, a jövőről folyik a beszéd. Olykor megszólalnak a tara húrjai, ének hangzik fel, olykor az ügyes vendégek még ebben a szűk szobában is táncra perdülnek.

Badzsi gyerekkora óta szereti a vendégeket, mindig örül, ha látogató jön. Igaz, hogy különböző vendégek vannak és különböző dolgokról beszélgetnek. Samszi vendégei például szőnyegekről, árakról, mecsetekről beszélgettek. Ana-hanum vendégei pe-

dig ruhákról, főzésről, a szomszédok viselkedéséről. Tejmur vendégei italról, kártyáról, nőkről, verekedésekről és még sok egyébről, amire most emlékeznie sem akaródzik az embernek.

Miről beszélnek Junusz vendégei a kis szobában?

— Szép jelmondatokat írtunk, azt igen, de olajat még keveset termelünk ki — jegyezte meg az egyik vendég. — Kull mérnök azt mondja, hogy a háború előtt Bakuban havonként több mint ötszázmillió pudot termeltek ki, most meg, azt mondja, még a kétszázmilliót sem érjük el. Azt mondja, néhányezer fúrólyuk kiaknázatlan.

— Kull!...— kiált fel az argyebili megvetően; még élénken emlékszik, milyen buzgón igyekezett Nuri pasa és az angolok kedvében járni ez a Kull.

Kafar ellenőrnek is van megjegyzése a dologhoz:

— Ne felejtsd — mondja — hogy a háború előtt Bakuban vagy hatvanezer munkás volt, most meg tán húszezer sincs. Vegyük például a mi „Apseron"-unkat — itt a régi munkásoknak csak a fele maradt. — Kafar tájékozottságát senki sem vonja kétségbe: rövid idő óta, mióta a szomszédos ipartelepek egy csoporttá olvadtak össze, Kafar az „Apseron"-on dolgozik mint nyilvántartó. — Egyesek — folytatja — bevonultak a Vörös Hadseregbe, elpusztultak a frontokon, másokat halálra kínoztak az átkozott musszavatisták, némelyek meg belefáradtak az éhezésbe és gabonatermő vidékekre költöztek.

— Hát hogyne mentek volna el! — szól közbe Rozanna. — Hogy élhet az ember havi három font liszten és egy font növényi olajon?

Szato tizenhét éves, már elég felnőttnek tekinti magát, hogy ellentmondjon anyjának:

— De anya, mi sem mentünk el, mégis élünk!

— Minket nem lehet példának állítani az emberek elé — feleli Rozanna. — Apád meg én régi munkások vagyunk, mi nem ijedünk meg semmitől!

Házigazdának nem illik vitatkozni a vendégével, de Junusz mégis megteszi:

— Nekem meg az a véleményem, Rozanna néni, hogy igenis, éppen az ilyen emberekről kell példát venniük a fiatalabbaknak, hogy ők se ijedjenek meg semmitől, Ami engem illet, Rozanna néni, én most akkor sem mennék el innen, ha ingyen kéne dolgoznom.

— Nagyon helyesen beszélsz! — kiált fel elismerően Aram és Rozannához fordulva magyarázza: — Tudod, Rozanna, régen több mint kétszáz vállalat termelt ki olajat, a kutakat ötven

szerződéses cég fúrta, az olajat vagy harminc üzem dolgozta fel s az ipartelepeket és üzemeket száz meg száz műszaki iroda és műhely és gyár látta el. És nekünk most mindezt egyesítenünk kell, át kell szerveznünk. Nem tréfadolog! Az ilyesmit nem lehet egy nap alatt véghezvinni!

Rozanna elégedetlenül vállat von: az ő örege mindig a fiatalokkal pendül egy húron, nem vele!

— Más itt a baj: a gazdasági zűrzavar — folytatja Aram. — Abba pedig a háborúk, a cári és polgárháború, a törökök, angolok, musszavatisták és mindenfajta egyéb szemét népség sodortak bennünket.

A háborúk említésekor Rozanna, szokása szerint, keservesen felsóhajt: az anyák nem tudják feledni elpusztult fiaikat! Ami pedig ezeket a musszavatistákat, törököket, angolokat illeti — azokat éppen úgy gyűlöli, mint a férje. Csak arra kell gondolnia, mennyi bánatot okoztak neki, mikor Aramot és Gazanfart börtönbe zárták!

Aram tudja, mit érez Rozanna és azt mondja:

— Ami elmúlt, azt nem lehet jóvátenni, Rozanna... Nekünk, munkásoknak, a jövőnket kell építenünk. Márpedig a mi jövőnk, bakuiaké, szépnek ígérkezik.

— De mikor következik be az a szép jövő?

— Hamarább, mint gondolnád, asszony!

— És te honnan tudod?

Aram helyett Gazanfar felel:

— Már hogyne tudná, Rozanna, mikor olajiparunk kérdéseivel most maga Lenin elvtárs foglalkozik s a párt Központi Bizottsága által létesített olajügyi bizottság élén Sztálin elvtárs áll!

Mint a jelenlévők előtt ismeretes, Gazanfarnak nemrégen olyan szerencséje volt, hogy láthatta és hallhatta Sztálint a bakui szovjet ünnepélyes, teljes ülésén és az Azerbajdzsán Kommunista Párt Központi Bizottságának teljes ülésén. És most, mihelyt Gazanfar kiejti a jólismert, meghitt nevet, egész hallgatósága csupa fül.

— Sztálin elvtárs olyan tervet vetett fel, amelynek értelmében nálunk, az ipartelepen mindennek javulnia kell — folytatja Gazanfar. — Az ütvefúrást nálunk forgófúrással, a hengerrel való kanalazást mélyszivattyúkkal, az olajmotorokat elektromos motorokkal fogják helyettesíteni...

— Nagyszerű terv! — lelkesedik Junusz. De azután, mintha nem hinne a fülének, megkérdezi: — És talán a mi „Apseron"-unkat is maga Sztálin fogja vezetni?

— Maga Sztálin! — feleli Gazanfar. — Persze, Moszkvából. Itt pedig előreláthatóan Szergej Mironovics Kirov lesz a helyettese.

— Az, aki Asztrahanyból az angolnyelvű brosúrákat és röpcédulákat küldte? Aki összeköttetést létesített Asztrahany és a bakui földalatti mozgalom között és vezette a tengeri különleges osztagot? Aki a 9. Hadsereggel Bakuba jött a felkelő azerbajdzsán munkások és parasztok segítségére? — hallatszanak a kérdések.

— Ugyanaz! — feleli Gazanfar, hangjában árnyalatnyi büszkeséggel, mintha az, hogy Kirovot Bakuba küldik, az ő műve volna.

Valamennyi jelenlévő arcán örvendező mosoly ragyog: Lenin, Sztálin, Kirov — lám, hát ők azok, akik a bakuiak segítségére lesznek, mint ahogy mindig is voltak! Igen, a jelek arra mutatnak, hogy az ipartelepeken nemsokára minden téren nagy javulások következnek be. Ezzel a megállapítással még Rozanna is egyetért.

Minden vendég elmondta, hogyan vélekedik a dologról. Elmondta a házigazda is. Gazanfar egyszer csak Badzsihoz fordul és megkérdezi:

— Hát neked mi a véleményed, Badzsi?

Nem állítható, hogy Badzsinak az olajkitermelés kérdését illetően önálló véleménye van. De minthogy apja, nagybátyja és férje házánál neki a többiek beszédét csak hallgatnia volt szabad — észrevétlenül és némán — most pedig lehetőséget nyujtanak neki, hogy ő is beszéljen, hát él az alkalommal és tárgyilagosan jelenti ki:

— A kenyérért sorbanállók azt mondják, azért kevés az olaj, mert az ipartelepeken nincsenek ott az igazi gazdák.

Junusz rosszaló pillantást vet rá: szép dolog! Éppen az ő húga mond ilyet!

— Hát szerinted mi kicsodák vagyunk? Nem gazdák? — kérdezi szigorúan.

Badzsi végignéz Junuszon és a vendégeken. Mindnyájukon elnyűtt, olajfoltokkal borított ruha van, akár a mazutosokon. Gazdák? Gazdákra legföljebb az a komoly, öntudatos hang emlékeztet, amelyen bátyja és a vendégek az olajkérdésről beszélnek. Badzsi ezt már ki is kottyantaná, de érzi, hogy szavai nem találnának helyeslésre, hát inkább hallgat...

Szóbakerül az azerbajdzsán nők keserves sorsa is. Badzsi figyel, megértően bólogat: ő aztán jól ismeri ezt a sorsot!

— Ideje, hogy az azerbajdzsán nők levessék a fátylat! — hangzik egyre gyakrabban a beszélgetés során.

Badzsi kérdő tekintettel néz bátyjára.

— Ideje, húgom, ideje! — mondja Junusz is. — Ez csak elavult szokás és semmi haszna! Mi szükségük a nőknek erre a rongyra?

Badzsi elgondolkozik... Csakugyan, mi szükségük rá? Hiszen láthatják, hogy az orosz nők fátyol nélkül járnak, és nem dől

össze a világ! Csak a várbeli lakosoknak, az Ana-hanum-féléknek való, hogy egész életükben fátyolt viseljenek. Ő, Badzsi, a Fekete városban, gyárban növekedett, márpedig a gyárakban és ipartelepeken általában nem ragaszkodnak úgy a fátyolviselethez, mint a Várban. Ráadásul, mióta az ipartelepen lakik, őszintén szólva nem is úgy teszi fel a fátylat, mint kellene, csak egyszerűen a fejére veti, akár valami kendőt, inkább csak a látszat, az illendőség kedvéért — megszokta a Várban töltött évek alatt, hogy idegen férfiak előtt ne járjon fedetlen fővel. Ha tehát most bátyjának és barátaiknak nincs kifogása az ellen, hogy ledobja fátylát — ő hálás lesz nekik...

Mintha valami terhet dobna le a fejéről!

És most, mikor Badzsi a szobájukat takarítja, a fátyollepléből tépett rongydarabbal törölgetve a port, elégedetten gondolja:

„Igaza volt Junusznak: a fátyollepel csak portörlőnek jó!"

Egyszer Junusz, mikor hazajött a munkából, így szólt hozzá:

— Készülj, Badzsi, gyorsan!

— Hova? Miért? — csodálkozott Badzsi. — Az ebéd már az asztalon van.

— Majd megebédelünk később.

— Dehát miről van szó? — kíváncsiskodott Badzsi.

— Majd meglátod. Nem fogod megbánni, hogy eljöttél — felelte Junusz és már indult is az ajtó felé.

Badzsi követte.

Egyesével és csoportostul siettek a munkások az „Apseron" kapuja felé.

„Biztosan tűz ütött ki, vagy olaj tört elő a földből" — gondolta Badzsi.

Az emberáradat mindkettőjüket magával sodorta a telep belsejébe, egy fúrótoronyhoz, amely körül munkások tolongtak. Badzsi most látta, hogy a tornyot zászlók, zöld ágak és virágfüzérek ékesítik. Nem, itt nincs tűzvész, sem olajszökőkút! Hát talán valami ünnep van?

A torony egyik lépcsőpihenőjéről Gazanfar kiáltja, sapkáját lengetve:

— Éljen a hatos számú fúrótorony, a szovjet „Apseron"-on feltárt első forrás! Éljenek az elvtársak, akik munkára lelkesítenek bennünket: éljen Lenin, Sztálin, Kirov elvtárs!

Különböző nyelvű, de egyformán harsány „hurrá!" a válasz. Az emberek szerencsét kívánnak egymásnak, megölelik, megcsókolják egymást. Az arcok örvendezők, ünnepélyesek. Köröskörül csak ezt hallani: „a mi fúrótornyunk", „a mi ipartelepünk", „a mi kerületünk".

Badzsi nézi a munkások lelkesült arcát, sokat közülük már ismer — hallgatja a vidám hangokat.

„A mienk, a mieink!"

Így olyan emberek beszélnek, akik bíznak magukban.

Junusz diadalmasan néz Badzsira, mintha azt kérdezné:

„No, most mi a véleményed, kik itt a gazdák?"

Hogy mi a véleménye? Hát, úgy látszik, csakugyan a munkások a gazdák az ipartelepeken!...

Egyszer, néhány nappal később, Junusz, mikor hazajött a munkából, sietve megebédelt és megint sürgette Badzsit, hogy készüljön.

Badzsi ezúttal nem vesztegette az időt kérdezősködéssel: bátyja bizonyára olyan helyre viszi, ahol érdekes dolgokat tapasztalhat.

Maguk mögött hagyták az ipartelepi kerületet és feltünedeztek a mészkőbányák. Badzsi látta, hogy a szürkés-sárga mészköveket feszítővasakkal, csákányokkal, targoncákkal, taligákkal felszerelt emberek sokasága lepi el.

— Kommunista szombat — mormolta Junusz és csákányt fogott.

A többiekkel együtt Badzsi is késő estig hordta a követ, amelyet aztán kordékra, teherautókra rakott. Nagyok és súlyosak voltak a kövek, tenyeréről lehorzsolták a bőrt, ujjait összenyomkodták.

Időről időre Junusz felé pillantott. Milyen ügyesen dolgozik! Milyen könnyedén emeli és csapja le a csákányt, hogy ugrálnak izmai a nyitott, viseltes ing alatt! Badzsi elhatározza: legelső keresményéből egy szép inget vesz ajándékba a bátyjának.

Hazafelé menet Junusz meglátja Badzsi bekötözött ujját.

— Nagyon fáj? — kérdezi.

Badzsi azt akarta felelni:

„Nehéz munka ez a kőhordás!"

De aztán eszébe jutott az ajándék, amelyet ebből a keresményéből szándékozott venni bátyjának, hát jókedvűen mondta:

— De viszont bizonyára jól megfizetik a munkát!

— Nem — felelte nyugodtan Junusz. — A kommunista szombatokon nem szokás fizetni a munkáért.

Badzsi meglassította lépteit... Nem szokás? Hát akkor mért hozta őt ide Junusz? Ki fog déltől estig követ cipelni — ingyen? Dehát akkor miért volt itt olyan sok ember? Akkor miért dolgozott olyan szívósan a csákánnyal még Gazanfar, Ragim és Kafar is? Miért cipelte olyan szorgalmasan a köveket, tolta a targoncákat a kirmaki, az argyebili, Aram, Rozanna, Szato? Még a kis Knarik sem akart otthon maradni, hanem, a felnőtteket utánozva,

cipelte apró kezeiben a köveket — már tudniillik az olyanokat, amelyeket fel tudott emelni.

Junusz látta, hogy Badzsi sehogy sem érti a dolgot.

— Ne bánkódj! — vigasztalta. — Ezekből a kövekből fogják felépíteni a Kultúrházat. Oda pedig bizonyára mind a ketten gyakran fogunk ellátogatni.

— Kultúrházat?... — csodálkozott Badzsi.

Junusz most már az egész úton a kommunista szombatokról, a kultúrházakról és még sok egyébről beszélt, amiről Badzsi most hallott először.

— Hát ezért érdemes volt dolgozni! — kiáltotta jókedvre derülve.

Időről időre a városból néha eljön látogatóba Szasa.

A 9. Hadsereg soraiban érkezett vissza Bakuba, hamarosan leszerelt s a hadseregtől átvezényelték az egyetemre. Egyelőre ugyan még nem nagyon látszik rajta, hogy egyetemi hallgató — még mindig a kifakult katonai gimnasztyorkát és köpenyt viseli. Arcán sebforradás húzódik.

— Emlékszel, Badzsi, mikor titokban mentem el hozzád a Várba? — kérdezi mosolyogva.

— Az nem maradt titokban! — nevet Badzsi. — Gyiljaver-hala besúgta a nagybátyámnak.

— Kikaptál? — kérdezi Szasa részvéttel.

Badzsi szemében ravasz tüzecske csillan fel:

— A bácsim ostoba, nem hitt neki!

— És emlékszel, hogy Puskint olvastuk?

— „Fogadd barátom, szívesen..." — kezdi Badzsi határozottan, de mindjárt bele is sül: bizony elfelejtette, hogy szól tovább!

— És most szeretnél megint tanulni?

— Junusz már el is hozta a könyvet: megtanít azerbajdzsánul írni-olvasni.

— Én meg majd eljövök és megtanítlak az orosz ábécére. Akarod?

— Azt szokás mondani: jótett helyébe jót várj! — feleli Badzsi kitörő örömmel.

Szasa elutazása után Badzsi egyszer megkérdezte Junusztól:

— Tudja Szasa, hogy én Tejmur felesége voltam?

Junusz kerüli ezt a témát.

— Kérdezd meg tőle magad — feleli kitérően.

Ó, hogy szeretné Badzsi, ha Szasa nem tudná!

Este, az ágyban fekve, Badzsi elgondolkozik az életén. Sok megaláztatást, keserűséget kellett neki elszenvednie életében, nagyon, nagyon sokat! És most? Félig kinyitja álmos szemét, látja

Junuszt, aki egy ív papír fölé hajolva ír valamit, látja a szobácskát, az ő kis birodalmát, pillantása a könyvespolcra esik, a Junuszéi között ott van az ő két könyve is: a „Kaukázusi fogoly" és a vadonatúj azerbajdzsán ábécéskönyv.

Felhúzza a térdét és elalszik.

Igen, Badzsi boldog!

Az igazhitűek keservei

Samszi már átélt valami ehhez hasonlót — a Kommuna idején. Félelmetes korszak volt az! Ágyúk dörögtek, gépfegyverek kattogtak, puskák ropogtak. Még muzulmánok is támadtak muzulmánokra — a szegények a gazdagokra. Az áruházakat, boltokat bezárták, az árut elrekvirálták.

Igaz, hogy most nem dörögnek az ágyúk, nem hallatszik a gépfegyverek és puskák kellemetlen kattogása s az emberek nem ölik egymást. De a magánüzletek megint zárva vannak s az árut megint elrekvirálják. Fel lehet ezt fogni ésszel, hogy vége a kereskedelemnek? Hát vajjon miből éljen az ember, ha nem kereskedik? Tán lopjon, vagy mi? Vagy alamizsnát kéregessen a mecsetek mellett? Mert azt csak nem teheti, hogy a bolsevikok szolgálatába lép! Kénytelen lesz kivinni minden holmiját a zsibvásárra és házalni a cókmókjával, mint az ócskások!

És ráadásul itt valaki „kispolgár"-nak nevezte őt — soha életében nem hallott ilyen szavakat! Mintha tehetne róla, hogy Allah, a maga bölcseségében, vagyonhoz juttatta őt!

— Kispolgár!

Ezt a szót egyébként Samszi nem érezte volna sértőnek, ha nincs mellette az ócsárló „kis" jelző. Hisz nem a szegényparasztot vagy az ambalt nevezik így, hanem az olajiparosokat és a háztulajdonosokat, a gazdag boltosokat és kereskedőket, azok pedig, bár most elvesztették Allah kegyeit, mégis csak fontos, tekintélyes személyiségek, akik előtt az ember jelentéktelen senkinek érzi magát, sőt, őszintén szólva, olykor kicsit fél is tőlük.

Samszit nemsokára egy új szó ejtette csodálatba: a „NEP". Némely magánüzlet ismét kinyitott, Samszi azonban nem hitt a bolsevikoknak — bizonyára csak ki akarják szimatolni, kinek maradt áruja. Nem, sokkal jobb csendben meghúzódva élni az eladogatott házi limlomok árából és várni a jobb időket.

Az első pillanatban a Kommuna korszaka félelmetesebbnek tűnt, de akkor mégis volt kiút: el lehetett utazni, mondjuk, Gandzsába vagy Grúziába, sőt, ha több pénze volt az embernek — Perzsiába vagy Törökországba. De most menekülni sem lehetett,

nem volt hova, hisz ez a szovjethatalom kiterjedt egész Azerbajdzsánra és átterjedt Grúziába, Örményországba is. A szegények ezúttal, úgy látszik, erősen magukhoz ragadták a hatalmat az egész országban.

Samszi a körülötte lévőkre fordította tekintetét, azoktól várt tanácsot és vigasztalást.

A feleségei?

Változatlanul, folyton csipkelődnek, veszekszenek egymással. Igaz, hogy most nem annyira a konyha és ruhák miatt, mint régebben, hanem a politika miatt, akár valami gyűlésen. Az idősebbik szörnyen szidja a bolsevikokat, a fiatalabbik pedig — nyilván, hogy ellenkezzék vele — védi őket, mondván, hogy az ő oldalukon van az igazság. Igazság! Nem érti az ostoba falusi liba, hogy ha a férje nem tartja el, nemsokára világgá mehet. Nem, nem, miféle tanáccsal vagy vigasztalással szolgálhatnak a feleségek? Mit lehet nőktől várni? Csak bosszúságot, bajt!

Fia, a kis Bala?

Kilenc éves múlt. Nagyszerű kisfiú! Gyengédszívű, apját tiszteli. Samszi öregségének vigasza lehetne.

De eljön az ideje, hogy a fiú tanulni kezdjen — hisz manapság az ember nem boldogulhat tudomány nélkül — és felvetődik a nehéz kérdés: hol tanuljon és mit? Abdul-Fatah mulla nem engedi szovjet iskolába adni, azt mondja, ott elrontják a gyereket, szerinte medreszbe* kell adni — medreszek egyelőre még vannak, Allahnak hála! És ez igen előnyös kilátásokkal kecsegtet: ha a fiad elvégzi a bakui medreszt — mondja Abdul-Fatah — elküldöd Perzsiába, Nedzsefbe vagy Horoszánba, a mulla-képző magasabb iskolába. Mikor aztán Bala visszatér Perzsiából, mint tudós mulla — mondja Abdul-Fatah — jól fog keresni és hálás lesz azoknak, akik erre az Allahnak tetsző pályára küldték.

Mások viszont azt mondják, hogy manapság nem ajánlatos a mulla-pályára készülni, mert a mullát is olyan burzsoá-félének tekintik... Hát akkor tanuljon Bala valami mesterséget? Nem, Samszi nem azért gyűjtötte a pénzt egész életében, hogy öreg napjaira kalapácsot vagy harapófogót lásson a fia kezében!... Samszi szeretné, ha a fiúból mérnök vagy orvos lenne: a mérnök szép házat tud építeni, az orvos súlyos betegségeket tud meggyógyítani, például gyomorbajt... Jó lenne, nagyon jó lenne!... Csak az a kár, hogy akkor szovjet iskolában kellene tanulnia... Szovjet iskolában? Tessék, megint ott vannak, ahol kezdték... Hát mi legyen? Ördög vinné azt a tudományt! No, de Bala még kicsi, ráérnek töprengeni a sorsán!

* Medresz = muzulmán felekezeti iskola. — *A ford.*

Nem, Samszi nem talált vigasztalást Bala fia jövőjéről való ábrándozásban, sem barátjának, hadzsi Abdul-Fatah mullának szavaiban...

Fatma?

Dehát mit várhat az ember a férjnél levő leányától? Az már elkerült a családtól, önálló, annak most már az a dolga, hogy engedelmeskedjék férjének és vége.

Barátja és veje, Habibulla? Az utóbbi időkben furcsa dolgok történtek Habibullával. Ő, Samszi, mostanában már nem is érti ezt az embert...

Minden oka megvolt rá, hogy csodálkozzék barátja viselkedésén.

Habibullát mint aktív musszavatistát, még a szovjethatalom visszaállítása utáni első napokban letartóztatták. A vizsgálat alatt az olyan ember magatartását vette fel, aki megtévedt, de aztán kinyílt a szeme és most mélyen megbánt mindent. Igyekezett meggyőzni a vizsgálóbírót, hogy lelkében már a szovjethatalom visszaállítása előtt szakított a musszavatistákkal, ennek bizonyítékául hivatkozott arra, hogy néhány letartóztatott kommunistát kiszabadított.

Szerencséje volt: azt kiderítette a nyomozás, hogy valóban így cselekedett, de azt nem, hogy e cselekedetében csakis a megtorlástól való félelem vezette, így aztán a fiatal, tapasztalatlan vizsgálóbíróban az a vélemény alakult ki róla, hogy őszintén és véglegesen szakított a musszavatistákkal. Ezt a véleményét megerősítették Habibulla esküvel tett ígéretei: ha ő kiszabadul, minden erejét a szovjethatalom szolgálatába állítja.

Habibullát néhány hónapi elzárás után szabadon bocsátották.

Ez a szabadság azonban nem nagyon örvendeztette meg Habibullát — az aranyat szállító csónak, amelyről valamikor annyit ábrándozott — elsüllyedt; a félelmetes hajó, amely annakidején — úgy látszott — lángokban állt, most nyugodtan haladt, őt pedig, a szerencsétlen evezőst, idegen partra vetette az ár!

Eleinte otthon üldögélt, minden kis zajra felriadt — nem érte jönnek-e, hogy megint letartóztassák? Beszüntette az érintkezést régi barátaival és ismerőseivel, még apósa házát is kerülte. Nem olyan idők jártak, hogy tanácsos lett volna volt kereskedőkkel, üzlettulajdonosokkal barátkozni. Ilyen időkben, vélte, legjobb meghúzódni, víznél is csendesebben, fűszálnál is szerényebben.

Csak néhány hónap mulva határozta el magát, hogy kimerészkedik az új világba.

Elment az Oktatásügyi Népbiztosságra, ott most nagy szükség volt művelt azerbajdzsán dolgozókra. Ügyesen fitogtatta ismereteit és kedvező benyomást keltett. Régi barátai közül egyesek,

akiknek már sikerült szovjet hivatalokba bejutniuk, segítségére voltak és állást szereztek neki.

Sok kartárs tudott róla, hogy azelőtt musszavatista volt, ezek eleinte ferde szemmel néztek rá. De ő olyan buzgalommal vetette magát a munkába, olyan erélyesen szállt síkra minden újítás mellett — a fátyolviselet megszüntetése, a nők iskoláztatása, a régi ábécé elvetése mellett — kartársaival szemben olyan állhatatosan alkalmazta az „igen tisztelt elvtárs" megszólítást, hogy az az ellenszenv és gyanakodás, amelyet kezdetben tapasztalnia kellett, lassanként eloszlott.

Nappal, a munkában pontos és előzékeny volt, de este, mikor hazatért, megváltozott és a nap folyamán felgyűlt haragját Fatmán töltötte ki. Nappal buzgón hadakozott a fátyolviselet megszüntetéséért — amelyet egyébként maga is megengedhetőnek tartott, de csak a kiválasztottak szűk körében, amelyhez például Lála-hanum is tartozott — este azonban egy megszállott mulla hevességével magyarázta az engedelmes és tudatlan Fatmának, hogy most még szükségesebb elrejtenie arcát az idegen férfitekintetek elől. Ő, aki az Oktatásügyi Népbiztosságon mint a nők oktatásának lelkes hive szerepelt, odahaza ujját sem mozdította, hogy segítsen Fatmának elsajátítani az írás-olvasásnak legalább elemeit, amelyekre régebben maga is meg akarta tanítani. Most még az is dühítette, ha Fatma kérni merészelte erre — ez is a bolsevikokhoz szít! A tanácskozásokon ékesszólóan fejtegette, hogy okvetlenül meg kell változtatni az ábécét, odahaza pedig, a díványon fekve, gyönyörködött a régi, kacskaringós, cikornyás arab írásban és nem látta, vagy nem akarta látni, hogy az már régen falként áll a nép és a műveltség között.

Mikor beköszöntött a NEP, Habibulla felélénkült. A bolsevikok ugyan szilárdan kezükben tartották a hatalmat, de azért... Figyelmét különösen a pártba behatolt nacionalista elhajlók vonták magukra, akiknek befolyása ekkoriban megerősödött s akik hangsúlyozták Azerbajdzsán „össznemzeti" sajátosságait a munkások és parasztok osztályérdekeinek rovására. Habibulla rokonszenvezett ezekkel az emberekkel: hát lényegében nem úgy cselekedtek, ahogyan ő és a vele egyívású musszavatisták mindig is cselekedtek?

Ez a rokonszenve a márciusi lázadás zord napjaiból származó emlékeket elevenített fel benne. A nacionalista elhajlók már akkor felléptek a musszavatisták teljes szétzúzása ellen s követelték a fegyveres harc megszüntetését, ezzel is igyekezve megmenteni a musszavatistákat a megsemmisüléstől. A lázadás elfojtása után pedig ultimátumszerű levelet intéztek Saumjanhoz, követelve a szovjethatalom által bevezetett rendszabályok hatályon

kívül helyezését. Nem, a nacionalista elhajlók nem ellenségei a musszavatistáknak — nem mindegy, milyen pártba iratkoznak be az emberek? Az a fontos, hogy az érdekeik egyezzenek.

Ez a meggondolás arra ösztönözte Habibullát, hogy még tovább menjen: már hajlandó volt elképzelni magát az elhajlók soraiban. Hisz sokan közülük most magas állásokat töltöttek be s a hatalomvágy, amely iskoláskora óta lobogott Habibullában, még most is izzott kényszerű megalázkodásának álarca alatt.

Nem, Habibullának most nem volt ideje Samszi számára: az ilyen após csak akadályt jelentett neki, aki oly fáradságosan vívta ki magának az Oktatásügyi Népbiztosságnál a kiváló dolgozó hírnevét.

Samszi hiába fordult tanácsért és vigasztalásért hozzátartozóihoz és barátaihoz. Ámulva tapasztalta, hogy a világ, amelyben életét leélte s amelyet rendíthetetlennek, kényelmesnek és igazságosnak képzelt, kicsúszik a lába alól.

A női klub

Igen, Badzsi boldog.

Hanem azért, hiába, egyhangú és kissé unalmas az élete. Valami hiányzik belőle. De vajjon mi?

S ami a legfontosabb — még mindig nem boldogul a tanulással: Szasa ugyan megígérte, hogy megtanítja oroszul írni-olvasni, de még nem kezdte meg az oktatást. Junusz már egyszer nekilátott, hogy az azerbajdzsán ábécére megtanítsa, de ő meg egész nap dolgozik az ipartelepen s mikor hazajön, majd leragad a szeme a fáradtságtól, ráadásul pedig maga is tanul esténként valami iskolában — ipari szakiskola, vagy minek hívják... Így hát nem sokra tanították a tanítói!

Talán be kellene mennie a városba a női klubba, amelyről most annyit beszélnek az asszonyok és ahol, mint hírlik, van valami iskolaféle is az olyanok számára, mint ő.

— A női klubba? — kérdezi Junusz és fürkésző tekintettel nézi Badzsit.

Ő persze nem tartozik az olyan legények közé, akik késsel támadnak nőtestvérükre, ha az kilép a kapun — még most is vannak ilyenek, akik így védik meg „a családi tűzhely becsületét" — de annyi bizonyos, hogy Badzsi egyszer már súlyos hibát követett el: nőül ment Tejmurhoz és az idősebb fivérnek kötelessége vigyázni húgára.

— Jó, nekem nincs kifogásom ellene — mondja helyeslően, de

mindjárt szigorúan hozzáteszi: — Csak aztán nehogy későn gyere haza!

— Nem, nem, csak bekukkantok és máris jövök vissza! — hallatszik Badzsi válasza a folyosóról.

Csak bekukkant!

Badzsi bejárja a klub épületét, benéz minden sarokba. Ez a palota régebben egy dúsgazdag emberé volt. Magas mennyezetei, falai szépen festettek, mindenütt képeket látni, a padlót szőnyegek borítják. Tömérdek kis lámpa ég és nappali világosságot áraszt. És itt mindegyik szobában több nő van, mint amennyi az egész Iszmailie-ban volt! És itt nem úgy van, mint ott — ide gazdagok be nem teszik a lábukat. Vannak itt idősebb nők, vannak fiatalok, gyermekükkel a karjukon, vannak egészen kislányok; egyeseken fátyol van, másokon kendő tarkállik, némelyiknek meg egészen fedetlen a feje. Az egyik szobában padokon ülnek kettesével, mint az iskolában és tanulnak; a másik szobában varrnak; a harmadikban tarán játszanak és táncolnak. Nagyon érdekes helynek látszik ez a klub, nemhiába tódulnak úgy oda a nők.

Ismeretlen leány lép Badzsihoz, kezében jegyzőfüzet.

— Keressz valakit? — kérdezi.

— Szeretnék írni-olvasni tanulni — feleli Badzsi.

— Éppen azokat írom össze, akiknek szintén ez a kívánságuk. Beiratkozol?

Badzsi habozik: nem fogja Junusz zokon venni, hogy nem beszélte vele meg a dolgot?... De aztán eszébe jut mindaz, amit bátyja mondott az írnitanulásról és dönt:

— Írj be!

A fiatal leány ceruzát vesz elő:

— Mi a neved?

— Badzsi.

— Most valamennyien azok vagyunk, valamennyien testvérek vagyunk! — mosolyog a fiatal leány. — Mi hát a neved?

— Add csak ide azt a ceruzát, leírom én magam... — mondja és határozott mozdulattal kiveszi a füzetet a leány kezéből: ne higgyék róla, hogy egészen tanulatlan!

„Bászty Dadas-kzi" — Bászty, Dadas leánya — írja nagy igyekezettel a füzetkébe, a női nevek hosszú listája alá.

Néha, mikor látja, milyen fáradtan tér haza Junusz a munkából vagy az iskolából, elgondolkozik:

„Magára sem könnyű megkeresnie, ami kell és ráadásul még engem, ingyenélőt is kénytelen eltartani."

Egyszer, mikor Junusz a szokottnál később érkezett haza az iparteleprő́l, Badzsi így szólt hozzá:

— Nekem is dolgoznom kellene valahol. Mondjuk, a klub mellett lévő zsákjavító artyelben, zsákokat foltozhatnék.

Junusz felkapta a fejét.

— Szóval a tanulás helyett keresni akarsz? Meguntad a tudományt? — kérdezte szigorúan.

— Dehogy untam meg! Nappal az artyelben fogok dolgozni, este meg a könyvhöz ülök.

— Nem lesz ez sok neked?

— Hisz te is dolgozol és amellett abba a te iskoládba is jársz.

Junusz arca felélénkül:

— Nem én vagyok az egyedüli! Nálunk most sokan tesznek így: az olajozóink, lakatosaink, segédmunkásaink... Érdekes most nálunk! Ahhoz mit szólsz, Badzsi, hogy ma megint bejött az óránkra Szergej Mironovics Kirov, ellenőrizte a tanítást, megkérdezte a munkásokat, hogyan haladnak, elégedett volt, megdicsért bennünket.

— No, látod! És bennem mégsem bízol!

Junusz gonoszkodva készül felelni: „Ne hasonlítsd magad hozzánk, mi férfiak vagyunk!"

De látva húga nyugtalan, várakozó tekintetét, kedvesen mondja:

— Hát jó, próbáld meg...

A zsákjavító artyel helyisége szűk és szakadatlan zsivajtól hangos. Az ócska, piszkos zsákoktól poros és fülledt a levegő.

Badzsi gyorsan dolgozik, majdnem mindig elsőként teljesíti a normát. És a műhelyvezetőnő újabb feladattal bízza meg: a zsákok osztályozásával. Badzsi ezzel is megbirkózik. A vezetőnő, ha hivatalos ügyben el kell mennie, most gyakran Badzsit teszi meg helyettesévé.

— Szép kis „ősz-szakállú" felügyelőt ültettek a nyakunkra! — hall Badzsi egy elégedetlen, morgó hangot.

Szofiat az, egy sovány, beteges külsejű asszony. Férje nemrégen elkergette a háztól három kisgyermekével együtt. Hogy miért? Egyszerűen nem volt kedve eltartani őt és a három gyereket. Kijelentette: elválok! Azzal megvolt. Az asszony, hogy gyerekeinek enni adhasson, kénytelen volt munkát vállalni a zsákjavító artyelben. Ingerlékeny, bizalmatlan, gyanakodó teremtés. Most azt képzelte, hogy Badzsi szándékosan adott neki különösen elrongyolt zsákokat.

— Ha nem tetszem neked, hallgass a kecskére, annak hosszú a szakálla, de rövid az esze, mint a tied! — tréfálkozik Badzsi.

Mindnyájan nevetnek.

— Én ezt a kacatot nem foltozom meg! — feleli Szofiat változatlanul mogorva hangon s a következő pillanatban egy zsák repül Badzsi arcába, amely sűrű, fojtogató porfelhővel veszi körül.

Badzsi abban a szempillantásban Szofiat mellett terem. Szeme villog, kezei ökölbeszorítva. Ott áll a gyönge, agyongyötört asszony előtt — a maga fiatalságában, erejében, kicsattanó egészségében. Szofiat se eleven, se holt; karjával fedi el fejét, arcát és várja a megtorlást. A körülöttük állók látják: Szofiat most póruljár!

Badzsi széles lendülettel ütésre készül, azután Szofiatra emelt kezét hirtelen és váratlanul a háta mögé teszi.

— Ha nem tekinteném a gyerekeidet, pozdorjává zúználak! — mondja összeszorított fogán keresztül, aztán sarkonfordul és visszamegy a helyére.

Mindnyájan megkönnyebbülten sóhajtanak és helyeslően suttogják egymásnak: pompás teremtés ez a Badzsi, ért hozzá, hogy megmutassa az erejét, de ahhoz is, hogy ne engedje szabadjára a kezét!

Csütörtök.

Badzsi éppen kilépett a klubból és siet haza.

Előtte az úttest szélén három asszony halad libasorban, fejükön fátyol, kezükben mosdótálak, kis batyuk, papucsaik csattognak a kövezeten. Ez a három alak valahogy ismerősnek látszik. Meggyorsítja lépteit. Jól sejtette: Ana-hanum, Rugia és Fatma az.

— Adjon isten, asszonyok! — kiáltja, mikor utóléri őket.

— Jó napot, Badzsi, jó napot! — kiáltoznak az asszonyok örvendezve és nem győznek ámuldozni, mikor látják, hogy Badzsin nincs fátyol.

— Mi újság nálatok? — kérdezi Badzsi.

Valamennyien egyszerre felelnek, túlkiabálva egymást. Hogy mi újság náluk? Semmi különös. Nem úgy, mint nála, Badzsinál. Csütörtök van, hát szokásuk szerint szórakoztak egy kicsit a fürdőben és most hazamennek teázni. Nem jönne el Badzsi is, hogy mint régen, egy csésze erős teát igyék velük?... Nincs ideje? No nézzék már, milyen elfoglalt lett egyszerre! Nem elég, hogy ledobta a fátyolt!... No jó, hát akkor legalább kísérje őket hazáig, meséljen valamit magáról — mostanában mindenféle híreket hallani róla.

Badzsi elmondja, hogy többé nem visel fátyolt, beszél a klubról, a zsákjavító artyelről.

— Érdemes lenne nektek is eljönnötök a klubba! — fejezi be, és Samszi házához közeledve, meglassítja lépteit.

— Van nekünk elég rongyos zsákunk a pincében, csak győzzük javítani, mi szükség rá, hogy idegen helyen nyeljük a port! — mondja Ana-hanum megvetően, azzal lehajol és bemegy a ház alacsony, keskeny kapuján.

„Ebből a rizsből sose lenne jó piláf!" — gondolja Badzsi utánanézve.

— Hát te nem jönnél el? — fordul Fatmához, mikor Anahanum léptei már nem hallatszanak.

— Nem enged el Habibulla — feleli Fatma.

— Nem enged el? — mosolyodik el gúnyosan Badzsi. — Hiszen te azzal dicsekedtél, hogy a férjed művelt ember!

Fatma felsóhajt:

— Más nőkkel szeretetreméltóan, művelt ember módjára viselkedik, vendéglőbe is jár velük.

— Állj bosszút rajta, fogd magad és titokban járj el a klubba.

— Ravasz ám ő, megtudja.

Badzsi legyint:

„Ugyanaz a harmadrendű rizs!"

Mikor Badzsi kettesben marad Rugiával, odasúgja neki:

— A női klubban zene és tánc is van. Tanulni lehet írást-olvasást, varrást, amit csak akarsz! Olyan érdekes! Egészen más, mint otthon.

Rugia tétovázik. Odahaza csakugyan halálosan unalmas az élet, az ember egész nap csak ténfereg a szobákban és civakodik Ana-hanummal. Csakugyan érdekes lenne ellátogatni abba a női klubba — kicsit körülnézni az emberek között, kicsit megmutogatni magát. Utóvégre még nem is olyan öreg ő — huszonhatodik évében van. És mi jutott neki az egész életből? Mit látott a világból? A fürdőt, meg a női lakosztályokat az esküvőkön — ez az ő klubja! Igaz, hogy ha Samszi megtudja a dolgot, veszekedni fog. Hát aztán! Felőle csak veszekedjék, kibírja ő azt!

— Jó — válaszolja suttogva — valahogy majd elszököm és benézek.

„Ez már igen, ez elsőrendű, fejedelmi rizs!"

— Engem a zsákjavító artyelben vagy az írás-olvasás-tanfolyamon találsz meg — mondja Badzsi.

Néhány nappal később, Badzsi már vezeti is végig Rugiát a klub termein és öntudatos, pártfogó modorban mutogat, magyaráz. Az ember nem is hinné, hogy egészen rövid idővel ezelőtt, egy másik nő Badzsit vezette végig ugyanezeken a termeken és neki mutogatott, magyarázott.

Rugia el van ragadtatva a klubtól: milyen népes, milyen vidáman zajonganak az emberek, milyen érdekes dolgokról beszélnek! Badzsi nem csapta be.

Ettől a naptól fogva Rugia, ha csak teheti, siet a klubba. S mikor hazamegy, mindig így búcsúzik:

— Köszönöm, Badzsi!

— Gyere minél gyakrabban! — feleli Badzsi fesztelenül, mintha csak a maga házához hívná meg.

Mikor már elbúcsúztak, Badzsi sokáig néz Rugia után. Úgy érzi magát, mintha enni adott volna egy éhezőnek, vagy lehetővé tette volna egy fogoly madárnak, hogy kiterjessze szárnyait.

Nemrégen még azt mondta volna magának: „A jobboldali angyal feljegyzi ezt a jótettemet". De, mint most már mindenki tudja, angyalok nincsenek. Ki fogja hát feljegyezni ezt a jótettét?

A klubban időnként nőgyűléseket tartanak.

Erről értesíteni kell a nőket, de ez Azerbajdzsánban korántsem könnyű feladat: hirdetményekkel, falragaszokkal nem lehet célt érni, mert az összehívandó nők legtöbbje nem tud írni-olvasni. A klub aktivistáinak tehát végig kell járniuk a piacokat, fürdőket, udvarokat, lakásokat és közölni az asszonyokkal a gyűlés időpontját.

— Nem segítenél te is? — kérdezik egyszer Badzsit.

Badzsi fáradt; egész nap dolgozik az artyelben, este pedig tanul. De hasonló akar lenni azokhoz, akiket a legkiválóbbaknak tartanak és aktivistának neveznek, hát így felel:

— Miért ne? Segíthetek...

És most Badzsi is járja a Vár szűk utcáit, keskeny közeit, bezörget a kopogtatóval az ódon házak kapuin és hívja a gyűlésre az otthonülő, remeteéletet élő nőket.

Nem könnyű dolog ez!

Ha férfi nyit kaput, akkor úgyszólván semmi remény a sikerre: az apa, férj, fivér jelenlétében nem forog a nyelve, nem meri gyűlésre hívni a nőket a klubba.

Ha mégis rászánja magát és megmondja, miért jött, akkor is aligha ér el eredményt, csak bajt zúdít a nők nyakába. Legokosabb, ha megjátssza a szomszéd asszonyt, félrehívja a nőket és, mintha valami háztartási kérdésről volna szó, fülükbe súgja, hogy mely napon és órában lesz a gyűlés.

Az is megesik, hogy olyan férfiba akad, aki valamikor látta a klub körül; akkor el kell készülnie rá, hogy az szidalmakkal illeti, vagy becsapja orra előtt a kaput. Néha kénytelen úgy tenni, mintha csak tévedésből kopogtatott volna be éppen oda és udvariasan bocsánatot kell kérnie.

Némely férfit különösen gyanakvóvá tesz az, hogy Badzsi nem visel fátylat. Badzsi belátja, hogy a fátyol megkönnyítené a dolgát, de most már ez a puszta gondolat is utálkozást kelt benne.

Az otthonülő, begubózott azerbajdzsán nőt nem könnyű rávenni, hogy kimozduljon hazulról, nem könnyű rávenni, hogy

elmenjen a női klubba. Hanem mikor az ember vagy ötven házat végigjárt — milyen öröm, ha a gyűlésen akár csak tíz „hívet" lát, különösen „újoncokat"!

A klub bejáratánál férfiak sereglenek össze.

Zord atyák, féltékeny férjek, vakbuzgó fivérek ezek, akik vigyáznak a „házi tűzhely becsületére". Itt, a klub kapujánál, a nőkre gyakran botrányos jelenetek, sőt ütlegek várnak.

Az idők szele azonban mégis érezteti hatását: üsse kő azt a női klubot — gondolja némely férfi — van annál rosszabb is, megtörténhetnék, hogy az asszonyok idegen férfiakkal kötnek ismeretséget! Mások viszont restelik bevallani az igazi okot, amiért a kapu előtt ácsorognak és igyekeznek azt a látszatot kelteni, mintha csak véletlenül kerültek volna oda. Némelyeknek semmi kifogásuk a klub ellen s csak azért várnak a kapu előtt, hogy megvédjék asszonyaikat az arcátlan csirkefogók ellen, ezek ugyanis feljogosítva érzik magukat, hogy az utcán pimaszkodjanak bármely azerbajdzsán nővel, aki nem visel fátyolt és a klubba jár.

Badzsinak nincs apja. Az, aki férje volt, börtönben ül. Bátyja egész nap dolgozik, este pedig tanul. Őt senki sem kíséri a klubba, senki sem várja a kapunál, senki sem kíséri haza.

Ami az utcai csibészeket illeti, azoktól Badzsi nem nagyon ijed meg. Csak próbáljanak szemtelenkedni vele! Ha szitkozódásra kerül a sor, ő sem megy a szomszédba — úgy odamond nekik, hogy attól koldulnak! S ha valamelyik kezet merne emelni rá, az megkapja a magáét! Nem holmi nyápic nebántsvirág ő, mint Lála-hanum.

Röviddel ezelőtt Badzsinak még nem volt valami sok dolga — kitakarítani a szobácskát, leszaladni a sarkon lévő élelmiszerboltba, megfőzni az ebédet, mosni, foltozni. De bezzeg most nyakig van munkában. Eddigi teendőin kívül ott van az artyel, a tanulás, a gyűlések, a társadalmi munka, Most annyi a dolga, hogy felsorolni is alig győzi! Milyen érdekes lett az élete!

A szív

Hetenként egyszer eljön a városból Szasa, hogy beszélgessen Junusszal és egy-két óra hosszat tanuljon Badzsival.

Tanárja érkezése előtt a tanítvány legszebb ruháját ölti magára, gondosan megfésülködik, kicsinosítja magát.

Badzsinak kékesfekete, kissé hullámos, sokak szerint nagyon szép haja van. De az ember rendszerint nem értékeli azt, ami az övé; Badzsinak például a szőke, göndör haj tetszik. Egyszer

Szasa érkezése előtt parázson megmelegítette a nyársvesszőt s azzal apró fürtökbe göndörítette a haját. Közben, persze meg is égette magát néhányszor.

— Hát ez meg miféle báránygyapjú? — ráncolta szemöldökét Junusz a fürtöcskék láttára. — Mégy azonnal a csap alá?

Badzsi kénytelen volt bevizezni, kisimítani és szoros varkocsokba fonni a haját. Még meg sem száradtak a varkocsok, amikor betoppant Szasa. Badzsi látta, hogy pillantása az ő nedves hajára esett.

— Éppen most érkeztem a fürdőből — mondta szemrebbenés nélkül és elővette tankönyvét.

Meséket, elbeszéléseket meghallgatni, elmondani, költemények megtanulni — szívesen, amennyit csak tetszik! Ez nem okoz Badzsinak különösebb nehézséget: oroszul elég folyékonyan beszél, bár idegenszerű kiejtéssel és gyakran eltéveszti a nemeket, az esetvégződéseket. Kedvvel tanulja az olvasást és írást is.

A nyelvtannal azonban sehogy sem boldogul. Alany? Állítmány? Módhatározó? Mi szükség minderre, nem is szólva arról, hogy alig lehet megérteni? De mivel látja, hogy Szasa nagy fontosságot tulajdonít a nyelvtannak, úgy tesz, mintha őt is érdekelné.

Hanem egyszer mégis kifakadt:

— Alany, állítmány? Hímnem, nőnem? Mire való mindez?

— Hogy megtanulj helyesen beszélni és írni — magyarázta Szasa nyugodtan.

— Hát én talán rosszul beszélek?

— Nem rosszul, de néha mégis hibásan.

— Ha elhatározom, hogy vigyázok, egyetlen hibát sem ejtek.

— No, ez túlzás!

— Ha mondom, hogy nem! — csökönyösködik Badzsi. — Esküszöm a szívemre!

— A szívedre? — kérdezi Szasa. — Nohát akkor mondd meg, milyen nemű ez a szó: szív?

— Nőnemű — feleli Badzsi gondolkozás nélkül, mert ezen úgyis hiába gondolkoznék az ember: az azerbajdzsán nyelvben nincsenek nemek.

— Nem jó.

— Hát akkor hímnemű — mondja Badzsi engedékenyen.

— Az sem jó!

A tanítvány megdöbbenve tárja szét kezeit:

— Talán bizony semleges?

— Miért olyan meglepő ez? — kérdezi Szasa.

Badzsi tűnődve néz a távolba:

— Szerintem így volna helyes: a férfi szív hímnemű, a női szív nőnemű.

— Miért?

— Mert a férfi szív nagyon különbözik a női szívtől.

— Különbözik? Miben?

Még kérdezi! Jú, te, te... alany, állítmány! Módhatározó!... Látszik, hogy csak ezek miatt utazgat ide a városból ez az egyetemi hallgató...

— A férfi szív süket, rideg, lakatra van zárva — feleli Badzsi.

Szasa valami szemrehányás-félét hall a szavaiból.

— Hát a női szív?

Badzsi rejtélyesen mosolyog:

— Gondolkozz csak!

Most a tanár tárja szét kezeit.

— Gyere csak el hozzánk, a Fekete városba, ott még beszélünk erről! — mondja búcsúzáskor.

Badzsi azóta nem volt a Fekete városban, mióta Samszi magához vette. Miért is ment volna oda? Hogy kószáljon a piszkos tócsák közt? Hogy fájdítsa a szívét, hogy bánkódjék apja és anyja miatt?

Most azonban Badzsi egészen másnak látja a csöveket, a tartályokat, a lócát a kapu mellett, amelynél tizenhét esztendeig őrködött Dadas, a gyárba érkező munkásokat nyájas „szalam"-mal, vagy „adjon isten"-nel fogadva. Minden, ami egykor nagynak tűnt neki, most mintha megkisebbedett volna, ami régen távolinak és elérhetetlennek látszott, most közelebb volt. Hogy megváltozott minden!

Badzsi bekopogtatott a szobába, ahol valaha lakott. Tíz év körüli kislány nyitotta ki az ajtót. Fekete, szép rendesen befont kis varkocsai voltak, kezében ceruzát tartott.

— Apám még nem jött haza a munkából, anyám pedig a kórházban van, húgocskát szült nekem — mondta a kislány, le nem véve szemét a látogatóról: milyen szép és nem visel fátylat!

— És hol dolgozik apád? — kérdezte Badzsi.

— A mi gyárunkban.

„A mi!..."

Badzsi megsimogatta a kislány fejét és körülnézett. A falon új tapéta díszlett, a padló átfestve, a kimeszelt mennyezetről csüngő villanylámpán házilag készített papírernyő. Úgy látszik, itt is akadt valaki, aki olyasféle, mint Junusz.

És Badzsi emlékezett, milyen szűkösen, milyen szegénységben éltek itt az ő szülei és meghaltak, nem érhették meg a szerencsét. Elszorult a szíve és kis híján sírva fakadt. De szégyelte ma-

gát az idegen kislány előtt és elfordult az ablak felé. Itt, ennél az ablaknál töltötte ő az anyja halála utáni napokat, innen nézegette a sivár, beépítetlen térséget s a piszkos pocsolyákat, amelyekben mazutosok serénykedtek. Most a pocsolyákat betemették, a mély keréknyomoktól hepehupás földet simára hengerelték s a friss, sárga homokon gyerekek játszadoztak.

Marija néni lakását is egészen másnak látta Badzsi. A régebbi keskeny polc helyén most könyvszekrény állt s a falon a bakui komisszárok arcképe függött.

Badzsi nézi ezeket az arcképeket. Két embert ismert: Sztyepan Saumjant és Mesadi Azizbekovot. Már tudja és érti, hogy életüket adták a nép boldogságáért. A többieket most látja először.

— Ez itt, az oldalgombolós ingben, Vanyecska Fioletov... Ez itt, mellette, Aljosa Dzsaparidze... — magyarázta Marija néni.

Sokat ezek közül az emberek közül személyesen ismert és most, hogy megnevezte őket Badzsi előtt, beszél neki a bakui bolsevikok dicső tetteiről.

— Van közöttük, aki életben maradt? — kérdezte Badzsi reménykedve.

— Egy sincs — feleli Marija néni és bánatosan, komoran összeszorítja száját.

Badzsi az egész napot Marija néninél töltötte, nézegette a könyveket, ebédelt, megvacsorázott és szíve szerint kibeszélte magát.

Marija néni a munkájáról beszélt: most az új, gyári óvodát vezeti. Itt háromszor annyi gyerek van, mint abban, amelyikben Badzsi is segített neki.

Távozása előtt Badzsi benézett a régi szomszédokhoz a földszinti folyosóra, azután mikor már besötétedett, elutazott, de Szasa egy szóval sem célzott múltkori beszélgetésükre.

És Badzsi egyre gyakrabban töprengett. A nők is, a férfiak is azt mondják, hogy ő szép. Hát miért nem látja ezt Szasa is, miért nem veszi észre, miért nem tetszik ő Szasának? Talán mert tud a házasságáról és magában el is ítéli érte s csak szánalomból és barátságból tanítja nyelvtanra? Vagy talán unatkozik vele, mert ő tudatlan és tanulatlan, Szasa pedig művelt, egyetemi hallgató, hát nem tud miről beszélni vele?

Ez a legvalószínűbb!

És Badzsit elfogja a tanulás szenvedélye. Mindent elolvas, ami a szeme elé kerül: hirdetményeket, plakátokat, újságfoszlányokat, cigarettás- és gyufásdobozok feliratait — mindent. Egyik füzetet a másik után írja tele, ujjairól le nem jönnek a tintafoltok. Még a nyelvtanra is ráveti magát.

Szasa nem tud hova lenni az örömtől.

„Helyes!", „Nagyszerű!" — hallja tőle Badzsi egyre gyakrabban és mind gyakrabban érez a hangjában valami melegséget.

Egyszer meghallotta, milyen elismerően beszélt róla Junusznak. Szívét öröm és büszkeség árasztotta el.

No lám, szóval ez az út, amelyen át Szasa szívéhez lehet jutni. Ő meg a buta fejével sütővashoz folyamodott és apró fürtöcskékbe göndörítette a haját.

Szabadjegyek

Badzsit a klub termei közül legjobban az vonzza, amelyikben a kultúrcsoport köreinek próbái folynak.

Mennyi dalt lehet itt hallani! Régi, szomorú énekeket az emberi sorsról, a „sikesztá"-kat; epedő szerelemről szóló dalokat, „gezellemé"-ket; vidám, tréfás nótákat, a „mejlhané"-kat.

Badzsinak gyakran eszébe jut az anyja, aki magas, meg-megcsukló hangon gyakran énekelt bánatos, szövegnélküli dalokat. Vajjon miről énekelt? Kitől tanulta, kinek dalolt az ócska fekvőhelyen ülve, magánosan, halálos betegen? Milyen mások voltak az új dallamok, amelyeket leánya itt hallott először s amelyeket most teli torokból énekel!

Samszi házánál, férje házánál Badzsi gyakran próbálkozott a tarával, a kemancsával, de a húrok sehogy sem engedelmeskedtek ujjainak, arról pedig, hogy zenét tanuljon, még álmodnia sem lehetett. Most a kultúrcsoportban egy hivatásos zenész tanítja a nőket és Badzsi gyorsan halad a tökéletesedés útján. Érdemes megnézni, amint feje fölé emeli és megrázza taráját; azonnal látni, hogy taraművész a javából!

Badzsi táncolni is szeret. Különösen kitűnik a „gid galadi" női körtáncban. Mulatságos tánc ez! A táncolók, körbenállva, mozdulatokkal és arcjátékkal pletykás nénikéket ábrázolnak, akik élénken tereferélnek egymással.

— Nézzétek, most egy kereskedőnét láttok! — jelenti ki Badzsi és abban a pillanatban átalakul: arca gőgös kifejezést ölt, mozdulataiban kevélység és mohó kapkodás egyesül.

Rugia bepillant a szobába, ahol a kör próbái folynak, aztán nézi a táncoló Badzsit. Van valami ebben az élő torzképben, ami ismerősnek tűnik neki. Egyszerre csak ráeszmél: hiszen ez — Ana-hanum! A tánccal ábrázolt arckép találó és hiteles. A fiatalabbik feleség őszinte elégedettséget érez.

— Most pedig nézzétek ezt a vén pletykafészket!

Rugia érdeklődve nézi. No, ez persze senki más, mint Gyiljaver-hala!

— És így táncolnak a gandzsai falusi leányok — jelenti be Badzsi és ismét átalakul.

Mikor Rugiától elbúcsúzik, szokása szerint ezt mondja neki:

— Gyere el mennél gyakrabban!

De Rugia, válaszképpen a meghívásra, ezúttal sértődötten elfordul:

— Eljöjjek, hogy nézzem, amint kigúnyolsz és nevetségessé teszel az emberek előtt?

— Én téged? Nevetségessé? — kiált fel Badzsi elámulva.

— Nevetségessé tettél bizony! Amikor a gandzsai falusi lányokat utánoztad.

— De hisz egyáltalában nem is gondoltam rád!

Badzsi szavai őszintén hangzanak, de nem oszlatják el Rugia gyanúját.

— Hagyd a színlelést, abban nagy mester vagy! — mondja.

Badzsi szívére szorítja a kezét:

— Esküszöm a bátyámra, hogy igazat mondtam.

Rugia megenyhül.

— Hát akkor kit utánoztál?

— A gandzsai falusi lányokat... általában...

Rugia emlékezetében megjelenik a távoli műhely, ahol egész nap a padlón ült szövőkereke előtt, szőnyegszövő barátnőivel együtt. Emlékszik: esténként, munkájuk végeztével táncba fogtak, hogy kissé megmozgassák elzsibbadt lábaikat... Igen, úgy látszik, Badzsi nemcsak őt ábrázolta, hanem valamennyiüket, tehát neki semmi oka a sértődésre. Csak egy az érthetetlen: Badzsi sohasem látta ezeket a szőnyegszövő lányokat, hát hogy tudta ilyen híven ábrázolni őket? Lehetséges, hogy csak az ő — Rugia elbeszélései nyomán?...

A klub látogatóinak — különösen a kultúrcsoport tagjainak — időnként szabadjegyeket adnak a színházba.

Némelyek nem fogadják el a jegyeket: a női klubba nagyon szívesen járnak, de úgy vélekednek, hogy a színház — ahol a nők esetleg idegen férfiak mellett ülnek! — a bűn melegágya.

„Úgy látszik, még beletelik egy kis időbe, amíg a mi nőinknek megjön az eszük!" — bosszankodik Badzsi.

Ő maga szívesen fogadna el akár tíz jegyet is, ha adnának neki és ha lehetne egyszerre tíz helyen ülnie és tíz helyett látnia. De azért a jegykiosztáskor közömbös arcot vág, mert ha az ember kimutatja, hogy nagyon szeretne valamit, azt rendszerint nem kapja meg; az ő életében többnyire így volt. Mostanában egyéb-

ként semmi oka, hogy lázadjon a sors ellen — a szabadjegyek kiosztásakor még egyszer sem feledkeztek meg róla.

Várakozás közben, mielőtt kigyúlnak a rivalda lámpái, megszólal a zene és felhúzódik a függöny az azerbajdzsáni vidám színházban, Badzsi körültekint a nézőtéren.

Már nincsenek elfüggönyözött női páholyok, az asszonyok nyitott páholyokban, a földszinti sorokban pedig a férfiak mellett ülnek; az egész helyiségben két-három fátylat látni. Badzsi vidáman összekacsint egyes nőkkel — olyan ravasz volt, hogy egy jeggyel sikerült három barátnőjét becsempésznie. És ott, ahol valamikor a banditák szent és sérthetetlen süvegei feküdtek — most ő meg a bátyja ül.

— Milyen sokan jöttek el ma a színházba, pedig maharram van! — állapítja meg Junusz elégedetten a zsúfolt nézőtér láttára.

— De még milyen sokan! — mondja Badzsi. — Annál is inkább, mert a jegyekért nem kell fizetni!

— Igen, a mi népünk szereti a látványosságokat — neveti el magát Junusz és hozzáteszi: — Még a mi bácsikánk, Samszi is szívesen álldogált maharramkor a mecset udvarában, hogy végignézze a sebihát!

Badzsinak eszébe jut, hogy egyszer neki is sikerült látnia a sebihát a mecset kerítése mögül. Mondjanak bármit, nagyon érdekes látvány volt az! Be kell vallania, hogy ott, a kerítésnél, a többi nőkkel együtt, sírva is fakadt a szent Husszein imám szenvedései láttán.

De, lám, kigyulladnak a rivalda színes lámpái, vidám zene hangjai töltik be a termet, szétnyílik az élénkszínű függöny. A nézők előtt egy egyházellenes revű keretében miniatűrök, szatirikus és egyéb jelenetek, csasztuskák, zenei közjátékok, kabaré-számok váltakoztak. A színpadon csupa ének, zene, tánc.

Badzsi el van ragadtatva. Milyen nagyszerűen ábrázolják a színpadon a mullákat és szédelgéseiket! Például ez itt: hol olyan, mint Ibrahim mulla a szalagocskáival és ostoba varázsigéivel — bilbili, vilvili, szilvili! — hol olyan, mint hadzsi Abdul-Fatah mulla szép köpenyében, örökös hivatkozásával a Koránra és ravasz szónoklataival.

A nézők vidáman, élénken fogadják az előadást; soha, sehol még nem beszéltek ilyen nyíltan a mullák szélhámoskodásairól! A jeleneteket időnként tapsok és közbeszólások szakítják meg.

Most, a maharram gyász napjaiban, az igazhívők ugyan a sebihát nézik a mecsetek udvarában és a kínok látványával gyötrik magukat. Dehát csak tessék, ha nekik ez esik jól! Akik most itt

ülnek ebben a színházban, azoknak úgyis bőven kijutott a kínokból életük során!

Sok meglepő dolgot lehetett látni az első azerbajdzsán vidám színház színpadán és közönségének soraiban, de Badzsi számára a legmeglepőbb az volt, hogy a női szerepeket most azerbajdzsán színésznők játszották. Nemrégiben a szovjet kormány hivatalos rendelettel tiltotta meg, hogy a női szerepeket férfiak játsszák. Azerbajdzsán színésznők! Ha az ember meggondolja, mit jelent ez! Igen, nagyon, nagyon megváltozott minden!

A férjhezmenés alsó korhatára

A cári törvényt, amely a Kaukázusontúl nőinek megengedte, hogy tizennégy éves korukban férjhez menjenek, hatálytalanították. Szovjet-Azerbajdzsánban rendeletet adtak ki, amely szerint a nőknek tizenhat éves koruk előtt tilos férjhez menniük.

A városban élénken tárgyalják ezt a kérdést.

Abdul-Fatah, aki elégedetlen a rendelettel, így vélekedik:

— Allah azért teremtette a nőket, hogy gyermekeket szüljenek az ő dicsőségére. Ezért tehát minél korábban adják férjhez a lányt, annál jobb. Semmi értelme két évet ellopni tőle!

— Nagyon helyes beszéd! — bólogat Samszi. — Nemhiába mondják ősidők óta: a tizenöt éves lány vagy férjnél legyen, vagy a koporsóban!... Ezért vettem feleségül én is egészen fiatal leányokat: Ana-hanum alig tizennégy éves volt, Rugia meg tizenöt. Az unokahúgomat, Badzsit pedig — bár, tudod milyen féktelen — tizenöt esztendős korában adtam férjhez. Csak a lányommal, Fatmával késtem el egy kicsit — őt tizenhat éves korában adtam férjhez...

Ana-hanum is erről a kérdésről beszélget leányával.

— Engem tizennégy éves koromban adtak férjhez — mondja Ana-hanum — és mi bajom lett belőle, tán rossz életem volt? Téged meg tizenhat éves korodban. A te életed talán jobb?

Fatma most Habibulla barátságtalanságára, zsémbességére, hűtlenségeire gondol és sóhajtva feleli:

— Nem, nem jobb.

— No látod! — kap a szavába Ana-hanum. — Ha Allahnak úgy tetszik, az is boldog lesz, aki kilencéves korában megy férjhez, ha pedig ő nem akarja, az se lesz boldog, aki kilencvenkilenc esztendeig lány marad.

Természetesen Habibullának is megvan a maga felfogása a dologról.

Ő úgy érvel, hogy az azerbajdzsán nőnél korán következik be a

testi érettség s é testi tulajdonságánál, valamint egész alkatánál fogva élesen különbözik az északi, az orosz nőtől. Az ő véleménye szerint a cári törvény, amely ezt a körülményt figyelembe vette, észszerű és igazságos. A következtetés: helytelen volt hatálytalanítani a cári törvényt és kiadni az új rendeletet.

Habibulla a maga álláspontját persze nem hangoztatja nyilvánosan. Ellenkezőleg, mindig és mindenütt az új törvény mellett száll síkra. Igazi felfogása azonban nyugtalanul motoszkál benne és napfényre kívánkozik.

Habibullának nemsokára sikerül elhelyeznie az újságban, a vita-rovatban egy cikket, amelyet egy egyszerű olvasó nevében küldött, „Habib" aláírással. Persze észszerűbb volna egy ilyen cikket teljesen álnéven írni, de akkor semmi sem emlékeztetne benne valódi szerzőjére, ez pedig szintén nem felel meg Habibulla óhajának, aki lelke mélyén azt reméli: valamelyik régi barátja kitalálja, hogy a „Habib" aláírás alatt ő, Habibulla rejtőzik s majd elámul merészségén és elvhűségén. Másrészt viszont a szerény „Habib" — hiszen oly sok Habib van a világon! — nem feltűnő s ugyanakkor hízeleg a szerző önérzetének, eszébe juttatja azokat az időket, amikor cikkei alá a nagyobb tiszteletet keltő és fényesebb — „Gandzsai Habibulla bég" nevet írta.

Hanem a férjhezmenés alsó korhatáráról cikket írni — még a vita-rovatban is, még névtelenül is — nem könnyű Habibullának.

Persze nem azért, mert nincs mit mondania — annyi a mondanivalója, hogy sok is! És nem is azért, mert nem jól forgatja a tollat — ügyes tolla van. Hanem azért, mert igazi felfogását szeretné minél világosabban kifejezni, márpedig — hogy el ne árulja magát — kénytelen ködösen, homályosan kifejezni. Ravaszkodnia, ügyeskednie kell.

Habib, az egyszerű olvasó, tehát azt írja cikkében, hogy nemrégen az egyik azerbajdzsán kerületben járt — a hitelesség kedvéért meg is nevezi Nuha városát — és jelen volt a bíróságon, ahol egy pásztor ügyét tárgyalták. Az volt ellene a vád, hogy tizennégy éves lányt vett feleségül. Mikor a bíró a vádlottat szabadságvesztésre ítélte, a fiatal feleség felzokogott: „Hát én most hova menjek? Árva vagyok. Ki fog engem eltartani?"

Arról is ír, hogy egy más alkalommal — és ezúttal Zakatali várost nevezi meg — alkalom volt egy letartóztatott falusi legénnyel beszélni. „Azért tartóztattak le, mert a feleségem fiatalabb, mint a rendelet engedélyezi — mondta neki a legény. — A családban én vagyok az egyedüli férfi. A gabona a mezőn rothad, a gazdaságom széthullott. Anyám, nővérem, feleségem éheznek."

Még sok mindenről ír az, akinek neve alatt Habibulla rejtőzik, elmondja, hogy néha milyen tragikus következményei vannak az

új rendeletnek. Arra is céloz a szerző, hogy helyes lenne felülvizsgálni ezt a rendeletet s a férjhezmenési korhatárt ismét leszállítani, majd cikkét e szép szavakkal fejezi be:

„Diadalmaskodjék az emberiesség elve!..."

A vita-rovatot megtárgyalja Junusz és Szasa is.

— Némelyeknek nagyon kapóra jött ez a „korán bekövetkező testi érettség!" — kiáltja Szasa felháborodva. — Szemfényvesztő érveiket „tudományos" alapra akarják építeni. Demagógok! Hiszen szellemileg tizennégy éves korukban mind az északi, mind a déli nők még kislányok, majdnem gyerekek. Hogy tudja egy ilyen gyerek, kihez megy férjhez? Hogy tud gyerekeket nevelni, mikor még neki magának is nevelésre van szüksége? Előbb végezze el a középiskolát, fejlődjék ki szellemileg, akkor már tudatosan választhat magának férjet.

— A húgom se ment volna sohasem nőül Tejmurhoz, ha idősebb lett volna! — mondja Junusz felindultan.

— Eszébe se jutott volna, semmi áron! — mondja Szasa meggyőződéssel. — Bizonyos vagyok benne, hogy most csak irtózással gondol arra a lépésre.

— Mindig kérdezi, hogy te tudsz-e az ő házasságáról. Szégyeli magát előtted.

— Nem bűne volt az neki, hanem szerencsétlensége.

— Bizony — bólint Junusz és elgondolkozva teszi hozzá: — Különb embert érdemel az én húgom, mint az a gyalázatos fickó.

— És emlékszel, hogy egyszer mégis azt mondtad: „Ilyen testvért én látni sem akarok!"

— Felejtsük ezt el, Szasa... — Junusz kezébe veszi az újságot: — Szeretném tudni, ki ez a firkász, ez a Habib?... Csak nem a mi kedves barátunk, Habibulla?

— Hasonlít hozzá. Mindenesetre olyasfajta, mint ő!

Farkast emlegettek: néhány nappal később Junusz a városban járt s az utcán, a szembejövők között megpillantotta az ismerős, cingár kis alakot.

Junusz el akarta kerülni a találkozást — miért piszkítsa be a kezét ezzel a szeméttel, hiszen a gazfickó már ült egy darabig, ott, ahova való.

Csakhogy Habibulla már köszöntötte is, igen udvariasan, majd elállva előle az utat, szinte erőszakosan szorította meg a kezét.

— Gratulálhatsz nekem, Junusz, már az Oktatásügyi Népbiztosságon dolgozom! — mondta Habibulla a megtért bűnös hangján, hízelgően és önelégülten.

— Ugyan mit dolgozol te ott? — kérdezte Junusz gúnyosan.

— Irodalmi és művészettörténeti előadásokat tartok.

Junusz a fejét rázta:

— Megmondom őszintén, én a te előadásaidat nem hallgatnám és másoknak sem tanácsolnám, hogy hallgassák.

— Miért?

— Mert nagyon rövid idővel ezelőtt még egészen más előadásokat tartottál, emlékszel?

Habibulla sértődötten húzta el a száját:

— Te csak mindig a múltról beszélsz, Junusz! De ha megengeded, hogy én is őszinte legyek, akkor azt mondom: ócsárolod a multat, de te magad, már bocsáss meg, maradi vagy.

— Csak nem azért tán, mert nem járok az előadásaidra? — kérdezte Junusz gúnyosan mosolyogva.

Úgy látszott, Habibulla csak ezt a kérdést várta.

— De bizony, éppen azért, Junusz, éppen azért! — kiáltotta. Mint ebből kiderül, nem hiszed el, hogy beláttam hibáimat és hasznára tudok lenni a mi szovjethatalmunknak... — mondta, a „mi" szócskát hangsúlyozva. — Nohát, hallgass ide... — Tömött aktatáskájából újságot vett ki és sötét szemüvege elé tartva olvasta fel a következő sorokat: — „Nemzetiségi köztársaságainkban egyelőre olyan nagy a hiány értelmiségi dolgozókban, hogy minden egyes ilyen dolgozót minden erőnkkel nyerjünk meg a szovjethatalom számára..." — Sokatmondóan hangsúlyozta: — Minden egyes ilyen dolgozót!... Minden erőnkkel!... — Ezután gyorsan összehajtotta az újságot, zsebébe gyűrte (most kopott Tolsztojinget viselt kiskabát helyett), és szemrehányóan nézett Junuszra.

Junusz nem tudta, mit feleljen.

— Figyelmesebben kell olvasni az újságokat, Junusz elvtárs! — mondta Habibulla váratlanul fensőbbséges, pártfogó hangon; zsebére csapott, amelyben az újság volt és a győztes diadalmas mosolyával búcsúzott el.

Junusz csak bámult utána...

Este beszámolt erről a találkozásról Kafarnak.

— Nem lesz az jó, ha ilyen alakok fognak dolgozni a mi sorainkban... — fejezte be elkomorultan. — Én nagyon jól ismerem Habibulla béget! — mormogta Kafar és elgondolkozva csóválta a fejét. — Melyik újságszámban volt az a cikk, nem emlékszel?

A vörös sarokban kikeresték az újságot, figyelmesen, fennhangon felolvasták az egész cikket, amelyre Habibulla hivatkozott. A Habibulla idézte szavak után a következő sorok álltak:

„Ezeknek az intézkedéseknek foganatosítása semmiesetre sem történhetik a marxizmus elveitől való bármilyen csekély eltérés árán, ellenkezőleg, az eredménynek előfeltétele a szakadatlan harc ezeknek az elveknek érvényesüléséért... Felelősségteljes munkába csak gondosan megválogatott embereket szabad bevonni..."

Junusz és Kafar tekintete összevillant.

„Figyelmesebben kell olvasni az újságot, Junusz elvtárs..." Nagyon helyes! Mégpedig sokkal figyelmesebben, mint ahogyan Habibulla olvassa!

— Rossz vége lesz ennek a Habibullának — jelentette ki Junusz.

— Az biztos! — mondta Kafar meggyőződéssel.

A férjhezmenési korhatár kérdését megvitatták a női klub gyűlésén is. A városi pártbizottság utasítása értelmében itt Gazanfar az előadó.

— Ez a Gazanfar, a mi kerületi bizottságunk tagja, egy házban lakik velünk! — közli Badzsi büszkén a mellette ülő Rugiával és az emelvényen szólásra emelkedő Gazanfarra mutat. — Barátunk! — suttogja. — Jó ember, okos ember!

Rugia az emelvényre néz. Hogy jó-e, okos-e ez a Gazanfar vagy sem — az majd a beszéde után derül ki, de hogy délceg és megnyerő férfi, azt első pillantásra meg lehet állapítani róla!

Most azt mondja:

— Leggyakrabban azért adták férjhez a lányokat már zsenge korukban, hogy a házban eggyel kevesebb legyen az éhes száj.

Rugia meglöki Badzsit:

— Helyesen beszél ez a te szomszédod! Emlékszel: „Hetvenkettő?..."

Badzsi leereszkedően bólint: hogy is beszélhetne az ilyen ember máskép, mint helyesen!

— Néha pedig — folytatja az előadó — azért sietnek férjhez adni a lányt, hogy ajándékokat, pénzt kapjanak a vőlegénytől.

Badzsi úgy érzi, hogy Gazanfar ezúttal az ő esetére céloz. Most ő löki meg Rugiát és keserűen mosolyogva súgja neki:

— Velem ez történt, hála a te mélyen tisztelt férjednek!

Persze úgy illenék, hogy a feleség védelmére keljen férjének, akiről ilyen hangon beszélnek, dehát mit szólhat az ember az igazság ellen?

Az előadó befejezte beszédét s most egymásután szólalnak fel az asszonyok. Sok panasz, sok keserűség gyűlt fel a lelkükben — kikívánkozik belőlük! Beszélnek a megaláztatásokról, sérelmekről, ütlegekről, amelyeket annakidején el kellett viselniük és amelyeket — az igazat megvallva — némelyeknek még mindig el kell viselniük. Nem szokták meg, hogy nyilvánosan felszólaljanak, hát izgatottan, akadozva beszélnek, de szavaikból félreérthetetlenül érezhető a régi rendszer elleni tiltakozás és a hit egy új, jobb életben.

— Volna nekem is miről beszélnem — suttogja Badzsi izgatottan és türelmetlenül fészkelődik a széken.

— Hát mondd el! — biztatja Rugia. — Most nincs kitől félned: a te Tejmurod, Allahnak hála, rács mögött ül!

Eh, lesz, ami lesz!

Badzsi életében először áll az emelvényen. Bátran és nyíltan beszél házasságáról, elmondja, hogy még kislány volt, mikor férje már pálinkaivásra kényszerítette, később, asszonykorában, kívülről zárta rá az ajtót, nem engedte, hogy tanuljon, egyszer pedig majdnem elkártyázta. Hadd tudjanak meg mindent a hallgatók, az ő szomorú példája talán figyelmeztetés lesz másoknak! Most egyébként más idők járják és remélhető, hogy hasonló dolgok többé soha senkivel nem történhetnek.

A teremben ülő asszonyok megértően bólogatnak: sokuknak ugyanilyen nehéz a sorsa! Hanem most csakugyan más idők járják és reménykedni kell, hogy az élet javulni fog.

Badzsi visszamegy Rugia mellé, helyeslő moraj és Gazanfar nyájas, elismerő tekintete kíséri. Odalép hozzá Szofiat, egyik gyermekét karján tartja, a másik a szoknyájába kapaszkodik.

— Hát neked mi kell? — kérdi Badzsi barátságtalanul: nem könnyű elfelejteni azt az arcába dobott, piszkos zsákot.

— Jól beszéltél — kezdi Szofiat.

— Semmi szükségem a te dicséreteidre! — vág a szavába Badzsi.

Szofiat bűntudatosan suttogja:

— Ne haragudj rám...

Badzsi mogorva arcot vág: köszönje meg Szofiat, hogy ő akkor életben hagyta! De az asszony szeméből könnycseppek buggyannak ki, lassan gördülnek le beesett arcán és Badzsi megenyhül iránta:

— No jól van, jól van...

Szofiat egy darab mákoslepényt vesz elő:

— Fogadd el, Badzsi...

— Én jóllaktam, add oda a gyereknek!

— Kérlek, fogadd el!

Badzsi elveszi a lepényt és Szofiat nagyobbik leánykájának szájába dugja.

„Nem könnyű az élete ezekkel a gyerekekkel és otthon még egy harmadik is van — gondolja Badzsi. — Valami jobb munkát kell adni neki..."

Gondolatait harsány női hang szakítja félbe:

— Jó lenne, ha a törvény nem engedné meg a férjhezmenést tizennyolc évesnél fiatalabbaknak!

— Vagy húsz évesnél fiatalabbaknak! — hallatszik egy másik női hang.

— Én meg egyáltalában megtiltanám, hogy bárki is nőül menjen

ezekhez a kutya férfiakhoz! — sipít fel hirtelen egy félig vak anyóka: látni, hogy nem lehetett valami jó élete a férje mellett.

— No nem, anyóka, ez már túlzás lenne! — feleli neki Gazanfar jólelkűen.

— Mint mondani szokás: le akarta simítani a szemöldökét és kiütötte a szemét! — kiált közbe egy fiatal, vidám hang.

— Férfi nélkül az asszony olyan, mint a kemence tüzelő nélkül! — kontrázik neki egy másik élénk hang.

A teremben nevetés hangzik, csintalan tréfák röpködnek. Gazanfar nagynehezen helyreállítja a rendet...

Aram házában is szóbakerül a férjhezmenési korhatár kérdése.

— Hallom, milyen jól beszéltél a női klub gyűlésén, Gazanfar — mondja Rozanna, miközben kitölti a teát.

A dicséret mindig zavarba ejti Gazanfart és igyekszik kibújni a válasz alól.

— Nagyon derék nők vannak ott — feleli Gazanfar. — Valamennyien helyeselték a rendeletet. Kitűnő teremtések!

— Azt mondod, derék nők vannak ott? — kérdezi Rozanna ravaszul. — Hát akkor mért nem kerestél magadnak menyasszonyt közülük? A választék elég nagy!

Gazanfar érzi, hogy kelepcébe került: jaj, ez a Rozanna! El nem mulasztana egy alkalmat, hogy csipkelődjék vele.

Aram barátja segítségére siet:

— Ejnye, asszony, mért zaklatod mindig a nősüléssel! Hadd éljen úgy, ahogy jólesik neki!

Rozanna szigorú pillantást vet férjére:

— Talán azt akarod mondani, hogy a nőtleneknek jobb életük van?

— Nem, Aram nem akarja azt mondani.

— Hát azért! — enyhül meg Rozanna. — A te Gazanfarod másokat tanít, hogy mikor, kihez menjenek férjhez, ő meg agglegény marad! — Gazanfarhoz fordul: — Hát igazán mondd, mikor nősülsz meg végre?

Hogy ő mikor nősül meg?

Dehát vajjon miért nyugtalanítja ez olyan nagyon Rozannát? És miért van az, hogy mások is gyakran kérdezik tőle ugyanezt, tréfásan vagy komolyan? Hát talán olyan elhagyatottnak, olyan elvadultnak látszik?

És ő talán elhagyatottnak érzi magát? Dehogy érzi. Hogy is érezheti magát valaki elhagyatottnak, mikor sok jó ember veszi körül és sok a dolga? Elég öt percet tölteni nála a kerületi bizottságban, akkor bárki meggyőződhet róla, hogy ezt a szót: elhagyatottság — csak ostoba és gonosz emberek találhatták ki.

Hanem azért... Esténként, hazafelé menet Gazanfar gyakran

gondolta: milyen kellemes volna, ha ablakából világosság áradna s egy szerető feleség nyitna neki ajtót. Ő leülne mellé, beszélne neki munkájáról. Együtt örülnének mindennek, amit a nap folyamán sikerült jól megoldani, elpanaszolná kudarcait feleségének, talán tudna jó tanáccsal szolgálni neki...

De ki az az — ő?

Gazanfar, noha már nem olyan fiatal, még nem találkozott vele, de azért gondolataival, érzéseivel gyakran fordult hozzá, mintha ismerné. Ki tudja, talán igaza van Rozannának: csakugyan ideje megnősülnie?

Badzsi is sokat gondolkozott a férjhezmenési korhatár kérdéséről. Régebben gyakran hallotta, hogy valamelyik nőről beszéltek:

— Az már huszonnyolc éves; elmúlt a fiatalsága!

Most meg sokszor hallja:

— Hisz még csak tizennyolc éves vagy, húgom. Előtted az élet!

Ki a különb?

Bármennyire igyekszik is az ember, a figyelő szemek előtt semmit nem lehet titokban tartani: Samszinak hírül vitték, hogy fiatalabbik felesége a női klubba jár.

Egy tiszteskorú emberhez természetesen nem illik, hogy — mint valami féltékeny fiatal férj — kémkedjék a felesége után, dehát mitévő legyen, ha egyszer az asszonyokat mind megbolondította ez az átkozott női klub.

Az emberek, sajnos, nem hazudtak — Samszi tulajdon szemével látta, milyen szégyen esett rajta.

— Csak merészelj még egyszer elmenni! — fenyegette Rugiát.

— Ha kedvem lesz, elmegyek! — felelte az nyersen.

— Tán még a fátylat is ledobod, mint a barátnőid?

— Lehet, hogy ledobom!

Samszi felfortyant:

— Kivel beszélsz te így, semmirevaló, a férjeddel?

Rugia megvetően legyintett:

— A férfiak mindig csak azt hajtogatják: férj, férj!

— Hisz a szent Koránban is írva van: a férj különb a feleségnél! Ezt maga Allah állapította meg így, mert a férj táplálja és ruházza a feleségeit. Mint mondani szokás, a férj levágja a diófát s a diót a feleség majszolja.

— A Koránban! De más könyvek mást mondanak.

— Mióta olvassz te könyveket?

— Olvasnak mások, nálad tanultabbak, s azok azt mondják, hogy a férj nem parancsolója a feleségnek.

— Ilyesmire abban a klubban tanítanak benneteket?

— És ha igen?

— Nem adok neked enni, akkor majd megtudod, úr-e a férj vagy nem, te csökönyös szamár!

Samszi megparancsolta Ana-hanumnak, hogy Rugiának ne adjon enni: ha megéhezik, majd megszelídül!

Az idősebbik feleség buzgón teljesíti a parancsot. Rugia persze leszaladhatna a legközelebbi kis boltba és vásárolhatna élelmiszert hitelbe — Samszi feleségében megbízik a kereskedő. De ő állhatatos: egész nap a szobájában ül, éhesen.

Lefekvés előtt Samszi kulcsra zárja a konyhaajtót. Aztán lefekszik és sokáig forgolódik egyik oldalról a másikra, gondolkozik a történteken. Megsajnálja Rugiát. Titokban — mert Ana-hanum előtt restelli gyöngeségét — lelopózik a konyhába, megrak egy tányért hideg báránysülttel és beviszi Rugiának.

— Nesze, egyél... — mondja, nem nézve Rugiára.

Az asszony eltaszítja:

— Menj!

A tányér a padlóra esik és darabokra törik. A húsdarabok szanaszét szóródnak a szőnyegen. Ana-hanum félig levetkőzötten, álmosan mászik elő a szobájából:

— Mi történik itt éjnek idején?

Samszi rádöbben, hogy leleplezték. Elönti a düh. Életében először kezet emel Rugiára.

Samszi elhatározta, hogy ameddig Rugia a klubba jár, nem ad neki enni, a fűszeres pedig, tudomást szerezve róla, hogy összekülönbözött férjével, nem volt hajlandó hitelbe árut szolgáltatni neki. Igaza van a közmondásnak: a feleséget, akit férje megver, a kutya is megharapja!

Rugia elmondta Badzsinak, milyen helyzetbe került.

— Akkor talán most már nem is fogsz a klubba járni? — kérdezte Badzsi fürkésző tekintettel.

— De fogok! — felelte Rugia határozottan. — És még ha Samszi megenyhülne is és hajlandó lenne táplálékkal ellátni, most már nem fogadnám el tőle az ételt!

— Hát akkor hogy fogsz élni?

Rugia tanácstalanul széttárta karjait: hisz éppen ez a kérdés!

Badzsi elgondolkozott.

— Hallgass ide, Rugia — mondta végre. — Ne sértődj meg, ha valamit ajánlok neked.

Kézenfogta Rugiát és elvezette a zsákjavító artyelbe.

Egy szőnyegszövő művésznő számára persze bántó dolog, ha ócska zsákokkal kell vesződnie, de mégis inkább foltozza ezeket a

rongyokat, mint hogy egész nap otthon üljön, akár a madár a kalitkában és tűrje, hogy felhánytorgassák neki a betevő falatot.

Mikor elbúcsúztak, Badzsi egy kis pénzt csúsztatott Rugia kezébe:

— Majd ha keresel, megadod!

Samszi meg panaszkodott Ana-hanum és Abdul-Fatah előtt, hogy fiatalabbik feleségével nem lehet bírni.

— Ki kell dobni azt a rusnya férget! — tanácsolta Ana-hanum. — Csak bemocskolja ezt a tisztességes házat, szégyent hoz a nevedre.

— Merő féltékenységből uszítasz, vénasszony! — dörmögte Samszi mogorván, de lelke mélyén megingott: hátha igaza van az idősebbik feleségének?

Abdul-Fatah mást tanácsolt:

— Rá kell ijeszteni fiatalabbik feleségedre azzal, hogy elválsz tőle. Neked mint férjnek, jogod van elválni tőle, amikor akarsz. Én megírhatom a válási tanúsítványt és ha Rugia megbékül, te pedig hajlandó vagy visszafogadni magadhoz, újra megírhatom a kebint, a házassági szerződést. Ezt a sariat nem tiltja.

— És az a házassági szerződés érvényes lesz... most? — kérdezte Samszi, az utolsó szót hangsúlyozva. — Azt mondják, most valami új házassági törvény van és a szovjethatalom korszaka előtti kebinek nem tekinthetők valódi házassági szerződéseknek.

Abdul-Fatah megvetően mosolygott:

— Mintha az asszonyok olyan jól ismernék a törvényeket!

Samszi tétovázott: hátha a válási tanúsítvány és az új házassági szerződés újabb költséggel jár...

— Biztos vagy benne, hogy ez segít? — kérdezte.

— Ősidők óta így szokás eljárni! Fiatalabbik feleséged egy kicsit makacskodni fog, aztán visszatér. Ítéld meg magad: hova mehetne? A városban nincsenek rokonai. Arra, hogy hazautazzék falujába az apjához, nincs pénze. És még ha valamiképp eljutna is oda, apja nem fogadná be, visszaküldené. Azt mondaná: nem azért adtalak férjhez, hogy éhesen és szégyenkezve visszatérj hozzám. Ahol megágyaztál magadnak, ott aludj! Meg aztán Balát sem hagyná el soha.

Samszi töprengett: Ana-hanum azt mondja, Rugiát el kell kergetni a háztól; Abdul-Fatah meg azt, hogy válással kell fenyegetni. Mitévő legyen az ember? Átkozott legyen az a női klub!...

Este, munka után Rugia hazamegy az artyelből.

Badzsi kíséri. Mindketten fáradtak; a zsákokból szálló por belepte arcukat, szájukat, hajukat. Nehéz nap volt. De Rugia majd mindjárt megmosakszik, megvacsorázik — a Badzsitól kölcsön-

kapott pénzből kenyeret és sajtot vett — megsimogatja, megcsókolgatja Balát és máris lefekszik aludni.

A kapu, szokás szerint, be van zárva. Rugia sokáig döngeti, de a házban senki sem moccan. Végül Ana-hanum mérges hangja hallatszik:

— Ki lármázik itt éjnek idején?

— Én vagyok az, Rugia, nyisd ki a kaput!

— Ki az a Rugia? Volt ugyan nálunk a házban egy Rugia, de attól a férje ma elvált és kiadta a parancsot, hogy nem szabad beengedni!

Rugia hangosabban zörget:

— Bala, hallod, Bala! Fiacskám, nyisd ki!

A kapu mögött mozgolódás hallatszik, majd Samszi hangja:

— Te kutyakölyök, ne mászkálj oda, ahol semmi keresnivalód! — Ezután ütés csattan és felhangzik Bala sírása.

— Eredj csak abba a te kedves klubodba vagy feketevárosi barátnődhöz, piszkos zsák! — sipít Ana-hanum csúfondáros hangja, ezután a házban ismét elcsendesedik minden.

Rugia hiába döngeti kapuját a háznak, amelyben tizenkét évig élt s ahonnan most kihajították, mint valami ócska zsákot. De nem, még az ócska zsákokkal sem bánnak így!

Badzsiban egy pillanatra megelevenednek a régebbi idők emlékei: a bolyongás az utcákon, a lépcsőházakban töltött éjszakák, az éhség, a kétségbeesés. Csak nem ez a sors vár Rugiára is? Badzsi szánalmához most felelősségérzés is járul, hiszen ő, Badzsi, vette rá Rugiát, hogy a klubba járjon és az artyelben dolgozzék.

Elhúzza Rugiát a bezárt kaputól:

— Elmegyünk hozzám! — mondja határozottan. — Nálunk fogsz lakni.

— És Junusz?...

Badzsi egy pillanatig gondolkozik: csakugyan, vajjon hogy fogadja majd a bátyja ezt a dolgot? De rögtön és még határozottabban kijelenti:

— A bátyám okos és jó. Ő mindent megért. Majd csak leszünk valahogy.

Igen, Junusz megértette a helyzetet. A kis szobában most még szűkebben voltak.

Ünnepnapokon, mint rendesen, vendégek jönnek hozzájuk. Barátaik részvevő érdeklődést tanúsítanak Rugia sorsa iránt.

Kenyere és hajléka egyelőre van — mondja Rugia — hála Badzsinak és Junusznak. És jó emberek veszik körül, nincs oka panaszra. Más itt a baj.

— Nem tudok Bala nélkül, a kisfiam nélkül élni — sír Rugia. —

Úgy látszik, kénytelen leszek visszamenni Samszihoz és engedelmeskedni.

— Még csak az hiányoznék! — méltatlankodik Badzsi.

— Beszélni kéne a férjeddel, hátha megszán — javasolja valaki. Rozanna emlékszik, hogy vitte el Samszi Badzsit az iparteleprol és tagadóan rázza a fejét.

— Nem szánja az meg!

— Akkor pedig nem kell vele sokat teketóriázni! — kiáltja Badzsi. — Meg kell lesni a gyereket a ház mellett és elhozni ide, hozzánk, azzal megvan! Merészeljen csak Samszi idejönni!

— Butaságokat beszélsz! — inti le Junusz. — Nem vagyunk mi banditák, hogy gyereket raboljunk. Valami mást kell kigondolni. Csak tudnám, hogy mit...

Gazanfar is részt vesz Rugia bajában.

— Én azt tanácsolom, ha Rugia-hanum megengedi, hogy forduljon a bírósághoz.

Rugia hallgat. Mi jót várhat egy nő a bíróságtól?

Gazanfar olvas a gondolataiban.

— A szovjet bíróság most sok ilyen ügyet tárgyal és mindig igazságos ítéletet hoz — feleli Rugia hallgatására, aztán bátorítóan fűzi hozzá: — Márpedig az igazság nyilvánvalóan a te oldaladon van.

A vendégek mind előterjesztik indítványaikat. Végül, hosszas viták után, valamennyien megegyeznek abban, hogy az ügyet bíróság elé kell vinni.

— De még ha ideadják is a kisfiamat, hol fogok lakni vele? — sóhajt Rugia.

— Miért, nálunk talán olyan rosszul érzed magad? — kérdezi Junusz.

— Nektek már így is eléggé terhetekre vagyok. Nélkülem is szűken vagytok.

Megint Gazanfar szól:

— Ne értsd félre a szavaimat, Rugia-hanum: nekem tulajdonképen két szobám van és az egyiket ideiglenesen átadhatom neked. Úgyszólván sosem vagyok otthon, a kerületi bizottságból mindig egyenesen az anyámhoz megyek ebédelni, gyakran az éjszakát is ott töltöm.

Rugia szemérmesen lesüti szemét. Egy férjétől különvált asszony — legényember lakásába költözködjék? Azt már nem... Nem olyan asszony ő!

Badzsi a fülébe súgja:

— Nagyon derék ember, ez nem fog megbántani téged. És ha mégis meggondolnád magad, Junusz meg én itt vagyunk a közvetlen szomszédságodban, visszajöhetsz hozzánk.

Rugia lopva Gazanfart nézi... Milyen délceg, milyen erős! Megnyerő, jóindulatú, nyílt arc. Milyen jól beszélt a női klub gyűlésén. Csakugyan derék embernek látszik. Dehát mégis csak férfi, legényember, az ilyennel szemben résen kell lenni.

Rugia azonban nem akarja megbántani Gazanfart és kitérően feleli:

— Várjuk meg, hogy mit mond a bíróság...

Az új törvény

Hol a szerelem, amely Samsziban lobogott a fiatalabbik feleség iránt? És hol a megbecsülés, amellyel az asszony viszonozta ezt a szerelmet? Hol a gyöngéd tekintet, amellyel a férj gyönyörködött felesége pompás termetében, kerek arcában? És hol vannak a finom színek, amelyekkel az asszony, mintegy viszonzásul, szőnyegeket szőtt neki? Hol vannak az ajándékok, amelyeket a férj az idősebbik feleség elől rejtve, titokban adott neki? És hol az engedékenység, amellyel az asszony ezekért az ajándékokért megjutalmazta?

Mindennek vége! Mindez kölcsönös haraggá és elidegenedéssé változott. Samszi és Rugia egymással szemben állnak a népbíróság előtt.

A bíró Rugiához fordul:

— Miért vált el a férjétől?

Rugia most beszél először a bíróság előtt — általában a nyilvánosság előtt. Zavarba jön, akadozva, nem eléggé érthetően válaszol. Elmondja, hogy férje éheztette, elkergette a házától s ha nem akad jó emberekre, akik szállást adtak neki kis szobájukban, már bizonyára nem volna életben.

— Fiával szemben hogy viselkedett a férje? — kérdezi a bíró.

— Verte — feleli Rugia bizonytalanul.

A bíró most Samszit hallgatja ki.

— Minden szava hazugság! — jelenti ki Samszi, megvetően bökve fejével Rugia felé.

— Az is, hogy nem adott neki enni? — kérdezi a bíró és figyelmesen tanulmányozza Samszi arcát.

— Az is hazugság! — mondja Samszi határozottan. — Ő maga utasította vissza az ételt. És mikor egyszer kérleltem, hogy egyék, kiütötte a kezemből a tele tányért. — Samszi képzeletében maga előtt látja a törött tányért s a szőnyegen szétszóródott húsdarabokat. Arca sértődöttséget fejez ki.

A bíró Rugiához fordul:

— Samszijeva felperesnő, így volt ez?

— Így — vallja be Rugia.

— És verni sosem vertem, mint más férjek teszik — fűzte hozzá Samszi, noha Rugia nem is állította a bíró előtt, hogy verte.

— Ez igaz? — fordul a bíró Rugiához.

— Igaz... — ismeri be Rugia lesütött szemmel.

Samszi nekibátorodik:

— Igaz ugyan, bíró elvtárs, hogy a kisfiút egyszer-kétszer meglegyintettem — lágy kis kézmozdulattal mutatta — de hiszen az apja vagyok. Te talán nem legyinted meg a fiadat, bíró elvtárs, ha megérdemli? De hogy úgy vertem volna, mint némely apa, Allah őrizz! Nem olyan az én fiam, hogy erre szükség volna!

Samszi meggyőződéssel, önérzetesen beszél. Habibulla előzőleg kioktatta, hogyan viselkedjék a bíróságon. Ő maga azonban nem szánta rá magát, hogy megjelenjék a tárgyaláson: nem válnék hasznára, ha megtudnák, hogy egy szőnyegkereskedő, a saját apósa védelmében lépett fel, méghozzá egy, a klub artyeljében dolgozó azerbajdzsán asszony ellen.

A bíró áttér a tanúként megidézett Ana-hanum kihallgatására.

Ana-hanum lelkében harc dúl: egyfelől szeretné, ha a bíró úgy ítélne, hogy Bala Samszinál maradjon — az jó lecke lenne a fiatalabbik feleségnek és elégtételül szolgálna neki, az idősebbiknek; másrészt szeretné, ha a bíró mégis az anyának ítélné oda a gyereket, mert azzal végkép kiűznék a házból a fiatalabbik feleség gyűlölt szellemét. Egyébként Ana-hanumot vallomásában nem saját kívánságai irányítják, úgy kell beszélnie, ahogyan férje parancsolta:

— A kisfiú iránt úgy érzek, mintha saját gyermekem volna! — mondja Ana-hanum. — Mióta az anyja abba a klubba járkált és elszökött a háztól, én gondozom, etetem, öltöztetem a gyereket, mintha édesanyja volnék.

— És ön szerint, mi a helytelen abban, hogy az anya a klubba jár? — kérdezi a bíró, mert Ana-hanum hangjából rosszalást hall.

— Helytelen, ha valaki megfeledkezik a gyerekéről! — feleli Ana-hanum.

A bíró egy pillantást vet Balára. A kisfiú nem kelti egy elhagyott, elhanyagolt gyerek benyomását — jó színben van, öltözéke tiszta. Talán csakugyan gondos, jó kezekben van? Vajjon okvetlen szükséges-e, hogy az anyjához kerüljön? Hisz az, mint elmondta, idegeneknél, egy szűk szobácska zugában lakik. Jobb lesz a gyereknek az anyjánál? Aligha. Talán mégis az apánál kellene hagyni?

A helyzet azzal fenyeget, hogy Rugia szempontjából kedvezőtlenre fordul. Rugia érzi ezt és izgalom fogja el.

A bíró Balához fordul:

— Te kivel szeretnél lakni, fiatalember, apáddal vagy anyáddal?

— Én mind a kettőt szeretem... — feleli Bala könnyes hangon.

A hallgatóság soraiban izgatott suttogás, orrfúvások hangzanak. A bíró áttér a tanúként beidézett Badzsi kihallgatására.

Badzsi köhint.

Hogy ő mit tud erről az ügyről? Mit mondhat róla? Nagyon sokat. Három évig élt Samszi házában, mint szolgáló. Mindenkit és mindent ismer... Igaz, hogy a gyermeket az apánál jól ellátják, jól ruházzák? Igaz. Ami igaz, azt nem tagadja le. Hát az igaz-e, hogy az apa nem veri a gyereket? Az is igaz. És szereti a fiát? Bizonyára szereti — melyik apa nem szereti a fiát?... Csakhogy ez nem minden! Badzsi azt is tudja, hogy Samszi nem adja a kisfiút szovjet iskolába, noha a gyerek már elmúlt tizenegy éves. Azt is tudja, hogy Abdul-Fatah mulla tanácsára Samszi medreszbe akarja adni Balát, hogy azután Perzsiába — Nedzsefbe vagy Horoszánba — küldje s ott tudós mullává képeztesse. De ugyan mondja meg, bíró elvtárs, mi szüksége Balának arra, hogy mulla legyen belőle? Hiszen, ugye a közmondás is azt tartja: mullának lenni könnyű, embernek lenni nehéz. Badzsi azt is tudja, hogy Samszi nem akarja orosz írásolvasásra taníttatni Balát — ugyancsak Abdul-Fatah mulla tanácsára. Őt, Badzsit — mikor még mint szolgáló élt a házánál — egyszer véresre verte és a pincébe zárta, mert egy orosz könyvet talált nála... Sokat tud ő, sokat beszélhetne!...

Badzsi hevesen, szenvedélyesen adja elő mondanivalóját. Szavai vádbeszédként hangzanak Samszi ellen.

Rugia hálásan és elragadtatva néz Badzsira: szakasztott így beszélne ő is, ha tudna!

Samszi azonban keserűen gondolja:

„Ez a hála, amiért a házamba fogadtam a gyalázatost és neveltem, akár egy édesapa!"

— Rokona önnek Rugia Samszijev? — kérdezi a bíró Badzsitól.

— A folyón átkelve, háttal ütődtünk egymásnak! — feleli Badzsi, mint mondani szokás, mikor hangsúlyozni kívánják, hogy a legtávolabbi rokonságról sincs szó.

— És Samszi Samszijev?

— Az rokonom... Olyan nagybácsi-féle... — feleli Badzsi kelletlenül.

Badzsi vallomása után sok minden válik világossá a bíró előtt. Rugiához fordul:

— Vannak megfelelő anyagi eszközei, hogy eltartsa és nevelje a fiát?

— A klub zsákjavító artyeljében dolgozom — feleli Rugia.

Samszi közbeszól a helyéről:

— Ott ugyan sokat keres! Garasokat!

— Rövidesen többet fogunk keresni, az artyel varrógépeket vásá-

rolt, fehérneműt fogunk varrni a vöröskatonáknak és eladásra is — érvel Rugia, akit Badzsi támogatása felbátorít.

— Nála éhenvész a gyerek, nálam jól tápláljuk, jól öltöztetjük — erősködik Samszi.

— Egy gyereknek az édesanyjánál nem történhetik baja, ne nyugtalankodj — vág a szavába Rugia.

— Egy gyermeknek az apja sem idegen! — vág vissza Samszi.

Ana-hanum is közbeszól:

— Ilyen anya, mint te, rosszabb az idegennél!

A hallgatóság két pártra szakad. Szóváltások keletkeznek, szitkok hangzanak. A bíró azzal fenyegeti a hangoskodókat, hogy eltávolíttatja őket a teremből. Alig sikerül helyreállítani a rendet.

— Azért van az apa, hogy a fia ne éhezzék — mondja a bíró és összerakja az iratokat, azzal eltávozik, visszavonul tanácskozásra.

A jelenlévők, miközben az ítéletet várják, pillanatra sem hagyják abba a veszekedést.

Samszi, abban a feltevésben, hogy a bíró az ő oldalán áll, bizakodva járkál a teremben és harsányan hangoztatja:

— Helyesen mondta a bíró: azért van az apa, hogy a fia ne éhezzék! Az apa minden!

Rugia némán, kisírt szemekkel ül egy sarokban.

Badzsi bátorítja:

— Ne sírj már, az igazság a mi oldalunkon van és meglátod, győzni fog!

A bíró kihirdeti a határozatot:

„A Bala Samszijev nevű, 1913-ban született fiút anyjának, Rugia Samszijevának kell átadni nevelés végett, egyúttal kötelezni az apát, Samszi Samszijevet, hogy nevezett Bala Samszijevért, annak nagykorúságáig, tartásdíjat fizessen..."

Rugia Badzsi nyakába borul. A bánat könnyei, amelyek még nem száradtak fel arcáról, most az öröm könnyeivel vegyülnek össze.

Samszi megdöbben: hát ilyenek ezek! Nem elég, hogy elveszik az apától a tulajdon édes fiát, még kényszeríteni is akarják, hogy idegenek házában tartsa el gyermekét. De hogyan, hát megőrültek ezek? És ki találta ki ezt a tartásdíjat? Lám csak, hogy rendelkeznek mások pénzével!

— Ha nem akarja elfogadni a népbíróság határozatát, tíz napon belül semmisségi panaszt nyújthat be a városi bírósághoz — jelenti ki a bíró.

De Samszi csak elutasítóan legyint — elég volt neki egy bíróság!

Rugiára még csak egy pillantást sem akar vetni, de Badzsi előtt elhaladva ádázul förmed rá:

— Hát így háláltad meg, hogy a házamba fogadtalak, tápláltalak, ruháztalak!

— Régen megháláltam én azt már neked a munkámmal. Köszönd meg, hogy nem követelem tőled bírói úton, mint most sok szegény rokon-szolgáló teszi — háromévi fizetésemet, amely a törvény értelmében jár nekem!

Samszi elnémul: ez a hálátlan jószág még megharagszik és képes bepörölni őt! Most mind nagyon értenek a törvényekhez ezek az ipartelepiek és falusiak!

A tizenegyedik napon korán reggel Rugia elment a Várba Baláért. De Samszi nem engedte el a fiát.

— A bíróság úgy határozott, hogy a gyerek velem lakjék — mondta Rugia.

— Én meg köpök rád! — kiáltotta Samszi és, hogy mennél meggyőzőbb legyen, csakugyan köpött egyet.

— Nézd, Samszi... — kezdte Rugia, de Samszi ordítva ripakodott rá:

— Takarodj a házamból, szemét!

Rugia elment, de rövidesen ismét megjelent s ezúttal egy bírósági tisztviselő és egy rendőr kíséretében. Ekkor Samszi látta, hogy minden ellenkezés hiábavaló.

Reszkető ajakkal mondta:

— Elveszitek tőlem egyetlen fiamat, istentelenek... Nincs lelketek.

Görcsösen magához ölelte Balát és zokogásban tört ki. Bala, apja könnyeit látva, maga is sírva fakadt.

— Ne búsulj, apa, te se bánkódj, gyermek — mondta a tisztviselő. — A fiú továbbra is a te fiad marad, meglátogathatod, amikor kedved tartja, ő is elmehet hozzád, ha hívod. Senki nem választ el benneteket.

De Samszi nem hallgatott a tisztviselőre és tovább zokogott.

Rugia sem állta meg sírás nélkül.

Hátha túlságosan kegyetlenül járt el Samszival szemben? Utóvégre, akárhogy vesszük is — apja a gyereknek. Nem lesz könnyű neki, Rugiának sem, idegenben meghúzódni a fiával együtt. Talán még nem késő, talán még kibékülhetnek s ő visszatérhetne férjéhez, vissza a házba, ahol tizenkét évig élt és tovább is jólétben élhetne, mint régebben?

Mint régebben?... Egész nap otthon ülni, akár a börtönben, Ana-hanummal civakodni? Ellentmondás nélkül engedelmeskedni férjének, mert, mint a Korán mondja, a férj különb, mint a feleség? Nevelje a fiát, hogy mulla legyen belőle, olyan Abdul-Fatah-féle? Ne járjon többé a klubba, ne találkozzék többé emberekkel és fátyollepel alatt hervadjon el?

Nem, semmi áron!

Kézen fogta Balát és indult a kijárat felé.

— Bocsásd meg, Samszi, hogy ilyen nagy bánatot okoztam neked... — mondta Rugia a kapuból visszanézve és könnyeit törölgetve.

Anya és fia Gazanfar egyik szobájába költöztek.

Micsoda agglegényi rendetlenség volt itt! Könyvek, újságok, ruhadarabok, cipők szanaszét szórva mindenfelé.

Rugia nemcsak a maga szobáját hozta rendbe, hanem Gazanfarét is. Ha már takarítás — legyen takarítás! Furcsa: idegen helyen van, egy távoli ismerős lakásában, mégis otthonosabban és függetlenebbnek érzi magát, mint Samszi házában, ahol Anahanum uralkodott.

Gazanfar anyja messze lakik, fiának néha nincs elég ideje, hogy elmenjen hozzá ebédelni. Ilyen alkalmakkor Rugia szívesen látja vendégül. A konyhaművészet terén ugyan nem éri el Ana-hanumot, de Gazanfar őszintén dicséri ebédeit és a helyzet valahogy egyre gyakoribban alakul úgy, hogy nem ér rá anyjához menni ebédre. És egy idő óta az estéket is leginkább otthon tölti. Olvas magában, fennhangon is, barkácsol, tesz-vesz, dámát játszik Balával. Rugia a maga szobájában ül új szövőkerete előtt — legkedvesebb foglalkozása most is a szőnyegszövés! — és a félig nyitott ajtón át a szomszéd szobába kandikál. Szívében kellemes, meleg érzés árad el...

Eltelik egy hónap.

Badzsi beszélget Rugiával, megkérdezi tőle, nem menne-e nőül Gazanfarhoz?

— A férjnél lévők sorsa éppen olyan keserves, mint azoké, akik nincsenek férjnél — feleli Rugia egykedvűen. Az efféle kérdésekre rendszerint így szokás felelni, de Badzsi látja, hogy Rugia zavartan lesüti a szemét.

Badzsi Junusznak is beszél tervéről.

— Jó lenne összeházasítani őket — mondja ábrándosan.

— Egyéb dolgod nincs, mint az, hogy felcsapj házasságközvetítőnek? — kérdezi Junusz szigorúan.— Az emberek most a maguk akaratából nősülnek és mennek férjhez, ha szeretik egymást.

— Igaz, igaz — mondja Badzsi — de azért nem árt erre felhívni a figyelmüket és egyengetni az útjukat egymáshoz.

— Hát csak egyengesd, ha akarod!

Badzsi szövetségest talál Rozanna személyében és mindketten lecsapnak Aramra, hogy beszéljen Gazanfarral. Ami Rugiát illeti, azt már ők vállalják.

— De erőszakosak ezek a házasságközvetítőnők! — kiált fel Aram bosszúsan.

De azért mikor találkozik Gazanfarral, mégis arra tereli a beszélgetést, hogy milyen unalmas és sivár a nőtlen ember élete.

— Hát bizony... — mondja Gazanfar egyetértően — kicsit sivár... Nincs asszony a háznál.

— Csakugyan nincs? — hunyorít Aram.

Gazanfar megérti Aram célzását.

— Nagyszerű asszony az, vidám, szép, jó... — mondja. — Bevallom, különb feleséget nem is kívánhatnék magamnak. Dehát aligha jönne hozzám nőül, megszokta, hogy jómódban éljen.

— Ugyan hol szokta meg, apjánál, a földművesnél?

— És a férjénél?

— Nem nagyon áhítozhatott a férje pénzére, ha önszántából hagyta el a házát. Nem, Gazanfar, ennek az asszonynak más kell, — egy okos, jó ember. Te pedig, azt hiszem, ilyen ember vagy! — mondja Aram őszintén, észre sem véve, hogy maga is a házasságközvetítő szerepét játssza.

— Jó vagyok-e vagy rossz, azt nem én ítélem meg, de annyit tudok, hogy ha ő hozzámjönne, szeretném, meg nem bántanám.

— Hát a fiával mi lenne?

Gazanfar szélesen mosolyog:

— Azzal minden este dámát játszunk.

Néhány hónap múlva Badzsi terve megvalósul.

Rugia gyakran mondogatja, hogy új életéért Badzsinak tartozik hálával.

— Ha Bala a Várban maradt volna, én nem bírtam volna nélküle élni és visszatértem volna Samszihoz — mondja. — Most pedig velem van fiam, új férjem is... Nem lehet nem szeretni az olyan embert, mint ő... Badzsi, te a boldogságot hoztad nekem. Leróhatatlan, örök hálával tartozom neked!

Kellemes érzés hozzásegíteni valakit, hogy boldog legyen. Jóleső érzés rászolgálni leróhatatlan, örök hálájára. De Badzsinak mégis ellenvetése van:

— A boldogságodat nem nekem, hanem az új törvénynek, az új hatalomnak köszönheted. Ennek a hatalomnak tartozunk leróhatatlan hálával!...

Egy más alkalommal Rugia azt mondja:

— Milyen sokáig éltünk mi ketten egyazon fedél alatt, egész nap láttuk egymást, mégis csaknem idegenek voltunk egymásra nézve. Aztán, mikor a klubban és munka közben kerültünk össze, menynyire megbarátkoztunk. Különös!

Badzsi már-már felel:

„Azelőtt te úrnő voltál, én meg szolgáló. Hogy is lehetett volna köztünk barátság?"

De arra az időre emlékezni sem akar, hát azt mondja:

— Azért, mert ez a fedél egészen más. Érted?

Az ipartelepeken azon az emlékezetes nyáron kezdték üzembe helyezni a mélyszivattyúkat, amelyekről annakidején Gazanfar említést tett.

Az apseroniak egy csoportja — legnagyobbrészt kanalazók, köztük Junusz is — élén Arammal elindult az egyik ipartelepre, ahol éppen akkoriban először helyezték üzembe a mélyszivattyúkat — valamennyien szerették volna mennél előbb látni az újítást.

Az ipartelepen mérnökök kalauzolták a vendégeket és elmagyarázták nekik a mélyszivattyúk szerkezetét. Néhány egybeerősített cső mélyen behatol a fúrólyukba és a szivattyú kiszívja a föld belsejéből az olajat. A szivattyú működését egy különleges, nehezékkel ellátott, sorompórúdra emlékeztető inga biztosítja, azt pedig villamosmotor hajtja. A kitermelésnek ilyen formájához természetesen nincs szükség merőhengerre, sem kanalazótoronyra.

Junusz figyelmesen nézett és hallgatott mindent... Le, föl, le, föl! — a csövekben az inga minden egyes mozdulatára emelkedik a föld mélyéből szívott becses olaj.

Az apseroniak izgatottan mentek haza. Milyen érdekes és hasznos találmány az ilyen mélyszivattyú!

— Az ember egész nap dolgozhatik s még csak a kezét se piszkolja be! — lelkesedett a kirmaki.

— Bizony, ez nem holmi merőhenger! — mondta Junusz. — Itt a gép dolgozik az ember helyett.

— Igen és itt egy munkás sokkal többet tud kitermelni, mint kanalazással! — tette hozzá Aram elégülten. — Egy ember egymaga több fúrólyuknál el tudja látni a munkát.

Junusz, mikor megpillantotta az „Apseron" ismerős tornyait, összeráncolta a homlokát: milyen vigasztalanul sivárnak látta most ezeket az ócska, lyukas, olajtól és portól fekete tornyokat az ő kedves ipartelepén!...

Ettől a naptól fogva az „Apseron"-on csakis a mélyszivattyúkról folyt a beszélgetés, meg arról, hogy a régi kanalazótornyokat le kell bontani.

Aram, mint a termelési csoport vezetője, néhányszor összehívta a munkásokat és elmagyarázta nekik az újítás lényegét. Kafar az újság minden számába cikkeket írt a mélyszivattyúról.

— Vajjon mikor lesznek már nekünk is, az „Apseron"-on ilyen szivattyúink? — kérdezgette Junusz türelmetlenül hol Aramtól, hol Kafartól.

— Most már hamarosan! — felelte meggyőződéssel egyik is, másik is.

És csakugyan: alig köszöntött be a tél, megkoppantak a fejszék

az „Apseron" ócska, lyukas, olajtól és portól fekete kanalazótornyain.

A régi tornyok alaktalan romjainak láttára Junusz elszomorodott: mert azért, hiába, sok órát töltött ő naponta ezekben a tornyokban, olyan volt mindegyik, mintha második otthona lett volna. De aztán rögtön eszébe jutottak a szűk, levegőtlen kanalazóbódéban töltött fárasztó órák, hát csak legyintett: kevés öröme volt neki ebből az otthonból, csak hadd romboljják le!

Junusz járja a telepet, egyik ingától a másikig, kezében hosszúcsőrű olajozóval, meg egy csomó kóccal, beolajozza a szivattyúkat, figyeli, szabályszerűen emelkedik-e a csőben az olaj, nincs-e törés valahol. Munkaköre kibővült: azelőtt egy fúrólyukra felügyelt, most hatra.

Junusz szeretettel és vigyázatosan gondozza az ő vadonatúj szivattyúit. Néha elmegy hozzájuk olyankor is, mikor nem rajta van a munka sora: néha valamilyen gyakorlati teendő ürügyével, néha pedig színleg, csak azért, mert, nem lévén semmi dolga, kedve szottyant egy-két szót váltani ott tevékenykedő szaktársával — a valóságban azonban azért, hogy meggyőződjék róla, rendben van-e minden az ő birodalmában.

Le, föl, le, föl! — hajlonganak Junusz előtt gyámoltjai, mintegy viszonzásképpen gondoskodásáért és felhozzák az olajat a föld méhéből. Junusz pedig, a fáradhatatlan ingákat nézve, azt gondolja: hála Sztálinnak, hála Kirovnak, menni fog most már a kanalazók munkája.

Kanalazó!... Napról napra ritkábban hallani ezt a szót; értelmetlenség így nevezni azokat, akik a mélyszivattyúknál dolgoznak. Mert ennek csak addig volt értelme, amíg a kitermelés merőhengerek segítségével történt. De most, hogy mélyszivattyúk vannak... Ő, Junusz, sem kanalazó már. Hanem olajozómunkás...

Egyszer ebédszünetben, amikor a mélyszivattyúk kerültek szóba, Junusz gyűrött papírcsomót és egy ceruzát halászott elő oldalzsebéből.

— Lám — mondta — Kafar megírta az újságban, hogy lesz az, mikor nálunk az egész telepen mélyszivattyúk fognak működni... Ha merőhengerrel dolgozunk, mint tudjuk, minden fúrólyuk mellé dajka kell, kanalazó; a nap három műszakában tehát három kanalazó. A mi részlegünkön például ötven fúrólyuk van, ami azt jelenti, hogy a kezelésükhöz naponta százötven emberre van szükség. — Junusz felírta a papírra: „150" s a számjegyet bekarikázta. — A mélyszivattyúk alkalmazása mellett pedig egyetlen olajozó — ha már eléggé gyakorlott — tíz, sőt tizenöt fúrólyukra is felügyelhet. Ebből az következik, hogy ha nálunk az egész telepen mindenütt mélyszivattyúk fognak működni, akkor százötven kanalazó

helyett mindössze tíz olajozómunkásra lesz szükség. — Felírta: „10" és ezt a számjegyet kétszeres karikával vette körül. — Felülvizsgáltam Kafar számítását: szerintem helyes. Vizsgáljátok felül ti is.

Körülötte valamennyien felélénkülve tettek eleget felszólításának. A számítás csakugyan helyes volt: százötven helyett tíz! No, nézzék már ezt a Kafart! Hogy ez mindent milyen jól ki tud számítani! Össze tudja ez számolni tán még a csillagokat is az égen, meg a homokszemcséket a tenger fenekén!

Csak a Minisztrác jegyezte meg aggodalmaskodva:

— De, elvtársak, nem fog mindez munkanélküliséget előidézni?... Lám, a musszavatisták uralma alatt...

— Mondhatnád azt is: Nyikolaj uralkodása alatt! — förmedt rá Junusz. — Ez a jómadár mindenbe beleüti az orrát!

— De mi történik, ha csakugyan nem lesz munka? — nyugtalankodott az argyebili. — Te könnyen beszélsz, fiatalember, te nőtlen vagy! Az én helyemben másképp okoskodnál... Mélyszivattyúk!... Mi szükség van ezekre a szivattyúkra, ha én az utcára kerülök miattuk?

Junusz először hallott ilyen szavakat, de később többször is alkalma volt hallani — nem az argyebili volt az egyetlen, aki úgy vélekedett, hogy a szivattyúk munkanélküliséggel fenyegetnek.

Aztán jelentkeznek az új bajok, gondok: a mélyszivattyúzás eleinte annyi zavart, törést okozott, hogy az több volt a soknál. Meg kell adni, hogy a merőhengerekkel ilyesmi sosem történt. Most pedig némelyik mélyszivattyúra átállított fúrólyuknál a kitermelés tíz, tizenöt, sőt húsz százalékkal csökkent. Húsz százalékos lemaradás! De ha ez így van, mit érnek ezek az agyondicsért szivattyúk?

Az általános kétkedés és nyugtalankodás erőt adott Kull mérnöknek:

— Mélyszivattyúk?... — mondta reménytelenséget kifejező hangon. — A merőhengerrel igaz, hogy kevésbbé kényelmes a kitermelés, de viszont az megbízható. Amerikában igen, ott értenek a mélyszivattyúk alkalmazásához, ott pallérozott, művelt a nép, nálunk azonban tudatlanok az emberek, még az írás-olvasáshoz is alig konyítanak. Hogy értenének ezek ilyesmihez? Meg aztán Amerikában egészen más a talaj... — Ceruzájával bökdösve a földtani térképet, terjengősen és bonyolultan bizonygatta, hogy a mélyszivattyúk a bakui talajban nem működhetnek eredményesen.

Junusz figyelmesen hallgatta, igyekezett megérteni Kull érveit. Kaliforniai talaj, apseroni talaj... Ilyen rétegek, olyan rétegek... Lehetséges, hogy ezek az új szivattyúk csakugyan nem olyan jók, mint amilyeneknek első pillantásra igérkeztek?... Junusz ipar-

kodott elhessegetni magától ezt a gondolatot, de csak minduntalan visszatolakodott a fejébe.

Egyszer, amint éppen egy beteg ingával bajlódott, látta, hogy néhány ember közeledik felé: Gazanfar, Aram, Kafar, Kull, a Minisztrác és mások... A csoport közepén pedig fürgén lépked egy férfi, vitorlavászon esőköpenyben, ellenzős sapkában, magasszárú orosz csizmában. Valamit mond a körülötte lévőknek és mosolygott.

„Szergej Mironovics!" — dobbant meg Junusz szíve.

Nem először látta Kirovot — az „Apseron"-on és az ipari szakiskolában, de érezte, hogy ezúttal közelebbről fogja látni, szemtől szembe, mégpedig, szerencsétlenségére, éppen ennél a beteg ingánál. Mielőtt ideje lett volna magához térni, Kirov már ott is volt mellette. Barátságosan üdvözölte és egy pillantást vetve a lomhán járó ingára, megkérdezte:

— No, elvtárs, hogy megy a munka?

Milyen boldog lett volna Junusz, ha azt felelheti: jól, Szergej Mironovics, nagyon jól! De, sajnos, ezt nem tehette, különben is maga a beteg inga tanúskodott róla, hogy nem jól megy a munka. És Junusz felelet helyett csak bűntudatosan széttárta karjait.

Kirov megértette.

— Nagy a lemaradás? — kérdezte.

— Tizennyolc százalék.

Kull előrelépett és magyarázni próbálta:

— Az itteni talajban, Szergej Mironovics...

Kirov azonban elkomorodva vágott a szavába:

— Mindez képzelődés, tisztelt Kull, bocsásson meg, de ostoba képzelődés! — Junuszhoz fordult és hangját szelídebbre fogva felszólította:

— No, most mondd el, mi a baj itt nálad?

Nem várta be a feleletet, hanem felgyűrte kabátujját, és, nem kímélve kezeit, vizsgálta, tapogatta a szivattyút. Egy perc múlva megmagyarázta Junusznak, mi a tulajdonképpeni baj. Aztán megtörölte kezeit kóccal, amelyet a zavart Junusz nyujtott oda neki és így szólt:

— Nem szabad elfelejteni, elvtársak, hogy ha zavar mutatkozik a mélyszivattyúk körül, az csak ideiglenes jelenség. Az első palacsinta rendszerint összeszakad!... Mindenkinek át kell térnie a kitermelés új módszerére és műszakilag helyesen kell felállítani a szivattyúkat. Legelőször is szivattyúzó-brigádokba alkalmas kádereket kell kiképezni és megfelelő munkakörülményeket kell teremteni számukra. A szakembereknek maguknak is tanulniuk kell és tanítaniuk kell a munkásokat.

Junusz Kullra nézett, de az elfordította tekintetét.

A munkások kérdéseket intéztek Kirovhoz, aki aztán röviden és világosan válaszolt nekik.

Junusz nézte Kirov okos, jó arcát és szíve megtelt szeretettel, bizalommal. Közölni akarta vele kétségeit.

— Engedelmet, Szergej Mironovics — kezdte egyszerűen — mi lesz a kanalazókkal, ha nálunk mindenütt mélyszivattyúk fognak dolgozni?

Kirov figyelmesen nézett rá: ezzel a kérdéssel mostanában eléggé gyakran fordultak hozzá, fontos volt tudnia, ki teszi fel és milyen célból?

— Hát teveled mi lett? — kérdezte válaszképpen.

— Most mint olajozó dolgozom, Szergej Mironovics.

— Nahát, a többiek is dolgozni fognak!

— De Szergej Mironovics, olajozó kevesebb kell, mint kanalazó!

Kirov elmosolyodott; a közismert érv! Körültekintett a telepen és, kezét Junusz vállára téve, mondta:

— Három év előtt itt nyolcszáz fúrólyukból termeltünk ki olajat, aztán ezerszázból, aztán másfélezerből. Jövő évre körülbelül kétezer lesz! Ugye?

Junusz bólintott: biztosan úgy lesz, ha Szergej Mironovics mondja!

— A mi iparunk — folytatta Kirov — nem topoghat egyhelyben, folytonosan növekszik, bővül és ha egyik helyen felszabadul a kanalazó, a másik helyen fúrómunkásokra vagy másféle munkásokra van szükség. Azok aztán át is mennek oda, ahol szükség van rájuk, a munkásokat nem fenyegeti semmiféle létszámcsökkentés. Nemcsak helyreállítjuk településünket, hanem új olajtelepeket létesítünk. Fúrósaink már meg is kezdték a munkát ebben az irányban.

— Azt mondják, amerikai mérnököknek, forgófúrás-szakembereknek kellene idejönniük, hogy segítségünkre legyenek — szólt közbe Kull.

Kirov ravaszkásan hunyorított okos szemével:

— Igen, néhány hónap előtt egy tekintélyes amerikai csoport, a „Barnsdale-társaság" felajánlotta nekünk szolgálatait: olajkutak fúrását a legtökéletesebb módszerek alkalmazásával és mi el is fogadtuk ezt az ajánlatot. De most látjuk, hogy fölösleges az óceánontúlról ide ráncigálni a fúrósokat. Az sem okozott nekünk különösebb bajt, hogy kicsit elhúzták a dolgot s már féléve szállítják a munkapadokat, de azok sehogy sem akarnak megérkezni: annyit már a magunk erejéből is elértünk, hogy a termelési grafikon — bár nem mutat csillagászati számokat — észrevehetően felfelé halad, mindennap magasabb, mint az előző napon volt!

Kull tartózkodóan elmosolyodott:

— Azért mégis tanulnunk kell tőlük, Kirov elvtárs!

Kirov válaszul kettéhajtott folyóiratot vett ki a zsebéből:

— Ön, úgy értesültem, jól tud angolul — mondta. — Tessék, olvassa, mit ír rólunk az amerikai olajkutató geológus, David Watt.

Kull egy pillantást vetett a folyóirat címlapjára.

„Az amerikai olajkutató geológusok egyesületének értesítője" — olvasta.

Kirov egy vörös ceruzával megjelölt bekezdésre mutatott: Kull lefordította:

„Az olajkutatással kapcsolatos újdonságok iránt érdeklődő amerikai geológusoknak figyelmet kell fordítaniok a szovjetoroszországi olajipari vezetőség munkáira. E művek jelentős eredményeket mutatnak fel ezen a területen és megérdemelnék, hogy valamennyi oroszul tudó, amerikai geológus tanulmányozza őket és beszámoljon róluk..."

Kirov várakozóan nézett Kullra, de az nem jött zavarba és így válaszolt:

— Hát az csak becsületükre válik az amerikaiaknak, hogy érdemük szerint elismerik a szovjet mérnököket.

Kirov megint hunyorított:

— Azt mondta, becsületükre válik?... De ön, remélem tudja, miért viselkednek így? Ön Amerikában élt, biztosan jól ismeri szokásaikat: minden felfedezésünket és újításunkat mohón figyelik az olajtrösztök és társaságok műszaki osztályai, hogy aztán ezeket a felfedezéseket és újításokat — valami alig észrevehető változtatással — ők szabadalmaztassák. Ezek a tudomány és technika tolvajai! Érti?

Mindnyájan Kirovot hallgatták, egyetlen szót sem szóltak s mikor befejezte mondanivalóját, megértően elmosolyodtak. Csak az argyebili kérdezte — nem egészen időszerűen:

— Hát szóval, Szergej Mironovics, akkor nem lesz nálunk munkanélküliség?

— Nem lesz és nem is lehet! — kiáltotta Kirov. — Hozzátehetem, hogy országunkban a népgazdaság egyéb ágaiban sem lesz létszámcsökkentés. Ellenkezőleg! A Szovjetunióban, így a mi Azerbajdzsánunkban is, most az ipari munkásság számának növekedését tapasztaljuk. Ez tulajdonképpen természetes: a gazdaság helyreállításának első következménye a munkásosztály megnövekedése s ilyenformán megerősödése annak a főtámasznak, amelyen végső fokon az egész szovjethatalom nyugszik.

Kirov látta, hogy a körülötte állók jól megértik és hisznek neki.

— Csakhogy, elvtársak — tette hozzá — nem elég ám, ha ezt csak mi magunk tudjuk. A pártszervezeteknek, minden párttagnak, minden öntudatos munkásnak felvilágosító munkát kell végeznie

azok között, akik még nem értették meg teljesen ezeket a kérdéseket. — Kafarhoz fordult: — Az újságban erre nagy figyelmet kell fordítani; ezek a legfontosabb kérdések!

Kafar, büszkén a Kirovtól kapott megbízásra, élénken bólintott: — Természetesen, Szergej Mironovics, tökéletesen igaza van!

Junusz csak hallgatta őket és úgy érezte, mintha hályog esett volna le a szeméről. Lám, hogy eloszlottak a kétségei, az aggályai! Most meg fog tudni felelni bárkinek, aki siránkozik vagy rémületet kelt azzal, hogy a fogyatékosságokról, a lemaradásról, vagy a munkanélküliségről beszél.

Kirov, barátságos tekintetét végigjártatva az embereken, széles mosollyal mondta:

„Tőletek, bakuiaktól, sokat remélünk!"

Válaszul ígéretek hangzottak el, az odaadás és az együttérzés szavai. Kérges munkáskezek nyúltak Kirov felé, amelyek kissé még mindig olajosak voltak. Kull is mosolyt erőszakolt arcára, még a Minisztrác vékony ajkai is szétnyíltak valamelyest, úgyhogy kilátszottak rossz fogai.

Kirov arccal észak felé állt, a könnyű szél belekapott a sapkája alól kibuggyant hajfürtjébe. Kissé szétterpeszkedett lábakkal állt, gazda módjára nézte a fáradhatatlan ingákat. És egész lényéből, széles melléből, nyájas mosolyából valami friss egészség, tisztaság áradt, ami bizalmat és biztonságérzetet keltett az emberekben.

„Tőletek, bakuiaktól, sokat remélünk!"

És Junusznak eszébe jutott, hogy egyszer már hallotta ezeket a szavakat a semahinki börtönben a tengerésztől, aki Kirovról beszélt neki. De ha Szergej Mironovics nem ok nélkül remélt sokat a bakuiaktól azokban a nehéz időkben, a távoli, ellenség megszállta Asztrahanyban, amikor a viharos tengeren, korhadt halászcsónakok útján létesített összeköttetést Bakuval — akkor természetesen most nem alaptalanul bízik a bakuiakban.

Márciusi szél

A régi jó szokás előírásainak megfelelően, Samszi már jóval az ünnep előtt minden kedden felmászik házának aszfaltozott tetejére.

De most nem rak tüzet odafenn, nem akarja megint magára vonni az emberek figyelmét; ráadásul úgy hírlik, most tilos is ilyen máglyákat gyujtani — tűzvészt okozhatnak.

Samszi, a hűvös szélben dideregve, végignéz az ódon Váron és hogy nem látja a szokásos tüzeket a tetőkön s a lángocskák remegő fényében pedig a mecsetek körvonalait, elönti a keserűség: vége

a régi, jó rendnek, ezek mindent fenekestül felfordítottak. Nemsokára beköszönt az újév — vajjon mit hoz, milyen gondokat?

Fúj a márciusi szél, búsan zörögnek az ablaküvegek Habibulla lakásában.

— Nemsokára mindenki ünnepet ül — sóhajt Fatma. — Némelyek a novruzt, mások a nőnapot. Régebben, apám házánál, Badzsi ilyenkor már megkezdte a takarítást. Hallom, hogy a klubban is igen készülnek a nőnapra. Nálunk meg se novruz, se nőnap.

— Nem olyan idők járják most, hogy ünnepet ülhetnénk — feleli Habibulla mogorván. — Örülj, hogy élsz.

Leveszi szemüvegét, fáradt kezével elfedi szemét és emlékezetébe idéz egy másik márciust, eszébe jut, hogy a cárizmus megdöntése összeesett a tavaszi ünneppel, eszébe jutnak a maga és baráti körének ábrándjai, hogy most majd milyen pompásan kivirágoznak ők — a télen megdermedt fa ifjú ágai! Ugyancsak gyorsan elszáradt az a fa! De nem lehetséges-e, hogy újra kivirágzik?

— A márciusi szelek után mindig beköszönt a tavasz — mondja Habibulla nekibátorodva, nem annyira azért, hogy Fatmát vigasztalja, mint inkább feleletül saját gondolataira. — Ha majd beköszöntenek a jobb idők, ünnepet ülünk mi is!

Fatma önkénytelenül is tagadóan rázza fejét. Jobb idők? Habibulla napról napra hidegebb, gorombább vele. Egész nap csak gondolkozik és ír valamit. Fatma szeretné otthagyni őt, mint ahogy Rugia is otthagyta Samszit. De hova mehetne, kihez? Ki fogadná be? Két gyereke van és várja a harmadikat; nem tud írni-olvasni és semilyen munkához nem ért, nem úgy, mint Badzsi vagy Rugia. Menjen vissza apjához? Az azt mondaná: magunk is szűken vagyunk itt anyáddal — hova tennélek négyeteket? Nem azért kértem én a beleegyezésedet a Habibullával való házassághoz, mondaná, hogy aztán elszökj a férjedtől. Azt már nem, lányom, csak élj, ahogy Allah rendelte!

Búsan zörögnek az ablaküvegek Habibulla lakásában és szomorú gondolatokat ébresztenek Habibullában is, Fatmában is. De mitévő legyen az ember? Jól mondja a közmondás: a tavaszi szelet nem lehet megállítani!

Fúj a márciusi szél, megzörgeti Gazanfar ablakait.

Rugia elgondolkozik az ablaknál... Már itt a tavasz. Szülőfalujában nemsokára virágok borítják el a völgyeket. Jó lenne olyan szőnyeget szőni!

Rugia bármilyen szőnyeget meg tudna szőni ugyanolyan jól, mint falujabeli társnői. De most, hogy közeledik a nőnap, különös öröm tölti el a szivét — már néhány hónapja dolgozik egy szőnyegen, amilyet még sohasem szőttek... Nem baj, hogy most nagyon

sokan szövik szőnyegbe Lenin arcképét — megérdemli azt Lenin. De nem lehet tudni, melyikük szövi a legszebben...

Beköszönt március nyolcadikának előestéje.

Rugia a klubba ment — elvinni a kész szőnyeget.

— Mit ajándékozunk az asszonyainknak a nőnap alkalmából? — kérdezi Gazanfar Junusztól, aki ugyanezzel a kérdéssel fordult hozzá.

— Talán egy-egy üveg illatszert — ajánlja Junusz rövid gondolkodás után. — A nők szeretik az illatszereket.

— Rugiának már van — mondja Gazanfar.

— Hát akkor talán szép fésűket?

— Nem... az se lesz jó...

Bala is megteszi a maga javaslatát:

— Legjobb lenne anyának is, Badzsinak is öt-öt font halvát venni — jelenti ki mély meggyőződéssel.

Gazanfar ebben az indítványban némi önzést sejt.

— Hát én nem hiszem — mondja, megpaskolgatva Bala arcát. — Inkább járjuk végig az üzleteket, mindhárman — ajánlja — ott inkább támadhat valami jó ötletünk.

Mielőtt elindulnak, Gazanfar felölti pikégalléros új ingét.

Junusz nézi Gazanfart: a szokott, ferdén gombolós ing nyitott gallérja helyett puha pikégallér és gondosan megkötött nyakkendő? Ez már igen!

— Látom, Gazanfar, kicsinosítottad magad a nőnapra — mondja barátian mosolyogva.

Gazanfar csöppet sem jön zavarba.

— Hát asszonyaink ünnepe nem a mi ünnepünk is? Az én feleségem és a te húgod nem hozzánk tartoznak? — kérdezi és Junusz kénytelen igazat adni neki.

Mikor elmennek hazulról, megszámolják a pénzüket és elhatározzák, hogy a vásárlást közköltségen fogják lebonyolítani. Bala váratlanul elmarad tőlük.

— Várjatok rám egy pillanatig! — kiáltja.

Eltűnik, de aztán hamarosan utóléri a két férfit, kezében agyagperselyét szorongatja.

— Én már tizenkét éves vagyok — mondja kissé még lihegve és megrázza perselyét. — Anyám ünnepe az én ünnepem is!... Vegyétek el ezt is!

Az utcakereszteződéseknél a szél feltartja, lökdösi a járókelőket, de Junusz, Gazanfar és Bala rendíthetetlenül, jókedvűen haladnak tovább.

— Valahol olvastam, hogy a „Baku" név a „Bad-ku" vagy „Bad-kube" szóból ered, ami hegyekből fúvó szelet vagy szélrohamot jelent — mondja Gazanfar.

— Ezt igazán elhiszem! — kiáltja Junusz s a gyalogjáró mellett sodródó új, ellenzős sapkája után fut.

Fúj a márciusi szél, játékosan meglebegteti a nők ruháit, cibálja lepleiket, kendőiket, mintha le akarná rángatni róluk. Mit hoz ez a tavaszi szél a nőknek? Mit hoz Badzsinak és Rugiának?

Másnap reggel Badzsi, mikor felébred, az ágy melletti széken kis fehér, bolyhos sapkát pillant meg.

Nem nehéz kitalálni: bátyja ajándéka ez a nőnap alkalmából. Hálás köszönet, bátyám! Mikor Junusz hazajön a munkából, őt is várja valami meglepetés — ilyen jó testvérnek nem marad adós a húga!

Badzsi siet Rugiához, hogy megossza vele örömét.

Ott ugyanaz a kép fogadja — kis fehér, bolyhos sapka az asztalkán. Milyen ügyesek voltak a férfiak, milyen jól eltalálták az ízlésüket!

Az asszonyok a tükör előtt felpróbálják sapkájukat — életükben az elsőt, Badzsi a magáét hetykén félrecsapja. Rugia meg mélyen a homlokába húzza az övét. Badzsi ránéz és vidám kacagásba tör ki.

— Hogy lehet így feltenni egy sapkát, te csodabogár! Így a parasztok viselik a prémkucsmájukat!

Rugia sem maradt adós a válasszal:

— No nézd csak, az ember azt hinné, valami divathölgy vagy! Tegnap még kendőt viseltél, tegnapelőtt meg fátyolleplet!

— Ami volt, az elmúlt!

Most Bala is beleszól a beszélgetésbe:

—Tudod, anyám, nálunk az iskolában a kislányok mind félrecsapva hordják a sapkájukat.

— Nohát csak gyönyörködj bennük, azokban a kislányokban! — mosolyog Rugia. — Hanem előbb nőj fel!

Bala sértődötten elhallgat: először is, nem kisfiú ő már, tizenkét éves, másodszor ezekben az ajándékokban neki is van némi, szerény része.

Az asszonyok sokáig nem mennek el a tükör elől, vitatkoznak, hogyan helyesebb, hogyan szebb a sapkaviselet, míg végül Badzsi észbekap:

— Elkésünk a klubból! Tedd fel a sapkát, ahogy akarod, felőlem akár az orrodra is, csak siess!

A klub bejáratánál egy táblán az aktívák fényképei sorakoznak. Badzsi megtalálja a maga kis képét is, amely szerény, fekete kendőben ábrázolja. Néhány nap előtt ezt a felvételt még nagyon sikerültnek találta. Most azonban, mikor ilyen gyönyörű, vadonatúj sapka van a fején, ósdinak, csaknem idegennek tűnik előtte!

A klubban tikkasztó meleg van. De Badzsi és Rugia nem veszi le sapkáját. Az ember nem mindennap kap ilyen ajándékot! Badzsi

és Rugia egyetlen tükör előtt sem megy el úgy, hogy bele ne pillantana. Rugia végre meghajlik Badzsi érvei előtt és ferdén teszi fejére a sapkát.

Mindketten nagyon szépek ma. A nők minduntalan megállítják őket, kérdezősködnek:

— Hol vettétek ezeket a szép kis sapkákat?

— Ajándékba kaptuk a nőnap alkalmából. Én a bátyámtól, ő meg a férjétől — feleli büszkén Badzsi.

— Jó bátyád van, neki pedig jó férje! — lelkesednek a nők.

— Nem is panaszkodunk rájuk! — mondja Rugia vidáman.

— Bárcsak mi is szerezhetnénk ilyen sapkákat — mondja elgondolkozva az egyik nő.

Egy másik hetykén kiáltja:

— A pénzen nem múlik! Van nekünk munkával szerzett, félretett pénzünk ruhára.

A klub színpadán, a háttérben Rugia művésziesen szőtt Lenin-arcképe körül félkörben helyezkedtek el a kultúrcsoport tagjai.

Badzsi népdalokat ad elő: a „Nézz már ide"-t, a „Te, szépségem!"-et és a „Ne jöjj felém"-et.

Badzsi hangja nem nagyterjedelmű, de kellemes; és a szerelmes nevében oly meghatóan könyörög a szeretett nőnek, hogy vessen rá egy pillantást, olyan szenvedéllyel ígéri, hogy életét adja e pillantásért, olyan keserűen veti szemére kedvesének hűtlenségét, hogy a hallgatóság viharos tapsszal jutalmazza énekét.

Nagy sikere van a „Mint karcsú platán" című örmény népdalnak is. Badzsi ezt a dalt Szatótól tanulta. A teremben egyesek titokban könnyeiket törölgetik: sok sebet ütött annakidején ez a népek között dúló értelmetlen, pusztulást okozó ellenségeskedés, amelyet a cár és szolgái szítottak a maguk hasznára; szerencse, hogy azok a kegyetlen idők már elmúltak!

Részt vesz Badzsi a „gidgaladi" körtáncban is.

Ennek a táncnak hagyományos szereplőihez most új típusok csatlakoznak: a gyári munkásnő, a falusi aktíva, az iskoláslány. Ezekben az új típusokban a nézők magukra ismernek és lelkesen tapsolnak.

Azután Badzsi Rugiával eljárja az „innabi" táncot.

Ezt a régi táncot két fátyolos lány szokta előadni. Badzsi kezdi a táncot és társnője láthatóan húzódozva csatlakozik hozzá. Badzsi kérleli, hogy tartson vele, de ő kényeskedik és visszautasítja. Végre azonban megtörik a makacssága és mindketten vidáman, együtt folytatják a táncot.

Ez a tartalmában egyszerű, de művészi mozdulatokban gazdag tánc a régi időktől fogva a női kacérságot példázta. Ma azonban mást, többet mondott a nézőknek: egy barátnő, ha igazán akarja,

rá tudja venni a másikat, hogy bekapcsolódjék a valóságba, az életbe. A nézők közül sokan tudják, hogyan került Rugia a klubba, miképpen kezdett dolgozni az artyelben, hogy lett olyan ember felesége, mint Gazanfar és ezért ez a tánc különös jelentőséget nyert.

Még nagyobb sikert arat Badzsi, mikor eltáncolja a „vakzalli"-t.

A „vakzalli" különleges ügyességet igénylő mutatvány, rendszerint férfi adja elő. De most Badzsi lép a színpadra, fején egy poharakkal megrakott tálcával és sima mozdulattal halad körbe, majd, lépésről lépésre gyorsítva az iramot, végül sebesen, viharosan forog.

A nézők lélekzetvisszafojtva figyelik: jaj, mindjárt szerteszét repülnek a poharak és szilánkokká törnek! De a tálca, mintha oda volna ragasztva Badzsi fejéhez, a poharak pedig csak a tánc ütemére csörrennek. A nők el vannak bűvölve. Ki mondta, hogy a „vakzalli"-t csakis férfiak tudják táncolni? A nők mindent tudnak, ha akarnak!

Az előadás véget ért. Badzsi körül tolonganak a nézők.

— Igazán olyan vagy, mint egy valódi színésznő! — hallja Badzsi Szofiat elragadtatott hangját.

— Csak ülünk a teremben, nézünk téged és azt gondoljuk: akárcsak a színházban volnánk! — csatlakozott hozzá az, aki Badzsit, amikor eljött a klubba, felvette az írás-olvasás tanfolyamra.

Most a kultúrcsoport vezetője lép Badzsihoz egy ismeretlen férfival.

— Bemutatlak benneteket egymásnak, Badzsi, ez az elvtárs az Oktatásügyi Népbiztosságtól jött — jelenti ki. — Látott téged a színpadon. Azt mondja, nagyon jól szerepeltél, tehetséges vagy.

Badzsi hitetlenkedő tekintettel néz a férfira: csakugyan?

— Nagyon jó volt! — erősíti meg az a vezető állítását, barátságosan mosolyogva. — Önnek komolyan kell tanulnia, fejlődnie. Gondolkozzék ezen. S ha úgy tetszik, jöjjön el hozzánk az Oktatásügybe, a művészeti osztályra. Mi szívesen leszünk segítségére.

Badzsit öröm és büszkeség fogja el: soha senki még nem magázta, soha senki még így nem beszélt vele. De nagy izgalmában csak két szóval tud felelni:

— Köszönöm, elvtárs! ...

Az előadás után a nagy, világos teremben táncmulatság van, fáradhatatlanul szól a két tara, a kemancsa, a fuvola, a csörgő s a dob pontosan jelzi az ütemet.

Badzsi itt sem az utolsók közé tartozik. Arca kipirult, felső ajkán verejtékcsepp csillog. Milyen szép most, itt, ebben az óriási, világos teremben, milyen csodálatos este ez! ...

A nagy lármában váratlanul kiáltást hall:

— Badzsi! Odalenn egy férfi kérdezősködik utánad!

Badzsi kitépi magát a táncolók köréből és új topánkája sarkával kopogva, gyorsan lefut a széles lépcsőkön. Biztosan Junusz vagy Szasa az... De a klub tágas előcsarnoka üres. Badzsi kinyitja a kaput, kinéz az utcára. Senki. Köröskörül csak a délvidéki márciusi éj mindent beborító sötétje.

Badzsi éppen vissza akart menni a terembe, mikor valaki halkan szólította. Néhány lépést tett előre s akkor meglátta a férfialakot, meghallotta az ismerős, rekedt hangot:

— Adj isten, feleség!

Badzsi lába megremegett, szíve hangosan vert. Nem számított rá, hogy a nőnap alkalmából ilyen meglepetésben lesz része! Első gondolata az volt, hogy visszafut a klub világos épületébe, ahol barátai nem engedik, hogy bántódása essék. De leküzdötte ezt a szándékát: ne gondolja Tejmur, hogy ő fél tőle!

— Nem tudtam, hogy a városban vagy... — mondta látszólag nyugodtan, bár a lábai még mindig remegtek és a szíve hangosan vert. Hányszor elképzelte már, hogy találkozhatik Tejmurral, felkészült rá, hogy akkor határozottan elutasítja, de a szavak, amelyeket mondani szándékozott, mind kirepültek a fejéből.

— Csak ma érkeztem vissza — felelte Tejmur.

Badzsi agyán átcikázott a gondolat: miért van szabadlábon? Hisz még nem telt le az ideje.

— Elhatároztam, hogy nem várom be, amíg letelik az időm — mondta Tejmur, mintha kitalálta volna Badzsi gondolatát és gonoszul, gúnyosan mosolyogva kérdezte: — Mi az, nem örülsz?

— Honnan tudtad meg, hogy itt vagyok? — kérdezte Badzsi felelet helyett.

— Mondták az emberek. Gyakran látnak téged itt. Bevallom, nem hittem volna, hogy itt találom a feleségemet!

Badzsi vállat vont. „Feleség, feleségem..." Úgy látszik, Tejmur még mindig a feleségének tartja őt.

— Elmondták nekem azt is, hogy itt, a gyűlésen megemlékeztél rólam... — folytatta Tejmur.

— Nyilván nagyon erős nyomokat hagytál az emlékezetemben! — felelte Badzsi csípősen.

Tejmur nem válaszolt. Csak hadd beszéljen az asszony! Hisz éppen azért jött ő ide, hogy meghallja, mit mond Badzsi a maga igazolására. Azért, amiért a szökésével szégyenbe hozta, meg amiért ilyen életet élt, mialatt ő, a férje a börtönben sínylődött, majd leszámol vele!

Egy mellettük elrobogó autó lámpája megvilágította arcukat.

És Badzsi meglátta Tejmur borostás képét, beesett szemeit, gúnyos, gonosz mosolyát.

Tejmur azonban elbájolónak látta Badzsi arcát. A fehér sapka kiemelte hullámos hajának feketeségét, szeme izgatottan csillogott, félig nyílt ajkai közül kilátszottak fehér, egyenletes fogai. Tejmurnak úgy tetszett, mintha meg is nőtt volna, termete még szebb lett, mint volt. A férfi nézte a szép, fiatal teremtést, és újult erővel lángolt fel benne a kívánság, hogy magához kapcsolja; úgyhogy gondolatai új utakra kalandoztak. A börtönben szakadatlanul arról álmodozott, hogy majd leszámol Badzsival, most azonban kész volt elvetni ezt a tervet, mint valami ócska rongyot, csakhogy elnyerje Badzsi vonzalmát.

— Még szebb lettél, mint voltál — mondta neki, már közvetlen közelében állva.

Badzsi arcát megcsapta az ismerős pálinkaszag.

„Máris leitta magát! ..."

— És, bár megérdemelnéd, hogy móresre tanítsalak, én, a férjed, hajlandó vagyok megbocsátani neked.

Badzsit fojtogatta a felháborodás: hajlandó megbocsátani!

Tejmur megérintette a karját és rekedten mondta:

— Gyerünk feleség, velem jössz!

Badzsi legszívesebben visszalökte, mellbevágta volna, de megint uralkodott magán és olyan hangon, amilyenen a felnőttek szoktak beszélni a gyerekekkel, mondta neki:

— Hallgass ide, Tejmur ... Te éveken át nem voltál itt ... Azalatt sok minden megváltozott ...

— Azért is jöttem vissza, hogy kettőnk között minden változatlanul úgy legyen, mint régebben volt!

— Úgy nem lehet, mint régebben volt!

— Ne nézd azt, hogy most rossz ruha van rajtam, hamarosan bőven lesz pénzem, amennyi csak tetszik! — mondta Tejmur rábeszélően.

— Nekem nem kell a te pénzed!

Tejmur megvetést érzett Badzsi szavaiból. Ő is hasonlóval akart válaszolni.

— Talán bizony a régi barátodtól, Szaska Filippovtól kapsz pénzt? Róla is beszéltek nekem. Azt mondják, most jól felvitte isten a dolgát. Akkor bizonyára sok pénze van, nőkre is futja belőle!

Badzsi felcsattant:

— Hallgass!

— Én a férjed vagyok és a törvény értelmében ...

Badzsi félbeszakította:

— Most új törvény van!

— Már akinek: sokan még a régihez tartják magukat.

— Amit meghagyott az eső, elviszi a zápor!

Tejmur szemöldökei komoran összehúzódtak:

— De vér nélkül nem viszi el!

Badzsi körülnézett. A klub ablakaiból élénk világosság áradt és vidám zene hangjai hallatszottak, de az utca néptelen volt.

— Azonnal felelj: jössz? — kérdezte Badzsitól és hozzálépett.

Badzsi félreugrott, de Tejmur a balkezével erősen megragadta a könyökénél fogva, jobbjával pedig a kabátja mögé nyúlt — a késért.

— Most meglakolsz mindenért, gyalázatos! — sziszegte.

Badzsi igyekezett kitépni magát a szorításából, de hasztalanul. Megint körülnézett. Nincs senki, aki segíthetne rajta?

A klub kapujában magános női alak tűnt fel — Rugia volt az, nyugtalanította Badzsi távolmaradása és keresésére indult.

— Asszonyok! — kiáltotta Badzsi, aki nem ismerte meg Rugiát. — Segítség!

— Tartsd magad! — hallotta az ismerős hangot s ettől megkétszereződött ereje.

Tejmur az egyik kezével szorosan, mint valami vasgyűrűben tartotta Badzsit, a másikkal, amelyikben a kés volt, igyekezett lesujtani rá. Badzsi forgolódott, hányta-vetette magát és ide-oda rángatta Tejmurt is. A penge már kétszer horzsolta a vállát és úgy látszott, Tejmur most már rögtön végez vele, de ebben a pillanatban az odarohanó Rugia belekapaszkodott a fenyegető kézbe és kiütötte belőle a kést. Badzsi, a segítségtől felbátorodva, teljes erejéből arcul ütötte Tejmurt.

A lármára kicsődültek a klubból a nők és szaladtak Badzsi segítségére. Sokan voltak, Tejmur el akart tűnni a sötétben, de szoros gyűrűként fogták körül.

— Átkozott asszonynépség! — mormogta Tejmur fogcsikorgatva és igyekezett kivágni magát ebből a gyűrűből.

Azt már nem! Tucatnyi női kéz tartotta foglyul.

— Erről az emberről beszélt Badzsi a gyűlésen! — mondta az egyik nő.

A másik meglátta, hogy Badzsi karja véres.

— Nadzsaf-Kuli napja már leáldozott! — kiáltotta.

— De sok követője él még, legyen átkozott valamennyi! Üssétek! — hangzott mindenfelől.

A nők Tejmurra vetették magukat. Mindegyik végig akart verni rajta — önmaga, anyja, nővére nevében.

Tejmur leesett. Cipők, topánkák, saruk, papucsok tiportak rajta, mintha bosszút akartak volna állni mindazokért a megaláztatásokért, amelyeket a nőknek el kellett tűrniök régebben, mikor az isteni és cári törvények teljesen kiszolgáltatták őket férjük és rabtartójuk, parancsolójuk és zsarnokuk szeszélyeinek...

A segélyhelyen Badzsi vállsebét bekenték jóddal és bekötözték. A kis szobában el sem fértek a barátok, akik csak úgy özönlöttek oda, hogy együttérzésüket fejezzék ki Badzsinak. Részvevően sopánkodtak és egyre kérdezgették:

— Fáj?

— Menjetek vissza a terembe valamennyien! — kérte őket Badzsi. — Már el is múlt... Ne homályosítsuk el ennek a mi szép ünnepünknek fényét!...

Mikor kettesben maradt Rugiával, azt mondta neki:

— Megmentetted az életemet, Rugia!

Rugia óvatosan megölelte Badzsit, úgy suttogta:

— Hát én talán nem neked köszönhetem az életemet?

Badzsinak ugyan fáj a válla és egy kis vér a kötésen is átütött, de szűknek érzi a kis szobát és a zene vidám hangjai ellenállhatatlanul vonzzák a nagy, világos terembe.

Nem, nem, az ünnep fénye nem homályosult el! Fáradhatatlanul szól a két tara, a kemancsa, a fuvola, a csörgő és ütemesen pereg a dob. A táncot ének váltja fel, az éneket megint tánc.

A nők örvendező felkiáltásokkal fogadják Badzsit, le nem veszik róla izgatott tekintetüket, suttognak, szerencsés jövőt jósolnak neki. Ami volt, soha többé nem ismétlődhetik meg!

NYOLCADIK RÉSZ

A SZÍNÉSZNŐ

Szokatlan dolgok

Badzsi minden szabad idejét a kultúrcsoport színjátszó körében tölti: van a világon ennél érdekesebb hely?

Különben... Énekelni, tarán és kemancsán játszani, táncolni sokan tudnak a kör tagjai közül, egyesek jobban, mások kevésbbé jól. Őt, Badzsit, most egy idő óta valami más vonzza: szeretne megtanulni úgy játszani, mint ahogyan a színházban az igazi színészek játszanak.

Éppen ekkoriban ötlött szemébe egy hirdetmény, amely szerint azerbajdzsán nőket vesznek fel a színművészeti iskolába. Átcikázott agyán a gondolat: mi lenne, ha ő... Hiszen tán nem ok nélkül emelték ki az újságban a kör többi tagjai közül? Hátha csakugyan megvan benne az, amit tehetségnek neveznek? Hiszen most mindig és mindenütt azt hangoztatják, hogy nem szabad megállni az elért eredményeknél, hanem haladni kell, tovább, előre. De hol máshol tanulhatná azt, amiről oly régen ábrándozik, mint a színművészeti iskolában? Lehet, hogy onnan már egyenes út vezet a színházba...

A színházba!

Badzsi képzeletben látja a rivalda ragyogó lámpáit, a színpadot, hallja a nézőtéren felzúgó tapsot. És merengése messze ragadja...

Terveit Junusszal is közölte.

Az kétkedve, bizalmatlankodva hallgatta. Még hogy színésznő? Micsoda ötlet! Igaz, hogy mikor a színházban volt, ő maga is el volt ragadtatva a színésznők játékától, de...

— Mindez olyan szokatlan... — kezdte bizonytalanul.

Badzsi haragos pillantást lövelt rá:

— És az, hogy te iskolapadban ülsz a szakipari iskolában, vagy tervrajzokat készítesz, az olyan megszokott dolog? És Aram az üzemvezető íróasztalánál? És Bala a szovjet iskolában? És Rugia a szőnyegszövő artyelben? Most nagyon sok minden szokatlan! És hát én... én nem vagyok olyan, mint a többiek? Kérdezzük meg Gazanfart, melyikünknek van igaza.

Junusz ismeretlen árnyalatot fedez fel húga hangjában. Badzsi nem annyira az ő engedélyét kéri, hogy a színművészeti iskolába járhasson, sőt nem is annyira tanácskozik vele, mint inkább bejelenti neki a maga elhatározását. És Junusz azt is érzi, hogyha ő megtiltaná ezt a lépést, Badzsi valószínűleg nem engedelmeskednék neki. No, ez aztán csakugyan szokatlan!

Egyébként ami azt illeti, hogy most sok minden szokatlan, abban igaza van a húgának. Vegyük csak például az ő esetét: gondolta volna ő valaha, hogy vezetője lesz a termelési csoportnak Aram helyén, akit nemrégen léptettek elő üzemvezetőhelyettessé?

Eszébe jutott a mulatságos beszélgetés, amely Aram és közte folyt le, mikor megkapták a kinevezési parancsokat. Aram sértődöttséget színlelve mondta neki: „Szép dolog, Junusz, kitúrtál a helyemről, most miattad mehetek üzemvezetőhelyettesnek!" De egy kis mókáért neki, Junusznak sem kellett a szomszédba mennie és ugyanolyan sértődött arccal felelte: „Mindezért, Aram Hrisztoforovics, a XII. bakui pártkonferenciára és Szergej Mironovicsra haragudj — ők hozták a határozatot, hogy a kiváló munkásokat felelős állásokba kell helyezni. És ha már arról van szó, hogy melyikünknek van több oka megsértődni, hát ne feledd, Aram Hrisztoforovics, hogy nem én túrtalak ki téged, hanem azzal, hogy előléptél, te mozdítottál el a régi helyemről!"

Igen, az emberek most szokatlanul gyorsan haladnak előre! Junusz restelkedik, ha eszébe jut, hogy még nemrégen azt a buta kérdést intézte Szergej Mironovicshoz, a munkanélküliségre vonatkozóan. Hogy lehetne itt szó munkanélküliségről, mikor máris nagy hiány van munkáskezekben! A termelőcsoport vezetője persze nem olyan nagyon magas állást tölt be, de azért sok függ tőle. Az ő, Junusz csoportjában például, nemcsak, hogy ismét elérték a kiter-

melésnek azt a szintjét, amely a mélyszivattyúzásra való áttérés idején eleinte csökkenést mutatott, hanem már lényegesen több olajat termelnek ki, mint mikor kanalazással végezték a munkát — ahogyan azt Szergej Mironovics meg is jósolta. Mindez természetesen nem volt könnyű! ... Szokatlan? Nem baj az, hogy sok minden még szokatlan, az a fő, hogy ez a szokatlan — jónak bizonyuljon ... És ami azt illeti, hogy Badzsiból színésznő legyen?

Junusz kezdte kifejteni kétségeit, de Badzsi nem engedte, hogy végigmondja, amit elkezdett:

— Nálunk, a női klubban, mostanában még az öregasszonyok is másképpen gondolkoznak!

Badzsi szavai elevenére tapintottak Junusznak:

— Nekem nincs kifogásom ellene, ha egy nő színésznő akar lenni — magyarázta. — Csak azt mondom, hogy az ilyesmi a mi asszonyaink nagy részének szokatlan s hogy erre előbb meg kell érniük ... Ez rád is vonatkozik! — tette hozzá megrovóan: húga már nagyon is fennen hordja az orrát!

Badzsi ravaszul elmosolyodik:

— Kirovot bizonyára nagyrabecsülöd?

Junusz vállat vont:

— Ostoba kérdés!

— Nem ostoba. Tudod, mit mondott Szergej Mironovics az ilyen felfogásról? Elmesélte, hogy egy városban, nagyon régen, mikor az első autók robogtak végig az utcákon, a lovak megijedtek, visszahőköltek előlük, megbokrosodtak, mire a kerületi főnök kiadta a parancsot: tilos az autóközlekedés, ameddig a lovak meg nem szokják a gépkocsikat! Már bocsáss meg, Junusz, de te is olyanféle vagy, mint a kerületi főnök: ellenzed, hogy az azerbajdzsán nők színi pályára lépjenek, amíg meg nem szokják, hogy színésznők!

Junusz összeráncolta homlokát — húga túljárt az eszén — de a tekintetében mosoly bujkált: kerületi főnök! Márpedig, ha Szergej Mironovics mondja, akkor pontosan így van ez.

— De a hirdetményben az áll, ne feledd, hogy az iskolára jelentkezőknek középiskolai végzettséget igazoló bizonyítványt kell felmutatniok, vagy vizsgázniuk kell — jegyezte meg Junusz.

Badzsi sóhajtott. Könnyű azt mondani: középiskolai végzettséget igazoló bizonyítvány! De hol végzett volna ő középiskolát? Talán Ana-hanumnál a konyhában? Vagy a zsákjavító artyelben? Vagy Tejmur házában? Ami a vizsgákat illeti, nyilván jónéhány éjszakát kell majd töltenie a könyvek előtt ülve.

— És gondolod, hogy megbirkózol a dologgal? — kérdezte Junusz.

Badzsi sértődötten biggyesztette le az ajkát: bátyja nem először kételkedik az ő erejében és kitartásában. Talán azt gondolja, hogy húga csak segítséget — kenyeret, ruházatot vár tőle? Nem, ő töb-

bet vár bátyjától: azt, hogy bízzék benne! És mindent el fog követni, hogy ezt el is érje!...

Badzsi mindig késő éjszakáig marad fenn, könyvei, füzetei fölé hajolva, készül a színművészeti iskola vizsgáira.

Törtek; á, bé; a derékszögű háromszög átfogója... Ez nehezebb, mint az alany meg az állítmány, vagy a „vakzalli"-t táncolni, fején a poharakkal telerakott tálcával! De azért, ha az ember igyekszik, megbirkózik az átfogóval is...

Szokatlan?

A nők most lépten-nyomon hallják ezt a szót. Régebben, mikor rabságban akarták tartani őket és engedelmességre nevelni, azt mondták: „ezt a sariat, az írott törvény tiltja". vagy: „az adát, az ősök szokása nem engedi". Most ezek a bölcs mondások elvesztették súlyukat és minden tilalmat ez a szó fejezett ki: „szokatlan".

Badzsi elviselhetetlennek tartja ezt a szót. Milyen jó, hogy Junusz soha többé nem mondta neki ezt!

Repülnek a darvak

— Badzsi, most tegyen úgy, mintha vak volna!

Badzsi világtalan szemét a semmibe mereszti és képzelt botjával tapogatva az utat, óvatosan lépked. Arca félénk, mozdulatai tétovák.

— Most tegyen úgy, mintha a feje felett tovarepülő darvakat figyelné.

Badzsi hátrahajtja a fejét, tenyeréből ernyőt formál szeme fölé, hunyorog, mint a napfényben szokás, és álmodozó tekintetével követi a magasban húzó, képzelt darvak röptét. Szemével kíséri a dél felé vonuló madarakat, nézi a ferde háromszöget: mint válik egyre kisebbé s mint tűnik el végül a láthatár mögött. Kezével búcsút int nekik és bánatosan, de reménykedve mosolyog: viszontlátásra, darvak! Viszontlátásra a tavasszal!...

„Tegyen úgy, mintha... tegyen úgy, mintha..."

Mindez a színpadi gyakorlat-órán folyik le a színművészeti iskolában. Itt Viktor Ivanovics tanítja a mindkét nembeli növendékeket jövendő hivatásuk tudnivalóira és Badzsinak mindig újabb és újabb gyakorlati feladatokat ad. Egy idő múlva ezeken az órákon egyre többet foglalkoznak „munkafolyamatok emlékezetből" való bemutatásával.

Badzsi szorgalmasan varr a képzeletbeli tűvel, süti a képzeletbeli süteményeket, mossa a képzeletbeli fehérneműt. Érdemes megnézni, milyen ügyesen illeszti az üveget az ablakba! A kerethez hozzáméri az üveget, gyémánttal kivágja, apró szegekkel a kerethez támasztja,

a széleire rákeni a gittet, ami fölösleges, azt lapos vassal lekaparja, a többit egyenletesen szétnyomkodja. Valódi üveges, a javából!

Badzsinak kis némajeleneteket is elő kell adnia, amelyekben a cselekményt szótlanul, csakis mozdulatok segítségével érzékelteti.

Ezek a feladatok kezdetben elég egyszerűek: barátja alszik s neki úgy kell viselkednie, hogy fel ne ébressze; egy aszfaltbetyár az utcán szeretne ismeretséget kötni egy fiatal leánnyal, de aztán mégsem meri rászánni magát; két barátnő haragban volt, szeretnének kibékülni, de önérzete egyiknek sem engedi, hogy ő tegye az első lépést.

Lassanként egyre bonyolultabb feladatokat kapnak. De szavak nélkül kell előadni őket, mindig szavak nélkül! Nem hiába nevezik ezt a műfajt némajátéknak. Dehát, lehet is mindent kifejezni csak mozdulatokkal és arcjátékkal! Az ember néha úgy szeretne megszólalni, ha legalább egy mondatot vagy akár csak egy szót lehetne hangosan kimondani! ...

A színpadi gyakorlat-órák irodalom- és történelem-órákkal váltakoznak.

Badzsit kellemes meglepetés érte: kiderült, hogy az irodalom- és történelemtanár az ő régi barátja — Aga-Serif.

Az irodalom-órák rendkívül érdeklik Badzsit, a történelem valamivel kevésbbé. Persze a történelem valamivel érdekesebb, mint az a, bé, vagy az átfogó, dehát tulajdonképpen olyan fontos tudni, miképpen éltek az emberek hajdanában? Mire jó arról a rég letűnt korról tanulni?

Óra végén Badzsi a tanári asztalhoz siet.

— Szíveskedjék átadni üdvözletemet Zijnet-hanumnak — kéri Aga-Serifet.

Aga-Serif becsukja az osztálykönyvet és nyájasan feleli:

— Zijnet-hanum sem felejtett el téged, mindig figyelmeztet, hogy adjam át üdvözletét!

Az első vizsgán Badzsi irodalomból „kitűnőt", történelemből „jót" kap.

— Emlékszel, hogy hallgatóztál mindig, mikor a tanítványaimmal foglalkoztam? — kérdezi Aga-Serif, miközben átadja a bizonyítványt Badzsinak.

Hogyne emlékeznék! Arra is emlékszik, hogy az átkozott Tejmur megtiltotta neki a barátkozást Aga-Seriffel és Zijnet-hanummal, hogy milyen durván megsértette e kedves házaspárt, őt, Badzsit pedig bezárta a lakásba, hogy át ne járhasson hozzájuk. Lehet erre nem emlékezni? Szerencse, hogy most Tejmur van bezárva, biztos helyen!

— Bizony, akkor nem volt jó sorunk, neked meg nekem ... — mondja Aga-Serif eltűnődve.

Badzsi arca elkomorul:

— Legjobb elfelejteni!

— Azt már nem — veti ellen Aga-Serif meggyőződéssel. — Erről semmiképpen sem szabad megfeledkezni!

— Miért?

— Hogy jobban megértsük, jobban méltányoljuk mostani életünket. A jelent jobban megértjük és jobban tudjuk megbecsülni, ha összehasonlítjuk a múlttal. Így van?

Badzsi bólint. És ekkor megvilágosodik előtte: lám, erre jó a történelemtanulás.

A legközelebbi vizsgán Badzsi történelemből is „kitűnő"-re felel. Ezt Aga-Serifnek köszönheti. Ó, hiszen ha Aga-Serif vagy harmincöt évvel fiatalabb volna és nőtlen, nem pedig olyan asszony férje, mint Zijnet-hanum, és ha ő maga, Badzsi nem gondolna olyan gyakran valaki másra — okvetlen beleszeretne...

Badzsi mozgásművészetet és akrobatikát is tanul. Trikó és rövid szoknyácska van rajta, makrancos fekete haját szalaggal kötötte át. A pianinó ritmikus kísérőzenéje és ütemes számolás hangzik: „egy, kettő, három; egy, kettő, három!" Badzsi hajladozik, fordul, perdül, piruetteket csinál. És hirtelen eszébe jutnak a várbeli ósdi ház lakói, Ana-hanum és Samszi: vajjon mit szólnának, ha látnák, milyen öltözékben gyakorol unokahúguk, még hozzá férfiak jelenlétében — biztosan elájulnának csodálkozásukban és felháborodásukban!

Nem kevésbbé ámuldoznának, ha látnák húgocskájukat a vívóleckéken, ahol a jövendő színészek megtanulnak bánni a törrel, karddal, vítőrrel.

A tanár azt mondja:

— A színpadon a vívójelenetek többnyire nagyon rövidek, de rendkívül kifejezőnek kell lenniök, mert a hősök közötti összeütközés csúcspontját jelzik... Tehát... — tekintetét Badzsira fordítja: — képzelje, hogy nagyon régen gyűlöl valakit s ez a gyűlölet most halálos párviadalban jut kifejezésre.

Badzsi kezébe veszi a vítőrt, megszorítja a markolatot. Szemében gyűlölet lobog. Csengve kereszteződnek a pengék. Badzsi előbbre lép, támad — ledöfi a képzeletbeli ellenséget. Maga a megtestesült diadal...

Badzsi néha szeret csintalankodni az órákon.

Talán ezzel igyekszik kárpótolni magát a vidám iskolai életért, amelyben neki nem volt része, így tehát — valami hallgatólagos megegyezés folytán — sem Viktor Ivanovics, sem Aga-Serif nem szokta túlságosan szigorúan rendreutasítani, hadd ízlelje meg ezt az örömöt felnőtt tanítványuk, ha későn is.

A legtöbb növendék nem tud elég jól oroszul, Viktor Ivanovics

meg nem elég folyékonyan beszél azerbajdzsánul, úgyhogy néha tolmács segítségét kell igénybevennie.

Ezt a szerepet Badzsi szívesen és sikeresen játssza. Időnként azonban, tanulótársai szórakoztatására, vidám kis szavakat, tréfákat sző a lefordított szövegbe, rendkívül komoly arccal. Az „artyiszt" — színész — szót például a hasonlóhangzású „arsziz" szóval fordítja, ez pedig „szemtelen"-t jelent; az „ucsityel" — tanító — szót úgy ejti ki, mintha két külön szó volna: „ucs" és „tyel", ez meg azt jelenti: „három hajfürt". Képzelhető, milyen vidámságot keltenek az osztályban az efféle ferdítések.

Mindezt Badzsinak nagyon ravaszul, óvatosan kell intéznie, egyszer azonban mégis rajtavesztett s akkor Viktor Ivanovicsot elhagyta a türelme.

— Ha nem tud az osztályban úgy viselkedni, ahogyan illik, nem kell részt vennie az órán — mondta neki udvariasan, de meglehetős rosszalóan.

„Vagyis más szóval: menjek innen!"

Badzsi egy pillanat alatt átalakul: száját dacosan összeszorítja, orrcimpái kitágulnak, szemében harag lángol. Túlságos sokszor hallotta ő életében azt, hogy „eredj innen!", most még itt is, most is ezt kell hallania? Elég volt!

— Ha nem tetszik, maga ne jöjjön ide! — szalad ki a száján, de tanulótársai olyan dermedt, megdöbbent arccal néznek rá, hogy rögtön látja: ostoba, durva, jóvátehetetlen dolgot követett el.

Az osztály sokáig nem tud magához térni elképedéséből. Szerencsére megszólal az óra végét jelző csengő.

— No, mára befejeztük! — mondja nyugodtan Viktor Ivanovics, összeszedi könyveit és indul kifelé.

Az ajtó becsukódik mögötte. Az osztálytársak lármásan sereglenek Badzsi köré. Elárasztják szemrehányásokkal.

Badzsi csökönyös:

— Most nem cári időket élünk!

Csodálkozva kérdezik:

— Mi köze ehhez a cárnak?

— Az, hogy a nőket csak a cári időkben nem engedték tanulni!

— Dehát téged ki nem enged tanulni?

— Ő! — bök fejével az ajtó felé Badzsi.

A többiek méltatlankodnak:

— Hiszen te voltál az, aki zavartad őt abban, hogy tanítson bennünket!

Valaki szemrehányóan teszi hozzá:

— Így gúnyt űzni egy idősebb emberből!... Hogy nem szégyeled magad!

Badzsi elkomorodik. Nem kellemes, ha mindenki szembefordul az emberrel. De Badzsit nem olyan könnyű más belátásra birni.

— Amikor mulattattalak benneteket, bezzeg nem tartottatok vissza, csak összeszorítottátok a szátokat, hogy ki ne törjön belőletek a nevetés! — morogja haragosan.

Telnek a napok, folytatódnak a színpadi gyakorlat-órák, és Viktor Ivanovics úgy viselkedik Badzsival szemben, mintha semmi sem történt volna.

Badzsi ezt nem tudja mire vélni. A tanár talán méltóságán alulinak tartja, hogy vitába bocsátkozzék vele? Vagy talán titokban bosszút forral ellene? Vagy lehet, hogy csak azért nem kergeti el az órákról, mert sajnálja őt? Nohát ő nem kér a sajnálatából!

A történelemóra végén Badzsi, szokása szerint kiszalad a tanári asztalhoz.

— Üdvözlöm Zijnet-hanumot! — mondja Aga-Serifnek.

Aga-Serif azonban ezúttal kurtán felel:

— Köszönöm...

Tanítás után Badzsi hazakíséri Aga-Serifet, könyvekről próbál beszélgetni vele, de a társalgás nagyon akadozik.

— Tudod te, hogy ki az a Viktor Ivanovics? — kérdezi Aga-Serif váratlanul. No, most már minden világos: Viktor Ivanovics árulkodott neki!

Badzsi vállat von: honnan tudná ő, ki az a Viktor Ivanovics? Az elefántcsont-fogantyús botjáról és magas, keményített gallérjairól ítélve bizonyára valami előkelő úrféle.

— Tévedsz, nem az — mondja Aga-Serif.

És az úton hazafelé elmondja, kicsoda hát Viktor Ivanovics.

Régebben szegény sorsban élt, mint egy orosz színház színésze és rendezője. A kilencvenes években, fiatalember korában jött a Kaukázusontúlra, itt színtársulatot szervezett — egyikét a kevesek-nek, amelyek a forradalom előtt azzal a céllal alakultak, hogy harcot folytassanak az ügyes színházi ügynökök és vállalkozók ellen. Hosszú éveken át tevékenykedett a Kaukázusontúl különböző színházaiban mint színész, rendező, művészeti igazgató, mindenütt szeretettel és megbecsüléssel vették körül, szoros kapcsolatba került a kaukázusontúli nemzetiségi színházak színészeivel és vezetőivel. A forradalom után pedig, amikor az újjászületett azerbajdzsán színháznak szüksége volt tapasztalt művészi vezetőkre és a fiatal színész-nemzedék nevelésére hivatott szakemberekre — erre a munkakörre Viktor Ivanovicsot hívták meg Bakuba.

Badzsi zavarban van. Ilyen ember hát Viktor Ivanovics. Az ilyen ember tiszteletet, megbecsülést érdemel, ő pedig...

Bocsánatot kérjen tőle? Ettől konoksága és valami hamisan értelmezett büszkeség tartja vissza. Jaj, ha nem kellene bocsánatot

kérnie és mégis értésére adhatná Viktor Ivanovicsnak, hogy beismeri hibáját és hogy soha többé nem fog így viselkedni. De hogyan lehetne ezt elérni, hogyan?...

Elmúlik egy hét.

A színpadi gyakorlat-órán Badzsi „tetszés szerinti" tárgyú némajelenetet adhat elő. A „megbánás"-t választotta.

Egy nő dührohamában durván megbántja barátját, de nemsokára észretér, elfogja a szégyenkezés, a megbánás, a szomorúság. Néma bánatában meghatóan kérleli barátját, hogy bocsásson meg neki.

Szavak nélkül, mindez szavak nélkül! De Badzsi érzi, hogy Viktor Ivanovics már abból, hogy ő a „megbánás" témát választotta, mindent kitalált, méltányolta a szándékot és megbocsátott. Ebből látszik, hogy a színész nagyon sokat kifejezhet az ilyen némajelenetekkel. Ezeket talán nem is „némajáték"-nak kéne nevezni...

Sokat mondhat a színész szó nélkül is. De még többet mondhat szavakkal. Erről Badzsi meggyőződik, mikor a művészi szavalóórán vesz részt.

Itt újra darvak repülnek, de most — költők verseiben. Badzsi most a szerelmes költő, Bagif szavaival kéri az elköltöző darvakat, hogy adják át üdvözletét kedvesének, akitől el kellett válnia. A szülőföldjéről elűzött költő, Zakir szavaival kéri a darvakat, hogy hozzanak neki hírt hazájáról. A bánatos költő, Bidadi szavaival jósolja meg a tovarepülő darvaknak szomorú sorsukat.

Kétszeres adag

Alimának durvavonású, kissé himlőhelyes arca van. Nem szép lány, bátortalan, félszeg. Mozdulatai szögletesek. Nehezen képzelhető el, hogy színésznő lesz belőle.

De Badzsi, aki figyeli, hogy felélénkül és átalakul Alima a színpadi gyakorlat-órákon, milyen egyszerűen és pontosan oldja meg Viktor Ivanovics legbonyolultabb feladatait — nem állhatja meg, hogy fel ne kiáltson:

— Alima nagy tehetség!

Badzsi és Alima élete sok tekintetben hasonló. Ők ketten könnyen megértik egymást.

Alima egy üzbég szegényparaszt leánya. Még gyermekfővel férjhez adták egy ellenszenves és durva emberhez. Mikor már sokat szenvedett tőle, megszökött szülőfalujából Taskentbe. Ott munkát vállalt egy takács-artyelben, egyszersmind letette a szakérettségit. A kultúrcsoportban benne is — mint Badzsiban — művészi képességeket fedeztek fel és két fiatal üzbég társnőjével elküldték a bakui

színművészeti iskolára, amely akkoriban az egyetlen ilyen intézet volt az egész Szovjet-Keleten.

Alima gyakran beszél arról, hogy miképpen élt régebben az üzbég nő. Nehéz sors volt az! Különösen nyomasztóan hat Badzsira, amit a parandzsáról hall tőle — ez hosszú zsák, amely a nőt tetőtől talpig eltakarja; a nők arcát pedig a csacsvana — lószőrből készült álarc födte.

— Ez ugyanaz, mint a mi vidékünkön a csadra, a fátyollepel! — mondja Badzsi és részvevően csóválja a fejét.

Alima ceruzát vesz elő és füzete fedelére lerajzol egy parandzsát, hogy szemléltesse.

— Én hat évig ilyen zsákban jártam! — mondja elkeseredetten. — Tizenegy éves koromban vettem fel és tizenhét éves koromban dobtam le.

A rajzon a hosszú, üres ruhaujjak hátra vannak kötve.

— Hát ez minek? — kérdezi Badzsi.

— Az engedelmesség jeléül.

Badzsi ellöki a rajzot és felháborodottan kiáltja:

— Legyen átkozott ez a parandzsa meg csacsvana, a csadrával együtt! Akik pedig ezeket a gyalázatosságokat kitalálták, azokat kényszeríteni kellene, hogy egész életükben így, ezekben járjanak!

Sok elszomorítót hall Badzsi üzbég barátnői régebbi sorsáról. Mennyi szörnyűséget kellett átélniük, mielőtt eljutottak a színművészeti iskolára. Rokonaik elfordultak tőlük, sanyargatták, üldözték őket. Az egyik fiatal üzbég nő testén kegyetlen ütlegek nyomai maradtak, Alima testén meg — golyónyomok: zsarnok férje támadt rá fegyverrel.

És ha valaki, bármilyen jóindulatúan is, gúnyolódik, hogy milyen hibásan beszélnek azerbajdzsánul az üzbég nők, azt Badzsi azonnal élesen rendreutasítja:

— Inkább azzal törődnétek, hogy ti magatok hogy beszéltek oroszul!

Badzsi mikor megkapja az ösztöndíját, bizonyos összeget mindig nyalánkságokra költ, hogy megkínálja új barátait és barátnőit. Legbőkezűbben üzbegisztáni társnőit szokta ellátni: azoknak Bakuban nincsenek rokonaik, ismerőseik; azok itt vendégek.

— Nagyon is elkényeztetsz bennünket! — mondta neki egyszer Alima.

— Ha odahaza volnátok, a szülőföldeteken, nem kényeztetnélek benneteket — felelte Badzsi.

— Odahaza?... — Alima egy pillanatig elgondolkozott, aztán hirtelen felszegte fejét és szenvedélyesen mondta: — Hallgass ide, Badzsi. Mielőtt hazulról ideutaztunk, Azerbajdzsánba, eljött hozzánk Üzbegisztánba Mihail Ivanovics Kalinyin. Volt abban a kerü-

letben is, ahol az én rokonaim laknak — Bagautgyin faluban. Tudod, mit mondott a parasztjainknak egy gyűlésen? „Ti csak ezt az ault tekintitek hazátoknak, de szerintem ez kevés. Nektek a néhányezer versztányira lévő arhangelszki kormányzóságot is hazátoknak kell éreznetek!" Érted ezt?

Badzsi bólintott és megkérdezte:

— És hol van az az arhangelszki kormányzóság?

Alima a Szovjetunió nagy falitérképe elé lépett s annak legfelső részére mutatott:

— Ott van, látod? Én magam is csak nemrégen tudom.

— Milyen messze! — mondta Badzsi eltűnődve és szemével méricskélte a Baku és Arhangelszk közötti távolságot.

Még nemrégiben is valahányszor elhaladt ez előtt a térkép előtt, pillantása önkénytelenül az Apseron-félszigetnek a Káspi-tenger kékjébe vágó sárga csőrére s e csőr alsó káváján levő kerek kis pontra — Bakura vetődött. Itt született ő, ez az ő hazája! Most meg tekintete végigsiklik a térképen, a Szovjetunió beláthatatlan területén, északról délre, nyugatról keletre. És lám, itt minden talpalatnyi föld az ő hazája!...

Mikor legközelebb megkapta ösztöndíját és barátainak odaadta a szokásos egy-egy zacskó édességet, Alima kezébe titokban egy második zacskót csúsztatott.

— Köszönöm, de hiszen már adtál egyet — mondta Alima.

— Neked kettő jár! — súgta oda neki Badzsi.

Alima elcsodálkozott:

— Miért?

— Mert hat évig parandzsában kellett járnod... Mert golyók nyomát viseled a testeden... Mert beszéltél a nagy hazáról!

Az anatómiai tankönyv

Mennyire különbözik Alimától a másik üzbég tanítvány, Telli! Elég csinos, nőies, szeme szép, bár nem valami kifejező.

Badzsi e másik barátnőjének neve tulajdonképpen nem is Telli, hanem Szaltanat, ami „birodalmat" jelent, de azért mégis Tellinek, azaz „tincses"-nek nevezik, részint mert egyenletesre nyírott sűrű fekete fürtjei a homlokába hullanak, részint Uzeir Hadzsibekov népszerű operettjének, az „Arsin mal Alan"-nak hősnőjéről, Telli szolgálóról, akinek kedves dalocskáit, vidám táncait szép sikerrel adta elő. Minden mulatságban, mókában hű szövetségese Badzsinak. Ha együtt mennek végig az utcán, vidáman trécselve, alig akad a járókelők között, aki ne mosolyogna rájuk, vagy meg ne fordulna utánuk.

Telli kezében gyakran látható egy anatómiai tankönyv.

Badzsi egyszer belenézett... Szív, gyomor, agyvelő, fehér idegszálak, a véredényrendszernek az egész testen szétágazó kék, vörös csövecskéi — ilyen hát az emberi szervezet...

— Érdekes tudomány ez az anatómia — jegyzi meg Badzsi.

Telli zordonan ráncolja homlokát:

— Vesződjenek a mészárosok és szakácsok a csontokkal meg a belekkel, én jobban szeretek énekelni és táncolni!

— Hát akkor miért cipeled magaddal mindenhova ezt a könyvet? — csodálkozik Badzsi.

Telli csak titokzatosan mosolyog és hallgat.

Egyszerre váratlanul elmarad az iskolából. Badzsi elmegy a lakására, megtudni, mi történt vele.

— Nincs itthon — felelik szárazon.

Másnap Badzsi megint elmegy.

— Elutazott! — vakkantják az ajtónyíláson át.

Badzsi a fejét rázza: nem valószínű, hogy ez igaz!

Harmadszor is elment, késő este, amikor Telli nem lehetett távol hazulról. Ugyanaz a válasz!

Másnap reggel váratlanul találkozott vele az utcán.

— Hol kószálsz te? — kiált fel Badzsi.

— Beteg vagyok...

Telli hiába igyekszik fájdalmas arckifejezéssel leplezni viruló egészségét.

— Nem úgy festesz te, mintha beteg volnál! — mosolyog Badzsi gúnyosan.

— Meg aztán nem értem el olyan nagyszerű eredményeket, hogy érdemes lenne folytatnom a tanulást.

— Nem igaz. Egészen jól haladtál. Valami más okból maradtál te el az iskolából. — Badzsi fürkészően néz barátnőjére: — Csak nem mentél tán férjhez?

— Nem.

— Talán a rokonaid nem engedik, hogy tanulj?

Telli nem felel.

— Hát beszélj már! — böki oldalba Badzsi. — Vagy talán nem bízol bennem?

Beletelik egy kis időbe, míg Telli rászánja magát, hogy elmondja történetét.

Kiderül, hogy néhány hónapon át félrevezette szüleit, elhitette velük, hogy szülésznői tanfolyamra jár, noha a valóságban a szinművészeti iskolába járt. A családnak a szülésznői pálya ellen nem volt kifogása: a bábaság ősidők óta női hivatás — a szülésznő, az nem holmi szemérmetlen komédiásnő vagy táncosnő. De a csalás

nemrégen kiderült és Tellinek nagyon-nagyon szigorúan megtiltották a szülei, hogy a színművészeti iskolába járjon.

Badzsi figyelmesen hallgatja. Hát szóval ezért hurcolja magával Telli mindenüvé azt az anatómiai tankönyvet!

— És mi történik, ha mégis eljársz az előadásokra? — kérdezi Badzsi.

— Fenyegetőznek... — sóhajt fel Telli és máskor oly vidám arca most őszintén elborul.

— Mindenesetre figyelmeztesd őket a 142. *b)*-re! — mondja Badzsi sokat sejtetően.

A 142. *b)* — a büntetőtörvénykönyv egy cikkelye: szigorú büntetést helyez kilátásba a felszabadulásukért küzdő nők ellen irányuló cselekményekért. Ez a törvénycikkely, bár csak nemrégen hozták nyilvánosságra, gyorsan vált közismertté, különösen a nők körében.

— Megölni persze nem fognak, most nem olyan idők járják! — mondja Telli. — De majd nem adnak enni.

Badzsi dühében az ajkát harapdálja: ugyanez történt Rugiával is annakidején! Látszik, tudják, hogy mivel kell fenyegetni a nőket: éheztetéssel, nélkülözéssel. Sok lány emiatt marad ki az iskolából. Bárcsak kitalálnának valami szigorú törvényt viszonzásul az ilyen fenyegetésekre!

— De azért, csak nem akarod abbahagyni a tanulást? — kérdezi Badzsi. — Hiszen tehetséges vagy és ha elvégezted az iskolát, színésznő lehet belőled!

Telli reménytelenül vállat von:

— Hiába, nem változtathatok a dolgon!

Badzsinak eszébe jut az az ember az Oktatásügyből, aki a nőnapon, a klubban felajánlotta neki, hogy segítségére lesz. Arca elszánt kifejezést ölt:

— Meglátjuk, kié lesz az utolsó szó!...

Másnap reggel Badzsi az Oktatásügy folyosóin és szobáin át cikázik ide-oda az ösztöndíj iránti kérvénnyel, amelyet Telli nevében ő írt meg — barátnőjének nem volt hozzá bátorsága.

Benyit az egyik szobába, azt reméli, itt megtalálja azt az embert, akit keres — és az íróasztalhoz lép, amelynél sötétszemüveges férfi ül.

Csak nem Habibulla bég? De bizony ő az! Badzsi ugyan félfüllel hallotta Junusztól, hogy Habibulla az Oktatásügyben dolgozik, de őszintén szólva, nem hitte volna, hogy éppen vele kell majd beszélnie Telli ösztöndíja ügyében.

Tétovázva áll meg, de Habibulla, aki azonnal megismerte, feltűnő nyájasan szólítja meg:

— Badzsi! Badzsi elvtársnő, te vagy az? Hát igazán nem remél-

tem, hogy itt találkozunk! Kérlek, foglalj helyet. Hogy megnőttél, megszépültél!

Badzsi tartózkodóan felel:

— Jó napot!... Azt hittem...

— Az elődöm csak két-három napja vett át egy más munkakört... Hát nézzük, mivel szolgálhatok?...

Badzsi évek óta nem találkozott Habibullával, csak az utcán látta futólag két-háromszor. Most megállapítja róla, hogy megöregedett, lesoványodott és gondozatlan. Halántéka kétoldalt teljesen ősz. Kiskabát, gallér és nyakkendő helyett Tolsztoj-inget hord. Igen, külsőleg nagyon megváltozott! Csak sötét szemüvege rejti el tekintetét úgy, mint régebben. E szemüveg mögött — bár tulajdonosa nyájas és szívélyes — Badzsi valami rosszindulatot érez.

„Vissza fogja utasítani..." — gondolja Badzsi, de azért mégis leteszi eléje a kérvényt az íróasztalra, azonkívül élőszóval is elmondja neki a lényeget. A régi idők emlékére Habibulla bégnek szólítja, a férfit azonban ez a rövidke cím, amelyre valamikor oly büszke volt, most láthatóan megbotránkoztatja.

— Szólíts csak egyszerűen Habibulla elvtársnak — javítja ki barátságosan Badzsi tévedését. Azután éppenhogy átfutja a kérvényt, máris ráírja a határozatot színes ceruzával: „Teljesítendő".

Telli ösztöndíjat kap! Tellinek nem kell elmaradnia az iskolából! Badzsit olyan boldoggá teszi barátnője ügyének szerencsés fordulata, hogy hajlandó lenne akár nyakába borulni Habibullának és elfeledni régi ellenszenvét.

— Hogy van a bátyád? — kérdezi Habibulla váratlanul.

— Egészséges — feleli Badzsi. — Dolgozik, tanul.

— Kérlek, add át neki üdvözletemet. Én igen nagyrabecsülöm a bátyádat! — Habibulla nem ad időt Badzsinak, hogy magához térjen meglepetéséből és hangját valamivel halkabbra fogva, folytatja: — A színművészeti iskola az én hatásköröm alá tartozik. Ha valamire szükséged van, akár neked személyesen, akár társaidnak, mindig számíthatsz a segítségemre. És ha majd elvégezted az iskolát, jó helyhez juttatlak valamelyik színháznál... És kérlek, látogass meg bennünket otthon is, Fatma nagyon fog örülni neked. Egész nap odahaza ül a gyerekekkel, szegényke. Okvetlenül gyere el! Utóvégre, ha ritkán találkozunk is, sógorságban vagyunk!...

Badzsi elmondta Junusznak, hogy volt Habibullánál, hogy az milyen simán teljesítette kérését, milyen készségesen ígérte meg, hogy ezután is segítségére lesz és milyen nyájasan hívta, hogy látogassa meg őket otthon.

Junusz hallgatta húgát és közben eszébe jutott legutóbbi találkozása Habibullával. Nem sokkal ezelőtt, a XII. pártkonferencia idején kerültek össze.

Habibulla akkor a kongresszusra terelte a szót és az elragadtatástól áradozva idézgette azok beszédeit, akik a kongresszuson a nacionalista elhajlókat támogatták.

— Látod, Junusz, hogyan gondolkoznak néhányan a mi bolsevikjaink közül? — kérdezte diadalmas hangon, ujjával az újságba bökve.

Aztán, mint legutóbb is, rögtön ismét zsebre akarta tenni az újságot, de Junusz gyors mozdulattal kikapta a kezéből.

— Ne ezt olvasd! — kiáltotta mérgesen: ő figyelemmel kísérte a kongresszus egész lefolyását és módjában volt megcáfolni Habibullát.

— Az én véleményem... — kezdte Habibulla, Junusz azonban félbeszakította.

— A te véleményedet a nacionalista elhajlók és pártfogóik képviselik!

Habibulla vállat vont:

— Ki tudja, hátha nekik van igazuk!

— Nem! — kiáltotta Junusz meggyőződéssel. — Nincs igazuk! — Széttárta az újságot és érthetően, szótagolva olvasta fel: „Tudjuk, mint kommunistáknak tudnunk kell, hogy egész munkánk alapja a munkások hatalmának megszilárdítására irányuló munka és csak ezután következik a másik kérdés, amely nagyon fontos, de az előbbinek alárendelt kérdés — a nemzeti kérdés." Ezek Sztálin elvtárs szavai... Most hát megértetted?... Ami engem illet, én téged nagyon régen, nagyon jól értelek, Habibulla bég! És nemcsak én!

Az a hang, amelyen Junusz az utolsó szavakat mondta, arra bírta Habibullát, hogy elálljon a további vitatkozástól: nem olyan világ járja, hogy ő őszintén megmondhatná, amit gondol.

— Én tájékozatlan vagyok a politikában. Lehet, hogy neked van igazad! — mondta simulékonyan, aztán udvariasan elköszönt, újságját Junusz kezében hagyva.

Junusz erről a jelenetről most részletesen beszámolt Badzsinak és azzal fejezte be:

— Légy óvatos vele szemben!

Badzsinak eszébe jutott a Telli kérvényére írt utasítás és azt felelte:

— Hasznos a gyapjú, ha koszos bárányról nyírták is!

De Junusz rosszalóan csóválta a fejét:

— Csak aztán vigyázz, nehogy farkassá változzék a bárányod!...

Badzsi elgondolkozott, emlékezetébe idézett minden rosszat, amit csak tudott Habibulláról.

Csakugyan, miért olyan nyájas most hirtelen az ő egykori ellen-

sége? Talán igyekszik megnyerni magának a tanulóifjúságot? Vagy egyszerűen fél olyannak mutatni magát, mint amilyen régebben volt? Vajjon mi rejtőzik sötét szemüvege mögött? Sötét, sötét lélek!

Fiatalok

A tanfolyamon részvevők többsége a férfinemhez tartozik. Lányok nagyon kevesen vannak. Badzsi a lányokkal barátkozik, de nem idegenkedik a fiúktól sem.

Badzsinak tulajdonképpen csak itt, az iskolában nyílt alkalma arra, hogy férfiakkal egyenrangú félként érintkezzék: a férfi nem sokat fontoskodhat a nő előtt, ha az ugyanabban az osztályban ül, amelyben ő, a szomszéd padban! Különben is nemcsak erről van szó, inkább arról, hogy ki hogyan tanul és milyen eredményeket ér el.

Vajjon ebből a szempontból elismerésre méltó-e Hamid?

Hamid szegény kisiparos — szabó — fia. Gyerekkorában, mint Junusz, az orosz-tatár tanintézetben tanult, aztán sikerült átkerülnie a gimnáziumba, amelyet el is végzett s közben óraadással kereste meg kenyerét. Egészen fiatal kora óta rajongott a színházért, fel is lépett előadásokon, majd három évig színész volt, végül elhatározta, hogy színiiskolában tökéletesíti tudását.

Mikor azonban a tanfolyamra került, beleszeretett a rendezői, dramaturgi hivatásba. Olvasottabb, műveltebb, mint a többi tanítvány és úgy érzi, elég érett ahhoz, hogy olykor vitába bocsátkozzék Viktor Ivanoviccsal, ami azonban nem zavarja barátságukat. Hamid orosz és nyugateurópai dramaturgok műveiből fordít azerbajdzsán nyelvre, verseket ír, amelyeket időnként közölnek is a bakui tanulóifjúság lapjában.

Igen, az ilyen embert Badzsi már hajlandó elismerni...

Hát Csingizt, másik tanulótársát?

Csingiz sokuknál idősebb. Tanult a mérnöki, majd az orvosi fakultáson, de mindkettőt hamarosan ott hagyta: a technika és az orvostudomány nem lelkesítette; saját szavai szerint az ő hivatása a színpad. A valóságban az vonzotta a színészi hivatáshoz, ami a korlátolt, kispolgári felfogás szerint együtt jár vele: az úgynevezett szabad élet, a csillogás, a dicsőség. A valódi színészi tehetséget nála a fürgeség és fesztelenség helyettesíti. Jóképű fiatalember s az iskolában nagy nőhódító hírében áll.

Iránta Badzsiban nyoma sincs annak az elismerésnek, amelyet Hamid kelt benne. Igaz ugyan, hogy Csingiz sosem unalmas, ért hozzá, hogy felvidítsa, megnevettesse az embert, ügyet sem vetve arra, hogy Telli, aki nem közömbös iránta, féltékeny pillantásokat

lövel rá. Badzsit azonban bosszantják tolakodó bókjai. Néha ingerülten kiált rá:

— Hagyd már abba!

— Mi az, hát nem szabad egy kicsit udvarolni neked? — kérdezi Csingiz kihívóan.

Badzsi vállat von. Udvarolni? Milyen gyakran használják az emberek ezt a szót! És tulajdonképpen mi rejlik mögötte? Szerelem? Nem. Barátság? Az sem. Hát akkor mi? Semmi érdekes. Vagy legalább is semmi olyan, ami neki, Badzsinak tetszenék.

Megesik néha, hogy Badzsi, mikor előadás után lefelé megy a lépcsőn, ismerős alakot pillant meg az előcsarnok valamelyik szögletében.

Szasa!

Badzsi túláradó örömében ilyenkor legszívesebben rohanna lefelé, nyílsebesen! De türtözteti magát, egy nőnek nem illik ilyen leplezetlenül mutatnia örömét — hát szándékos lassúsággal, méltóságteljesen lépked. Egy, kettő, három... Végül mégis leér az utolsó lépcsőfokra és ott áll Szasa előtt.

— Nyakig vagyok munkában, sehogy se jutott rá időm, hogy elnézzek hozzátok a telepre — mondja Szasa, kezet nyújtva Badzsinak. — Hogy van Junusz? Hogy halad a munkájával, a tanulással? — Elhalmozza Badzsit a barátjára vonatkozó kérdésekkel.

Badzsi csalódott: szerette volna azt hinni, hogy Szasa az ő kedvéért jött ide. De különben, ha Junusz jobban érdekli, ő szívesen beszél róla. Tehát: bátyja jól van, egészséges. Mostanában egész napokon át a csoportos hajtószerkezetek felszerelésével vesződik. Tudja Szasa, hogy mi az? Tudja, de csak általánosságban? No, akkor ő majd egészen pontosan elmagyarázza.

És Badzsi magyaráz... Röviddel ezelőtt még minden egyes mélyszivattyút külön motor hajtott, most pedig egy különleges gépezet — a központi vagy csoportos hajtószerkezet — egyszerre több mélyszivattyút hoz működésbe egy központi, nagyobbteljesítményű motor segítségével. Ez természetesen kényelmesebb és előnyösebb. Ily módon úgyszólván maguk a szivattyúk segítenek egymásnak: mikor az egyik szivattyú dugattyúja lenyomódik, akkor felhúzza a csoportos hajtószerkezet túlsó végén lévő szivattyú dugattyúját és viszont.

Badzsi részletesen, értelmesen, buzgón magyaráz.

— Látom, te ezekben a dolgokban már olyan tájékozott vagy, akár egy igazi olajmunkás! — jegyzi meg Szasa jóindulatú mosollyal.

— Mi a csodálatos ebben, hiszen csecsemőkorom óta lélekzem be az olaj szagát! — feleli Badzsi. — Utóvégre én sem vagyok idegen az olajtelepeken!

— Hát te hogy haladsz a tanulmányaiddal? — kérdezi Szasa.

No végre, az ő élete felől is érdeklődik!

Hogy halad? Elég jól. Nemrégen a vizsgán új némajeleneteket adott elő. Ó, csak hallotta volna Szasa, hogy megdicsérték! Jól halad, nagyon jól!

Badzsi, miközben életéről beszél, igyekszik a legkedvezőbb világításban feltüntetni magát: ne higgye Szasa, hogy csak ő meg Junusz vitte valamire, neki, Badzsinak is sikerült elérnie egyetmást!...

Badzsi és Szasa sétál az utcákon.

Megállnak a bódék előtt, Szasa fügével, szőlővel s a kis parázstűzhely füstjétől kormos, sült gesztenyével kedveskedik Badzsinak. Egyszerre csak egy mozi fényes bejárata ragyog előttük.

— Nézzük meg? — kérdezi Szasa.

Badzsi szívesen beleegyezik.

És amikor a nézőtér elsötétedik, csak a gépészfülke nyílásából árad halvány, bizonytalan fény, az is a vászonra vetődik — Badzsi keze akaratlanul is mindig találkozik Szasáéval. És Badzsi nem tudja, visszahúzza-e kezét, vagy ott hagyja-e Szasa tenyerében...

Szasa elkíséri Badzsit a pályaudvarra, felülteti a vonatra.

Az ipartelepi kerület csöppet sincs messze a várostól, Badzsi majdnem mindennap berobog a városba, néha meg Szasa jön el érte az iskolába és Badzsi is elég gyakran látogatja meg Marija nénit a Fekete városban. Mégis mihelyt a vonat elindul, Szasa meg ott marad az állomás perronján, Badzsi szívébe szomorúság költözik...

— Úgy látszik, Badzsi szerelmes az ő Szasájába! — nevetgélnek barátnői.

Badzsi fölényesen elbiggyeszti az ajkát. Szerelmes? Csak ostoba lányok szerelmesek. Ő pedig nem tartozik az ilyenek közé. Van neki elég dolga úgyis!

Ő nem olyan... ő nem. Hát akkor miért dobog a szíve olyan örvendezve, mihelyt megpillantja Szasát? Miért kalapál olyan hangosan, ha kezük egymáshoz ér? És az elválás pillanatában miért költözik szomorúság a szívébe?...

Időnként vágyódik élettárs, férj után. Igaz ugyan, hogy első házasságában szerencsétlen volt, hibát követett el, mikor Tejmurhoz ment nőül, de hisz még fiatal, újra férjhez mehet. Hátha második férje jó ember lesz?

Képzeletében sorraveszi az ismerős férfiakat. Az egyik unalmas; a másik buta; a harmadik rosszindulatú. Hát ezek szerint unatkozzék? Vagy ostobaságokat hallgasson? Szenvedjen valakinek a gonoszsága miatt? Nem, ezek egyike sem felelne meg neki, mint férj. Az egyetlen pedig, aki az ő szemében érdekesnek, okosnak,

jónak tűnik, elérhetetlen. Kell is annak olyan feleség, mint ő, Badzsi?...

— Mikor mész már férjhez, Badzsi? — kérdezi tőle időnként Gazanfar, önkénytelenül is utánozva azt a hangot, amelyen Rozanna valamikor őtőle kérdezgette, hogy mikor nősül már.

„Aki férjnél van, ugyanúgy panaszkodik, mint aki nincs férjnél" — felelné már-már Badzsi, mint ahogy erre a kérdésre ősidők óta szokás felelni.

De érzi, hogy ezek a szavak elavultak és elvesztették értelmüket. Eszébe jutnak a tréfás, kitérő válaszok, amelyeket Gazanfartól hallottak hosszú időn át, valahányszor a nősülése került szóba — és ravaszkásan mosolyogva feleli:

— Majd ha elvégeztem az iskolát, Gazanfar elvtárs!

Művészeti kérdések

A tanfolyamon időnként vitákat rendeztek a művészet kérdéseiről.

Ezek nemcsak a növendékekben és a tanárokban keltettek érdeklődést, hanem igen sok kívülálló is felfigyelt rájuk, különösen a kultúra területén dolgozók — írók, festőművészek, színészek, zenészek — akik előtt a színiiskola vendégszeretően kitárta kapuit.

E viták elmaradhatatlan részvevői közé tartozott Habibulla is. Ha felszólalt, hangsúlyozta, hogy mint az Oktatásügyi Népbiztosság képviselője beszél és főképpen az azerbajdzsáni művészet kérdéseivel foglalkozott.

Volt idő, amikor ennek a művészetnek még a létezését is tagadta, azzal érvelve, hogy Azerbajdzsánban a zenét, festőművészetet, építészetet teljes egészében a perzsáktól, törököktől, araboktól vették át. Ezt a nézetet vallották ősidők óta a pániszlamisták, igyekezve kidomborítani az úgynevezett egységet és testvériséget a muzulmán népek és az azerbajdzsáni feudális főnemesség ama része között, amely a zsarnok cár szolgálatába lépve, az ő kedvéért lenézte tulajdon népének kultúráját. Később, amikor a musszavatisták kerültek hatalomra, Habibulla azt hangoztatta, hogy Azerbajdzsán egész művészete nem több, mint az oszmán-török művészet maradványa. Efféle nézeteknek most természetesen nem lehetett sikerük, hát Habibulla kénytelen volt úgy tenni, mint aki revideálta álláspontját s most új szemszögből nézve tárgyalja a művészet kérdéseit.

Mondjuk, az azerbajdzsán zenéről volt szó.

Habibulla kiemelte a zene sajátos felépítését, a népi hangszereket, az előadás jellegzetességét. Bőbeszédűen és ékesszólóan muta-

tott rá az azerbajdzsán zene úgynevezett tizenhétfokú s az orosz zene tizenkétfokú skálája közötti különbségre, valamint egyfelől a szaz, a tara, a kemancsa, másfelől az orosz húros hangszerek közti különbségre. Sokáig időzött az azerbajdzsán zenére és dalokra jellemző rögtönző előadási módnál...

— Nézzék — mondta, egy tarára mutatva. — A mi taráink fedőlapja hólyagból van, a húrok száma tizenegy, a hangszer tizenhét fokból áll... — Ujjaival végigfutott a húrokon. — Hát talán össze lehet hasonlítani a mi taránkat mondjuk, az orosz balalajkával vagy a hegedűvel? Elképzelhetetlen, hogy az azerbajdzsán tarajátékos vagy kemancsaművész kottából játsszék! A mi népünk egyébként annyival muzikálisabb más népeknél, hogy nincs is szüksége ezekre az unalmas vonalkákra és jelecskékre! Teljesen fölösleges utánoznunk más népek hangjegyrendszerét, mellesleg ugyanolyan fölösleges meghonosítanunk a többszólamú karénekeket, amelyek nekünk merőben idegenek s amelyeket egyes zenei tényezők most mégis meghonosítanak nálunk.

Habibullát annyira fellelkesítette és elragadta tulajdon szóáradata, amellyel az azerbajdzsán népzene sajátos formáit dicsőítette, hogy úgyszólván megfeledkezett a lényegről s csak egy cél lebegett előtte: kidomborítani mindazt, amiben az azerbajdzsán zene különbözik az orosztól s elkenni mindazt, amiben közel áll hozzá. S a következtetés, amelyet mindebből levont, rendszerint így hangzott:

— Az azerbajdzsán népzene gyökerében különbözik az orosztól és fejlődésének útjai különböznek az orosz zene fejlődésének útjaitól.

Itt ellenvéleménnyel találkozik:

— Ön szerint tehát az azerbajdzsán népzene összeegyeztethetetlen ellentétben áll az orosz zenekultúrával? Ez lehetetlen! — tiltakozott Hamid.

— Hát hogy egyezteti össze a mi tizenhétfokú skálánkat az orosszal? — kérdezi Habibulla kihívóan.

Hamidnak nehezére esik válaszolnia, Viktor Ivanovics veszi át tőle a szót.

— Ne felejtsék, elvtársak, mit mond erre az érvre Uzeir Hadzsibekov. Uzeir megállapítja, hogy az azerbajdzsán népi zenében nemcsak tizenhét, hanem tizennyolc, sőt tizenkilencfokú hangsorok is találhatók...

— Hisz éppen erről van szó! — helyesel diadalmasan Habibulla.

— Ne siesse el a következtetéseit és hallgasson végig — figyelmezteti nyugodtan Viktor Ivanovics. — Uzeir álláspontjának lényege, hogy mindaz, ami túllépi a tizenkétfokú hangsor keretét, csupán mint ékítmény szerepel és inkább csak a sajátos nemzeti előadásmódra vonatkozik. Hát nem ezt bizonyítja maga a zenei

gyakorlat? — Viktor Ivanovics egy pillanatra elhallgat, aztán határozott hangon fejezi be: — Habibulla bég csakis a technikára szorítkozó kérdéseket vet fel és szem elől téveszti, hogy népeink zenéjét — mint a művészet minden más ágát is — a szocialista tartalom hozza közelebb egymáshoz. Éppen erről írt nemrégiben Sztálin elvtárs. És Habibulla bég éppen ezt, a művészet megértéséhez legfontosabb szempontot nem tudja vagy nem akarja felismerni!

Habibulla ekképpen a falhoz szorítva, könnyedén frontot változtat és az ellenkező szélsőségbe esik: kész tagadni az azerbajdzsán népi zene eredetiségét és síkraszállni amellett, hogy Azerbajdzsánban — majdhogy nem rendeletileg — orosz zenei kultúrát kell meghonosítani.

Habibulla legszívesebben tapasztalatlan, tájékozatlan embereket vont be a művészeti vitákba, hogy minél könnyebben diadalt aratthasson fölöttük s így a többiek előtt a nagyvonalú kultúrtényező dicsfényében ragyogjon, tekintélyt keltsen és befolyást gyakoroljon az ifjúságra. Szerette volna magát az ifjúság szellemi vezérének szerepében látni.

Ha Viktor Ivanoviccsal vitatkozott, ugyancsak résen kellett lennie, nehogy a fellengzős szavak mögött, amelyekkel valódi gondolatait leplezte, élesszemű ellenfele felfedezze e gondolatokat, visszataszító meztelenségükben. Ez nemcsak sértette Habibulla beteges hiúságát, hanem kellemetlenségeket is hozhatott.

Ha Viktor Ivanoviccsal vitatkozott, udvariasan és tiszteletteljesen viselkedett, de lelke mélyén tele volt rosszindulattal irányában és arról ábrándozott, hogy kitúrja a színművészeti iskolából. De tudta, hogy ezt az ábrándját nem lehet egyszerű adminisztratív intézkedéssel, egyetlen tollvonással megvalósítani, hát úgy tombolta ki dühét, hogy titokban igyekezett ártani Viktor Ivanovicsnak: hol nagyhatalmi soviniszta hírét költötte, hol a munkája során elkerülhetetlen, apró tévedéseit tüntette fel súlyos hibáknak és kudarcoknak.

— Én éppen úgy tisztelem Viktor Ivanovicsot, mint önök, higgyék el! — felelte a tiltakozásokra. — De ő, mint tősgyökeres orosz, sajnos, nem képes megérteni a mi művészetünk igazi feladatait...

Ezeket a vitákat Badzsi mohó érdeklődéssel szokta hallgatni.

Melyiküknek van igaza? Habibullának? Hamidnak? Viktor Ivanovicsnak?... Vagy lehet, hogy Csingiznek van igaza, aki azzal érvel, hogy a színművészeti iskola növendékeihez nem méltó részt venni ezekben a tarákról meg kemancsákról folyó vitákban, utóvégre ők nem holmi fuvolások vagy dobosok, hanem főiskolások, jövendő színészek?... Nehéz eldönteni!

Badzsinak még nem alakult ki önálló véleménye, de valami állhatatosan azt súgja neki: nem Habibullának és Csingiznek van

igaza, hanem Viktor Ivanovicsnak és Hamidnak. Az lehet, hogy az azerbajdzsán és az orosz zene sok tekintetben eltérő egymástól. Hát aztán? Az oroszok gyakran és szívesen hallgatnak meg azerbajdzsán operákat, az azerbajdzsánok meg oroszokat. Szasa, Viktor Ivanovics, Marija néni mindig kérik őt, hogy énekeljen azerbajdzsán dalokat és olyan élvezettel hallgatják. No és őt magát talán nem fakasztják néha könnyekre a régi orosz dalok?...

Sok szó esik mostanában az azerbajdzsán művészetről — nemcsak a nyilvános vitákon, hanem az osztályokban és otthon is! Milyen sokat és sokféleképpen beszélnek a művészet jövőjéről. Hét pecsét rejti az ember jövendőjét, hét lakat őrzi a művészet jövőjét. Gazanfar ugyan már megmagyarázta: a tudomány nemcsak arra teszi képessé az embert, hogy megismerje a multat, hanem arra is, hogy sok évnyi távolságra a jövőbe lásson. Ő, Badzsi, még nem rendelkezik ilyen képességgel, de egy bizonyos: ha színésznő lesz, hazája művészetét fogja szolgálni egész szívével, egész lelkével!...

Ha színésznő lesz...

Gyorsan múlt el a rövid azerbajdzsán tél, már márciusi szelek fújtak, az apseroni kertekben már kétszer érett meg a füge — az első és második termés — már új erővel zúgtak az őszi szelek és Badzsi még körül sem nézett, már másodéves volt.

Ha színésznő lesz...

A tanulás könnyen ment Badzsinak. De néha mégis útját állja valami nehézség s olyankor csüggedés fogja el: nem fogja ő elvégezni az iskolát, nem lehet belőle színésznő.

— Végy példát a mi Sevket-hanumunkról! — bátorítja Viktor Ivanovics. — Régen, mikor Sevket-hanum elhatározta, hogy énekelni fog a bakui színházban, majdnem megkövezték. De ő nem mondott le szándékáról, tovább tanult, tovább tökéletesítette magát és ma a legkiválóbb azerbajdzsán operaénekesnő és igazgató, iskolánk megalapítója.

— A mi Sevket-hanumunkat majdnem megkövezték?... — tűnődik el Badzsi és fejében egymást kergetik az emlékek. Hirtelen eszébe jut: talán éppen ez a Sevket-hanum volt az, akit Anahanum úgy ócsárolt, mert elhatározta, hogy a bakui színházban fog énekelni... Igen, nem szabad csüggednie és tanulnia kell, hogy olyan színésznő váljék belőle, mint Sevket-hanum!...

A tanítás folyamán Viktor Ivanovics példákat idéz nagy orosz színésznők — Jermolova, Szavina, Komisszárzsevszkaja — pályafutásából.

— Milyen boldogok lehettek! — sóhajt fel Badzsi. — Valamennyien képzettek, műveltek voltak, nem úgy, mint mi. Ő utánuk senki sem kiáltotta: „placi komédiás!", vagy „szégyentelen teremtés!" Senki sem dobálta őket kövekkel, senki sem lesett rájuk kés-

sel a kezében. Nekik könnyű dolguk volt, nem úgy, mint nekünk, azerbajdzsánoknak vagy üzbégeknek!

— Tévedsz! — cáfolja meg Viktor Ivanovics és beszél Badzsinak a keserves életről, kegyetlen megpróbáltatásokról és csalódásokról, amelyek kijutottak még a mult nagy színésznőinek is. — Nemrégen jelent meg könyvalakban „Marija Gavrilovna Szavina emlékiratai", vedd ki a könyvtárunkból és olvasd el!

A könyv lapjain a színésznő egész élete lepereg Badzsi szemei előtt. Ó, milyen nehéz élet volt ez! ...

Különösen nyomasztó hatást tesz rá a Szavina moszkvai bukásáról szóló rész.

— Én ezekután soha ki nem léptem volna a színpadra! — mondja lesujtottan.

— No, akkor belőled nem is lett volna olyan művésznő, mint Marija Gavrilovna! — feleli Viktor Ivanovics.

Viktor Ivanovics tanácsára Badzsi megnézi az orosz színházban Osztrovszkij „Ártatlan bűnösök"-jét. Mikor a darab folyamán Krucsinyina keserűen jelenti ki: „A babérok majd később jönnek, a kezdet — bánat és könnyek!", Badzsi úgy érzi, hogy ezek a szavak egyenesen neki, a leendő színésznőnek szólnak.

— Úgy látszik, a színésznő sosem kerülheti el a bánatot és könnyeket — fordul Viktor Ivanovicshoz és homlokát aggodalmasan ráncolja.

— Dehogynem! — feleli Viktor Ivanovics meggyőződéssel. — A mi színésznőinkre sokkal több öröm, sokkal több sikerrel kecsegtető feladat vár, hogysem okuk volna a bánatra és könnyezésre!

Samszi meglátogatja a fiát

Samszi háza üres lett. A gazda céltalanul ődöngött egyik szobából a másikba.

Leánya férje házában él. A fiatalabbik feleség elvált s most más férj oldalán tölti napjait. Badzsi egészen elfordult tőle, feléje se néz. S még egyetlen fia sem nála, tulajdon édesapjánál lakik, hanem valahol messze, az ipartelepen, idegen embernél, egy bolseviknál.

Samszi három éve nem látta fiát.

Attól, hogy meglátogassa, legfőkép férfiúi méltósága, hiúsága tartotta vissza: hogy fog ő Rugia szemébe nézni, ha megérkezik az ipartelepre? Megvetett férj, akit ott hagyott a felesége! Aztán az is meggondolandó, hogy belépni a házba a férj távollétében nem illendő, jelenlétében nem veszélytelen; ha betoppan hozzájuk, az új férj még rátámadhat: „Nem elég neked odahaza az öregasszony,

vén szamár, hogy a más felesége után szaladgálsz?" — és még a bordáit is összetörheti. Végül, az is meggondolandó, hogy egy bolsevik házába kellene belépnie...

Samszi három éve nem látta Balát, már szinte úgy érezte, mintha meghalt volna a fia. Ki tudja, talán az idősebb Bala ott, a láthatatlan világban, a kék ég fölött boldogabb, mint öccse?

De ifjabb Bala élt és Samszit gyötörte a vágy, hogy lássa.

— Hát már sose látom meg a fiamat? — sóhajtozott az üres szobákban lézengve.

Abdul-Fatah vigasztalta:

— Ne siránkozz, Samszi. És légy férfi: utazz le az ipartelepre és ragadd ki fiadat a méltatlan kezekből, minden áron, szépszóval, ravaszsággal, erőszakkal. Akkor majd... — Abdul-Fatah századszor tér vissza kedvenc témájára: — ...akkor beadod a medreszbe, aztán elküldöd — mint ahogy annakidején engem küldött el az apám — Perzsiába, Nedzsefbe vagy Horoszánba a mulla-képző főiskolára. Onnan majd mint tudós mulla tér vissza, szolgálja Allaht és szépen fog keresni.

— Azt beszélik, hogy a mullák ideje lejárt, hogy elmaradtak az élettől — szól közbe Samszi félénken.

Abdul-Fatah elnézően mosolyog:

— Nem vagyunk mi olyan ostobák, hogy elmaradjunk az élettől!

Szavaiban van is némi igazság. Hogy a híveket a mecsetekbe vonzzák, egy idő óta külön tea-összejöveteleket, karéneklést, egyházi hangversenyeket rendeznek, sőt tessék-lássék előadásokat tartanak a művelődés és a higiénia hasznáról. Mi több: akadnak ügyes mullák, akik a Koránból összeszedegetett ködös hasonlatokra támaszkodva ünnepélyesen hirdetik a mecsetben, hogy a muzulmánság és a kommunizmus egyazon hit két oldala s hogy maga Allah réges-régen előrelátta és megjósolta a kommunizmus eljövetelét. „Egyetlen magocska sincs a föld sötét belsejében, sem friss, sem száraz, amelyről ne esnék szó a szent könyvben!"

— Törökországról kell példát vennünk — mondja Abdul-Fatah. — Ott a mecseteket most teljesen korszerűen rendezik be: szőnyegek helyett padok, zene szól, az imákat kottából éneklik.

— Padok? — csodálkozik Samszi. Rideg, kemény deszkák a finom, meleg, bolyhos imaszőnyegek helyett? Zeneszó, ének, akár a színházban? Nem, ez nem az ő szíve szerint való!

— A mecsetekbe szabad belépésük lesz a nőknek is — folytatja Abdul-Fatah könyörtelenül.

— A nőknek? — szörnyed el Samszi.

— Hát mi rossz van abban? Mi itt, Bakuban is hajlandók vagyunk meghívni őket a mecsetekbe.

Samszi nem hisz a fülének.

— Itt, Bakuban?

— Már csak inkább a mecsetbe járjanak, mint a női klubba! — mondja Abdul-Fatah magyarázatul.

Végül Samszi kénytelen belátni, hogy csakugyan így helyesebb: ha Rugia ahelyett, hogy a női klubban ténfereg, inkább a mecsetbe jár, minden a régiben maradt volna. Samszi végül azt is kénytelen belátni, hogy Abdul-Fatah tanácsait Balára vonatkozóan nem szabad semmibe vennie...

Samszi elutazott az ipartelepre.

Kiragadja fiát a méltatlan kezekből — akár szép szóval, akár ravaszsággal, akár erőszakkal!

Samszi akkor volt utoljára a telepen, mikor azért ment oda, hogy Badzsit visszavigye magával; mindjárt útja elején valósággal elképesztették az azóta végbement változások. Figyelmét először is a szép, új pályaudvar vonta magára, amely az ósdi, jelentéktelen állomás helyén emelkedett. Az ipartelepi vonat piszkos vagonjai helyett, amelyek egy jobbfajta bérkocsi sebességével haladtak, most újonnan festett, tiszta villamosvasutat látott. Samszinak tetszett a villamosvasút, szerette a kényelmet, rendet és tisztaságot. Még sok változást tapasztalhatott volna magán az ipartelepen is, de minél jobban közeledett útja céljához, annál kevésbbé érdekelték a külső világ jelenségei, annál erősebben lángolt fel egyetlen kívánsága — hogy minél előbb láthassa fiát.

Samszi megkereste a házat, belépett, végigment a hosszú, üvegezett folyosón és félénken nézett be az ablakon.

Meglátta Balát... A fiát! Samszi szíve olyan hevesen megdobbant, mint már régen nem... Hála a sorsnak, fia él, egészséges és a szobában nincs senki más. Samszi határozott mozdulattal benyitott az ajtón. Bala azonnal megismerte. Samszi nagyot fohászkodva kitárta a karját. Rohantak egymás felé. Samszi nehézkes teste már régen nem fejtett ki ilyen fürgeséget.

Samszi a melléhez szorította Balát és sokáig, sokáig nem engedte el. Hogy tartsa vissza könnyeit egy apa, aki három éve nem látta a fiát?

Nehéz volna visszafojtania ezeket a könnyeket, amelyekben bánat és öröm vegyül, különösen a Bala szemében felcsillanó öröm láttára. Most azonban, mikor meggyőződött róla, hogy Bala egészséges, jókedvű, öltözéke takaros, Samszi nemsokára megnyugodott és körülnézett a szobában.

A szállás ugyan szegényesnek tűnt neki, de elégedetten állapította meg, hogy minden zugában rend és tisztaság van.

Az ablaknál két asztalka állt, mindkettőn könyvek, füzetek, tintatartó.

— Ez itt az én asztalom — mondta Bala az innensőre mutatva. — Itt tanulom a leckéimet.

— Hát a másik kié? — kérdezte Samszi.

— Az? Anyáé.

— Anyádé? — kérdezte Samszi meglepetten és egy könyvet vett fel róla.

— Az ábécés könyv... az új ábécé — mondta Bala tapintatosan, látva, hogy apja csak forgatja a lapokat, de egyetlen szót sem tud elolvasni. — Nálunk nemsokára minden könyvet ilyen betűkkel fognak nyomtatni.

— Nohát, olvass fel valamit, fiacskám — kérte Samszi és a könyv egyik feliratára mutatott.

Bala fürgén felelte:

— Itt az áll, hogy Keleten az egész forradalom kifejezésre jut ebben az ábécében. Ezek Lenin szavai.

Samszi gyorsan elkapta kezét a könyvről: neki elég volt a forradalomból! Egy képes folyóiratot vett elő. A fényképek fedetlenarcú, vonásaikról ítélve azerbajdzsán nőket ábrázoltak.

— Ez a „Keleti Nők Lapja" — világosította fel ismét Bala.

A lap egyik oldalán Samszi egy éltes férfi képét látta. Régidivatú, vállpántos, rövid kaftán volt rajta, mellén fehér tölténytartókkal. Az arcképről szigorú, de jóindulatú szemek néztek Samszira.

— Hát ez a tekintélyes ember hogy került ide? — kérdezte Samszi, hangjában önkénytelen tisztelettel.

— Ez a nők iskolázásáért folyó küzdelem első harcosa és az új írásmód megteremtője, Mirza Fatali Ahundov — olvasta fel Bala a kép alatti szöveget.

Samszi zavartan tette le a folyóiratot.

Valamivel arrébb egy harmadik asztal állt, mellette pedig kis könyvespolc. Az asztal fölött Lenin és ugyanott, csak kissé alacsonyabban Azizbekov és Saumjan arcképe függött. Samszi nem is kérdezősködött; tudta, kié ez az asztal.

— Olyan a szobátok, akár egy iroda — mondta. — Asztalok, papírok, tintatartók... Éppen csak pénztárt meg pénzt nem látni benne! — tette hozzá elmosolyodva.

Bala olyan hangon válaszolt, amilyenen felnőttek szoktak beszélni:

— A pénz nem minden!

Samszi a szeme sarkából nézett fiára: hirtelen megértette, hogy már nem ugyanaz a fiú áll előtte, akitől három évvel ezelőtt elbúcsúzott.

— És jól tanulsz? — kérdezte, kíváncsian nézegetve Balát.

— Harmadik vagyok az osztályban!

— És sokan vagytok?

— Harmincöten.

Samszi megsimogatta Bala fejét:

— Tanulás nélkül manapság semmit sem lehet elérni... — Kissé tétovázott, aztán fürkésző tekintettel kérdezte: — Ő... nem szokott bántani?

— Nem, soha — felelte Bala, mert rögtön tudta, kire gondolt Samszi.

— Anyádat sem bántja?

— Csak merné valaki most bántani!

— Járnak néha együtt is valahova?

— Tegnap hárman együtt voltunk a moziban. Megnéztük a „Patyomkin páncéloshajó"-t.

„Hárman együtt a moziban?"

Samszit féltékenység mardosta: lám, ő is így járhatna moziba feleségével és fiával!

Samszi számára kínos lassúsággal múlik az idő, mikor fia távol van, de bezzeg szélsebesen rohan, mikor itt ül mellette, beszélgethet vele, megsimogathatja fejét.

Még ki sem gyönyörködhette magát a fiában, mikor egyszerre csak hazajött a munkából Rugia.

Samszi úgy látta, mintha megváltozott volna; talán a szokatlan öltözék tette. De pompás termete, amellyel annakidején rabul ejtette Samszit és telt arcának üde pírja változatlan volt.

Samszi valami sértődöttség-félét érzett: volt felesége szemlátomást megvan őnélküle is!

— Eljöttem meglátogatni a fiamat — mondta anélkül, hogy köszönt volna és fel sem állt helyéről.

— Örülök a vendégnek — mondta Rugia fesztelenül és kezet nyújtott Samszinak. Csakugyan szívesen látta, mert, bár az ő számára most már idegen, mégis fiának apja.

Samszi kedvetlenül nyújtott kezet. Az ismerős kéz érintésére kellemes melegség áradt el benne, de ő megkeményítette szívét és nyersen mondta:

— Mióta tekintesz engem vendégnek?

Rugia Balához fordult:

— Menj egy kicsit sétálni, Bala — mondta neki — szép idő van.

— Bala itt marad! — hördült fel Samszi. — Ilyen hosszú idő után jöttem el meglátogatni a fiamat s még azt sem engeded, hogy örüljünk egymásnak!

Rugia vállat vont. Bala maradt.

— Nem szokott betegeskedni? — kérdezte Samszi enyhébb hangon, noha már tudta magától Balától, hogy egészséges és nem is volt beteg.

— Nem szokott, nincs semmi baja... Gyakran beszél rólad... Szeret téged.

— Hát akkor miért nem küldöd soha hozzám? A bírósági ember azt mondta, hogy a fiú köteles meglátogatni apját.

— Azt hittem, lemondtál róla. Egyetlenegyszer sem adtál magadról életjelt.

— Lemondtál róla! Hát azt az átkozott tartásdíjat ki fizeti?

— Az kevés!

Rugia úgy értette, hogy az nem pótolhatja az apai figyelmet és gyöngédséget, de Samszi a maga módján értelmezte:

— Nem szeretem, ha beleszólnak a pénzügyeimbe! — dörmögte. A pohárszékhez lépett, kinyitotta az ajtaját: csak kenyér és sajt volt benne. — Azt látom, hogy valóban nem nagy bőségben éltek — mondta félig szánakozóan, félig lenézően.

Meglepetésére azonban Rugia élénken felelte:

— Elég, amink van, nem panaszkodunk!

— Elég? Amit a mocskos zsákok javításával keresel?

— A zsákokat már régen el is felejtettem; most egy szőnyegartyelben dolgozom.

— Artyelben!... — húzta össze homlokát Samszi. — Azt szokás mondani, jobb egy tojás otthon, mint száz tyúk más udvarában! Sokat is értenek szőnyegekhez ott nálatok, abban az artyelben! Biztosan még a gyékényt sem tudjátok megkülönböztetni a szőnyegtől, nemhogy mondjuk egy kubini szőnyeget egy kazahtól, vagy egy gandzsait egy karabahtól!

— Tévedsz, ha ezt hiszed! Gyere csak el hozzánk az artyelbe, nézd meg, milyen szőnyeget szőttünk mi legutóbb. Olyat még sosem láttál!

— Ugyan miféle különleges szőnyeg lehet az? — kérdezte Samszi, akinek ez a kijelentés elevenére tapintott: nincs a világon olyan szőnyeg, amelyhez hasonlót ő még ne látott volna!

— Most más az élet, mások a szőnyegek is!

— De én, mint tudod, az azelőtti szőnyegeket szeretem... Hű, micsoda szép idők voltak valamikor!

— Azokban a szép időkben én havi egy rubelért hajnaltól estig dolgoztam!

Samszi emlékezett, hogy Rugiát egy szőnyegkészítő műhelyében, a szövőkeretnél látta először, emlékezett, hogy megtetszett neki mindjárt — telt idomok, kerek arc, a kendő alól csillogó pajkostekintetű, nagy szemek...

— És ki szabadított meg a nyomorúságodtól azzal, hogy elvett feleségül, talán nem én? — kérdezte önérzetesen.

„Hetvenkét rubelért megvásároltad a fiatalságomat!" — mosolygott magában Rugia keserűen, de nem szólt.

Samszi lelkét elárasztották az emlékek. Hirtelen úgy érezte, hogy sok mindent szeretne mondani Rugiának. De ebben zavarta Bala jelenléte. Fia vállára tette hát kezét és kérte:

— Csakugyan fiacskám, nagyon szép az idő, menj egy kicsit sétálni.

Megvárta, mig Bala távolodó lépteinek nesze elcsöndesedett s akkor felindultan mondta:

— Én még most is szeretlek...

Rugia hallgatott.

Samszi még most is szereti? Lehetséges. Annakidején becézte, kényeztette. Arra, hogy gyűlölje Samszit, mint más, akaratuk ellenére férjhezadott nők gyűlölték házastársukat, neki kevesebb oka volt, mint más asszonyoknak. Most pedig, amikor szabad és boldog, egyáltalában semmi rosszindulat nincs benne Samszival szemben. A három év alatt, amióta nem találkoztak, a férfi észrevehetően megöregedett, úgy, hogy most már nemcsak Bala apját, hanem úgyszólván saját apját is látja benne. Megsajnálta. Szívesen megtenne érte sok mindent. De olyan választ, amilyenre Samszi vágyódott, nem adhatott neki, mert mást szeretett.

— A vagyonomból azért még megmaradt valami — folytatta Samszi. — Ha visszatérnél hozzám... A fiunkkal hármasban moziba járnánk...

Rugia hallgatott.

Samszi azt hitte, hogy ez a hallgatás belső küszködést leplez és készült folytatni a rábeszélést, mert hisz anélkül az ember semmire se megy, ha olyan asszonnyal van dolga, akit szeret... de hirtelen nyílt az ajtó és belépett Gazanfar. Samszi úgy érezte magát, mintha valami bűnös cselekedeten érték volna.

— Fontos ügyben jöttem — mormogta zavartan és felkelt helyéről.

Gazanfar figyelmesen nézett rá, aztán megkérdezte:

— Bizonyára Samszijev?

„Most mindjárt rám támad: vén szamár, nem elég neked odahaza az öregasszony, hát más felesége után szaladgálsz? És kiröpít innen!" — gondolta Samszi. Ha ő volna ennek a férjnek a helyében, ő maga is ezt tenné.

— Azért jöttem, hogy meglátogassam a fiamat... — mentegetőzött, de azért igyekezett megőrizni méltóságát. És rögtön hozzátette: — No, hanem most már mennem is kell...

Gazanfar egy intéssel visszatartotta:

— Nálunk az ipartelepen az a szokás, hogy a vendéget nem engedjük el ebéd nélkül. Ráadásul most olyan ünnepféle is van.

„Ünnep? — csodálkozott Samszi. — A novruz már régen elmúlt,

a kurban meg még nem köszöntött be." De nem akart kérdezősködni Gazanfartól.

— Jó ebédünk lesz ám! — tette hozzá Rugia: jól ismerte Samszi gyöngéit.

Samszinak maradnia kellett...

Megjött Bala is a sétából. Samszihoz simult, úgy kérte:

— Ne menj el, apám!

Eleinte zavarban volt: életében először ült egyazon asztalnál volt feleségével és annak új férjével. Attól tartva, hogy férfiúi becsületén sérelem eshetik, elhatározta, hogy óvatos lesz; de közben különös elégedettségére szolgált, hogy Gazanfar, aki elsőként kapta meg Rugiától a tálat — utóvégre a férj az férj! — azt rögtön átadta neki, Samszinak, a vendégnek és legidősebbnek. Úgy látszik, azért a bolsevikok között is akadnak udvarias emberek.

Ebéd közben Gazanfar a beszélgetést teleszőtte tréfákkal, vidám történetekkel, úgyhogy Samszi bármennyire igyekezett is komoly maradni, nem állhatta meg mosolygás nélkül. Időnként el is felejtette, hogy ez az ember az ő volt feleségének férje s ráadásul bolsevik.

„Nem rossz fiú ez és milyen jókedélyű" — gondolta Samszi. A jóllakottságtól kellemesen elbágyadva elmélkedett magában tovább:

„Még hogy ez nekem vetélytársam? Hiszen fiam lehetne!"

Teára vendégek jöttek.

Legtöbbjük az „Apseron" munkásai közül került ki. Samszi kezdte nem jól érezni magát.

„Bolsevikok — gondolta magában — internacionálé!... Még megtörténhetik, hogy a kedves unokaöcsém is eljön a húgocskájával: hisz azok Rugiának és Gazanfarnak most bizonyára elválhatatlan barátai!"

Nem tévedett: nemsokára csakugyan megjelent Junusz és Badzsi, azután pedig Aram és családja.

Samszi nagyon elkedvetlenedett: ezeket is éppen most, ezen a napon, ebben az órában hozza ide az ördög, hogy tanúi legyenek az ő férji szégyenének! De azért méltósággal üdvözölte Junuszt és Badzsit, kezet nyujtott nekik, végül is rokonok és mire való lenne mások előtt kiteregetni a családi szennyest?

A házlasszony beadta a teát, a vendégek beszélgettek.

Sok szó esett az ipartelepen bevezetett újításokról — a mélyszivattyúkról, a forgófúrásról, a csoportos hajtószerkezetről, a szállítható tornyokról — és Samszi mindebben semmi különöset nem látott, megértette, hogy ezek az újítások kiküszöbölik az olajkitermelés régi módszereit, amelyek valósággal gyötrelmessé tették a munkát a dolgozók számára. Meglepőnek csak azt találta,

hogy asztaltársai milyen büszkén beszélnek ezekről a szivattyúkról, hajtószerkezetekről, szállítható tornyokról; így legfeljebb valamely szeretett lényről, vagy az ember tulajdonában lévő becses holmiról szokás beszélni.

De a vendégek figyelmének központjában ezen a napon mégsem az ipartelepi újítások sora állt, hanem a villamosvasút, amelyet, mint Samszi megtudta, éppen a napokban helyeztek üzembe, tehát Gazanfar nyilván erre az új villamosvasútra gondolt, mikor azt mondta, hogy az ipartelepnek most úgyszólván ünnepe van... Ünnep? Samszi belátta, hogy a régi vonat össze sem hasonlítható az új villamosvasúttal, de így sem értette, miért beszélnek róla olyan lelkesült és dédelgető hangon és miért tekintik ünnepnek üzembehelyezését, amelynek jelentősége utóvégre aligha mérhető össze a fényes novruz, vagy a kurban-bajram ünnepével?...

— Azt olvastam, hogy ezt az elágazást meghosszabbítják az északi partig és így módon összekapcsolják a várost a partmenti falvakkal: Mastagival, Buzovnival, Mardakjánival — mondta Aram.

— Kár, hogy Szergej Mironovics most nincs Bakuban; együtt ünnepelne velünk! — szólt Junusz.

— Velünk van ő így is, bár Leningrádban lakik és ott dolgozik — felelte Gazanfar. — Olvastátok a hozzánk intézett üdvözletét, elvtársak? „Forró testvéri üdvözlet Azerbajdzsánnak, a lelkes Bakunak, Lenin gránit-városából!"

Sokáig folyt a beszéd Kirovról, mindegyiküknek akadt valami mondanivalója róla. Aztán újra a villamosvasútra terelődött a szó.

Samszi is le akarta tenni a garast.

— Én emlékszem azokra az időkre, amikor itt még nemhogy villamosvasút, de közönséges vonat sem volt! — jelentette ki.

Azután elmondta, hogy félszázaddal ezelőtt, mint Bala korabeli kisfiú, többször is megfordult ezen a vidéken — apjával a félsziget északi partján lévő falvakban jártak — és útközben gyakran találkoztak dervisekkel, akik ide zarándokoltak, hogy leborulva hódoljanak az Apseron örök tüzének, az Atesgának. Samszinak most kedve lett volna gúnyolódni a tűzimádó derviseken — igaz is, hát nem ostobaság a tüzet imádni Allah helyett? De félt, hátha a körülötte levők úgy értelmeznék magatartását, hogy szeretne átpártolni hozzájuk — inkább bölcsen hallgatott.

— És akkor hogy jöttetek ide nagyapával? — kérdezte Bala.

— Hát természetesen nem gyalog, hanem kordén. Reggel indultunk el és ebédtájban érkeztünk ide.

— Kordén... — mondta Bala vontatottan, szánakozó-leereszkedő hangon.

És Samszi emlékezetében megjelent a nagykerekű, nyikorgó kordé, amint a homokbuckák között bukdácsolva, a sztyep felcsapó porfelhőiben vagy zuhogó esőben döcög... Önkénytelenül is összehasonlította magában a villamosvonattal, megveregette Bala vállát és azt mondta:

— Te, fiacskám, mindenesetre csak villamosvasúton fogsz járni.

És hirtelen, önmagának is váratlanul, bizonyos büszkeséggel és gyöngédséggel gondolt azokra az újonnan festett, takaros, tiszta villamoskocsikra.

Egész este nem szánta rá magát, hogy akár csak egy szót is váltson Junusszal: annak most felvitte isten a dolgát, még képes és nem válaszol nagybátyjának, bizonyára emlékszik a régi sérelmekre, vagy ha válaszol is, még majd szemtelenségeket mond neki, öreg embernek!

Badzsival azonban szívesen szóba állt, utóvégre a kislány mégis csak három évig élt az ő házában. Igaz, hogy Samszi mindezideig haragudott rá, de hogyis ne: ő, a nagybátyja gondoskodott róla, ellátta, Badzsi pedig viszonzásul ellene vallott a bíróságon és elválasztatta őt fiától! Ezekután legyen jó az ember valakihez! Még szerencse, hogy most végre itt ül a fia mellett, egyazon asztalnál és nem akar a régi sérelmekre gondolni!

Badzsit a tárgyalás óta nem látta. Már akkor észrevette, hogy mennyire megváltozott, de most, miközben szeme sarkából lopva nézegette, csak ámult-bámult: lehetséges, hogy ez nála szolgáló volt? Mi tagadás, valóságos úrhölgy lett belőle! Az ember csak nézi és nem hisz a tulajdon szemének!

Badzsi nem tanúsított megkülönböztetett tiszteletet nagybátyja iránt — ami kellemes lett volna egy fiatal rokon részéről — de fölényeskedő sem volt, pedig Samszi, őszintén szólva, tartott tőle, hogy az lesz. Fesztelenül, de nem hetykén, hanem egyenlő félként beszélt nagybátyjával. Kérdezősködött tőle Ana-hanum egészsége felől, Fatmáról és gyerekeiről, ő pedig, udvariasságból, Badzsi élete felől érdeklődött. Mikor meghallotta, hogy Badzsi a színművészeti iskolába jár és színésznő akar lenni, nagyon elcsodálkozott. Neki megvolt a véleménye a színésznőkről, de nem akart a többiek előtt elmaradott embernek látszani, hát alkalmazkodóan mondta:

— Ez a hajlamod már kislánykorodban is megmutatkozott. Emlékszel, hogy megdícsértelek, amikor Lejlit játszottad otthon?

Már alkonyodott, mikor Samszi elindult hazafelé. Gazanfar és Bala kikísérték a pályaudvarhoz vezető útig. Búcsúzóul Samszi azt mondta Gazanfarnak:

— Talán neked is lesz fiad... Allah adjon neki szerencsét, ha jól bánsz az én fiammal!

Gazanfar megérintette Samszi karját és lágyan, komolyan felelte:

— Ne aggódj a fiad miatt. Úgy gondját viselem, mintha tulajdon gyerekem volna. És látogasd meg gyakrabban.

Samszi magához szorította és megcsókolta Balát.

Persze, nehéz az ember szíve, ha fiát idegen házban kell hagynia. De, Samszi meglepetésére, ez a ház már nem tűnt neki idegennek és szíve már nem szorult össze a fájó aggodalomtól és bánattól, mint mikor legutóbb kellett elválnia Balától.

Néhány lépésnyi távolságról visszafordult és magához szólította Balát.

— Fogadj szót anyádnak... — mondta, majd fia füléhez hajolt és suttogva hozzátette: — és Gazanfarnak.

Ezután sietős léptekkel elindult a pályaudvar felé.

Egész úton hazafelé az ipartelepen töltött nap járt az eszében és arra gondolt, milyen rosszul tette, hogy három éven át nem látogatta meg a fiát: mikor pedig belépett a Vár kapuján, hirtelen eszébe jutott, hogy ő tulajdonképpen semilyen módon nem igyekezett magához venni Balát.

Samszi most már gyakrabban meglátogatta fiát.

És valahányszor az ipartelepre utazott, távozása előtt hadzsi Abdul-Fatah mulla mindig oktatta, utasításokat adott neki és mintegy harcra buzdította, ő maga pedig, Samszi házában maradt, ott várta meg barátját. A vendégfogadó-szoba diszszőnyegén ülve elmélkedett és találgatta, milyen híreket hoz majd Samszi az ipartelepről. Samszi azonban, mikor visszatért, rendszerint hallgatag volt. Abdul-Fatah pedig nem akarta feltépni barátja sebeit, hát nem kérdezősködött.

Egyízben a csillagok már bekandikáltak az ablakon és Samszi még mindig nem érkezett vissza. Abdul-Fatah nyugtalankodni kezdett — csak nem történt valami baja barátjának? Samszi végre megérkezett épen és sértetlenül. Abdul-Fatah kíváncsian nézett rá, igyekezett kitalálni, milyen eredményeket ért el, de Samszi ezúttal áthatolhatatlan volt, Abdul-Fatah tehát mégis rászánta magát, hogy kérdezősködjék:

— No, atya, hogy halad az ügy? Beadjuk Balát a medreszbe, elküldjük Nedzsefbe vagy Horoszánba?

Samszi már tudta, hogy nem adja Balát a medreszbe és nem küldi el sem Nedzsefbe, sem Horoszánba. De nem volt kedve vitatkozni Abdul-Fatahhal, hát kitérően felelte:

— Bala jó fiú. Nem is gyerek, hanem valóságos arany! Még sok örömet szerezhet apjának. — Aztán elkiáltotta magát: — Anahanum! Adjál gyorsan jó erős teát a hadzsinak meg nekem, fügebefőttet is, a legédesebből!

Habibulla egy alkalommal, mikor kiszedte a leveleket levélszekrényéből, egy külföldi musszavatista újság néhány különböző keltezésű példányát találta benne.

Habibulla valósággal kővémeredt. Hogy kerültek az ő levélszekrényébe ezek az újságok? Honnan? Ezeket nem hozhatta a levélhordó!... Első felbuzdulásában arra gondolt, hogy jelentést tesz róluk — akkor nem kell, nincs miért nyugtalankodnia. De az eset nagyon felcsigázta kíváncsiságát, azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy barátai dobták be a lapokat, vagy hogy tévedésből kerültek az ő ládájába, hát elhatározta, hogy mégsem szól, nem szükséges idő előtt gyanút keltenie maga ellen.

Mi mindent írtak összevissza a musszavatista emigránsok piszkos kis lapjukba! Habibulla izgatottan fogott olvasáshoz. Az Azerbajdzsánban győzelmet aratott szovjethatalomról mint „vörös imperializmus"-ról értekeztek, terjedelmes cikkekben képmutató módon ontottak könnyeket az azerbajdzsán nemzeti kultúra pusztulása, a régi jó muzulmán család széthullása, az iszlám érdemes leányaiból lett megvásárolható nők miatt érzett keserűségükben.

E cikkek minden sora hazugság és rágalom volt, lehetetlenségnek tűnt, hogy bárki, aki az innenső parton élt, ezt ne látta, ne értette volna. De Habibulla azoknak az embereknek, akik mind e hazugságokat és rágalmakat terjesztették, hús volt a húsukból, vér a vérükből, együttérzéssel és figyelmesen tanulmányozta a vele egyívásúak nyilatkozatait, érdeklődéssel figyelte belső perpatvaraikat, villongásaikat, botrányaikat és azután napok múlva is az olvasottak hatása alatt volt. Csenevész teste itt kószált az Oktatásügy szobáiban és folyosóin, de lelke Párizs, London és Washington utcáin bolyongott.

Egy idő múlva a levélszekrényben újabb köteg külföldi újságot talált. Ezúttal az egyesült kaukázusontúli és ukrajnai ellenforradalmár emigránsok nyomtatott névjegyzéke is közöttük volt. Úgy látszott, valaki értésére akarta adni Habibullának, hogy ami a szovjetellenes törekvéseket illeti, a musszavatisták Bakuban nem állnak egyedül — és az összetartás jeléül kezét nyujtotta feléje.

Valaki... De ki lehet ez a titokzatos postás? Habibulla nekilátott a nyomozásnak.

Egyízben gyanús neszt hallott az előszobában. Az ajtóhoz lopózott, hirtelen kitárta s a lépcsőn egy tovasurranó női alakot pillantott meg. Utánavetette magát és megállította. Mikor a lépcsőház félhomályában szemügyre vette a nő arcát, ámultan hőkölt vissza: Lála-hanum állt előtte.

— Hát ön az... — mormogta. — Az újságok... Csak nem ön...

Lála-hanum semmit sem tagadott.

— A konspiráció magával kapcsolatban, Habibulla bég, tisztára formális jellegű — mondta barátságosan mosolyogva. — Valójában tökéletesen megbízunk önben, akit sokat szenvedett musszavat pártunk hű tagjának ismerünk... Bocsásson meg, de mint a közmondás tartja: holló hollónak nem vájja ki a szemét. Így hát, kérem, nézzen fel hozzám néha! — Újra elmosolyodott, még barátságosabban.

A közmondás kellemetlenül érintette Habibullát; ilyen előkelő, művelt nő, mint Lála-hanum, szerencsésebb szavakat is találhatott volna a politikai egyetértés kifejezésére. De azért a meghívást nem hárította el...

Lála-hanumnál mindig sok régi barátjával, ismerősével találkozott, akiknek a musszavatista hatalom bukása után nem történt semmi bajuk. A legutóbbi időkig kénytelen volt kerülni ezeket az embereket, de most az ő társaságukban felszabadult és megnyugodott a lelke.

Mint kiderült, Lála-hanum élénk levelezést folytatott nagybátyjával, Aga béggel, aki a volt musszavatista kormánnyal együtt Európába emigrált s most a Downing-street és a Quai d'Orsay minisztériumainak küszöbeit koptatja.

A nagybácsi külföldről fedezte kedvenc unokahúga életfenntartásának költségeit, az unokahúg pedig hálája jeléül, végrehajtotta a nagybácsi megbízásait.

A régi barátok és ismerősök közül, akikkel Habibulla Lála-hanumnál szokott találkozni, most sokan helyezkedtek el szovjet hivatalokban és bár külsőre megváltoztak, megfakultak, meggyőződéseik és reménységeik — éppen úgy, mint Habibulláéi — változatlanok maradtak. Itt leplezetlenül kifejezték gyűlöletüket a szovjethatalommal szemben, gáncsolták, ócsárolták és azt fejtegették, hogy a külföldi központ napról napra határozottabban követeli az erélyes tevékenységet a párt Azerbajdzsánban maradt híveitől.

Lála-hanum a látogatóit lényegesen szerényebb keretek között fogadta és vendégelte meg, mint valamikor az Iszmailie „teadélutánjain", de mégis elég szívélyesen, hogy lakását afféle musszavat szalonnak tekintsék. Lála-hanum kedvesen sürgölődve végezte háziasszonyi teendőit és arra is maradt ideje, hogy üdvözölje az érkezőket, visszavágásokkal, közbeszólásokkal fűszerezze a társalgást. Habibulla meg csak nézte, ellenszenvvel gondolt a maga Fatmájára és, mint tíz év előtt, úgy érezte, hogy majdnem szerelmes Lála-hanumba. Micsoda remek nő, valódi konstantinápolyi úrhölgy!

Itt, ebben a kis világban Habibullának időnként úgy tetszik, hogy a szívének oly drága musszavatista idők visszatérnek.

Néha azonban csüggedés fogta el.

A külföldi központ erélyes tevékenységet követel a párt Azerbajdzsánban maradt híveitől... Könnyű Aga bégnek és külföldi barátainak ezt követelni kényelmes, kedélyes kávéházi asztalaik mellől, Ankarából, Párizsból, Londonból. Próbálnának csak itt tevékenykedni a szovjet-Bakuban, a szovjet-Azerbajdzsánban! Neki, Habibullának éppen elég volt, hogy néhány hónapig börtönben ült, ahonnan csak csoda folytán szabadult ki.

Ezt súgta neki a józan ész.

De mégis igen nagy kedvet érzett ahhoz a tevékenységhez, amelyre a külföldi központ a régi musszavatista uralom itthonmaradt híveit felszólította. Az a kirohanás ugyan, amelyet Habibulla annakidején a „Bakuszki Rabocsij" hasábjain intézett a férjhezmenési korhatár megállapítói ellen, nem járt sikerrel, de őt újabb, merészebb kalandokra buzdította. Igaz is: csak nem marad egész életén át pontos, megbízható szovjet hivatalnok!

Egy alkalommal Lála-hanum könyvszekrényében keresgélt és néhány töröknyelvű detektívregényre akadt. Ezeket kölcsönkérte a háziasszonytól és szabadidejét arra fordította, hogy valamennyit elolvassa. Ily módon egyrészt tökéletesítette török nyelvtudását — lelke mélyén most is szilárdan hitte, hogy az még jó szolgálatokat tehet neki — másrészt élvezetes táplálékkal szolgált képzeletének.

Az egyik regény arról szólt, hogy valamely titokzatos méregkeverő eredményesen és büntetlenül folytatta üzelmeit. Habibulla bég el van ragadtatva: az agyonolvasott Ponson du Terrail-regényekben, a Borgiák krónikájában, az olcsó bulvár-kiadványokban szereplő méregkeverőkről már gimnazista korában is mohó érdeklődéssel olvasott. Most azonban bizonyos gyakorlati következtetéseket is vont le ezekből a történetekből: aki aktív tevékenységet akar folytatni, annak tanulnia kell a méregkeverők tapasztalataiból.

Azt persze tudta, hogy Ponson du Terrail és a Borgiák hőseinek kora lejárt s csak arra a titkos kártevésre szorítkozhatik, amelyet módjában van elkövetnie a gyűlölt szovjethatalom s a bolsevik párt ellen: szovjetellenes adomákat, rémhíreket kellő időben forgalomba hozni, a szovjet rendszabályokat eltorzított, elsekélyesített, abszurd formában feltüntetni, értelmetlenségnek, képtelenségnek minősíteni! A nacionalista elhajlók rendszerint — és nem is eredménytelenül — ezekkel a módszerekkel dolgoznak. Tulajdonképpen ezekkel a módszerekkel dolgozik ő maga is, mikor a színiiskola művészeti kérdéseket tárgyaló vitáin felszólal... Ilyen

fegyverekkel, gondolja Habibulla, kis kockázat mellett is elég szép eredményeket lehet elérni.

Vajjon mi lelkesítette Habibullát arra, hogy ilyen magatartást tanusítson? Talán nem volt nyilvánvaló már 1920 tavaszán a musszavatisták tehetetlensége, s ezzel szemben a szovjethatalom évről évre fokozódó ereje, talán a letűnt rendszerből itt maradottak javára billentette a mérleget? Talán megvalósulással kecsegtették a külföldi lapok hasábjain hangoztatott eszményi elképzelések, olyan emberekéi, akik fölött a történelem már kimondta haragos ítéletét? Végül pedig: talán olyan nagy kísértésbe vitték a szegényes kis pénzadományok, amelyeket az emigráns-központ külföldről néha odavetett Azerbajdzsánban maradt szolgáinak?

A dolog bonyolultabb volt.

Habibulla tudta, hogy az emigráns musszavatisták mögött néhány nagyhatalom áll — Franciaország, Anglia, az Egyesült Államok — s ezek készek arra, hogy újabb fegyveres beavatkozást szervezzenek és romjaiból ismét megalakítsák a volt musszavatista kormányt.

Ez a gondolat nem volt egészen alaptalan és Habibulla nagy reményeket fűzött hozzá.

Elképzelte azt a boldog napot, amikor barátai visszatérnek külföldről és átveszik a hatalmat. Igaz, hogy egyszer már szétkergették őket, 1918 márciusában, de aztán megint hatalomra jutottak — szeptemberben. Akkor Németország és Törökország támogatta őket, de mit számítanak ezek az államok azokhoz a nagyhatalmakhoz képest, amelyeknek támogatását — Washington biztatására — most igyekeznek megnyerni emigráns barátai a Downing-streeten és a Quai d'Orsayn?

„A történelem megismétlődik!" — hajtogatta magában Habibulla. Hitte, hogy tanitói és barátai visszatérnek Bakuba! De ha így lesz, mit fog felelni nekik, ha megkérdezik tőle, hogyan munkálkodott itt e nehéz években, mialatt ők a hazátlanság, a megaláztatások keserű kenyerét ették, mivel járult hozzá a közös ügy győzelméhez? Márpedig ezt feltétlenül meg fogják kérdezni! S a válasz csak egy lehet: a megelégedésükre szolgáló módon végrehajtott feladatok jegyzéke. És mennél hosszabb lesz ez a jegyzék, annál gazdagabb lesz a megérdemelt jutalom... Ez a meggondolás bírta arra, hogy egyre gyakrabban járjon Lála-hanumhoz, hogy készségesen teljesítse a külföldi központ rendelkezését, hogy mindig, minden lehetséges módon újabb érdemeket szerezzen.

Nincs olyan szakkör, amely Badzsit ne érdekelné.

Itt van például a szabás-varrás szakkör. Milyen hasznos az! Az ember sajátkezűen varrhatja meg ruháját, a maga ízlése szerint s még pénzt is takarít meg, amelyet másra fordíthat. Mondjuk, könyvekre. Mert könyveket nem írhat magának az ember!

Vagy vegyük a fényképész szakkört. Az embernek nem kell minduntalan a fényképészért szaladgálnia, ha lát valami szépet vagy érdekeset, amit szeretne megőrizni emlékezetében. Így csak egyet csattint — azzal kész!

Nincsen olyan szakkör, amelynek Badzsi ne szeretne tagja lenni. De valamennyi közül a legjobban a céllövő-kör vonzza.

Badzsinak éles a szeme, erős és nyugodt a keze... Tűz! A golyó a karikától balra, alig valamivel a közepe fölött fúródik a céltáblába. Még egyszer! A golyó nyoma most jobbra, alig valamivel a karika közepe alatt látszik. Harmadszor! A golyó pontosan a karika közepébe hatol.

Badzsi leteszi a puskát és diadalmasan néz körül: ugye, ügyes volt?

Csingiz megszólal:

— Ilyen szépséghez, mint te, jobban illik a rózsa, mint a puska!

Badzsi szenvedő arcot vág:

— Untatsz az ostobaságaiddal!

Telli viszont hajlandó támogatni Csingizt:

— Ha a nők a vívást gyakorolják, azt még megértem: szép is, meg hasznát is lehet venni a színpadon. De légy szíves, Badzsi, mondd meg: mire való a nőknek a puska?

— És ha háború lesz?

— Nem lesz!

— Az újságban azt írják, hogy az ellenség nem alszik.

— Még ha ránk támadna is, hát talán a nők tudnak harcolni?

— Már miért ne tudnának? Nem elég nő harcolt a polgárháborúban?

— Azok orosz nők voltak, nem a mieink.

— Valamikor azerbajdzsán nők is harcoltak.

— Hol? Mikor? Én erről sosem hallottam!

— És Hedzser, Kacsáha-Nabi felesége? Segített férjének harcolni a cári hivatalnokok ellen, megsemmisíteni a bégek portáit és a kereskedőkaravánokat.

— Nézzék már ezt a csudabogarat! Hisz ez mese!

— Először is nem mese, hanem hősi éposz; nem jól figyeltél Aga-Serif előadására. Másodszor, még ha mese volna is, sok, ami valamikor mese volt, most valósággá vált! — Badzsi szeme elfátyolo-

sodott: — Jaj, Telli, ha tudnád, mennyire szeretem én a meséket, mondákat!

Telli vállat von:

— Én már kinőttem abból a korból, amikor gyermekmesék szórakoztatják az embert!

— Nem a kortól függ az. Ne haragudj, Telli, de szerintem a mesék iránt csak rossz emberek közömbösek.

— Ugyan miért?

— Mert a mesék, ahogyan én értelmezem őket, a jó emberek álmodozásai az emberek boldog jövendőjéről. Ezek az álmok előbbutóbb feltétlenül teljesedésbe mennek. De ki mást hagyhat közömbösen az ember boldogságáról való álmodozás, mint a rossz embereket?

Telli nem tudja követni Badzsi gondolatmenetét.

— Mondd meg inkább nyiltan: te, nő létedre, elmennél harcolni? — kérdezi kihívóan.

— El én! A mi nőinknek most van mit védeniük!

— Hát akkor mire valók a katonák, a vöröskatonák, ha az asszonyok, a színésznők fognak harcolni?

— Mire valók? Ó, Telli, nem jól érted te az életet! Ha fiainak szabad védelmezniük az édesanyát, a hazát, leányai talán szégyelni fogják, hogy együtt küzdenek fivéreikkel?

Telli reménytelenül legyint:

— Fellegekben járó teremtés vagy, Badzsi! ...

Fellegekben járó, csodabogár ... Mi mindennek nevezi Badzsit némelyik társa! De ő nem sértődik meg: csak szellemeskedjék Telli meg Csingiz — ő nem másítja meg a véleményét!

Komszomol-becsületszavamra!

Badzsit már néhány hónapja szakadatlanul foglalkoztatja az a gondolat, hogy belép a Komszomolba — és álma végre teljesül.

Sokszor töltött órákat Gazanfarnál, tőle kérdezősködött a Komszomolról, megértette, hogy a komszomolista a kommunista ifjabb testvére, meghallgatta Gazanfar tanácsait arra vonatkozóan, hogy miképpen kell dolgoznia, tanulnia, élnie ...

Társai közül egyesek igyekeztek lebeszélni Badzsit, ijesztgették a nehézségekkel:

— Egy azerbajdzsán nő a Komszomolba? Nehéz ügy, szokatlan!

Badzsi bosszankodott: megint ez a „szokatlan"! Pedig amellett nem is igaz: csak magában Bakuban már sokszáz azerbajdzsáni komszomol-leány van.

Némelyek figyelmeztették:

— Csak vigyázz, Badzsi, hogy baj ne legyen belőle! Nagyon sok ellenségünk van.

Milyen gyávák! Ő már néhány év előtt sem félt eljárni a klubba, pedig az akkoriban nők számára nehezebb, veszélyesebb és „szokatlanabb" volt, mint most a Komszomol tagjának lenni. Ami pedig azt illeti, hogy az azerbajdzsán nőknek sok az ellensége, hát még több a jóakarója!

Csingiznek is akadt mondanivalója:

— Csakugyan semmi rosszat nem lehet mondani a Komszomolról, csak hát, Badzsi, nem szégyelsz belépni a te korodban? Nem vagy már kislány!

Szégyelni? Nem, ez nem a megfelelő szó. Igaz, kicsit kínos a helyzet, mert minden életkornak megvan a maga tartalma. De mitévő legyen Badzsi, ha egyszer úgy alakult az élete, hogy minden fordított sorrendben folyt le benne: először férjhez adták, aztán kezdett tanulni a klubban és csak most, felnőtt korában készül belépni a Komszomolba.

Alima lelkesen gratulált Badzsinak, most egészen olyanná váltak, mint a testvérek! Telli ellenben úgy érezte, hogy a Komszomol elválasztó falként emelkedik Badzsi és közte.

— Kellett neked ez a Komszomol! — zsémbelődött féltékenyen. — Mi van benne, ami úgy tetszik neked?

— Először is, a Komszomol ellenzi a fátyolviselést — tartotta fel Badzsi egy ujját.

— Én úgysem viselek fátylat. Azt csak vén hülyék hordják.

„Ezzel kapcsolatban felemlíthetném anyádat, csakhogy, mint mondani szokás: aki a maga anyját szereti, nem sérti meg a másét sem" — gondolta Badzsi, aztán második ujját feltartva, folytatta:

— Másodszor, a Komszomol harcol a kultúráért, síkraszáll a nők művelődése mellett.

— Én úgyis tanultam! Apám már a forradalom előtt előkészített a külön muzulmán gimnáziumba.

— Csak ültél volna abban a külön gimnáziumban, amelyben én ültem büntetésből egy rossz könyv miatt — a pincében — majd máskép beszélnél! A külön női gimnáziumba, az ám! Hisz a rokonaid a színművészeti iskolába sem engedtek!

— A maguk szempontjából igazuk volt. Mert, akármit mondjanak is, a színésznők könnyelmű nők.

— Azt akarod mondani, hogy a mi társaink is olyanok lesznek? Például Alima? Vagy én?

— Alimának, azzal a himlőhelyes arcával, nincs mitől félnie, akkor sem válnék azzá, ha maga akarná! — nevetett gúnyosan Telli.

Badzsi büszkén csípőjére tette kezeit:

— És nekem?

— Te, az egész más — ismerte el Telli. — Téged nem lehet Alimával összehasonlitani... De azért...

— Elég! — szakitotta félbe Badzsi. — Ha tudtam volna, hogy ilyen véleménnyel vagy a színésznőkről, nem alázkodtam volna meg a kedvedért egy ember előtt az Oktatásügyben.

Telli sértődött arcot vágott.

— Nem hittem volna, hogy felhánytorgatod a segitségedet. És te még barátnőnek tartod magad!...

Badzsi észbekapott: mindig eljár a szája!

— Lehet, hogy ha a kellő időben a Komszomolhoz fordulsz, nem kellett volna azt hallanod tőlem, amit most hallottál — mondta.

— Ugyan miért?

— A Komszomolnak kötelessége segitségünkre lenni nekünk, fiatal nőknek.

— Segitséget nyujtani az apa, a férj, a fivér kötelessége.

— Az apa ma él, holnapra meghalhat. Így történt az én apámmal is egy szomorú napon. A férjek? Jaj, Telli! Legtöbbjük nem annyira segitette, mint inkább bántotta a nőket. A fivérek? Ne gondold, hogy mindenkinek olyan szerencséje van a fivérével, mint nekem. De ami a Komszomolt illeti, az nem hal meg, nem bánt és mindegyikünknek jó fivére.

Telli dacoskodik:

— Majd csak segitek én magamon valahogy!

— Úgy, mint az anatómiai tankönyvvel?

— Mindenki úgy segit magán, ahogy tud!

— Nem, Telli, nem! Régebben a nők ravaszsággal és csalással harcoltak jogaikért. Egy kis csalafintaságért magam sem mentem a szomszédba!... — Badzsi szeme pajkosan csillog, van neki mire emlékeznie! — De most... — Badzsi ismét komoly — most ravaszsággal és csalással nem sokra megy az ember. Most nyiltan, az igazság fegyverével kell harcolni és erre az igazságra a Bolsevik Párt és a Komszomol tanit minket. Hidd el nekem, Telli, komszomolista becsületszavamra mondom!

Komszomolista becsületszó!

Régen, kislánykorában Badzsi is bizonykodott: „Dögöljek meg, ha hazudtam!" Gyakran hazudott — lehetetlen volt nem hazudnia — és mindig csodálkozott, hogy mégis életben maradt. Idősebb korában, ha valamit nem akartak elhinni neki, az égre emelte szemét, úgy kiáltotta: „Esküszöm Allahra!" Volt úgy is, hogy hamisan esküdött, de Allah mégsem ölte meg — nyilván sok, fontosabb dolga volt neki! Bizony, nem volt mindig könnyű igazat mondani vagy szótartónak lenni, most azonban nincs oka hazudni s ha

mégis kételkednek szavaiban, azt fogja mondani: „Komszomolista becsületszavamra!" Akkor majd okvetlenül hisznek neki, mert ezek a szavak azt jelentik: ha valótlanságot mondok, akkor nem vagyok méltó arra, hogy a lenini Komszomol tagja legyek!

Romeo és Júlia

Hamid jeleneteket olvas fel Badzsinak Shakespeare „Romeo és Júliá"-jából, amelyeket ő maga fordított azerbajdzsán nyelvre.

— Nemsokára próbálni fogunk egyes részleteket a darabból — mondta Hamid, mikor befejezte a felolvasást. — Én arra gondoltam, hogy az erkély-jelenetet adjuk elő és Viktor Ivanovicstól megkaptam az engedélyt az iskolai előadásra. Neked mi a véleményed erről a jelenetről?

Badzsinak még fülében csengenek a szavak, amelyekkel Romeo és Júlia megvallják egymásnak szerelmüket.

— Gyönyörű jelenet! — lelkesedik Badzsi. — Talán a legszebb a felolvasottak közül.

— Júlia szerepében pedig te lennél a legjobb valamennyi lány közül! — kapott a szavába Hamid.

— Ezt így Csingiz mondhatná!

— Ebben az esetben igaza is lenne. Én ezt egyébként nem bóknak szántam, komolyan meg akarlak kérni valamire: játszd el Júlia szerepét a jelenet iskolai előadásán!

Hogy ő, Badzsi, Júlia szerepét játszhatja az iskolai előadáson? Elpirul örömében és sietve kiáltja:

— Szavadon foglak ám! Beleegyezem!

— Köszönöm.

— És mit gondolsz, kinek kéne Romeo szerepét játszania? — kérdezi Badzsi.

— Hát világos: Csingiznek! Hisz ő nálunk a szép dalia, szívek hódítója. Ki más játszhatná Romeót?

Hamid hangjában érezhető a gúny. Csak nem féltékeny Csingizre?...

Badzsi és Csingiz, Hamid irányítása alatt, próbálják az erkély-jelenetet.

Csingiz-Romeo, mikor ezeket a szavakat mondja:

Szerelmet nem zárnak ki kőfalak,
Szerelem, mit tehet, merészli is! —

felhasználja az alkalmat: igazában megöleli Badzsit és szájoncsókolja.

Badzsi egy csattanó pofonnal rontja le a jelenet pátoszát.

— Úgy látszik, azt képzeled magadról, hogy csakugyan Romeo vagy! Szamár!...

Badzsinak hirtelen keze van. Csingiz felfortyan, már-már Badzsira veti magát, de Hamidnak sikerül idejében közibük ugrania.

— Az orosz legények nyilván jobban tetszenek neki! — vágja oda Csingiz gúnyosan mosolyogva.

Válaszul Badzsi egy második pofonnal jutalmazza:

— Nesze, te nacionalista és ne üsd az orrodat olyasmibe, amihez semmi közöd!

A jelenlévők meg vannak elégedve: erélyes, de igazságos. Telliben két érzés viaskodik: ez ugyan jó lecke Csingiznek, hogy ne legyeskedjék más lányok körül, de egyszersmind sértő. Csak maga Badzsi nem érez elégedettséget: a legszívesebben egy harmadik pofont is adott volna Csingiznek — e miatt a szemtelen fickó miatt félbeszakadt az oly sikeresen kezdődött iskolai előadás próbája!

A történteket a komszomol-gyűlésen is megvitatták. Némelyek Badzsi pártján vannak: helyes, ha egy nő meg tudja védeni becsületét. De sokan elítélik barátnőjük viselkedését.

— Van más mód is arra, hogy móresre tanítsák a csingizeket — mondja Hamid.

— A nőknek most más, hasznosabb teendőkre kell tartogatni a kezüket — csatlakozik Alima az előtte szólóhoz.

A komszomolisták többsége Hamiddal és Alimával van egy véleményen, így tehát Badzsi megrovásban részesül.

Csingiz, mikor erről értesül, elégedett arccal pödörgeti bajuszkáját. Most majd megszelídül ez a nebántsvirág. Igaz, hogy a gyűlésen Csingiznek is kijutott, de azt nem nagyon bánja — ő nem komszomol-tag!

Telli odamegy Badzsihoz, együttérzően megöleli, úgy súgja oda neki:

— No lám, hogy segített neked a te Komszomolod, most azt is láthattad, milyenek a legjobb barátaid! Nem szeretnék a helyedben lenni!

Persze, megrovást kapni nem kellemes és az se kellemes, ha az embert a legjobb barátai megkorholják a gyűlésen. Ezt senki sem vitatja. De még kellemetlenebb, ha az embert sajnálják, ha állítólagos barátai mutatnak iránta részvétet.

És Badzsi zord arccal felelte:

— Tudod, Telli, van a mi népünknek egy közmondása: jobb a baráttól a pofon, mint az idegentől a cirógatás...

Lám, mennyi kellemetlenséget okoznak a férfiak! No, ördög vigye el őket! Badzsinak tanulnia, dolgoznia, haladnia kell. Most nem ér rá velük foglalkozni.

De egyhez közülük mégis ellenállhatatlanul vonzódik.

— Olvastad Shakespeare „Romeo és Júliá"-ját? — kérdezte Szasától.

— Még nem... — felelte az zavartan.

Badzsi szemöldökei magasra szaladnak:

— Nem olvastad?

Alig tudja leplezni örömét: hát szóval nemcsak ő, Badzsi, műveletlen!...

Ilyen érzés fogja el, valahányszor kiderül, hogy Szasa nem ismer valamely színdarabot, vagy nem tudja valamely bonyolult szó pontos jelentését, vagy nehezére esik valamely jelenséget megmagyarázni. Badzsi szándékosan nehéz kérdéseket ad fel Szasának és igyekszik zavarba hozni. Hadd kínlódjék — ahogyan néha ő maga kínlódik — ezekkel a kérdésekkel! Igaz, hogy Badzsi ilyenkor előzőleg mindig a szótárt búvja — milyen tömérdek szó van abban, még megszámolni is nehéz lenne! Fogadni merne, hogy némelyiket nemcsak Szasa, de még Viktor Ivanovics sem hallotta soha életében!

— Meg kellene ismerned ezt a Shakespeare-tragédiát — jegyzi meg Badzsi egy csöppet fölényesen.

— Én szeretem Shakespearet — mondja Szasa mintegy mentegetőzve. — Kértem is a könyvtárunkból a „Romeo és Júliát", de sajnos, nincs benn, valaki túl sokáig tartja magánál.

Néhány nappal később Badzsi jókora csomaggal jelenik meg Marija néni lakásán. Lassan leoldozza róla a zsineget, kigöngyöli a papirost és egymásután öt vastag Shakespeare-kötetet tesz az asztalra.

— Nem találtam külön kötetben a „Romeo és Júliá"-t, hát megvettem a teljes Shakespearet — mondja válaszul Szasa meglepett tekintetére. — Fogadd el ajándékba, Szasa!

Szasa széttárta kezeit.

— Nagyon meg vagyok hatva, Badzsi... De miért ilyen drága kiadást vettél?...

— Ez az én tartozásom!

— Tartozásod?

— A „Kaukázusi fogoly"-ért, emlékszel?

— De hisz az csak egy könyv volt, méghozzá kicsi!

— És mennyit tesznek ki a kamatok azóta? Csak gondolkozz!

Megint eltelik néhány nap.

— No, hogy tetszett a „Romeo és Júlia"? — kérdezi Badzsi Szasától.

— Csodaszép! — feleli Szasa. — Csak nagyon szomorú.

— Igen — bólint Badzsi. — „Mert soh'se fordult sors ilyen gyászosra, mint Romeo és Júliája sorsa!"

És Badzsi eltűnődik.

Miért írnak a költők olyan sokat a bánatos szerelemről? A cserkesznő, Lejli, Júlia... Az egyiket a népek között dúló viszály szakította el szerelmesétől, a másikat a szülők kegyetlensége, a harmadikat a két család torzsalkodása. Milyen őszintén, milyen odaadóan szerettek ezek a fiatal leányok és milyen szomorú véget értek!

— A jövő társadalomban másképp lesz — mondja Szasa, mintha csak felelne Badzsi gondolataira.

— És a szerelmesek nem fognak szenvedni?

— Nem fognak.

Badzsi nem akarja elhinni.

— És közel van már az az idő?

— Nincs messze!

Badzsi fátyolos tekintettel néz Szasára és sóhajt: de szeretné ő megérni azt az időt!...

Vita a fátyolviseletről

Az, amit még nemrégen is csak a bátrabb nők mertek megtenni, most már mindennapi jelenség. A népes asszonygyűléseken az azerbajdzsán nők tucatjai, százai tüntetően levetik arcukról a fátylat.

A szovjethatalomnak a nők felszabadításáért folytatott harcában elért sikerei ellenállást váltanak ki a reakciós körökben, amelyek időnként mozgósítják is erőiket. Most persze senki sem merészkedik nyiltan fellépni a fátyolviselet védelmében s a régi rendszer híveinek harca bonyolult, álcázott formákat ölt. A gyűléseken s az újságok hasábjain csak a fátyol elleni harc módszereiről folynak az értekezések és viták. Ezekben a vitákban élénken vesz részt az azerbajdzsán tanulóifjúság is.

Habibulla elhatározta, hogy a színművészeti iskola gyűlésén, amelyet a városi komszomol-szervezet hívott össze, felszólal: íme, egy jó alkalom, amikor újabb érdemeket szerezhet, a külföldi központ kedvében járhat. A gyűlésen Fatmával együtt jelent meg: ne mondhassák róla, hogy ő, az Oktatásügy egyik tekintélyes dolgozója, otthon, bezárva tartja a feleségét. Fatma kacsázva, túl magas sarkú lakkcipőjében esetlenül botladozva, sántikálva lépked férje nyomában. Badzsinak kedve volna odakiáltani neki a terem túlsó végéről:

„Vigyázz, Fatma, nehogy elessél!"

Habibulla, a gyűlés kezdetét várva, járkál a teremben, a folyosókon, beleelegyedik a tanulók beszélgetéseibe, bizalmaskodó közbeszólásokat enged meg magának, pazarul ontja a bókokat. Mintha egész lényével és viselkedésével ezt mondaná:

„Mint magatok is látjátok, kebelbeli vagyok, jóbarát, hozzátok tartozom."

Most éppen Tellivel beszélget.

Igen, gyakran találkozik Telli apjával egy kedves, közös ismerősüknél, ahova olykor esténként ellátogat. Igen, jól ismerte Telli boldogult nagyapját is; hiszen mindnyájan gandzsaiak.

— Olyan kiváló emberek leányának, unokájának, mint az ön édesapja és nagyapja, mindig szívesen állok rendelkezésére, ha valamiben segítségére lehetek! — jelenti ki Habibulla udvariasan.

— Hisz abban, hogy ön itt, az iskolában a tudomány édes mézét szürcsölheti, nekem is van valamelyes részem! — teszi hozzá cikornyásan és finomkodóan, arra célozva, hogy Telli ösztöndíjkérvényének sikeres elintézése az ő közreműködésének köszönhető.

— Adósa vagyok, Habibulla bég!... Viszontszolgálatot követelhet! — mondja Telli pajzánul.

— Ha eljön az ideje, élni is fogok e jogommal! — feleli Habibulla, félig tréfásan, félig komolyan.

Udvarol a csinos Tellinek, ügyet sem vetve Fatmára, aki mellette áll és türelmetlenül nehezedik egyik lábáról a másikra új lakkcipőjében.

Telli kedvesen bólint és elragadó mosolyt ragyogtat Habibullára, hadd gyötrődjék most Csingiz!

Megszólal a csengő, a gyűlés elkezdődik. A Komszomol városi szervezetének képviselője rövid, de élénk megnyitóbeszédet mond. Azután más felszólalások következnek, nem nagyon ügyesek és nem nagyon összefüggőek, de valamennyiből érezni a hitet abban, hogy a közeljövő meghozza a nőknek a férfiakéval egyenlő jogokat.

Most Habibulla jelenik meg az emelvényen.

— Ideje megszabadítani az azerbajdzsán nőket a régi törvények láncaitól, ideje levenni róluk a szégyenletes, rabnői fátylat! — jelenti ki patétikusan és öklével az asztalra csap.

Válaszul felzúg a taps.

— És ezt forradalmi módon kell végrehajtani: kormányrendelettel megtiltani a fátyolviselést! — kiáltja öklét rázva. — Hiszen a kormány megtiltotta a sahszei-vahszei idején szokásban volt önmarcangolást is. Mi, az Oktatásügyben már elő is készítettük a határozatot, amely szigorúan megtiltja a fátyolviselést a tanítónőknek!

A teremben megint felhangzott a taps: csábító gondolat — kiadni egy kormányrendeletet s azzal végkép megszüntetni a gyűlölt fátyol viselését!

Badzsi felfigyelt: a Pártban, a Komszomolban úgy vélekednek, hogy rendeleti, adminisztratív intézkedés az ilyen kérdésekben

nem a helyes út. A Párt és a Komszomol felfogása szerint a fátyol elleni harc egyetlen helyes módja: megszüntetni a nő anyagi függőségét férjétől, rokonaitól; munkát biztosítani számára; rendszeresen, meggyőzően magyarázni, hogy a fátyolviselet megszűnése elkerülhetetlen és törvényszerű. Badzsi ezt a felfogást tartja helyesnek — Rugia és a zsákjavító artyel sok más munkásnőjének példája elég meggyőző bizonyíték.

A pártsejt Hamidot és Alimát bízta meg azzal, hogy ezt az álláspontot védelmezze. De Hamidot a Komszomol kerületi bizottsága utasította, hogy sürgősen menjen el a kerületbe, Alima pedig éppen a gyűlés napján váratlanul megbetegedett és kénytelen volt közölni az illetékesekkel, hogy nem jelenhetik meg. Ekkor hirtelenében Telli vállalkozott rá, hogy felszólal — bár nem párttag, sőt nem is komszomol-tag, de azért nem lesz különösen nehéz a fátyol ellen beszélnie — a Komszomol felfogásának megfelelő szellemben.

Csakhogy Telli a terem sarkában ül, Csingizzel kacérkodik és szemlátomást egyáltalában nem figyel a gyűlésen elhangzottakra.

Badzsi egy kis cédulát küld neki:

„Habibulla a mi véleményünkkel ellentétesen beszél; erre légy tekintettel, ha majd felszólalsz."

A cédula visszaérkezik, túlsó oldalán Telli válaszával:

„Nem tudtam, hogy Habibulla bég beszélni fog. Ellene felszólalnom kínos lenne, hisz ő szerezte meg nekem az ösztöndíjat, azonkívül jóismerőse apámnak."

Badzsi dühösen gyűri össze a cédulát és körülnéz a teremben: hát senki sincs, aki úgy válaszolna Habibullának, ahogy kell? Azok, akik a csoport sejtgyűlésén olyan határozottan szólaltak fel és szavaztak a rendelet ellen, most elbátortalanodtak?

Badzsi hallja, hogy Habibulla tovább fejtegeti álláspontját. Most már nem tudja türtőztetni magát és helyéről odakiált neki:

— Nincs igaza! A fátyolviselést nem szabad kormányrendelettel megszüntetni!

A tekintetek Badzsi felé fordulnak. Habibulla arcán elnéző mosoly jelenik meg: no lám, micsoda váratlan ellenfele akadt!

— Nem szabad? — ismétli gúnyosan. — Törökországban már két év óta törvény tiltja a fátyol és a fez viselését. Pedig ott nincs szovjethatalom!

A szónok felélénkül, mikor Törökországról beszél. Igaz, hogy Törökország már nem az, ami még tíz év előtt volt, sok minden, ami akkoriban rokonszenves volt ott neki, megváltozott — az ifjútörököket szétverték, a hatalom a kemalisták kezében van s az, akivel a sirvan sahok palotájának déli kapujánál oly fesztelenül csevegett, már nem irányítja az ügyeket, de azért nem olyan lényeges a különbség.

— Ha a burzsoá Törökországban ilyen eredményeket lehetett elérni kényszerintézkedések útján, akkor, mondjátok, fiatal barátaim, nálunk miért ne lehetne? Mi akadályoz bennünket abban, hogy Törökországról vegyünk példát? — Habibulla kihivóan néz körül a teremben, tekintete találkozik Badzsiéval.

Átkozott Habibulla! Mindent tud, mindenre van kész válasza. Hisz igaz, hogy Törökországban törvény tiltja a csadra és fez viselését, ezt ő maga, Badzsi is olvasta az újságban... Dehát mégis Törökország... Badzsinak eszébe jut Nuri pasa, a véres csík az aszker arcán s a lámpavas, amelyre felakasztották az öregembert.

— A törököknél sok minden lehetséges! — kiált fel Badzsi. — Bizonyára ön is jól emlékszik. De mi nem törökök vagyunk, hanem azerbajdzsánok!

A teremben tompa moraj, mozgás, helyeslő felkiáltások hangzanak. Habibulla érzi, hogy bakot lőtt: éppen neki semmiesetre sem lett volna szabad a törökökre hivatkoznia.

— Ha Badzsi elvtársnő úgy gondolja, hogy nincs igazam, tessék, jöjjön ki az emelvényre és fejtse ki álláspontját! — indítványozza. — Arra való nálunk a szólásszabadság. De az előadó szavába vágni, már bocsásson meg, illetlenség...

Kenetteljes, oktató hangon beszél. És közben azt gondolja:

„Csak szólaljon fel ez a minden lében kanál!"...

Badzsi elhallgat: igaz, csakugyan illetlenség volt közbeszólnia.

Átkozott Habibulla! Milyen ügyesen forog a nyelve, milyen jól ért hozzá, hogy meghallgattassa magát! Megtéveszti az embereket, ravasz róka! Lám, milyen jámboran ülnek mind, nem tiltakoznak, csak egymás közt sugdolóznak. Csak próbálna valaki ellene szólni!... Vajjon hol van Hamid? És Alima? Hiszen ha ő, Badzsi, olyan helyesen tudna beszélni, mint ezek ketten! Így azonban talán legjobb, ha nyugodtan ül a helyén, figyelmesen hallgat, aztán mindent megtárgyal a komszomolistákkal és elmegy a kerületbe Gazanfarhoz.

Csakhogy nem sikerül nyugodtan ülve maradnia.

És mikor Habibulla egy újabb, látszatra elég nyomós érvet hoz fel a rendelet kiadása mellett és szavait zúgó taps fogadja, Badzsi szívébe éles aggodalom nyilall — hátha e miatt a Telli miatt, aki nem akar felszólalni, a pártsejt álláspontja kudarcot vall? Nem, nem! Ennek nem szabad megtörténnie!

Egyszerre csak meglátja, hogy oldalt, az egyik oszlop mögött, a Komszomol városi szervezetének egy fiatal tagja lázasan jegyez valamit a füzetébe, arca gondterhelt és komor. Badzsi megkönnyebbülten sóhajt: a fiatalember nyilván Habibulla ellen készül felszólalni. De hirtelen, önmagának is váratlanul felkiált:

— Szót kérek!

Badzsi az emelvény felé menet szemtől szembe kerül Habibullával. Az színlelt, tüntető előzékenységgel enged neki utat.

„No, most majd meglátjuk!..." — olvassa Badzsi a tekintetéből, de bátran megy tovább.

Már az emelvényen van és beszél:

— A szovjethatalom nem adott ki rendeletet a fátyolviselet kötelező megszüntetésére vonatkozóan, mégis milyen sok azerbajdzsán nő vetette már le a fátylat és számuk egyre gyarapszik. Milyen sok munkásnő- és parasztnő-küldöttünk van, milyen sokat emeltek ki felelős állásokba...

— De viszonylag mégis kevesen vannak! — szakítja félbe Habibulla.

— Kevesen? — kiáltja Badzsi. — És mi volt hét-nyolc évvel ezelőtt, mikor az Iszmailie valamelyik gyűlésén csak egyetlenegy azerbajdzsán nő merészkedett fedetlen arccal felszólalni; nem emlékszik? Én emlékezetébe idézem: a gyűlést két napra berekesztették, az utcákon pedig banditák és csibészek üldözték a fedetlenarcú nőket. Emlékszik, ön maga is kiszabadított a csirkefogók kezei közül egy Lála-hanum nevű leányt?... Most pedig itt fedetlen arccal szólalunk fel és senkitől sem félünk. Ki merészel most bántani engem? — Badzsi büszkén felveti fejét.

Habibulla ökölbe szorítja kezeit. Milyen élvezettel ráncigálná le az emelvényről ezt az elszemtelenedett teremtést, apósának volt szolgálóját, és pöndörítené ki a teremből! Sajnos, az „összkaukázusi muzulmánok első gyűlésének" korszaka csakugyan végkép letűnt! Csak a helyéről kiáltott visszavágásokra szorítkozhat és arra, hogy akadályozza Badzsit a beszédben.

Akadályozni, megzavarni!

És egyik közbeszólása a másikat követi.

— Ha Habibulla bég elvtárs úgy gondolja, hogy nincs igazam, tessék, jöjjön az emelvényre és fejtse ki álláspontját — válaszolja neki Badzsi a közbeszólásokra. — Arra való nálunk a szólásszabadság. De az előadót félbeszakítani — már bocsásson meg: illetlenség!

A teremben élénk moraj, nevetés: Badzsi szavaiból, mozdulataiból, hangsúlyozásából valamennyien ráismernek Habibullára. Utánozótehetségével, amely mindig oly élénk elragadtatást kelt társai és ismerősei körében, most hathatós támogatást szerzett magának és az ügynek: csakugyan, elég már abból, hogy ez az ember minduntalan félbeszakítsa az ő szónokukat, hadd mondja végig Badzsi azt, amit akar!

Habibulla megdühödik:

— Sokkal nagyobb baj, ha egy komszomolka védi a fátyolviselést!

Badzsi elképed: hogy ő védi a fátyolviselést?

— Habibulla bég bizonyára tréfál — védi ki a támadást. — Mégpedig nagyon furcsán tréfál.

Helyeslő női hangok kiáltják:

— Úgy van!

Viktor Ivanovics feláll a helyéről.

— Ebben a kérdésben a lehető legnagyobb tapintatosságot kell tanúsítani — mondja. — A rendelet kiadása a reakciós elemek malmára hajthatná a vizet, lehetőséget nyujtana nekik, hogy a fátyoltól erőszakkal megfosztott azerbajdzsán nőt a vértanú dicsfényével övezzék. A harc jelenlegi szakaszában az asszonyoknak, férjeknek és fivéreknek nem parancsolni kell, hanem meg kell győzni őket.

— És ön honnan ismeri olyan jól a mi muzulmán nőink és tömegeink lélektanát? — kérdezi Habibulla gúnyosan.

Viktor Ivanovicsnak nem marad ideje válaszolni, mert az ajtóban egy harsány női hang szólal meg:

— Viktor Ivanovicsnak tökéletesen igaza van! Nálunk, Üzbegisztánban a mullák és a letűnt rendszer emberei képmutatóan sajnálják a nőket, akik ledobták a fátylat, ezeket az asszonyokat a bolsevik rendszer áldozatainak tüntetik fel, hogy elégedetlenséget szítsanak a nép körében.

Badzsi gyorsan a beszélő felé fordul. Csak nem Alima az? De bizony ő! Arca sápadt, látszik, hogy nem egészséges. Nem volt türelme az ágyban feküdni, eljött ide, hogy hangoztassa a Komszomol, a maga álláspontját. Nagyszerű teremtés ez az Alima!

Viktor Ivanovics és Alima felszólalása azzal fenyegetett, hogy napvilágra hozza Habibulla legféltettebb titkát: hiszen a musszavatisták külföldi központja éppen ezt a szerepet szánta a rendeletnek, ezért utasította Azerbajdzsánban maradt híveit, hogy minden áron igyekezzenek elérni a rendelet kiadását. Habibulla látja, hogy veszélyes lenne ezt a kérdést még jobban kiélezni és visszakozik. Csökken a lelkesedés a vele egy véleményen lévőkben is, akik egyébként nem annyira szolidaritásból tapsoltak neki, mint inkább azért, mert behálózta őket tetszetős szólamaival.

A rendelet kérdésében szavazásra kerül a sor. A Komszomol határozata győz. Az eredményt zúgó taps fogadja...

A vita véget ért. Sokan odamennek Badzsihoz, megszorítják a kezét, helyeslésüknek adnak kifejezést:

— Derék lány vagy!

— Miért titkoltad előttünk, hogy olyan jól tudsz beszélni?

— Még panaszkodtál is, hogy politikailag nem vagy eléggé képzett!

Badzsi melléhez szorítja kezét és mentegetőzve mondja:

— Higgyétek el, elvtársak, magam sem tudom, hogy kerültem az emelvényre!

— Jó, jó, csak ne szerénykedj!...

A terem kijáratánál Badzsi Habibullába és Fatmába ütközik.

— No, meg kell adni, ügyesen forog a nyelved! — mondja Habibulla fanyar mosollyal. — Remélem, a mai vitázás nem rontja el a barátságunkat?

— Reméli, Habibulla bég? — kiáltja Badzsi leplezetlen gúnnyal.

— Sehogy sem akarsz leszokni erről a „bég"-ről — súgja neki Habibulla enyhe szemrehányással, nem véve tudomást Badzsi gúnyos hangjáról. — Különben ma mindent meg kell bocsátani neked: nagyszerű voltál! Okos, leleményes! — Szeme sarkából görbén néz Fatmára és lenézően jegyzi meg: — Őszintén mondhatom: egészen más vagy, mint ő!

Fatma szája legörbül, szeméből már-már kibuggyan a könny.

— Hát igen... — sóhajt Fatma és ajka megrándul: — Badzsi messzire jutott, én pedig elmaradtam.

Badzsi megsajnálja Fatmát: hisz tulajdonképpen nem annyira hibás, mint inkább szerencsétlen, hogy ilyen férje van, mint Habibulla, s ha ő most átadhatná neki a maga boldogságának egy kis részét, meg is tenné!

A hivatásos szakértő

Samszi időről időre kiválaszt a házában valamilyen szőnyeget s azzal elmegy a boltba, amely fölött ez a felírás olvasható: „Szőnyegek vétele és eladása".

Mikor az üzletbe lép, felsóhajt: ide a saját szőnyegével jön be, de üres kezekkel távozik, legföljebb azzal a kis pénzzel, amit az eladott szőnyegért kapott. De az ilyen pénzből nem sok öröme van az embernek!

Hanem milyen különös: Samszinak csak be kell lépnie a csendes, félhomályos szőnyeg-birodalomba — mindjárt visszatér lelkébe a magabiztosság és nyugalom, amilyet akkor érzett, amikor még maga is tulajdonosa volt egy ehhez hasonló szőnyegkereskedésnek. Igaz, hogy akkor gazda módjára kulcsköteggel a kezében lépett be az üzletbe, most pedig — mint Tagi, az ambal — egy szőnyeggel a vállán. Azt mondják, ez a Tagi most az ipartelepen dolgozik, mint fúrós. Igen, sok változás történt...

Elmúltak már azok az idők, amikor Samszi gyorsan dobálta a a szőnyegeket az érdeklődők elé, egyiket a másik után, úgyhogy valósággal megszédítette a vevőket s a végén azt a szőnyeget tukmálta rájuk, amelyet ő akart eladni; elmúltak azok az idők, ami-

kor átküldte Tagit a legközelebbi teaházba s miközben kortyolgattak a hasas porceláncsészékből, a vevő ismét nekifogott a nézelődésnek, megint félrerakott néhány szőnyeget a már kiválasztottak közül. Manapság az eladás gyorsan folyik le, nincs rábeszélés, nincs alku... És Samszi mégsem siet el az üzletből. Nézegeti a szőnyegeket, hallgatja az eladók és vevők beszélgetését, olykor ő is közbeszól.

Az üzletben Samszi mindig magabiztos és nyugodt. Ezúttal azonban, véleménye szerint, olyan alacsonyra értékelték a magával hozott szőnyeget, hogy kijött a béketűrésből.

— Mi az, tán csúfolódsz velem? — fortyant föl és kitépte a szőnyeget a becsüs kezéből. — Hol a főnökötök?

A becsüs az üzlet mélyén lévő ajtóra mutatott. Samszi összegöngyölte szőnyegét és benyitott azon az ajtón. A belső helyiségben az íróasztalnál egy nő ült és a számvetővel zörgött.

— Hatalmas Allah... Te vagy az, Rugia? — kiáltott fel Samszi és ámulva állt meg a küszöbön.

— Én, személyesen!

— Dehát, hogy lehet az?

— Már második hónapja vagyok itt, kiemeltek, üzletvezetővé léptettek elő... Gyere hát be!

Samszi nem tudott magához térni: Rugia, az ő volt felesége, nő létére üzletvezető!

— Te csak mindig szolgálsz valami meglepetéssel! — mormolja szemrehányóan és lassan közeledik az asztalhoz.

Elbeszélgetnek; akad megtárgyalnivalója egy régi szőnyegkereskedőnek egy szőnyegüzlet vezetőjével! A beszéd pedig, tudjuk, olyan, akár a szakadt zsákból kiszóródó köles: egyik szó követi a másikat.

— Bakuban hamarosan sok szőnyeg lesz! — jelenti ki Rugia.

— Ugyan honnan? — mosolyodik el gúnyosan Samszi. — Tán eltörölték Perzsia határát, vagy mi? — Aznap különösen kétkedő hangulatban volt.

— Nagy szőnyeggyár épül nálunk — felelte Rugia.

— Hát azért zártak be egyes műhelyeket, hogy másokat nyissanak helyettük?

— Az új gyárban újrendszerű szövőkeretek lesznek.

— A régieken sem szőttek rosszul!

— Az újakon még jobban fognak szőni!

— Valahogy olyan hihetetlen... Gyár! És hol szerzitek be a szükséges fonalat?

— A fonalakat egy másik gyár fogja készíteni. Százezer rubelt irányoztak elő az építésére.

— Százezer rubelt! — A pénz Samszi érdeklődését mindig gya-

korlati kérdésekre tereli. — És honnan fogjátok venni a szép festékeket? — kérdezi. — Hisz azoknak a titkát magukkal vitték az öregasszonyok.

— Majd rájövünk új titkokra! Van nekünk egy laboratóriumunk, abban egy vegyészmérnök dolgozik. Az tudja minden színnek a titkát! Olyan kéket gyárt az, mintha indigóból nyerné, olyan vöröset, mintha buzérból vagy bíbortetűből állítaná elő.

Samszi egymásután teszi fel a kérdéseket és, meglepetésére, Rugia mindegyikre kimerítő választ tud adni.

— Látom, harcos lettél, Rugia, akár egy férfi! — mondja Samszi, de a csodálkozás és gáncsoskodás mellett valami helyeslő árnyalat is van a hangjában.

Rugia elmosolyodik:

— Hát nemhiába mondják: az orsó a nő kezében ugyanaz, mint a kard a férfiében. — Jólesett látnia, hogy szavai milyen hatást tettek Samszira és hozzáfűzte: — Azonkívül lesz nekünk experimentális, kísérleti műhelyünk is!

— Milyen? — Samszi meg akarta ismételni az „experimentális" szót, de belebotlott a nyelve. Lám csak, milyen tudós szavakat tanult ez az asszony: „experimentális" meg „laboratórium", az ember ki se tudja mondani egy lélekzetre!

— Az olyan műhely, ahol kipróbálják a munkát, próbadarabokat készítenek — magyarázza Rugia.

— És ki fogja azokat készíteni?

— Meghívtuk a művészi szőnyegszövés húsz legkiválóbb mesternőjét, Pusiból, Kubából, Kazahból, Azerbajdzsán minden részéből!

Rugia lelkesedéssel beszélt. És Samszi azon kapta magát, hogy mindaz, amiről az asszony beszél, őt is érdekli. De ezt nem akarta elárulni, hát csak dörmögött:

— Mink... nekünk... nálunk!... Mi minden nem lesz nektek, nálatok... csak győzze az ember hallgatni!... Inkább arról beszélj, mi van nálatok otthon, mondj valamit magadról.

— Magamról? — Rugiának csak most jutott eszébe, hogy már néhány hónapja nem látták egymást, Samszi most nem járt ki az ipartelepre, Bala már elég nagy, ő szokott a városba utazni, hogy meglátogassa apját. — No, magamról is van mit mesélnem: szőnyegszövő-kiképzői tanfolyamra küldenek. Ott két évig fogok tanulni, anélkül, hogy félbehagynám a munkámat.

— Csak nem akarsz tudós lenni, mint az a ti festék-szakértőtök? — mosolygott Samszi gúnyosan, de magában azt gondolta: ettől bizony kitelik! Manapság a nőktől semmi sem lepi meg az embert, ez még képes és kitanulja a vegyészmérnökséget! Hiszen lám, Dadas kapuőr lányából is főiskolás lett, színésznő, még az újságban is írtak róla valamit, Bala olvasta fel neki nemrégen.

— Megvan nekem a magam szakmája, az is jó: a szőnyegszövés — felelte Rugia.

— És szősz most valamit? — kérdezi Samszi. — Kár lenne, ha ilyen mesternő abbahagyná a szövést.

— Pályázaton veszek részt egy nagy, háromszor öt méteres szőnyeggel. A közepén egy arckép lesz, körös körül pedig azerbajdzsán díszítmények.

— Megint arckép! — kiáltotta Samszi bosszúsan. — A szőnyeg nem kép, hanem komoly holmi... Tudod te, hogy mi a szőnyeg a muzulmánnak?

— Tudom, Samszi, tudom! — szakította félbe Rugia szelíden. Hányszor terjeszkedett már ki volt férje erre a témára! — Tudom... Csakhogy értsd meg, a mi népünk most egészen más.

Samszi sóhajtott: lehet, hogy Rugiának igaza van.

— És kinek az arcképe lesz a szőnyegen? — kérdezte megbékülve.

— Szabiré, a költőé.

Szabiré? Azé, aki egyszer úgy elrontotta az ő novruzát?

— Valaki másét kellene... — mondta mogorván.

— Hát talán mondd meg te, kiét?

Samszi felsorolt magában néhány írót, költőt, akiknek a neve megmaradt emlékezetében... Mirza Fatali Ahundov? Mulla Maszreddin?... Aztán reménytelenül legyintett: mindnyájan istentelenek, csúfolódók! Egyik se jobb, a másiknál!...

Samszi arra kérte volt feleségét, hogy beszéljen önmagáról — hát az beszélt is, ő pedig csak nézte és ámuldozott: üzletvezető, kiképző, pályázaton részvevő! Nem túlságosan sok ez? Nem füllent az asszony?

— Idáig vagyok munkában, Samszi! — mondta Rugia, mintegy válaszul volt férje gondolatára és feje fölé emelt kezével jelezte, milyen sok a dolga.

Gondterhelt kifejezés suhant át az arcán és Samszi nem mulasztotta el megjegyezni:

— Nálam pedig egész nap tétlenül ődöngtél. Legföljebb néha, ha kedved volt, a szövőkerethez ültél.

— Azért is nem haladtam kellőképpen!

Elhallgattak: mire való a multról beszélni?

Rugia az összegöngyölt szőnyegre mutatott:

— Azért hoztad, hogy eladd?

— Azért — felelte Samszi és mindjárt hozzátette, mintegy magyarázatképpen: — Kinek kellenek manapság szőnyegek? Csak a molyok szaporodnak el tőlük. Viszont nem árt, ha valamivel bővebben van a háznál a pénz.

— Valamivel bővebben? — kérdezte Rugia és Samszi szemébe

nézett: jól tudta, hogy volt férje nem ad el szőnyeget, ha a szükség nem kényszeríti rá.

— Hát persze a pénzből sosem lehet elég bőven a háznál — mondta elfordítva tekintetét. — Én nem dolgozom, Ana-hanum öreg és beteg... — Habozott kicsit, aztán hozzátette: — És ráadásul itt van Fatma is, őket hármukat is el kell látnom...

Rugia meglepődött:

— Miért?

Samszi nem felelt.

— Habibulla tán nem hajlandó ellátni a tulajdon gyerekeit? — tudakolta Rugia.

Samszi keserűen nevetett:

— Ha csak az volna a baj! Manapság az ilyen apákat gyorsan észre lehet téríteni a bíróság útján, magad is tudod... Csakhogy az én kedves vőmnél rosszabbul áll az ügy... — Samszi körülnézett, aztán Rugia füléhez hajolva suttogta: — Múlt héten letartóztatták az én kedves vőmet!

— Letartóztatták? — kiáltott fel Rugia, de aztán kissé gondolkozott és nyugodtan mondta: — Ez várható volt!

— Azt mondják, megakadályozta a gyerekeket abban, hogy tanuljanak, belekapaszkodott valami ürügybe és egyes iskolákat bezáratott... — folytatta Samszi; eszébe jutott, hogy Bala milyen szépen halad az iskolában és felháborodva tette hozzá: — És ha a gyerekek nem tanulhatnak, ki fog házakat építeni, ki fogja gyógyítani a betegeket?

— Rossz ember a vőd, tudjuk azt régen. Ne haragudj rám, Samszi, ha szemedbe mondom az igazat: azzal, hogy Habibullához adtad a lányodat, tönkretetted az életét.

— Rossz és kártékony ember... — adott igazat Samszi Rugiának és bánatosan bólogatott.

— És hogy van most Fatma? — kérdezte Rugia.

— Eleinte persze sírdogált. Aztán letörölte a könnyeit, mert azt gondolta: „Talán még jó is, hogy így történt, ki tudja? Legalább nem kell tovább kínlódnom ilyen férj mellett!" — Samszi széttárta kezeit, mint aki azt mondja: „Nehéz a nőket megérteni!" — Hát szóval így éldegélünk... — Újra eszébe jutott Bala és megjegyezte: — A fiam pedig még túl fiatal ahhoz, hogy vén apja segítségére lehetne...

— Hamarosan megnő és akkor segíteni fog. Addig... — Rugia pillantása a szőnyegre esett: — No, göngyöld ki!

Samszi azonban nem nagyon sietett a dologgal: pirulnia kell, ha majd kiderül, hogy az eladásra szánt szőnyeget valamikor maga Rugia szőtte. De Rugia határozott mozdulattal maga bontotta ki a szőnyeget. Rögtön megismerte:

— Az én munkám!

Samszi zavarba jött; hogy az ördögnek éppen ebbe az üzletbe kellett őt hoznia! Rugia azonban, vele nem törődve, csak a szőnyeggel foglalkozott, azt nézegette: felhajtotta a sarkait, hogy a fonákjáról állapítsa meg a szövés sűrűségét, aztán, tenyerét végighúzva a színén, a bársonyos bolyhozaton, tárgyilagosan, mintha idegen kéz munkájáról lenne szó, jelentette ki:

— Szép szőnyeg.

Samszi megörült:

— Hisz én is azt mondom! De a te becsüsöd rongyszedő, nem ért az szőnyegekhez!

— Tapasztalatlan még, fiatal... Ámbár néha a tapasztaltabbak sem értékelik mindjárt helyesen az árut: némelyik szőnyeg látszatra kitűnő, szövése sűrű, szép a mintája, a színe, bolyhozata lágy, de ha figyelmesebben megnézi az ember, kiderül, hogy gyékény! És fordítva is megtörténik. Én magam is szőnyegszövő vagyok, húsz éve bibelődöm gyapjúval, fonalakkal, mégis megesik, hogy tévedek.

— De látod, én sosem tévedek! — mondta Samszi nyugodt, magabiztos hangon. — Minden másban tévedhetek, hiszen emberek vagyunk, hát tévedünk, de ami a szőnyegeket illeti, soha! Ha szőnyegről van szó, engem nem lehet becsapni! Félszázad óta, mióta szőnyeggel foglalkozom, Allahra esküszöm, egyetlenegyszer sem tévedtem!

— Elhiszem — felelte Rugia. — És nem hízelgésből mondom, de én még nem találkoztam emberrel, aki ehhez a szakmához jobban értett volna!

Samszi csettintett a nyelvével — mint már jó félszázad óta nem — és hetykén, jókedvűen mondta:

— Hát azért!

Aztán hetykesége nagylelkűségbe csapott át:

— Hanem azért te se szerénykedj, Rugia: te is értesz annyit a szőnyegekhez, mint én! — Kissé tétovázott, aztán óvatosan tette hozzá: — Legfeljebb valamicskével kevésbbé.

— Dehogy, Samszi, sokkal kevésbbé. Néha olyan szőnyeg kerül elém, hogy csak töprengek: miféle szőnyeg lehet ez? Hol szőnek így? Mit érhet? És megmondom őszintén, gyakran gondolom: volna csak itt Samszi, ő csak ránézne és máris tudna mindent!

Boldogító szavak! Samszi érezte, hogy Rugia őszintén beszél, hisz most semmi oka sincs, hogy volt férjének hízelegjen, kedvét keresse. Ezekért a szavakért Samszi megbocsátott neki mindent, amivel valaha megbántotta őt és azt mondta neki:

— Küldj el értem, ha szükséged lesz rám. Hisz most nem

vagyunk versenytársak, mint a régi idők szőnyegkereskedői, egyszerűen csak emberek...

— Éppen holnap lesz nálunk szőnyegvásárlás. Eljöhetnél?

Samszi néhány pillanatig gondolkozott.

— Eljövök... — felelte.

Fogta a szőnyeget és menni akart — beszélgetésből nem lehet megélni — de Rugia megállította:

— Ha dolgoznál, nem kellene az otthoni dolgaidat eladogatnod. Vagy talán nem szeretnél dolgozni?

Samszi szeme felcsillant:

— Dehogynem szeretnék, Rugia, nagyon is szeretnék! Hisz nem vagyok én afféle naplopó! Dehát csak járkálok a szobában és nem tudom, mitévő legyek? A szomszédokhoz menjek, fecsegni, tereferélni? Az nem nekem való. Újságokat, könyveket olvassak? Őszintén szólva keveset értek belőlük. Otthon sivár a hangulat. Fatma a gyerekeivel van elfoglalva. A fiam nálad van... Te nem vagy nálam... — Samszi arca elborult. — Dolgozni szeretnék, nagyon szeretnék! Dehát kinek van rám szüksége? — mosolygott keserűen.

— Most minden emberre szükség van, aki becsületesen akar dolgozni. Csak érteni kell hozzá, hogy kinek milyen munka való?... Hogy hol van rád szükség?... — Rugiának váratlan gondolata támadt. — Hát mondjuk, ebben az üzletben!

Ebben az üzletben? Igen, ez már igen! Rugia megnevettette Samszit, aki kedvet kapott a tréfálkozáshoz:

— Természetesen mint gazdára, ugye?

— Gazdája már van az üzletnek: a szovjet állam. Hanem szakértőnk nincs, azt keresünk.

— Szakértőt?

— Szőnyegszakértőt, megbízható becsüst.

Szőnyegszakértőt? Samszi önérzetesen kihúzta magát: hát van a városban valaki, aki jobban ért a szőnyegekhez, mint ő?

És Samszi hirtelen nagyon csábítónak találta Rugia ajánlatát. De azért nem bízott a sikerben és gondterhelten kérdezte:

— És felvesznek?

— Majd szólok rólad a vezetőségnél, felvesznek státuszon kívül — felelte Rugia.

De erre már Samszi komolyan megijedt és riadtan kérdezte:

— Hát az meg mi, hogy státuszon kívüli?

Rugia megmagyarázta neki és hozzátette:

— Ne nyugtalankodj: csak jól és becsületesen kell dolgoznod.

— És hol fogok dolgozni?

— A mi üzleteinkben.

— Szóval nálad is?

— Nálam is.

Samszi valósággal szédült. Minden fenekestül felfordult ebben a világban! Egy asszony hajlandó segíteni volt férjén s úgyszólván a főnöke lesz?... Ilyet még mesékben se igen hall az ember!

— Hát akkor megegyeztünk? — kérdezi Rugia.

— Nem bánom! — mondja Samszi, úgy nyujtva neki kezet, mintha csak nagynehezen engedett volna a rábeszélésnek. Arcán ellentétes érzésekből fakadó furcsa, bágyadt mosoly: a zavar és bizalom, a tehetetlenség és remény keveréke. — De azért csak mégis mondd meg annak a rongyszedőnek, hogy jobban nézze meg a szőnyegeket, mikor megállapítja az értéküket! — mondta és felállt.

— Megmondom...

Samszi összegöngyölte a szőnyeget. Rugia nézte, hogy tűnik el a minta, amelyet tulajdon kezével szőtt.

— Ez az első szőnyeg, amelyet neked szőttem, férjhezmenetelemkor.

Samszi torka összeszorult, szemében könny csillogott.

— Egész életemben csak téged szerettelek... — mondta tompán.

Rugia lesütötte szemét.

— Késő már minekünk szerelemről beszélnünk, Samszi. Szerelemről már valószínűleg nemsokára a fiunk, Bala, fog beszélgetni valami fiatal lánnyal.

— De én most is szeretlek téged, esküszöm Balára, pedig már hatvannégy éves elmúltam — mondta Samszi csökönyösen. — Szeretlek... És ha vétettem ellened valamit, bocsáss meg nekem, öreg embernek...

Könnyek gördültek végig az arcán. Rugia szíve megtelt szánalommal.

— Ah, Samszi... Nem vagy te rossz ember, csak nem helyesen éltél... Sok mindent nem értettél meg s még most is sok mindent rosszul értesz. Ezért nem éltünk boldogan egymással.

Rugia arca bánatos. Samszi szeretné eloszlatni a szomorúságát, valami örömet szerezni neki. Most mindennél erősebb benne ez a kívánság.

— Tartsd meg magadnak ezt a szőnyeget! — tör ki belőle hirtelen.

— Mi jut eszedbe, Samszi? Nem azért ajándékoztam neked, hogy visszavegyem.

— Fogadd el, nagyon kérlek, ne bánts meg azzal, hogy visszautasítod!

— De hisz szükséged van pénzre!

Samszi hanyagul legyint:

— Pénz, mindig csak pénz! Az ember folyton csak a pénzről

hall! Mintha az életünkben nem volna más, ami sokkal értékesebb!

Samszi először beszélt ilyen hangon a pénzről...

Rugia mosolygott a könnyein keresztül. Sokáig vonakodott teljesíteni volt férje kérését, de ez konok volt és szívósan kitartott álláspontja mellett. Ezen a napon, mintha valaki más cselekedett volna helyette. És csak félúton hazafelé döbbent rá, hogy most se szőnyeg, se pénz... Úgy látszik, nagyon elérzékenyedett! Régebben ilyesmi nem eshetett volna meg vele. Szép dolog: még egy óra előtt azzal kérkedett, hogy ha szőnyegről van szó, őt nem érheti semmi baj. És most tessék! Se szőnyeg, se pénz és az áhított zsíros piláfról is le kell mondania, pedig azt remélte, hogy ma része lesz benne!

De, különösképpen, mégsem volt elkeseredve. Sőt, úgy érezte, hogy ez a nap nagyon eredményes volt. Áthaladt egy parkon, leült az egyik napsütötte padra, keresztbevetette lábait, akár egy fiatalember és gyönyörködött a falevelek üde zöldjében, hallgatta a madarak énekét. Mintha azt csicseregték volna:

„Sző-nyeg-szak-ér-tő!..."

Ettől a naptól kezdve Samszi életében bizonyos változás állott be.

— Készíts gyorsan valami ennivalót, fontos dolgom van, sietnem kell! — sürgette Ana-hanumot, mielőtt az üzletbe indult.

— Ismerem én azokat a fontos dolgokat. Sietsz a drágalátos Hetvenkettődhöz! — zsémbelődött Ana-hanum. — De megmondom én ezt a férjecskéjének, az majd összetöri a csontjaidat, vén sátán!

Samszi arcán elnéző mosoly jelenik meg:

— Nem értesz te semmit a mai életből, te buta!

— De te bezzeg nagyon is jól érted, te bolsevik!...

Samszinak eleinte kissé kínos volt, hogy szovjet üzletben dolgozik, ha státuszon kívül is. Régi barátai előtt azzal próbálta ellensúlyozni a dolgot, hogy időnként rosszmájú megjegyzéseket tett a furcsa, új üzleti rendre. Különösen Abdul-Fatah előtt szégyelte magát, mintha árulást követett volna el ellene. Nemsokára azonban Abdul-Fatah már kezdte nagyon ingerültté tenni: ő szerette volna barátjával közölni új munkájára vonatkozó gondolatait, de az egyebet sem tudott, mint mindig csak istenről meg az égről beszélni. Samszi egyre gyakrabban keveredett vitába vele, míg végül a dolog odáig fajult, hogy egyszer mérgesen kifakadt:

— Az ég, mindig csak az ég!... Mintha a muzulmánok az égben élnének, nem a földön és mintha ezen a földön nem is volnának szép számmal fontos dolgok!

Csakugyan, nagyon sok fontos dolog volt a földön.

Samszi lelkiismeretesen dolgozott — úgy illik, hogy egy régi,

tekintélyes szakértő megállja helyét, ha szőnyegekről van szó! Most már nemcsak a becsüsi teendőket bízták rá, hanem az osztályozást is, a selejtezést is, meg a legszebb példányok kiválogatását is kiállításokra vagy export céljára. Az igazgató nemsokára kiadta a rendeletet, hogy Samszit véglegesíteni kell állásában.

Véglegesítés!... Az erről szóló értesítés kivonatát Samszi vastag pergamenpapírba göngyölte és mindenüvé magával vitte. De nem mutatta meg senkinek. Kinek is mutatta volna? Tán Anahanumnak? Abdul-Fatahnak? A szomszédoknak, a volt kereskedőknek? Még kigúnyolják!

Egyszer azonban mégsem állhatta meg, hogy el ne dicsekedjék vele.

Aznap volt ez, mikor Bala megmutatta neki a hetedik osztályba lépésre jogosító bizonyítványát és beszélt a terveiről, ha bevégzi az iskolát, az építészeti szakra iratkozik be. Nagyon érdekes tudomány ez! Most nagyon nagy házakat fognak építeni, tízszer akkorákat, mint a Vár házai. A konyhákban gáztűzhely lesz, a szobákban gőzfűtés. Vízvezeték, szellőztetőkészülékek... Bala lelkesülten beszélt. Samszi meg hallgatta és vele örvendezett. De hirtelen mellőzöttnek érezte magát. Zsebébe nyúlt, elővette az értesítő kivonatát, Bala elé tartotta és önérzetesen mondta:

— Csak ne hencegj olyan nagyon a bizonyítványoddal, építész! Azért az apád is ér valamit!...

Régebben úgy volt, hogy ha Samszi találkozást beszélt meg a fiával, azt mondta neki:

— Gyere, amikor akarsz! Egész nap otthon vagyok... — Néha keserűen hozzátette: — Hová is mehetnék?

Most azonban, mikor búcsúzott fiától, oldalzsebéből kivette előjegyzési könyvecskéjét és sokáig tanulmányozta.

— Szerdán és szombaton ne gyere — mondta gondterhelten — mert akkor nálunk az üzletben áruátvétel van. Idáig vagyok munkában! — mondta és feje fölé emelte kezét, önkénytelenül is utánozva Rugia mozdulatát. — Inkább vasárnap gyere, fiacskám!

Hát azért annyi dolga nincs a hivatásos szakértőnek a szőnyegüzletben, hogy egyetlen fiával való találkozása olyan nehezen elháritható akadályokba ütköznék, de Samszi tetszelgett magának az olyan ember szerepében, aki lélekzeni sem ér rá, annyi a dolga. És valóban úgy is érezte, hogy nagyon elfoglalt ember. Hivatásos szakértő! Véglegesített!

Fél évszázad előtt a bakui Közművelődési Egyesület színpadán egy műkedvelő színészcsoport előadta Mirza Fatali Ahundov „A szábári kánság vezírje" című vígjátékát — s ezzel a látványossággal kezdődött meg az azerbajdzsán színház története.

És most, félévszázaddal később, az „Apseron"-t is magában foglaló ipartelepi kerület kultúrpalotájának színpadán, a színiiskolát végzett művészjelöltek ugyanennek a vígjátéknak előadásával készülnek bebizonyítani, hogy joguk van a szovjet-azerbajdzsán színház hivatásos színészeinek nevezni magukat.

A vígjáték színhelye a hajdani, távoli Szábár. A vezírnek két felesége van, akik engesztelhetetlen gyűlölettel harcolnak és vetélkednek egymással a férj vonzalmáért; irigykednek, féltékenykednek, szitkozódnak, rágalmaznak, hallgatóznak; mindketten ravaszak, leleményesek, a legbonyolultabb helyzetekből is kivágják magukat.

Két feleség egy fedél alatt sokak előtt jólismert kép. Elég meghallgatni Alimát, amint az idősebbik feleség szerepét próbálja:

— Lám, hát ilyen vagy te, kedves férjecském! Annak a másiknak, a szeretett feleségednek aranygombokkal díszített köntöst rendelsz, velem meg el akarod hitetni, hogy azt ajándékba küldte neki a nővérkéje!... Pedig egész Szábárban mindenki tudja, hogy ez a kacér teremtés szégyent hoz rád, csak te vagy vak, te nem látod!... Hanem ugye, hiába figyelmeztettelek én, hogy öreg létedre ne vegyél feleségül fiatal nőt! Most aztán tűrj és szenvedj!

Badzsi el van ragadtatva: milyen élethű! Mintha Ana-hanumot látná!

Vagy csak meg kell hallgatni a vezírt, mikor az idősebbik feleség kérdésére, hogy mit főzzön neki vacsorára, ráripakodik:

— Kígyómérget és légyölő gombát!... — Vagy mikor nem képes eldönteni, melyik feleségnek van igaza és panaszosan fohászkodik: — Hatalmas Allah, mondd, melyiknek higgyek, hisz mindegyikük négyezer mesével áltat!

Akár Samszi!

Vagy mikor ő maga, Badzsi, a fiatalabbik feleség szerepében, civakodik az idősebbikkel és csípősen vágja oda neki:

— Magad vagy gyalázatos, magad vagy ledér! Egész Szábárban mindenki tudja, micsoda hazug teremtés vagy! Hiába csapsz akkora lármát, hiába sipítozol, azzal nem mosod magad tisztára! Ha a férjed férfi, akkor darabokra kell aprítania téged!... — Ezután még a csípős megjegyzések áradatát zúdítja az idősebbik feleségre, annak korára és külsejére.

Badzsi emlékezetébe idézi, hogy milyen volt és hogy viselkedett Rugia még néhány év előtt. Most, új szerepére készülve, Badzsi utánozza az akkori Rugia mozdulatait, hangsúlyozását s ez segíti abban, hogy élethű alakítást nyujtson.

Az előadást Hamid rendezi; ez az ő vizsgája, ebből derül ki, méltó-e rá, hogy mint rendező dolgozzék a színháznál.

Sok baja volt Hamidnak Csingizzel, aki egyik szerepben sem bizonyult megfelelőnek. Végül a fiatalabbik feleséget őrző arab eunuch jelentéktelen szerepét kapta. Ezt sértőnek érzi és duzzog.

— Ez a te Júliádnak és imádóinak műve — súgja Tellinek. — Meg akarnak alázni bennünket!

Csingiz szavai úgy hatnak Tellire, mintha sóval hintenék be sebeit: úgy érzi, hogy őt is háttérbe szorították. Neki a fiatalabbik feleség szerepét kellett volna kapnia, nem pedig a feleség nővéréét! De azért nincs túlságosan elkeseredve, mert a darab szerint a feleség nővére is fiatal és csinos, tehát módjában lesz teljes szépségében ragyognia a nézők előtt...

A darab előkészítése és próbái néhány hónapot vettek igénybe és most végre beköszöntött a régvárt nap.

Badzsihoz már reggel bekopogtatnak a szomszédnők. Tanácsok, utasítások, ajándékok... Rozanna — titokban, hogy Szato meg ne lássa — valami furcsa kis talizmánt csúsztat Badzsi kezébe: igaz, hogy manapság a fiatalok az ilyesmin csak nevetnek, de ő, Rozanna, szentül hiszi, hogy ez a tiszta szívből fakadó jókívánságokat képviselő talizmán sikert hoz — Badzsi csak tegye a zsebébe, mielőtt fellép.

Ebédszünetben benéznek hozzá Junusz barátai, köztük Aram, Kafar, Ragim meg az elválhatatlan kirmaki és argyebili.

— Bárcsak az én lányaim is, ott, az Arakszon túl, olyan szerencsések volnának, mint te! — mondja az argyebili és megsimogatja Badzsi vállát.

— Te Junusz húga vagy, Junusz pedig nekem olyan, mintha tulajdon fiam volna. Hát úgy igyekezz, kislányom, hogy ne legyen baj! — mondta a kirmaki.

— Ne feledd, hogy ez az előadás a Kultúrpalotánkban fog lezajlani és hogy népünk, bár még nem valami művelt, igényes és nem ostoba! — tette hozzá Kafar.

Hasonlóképpen beszéltek a többiek is.

Badzsi, kezét szívére téve, felelte:

— Minden igyekezetemmel azon leszek, elvtársak, hogy ne okozzak csalódást. Elkövetek mindent, ami erőmtől telik!

— Többet kell elkövetned, mint amennyi erődtől telik! — mondja Aram zordul, de rögtön elneveti magát és apaian megöleli Badzsit...

Bala reggel óta nem tágít Badzsi mellől: valahogy el ne késsenek az előadásról. De ebéd után váratlanul megérkezett a városból Samszi, úgyhogy Balának el kellett válnia Badzsitól.

Samszi részletesen kikérdezte fiát: hogy halad a tanulásban, milyenek a barátai, tanárai, minden rendben van-e az iskolában, nem akadályozza-e őket valaki a tanulásban. Itt a Habibullához hasonlókra gondolt. Bala szívesen felelt apjának mindenre, de nemsokára mind nyugtalanabbul tekingetett az órára.

Gazanfar megértette Balát és Samszihoz fordult:

— Ma az unokahúgod lép fel a mi Kultúrpalotánkban a színiiskola vizsgaelőadásán. Nagyon érdekes darabot adnak: „A szábári kánság vezírje", Mirza Fatali Ahundovtól. Nem akarnád megnézni?

Mirza Fatali Ahundov? Samszinak eszébe jutott az arckép, amely annakidején magára vonta figyelmét a „Keleti Nők Lapjá"-ban: éltes férfit ábrázolt furcsa, régidivatú, vállpántos kaftánban, mellén fehér tölténytartókkal, szeméből szigorú, de jóindulatú tekintet sugárzott. Hát... Samszi már-már hajlandó volt elmenni az előadásra, de aztán hirtelen észbekapott: ő azért jött ide a városból, hogy a fiát lássa, nem azért, hogy megnézze, mint riszálja magát Badzsi a színpadon. Ugyanakkor azonban megint tapasztalta azt az ismerős érzést, amely mindannyiszor elfogta, valahányszor az ipartelepre látogatott: a félelmet, hogy az ipartelepiek elmaradott embernek fogják tartani, hát kitérően felelte:

— Félek, hogy nem érem el a villamosvonatot.

— Eléred! — biztosította Gazanfar. — Visszafelé, a városba, az előadás részvevőivel és a vendégekkel fogsz utazni. Külön vonatjárat lesz.

Az előadás részvevőivel? Vagyis a színészekkel? Samszi kis híján megsértődött. Gazanfar talán még azt is elvárná tőle, hogy kötéltáncosokkal utazzék együtt! De Bala kérő tekintetét látva, így próbált mentegetőzni:

— Hiszen jegyem sincs, fiacskám!

— Kapunk mi jegyet! — kiáltotta Bala.

Samszi mindenképpen szeretett volna együttmaradni Balával, de ilyen estén otthon tartani fiát kegyetlenség lett volna. Tehetetlenül széttárta kezeit:

— Hát jól van, én is megyek.

Bala a nyakába vetette magát, átölelte: egymás mellett fognak hát ülni a Kultúrpalotában és nézni, hogy játszik Badzsi, hogy játszanak a többiek!

Az apa szerette volna forró csókkal viszonozni fia ölelését, de szégyelte őszintén kifejezni érzéseit annak az embernek jelenlété-

ben, aki az ő fiának most úgyszólván második apja, hát csak zavartan dörmögte:

— No, jól van már, jól van...

Útközben a Kultúrpalota felé Samszinak eszébe jutott régi ábrándja: hogy ő majd Rugiával és Balával együtt moziba vagy színházba megy és lám, most velük együtt tart a Kultúrpalotába, valamivel előttük pedig, mintha az utat mutatná, Gazanfar megy, munkásokkal beszélget és időnként hátrafordul, megnézi, hogy ő, Samszi, nem maradt-e el vagy nem tért-e le az útról...

Minden irányból özönlenek az emberek a Kultúrpalotába, férfiak és nők, öregek és fiatalok, ünnepi öltözékben, vidáman és lelkesen.

A nézőtér már jóval az előadás előtt megtelik, mindenütt zsibongás, nevetgélés: a közönségnek több mint fele a fiatalság...

Az előcsarnokban képek, arcképek, vörös posztósávokon fehérlő jelmondatok. Lenin és Sztálin szobrának talapzata körül száz meg száz cserép virág. Valahonnan zeneszó hallatszik.

Badzsi — szerepéhez öltözve és kifestve — a színpadon áll a még föl nem húzott függöny mögött, a kis kémlelőrésen át szakadatlanul figyeli a közönséget. Be kellett vallania magának, hogy nem számított ilyen tömérdek nézőre!

És elfogja a rettegés: fellépni ilyen nagy, zsúfolt teremben, Mirza Fatali Ahundov klasszikus vígjátékában — ez nem ugyanaz, mint a női klubban, a barátnők körében táncolni és énekelni, vagy az iskolában a tanórákon jeleneteket előadni, vagy akár főszerepeket játszani a színpadi gyakorlat-órákon. Ma eldől a sorsa!

Igaz, hogy a nézőtéren sok a régi barát és jó ismerős... Ott, a negyedik sorban ül Aram, Rozanna, Knarik. Hát Szato hol lehet? Badzsi önkénytelenül elmosolyodik: hol, hát valószínűleg ott, ahol Junusz... Éppen most jön be Gazanfar és Rugia. Előttük sürgölődik a kis kopasz helyrendező, szívósan tiltakozik valami ellen. Nagyon helyes, nagyon helyes: az első sorba vezeti Gazanfart, noha az minden áron hátrább akar leülni... Most megjelenik az ajtóban Marija néni és Szasa — Badzsi szíve hevesebben kezd dobogni. Szasa leülteti anyját Rozanna mellé, ő pedig az ablak felé indul... No persze — az ablaknál van Junusz és Szato!

És ki az ott, Bala mellett? Lássanak csodát! Hisz ez senki más, mint Samszi! Bala pillanatonként felugrál helyéről, hol a jelmondatokkal díszített falra mutat, hol valamelyik érkezőre és szakadatlanul magyaráz apjának. Látszik, hogy büszke a Kultúrpalotára. Badzsi tekintete megállapodik Samszin; elneveti magát: no, Samszi, hát hasonlít-e mindez ahhoz, amit te régi jó idők-

nek neveztél, vagy beismered-e már, hogy ez a mi korunk szebb, jobb?

Ha figyelmesebben nézi a termet, láthatja, hogy nemcsak az első sorokban vannak barátai és jóismerősei... Ott vannak például a vele egy házban lakó szomszédok... Ott vannak Junusz társai az „Apseron"-ról, közöttük azok, akik ma az ebédszünetben is eljöttek... Sokan vannak olyanok, akiket Badzsi ugyan nem ismer személyesen, de csaknem mindennap látja őket útközben, az utcán, pályaudvaron, villamosvonaton... Egyébként pedig még azokat sem érzi idegeneknek, akiket nem ismer személyesen: hisz ilyen emberek között töltötte gyerekkorát a Fekete városban, ilyen emberek között él most is, az ipartelepen.

És a rettegés helyett, amely a zsibongó, zsúfolt, óriási terem láttára elfogta, az öröm ragyogása töltötte be a szívét: minden igyekezetével azon lesz, hogy ma este tehetsége legjavát adja, mindent el fog követni, hogy minél előbb igazi színésznő legyen belőle s a nép előtt érvényre juttassa a magasszínvonalú művészetet!

Megszólal a csengő. A nézőtér lámpái kialszanak. Nagy csend. A függöny lassan felmegy.

A játék, amely most a Kultúrpalota színpadán folyik, a messzi Szábárban, a vezír házának festett falai között százegynéhány esztendő előtt lezajlott eseményekről szól, mégis milyen jól megértik a nézők, pedig az a fajta élet már mindörökre letűnt!

Badzsi — a vezír fiatalabbik feleségének szerepében — maga a megtestesült ravaszság, leleményesség, ugyanakkor azonban a hitvesi hűség és erényesség is. Helyes hangsúllyal, kifejező arcjátékkal, Badzsi élethű és reális alakot formál. A darab folyamán a fiatalabbik feleség húga szabadságáért és boldogságáért harcol — azt ugyanis nőül akarják adni egy kánhoz, akit nem szeret — és valahányszor fortélyosságával félrevezeti ellenfeleit, a közönség szívből jövő kacagásban tör ki és lelkes tapssal jutalmazza a színésznőt...

Az előadás véget ér.

Még le sem eresztették a függönyt, a részvevők máris szorosan körülfogják a szereplőket — mindegyik szeretne osztozni örömükben.

Badzsi szorongatja a felénynyujtott kezeket, megcsókolja barátnőit, megköszöni a gratulációkat és ő is gratulál kartársainak és tanárainak. Szeme ragyog. Örömkönnyek gördülnek végig felhevült arcán és szétmázolják a festéket...

A kulisszák mögött egyszerre csak megjelenik Rugia és Bala. Nem tudni, hogyan sikerülhetett bejutniuk, de Bala nyilván minden igyekezetét latbavetette a cél érdekében. A dicséretek halla-

tára, amelyekkel Badzsit elhalmozzák játékáért, Rugia nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson:

— Kár is erről annyit beszélni! Vagy talán lehet szavakkal kifejezni, hogy milyen remekül játszott?

Badzsi félbeszakítja:

— Te, Rugia, csak azért dicsérsz, mert barátnők vagyunk. Nem játszottam én olyan jól!

Rugia tiltakozni akar, de Bala megelőzi:

— Nincs igazad. Anya az egész idő alatt el volt ragadtatva tőled. Azt mondta, te játszol a legjobban valamennyiük közül.

— És neked is tetszett a játékom?

Bala szeme felcsillan:

— Nagyszerű volt! Különösen az volt mulatságos, mikor a vezír sehogy sem tud boldogulni a fiatalabbik feleséggel... — Badzsi füléhez hajolva, egy összeesküvő hangján teszi hozzá: — Akár az apám annakidején anyámmal!

Mindhárman vidáman felkacagnak.

Egy félórával később az iskola vezetői, a tanárok, a párt- és társadalmi szervezetek képviselői a színpad közepén felállított hosszú asztalnál ülnek. A zöld posztón legyezőalakban elrendezve fekszenek a diplomák.

Badzsi — aki már átöltözött és arcáról eltávolította a festéket — a teremben ül Junusz és Szasa között, mindkettőt karonfogva. Junusz mellett Szato, Szato mellett Ragim és Kafar. Kafar jegyzőtömbje fölé hajol, beszámolót ír az újságnak a vizsgaelőadásról...

Az emelvényen megjelenik Gazanfar.

— Ma a színiiskolánkban végzett új színészek vizsgáját ünnepeljük, az elsőt az azerbajdzsáni nép történetében — kezdi beszédét s e szavait zúgó taps, hangos helyeslés fogadja.

Gazanfar végigjártatja tekintetét a teremben ülők izgatott arcán. Örömöt, boldogságot lát ezeken az arcokon. Göröngyös, hosszú utat kellett megtenniük, míg eljutottak odáig, hogy ilyen öröm és boldogság érje őket. Gazanfar beszél szülőhazájuk multjáról, a jogfosztottságról és nyomorúságról, amelyben a nép élt, az uralkodó osztályok kegyetlen elnyomásáról, amely alatt sínylődött, a nép harcáról, amelyet a jobb jövőért folytatott és az elesett hős harcosokról.

— Lenin és Sztálin, az Októberi Szocialista Forradalom, a nagy orosz nép testvéri segítsége, a szovjethatalom győzelemrejutása Azerbajdzsánban megteremtették egy új, jobb és igazságosabb életnek, a kultúra sosem tapasztalt virágzásának lehetőségét — mondja Gazanfar. — Egész népünk szilárdan, állhatatosan halad előre, ma pedig mi és ifjúságunk egy újabb lépéssel jutottunk előre ezen a dicső úton.

Gazanfar szélesre tárja karjait, mintha ezzel a mozdulattal a teremben lévő valamennyi fiatalt át akarná ölelni — és újra felzúg a taps.

Gazanfar után Viktor Ivanovics emelkedik szólásra.

Nem ezúttal beszél először az azerbajdzsán színház multjáról: arról, hogy milyen siralmas körülmények között tengődtek a régi szintársulatok, még állandó helyiséggel sem rendelkeztek, arról, hogy a színészek milyen jogfosztottságban éltek, hogy milyen nyomorúságos volt a színpad, hogy nők nem játszhattak — de ma valamennyien különös érdeklődéssel, szokatlan érzésekkel hallgatják Viktor Ivanovicsot. Mennyire különbözött ez a mai előadás ebben a szép Kultúrpalotában, fiatal azerbajdzsán színésznők szereplésével mindattól, amiről az imént mesélt nekik az emelvényen egy öreg színész.

Sokan szólaltak fel ezen az estén — férfiak és nők, öregek és fiatalok, ünnepi öltözékben, vidáman és lelkesen — és valamennyien arról beszéltek, hogy a régi rossz idők örökre elmúltak és soha többé nem térnek vissza! ...

A városban, az egyik most vizsgázott, volt növendék lakásán kartársi vacsorára gyűltek össze a barátok és jóismerősök. A fehér abrosszal terített asztalon minden jóval megrakott tálak, gyümölcsöskosarak, vázákban tarkálló virágok. A nagy szoba ünnepi rendben ragyog.

A levizsgázottak a Kultúrpalotában tartott előadással bebizonyították, hogy joguk van színészeknek nevezni magukat. Az előadás utáni beszédekben ígéretet tettek, hogy híven fogják szolgálni hazájuk művészetét. Most pedig elkövetkezett az óra, amikor vigadni és táncolni akarnak!

A vacsora már régen amolyan családi ünnepség-jelleget öltött. Alima, barátai körében, üzbég népdalokat és népi táncokat, Telli pedig operett-áriákat ad elő. Mindegyik meg akarja mutatni, hogy mást is tud, mint azt, amit az előadáson láttak tőle s ami a szerepében volt.

És mivel örvendezteti meg társait Badzsi? Egy pillanatig gondolkozik, aztán felszegi fejét és rákezdi:

Fogadd barátom, szívesen,
Mit nekem könnyű múzsák adtak ...

Kihez intézi a verssorokat? Szasához, akitől először hallotta őket? Viktor Ivanovicshoz, aki rávezette, hogy helyesen értelmezze és megtanította, hogy helyesen adja elő ezt a költeményt? Az emberekhez e szobában és a szoba falain túl? Az egész nagy hazát benépesítő embertársaihoz?

A jelenlévők legtöbbje tudja, hogy Badzsi jól beszél oroszul, de ezt egyikük sem hitte volna, hogy eszébe juthat Puskin költeményét oroszul szavalni. Badzsi pedig szavalja, ihletetten és kifejezően, igazi színészi tehetségre valló lelkesedéssel. Hát persze, hogy barátnői összecsókolják!

Valamennyien dicsérik. Talán Szasa is megdicséri végre?

Szasa hallgat, de Badzsi meglepetést olvas ki a szeméből. Nem — annál többet! Elragadtatást.

— Ma valahogy olyan különös vagy! ... — mondja Szasa és Badzsi lát valamit a szemében, amit eddig még sosem látott s amit olyan nagyon várt.

— Ma különös napja van életemnek! — súgja szinte válaszul, alig hallhatóan Badzsi, mintha szégyelné boldogságát.

Kicsit szédül. A sikertől? A pohárka bortól? Vagy talán Szasa szavaitól, tekintetétől, közellététől? Maga se tudja, mitől ...

A poharak már mind üresek, a felköszöntők már mind elhangzottak, hajnalodik. De senkinek sem akarózik hazamenni.

Valaki megszólal:

— Menjünk sétálni, barátaim!

Mindnyájan örömmel üdvözlik az ötletet. Kérdések hangzanak:

— Hová? A kertbe vagy a sétányra?

— Döntsön Badzsi, ma ő a nap hősnője!

Badzsi máskor alkalmazkodóan így szokott felelni: „Ahová a társaságnak tetszik!" Ma azonban határozottan jelenti ki:

— A tengerhez! A napfölkelte elé!

Az egész lármás, vidám csoport elindult a tengerparti sétány felé. Badzsi, Junusz, Szasa, Alima, Szato karonfogva, mint sűrű lánc, összekapaszkodva lépkednek. Bizonyára nincs oly erő a világon, amely elszakíthatná őket egymástól!

Vége

A REGÉNY FŐSZEREPLŐI

BADZSI
DADAS, az apja
SARA, az anyja
JUNUSZ, a bátyja
MARIJA néni
SZASA, a fia
ARAM HRISZTOFOROVICS
ROZANNA, a felesége
SZATO, a lánya
AGA-SERIF
ZIJNET-HANUM, a felesége
GAZANFAR
SZOFIAT
TAGI, mazutos
HUSSZEIN, színész
LÁLA-HANUM
GYILJAVER-HALA, öregasszony
FERIK NURI pasa
KNOX ezredes
KULL, mérnök
SAMSZI SAMSZIJEV szőnyegkereskedő
ANA-HANUM, RUGIA } a feleségei
FATMA, a lánya
BALA, a fia
ABDUL-FATAH, mulla
HABIBULLA
TEJMUR, bandita
KARA, KALANTAR } banditák
NADZSAF-KULI, bandavezér

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ

A fekete város 3

MÁSODIK RÉSZ

A vár 61

HARMADIK RÉSZ

A cár nincs többé 119

NEGYEDIK RÉSZ

A kommuna 195

ÖTÖDIK RÉSZ

Az aranyat szállító csónak 284

HATODIK RÉSZ

Virradat előtt 363

HETEDIK RÉSZ

Minden megváltozik 417

NYOLCADIK RÉSZ

A színésznő 479